

МОВНЕ ЗАКОНОДАВСТВО І МОВНА ПОЛІТИКА:

Україна, Європа, світ

Національна академія наук України
Інститут мовознавства ім. О.О.Потебні
Українське бюро лінгвістичних експертиз НАН України

МОВНЕ ЗАКОНОДАВСТВО І МОВНА ПОЛІТИКА: Україна, Європа, світ

Збірник наукових праць

Київ–2019

УДК 81'37
ББК 81
М 74

Відповідальний редактор: **Б.М. Ажнюк**
Рецензенти: **Н.Г. Озерова, Л.Л. Шевченко**

*Рекомендовано до друку вченою радою Інституту мовознавства
ім. О.О.Потебні НАН України 28.11.2018 р.*

М 74 Мовне законодавство і мовна політика: Україна, Європа, світ
(Збірник наукових праць). – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго,
2019. – 688 с.

ISBN 978-966-489-508-5

Збірник наукових праць присвячено одній з найбільш актуальних проблем сучасної соціолінгвістики – впливу законодавства та інститутів державної влади на збереження або трансформацію тих чи інших параметрів мовної ситуації у відповідності з певним суспільним ідеалом. Для українців, які тривалий час перебували під владою кількох імперій, мова й далі залишається наріжним каменем національної єдності й національної безпеки, запорукою виживання українського етносу як колективної індивідуальності. У контексті конструювання національної ідентичності важливе значення мають також якісні параметри мови, яку сучасне покоління передає нащадкам: її чистота, внормованість, багатство стилістичних засобів.

Не втрачає актуальності й лінгво-юридична проблематика, відображена в публікаціях більшості авторів: відповідність мовної політики національним інтересам, з одного боку, і засадничим людським правам – з другого. Піклування про мовне розмаїття означає відповідальність кожної держави, за ті мови, які історично сформувалися на її території або опинилися на ній з певних історичних причин. Підтримка мов національних меншин, зокрема так званих загрожених мов, – провідна ідея Європейської хартії регіональних або міноритарних мов та ряду інших міжнародних документів. Як показує досвід останніх десятиліть, хартія може використовуватися і з маніпулятивними намірами.

У збірнику обговорюються питання, що стосуються зазначених вище аспектів мовного законодавства і мовної політики в Україні та інших країнах світу як на сучасному хронологічному зрізі, так і в ретроспективі. Книжка призначена для науковців, політиків, викладачів, студентів, усіх, хто цікавиться питаннями функціонування мов у сучасному світі.

ISBN 978-966-489-508-5

© Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні
НАН України, 2019

ЗМІСТ

<i>Віктор Шишкін (Київ)</i> Національна мова у державотворенні . . .	6
<i>Міхаель Мозер (Відень)</i> Ще раз про «Європейську хартію регіональних або міноритарних мов» в Україні	15
<i>Богдан Ажнюк (Київ)</i> Критерії оцінювання мовної політики . . .	25
<i>Олександр Тараненко (Київ)</i> Державна мовна політика і контроль за станом літературної мови (у постсоціалістичних країнах) . . .	50
<i>Олександр Чередниченко (Київ)</i> Мовні константи в освітній політиці і законодавстві країн Європи і Америки	97
<i>Любомир Белей (Ужгород)</i> Русинська мова на теренах центральної Європи	117
<i>Григорій Півторац (Київ)</i> Питання мови в протистояннях релігійних конфесій в Україні	132
<i>Анатолій Загнітко (Вінниця)</i> Гібридна війна і гібридне мовне законодавство: віртуальна реальність (минуле і сучасне)	140
<i>Світлана Соколова (Київ)</i> Українська мова в офіційній сфері: проблеми і перспективи	160
<i>Тарас Марусик (Київ)</i> Здобутки і втрати мовної політики в умовах прямої воєнної агресії та гібридної війни	175
<i>Олександр Скопненко (Київ)</i> Білоруська мова в офіційній сфері Білорусі: ретроспектива і сучасний стан	189
<i>Галина Мацюк (Львів)</i> Статус і функції російської мови в Російській Федерації, на пострадянському просторі й у світі: стан і перспективи розвитку	213
<i>Володимир Пономаренко (Київ)</i> Лінгвістична карта Європи і багатомовність	241
<i>Сальваторе Дель Гаудіо (Київ)</i> Викладання мов національних меншин: італійський досвід (на прикладах словенської та хорватської мов)	251
<i>Ганна Залізняка (Київ)</i> Державна мовна політика в соціологічному вимірі	265

<i>Леся Ажнюк (Київ)</i> Право на мовне довкілля з позицій юридичної лінгвістики	275
<i>Лілія Андрієнко (Київ)</i> Мови України в мовному законодавстві і мовній політиці	296
<i>Оксана Михальчук (Київ)</i> Етномовні спільноти в Україні: інтеграція в загальнонаціональний контекст	307
<i>Аліна Дочу (Київ)</i> Мовне законодавство і перспективи розвитку кримськотатарської мови	319
<i>Оксана Данилевська (Київ)</i> Мовна ситуація і мовна політика у сфері освіти за оцінками респондентів масового опитування	328
<i>Валерій Король, Григорій Любовець (Київ)</i> Мовна політика і комунікаційно-контентна безпека в умовах глобального гібридного тероризму. Український полігон	344
<i>Лесь Белей (Київ)</i> Індекс престижу мови як параметр мовної політики	351
<i>Ігор Бурковський (Київ)</i> Проблема етнічних меншин та їхніх мов у Європі: проблема-анахронізм?	359

ДОДАТКИ

Проект Закону України «Про мови України» (ініціатор <i>Грач Леонід Іванович</i>)	373
Проект Закону України «Про державну мову та мови національних меншин в Україні» (ініціатор <i>Гнаткевич Юрій Васильович</i>)	399
Проект Закону України «Про мови» (ініціатори <i>Мовчан Павло Михайлович,</i> <i>Яворівський Володимир Олександрович</i>)	418
Проект Закону України «Про функціонування української мови як державної та порядок застосування інших мов в Україні» (ініціатори <i>Яворівський Володимир Олександрович,</i> <i>Матіос Марія Василівна, Фаріон Ірина Дмитрівна,</i> <i>Ілленко Андрій Юрійович</i>)	433

Проект Закону України «Про порядок застосування мов в Україні» (<i>ініціатор Литвин Володимир Михайлович</i>)	508
Проект Закону України «Про мови в Україні» (<i>ініціатори Лесюк Ярослав Васильович, Васюник Ігор Васильович, Юринець Оксана Василівна</i>)	529
Проект Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (<i>ініціатори Княжицький Микола Леонідович, Подоляк Ірина Ігорівна, Тетерук Андрій Анатолійович та інші</i>)	556
Проект Закону України «Про загальні засади та принципи реалізації мовної політики в Україні» (<i>ініціатор Мураєв Євгеній Володимирович</i>)	626
Проект Закону України «Про порядок застосування мов в Україні» (<i>ініціатори Німченко Василь Іванович, Шуфрлич Нестор Іванович</i>)	664

НАЦІОНАЛЬНА МОВА У ДЕРЖАВОТВОРЕННІ

Право на мову як на засіб життєво значущої суспільної комунікації фактично вже набуло статусу природного права індивідуума. У тому випадку, коли така комунікація стає чинником, який відповідний етнос використовує для загального розуміння сутності унормованого порядку взаємовідносин між членами суспільства, мова стає офіційним засобом суспільної комунікації, а у випадку створення етносом державного утворення – державною мовою. У такому статусі мова вже є спільним природним правом людей, які належать до відповідного етносу (нації) і завдяки яким державне утворення (держава) ідентифікується з ними як з титульною нацією¹. В останньому значенні мова набуває статусу державної і стає одним з найважливіших складників конституційного правопорядку. Функціонування національної мови в ролі державної мови природно виконує суспільно значуще цивілізаторське завдання, спрямоване на становлення, існування і утвердження держави відповідної нації.

Ввівши в конституційно-правове поле України як держави з поліетнічним складом населення припис про *функціонування української мови у всіх сферах суспільного життя на всій території України (частини перша, друга статті 10 Конституції України)*, конституцієдавець визначив її специфічну роль, пов'язавши різноаспектну діяльність держави як регулятора суспільних відносин з обов'язком послуговуватися в суспільній комунікації

---

¹ Шишкін В. І. Окрема думка стосовно Рішення Конституційного Суду України від 13 грудня 2011 року № 17-рп / 2011 // Вісник Конституційного Суду України. – 2012. – № 1. – С. 71.

уніфікованим мовним засобом – **українською мовою**. Одночасно це є демонстрацією ототожнювання державного утворення за назвою Україна, з титульною українською нацією.

Основний Закон України є державоутворювальним актом Українського народу, програмним документом, якому надано такої юридичної значущості, коли цілі мають першорядне значення. Аналіз конституційних положень неможливий без урахування їхньої цільової спрямованості, тому основним напрямом телеологічного способу оцінки та трактування є пошук змісту нормативних приписів, зважаючи на мету і програмно-перспективний результат їх застосування.

«Мовна» стаття 10 Конституції України міститься у розділі I «Загальні засади», положення якого встановлюють **стрижневі елементи** суспільного ладу і конституційного устрою української держави, тобто доктринальні положення державотворення, недотримання яких слід розглядати як замах на її існування.

У цьому розділі акумульовано не формально-позитивістські норми, як в інших розділах, а норми-підвалини, норми-принципи, норми-доктрини, норми-цілі для становлення та існування української держави, саме тому вони мають додатковий захист від можливої їх корекції – складнішу порівняно з нормами інших розділів процедуру внесення до них змін. Філософсько-змістовне призначення таких приписів полягає у тому, щоб бути: незаперечним орієнтиром у суспільному житті та державному устрої країни; текстуальним відображенням суспільного договору між громадянами, зафіксованому в Основному Законі держави, як у правовому акті, якій є обов'язковим до виконання всіма.

Змістовне навантаження припису частини другою статті 10 Конституції України в тому, що українська мова покликана виконувати **відповідну державотворчу, на відміну від інших етнічних мов, функцію**, а отже, бути вживаною, перебувати у постійному використанні, максимально працювати у всіх сферах суспільного життя країни, відіграючи при цьому фактично головну роль. Виходячи з цього, Конституційний Суд України в пункті 3 мотивувальної частини Рішення від 14 грудня 1999 року № 10-рп/99

заклав концептуально-правові позиції, які акумульовані у 11 абзацах. Наведемо деякі фундаментальні положення:

– *під державною (офіційною) мовою розуміється мова, якій державою надано правовий статус обов'язкового засобу спілкування у публічних сферах суспільного життя (абзац перший);*

– *це повністю відповідає державотворчій ролі української нації, що зазначено у преамбулі Конституції України, нації, яка історично проживає на території України, складає абсолютну більшість її населення і дала офіційну назву державі (абзац другий);*

– *визначено також питання про застосування української мови та інших мов у навчальному процесі в державних навчальних закладах України (абзаци шостий, сьомий);*

– *положення Конституції України зобов'язують застосовувати державну – українську мову як мову офіційного спілкування посадових і службових осіб при виконанні ними службових обов'язків, в роботі і в діловодстві тощо органів державної влади, представницького та інших органів Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, а також у навчальному процесі в державних і комунальних навчальних закладах України (абзац одинадцятий).²*

Оскільки рішення Конституційного Суду України щодо тлумачення положень Конституції України є джерелом конституційного права, яке є навіть вищим за закон, то позиції цього органу конституційної юрисдикції, що визначені у цьому рішенні, є *неминуцими*. Ними повинні керуватися, зокрема: законодавчий орган при прийнятті законів та інших юридичних актів, суб'єкти владних повноважень, які перебувають на державних постах, органи виконавчої влади, інститути самоврядування, їх посадовці у здійсненні нормотворення і в службовій діяльності, суди у судовому провадженні та діловодстві тощо.

Зазначене вказує на наявність конституційних підстав і умов для **виокремлення** української мови із сукупності інших

---

² Конституційний Суд України: Рішення. Висновки. 1997-2001 / Відп. ред. П. Б. Євграфов.– К, 2001.– С. 488–489.

національних мов, якими громадяни Української держави можуть користуватися у повсякденному житті, а також для набуття нею обов'язкового для всіх статусу загальнозживаної. Таке твердження не можна розглядати як приниження чи ігнорування положень частини третьої статті 10 Конституції України щодо гарантування вільного розвитку, використання і захисту мов національних меншин України, оскільки в частинах першій, другій, третій цієї статті закладено *різні завдання і призначення*, які не можна плутати, а отже, й помилково протиставляти одну одній, шукаючи прояви запрограмованого конфлікту. Завдання вказаних норм перебувають в різних площинах правового регулювання. Мова національних меншин у будь-якій країні **не виконує** функцію мови державоутворюючого етносу, а має лише функцію спорідненого контактування – тобто мовної діяльності, за допомогою якої певна сукупність людей спілкуються між собою.

У цьому контексті заслуговують на увагу погляди, які висловлюють деякі науковці, що представляють багатоетнічну, федеративну за устроєм країну, керманічі якої, нав'язуючи нам двомовність як стрижневе завдання в їхньої імперській теорії «русського миру», здійснюють багаторічну інформаційно-пропагандистську агресію і вдалися до відкритого військового вторгнення в нашу країну.

Так російський дослідник державно-правових аспектів мовних відносин Г. Єрмошин, підкреслюючи, що державна мова є єдиною та незамінною формою функціонування держави, всіх без винятку її інститутів, яку зобов'язані використовувати всі суб'єкти права у сферах, що забезпечують встановлення єдності розуміння і оформлення державної волі та державно-правового регулювання, акцентував увагу на небезпеці та суспільній шкоді від непорозуміння, коли при здійсненні державних функцій від імені Російської Федерації у судочинстві, діловодстві правоохоронних органів, нотаріаті, розміщенні топографічних позначок, географічних назв, дорожніх знаків, вказівників тощо допускається багатомовність із застосуванням мови більшості іншомовного населення,

що компактно проживає у якійсь конкретній місцевості.³ Цей науковець особливо зосереджував увагу на мовній єдності у виконання державою своїх функцій у правосудді, бо один зі стовпів правосуддя – *це єдність його процедури в масштабах всієї держави, а не в масштабах більшості іншомовного населення, що компактно проживає у відповідній місцевості*⁴. Підсумковий висновок Г. Ермошина доктринально збігається з позиціями інших російських науковців, які були згадані у моїй публікації в журналі «Мовознавство», № 2-3, 2013 року, і полягає в такому: *державна мова як фундаментально державоутворюючий фактор виконує інтегруючу функцію не лише в культурно-історичному плані і в національно-духовній сфері, а в першу чергу виступає саме як державна – у політичній і соціальній сферах. Тому правове регулювання її застосування повинно бути спрямоване у цих сферах на інтеграційні, а не на центробіжні моменти*⁵.

В контексті наведеного варто зупинитись на мові, яку застосовують саме в судовій діяльності, щоб проілюструвати **значення мови для збереження етнічної самобутності народу і його державного утворення**.

Автор книги «Єврейське право» Е. Менхаєм зазначав у цій праці, що єврейська нація, після 2000 років «галути» (вигнання), спромоглась на відродження своєї державності завдяки двом чинникам – Талмуду і рабинським судам, які здійснювали судове провадження мовами єврейського народу.

Значенню мови, як важливого елементу державності у судової діяльності, надавалось також в конституціях тоталітарного періоду нашої новітньої історії. Надзвичайний Чотирнадцятий Всеукраїнський З'їзд Рад затвердив 30 січня 1937 року нову Конституцію УРСР, в статті 109 якої чітко було зазначено – *судове провадження в УРСР здійснюється українською мовою, в Молдавській*

³ Ермошин Г. Государственно-правовые аспекты языковых отношений // Российская юстиция. – 1998. – №3. – С. 19.

⁴ Ермошин Г. Государственно-правовые аспекты языковых отношений // Российская юстиция. – 1998. – № 3. – С. 20.

⁵ Там само. – С. 21.

АРСР (тоді складова частина УРСР – Ш. В.) – молдовською або українською мовою, що залежить від національного складу більшості населення району, із забезпеченням для осіб, які не володіють мовою більшості, повного ознайомлення з матеріалами справи через перекладача, а також права виступати в суді рідною мовою.⁶ Ніяких інших мовних варіантів для судової діяльності тоді вконституційовано не було.

Нагадаю, з чого почалась атака на українську мову в період режиму Януковича. Зовсім не з закону Ківалова-Колесніченка, як про це згадує переважна частина українського суспільства, а з підготовленого тим же Ківаловим Закону України «Про судоустрій і статус суддів» № 2453–VI від 7 липня 2010 року⁷. Відповідно до приписів частин четвертої, п'ятої статті 12 цього закону у судах, в судочинстві і діловодстві поряд з державною, можна було використовувати регіональну мову або мову меншини. Такий припис і був для мене, як судді Конституційного Суду України, підставою оприлюднити розгорнуту Окрему думку проти Рішення Конституційного Суду України 2011 року від 13 грудня 2011 року № 17-рп/2011⁸, яким ці положення закону були визнані конституційними. Оскільки суспільство тоді не відреагувало належним чином на цю «*пробу пера*» з боку Ківалова, то з цього плацдарму він почав вже більш ґрунтовний наступ на українську мову через закон про мови.

Однак, з усуненням від влади режиму Януковича, прояви меншовартості у мовному питанні в українському суспільстві не зникли. На жаль, у суспільній уяві й особливо у правосвідомості суб'єктів владних повноважень ще не стало домінантою доктринальне розуміння державницького значення української мови. Прикладом цього є запекла боротьба українських патріотів за

⁶ Збірник законів і розпоряджень робітничо-селянського Уряду Української Радянської Соціалістичної Республіки. – № 30, 11 червня 1937 року. – Ст. 121. – С.15.

⁷ Відомості Верховної Ради України . – 2010. – № 41-42, № 43, № 44-45. – Ст. 529.

⁸ Вісник Конституційного Суду України. – 2012. – № 1. – С. 71.

редакцію статті 7 Закону України «Про освіту» від 5 вересні 2017 року № 2145–VIII⁹, положення якої в її першій частині не покладають на державу обов’язок забезпечити процес навчання української мовою, як державною, тому цю норму можна вважати такою, що не відповідає статті 10 Конституції України.

Докладно розглянувши текст цієї статті Конституції в різних її частинах, побачимо, що до різного предмету регулювання вживаються різні дієслова, які визначають ступень зобов’язальної поведінки держави (її органів, носіїв влади), а саме – «забезпечує», «гарантує», «сприяє». У наведеній послідовності застосування цих дієслів у структурі зазначеної статті, держава зменшує свої зобов’язання і таким чином свої зусилля щодо реалізації чийось мовних прав.

Держава, всі її механізми (інституції, апарат, адміністративні і фінансові можливості) спрямовані на *забезпечення* всебічного розвитку і функціонування української мови у всіх сферах суспільного життя і на всій території України (частина друга), тобто стосовно української мови маємо максимальні зусилля.

Що ж до мов національних меншин – держава лише *гарантує* їх вільний розвиток, використання і захист (частина третя), гадаю, від ущемлення чи заборони, але не бере на себе максимальних забезпечувальних обов’язків.

Вивченню мов міжнародного спілкування держава лише *сприяє* (частина четверта), тобто відповідно до своїх можливостей лише допомагає охочим.

Зважаючи на наведене, положення частини першої згаданої статті 7 закону про освіту про те, що держава лише *гарантує*, а не *забезпечує* кожному громадянину право на здобуття освіти державної (українською) мовою, вже не відповідає вказаному положенню статті 10 Конституції України.

Опонентам, щодо можливої тотожності дієслів «забезпечує» і «гарантує» відповідаю одразу. Дійсно у перекладі з французької слово *garantir* означає «забезпечувати, бути порукою». Однак

---

⁹ Відомості Верховної Ради України. – 2017. – № 38-39. – Ст. 380.

слова іншомовного походження, які потрапили і національно-мовний простір іншого етносу, часто трансформуються, видозмінюється їх змістове навантаження, особливо якщо вони застосовуються поряд з національними аналогами. Слово, «гарантування», як похідне від слова «гарант» розглядається в українських наукових джерелах лише як засіб для «забезпечення»¹⁰, тобто один із проявів *забезпечення* і не може перевершувати чи бути адекватним за силою тим діям і взятим обов'язкам, які позначаються як «забезпечення». Вважаю, що наш конституцієдавець не випадково нормативно застосовуючи ці дієслова до різних мовних категорій, визначив неоднаковий ступень зобов'язального навантаження для держави.

На мовну ситуацію в кожній країні впливає багато чинників – традиція, історія, форма державного устрою, міждержавні взаємовідносини колишніх колоній з метрополією, що була джерелом колоніальної, зокрема й мовної експансії, зусилля політичної влади щодо становлення чи відродження нації тощо. Особливе значення має збереження загрози вторинності або навіть, знищення *«слабкої»* мови внаслідок домінування *«сильної»* (приклади – мовна політика Російської Федерації щодо Білорусі чи України або Англії стосовно Ірландії чи Шотландії). Останній з наведених чинників обумовлює державний, за суттю захисний протекціонізм для *«слабкої»* мови з боку влади новоутворених держав у постколоніальний період їхнього становлення, особливо якщо це відбувається в умовах конкурентних змагань з *«сильною»* мовою колишньої метрополії. Саме тому будь-яке порівняння мовної ситуації в Україні, зокрема щодо статусу в ній державної, офіційної, регіональної або ще якоїсь за статусним визначенням мови, якою спілкуються інші, крім українців, національні етноси в Україні, не може бути адекватним до ситуації у будь-якій іншій країні.

Якщо навіть російські науковці, позиції яких вже наводилися, виступають за протекціонізм для російської мови (хоча для неї

¹⁰ Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: «Укр. енцикл.», 1998. Т. 1: А–Г. – С. 556; Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / Уклад, і гол. ред. В. Т. Бусел. – К., 2007. – С. 173.

там немає постколоніальної загрози зникнення) як зобов'язальної у державному устрої Російської Федерації, яка складається із різномовних національних етносів, що є суб'єктами цього федеративного утворення, то в Україні обов'язково потрібно ставити питання про протекціонізм з боку держави щодо відновлення в правах української мови, яка вже тривалий час перебуває в конкурентному становище з «сильною» мовою колишньої імперії. Такий протекціонізм має бути спрямований на реальне застосування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя. Тим більше, що такий підхід відповідає приписам статті 6 Закону України «Про основи національної безпеки» від 19 червня 2003 року № 964–IV¹¹, згідно з якими одним із пріоритетів національних інтересів України є забезпечення розвитку й функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на всій території України. Цей припис ґрунтується на тому, що державна мова передусім є правовою мовою, яку необхідно розглядати як культуро-специфічний механізм формування національного права (нормативно-правове поле), як інструмент праворозуміння і правового регулювання. Орієнтуючись саме на такий доктринальний підхід і спираючись на наведені юридичні позиції, Конституційний Суд України у рішеннях від 20 грудня 2007 року № 13-рп/2007 (справа про розповсюдження іноземних фільмів)¹², від 22 квітня 2008 року № 8-рп/2008 (справа про мову судочинства)¹³ дав відповідні офіційні тлумачення щодо суспільної значущості і обов'язковості застосування української мови вже у відповідних сферах соціального буття, зважаючи на її статус як державної.

---

¹¹ Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 351.

¹² Вісник Конституційного Суду України. – 2008. – № 1. – С. 28–33.

¹³ Вісник Конституційного Суду України. – 2008. – № 4. – С. 10–14.

ЩЕ РАЗ ПРО «ЄВРОПЕЙСЬКУ ХАРТІЮ РЕГІОНАЛЬНИХ АБО МІНОРИТАРНИХ МОВ» В УКРАЇНІ

Про «Європейську хартію регіональних або міноритарних мов» або «Європейську хартію регіональних або мов меншин» в Україні (далі – «Хартія») вже написано чимало, зокрема і в Україні.¹⁴ Нагадаємо, що Україна підписала Хартію 2 травня 1996 р.,

---

¹⁴ Див., наприклад: *Moser M. Language Policy and the Discourse on Languages in Ukraine under President Viktor Yanukovich (25 February 2010–28 October 2012).* – Stuttgart: ibidem-Verlag, 2013. – Pp. 71–88; *Гуменчик О. Умови і причини підписання Європейської хартії регіональних мов або мов меншин в Україні // Міжнародні зобов'язання України та Німеччини в контексті європейської мовної політики. Українсько-німецький студентський семінар із соціолінгвістики.* – Наук. ред.: Г. Мацюк. – Львів: Міністерство освіти і науки України. Львівський національний університет імені Івана Франка. Філологічний факультет, 2010. – С. 70–91 (у цій самій збірці ще є інші статті про Хартію, збірка доступна на сторінці: old.philology.lnu.edu.ua/vydannia/Mizhnarodni_zobovjazannia_2010.pdf); *Радчук В. Про Європейську хартію, якої немає в Європі.* 12-04-2010. <http://slovoidilo.com/109-polityka/18137-pro-yeuropeisku-khartiiu-iakoi-nemaie-v-yeuropi.html>. Про Хартію в загальноєвропейському контексті див., наприклад, *Бестерс-Дільгер Ю. Сильні та слабкі сторони Європейської хартії регіональних або міноритарних мов: західноєвропейський досвід // Мовознавство.* – 2010. – № 1. – С. 94–99. – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=MoZn_2010_1_11. Див. також: *Die Sprachpolitik des Europarats. Die „Europäische Charta der Regional- oder Minderheitensprachen“ aus linguistischer und juristischer Sicht.* – Hrsg. v. F. Lebsanft u. M. Wingender. – Berlin / Boston: de Gruyter, 2012. – VIII + 210 S.; *Europäische Charta der Regional- oder Minderheitensprachen. Ein Handbuch zur Sprachpolitik des Europarats.* – Hrsg. v. F. Lebsanft u. M. Wingender. – Berlin / Boston: de Gruyter 2012. – VIII + 445 S.

щоб стати членом Ради Європи (див. нижче). Перша спроба ратифікації 24 грудня 1999 р. виявилася неуспішною з низки причин. Після довгих суперечок, ще двох неуспішних спроб ратифікації четверта спроба виявилася умовно успішною завдяки підтриманню її Верховною Радою, хоч і з грубим порушенням регламенту. Саме таким чином Україна в травні 2003 р. прийняла закон про ратифікацію Хартії. Лише два роки потому Україна депонувала Хартію в Генерального секретаря Ради Європи, тож Хартія набула чинності в Україні з 1 січня 2006 р.¹⁵

У цій статті пропонуємо стисло критичну оцінку «Хартії» в українському контексті.

1. Коли Україна претендувала на членство в Раді Європи, ця інституція вимагала від усіх претендентів підписати Хартію попри те, що далеко не всі давні держави-члени Ради Європи підписали або ратифікували Хартію аж досі. Найвідомішим прикладом є Франція, один з центральних членів Ради Європи, що досі відмовляється від ратифікації Хартії.¹⁶

2. В офіційних українськомовних інформаційних матеріалах Рада Європи називає Хартію «єдиним договором у світі, який спрямований на захист та поширення використання традиційних регіональних мов та національних меншин».¹⁷ Таким чином в українській версії ототожнюються захист мов і захист національних меншин, хоча в англomовному оригіналі написано зовсім інакше – що Хартія «is the only treaty in the world which aims to protect and promote traditional regional and national minorities' languages»¹⁸, і з боку Ради Європи не раз виразно наголошувалося на тому, що

¹⁵ Див. Moser M. Ibid. – P. 71–75.

¹⁶ Див. Бестерс-Дільгер Ю. Значч. праця. – С. 20–21.

¹⁷ Європейська хартія регіональних мов або мов меншин. Та пояснювальна доповідь. Страсбург, 5.XI.1992. – Ред.: Секретаріат Європейської хартії регіональних мов та мов меншин. – Б. м. (Страсбург), б. д. <https://rm.coe.int/belarus-brochure-ua-pdf/16807412ca>. – С. 60 (пагінація у файлі, йдеться про обкладинку брошурки).

¹⁸ Див. European Charter for Regional or Minority Languages. Giving minorities a say. Ed. by the Secretariat of the European Charter for Regional or Minority Languages. – Б. м. (Страсбург), б. д. – <https://rm.coe.int/16806c7413>.

Хартія захищає не національні меншини, а «регіональні або міноритарні мови». Насправді ця проблема має ще ширшу перспективу, яка торкається історії Хартії в Україні, зокрема перекладу самої Хартії та її інтерпретацій: нагадаймо, що український переклад Хартії був зроблений не на підставі однієї з автентичних версій Хартії (тобто з англійсько- або французькомовної), а з неавтентичної російськомовної (!). Не лише філологи розуміють, що такий підхід вкрай непрофесійний, а наслідки можуть бути дуже серйозними. Додаймо, що альтернативні переклади «Хартії», зроблені на підставі автентичних версій, існують, проте вони досі не замінили офіційної редакції.¹⁹

3. Процес ратифікації Хартії в Україні так само можна оцінити не інакше, як непрофесійний, навіть не беручи до уваги порушення при прийнятті закону про ратифікацію, про що згадано у вступі до цієї статті. Найяскравішим доказом непрофесійності є те, що в перших спробах законів про ратифікацію взагалі не наведено мов, які мають бути захищені Хартією, а наведено національні меншини. Згодом у зредагованій (та й досі чинній!) версії було згадано про захист мов на підставі первісного списку національних меншин. Таким чином в офіційних документах щодо Хартії йдеться про «єврейську мову», хоча такої мови взагалі не існує (невідомо, чи в даному контексті йдеться лише про мову їдиш чи також про іврит); в Україні підлягає захисту «грецька мова» попри те, що греки в Україні послуговуються, окрім української й російської, або румейською мовою (яка значно відрізняється від стандартної грецької), або ж урумською (яка взагалі належить до родини тюркських мов).²⁰ До речі, дивує не лише те, що в Україні могла стати офіційною така версія документу; дивує не меншою мірою, що в Страсбурзі відповідальні чиновники Ради Європи прийняли цю версію без застережень. Щодо «грецької мови», не дивно, що Рада Європи просила українських партнерів з'ясувати ситуацію.²¹

¹⁹ Див., напр., *Moser M. Ibid.* – Рр. 71–75.

²⁰ Див. *Moser M. Ibid.*

²¹ Див.: *Application of the Charter in Ukraine. Initial monitoring cycle. Strasbourg. 07-07-2010.* – Р. 7. <http://www.coe.int/t/dg4/education/minlang/Report/>

4. Україна підписалася під дуже великою кількістю положень (68, як мінімум треба було погодитися на 35 положень), де всі мови теоретично захищаються на однаковому – при цьому надзвичайно високому – рівні. Коштів на забезпечення захисту в такому масштабі, в бюджеті України немає (див. пункт 4), не передбачено і в бюджетах інших держав-учасниць Хартії.²²

5. Процес ратифікації Хартії в Україні тривав доволі довго й супроводжувався запеклою політичною полемікою. Кричущим парадоксом було те, що найрішучішими прихильниками Хартії виявилися українські комуністи, які загалом не сприймали європейських цінностей. Вони фактично зловживали Хартією, щоб підвищити статус російської мови в Україні, бо з відомих причин її реально не можна зробити другою державною. Не парадоксальним було те, що ззовні різні представники Російської Федерації постійно чинили тиск на Україну, щоб вона ратифікувала Хартію, хоч сама Росія досі не здійснила ратифікації цього документу. Оскільки таким чином підвищення статусу російської мови подавалося під виглядом підтримки реальних «регіональних або міноритарних» мов (насправді їхня доля мало цікавила тих, хто опікувався російською мовою), вийшло так, що всі визнані «регіональні або міноритарні мови» України згідно з Хартією отримали захист на вельми високому рівні²³. Таким чином Україна взяла на себе обов'язки, яких на практиці годі виконати, й не лише з фінансових причин (див. 11). Віддзеркаленням цієї ситуації є відгук Ради Європи у другій доповіді комітету експертів, де йдеться про те, що на виконання Хартії: 2010 р. було виділено порівняно великі кошти – 3,5 млн. грн. (тоді приблизно 350.000 євро). Навіть у цій ситуації експерти, закидаючи нецільову витрату призначених інвестицій (в першому році президентства Віктора Януковича), при цьому доволі категорично назвали суми, які Україна інвестує

EvaluationReports/UkraineECRML1_en.pdf; Application of the Charter in Ukraine. Second monitoring cycle. Strasbourg. 15-01-2014. – Pp. 4-5. –<https://rm.coe.int/16806dc600>.

²² Moser M. Ibid. – P. 79.

²³ Moser M. Ibid. – Pp. 71–88.

на захист «регіональних або міноритарних мов», «яскраво недостатніми» («manifestly insufficient»)).²⁴

6. Термінологія Хартії недостатньо чітка навіть в оригінальній її версії. Документ має «European Charter for Regional or Minority Languages», проте доволі часто йдеться про «regional and [!] minority languages» у документах самої Ради Європи. Тому не дивно, що деякі держави-учасниці вирішили диференціювати ці мови: з одного боку – регіональні мови, а з другого – міноритарні мови, натомість інші держави-учасниці сприймають ці обидва поняття недиференційовано²⁵. Сама Хартія пропонує таке спільне окреслення «регіональних або міноритарних мов»:

Для цілей цієї Хартії: а) термін «регіональні мови або мови меншин» означає мови, які:

- i) традиційно використовуються в межах певної території держави громадянами цієї держави, які складають групу, що за своєю чисельністю менша, ніж решта населення цієї держави; та
- ii) відрізняються від офіційної мови (мов) цієї держави; не включають діалектів офіційної мови (мов) держави або мови мігрантів [...].²⁶

Лише в «Пояснювальній доповіді» до Хартії відрізняються «регіональні мови» від «міноритарних» (або «мов меншин») (параграф 18):

Серед інших виразів, таких як «менш розповсюджені мови», Тимчасовий комітет експертів обрав термін «регіональні мови або мови меншин». Прикметник «регіональний» означає мови, якими спілкуються на обмеженій частині території держави, в межах якої ними може розмовляти більшість громадян. Термін «меншина» стосується ситуацій, коли мова використовується людьми, які не мешкають компактно на окремо взятій частині території держави, або коли нею спілкуються група осіб, яка, хоча і мешкає

²⁴ Application of the Charter in Ukraine. Second monitoring cycle. – Pp. 11–12.

²⁵ Див. зазначену збірку: Europäische Charta der Regional- oder Minderheitensprachen. Ein Handbuch zur Sprachpolitik des Europarats.

²⁶ Європейська хартія регіональних мов або мов меншин. Та пояснювальна доповідь. – С. 2.

компактно на певній території держави, є чисельно меншою за решту населення цього ж регіону, яке розмовляє мовою більшості в цій державі. Тому обидва прикметники відображають фактичні критерії, а не юридичні поняття, і в жодному випадку не стосуються ситуації в конкретній державі (наприклад, мова меншини в одній державі може бути мовою більшості в іншій).²⁷

Критичне прочитання таких основних статей виявляє, що в них немає жодної чіткості щодо основних понять. Стосовно різниці між «регіональними» й «міноритарними» мовами, наприклад, не зазначено, про яку саме обмежену територію йдеться – чи це обласний, районний рівень, чи то рівень села або селища? Щодо «діалектів офіційної мови (мов) даної Держави», нагадаємо, що мовознавча наука не спроможна відрізнити діалектів від мов на суто мовознавчому підґрунті, а будь-який «діалект» можна будь-коли перетворити на «мову»; певна річ, саме звідси походять традиційні суперечки щодо т. зв. «русинської мови», яку з української перспективи годі сприймати інакше, як поодинокі спроби перетворити українські діалекти Закарпатської області на мову.²⁸ Так само залишається відкритим питання, що саме відрізняє мови меншин від мов мігрантів: як довго мігранти мають бути в певній державі, щоб стати меншиною?²⁹

7. Термінологія Хартії несумісна з мовним законодавством низки країн, включно з термінологією Конституції України. Нагадаємо, що в липні 2000 р. Конституційний Суд України визнав тодішній закон про ратифікацію (від 24 грудня 1999 р.) неконституційним з цілої низки причин³⁰, частина яких насправді не втратила силу і в наступному законі про ратифікацію.

---

²⁷ Там само. – С. 26.

²⁸ Moser M. *New Contributions to the History of the Ukrainian Language*. Edmonton – Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press 2016. – Рр. 471–481.

²⁹ Див., напр., *Бестерс-Дільгер*. Зазнач. праця. – С. 25.

³⁰ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 54 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин, 1992 р.» (справа про ратифікацію Хартії про мови,

8. В Україні Хартія фактично найбільшою мірою захищає мову, яка насправді не відповідає визначенню «регіональної або міноритарної мови» – російську. Справа в тому, що Хартія не ґрунтується на критерії «рідної мови», а бере до уваги, скільки відсотків населення говорить цією мовою – незалежно від того, чи це її перша, чи друга, чи третя мова. Тому згідно з усіма наявними статистиками щодо мовної реальності України російська ніяк не є «регіональною або міноритарною мовою» за визначенням; якщо статус російської в Україні десь може відповідати статусові «регіональної або міноритарної мови», то це стосується лише обмеженої кількості західних областей і далеко не в усіх сферах комунікації.³¹ Як наслідок, вже в першій доповіді експертів з 7 липня 2010 р. зазначено:

Російська мова розглядається багатьма особами, що належать до національних меншин, та деякими етнічними українцями як рідна мова. Отже, вона не перебуває в тому ж самому становищі, що й інші регіональні мови або мови меншин. Проте в ратифікаційній грамоті російська мова дорівнюється до інших мов, що не відповідає духу Хартії. Беручи до уваги нинішнє становище російської мови в Україні, Комітет експертів [так] вважає, що той рівень захисту, який передбачається для цієї мови в ратифікаційній грамоті, не є відповідним.³²

Який саме рівень захисту мали на увазі експерти – невідомо, але насправді це не є дуже суттєвим питанням, бо виходить поза межі компетенцій експертів Ради Європи. Важливіше те, що комітет експертів постійно вважає майже всі положення Хартії виконаними саме щодо російської мови. Нагадаймо – Рада Європи принципово виходить з того, що самі держави-учасниці вправі визначити, які саме мови захищає Хартія, тому солідаризувалася

1992 р.), м. Київ, 12 липня 2000 року. Справа N 1-34/2000. N 9-рп/2000. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-00>.

³¹ Див. *Moser M.* – Ibid. – Рр. 74–79.

³² Застосування Хартії в Україні. Перший цикл моніторингу. Страсбург, 7 липня 2010 р. – Б. м. (Страсбург), б. д. (документ не створений 7 липня 2010 р. – М. М.). – С. 12. <https://rm.coe.int/16806dbb47>.

з Україною в рішенні включити до переліку міноритарних мов російську попри всі можливі застереження. І з другого боку, що також дивно, експерти традиційно вимагають, щоб Україна додала до цього списку й так звану «русинську мову».³³

Про всяк випадок додаймо ще й те, що всупереч поширеним думкам не лише в Україні Хартія захищає більш поширені мови, якщо вони в певних державах справді вживаються в якості «регіональних або міноритарних». Тим не менш, саме захист російської мови в Україні навряд відповідає «духові Хартії» насамперед через те, що Хартію первісно створено з метою захисту менш поширених та передусім загрожених мов,³⁴ тоді як російська з відомих причин досі домінує в багатьох сферах спілкування.

9. Хоча Рада Європа твердить у своїх офіційних документах, що в Хартії «дає чіткі рекомендації стосовно використання цих мов у повсякденному суспільному житті», про справжню чіткість не може бути й мови. Найяскравіше це виявляється в тому, що по суті кожна держава-учасниця інтерпретує Хартію по-своєму.³⁵ Так само це виявляється в процесах моніторингу (при цьому аж ніяк не лише Україні). Якщо Україна, скажімо, зобов'язалася влаштувати російськомовні школи або класи, то в положеннях ніде не йдеться про кількість таких шкіл. Тим не менше комітет експертів повторно критикував Україну за те, що учнів у російськомовних школах і класах стає менше.³⁶

10. У своїй другій доповіді комітет експертів Ради Європи, покликаючись на Хартію, неодноразово відгукнувся про «Закон про засади державної мовної політики» надзвичайно прихильно, що дуже дивує, адже напередодні прийняття цього

³³ Application of the Charter in Ukraine. Initial cycle. – Pp. 11, 97, 106, 107 (там ідеться про «Ruthenian»); Application of the Charter in Ukraine. Second cycle. – Pp. 5, 11, 188, 190, 199–200 (там ідеться про «Ruthenian», «Ruthene», і про «Ruthene (Rusyn)»).

³⁴ Європейська хартія регіональних мов або мов меншин. Та пояснювальна доповідь. – С. 22.

³⁵ Бестерс-Дільгер Ю. – Зазнач. праця. – С. 24.

³⁶ Див., наприклад, Application of the Charter in Ukraine. Second cycle. – С. 29.

закону всі європейські й міжнародні інституції оцінили цей закон негативно.³⁷

11. Низка конкретних вимог Ради Європи, висунутих у доповідях комітету експертів, видається не надто реальною. Наприклад, експерти виходять із того, що в сфері освіти «пропозиція має передувати попиту».³⁸ На цій підставі експерти критикують Україну, наприклад, за фактичну відсутність білоруськомовних дитсадків та білоруськомовної середньої освіти в Україні – попри те, що ніхто про це не просив; критикують за те, що немає білоруськомовних початкових шкіл – попри те, що лише одного разу впродовж циклу моніторингу одна-однісінька родина попросила влаштувати білоруськомовне викладання в початковій школі.³⁹ Далі, експерти вимагають від України, щоб вона сприяла, наприклад, праці над перекладами, титрами, дублюванням і пост-синхронізацією фільмів білоруською мовою, та щоб вона розробила «специфічну схему», яка б сприяла опануванню й подальшому вживанню білоруської мови в середовищі журналістів та інших працівників.⁴⁰ Що ж до угорської мови в освітній сфері, комітет експертів вважає всі основні положення виконаними, проте повторно «заохочує» Україну досліджувати необхідність дальшого поширення освіти угорською мовою.⁴¹ Так само експерти «заохочують» Україну дбати про те, щоб угорськомовне викладання пропонувалося і поза тими територіями, де угорська мова вживається традиційно (цю саму пропозицію висловлюють, наприклад, щодо молдавської мови).⁴² Крім того, експерти бажають, щоб Україна дбала про угорськомовні переклади, титри, дубляж і пост-синхронізацію фільмів, якщо такі матеріали не може надати сусідня Угорщина.⁴³ Нарешті, попри все дивує загальний принцип Ради Європи, що в судах країн-учасниць Хартії «регіональні або міноритарні мови»

³⁷ Moser M. Ibid. – P. 275–290.

³⁸ Application of the Charter in Ukraine. Second cycle. – Pp. 20.

³⁹ Ibid. – P. 23–24.

⁴⁰ Ibid. – P. 33.

⁴¹ Ibid. – P. 103–104.

⁴² Ibid. – P. 105, 118.

⁴³ Ibid. – P. 112.

принципово мають вживатися і тоді, коли учасники володіють державною мовою достатньою мірою.⁴⁴ Усе це дивує особливо на тлі того, що сама Рада Європи пропонує свої документи стосовно України лише в англійськомовній і французькомовній версіях, тоді як українськомовні документи або не створюються взагалі, або їх складають з величезним запізненням.⁴⁵

12. Комітети експертів часто без жодних вагань висловлюються про справи, які не зовсім входять до кола їхніх компетенцій, якщо ці міркування нібито сприяють розвитку «регіональних або міноритарних мов». З другого боку, комітет ніде не згадує, наприклад, про те, що «регіональні або міноритарні мови», при цьому перш за все російська, найчастіше проштовхувалися в Україні на обласному рівні незаконно, адже за сумнозвісними традиціями їх нібито визнають різні обласні ради,⁴⁶ хоча Хартія за суттю своєю є угодою між Радою Європи й Україною на державному рівні, тож лише держава мала б керувати процесами імплементації й виконання положень Хартії.

13. Перед складанням доповідей представники від Комітетів експертів Ради Європи завжди відвідують Україну. Саме тому важко зрозуміти, чому в їхніх документах ніде не згадано про ту вкрай важливу засаду, на якій наголошено у Преамбулі Хартії: що «охорона і розвиток регіональних мов або мов меншин не повинні шкодити офіційним мовам і необхідності вивчати їх».⁴⁷

---

⁴⁴ Ibid. – P. 21.

⁴⁵ Див. Council of Europe. European Charter for Regional or Minority Languages. Reports and Recommendations. [https://www.coe.int/en/web/european-charter-regional-or-minority-languages/reports-and-recommendations#%2228993157%22:\[23\]](https://www.coe.int/en/web/european-charter-regional-or-minority-languages/reports-and-recommendations#%2228993157%22:[23]). Навіть для доповіді 2012 р. ще нема українськомовної версії, а українськомовна версія доповіді з початкового циклу моніторингу рясніє помилками. На відміну від англійськомовної редакції, вона не індексується в електронних пошукових системах.

⁴⁶ Мозер М. – Зазначена праця. Див. також Moser M. Zur jüngsten Sprachensituation in der Ukraine (2012–2016) // Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae. – T. 62. – Ausg. 1. – 2017. – S. 171–196.

⁴⁷ Європейська хартія регіональних або міноритарних мов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_014.

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ

У більшості країн мовна політика звичайно викликає радше негативні, аніж позитивні оцінки. Найчастіше вона зазнає критики, справедливої і несправедливої, здебільшого суб'єктивної. Часто суб'єктивізм має колективну природу: його носієм можуть бути організації, суспільні інститути, і навіть етнокультурна (національна) спільнота, що представляє чи то національну меншину, чи то титульну націю. Критика може відбуватися всередині країни, а може переходити в площину зовнішньої політики, тоді її суб'єктом стає інша держава або держави. Характерний приклад міжнародного резонансу, викликаного змінами в мовній політиці України в галузі освіти, – обурення з боку урядових кіл Угорщини, Румунії, Росії на положення статті 7 Закону України «Про освіту», схваленого в 2017 році.

Чи слушно вважати реакцію соціуму основним індикатором якості мовної політики? Наскільки універсальні показники, за якими можна оцінювати мовну політику конкретної держави в конкретний період, і наскільки вони змінюються з плином часу? Пошук відповідей на ці та інші пов'язані з ними питання став головним завданням запропонованої розвідки.

Давньогрецьке слово κριτήριον означає «здатність розрізнявати, мірило судження». У застосуванні до мовної політики критерії – це набір інтелектуальних інструментів для вимірювання її якості. Ці інструменти взаємно пов'язані, їхня кількість і якісні параметри зазнають змін, уточнень і модифікацій пропорційно до того, як змінюється соціальне й національне життя та етнокультурна свідомість тих, хто є об'єктами мовної політики. Публікацій, присвячених проблемі вимірювання якості мовної політики

та обговоренню її критеріїв, порівняно небагато. Переважно ці питання постають у контексті локальних студій про ефективність заходів мовного планування та мовного менеджменту щодо певної етномовної групи в обраному регіоні або якійсь конкретній країні. Серед публікацій, що торкаються проблем якості мовної політики і мовного планування, варто згадати такі: Lewis H., Royles E. Language revitalisation and social transformation: evaluating the language policy frameworks of sub-state governments in Wales and Scotland // Policy & Politics, Vol. 46, No 3, July 2018, pp. 503–529; De Korne H. Improving Language Policy and Planning Through Evaluation: Approaches to Evaluating Minority Language Policies. 2012. – No 27. – P. 38-55; Grin F. Language policy evaluation and the European Charter for Regional or Minority Languages. Hampshire, UK: Palgrave Macmillan, 2003.

Мовна ситуація в Україні, досвід мовної політики в нашій державі, що протягом тривалого часу була об'єктом асиміляторської колоніальної політики, дає багатий матеріал для зіставлення з мовним досвідом інших держав та пошуку критеріїв, за якими можна оцінювати мовну політику. З урахуванням того, що мовна політика будується на певних ідеологемах, і що її практичне втілення потребує ефективного механізму, усю сукупність критеріїв доцільно поділити дві групи, а саме:

(1) ідеологічні критерії

- 1.1. відповідність цілей і завдань мовної політики правам людини;
- 1.2. відповідність мовної політики національним інтересам;
- 1.3. дотримання балансу індивідуальних і колективних мовних прав;
- 1.4. піклування про мовне розмаїття, відповідність мовної політики засадам мовної екології;

(2) операційні критерії

- 2.1. стан мовного законодавства;
- 2.2. системний характер мовної політики та її інституціоцізованість;-
- 2.3. кодифікація мови та регулювання її якісних параметрів;

2.4. взаємодія інститутів держави і громадянського суспільства. Розглянемо по черзі кожний із зазначених вище критеріїв.

1.1. Відповідність цілей і завдань мовної політики правам людини

Держава зобов'язана забезпечити громадянам доступ до важливої інформації, яка стосується їхніх прав і обов'язків, безпеки, охорони здоров'я і т. ін. Для цього державною мовою повинні володіти всі громадяни включно з особами, що належать до національних меншин. У Конституції України записано: «Кожному гарантується право знати свої права і обов'язки. <...> Закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права і обов'язки громадян, не доведені до відома населення у порядку, встановленому законом, є нечинними» (ст. 57). В експертному висновку Венеціанської комісії щодо статті 7 Закону України «Про освіту» (ст. 75–76) та в експертному висновку про Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (ст. 30), наголошено, що посилення ролі державної мови та забезпечення її вивчення всіма громадянами є важливим способом ефективної інтеграції в суспільство осіб, які належать до національних меншин, і більш повного забезпечення їхніх громадянських прав⁴⁸.

У законодавствах абсолютної більшості країн світу зафіксоване право заарештованої особи, отримати інформацію тією мовою, яку вона розуміє, про причину її арешту і висунуті проти неї звинувачення. У цьому контексті важливим показником якості мовної політики виступає здатність держави забезпечити своїм громадянам, зокрема представникам національних меншин та мігрантам, можливість оволодіти державною мовою в належному обсязі для ефективного спілкування з інститутами держави і забезпечення

⁴⁸ Див. експертний висновок Венеціанської комісії про Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (ст. 31), схвалений на 121 пленарній сесії 6–7 грудня 2019 р. на офіційному сайті Венеціанської комісії (код доступу: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2019\)032-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2019)032-e)).

своїх конституційних прав. У експертних висновках міжнародних органів і комісій, таких як Комітет експертів Ради Європи, ОБСЄ, Венеційська комісія та ін., живається вислів *мовно-опосередковані права* (англ. language-related rights⁴⁹). Його використовують тоді, коли йдеться радше про технічну функцію офіційної мови як засобу передавання юридично важливої інформації, ніж про збереження й розвиток національної мови як колективного ідентифікатора певної етнокультурної спільноти.

Характерний приклад послідовної реалізації мовного етатизму – мовна політика Франції. На офіційному сайті Міністерства культури Франції, органу державної влади, уповноваженого на здійснення мовної політики, в розділі «Мовна політика» є рубрика «Право на французьку мову» (*Droit au français*). У ній дається пояснення, що встановлений законом офіційний статус французької мови гарантує громадянам право на французьку мову, надаючи їм можливість доступу до знань і культурних здобутків сучасної цивілізації, можливість отримувати інформацію, яка охороняє їхню безпеку і здоров'я (режим доступу: <https://www.culture.gouv.fr/Sites-thematiques/Langue-francaise-et-langues-de-France/Politiques-de-la-langue/Droit-au-francais>).

Законодавчі норми щодо вживання французької мови охоплюють більшість сфер суспільного життя. У «Кодексі громадянства» зазначено: «Ніхто не може отримати громадянство, якщо не подасть доказів достатнього знання <...> французької мови». Усі трудові договори та супровідна документація у Франції укладаються французькою мовою, незалежно від громадянства працевластача. Французька мова обов'язкова на транспорті незалежно від форми власності перевізника (державна чи приватна). У разі невиконання цієї вимоги ліцензія на використання транспортного засобу може бути скасована, незважаючи на термін її дії або умови контракту.

Мовна політика й мовне законодавство не повинні обмежувати засадничі громадянські права. Наприклад, у Франції після

---

⁴⁹ Там само.

прийняття в 1994 р. чинного сьогодні мовного закону (так званого Закону Тубона) Конституційна рада скасувала два його положення, які стосувалися обов'язкового вживання офіційної термінології приватними особами, оскільки вони суперечили принципів свободи думки й висловлювань, проголошеному в статті 11 Декларації прав людини й громадянина. Доречно зауважити, що в Законі України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (ст. 2, п. 2), зазначено, що його дія не поширюється на сферу приватного спілкування та здійснення релігійних обрядів.

1.2. Відповідність мовної політики національним інтересам

Для українців, що тривалий час перебували під владою кількох імперій, мова й далі залишається опорним пунктом української ідентичності, запорукою виживання українського етносу як колективної індивідуальності та збереження його національного обличчя. Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» визначає, що статус української мови як єдиної державної мови зумовлений державотворчим самовизначенням української нації і що українська мова є фактором єдності і національної безпеки України.

У мовній політиці багатьох європейських країн символічному значенню мови як ознаки національної єдності й національної ідентичності відводиться особлива роль. Те, що мова – це не лише засіб передавання інформації, а й могутній засіб об'єднання людей у спільному національному домі, один з ключових принципів мовної політики, визнаних у більшості країн світу. Закон Франції «Про вживання французької мови», прийнятий 04.08.1999 р., проголошує, що французька мова є основним елементом французької ідентичності і культурного надбання Франції⁵⁰. Визначальним ідеологічним постулатом мовного законодавства і мовної політики є право французького народу «дізнаватися своєю власною мовою,

---

⁵⁰ Докладніше див.: *Чередниченко О. І.* Захист офіційної мови в національній державі // *Мовознавство.* – 2013. – № 5. – С. 32–34.

що відбувається в країні»⁵¹. Французька мова, яка офіційно має назву «мова Республіки», – це не тільки атрибут конституційного ладу, а й символ республіканських цінностей – рівності, свободи, демократії.

Як зазначають критики французького мовного законодавства, його застосування щодо електронних засобів комунікації створює перешкоди для розвитку французької економіки, для наукової, економічної та культурної інтеграції Франції у європейське і ширше в міжнародне життя. Зокрема, французькі компанії, які віддають перевагу використанню англійської мови, змушені нести додаткові видатки для перекладу відповідних матеріалів французькою мовою. Таким чином вони опиняються в менш вигідному становищі, порівняно з тими компаніями, яким не доводиться витрачати кошти на переклад (див. Christine Vanston. – Op. cit. – P. 191).

Один з аспектів забезпечення мовних прав – це захист носіїв мови від їх приниження за мовною ознакою, наприклад, від створення перешкод та обмежень у вживанні національної мови або від навмисного спотворення мови в її публічному використанні. Згідно з Законом України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (ст. 1 п. 6) такі дії тягнуть за собою юридичну відповідальність. Важливим складником національної безпеки в сучасних умовах є захист від інформаційної агресії. Особливо актуально залишається ця проблема на пострадянському просторі у зв'язку з агресивною інформаційною політикою Російської Федерації, що відбувається в рамках пропагандистської концепції так званого «Російського світу». Як один з кроків протидії інформаційній агресії Президент Латвії запропонував Сейму збільшити пропорцію телепрограм на офіційних мовах ЄС і ЄЕС, що, фактично, означає зменшення кількості телепрограм російською мовою⁵². Водночас Латвія проводить рефор-

---

⁵¹ *Christine Vanston*. In Search of the Mot Juste: The Toubon Law and the European Union // *Boston College International and Comparative Law Review*. – 1999. – Vol. XXII. – No. 1. – P. 190.

⁵² Про це повідомляє видання «Українська правда», див. <https://www.eurointegration.com.ua/news/2020/02/11/7106242/>.

му освіти, в результаті якої години викладання російською мовою радикально скоротять, а в старшій школі навчання буде проводитися лише державною мовою.

1.3. Дотримання балансу індивідуальних і колективних мовних прав

Мовні права розуміються насамперед як спадкові права. Про це свідчать положення Декларації ООН про права корінних народів, схваленої резолюцією Генеральної Асамблеї № 61/295 від 13.09.2007. У статті 13 зазначено, що корінні народи мають право повертати до життя, використовувати, розвивати і передавати наступним поколінням свої мови і системи письма, а в ст. 14 сказано, що держава вживає ефективних заходів для забезпечення цих прав. У виступах громадських діячів, політиків і навіть в окремих положеннях законодавства мовні права інтерпретуються як право на свободу вибору тієї чи іншої мови. Насправді свобода вибору суттєво регламентована такими соціальними обставинами, як стан розвитку мови та її функціональні можливості, юридичні норми, комунікативні стереотипи тощо. Як слушно відзначає Крістіна Братт Паулстон, «Окремі особи не мають свободи в виборі мов ні в освіті, ні в соціальному житті»⁵³.

Думка про те, що громадяни не є вільними від обов'язку володіти державною мовою, виразно звучить у рішенні Венеціанської комісії щодо Словаччини: «Підтримка державної мови гарантує розвиток ідентичності державної спільноти <...> Можливість громадян користуватися офіційною мовою може застосовуватися як засіб запобігання їх дискримінації в забезпеченні їх основоположних прав...». Важливо відзначити, що така позиція експертів Венеціанської комісії збігається з положенням статті 4.1 «Загальної декларації мовних прав», прийнятої в Барселоні на Всесвітній конференції з мовних прав у 1996 р. і схваленої ЮНЕСКО, де наголошується, що «особи, які переїжджають і оселяються на

⁵³ Paulston C. – Op. cit. – P. 476.

території іншої мовної спільноти мають право і обов'язок інтегруватися в цю спільноту»⁵⁴.

У різних державах мовна політика індивідуальні й колективні мовні права поєднуються в різній пропорції. Полярні позиції представляють, з одного боку, Туреччина, а з другого – Канада. У Туреччині виразно домінує національний інтерес, якому цілковито підпорядковуються права окремої особи. У статті 42 Конституції Туреччини визначено: «Жодну іншу мову крім турецької не дозволено викладати як рідну мову громадянам Туреччини в будь-якому освітньому закладі. Вивчення іноземних мов у освітніх закладах <...> відбувається відповідно до закону». Така політика етномовної гомогенізації сформувалася ще на початку ХХ ст. і ґрунтувалася на переконанні творця новітньої турецької держави Мустафи Кемаля Ататюрка і його послідовників, що основною причиною загибелі Оттоманської Імперії стала її етнічна строкатість⁵⁵. На противагу, мовна політика федерального уряду Канади (за винятком провінції Квебек) ґрунтується на принципі персональності, тобто мовні права пов'язуються з конкретними особами, а не з мовними спільнотами. Цей принцип було запроваджено рішенням Королівської комісії з дослідження двомовності й двокультурності в 1967 р. Отже Канада відкинула принцип територіальності як основоположний для мовної політики більшості держав⁵⁶.

Важливо зазначити, що в мовній політиці канадського федерального уряду мова й культура виступають як окремі сутності, не пов'язані одна з одною. Мова розглядається не як носій певної культури, а просто як засіб спілкування, який люди довільно обирають. Відповідно до офіційних заяв канадського уряду, мова

⁵⁴ Universal Declaration of Linguistic Rights, article 4.1, див.: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000104267>

⁵⁵ Muller M. Nationalism and the rule of law in Turkey: the elimination of Kurdish representation during the 1990s. In Robert Olson (ed.) *The Kurdish nationalist movement in the 1990s: its impact on Turkey and the Middle East.* – Lexington, KY, 1996. – P. 175.

⁵⁶ Див. *National Understanding: The Official Languages of Canada: Statement of the Government of Canada on the Official Languages Policy.* – Ottawa, 1977.

є просто комунікативною системою, необхідною для здійснення державного управління, судочинства, освіти, господарської діяльності і т. ін.⁵⁷. За винятком провінції Квебек, федеральний уряд у своїй мовній політиці розглядає Канаду як своєрідну мультикультурну мозаїку, в яку етнічні групи (крім британської та французької) інтегровані лише частково і які можуть зберігати свої культурні особливості та свої національні мови.

З часом співвідношення колективних національних інтересів з одного боку й особистих мовних прав – з другого може зазнавати суттєвих змін. Покажемо, наприклад, є порівняння сучасної мовної політики США, з періодом політики так званої «американізації» на початку ХХ ст. У 1907 р. Президент США Теодор Рузвельт писав: «У нас є місце тільки для однієї мови в цій країні, і це англійська мова, адже ми хочемо побачити, як плавильний казан перетворює наших людей в американців за національністю, а не в мешканців різномовного гуртожитку»⁵⁸. Попри те, що значний вплив на мовну політику США протягом багатьох десятиліть справляє рух «За офіційну англійську мову» (так званий “English-only movement”), на початку ХХІ століття в ряді національних меншин, зокрема в’єтнамській, вірменській, іспанській, китайській, корейській, російській, тайській та ін., кількість тих, хто не володіє англійською мовою, сягає 25%⁵⁹. У штатах зі значною кількістю іспаномовних громадян у публічній сфері широко використовується поряд з англійською також іспанська мова. Традиційною для американської демократії повагою до особистих прав можна пояснити указ президента США Біллі Клінтона «Про покращення доступу до послуг осіб з обмеженими знаннями англійської мови» (“Improving Access to Services for Persons with Limited

⁵⁷ *Kenneth McRoberts. Making Canada Bilingual: Illusions and Delusions of Federal Language Policy. In David P. Shugarman and Reg Whitaker. Federalism and Political Community Peterborough, 1989. – P. 94.*

⁵⁸ *Roosevelt Th. Works. Memorial ed. – Vol. XXIV. – New York. – 1926. – P. 554.*

⁵⁹ *Macias Reynaldo F. Minority languages in the United States, with a focus on Spanish in California. In The Other Languages of Europe. – Clevedon, Eng., 2001. – P. 139–140.*

English proficiency”), що вийшов у 2000 р. У офіційному вжитку набув поширення термін *особи з обмеженим знанням англійської мови* (скорочено LEP – Limited English proficiency). Починаючи з 1962 р. у США діє закон про двомовну освіту (Bilingual Education Act), який передбачає значний рівень автономії для шкільних округів при укладанні навчальних програм для осіб з обмеженим знанням англійської мови.

Українське законодавство виявляє толерантне ставлення до осіб з обмеженими знаннями державної мови. Прикладом може бути положення статті 15 Закону України «Про нотаріат», у якому зазначено, що якщо така особа звернулася за вчиненням нотаріальної дії, за її заявою тексти оформлюваних документів має перекласти нотаріус або перекладач мовою, якою вона володіє.

1.4. Піклування про мовне розмаїття, відповідність мовної політики засадам мовної екології

Стаття 30 Договору про Європейський Союз задекларовано: «Європейський Союз поважає культурне та мовне розмаїття країн-учасників і підтримує збереження і розвиток європейської культурної спадщини». Підтримка мов національних меншин, зокрема так званих загрожених мов, – провідна ідея Європейської хартії регіональних або міноритарних мов, «Загальної декларації мовних прав», Ословських рекомендацій щодо мовних прав національних меншин, ряду інших міжнародних документів та ініціатив. Рада Європи за підтримки Європейського Союзу встановила в 2001 р. міжнародне свято «Європейський день мов», що відзначається 26 вересня кожного року. Його завдання – формувати громадську думку на підтримку мовного розмаїття. У 2002 р. з ініціативи міжнародної громадської організації Linguarum International за підтримки ЮНЕСКО засновано щорічну міжнародну премію «Linguarum», якою нагороджують громадських діячів і науковців за видатні досягнення у справі збереження загрожених мов, пропаганді мовного розмаїття й мультилінгвізму. Як уважає бельгійський філософ Філіпп Ван Парійс, мовне розмаїття – найпотужніший і

по суті єдиний повноцінний засіб збереження культурного розмаїття: «Воно дає людям можливість вибирати, а отже, створює простір для колективного експериментування в особистому й соціальному житті, від чого людство зрештою тільки виграє»⁶⁰.

Одним із парадоксів мультилінгвізму є те, що Європейський Союз має аж двадцять шість офіційних мов, які використовуються в роботі його офіційних органів. Це значно більше, ніж Організація Об'єднаних Націй, де таких мов шість. Як слушно зауважує турецький дослідник Акча Атач, практичне застосування принципу мультилінгвізму, який у його інституціолізованому вигляді означає демократичне право членів Євросоюзу та їхніх громадян на «власну мову», потребує величезних коштів на переклад документації, дискусій у різних бюрократичних організаціях, комісіях і т. ін.⁶¹.

У різних країнах ступінь державної підтримки мов з різним статусом не однаковий. Наприклад, порівняно з Німеччиною, статус регіональної мови в Польщі (його має кашубська мова), передбачає нижчий ступінь підтримки, ніж статус міноритарної мови, який надається мовам, що є державними в інших країнах (німецькій, українській, литовській, російській) чи бездержавним мовам і мовам, що не мають близької спорідненості з польською мовою (караїмська, татарська, ромська)⁶².

Піклування про мовне розмаїття означає відповідальність кожної держави, за ті мови, які історично сформувалися на її території або опинилися на ній з певних історичних причин. Мови, які не представлені державними формуваннями (наприклад, кримсько-татарська, караїмська, гагаузька, урумська), особливо вразливі до асиміляції, а отже потребують особливих заходів підтримки. На думку Івон Больман, це мови так званих «справжніх» меншин, коли жодна інша група поза межами їхньої території не говорить їхньою мовою (наприклад, бретонці та ретороманці)⁶³.

⁶⁰ *Van Parijs P.* Op. cit. – P. 14–15.

⁶¹ *Акча Атач С.* Empire of Languages: EU's Multilingualism Policy and the Turkish Language // *Turkish Studies.* – V. 13: 4. – Oxford, 2012. – P. 584.

⁶² Див. *Бестерс-Дільгер Ю.* Зазнач. праця. – С. 97.

⁶³ *Больман І.* – Зазнач. праця. – С. 43.

Як відомо, Хартію ратифікували не всі європейські країни. Зокрема, вона не діє в Бельгії, Греції, Естонії, Ірландії, Італії, Латвії, Литві, Португалії, Росії, Франції. Проте ідеологія Хартії справляє вплив на мовну політику навіть цих країн. Зокрема у Франції, де політика щодо етномовних меншин зазнає під впливом ідеології мовного розмаїття поступових змін, і влада робить певні кроки для підтримки міноритарних мов. Двомовну освіту (регіональною мовою та французькою), яка раніше допускалася лише в приватних школах, з 2000 р. дозволено й у державних освітніх закладах усіма визнаними регіональними мовами (баскською, бретонською, провансальською, каталанською, корсиканською, ельзаською)⁶⁴. У 2008 р. було внесено зміну до конституції, згідно з якою регіональні мови є частиною спадщини Франції.

Україна ратифікувала Хартію, ввела її в дію і з 2007 р. подає в Комітет експертів Ради Європи періодичні звіти про її виконання. Після схвалення в 2017 р. Закону України «Про освіту» дві сусідні держави, Угорщина та Румунія, висловили претензії щодо звуження сфери застосування угорської та румунської мов в освітніх закладах у місцях компактного проживання відповідних національних меншин в Україні. Українська сторона звернула увагу на те, що зміна пропорцій застосування мов у навчальному процесі викликана незадовільним станом викладання державної мови. Для значної кількості випускників шкіл це призвело до обмеження можливостей інтегруватися в суспільне життя України, зокрема продовжувати навчання у спеціалізованих і вищих навчальних закладах по своїй території України, а не тільки в суміжних державах. У Хартії зазначено, що використання в освітній діяльності мов меншин у межах території, на якій такі мови функціонують, здійснюється «відповідно до стану кожної із цих мов і без шкоди для викладання офіційної мови держави» (ст. 8, п. 1). Отже зміни в освітньому й мовному законодавстві України викликані

---

⁶⁴ *Judge A. Linguistic Policies and the Survival of Regional Languages in France and Britain*. Basingstoke; New York, 2007. – P. 129–136.

об'єктивними чинниками і не суперечать європейським засадам мовної політики і мовного планування.

Важливим показником якісної мовної політики є її відповідність принципів мовної екології, тобто збалансоване застосування заходів мовного планування, що відповідають мовним потребам різних етнокультурних спільнот. Як вважає Петер Мюлгаузер, метою еколінгвістичного планування є «підтримка структурованого мовного розмаїття; метою протилежного підходу є визначення однієї або кількох мов як засобу для соціальної та технологічної модернізації, чітке ієрархічне диференціювання статусів і повноважень для кожної»⁶⁵. Мовне законодавство, зорієнтоване на вільну конкуренцію мов, не може сприяти мовному розмаїттю. Європейські принципи ґрунтуються не на принципі «виживає сильніший», а на свободі вибору і підтримці меншин. Під тиском економічних і соціальних чинників ринкової економіки людина зазвичай віддає перевагу вибору домінантного середовища, а не своєму внутрішньому уподобанню чи переконанню. Для незахищених мов вплив соціального примусу може бути фатальним.

В Україні та інших пострадянських державах російська мова залишається мовою регіонального домінування. На її підтримку в цьому макрорегіоні націлена зовнішня політика Російської Федерації, що під приводом захисту російськомовного населення анексувала Крим, здійснила збройну агресію на сході України та веде інтенсивну інформаційну війну проти України. На фоні протистояння української та російської мов, що триває протягом багатьох десятиліть, зменшився суспільний інтерес до підтримки мов менш численних і менш захищених етнічних груп, таких як білоруси, кримські татари, болгари, приазовські греки, гагаузи та інші. Їхні мовні права належним чином не враховані і їх задоволення

⁶⁵ *Mühlhäusler P. Ecological and non-ecological approaches to language planning // Contrastive sociolinguistics. M. Hellinger (ed.). – Berlin; New York, 1996. – P. 207. Див. також: Bastardas-Boada A. The Ecological perspective: Benefits and risks for Sociolinguistics and Language Policy and Planning” // Colourful Green Ideas. A. Fill, P. Hermine, W. Trampe (eds.). – Bern, 2002. – P. 77–88.*

потребує значно інтенсивніших зусиль державних інститутів і громадських організацій.

Намагання зробити мови національних меншин маркерами регіональних мовних кордонів, як це прагнула зробити в Україні влада, очолювана Партією регіонів, призводять до сегрегації за національно-мовною ознакою, до виключення окремих регіонів чи мікрорегіонів із загальнонаціонального українського контексту і зрештою створює підґрунтя для появи так званих ДНР, ЛНР і т. ін. Досвід мовної політики з часів проголошення Україною державної незалежності в 1991 р. показує, що продуктивною моделлю збереження мовного розмаїття зі збереженням перспективи інтеграції етнокультурних меншин в загальнонаціональне життя є двомовність з достатнім володінням державною мовою. Це принцип, що базується не тільки на українському, а й на європейському досвіді і відповідає засадам мовної екології і міжнародно визаним принципам мовного планування. Це, зокрема, зазначено в Гаазьких рекомендаціях щодо прав національних меншин на освіту: «Право осіб, які належать до національних меншин, на збереження своєї самобутності може бути повністю реалізоване тільки тоді, коли вони добре оволодіють своєю рідною мовою у процесі навчання. Разом з тим особи, які належать до національних меншин, зобов'язані інтегруватися в більш широке суспільство держави через належне володіння державною мовою»⁶⁶.

2.1. Стан мовного законодавства

У більшості країн Європи національна мова має статус офіційної або державної, закріпленій законами та Конституцією, а мовне життя регулюється спеціальним законом або відповідними положеннями законів про освіту, державну службу, судочинство, міграційну політику, права національних меншин і т. ін. Одним з найважливіших знарядь забезпечення мовних прав національної спільноти є статус мови. Він може бути офіційним (законодавчо

---

⁶⁶ Гаазькі рекомендації щодо прав національних меншин на освіту // Мовні права в сучасному світі. – Ужгород, 2014. – С. 309.

закріпленням), напівофіційним і неофіційним (звичаєвим). Офіційний статус – категорія історично-ситуативна, його мають не всі сучасні мови. Формального офіційного статусу не мають, наприклад, чеська мова в Чехії, англійська в Великобританії і в США⁶⁷, німецька мова в ФРН, грецька в Греції, угорська в Угорщині, італійська в Італії, шведська в Швеції. Особливе значення має статус державної або офіційної мови є там, де є протистояння мов, у якому статус виступає важливим ідеологічним орієнтиром і практичним регулятором. Наявність однакового статусу в двох або більшій кількості мов зазвичай є наслідком федерального устрою держави, соціолінгвістичної поляризації населення країни або подолання наслідків колоніальної залежності⁶⁸.

У більшості європейських країн вираз *офіційна мова* характеризується значною варіативністю і неоднозначністю. На загальнонаціональному рівні офіційною може бути як національна мова титульного народу, так і паралельно з нею мова, що належить іншому народові. При цьому мова титульної нації часто називається державною (в англійському тексті здебільшого вживається вираз *national language*), а інша мова (або інші мови) – тільки офіційною. Відповідно до ст. 8 Конституції Ірландії, ірландська мова є «першою офіційною мовою», а англійська – «другою офіційною мовою». Стаття 2 ірландського Закону про офіційну мову (*Official Languages Act 2003*) дає таке пояснення: «під ‘офіційними мовами’ маються на увазі ірландська мова що є державною мовою (*national language*) і першою офіційною мовою, та англійська мова, що є

⁶⁷ У США англійська мова не має офіційного статусу на рівні федерального законодавства, але в місцевому законодавстві багатьох штатів вона визнана офіційною мовою (див. *Gounari P. Language Policy in the United States: Uncommon Language and the Discourse of Common Sense // Belgian Journal of English Language and Literatures. – 2006. – No 4. – P. 42–43.*

⁶⁸ Класичними прикладами такої поляризації є Бельгія і Швейцарія (див.: *Hartig M. The Language Situation and Language Policy in Belgium // W. R. Beer, J. E. Jacob (eds). Language Policy and National Unity. – Totowa, NJ, 1985. – Pp. 67–78; Grin F. Language policy developments in Switzerland: needs, opportunities and priorities for the next few years // Revue suisse de science politique. – 1998. – N 3. – P. 108–113).*

другою офіційною мовою, як це визначено в ст. 8 Конституції». Як видно з наведеного, синонімом державної мови (national language) в законодавстві вважається тільки так звана перша офіційна мова, що в цьому випадку є мовою титульної нації. У деяких випадках вираз *державна мова* використовується недиференційовано щодо обох мов, наприклад за Конституцією Білорусі (ст. 17) з 1996 р. білоруська і російська мови є державними мовами.

Статусне значення терміна ілюструє приклад мовного законодавства Словацької Республіки, в якому термін *офіційна мова* було замінено терміном *державна мова*: «Державною мовою на території Словацької Республіки є словацька мова. Державна мова має перевагу над іншими мовами на території Словацької Республіки» («Закон про державну мову Словацької Республіки» від 15 листопада 1995, § 1 п. 1, 2)⁶⁹.

У нормативних актах ряду держав вираз *офіційна мова* вживається також щодо мов, які мають статус регіональної або міноритарної мови. Таким чином словесне позначення офіційна мова перестає бути статусним синонімом до виразу *державна мова* і за своїм контекстуальним призначенням набуває характеру допоміжно-описового вислову, який вказує на те, що відповідна мова може вживатися в офіційних ситуаціях у межах окресленого простору. Наприклад, у Данії в провінції Норд-Шлезвіг (на кордоні з Німеччиною) офіційною регіональною мовою визнано німецьку (23 тис. носіїв, близько 0,4 % всього населення)⁷⁰. У свою чергу данська мова є офіційною міноритарною мовою в прикордонних областях Німеччини (близько 20 тис. носіїв).

Використання таких словосполучень, як *регіональна мова*, *міноритарна мова*, *мова національної меншини*, *рідна мова*, *іноземна мова* і т. ін. не обов'язково означає, що вони є показниками якогось юридичного статусу позначуваних мов. Ці вислови мають

⁶⁹ Попередній закон називався «Закон про офіційну мову Словацької Республіки».

⁷⁰ Бестерс-Дільгер Ю. Сильні та слабкі сторони Європейської хартії регіональних або міноритарних мов: західноєвропейський досвід // Мовознавство. – 2010. – № 1. – С. 94–99.

радше описовий характер, вони є соціолінгвістичними термінами, а не статусними позначеннями. Саме в цій ролі вислови *регіональна мова* та *міноритарна мова* вживаються в тексті Європейської хартії регіональних або міноритарних мов. Спроба використання запозиченого з Хартії кліше *регіональна або міноритарна мова* в Законі України «Про засади державної мовної політики», скасованому в 2018 р. Конституційним Судом України, не мала в законодавстві України та інших європейських країн ні попередників, ні послідовників, і її важко визнати успішною.

2.2. Системний характер мовної політики та її інституціалізованість

У минулому в більшості країн світу заходи влади з регулювання мовної ситуації не були зазвичай наслідком якоїсь далекосяжної стратегії або продуманого плану і мовна політика здебільшого мала спонтанний характер. У другій половині ХХ ст. ситуація почала змінюватися. У наукових публікаціях, політичних промовах і документах, нормативних актах і т. ін. вислів *мовне планування*, що протягом тривалого часу вживався як змістовий аналог терміна *мовна політика*, дедалі частіше використовується в його специфічному значенні з акцентом на плановому характері позначуваного поняття. Йдеться про системну діяльність державних і недержавних інститутів, скеровану на зміну, збереження або трансформацію в бажаному напрямку тих чи інших параметрів мовної ситуації у відповідності з певним суспільним ідеалом. Мовне планування передбачає наявність концептуальних орієнтирів і обґрунтованої мовної ідеології та особливу увагу до механізмів імплементації мовного законодавства, зокрема науковий аналіз мовної ситуації, прогнозування наслідків пропонованих регуляторних дій і внесення в них доцільних коректив по ходу їх реалізації.

Стратегія мовної політики визначається загальною концепцією націєтворення. З погляду історичної ретроспективи свідомі зусилля кожної з європейських спільнот у створенні власної національної мови були й залишаються невід'ємним складником творення

національних ідентичностей і будівництва національних держав. Формування національної мови, що на початку виникає як койне із сукупності місцевих говірок, – це модель, яку було апробовано ще в античній Греції. Згодом цей принцип значною мірою визначав процес творення нових літературних мов і в XVII–XIX ст. він набув значного поширення в більшості європейських країн.

У більшості держав світу мовна політика орієнтована на розвиток ідентичності державної спільноти і на забезпечення безперешкодного спілкування між складовими частинами населення країни. Це запобігає дискримінації громадян щодо задоволення своїх основоположних прав, в тому числі й у тих ареалах, де особи, які належать до національних меншин, перебувають у більшості. Думка про те, що громадяни не є вільними від обов'язку володіти державною мовою, виразно звучить у п. 132 експертного висновку Венеціанської комісії щодо Закону про державну мову Словацької Республіки: «Захист і підтримка офіційної мови держави є законним інтересом, спільним для багатьох європейських країн. Він переслідує кілька законних цілей: насамперед він захищає громадський порядок, забезпечуючи доступ держави до суттєвої інформації і спілкування на її території і можливість втрутитися там, до це доречно, щоб нести відповідальність за те, що відбувається»⁷¹. У Законі України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (ст. 1, п. 3), зазначено, що державний статус української мови є невіддільним елементом конституційного ладу України як унітарної держави, що українська мова є основним засобом міжетнічного спілкування і важливим фактором національної безпеки України.

Як показує досвід останніх десятиліть, Європейська хартія регіональних або міноритарних мов може використовуватися з маніпулятивними намірами, щоб обмежити права тієї чи іншої мовної спільноти, включно з мовними правами титульної нації. Про слушність такого застереження свідчить зокрема досвід України.

---

⁷¹ Opinion on the Act on the State Language of the Slovak Republic adopted by the Venice Commission on its 84-th Plenary Session (Venice 15–16 October 2010) – [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL\(2010\)080-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL(2010)080-e).

Проголошення російської мови регіональною низкою обласних, міських і районних рад у 2006 р. стало знаряддям витіснення з офіційного вжитку української мови. На двозначність цього терміна та практику його спекулятивного застосування в Україні слушно вказують як українські, так і зарубіжні дослідники⁷². Підтримка мовного розмаїття не означає використання Хартії як знаряддя витіснення державної мови та підміни її регіональною, так як це намагалися зробити в Україні невдовзі після ратифікації Хартії. Регіональна мова не повинна протиставлятися державній або ставитися з цією мовою в конкурентні стосунки.

Системність мовної політики визначається насамперед мовним законодавством і діяльністю органів державної влади щодо його впровадження. Ключову роль в імplementації мовного законодавства відіграє наявність владного органу, уповноваженого державою на здійснення мовної політики. Наприклад у Франції таким органом є Головне управління з питань французької мови і мов Франції, яке координує мовну політику, здійснює загальний контроль за виконанням законів, виносить попередження порушникам, спільно з міністерством юстиції готує постанови, якими надаються дозволи асоціаціям захисту французької мови на контроль за виконанням законодавства, слідкує за діяльністю асоціацій, щороку готує для парламенту звіт про виконання положень мовного законодавства і про статус французької мови в міжнародних установах.

В Україні з прийняттям 25.04.2019 р. закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної» також запроваджуються спеціальні органи для здійснення мовної політики. Зокрема з'являється посада Уповноваженого із захисту державної мови, який здійснює державний контроль за застосуванням державної мови органами державної влади й місцевого

⁷² Кресіна І. О., Явір В. А. Проблема імplementації норм міжнародного права у національне законодавство про мови // Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом. – К., 2008. – С. 202–203; Баурінг Б. Мовна політика в Україні. Міжнародні норми та зобов'язання і український закон та законодавство // Мовна політика та мовна ситуація в Україні. – К., 2008. – С. 69–70.

самоврядування, підприємствами, установами та організаціями, їхніми посадовими та службовими особами, а також громадськими об'єднаннями, політичними партіями та іншими юридичними особами. Для забезпечення діяльності Уповноваженого створюється спеціальний Секретаріат. Посадовців і службові особи зобов'язані складати іспити, на підставі яких видаються державні сертифікати про рівень володіння українською мовою. Організацію таких іспитів покладено на Національну комісію зі стандартів державної мови. Комісія затверджує вимоги до рівнів володіння державною мовою для набуття громадянства України, здійснює інші повноваження, визначені законом.

2.3. Кодифікація мови і регулювання її якісних параметрів

Для того, щоб ефективно здійснювати свою об'єднанчу функцію державна мова має бути кодифікованою. Єдиний правопис для всієї нації – важливий компонент державотворення. Не випадково перший національний правопис⁷³, який спочатку називався «Головні правила українського правопису», побачив світ майже водночас із IV Універсалом Української Центральної Ради – 17 січня 1918 р. А 17 травня 1919 р. Українська академія наук схвалила «Головніші правила українського правопису», що стали основою для всіх подальших редакцій і видань Українського правопису.

Спадкоємність у мові – це зв'язок між поколіннями, які жили, живуть і житимуть в Україні. З погляду збереження національної ідентичності важливо, наскільки доброякісна мова, яку нинішнє покоління передає нащадкам. У «Законі про мови в Українській РСР», що діяв з 1989 до 2012 рр., не було спеціальних положень, щодо регулювання мовної норми⁷⁴. На противагу, схвалений 15 травня 2019 р. Закон України «Про забезпечення

---

⁷³ Попередні українські правописні системи – кулішівка, драгоманівка, жельхівка – були індивідуально-авторськими і не мали офіційного статусу.

⁷⁴ Варто зауважити, що в статті 6 одіозного закону «Про засади державної мовної політики» (так званого закону Ківалова-Колесніченка) було встановлено, що порядок затвердження словників української мови і довідників з українського

функціонування української мови як державної», у статті 3 визначає одним зі завдань мовної політики застосування української мови відповідно до вимог українського правопису та інших стандартів державної мови. Для виконання цього завдання відповідно до зазначеного вище закону створено Національну комісію зі стандартів державної мови – центральний орган виконавчої влади зі спеціальним статусом, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України. Комісія, серед іншого, затверджує правопис української мови та зміни до нього, правила транскрибування й транслітерації, українську термінологію. Закон визначає, що під час напрацювання стандартів української термінології в різних галузях комісія сприяє застосуванню українських слів, словосполучень і термінів замість іншомовних.

Захист якісних параметрів національної мови передбачений у законодавствах багатьох держав. Розуміння феномену мови як національного надбання, що передбачає право і обов'язок держави піклуватися якісним станом мови, є важливим складником змісту статусного терміна *державна мова* в контексті його зв'язку з національною історією, з поняттями нація і народ. Увагу до якісного стану мови виявляє законодавство ряду європейських країн. Наприклад, відповідно до «Закону про польську мову» від 7 жовтня 1999 р., польська мова має використовуватися в кодифікованій літературній формі (ст. 3), а в юридичній практиці в Республіці Польща «заборонено використання іншомовних виразів за винятком власних імен» (ст. 7). У законі «Про державну мову Литви» є окрема стаття, що називається «Правильність державної мови», де передбачено, що держава має «зміцнювати престиж правильної литовської мови, створювати умови для захисту мовних норм, власних імен, географічних назв, діалектів і писемних мовних пам'яток» (ст. 19). Подібні заходи регуляторного характеру передбачає мовне законодавство Франції, Словаччини, Росії та цілого ряду інших країн.

правопису, а також порядок офіційного видання цих загальнообов'язкових довідників визначаються Кабінетом Міністрів України.

2.4. Взаємодія інститутів держави і громадянського суспільства

В Україні зростає кількість недержавних організацій, що присвятили свою діяльність захисту української мови. Серед найбільш відомих варто згадати громадські організації «Не будь байдужим», «Простір свободи», «Незалежні», «Український світ», «И так поймут!», «Рух захисту української мови», «За українськомовний Київ», інтернет-видання «Портал мовної політики», громадський проєкт «Переходь на українську», онлайн-платформу для вивчення української мови «Є-мова», освітній проєкт «Мова-ДНК Нації», громадський рух «Відсіч», громадський рух «За мову» та ін. Вплив цих організацій на мовну політику стає дедалі відчутнішим. З ініціативи неурядових організацій і представників наукової громадськості при Міністерстві культури України наказом № 4048 від 8 червня 2016 року створено Координаційну раду з питань застосування української мови в усіх сферах суспільного життя України. Уперше в українській історії створено орган, що об'єднує зусилля представників виконавчої влади, громадянського суспільства і наукової спільноти. При координаційній раді діє робоча група з мовного законодавства (керівник професор Володимир Андрійович Василенко), яка розробила проєкт прийнятого в 2019 р. закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної». Уперше проєкт закону з мовної політики, розроблений завдяки спільним зусиллям громадських активістів і науковців, схвалено найвищим законодавчим органом. Як показує досвід останніх років, майбутнє мовного законодавства й мовної політики в Україні значною мірою залежить від громадської думки й активності недержавних організацій, а також від позиції експертного середовища та його здатності впливати на короткострокові й далекосяжні цілі державних інститутів і політичних сил.

Десятки неурядових організацій, які опікуються питаннями збереження національної мовно-культурної спадщини існують у

Франції⁷⁵. Для того, щоб мати право здійснювати контроль за виконанням мовного законодавства громадська організація повинна відповідати певним критеріям, зокрема існувати принаймні два роки, мати достатню кількість членів, підтвердити свою ефективну роботу із захисту французької мови і некорисливий характер своєї діяльності. При дотриманні цих вимог їй надають дозвіл виконувати контрольні функції терміном на три роки. Дозвіл оформлюється спільною постановою міністерства юстиції і міністерства, на яке покладено захист французької мови⁷⁶.

Мовними потребами національних меншин зазвичай опікуються громадські організації, діяльність яких зосереджена насамперед у місцях компактного проживання цих етнокультурних спільнот, часто в районах, що межують з відповідним етнічним материком. У цьому випадку їхній ресурсний потенціал зростає, оскільки вони мають ширший доступ до засобів масової інформації та літератури рідною мовою, можуть отримувати підручники й посібники для навчальних закладів, залучати учителів і викладачів для участі в навчальному процесі, ініціювати взаємний обмін фольклорних колективів, діячів мистецтва і т. ін.

Досягнення активістів неурядових організацій із захисту мовних прав, відзначаються на міжнародному рівні. У 2002 р. з ініціативи Міжнародної громадської організації *Linguarum International* (створена в 1987 р.) за підтримки ЮНЕСКО засновано щорічну міжнародну премію «*Linguarum*», якою нагороджують громадських діячів і науковців за успіхи в справі збереження загрожених мов, пропаганді мовного розмаїття й мультилінгвізму.

Особливу роль у підтриманні якісних критеріїв мовної політики відіграє наукова спільнота, насамперед фахівці в галузі мовного планування, соціології, соціолінгвістики та юридичної лінгвістики. Ті, хто розробляють, приймають і втілюють у практику

⁷⁵ Див. *Чередниченко О. І.* Захист офіційної мови в національній державі: довід Франції // *Мовні права в сучасному світі.* – Ужгород, 2014. – С. 104.

⁷⁶ Див. *Марусик Т.* Мовне законодавство і мовні відносини у Франції: погляд крізь вікі-2 (https://dt.ua/POLITICS/movne_zakonodavstvo_i_movni_vidnosini_u_frantsiyi_poglyad_kriz_viki-2.html).

нормативні акти, – політики, державні службовці, юристи і т. ін. – не завжди розуміють всі тонкощі фахової термінології, що є частиною юридичних положень, які регулюють мовну політику, зокрема таких як *двомовність, регіональна мова, іноземна мова, діалект, говірка, мова корінного народу* і т. ін. Їхня обізнаність з положеннями Європейської хартії регіональних або міноритарних мов здебільшого поверхова. Це негативно позначається на заходах з імплементації відповідних положень внутрішнього й міжнародного законодавства.

Зокрема, маніпулятивне використання терміна *мова* по відношенню до сукупності західнокарпатських говірок української мови виявляється в уживанні вислову *лемківська мова* в документі про ратифікацію Хартії Республікою Польща. Таким чином говірки, які є частиною українського етномовного ареалу, свавільно відокремлюються від української мови, а лемків, що є носіями цієї так званої «мови», намагаються відокремити від решти української нації. Подібним чином видають за науковий термін вислів *русинська мова*, маючи на увазі масив західноукраїнських говірок Закарпатської області та сусідньої Пряшівщини (частина східного ареалу Словацької Республіки). Зважаючи на те, що в цьому етномовному ареалі протягом багатьох десятиліть розбудовується антиукраїнський політичний проєкт «русинство»⁷⁷, таке маніпулювання лінгвістичною термінологією має всі ознаки мовного сепаратизму.

Мовна норма і мовна практика має прямий стосунок до конструювання національної ідентичності. Цей процес ніколи не припиняється, але в деякі історичні періоди набуває особливої актуальності й гостроти. У сфері мовної норми також відбувається своєрідна боротьба за символічне домінування. Це не тільки боротьба з русизмами, англізмами, елементами просторіччя тощо, а й боротьба за домінування між макролінгвістичними ареалами. Мовознавча полеміка останніх десятиліть вказує на відновлення

⁷⁷ Див. *Белей Л. О.* «Русинський» сепаратизм: націєтворення in vitro. – Ужгород, 2017.

давнього змагання за лідерство між наддніпрянською і західно-українською мовними традиціями. У цьому контексті особливої ваги набуває теза Ю. Шевельова про “діалектну багатоосновність” української літературної мови⁷⁸. Ця теза стосується не лише минулого, це принципова настанова, що проектується й на перспективу. Донести її до широких мас українців і реалізувати на практиці – одне з найважливіших завдань наукової спільноти

Підсумовуючи, варто наголосити, що наукова спільнота як суб’єкт мовної політики має бути, з одного боку, співучасником перспективного й поточного планування в ділянці мовної політики, а з другого боку – інтелектуальним рефері, що здійснює фаховий аналіз мовної політики й аналіз якісного стану самої мови. Таке поєднання найбільше відповідає природі наукової спільноти і дає змогу найповніше використати її унікальний ресурс.

---

⁷⁸ *Шевельов Ю.* Внесок Галичини у формування української літературної мови. – Л.; Нью Йорк, 1996. – С. 83, 147.

ДЕРЖАВНА МОВНА ПОЛІТИКА І КОНТРОЛЬ ЗА СТАНОМ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ: ДОСВІД ПОСТСОЦІАЛІСТИЧНИХ КРАЇН

Державна мовна політика у країнах колишньої соціалістичної системи (кінець ХХ–початок ХХІ ст.), як відомо, зосереджується не тільки навколо проблем соціального статусу та сфер функціонування їхніх державних (офіційних) мов, а також мов національних меншин, регіональних і міноритарних мов, але й, хоча й меншою мірою, на «якісних» (власне мовних) аспектах літературних (стандартних) мов, а також питаннях політично та етично коректного вживання їхніх одиниць у публічних сферах. Держави намагаються контролювати якісний стан національних літературних мов у досить широкому діапазоні – від самого їх узаконення як таких (напряма мовної політики, спрямований і на зміцнення і юридичне закріплення соціального статусу відповідного ідіому, й на державне визнання, «освячення» стану його корпусу як уже унормованої літературної мови) та їхніх графічних основ до стабілізації і/або вже закріплення їхніх нормативних засад (правописних, лексичних, граматичних, стилістичних норм) на рівні як літературної мови в цілому (тобто її корпусу як такого), так і її публічного функціонування (мовної поведінки громадян, мовної діяльності організацій). Вплив державної політики в цьому напрямі здійснюється, по-перше, введенням відповідних положень до конституції країни, до спеціальних «мовних» законів та загальнодержавних, відомчих, регіональних / комунальних програм їх виконання, до тих чи інших суміжних з ними законів та інших офіційних актів (органи місцевого самоврядування ініціюють також процеси перейменувань у регіональній топонімії, ергонімії,

здійснюють контроль за використанням у публічних сферах написів, текстів на основі іншої графіки), по-друге, у фактах безпосереднього втручання державних органів і державного керівництва в перебіг кодифікації літературної мови та її суспільного обговорення і, по-третє, в самому відповідному вживанні одиниць певних лексичних груп у межах загальнодержавної й відомчої документації, у публічних виступах осіб з державного керівництва тощо, що сприймається в суспільстві вже як прямі настанови в цьому плані, насамперед в офіційному слововжитку. Крім загального контролю за нормативним станом літературної мови, а в разі потреби – за його реформуванням, у розгортанні відповідних напрямів державної мовної політики країн, що вийшли з колишньої соціалістичної системи, звичайно виявляються:

1) у соціально-мовному плані:

а) демократизація норм слововжитку і словотворення, що особливо помітно стало виявлятися на офіційному рівні щодо схвалення обраних батьками особових імен для дітей⁷⁹;

б) мовна «європеїзація» (як, з одного боку, вияв мовної глобалізації, а з другого, – рух у напрямі мовної «елітаризації»: це насамперед виразний крен у бік латинської графіки в питаннях вибору між кирилицею і латиницею);

в) стратегія і тактика мовного пуризму політико-ідеологічного характеру:

– як відхід від старого (декомунізація, дерадянізація і под.) й перехід до нового в системах номінації, особливо в ономастико-ні, у мовній прагматиці і стилістиці, а з іншого боку, – навпаки, як повернення до старого, але вже «докомуністичного» (зокрема, повернення до активного вжитку лексики, пов'язаної зі сферою релігії; в ономастиці – відновлення старих назв населених пунктів, вулиць тощо; повернення старих і творення нових назв зі словом *святий*: наприклад, надання 2003 р. місту *Слов'яногірськ*

⁷⁹ Див., зокрема, на слов'янському матеріалі: *Белей О.* Трансформація українського ономастикону посттоталітарного періоду на загальнослов'янському тлі. – Wrocław, 2007. – С. 43–44, 66–74.

Донецької області назви *Святогірськ*; запровадження, зокрема, в Україні в статусі державних таких церковних свят, як *Різдва, Великдень, Трійця*);

– як дотримання норм політкоректності у слововжитку (наприклад, поширення в офіційному слововжитку етноніма *роми*, прикм. *ромський* – замість *цигани, циганський*; офіційне запровадження нових варіантів назв деяких колишніх республік СРСР та їхніх столиць – *Молдова, Таллінн* та ін.: див. п. 4.1);

г) прагнення до обмежень широкого проникнення в сферу публічної мовної комунікації одиниць зі статусом «некультурних» (жаргонізмів, елементів просторіччя) і «аморальних» (брутальної, непристойної лексики), як і взагалі стилістики мовної агресивності (політика морально-естетичного пуризму⁸⁰);

2) у національно-мовному плані:

а) політика національно-мовного (етнізаційного) пуризму – як у загальній (апелятивній) лексиці: коригування співвідношення питомих та іншомовних одиниць у корпусі національної літературної мови з пріоритетом для перших, так і у власних назвах: це насамперед дерусифікація і десербізація їх у відповідних мовних регіонах;

б) розв'язання проблем забезпечення прав громадян на іменування відповідно до їхніх національних традицій;

в) у місцевостях з компактним проживанням національних меншин – розширення практики дублювання написів (на табличках тощо) двома мовами;

г) у певних випадках – розв'язання питання про можливість і доцільність узаконення тих чи інших ідіомів як уже окремих національних / літературних мов.

1. Узаконення (конституювання) національних / літературних мов і/або їхніх офіційних назв відбувалося в цей час у кількох напрямках (виявах):

1) як:

---

⁸⁰ *Lubaś W.* Polityka językowa [seria «Najnowsze dzieje języków słowiańskich»]. – Opole, 2009. – S. 523.

а) проголошення чотирьох нових слов'янських національних / відповідно літературних мов на території колишньої Югославії, що виокремилися з офіційно єдиної перед тим (але в складі двох варіантів) сербсько-хорватської (хорватсько-сербської) мови: це, по-перше, сербська і хорватська мови (з 1991 р.); по-друге, дві так звані «політичні» мови⁸¹ в нових державних утвореннях (за принципом «окрема, самостійна держава – окрема, самостійна мова») – у Боснії і Герцеговині, де для нації «мусульман» 1994 р. була затверджена босняцька, або боснійська, мова, і в Чорногорії, де було узаконено (за конституцією 2007 р.) наявність чорногорської мови;

б) офіційне визнання як окремої мови (у групі західнослов'янських мов) кашубської (у Польщі з 2005 р.: зі статусом регіональної мови – замість попереднього статусу діалекту польської мови) – у руслі посилення в загальноєвропейському контексті державного протекціонізму щодо мов, яким загрожує зникнення (за Європейською хартією регіональних або міноритарних мов; офіційний переклад цього документа в Україні поки що такий: «Європейська хартія регіональних мов або мов меншин»);

в) рух за визнання як однієї зі східнослов'янських мов (тобто четвертої) русинської, який поширюється, з одного боку, також у загальних рамках реалізації Європейської хартії регіональних або міноритарних мов та завдяки підтримці певних ліберальних кіл Заходу, а з другого боку (на переконання різних політичних, культурних, наукових кіл в Україні та за її межами), під впливом уже явно політичних факторів, спрямованих на розкол етнічного і мовного українства на Закарпатті та в суміжних державах на захід від нього, а в перспективі, можливо, й на дезінтеграцію України (див. докладніше п. 6.2.1);

2) як хитання державної мовної політики Молдови щодо вибору назви мови титульного етносу й, відповідно, державної мови країни між найменуваннями молдовської (молдавської) і румунської мов (це наслідок, з одного боку, складної проблеми

⁸¹ *Lubaś W.* Op. cit. – S. 194.

національно-мовної самоідентифікації у самих молдован, а з другого – політичного маневрування влади). За законом про мови ще радянського часу (1989 р.) та конституцією вже періоду державної незалежності 1994 р., це молдовська мова; за Декларацією про незалежність країни 1992 р., – румунська мова; 2013 р. Конституційний суд Молдови постановив визнавати пріоритетність у цьому плані Декларації про незалежність над конституцією країни. У регіоні Молдови з переважно слов'янським складом населення – самопроголошеній 1991 р. і невизнаній у світі так званій Придністровській Молдавській Республіці в офіційному вжитку функціонує тільки попередня, ще російсько-радянська, назва «молдавська мова».

2. Вибір / зміна графічної основи літературної мови. Це, по-перше, досить помітне тепер у мовах народів різних постсоціалістичних країн хитання між кирилицею і латиницею з виразним орієнтуванням у бік останньої (як вияв прагнень відповідних мовних соціумів або їхніх певних верств рухатися в бік «європейської» цивілізації – від «метрополій» Росії і Сербії відповідно на пострадянському та пост'югославському мовних просторах, від православ'я і взагалі «візантійщини» й навіть від «комунізму»). Такі досить радикальні кроки влади або прагнення відповідних суспільних кіл у заходах щодо «впорядкування» літературної мови в суспільствах з наявністю різних достатньо великих етнічних / мовних спільнот можуть політизуватися, породжуючи міжнаціональні конфлікти. Це:

1) вибір графіки для нововизнаних слов'янських мов: офіційно затвердженими для боснійської і чорногорської мов є алфавіти на основі як кирилиці, так і латиниці, але в реальному функціонуванні обох мов дедалі більше поширюється саме остання, у тому числі й на офіційному рівні, тобто вже фактично санкціоновано з боку органів державної влади;

2) переорієнтування графічної основи літературних мов:

а) в умовах гострого міжетнічного та міждержавного протистояння між Хорватією і Сербією замість офіційно закріпленого в їхніх перших конституціях періоду незалежності паралельного вживання в хорватській і сербській мовах відповідно латиниці /

кирилиці та кирилиці / латиниці тепер для першої з цих мов юридично санкціоновано тільки латиницю, а для другої – лише кирилицю⁸². Однак у реальному вжитку латиниця в Сербії продовжує вживатися (поза межами державних установ); щодо болгарської мови також лунають заклики до переходу на латиницю, і певні конкретні вияви таких тенденцій уже можна зустріти в Болгарії, а також у Македонії, де слова македонської мови, зокрема назви закладів на вивісках, щитах вуличної реклами, можуть подаватися й латинською графікою, наприклад: *Ohridska banka Pečatnica*. Якоюсь мірою такі тенденції виявляються й щодо української та білоруської мов, але не щодо російської⁸³;

б) у вже кількох неслов'янських мовах на пострадянському просторі відбулося переведення їхньої графіки з кирилиці на латиницю: у молдовській / румунській мові (див. про вагання у виборі офіційної назви для цієї мови вище в п. 1); у тюркських мовах – в азербайджанській, туркменській, узбецькій, кримськотатарській

⁸² Див., наприклад: *Lubaš W.* Op. cit. – S. 316–320, 521.

⁸³ Такі тенденції, природно, породжують стурбованість у середовищі національно зорієнтованих кіл у Сербії та Болгарії. Див., зокрема: *Станкович Б.* К вопросу о функционировании славянских языков в интегрирующей Европе // Зборник Матице српске за славистику. – 2003. – 63. – С. 259 (з висновком автора про «негативні наслідки хибного європейства»); *Пупер П.* Језичка страна глобализације у словенским землама // Славистика. – Београд, 2005 – Кн. 9. – С. 19–28 (з висновком про сучасні процеси глобалізації в слов'янських мовах і, зокрема, про латинізацію кириличного письма як вияви замаскованої політики неоколоніалізму щодо слов'янських народів); *Бояджиев Т.* Езиковата ситуација у нас в исторически и съвременен план и европейската езикова политика // Български език. – 2008. – Кн. 3. – С. 19–20, 24. Щодо закликів до переведення на латинську графіку української та білоруської писемності, які демонструють прагнення певних суспільних кіл до «європеїзації» та «елітаризації» цих літературних мов, див.: *Тараненко О. О.* Тенденції до «елітаризації» як один з напрямів розвитку української літературної мови новітнього періоду (кінець ХХ – початок ХХІ ст.) // Мовознавство. – 2017. – № 4. – С. 68–69; *Марці П.* Алфавіт і правапіс – лінгвістичні і сымвалічны аспекты (кірылічнае пісьмо) // Мовазнаўства : Мат-лы IV Міжнароднага кангрэса беларусістаў. – Мінск, 2010. – С. 124–125; *Мечковская Н. Б.* Белорусский язык: Социолінгвістическіе очеркі. – Мюнхен, 2003. – С. 61–62; *Мячкоўская Н.* Мовы і культура Беларусі : Нарысы. – Мінск, 2008. – С.148–149.

(в останній – з 1997 р. за постановою Верховної Ради Автономної Республіки Крим, хоча в її друкованій продукції ще переважає кирилиця; крім того, у теперішньому Криму, окупованому 2014 р. Російською Федерацією, влада санкціонує використання тільки кирилиці: див. нижче); президент Казахстану Н. Назарбаєв у жовтні 2017 р. підписав указ про переведення на латиницю до 2025 р. казахського алфавіту. Найдраматичніші наслідки для суспільства така реформа мала в Молдові: коли в законі про мови від 31.08.1989 р. графічну основу молдовської мови було переведено на латиницю (це закріплено і в конституції країни 1994 р.), у регіоні країни, де проживає переважно слов'янське населення (це в основному лівий берег Дністра), розпочалися інспіровані владою Російської Федерації збройні заворушення сепаратистського характеру (Росія використала це мовне питання як привід заблокувати вихід Молдови зі сфери її політичного впливу), що тривали до середини 1992 р., і це завершилося утворенням у регіоні невідомої Придністровської Молдавської Республіки, де молдовська мова (під попередньою назвою молдавської) є номінально однією з трьох державних (поряд з російською та українською), але на основі кириличного письма. Кілька молдовськомовних шкіл, які працювали в цьому регіоні з використанням латинської графіки (і ширше – за освітніми програмами з Кишинєва), перед початком навчального 2004/2005 року були закриті (офіційна причина – комунальні неплатежі з їхнього боку). Школи з молдовською мовою викладання, які функціонують на території України, переведено в першій половині 90-х років на латинський алфавіт.

У країнах з наявністю регіонів компактного проживання національних меншин з їхніми мовами питання вибору графіки для них – це, звичайно, право самих цих етнічних груп. Так, за конституцією Хорватії, де в офіційному вжитку використовується хорватська мова і латинський алфавіт, для територіальних громад національних меншин передбачено офіційне використання також їхніх мов і алфавітів (тобто, наприклад, серби, русини, українці мають право на використання своїх кирилических алфавітів); аналогічні права для національних меншин передбачено в законодавстві

Сербії, Боснії і Герцеговині, Македонії та ін. З іншого боку, у мовному законодавстві багатонаціональної Російської Федерації цього не тільки не передбачено (зокрема в конституції 1993 р.), а, навпаки, фактично існує заборона на запровадження для них іншої графіки, крім кирилиці. Після того як орган найвищої законодавчої влади Республіки Татарстан прийняв 1999 р. у першому читанні законопроект «Про відновлення татарського алфавіту на основі латинської графіки», до закону Російської Федерації 1991 р. «Про мови народів Російської Федерації» у листопаді 2002 р. було внесено поправку (доповнення): «У Російській Федерації алфавіти державної мови Російської Федерації і державних мов республік будуються на графічній основі кирилиці. Інші графічні основи алфавітів <...> можуть установлюватися федеральними законами» (тобто для цього в кожному конкретному випадку має бути прийнято окремий федеральний закон) (див.: Российская газета, 16.11.2002, с. 1–2)⁸⁴. Як відзначають дослідники сучасних мовних ситуацій у слов'янських країнах, мовна політика сучасної Росії щодо мов національних меншин навіть зі статусом державних у своїх автономіях має «напівдемократичний» характер⁸⁵.

У різних сучасних слов'янських мовах з кириличними алфавітами спостерігаються також інші тенденції щодо поширення латинської графіки (не тільки й не обов'язково як вияви відповідної цілеспрямованої державної мовної політики)⁸⁶:

⁸⁴ Див., наприклад: *Шмелев А.* Вопросы языкознания в Государственной думе // Отечественные записки. – 2003. – № 2. На латинській графічній основі в межах Російської Федерації (у Республіці Карелія) функціонують фінська, а з кінця 1980-х років якоюсь мірою й карельська та вепська мови (з дуже обмеженою кількістю носіїв), а в межах Єврейської автономної області має певне поширення їдиш з його графікою, але на них дія цього законодавчого обмеження не поширюється, оскільки вони не є державними у відповідних автономіях.

⁸⁵ *Lubaś W.* Op. cit. – S. 219.

⁸⁶ Див. також: *Яруллина-Тодорова Т.* О некоторых функциях латиницы как средства коммуникации в современном кириллописищем обществе // Проблема на социолингвистика. IV. – София, 1995. – С. 105-198; *Mannewitz C.* Интернационализация и графика // *Slowotwórstwo. Nominacja* [seria «Najnowsze dzieje języków słowiańskich»] / Red. nauk. I. Ohnheiser. – Opole, 2003. – С. 127–133; *Dunn J. A.*

1) як наслідки мовної глобалізації у зв'язку із входженням відповідних країн до міжнародних / світових систем інформації, технологій, політичного та культурного життя, економіки тощо (із залученням переважно одиниць англійської мови) – зокрема, як:

а) технічна необхідність у зв'язку з масовим поширенням нових технологій у добу глобалізації (особливо у сфері інформатики);

б) міжнародна уніфікація графічних позначень у структурі чого-небудь: так, термінали аеропортів позначаються в Україні латинськими літерами *A, B, C, D* і т. д.; в усних і писемних (на електронному табло) оголошеннях для осіб, зареєстрованих у чергах: «Клієнт № *A (B, C, D* і т. д.), підійдіть до вікна 12!» (Укрексімбанк, м. Київ; назви латинських літер звичайно вимовляються при цьому як англійські, але *C* – як [це], а не [сі]);

в) дублювання англійською мовою українськомовних написів на вивісках та на відомчих бланках установ (з правого боку, часто на місці прийнятих у радянський час дублювань російською мовою), на табличках з назвами вулиць, назвами станцій метро і т. ін., з іншого боку візитних карток;

г) збереження оригінального написання (звичайно англійською мовою) власних назв (досить рясно в умовах сучасного відкритого

The role of English in the development of Modern Russian // Sprachwandel in der Slavia: Die slavischen Sprachen an der Schwelle zum 21. Jahrhundert: In 2 Tl. / Hrsg. L. N. Zybatow. – Frankfurt am Main etc., 2000. – Т 1.1. – Рр. 87–101; *Марінова Е. В.* Латиница в русском письме: проблема графического заимствования // Жизнь языка : Памяти Михаила Викторовича Панова. – М., 2007. – С. 323–334; *Ажнюк Б. М.* Мовні зміни на тлі деколонізації та глобалізації // Мовознавство. – 2001. – № 3. – С. 48–54; *Радзівєвська Т. В.* Нариси з концептуального аналізу та лінгвістики тексту. – К., 2010. – С. 378–385. Пор. різку критику таких тенденцій у сучасній російській мові: «Останніми роками гостро встала й проблема латинізації російського письма, що виявлялася спочатку в “невинних” кирилично-латинічних гібридних написаннях на зразок ВИД (телевізійна програма), “Іностранец” (газета), у титрах до програми НТВ “Антропология” та у вставленнях до тексту в оригінальному написанні іншомовних слів і висловів, потім у зв'язку з поширенням електронних засобів інформації – у повній латинізації російського письма» (*Дуличенко А. Д.* Русский язык после Союза: взгляд издалека // Русский язык: исторические судьбы и современность. – М., 2001. – С. 28).

суспільства та широкого контактування зі світом, пор., наприклад: «– <...> Українські видавці на *Salon du livre* їздили <...> маємо своє місце в *The Rights Centre* <...> Його “Тема для медитації” вже лежить на розгляді у *Gallimard*». – Україна молода, 15.03.2012, с. 13) – у назвах імпортованих товарів, обсяги яких на вітчизняному ринку за цей час надзвичайно зросли, організацій і закладів, друкованих та електронних ЗМІ і т. ін. У разі переходу власних назв у загальні полегшується і їхній перехід до написання кирилицею, пор., наприклад: *Internet* («видача ліцензій, реєстрація тощо за допомогою *Internet*»), «*Internet*-користувачі»: День, 29.11.2001) і *Інтернет / интернет, Skype і Скайп / скайп*;

г) збереження оригінального написання (переважно англійською мовою) загальних назв (звичайно на початковій стадії запозичення): *mass media, multimedia, public relations* («<...> скуповуються кращі кадри у сфері *public relations*, журналістики, соціології»: О. Четвер. – Київ. відомості, 1.08.1997), *e-mail, off-shore, call-centre, VIP* («Харчуватися *VIP*-ув’язнена буде, як і всі решта, у своїй камері». – Високий Замок, 6.06.2007), *PR*; «Свобода слова в режимі *on-line*» (День, 16.01.2001, с. 1), «Рухівський *BigBoard* на київській вулиці» (Укр. слово, 6.11.1997: підпис під фото), «Кількість *Reality-шоу* дедалі збільшуватиметься» (День, 20.09.2002);

д) творення «своїх» власних назв англійською мовою: «*Orange love*», «*Happy people*» (художні кінофільми молодих українських режисерів, 2005-2006 рр.); творення назв, що мають асоціюватися з певними вже відомими в англомовному світі назвами або просто з якимись ніби іншомовними словами, загадковими й тому «престижними», «сучасними»: «Український *BEST*: Книжка року’2003» (К., 2004); *Ukrainian Fashion Week* – *Український тиждень моди* (щопіврічний показ моделей готового одягу); «*Art Line*» (мистецький журнал з матеріалами українською й російською мовами); «*Roshen*» (відома українська кондитерська корпорація, назва якої походить від прізвища її засновника Петра Порошенка)⁸⁷;

⁸⁷ Латинографічне оформлення ергонімів у межах України юридично було санкціоноване лише для відповідних міжнародних товарних знаків і логотипів

е) творення гібридних українських, російських та ін. (кириличних) і латинографічних (переважно англійських) форм: телепрограми «Кіно-ua», «Книга-ua» (у вимові – [ю-ей]: т/к УТ-1, 2009); «Post-поступ» (газета); «TV-парк» (журнал з телепрограмами), телеканал «TV-Табачук» (90-і роки), «Замок TV» (рубрика тижневих телепрограм у газеті «Високий Замок»); «KM Academia» (видавництво Києво-Могилянської академії); журнали «Книжник-review», «Кіно-коло», «Коммерсантъ-daily» (у Росії); музичний ансамбль «Кобза-original» (газета, представляючи ансамбль, була змушена вдатися до пояснення: «Екстравагантне слово *original* означає “справжня”: “Кобза справжня”». – Укр. слово, 17.02.2000); паралельні назви на зразок укр. «Час / Time» (газета – орган Народного руху України; після смерті В. Чорновола – просто «Час»); це також випадки на зразок *FM-станція*, *DVD-плеєр*, *SMS-повідомлення*, *VIP-каюта*, *PR-технології*. Практикується також використання знака з англійської графіки & замість українських єднальних сполучників (у власних назвах): Київський будинок високої моди «*Ольга & Симонов*» (1999 р.), магазин одягу «*Пан & пані*» (м. Трускавець), газета «*Закон & бізнес*», журнал «*Газ & нафта*», назва рубрики в газ. «Суботня пошта» (м. Львів) «*Vin & вона*»;

та організацій з участю іноземних партнерів (див.: КНД 50-054-95 «Правила побудови та написання назв об'єктів у класифікаторах техніко-економічної та соціальної інформації»); за законом «Про мови в Українській РСР» 1989 р., у цій сфері допускалося використання лише української мови як державної (ст. 35, 37; це стосувалося й оформлення прагмонімів: ст. 36). Однак органи місцевої влади допускали його для написів на вивісках, рекламних щитах тощо за умови сплати спеціального збору (див., наприклад: *Белей О.* Зазнач. праця. – С. 161). Такі самі обмеження діяли в Російській Федерації згідно із законом «Про рекламу» 1995 р. (закон утратив чинність 2006 р.), на основі чого, наприклад, міська влада Москви наклала заборону на використання латинографічної реклами. На основі ж нині вже не чинного закону «Про засади державної мовної політики» 2012 р. (див. про цей закон у п. 6.3) у цій сфері, як і для маркування товарів (ст. 26 п. 3), допускалося оформлення, крім державної, регіональними мовами (ст. 11 п. 6, а для рекламних оголошень – ще й «іншою мовою на вибір рекламодавця» (ст. 26 п. 1), тобто використання тут латинської графіки телер уже є цілком легітимним.

2) як стилістичне використання (мовна гра) – засіб «європейського» орнаментування текстів:

а) творення гібридних українських, російських та ін. (кириличних) і латинографічних (переважно англійських) форм (подібно до випадків, розглянутих вище в останній з підгруп, але вже з виразними стилістичними настановами): «*Русалки in the house*» (музичний альбом української естрадної співачки Каті Чілі), російська поп-група «*Иванушки-International*», «*The Vïo*» (український музичний гурт);

б) використання окремих літер латинського алфавіту всередині українських слів (у власних назвах на вивісках, на обкладинках, рекламних щитах тощо) – це здебільшого заміна Д(д) на **D**(рідко **d**), рідше **H**(**h**) на **N**, ще рідше – заміна інших літер: *МОЛОДЬСПОРТЛОТО* або «*МолоДьспортлото*» (написи на кіосках організації «Молодьспортлото», де продавали спортивні лотереї), кінофестиваль *МОЛОДИСТЬ 89* (напис на афішах), «*ДЕНЬ ГІДНОСТІ ТА СВОБОДИ*» (напис над сценою в Мистецькому арсеналі під час урочистого заходу 21 листопада 2016 р. з нагоди третіх роковин від дня початку «Революції гідності»); радіо *DOBIPA* (написи на рекламних оголошеннях, 1999 р.), «*ДЕТЕКТОР*» (назва рубрики в ток-шоу «П'ятий кут» на УТ-1 у 90-і роки), магазин «*Домотехніка*», в слові *дім* у назвах магазинів, торговельних фірм: *Торговий Дім* (*ТОРГОВИЙ ДІМ*), *Галицький Торговий Дім*, магазин «*Господар*» (напис на вивісці); мистецьке об'єднання «*Остання Барикада*» (Київ), «*СУЧАСНІСТЬ*» (назва цього журналу на першій і третій сторінках обкладинки у 2000-х рр.), *Черкаський державний заслужений український Народний хор* (напис на афішах під час гастролей хору в Києві влітку 2000 р. – з графічним поданням цієї великої літери в межах слова як малої); «*BESHYHA* АКЦІЯ SAMSUNG» (у рекламних оголошеннях, 2000 р., де **S**, очевидно, має відповідним чином корелювати з назвою цієї фірми); «*Ситуація*» (програма про роботу ДАІ на УТ-1, 2002 р., де латинська літера **u** виділена іншим кольором); у назвах рок-гуртів на афішах, в оголошеннях: «*Воплі Водоплясова*», «*КОМУ ВНИЗ*»;

в) транслітерація (з елементами транскрипції) українських (російських та ін.) слів латинськими літерами (явище «зворотної транслітерації», за визначенням деяких дослідників⁸⁸) – наприклад, назви рубрик у львівській газеті «Поступ»: *KOROTKO*, *KRAJEVYD*, *SVITOH L'AD*, *MYTT'EVOSTI SPORTU* та ін.; назви деяких магазинів у Росії: «*Rodnik*», «*Sudar*».

По-друге, це внесення до алфавітів окремих мов (української: див. п. 6.2.3, новопроголошеної чорногорської – порівняно з сербською та хорватською) деяких нових літер.

3. Державний контроль за нормативністю корпусу літературних мов полягає як у юридичному закріпленні вже наявного стану їхньої кодифікованості, так і в його коригуванні з тим чи іншим реформуванням.

3.1. У ширшому плані це передбачення в законодавстві, а також у відомчих офіційних актах державного захисту нормативного стану літературної мови в цілому, а також відповідальності за недотримання цих вимог⁸⁹. Наприклад: «Держава дбає про престиж нормативної литовської мови, створює умови для дотримання мовних норм, збереження особових імен, місцевих назв <...>», «Напрями та завдання захисту державної мови, мовні норми встановлює і апробує Державна комісія литовської мови», «Литовські засоби масової інформації <...>, всі видавці книжок та інших видань повинні дотримуватися норм литовської мови», «Всі публічні написи мають бути нормативні» (з розділу IX «Нормативність державної мови» закону Литовської Республіки «Про державну мову» 1995 р., ст. 19–23); «В офіційному спілкуванні використовується латиська мова з дотриманням чинних норм літературної мови. Норми латиської літературної мови кодифікує Експертна комісія латиської мови Центру державної мови. Підзаконні акти

⁸⁸ Див. про це, зокрема: *Маринова Е. В.* Значч. праця. – С. 326–327.

⁸⁹ Див. також, наприклад: *Янковська Г. Д.* Правове регулювання корпусу мови (за матеріалами законодавства пострадянських країн) // Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи : Тез. доп. – К., 2011. – С. 27–29; *Ажнюк Б.* Проблема мовних прав у сучасній соціолінгвістиці // Мовні права в сучасному світі. – Ужгород, 2014. – С. 34–36.

Експертної комісії латиської мови і норми латиської літературної мови затверджуються Кабінетом міністрів» (закон Латвійської Республіки «Про державну мову» 1999 р., ст. 23), «2.1. Завданнями Інспекції державної мови є: <...> 2.2.4. правильність уживання державної мови в діловодстві і документах, назвах і інформації, у програмах державного радіо та державного телебачення, в кінофільмах, <...> а також в опублікованих друкованих працях» (Положення про Інспекцію державної мови Латвійської Республіки, 1992 р.); «Держава <...> дбає <...> про кодифікацію державної мови та про підвищення мовної культури. <...> Будь-яке втручання в кодифіковану форму державної мови, яке суперечить її законам, неприпустиме» (закон «Про державну мову Словацької Республіки» 1995 р., ст. 2); «У засобах масової інформації не допускається спотворення загальноприйнятих норм використовуваної мови» (закон «Про мови в Республіці Білорусь» 1998 р.); «Охорона польської мови полягає, зокрема, в: 1) турботі про правильне вживання мови і вдосконалення мовних навичок її користувачів, а також створенні умов для відповідного розвитку мови як знаряддя міжособової комунікації. 2) протидії її вульгаризації <...>» (закон «Про польську мову» 1999 р., ст. 3 п. 1); мовою шкільного навчання є чеська літературна мова (у відповідних відомчих приписах у системі освіти Чеської Республіки⁹⁰); «При використанні російської мови як державної мови Російської Федерації не допускається використання слів і висловів, що не відповідають нормам сучасної російської літературної мови, за винятком іншомовних слів, що не мають загальноновживаних аналогів у російській мові» (закон «Про російську мову» 2005 р., ст. 1 п. 6). Найактивніше реагує на потреби дальшої кодифікації літературної мови державна мовна політика Хорватії⁹¹.

Як особливо важливу справу розглядають при цьому реформування правописних кодексів національних мов, що зумовлюється,

⁹⁰ Див.: *Český jazyk [seria «Najnowsze dzieje języków słowiańskich»]* / Red. nauk. J. Kořenský. – Opole, 1998. – S. 101.

⁹¹ Див.: *Lubaš W.* Op. cit. – S. 341–356.

з одного боку, суто «технічним» фактором – внутрішнім станом самих літературних мов, який, звичайно, потребує постійного контролю та вдосконалювання, а з другого, – такими новими соціальними чинниками, як зміна державного ладу і утворення нових національних держав, дезактуалізація комуністичної ідеології та загальна демократизація суспільного життя, а для мов раніше не «провідних» народів у складі певних федерацій – також, причому далеко не останньою чергою, прагненням ослабити залежність від нормативних засад досі «провідної» мови (російської, сербської, чеської). Для правописних кодексів різних літературних мов у постсоціалістичних країнах це насамперед перегляд правил уживання великої букви у власних назвах, заміна ідеологізованого ілюстративного матеріалу, навіть спрощення у вживанні розділових знаків (з тим чи іншим переходом від дуже деталізованої системи пунктуації за зразком російської мови до простішої, прийнятої в провідних західноєвропейських мовах), прагнення до більшої уніфікації в написанні складних слів (особливо у зв'язку з масованими впливами з боку англійської мови в умовах сучасної глобалізації), в умовах сучасної демократизації суспільного життя – ширший допуск варіантності написання в різних випадках. Так, у дещо оновлених редакціях правописних кодексів словацької і чеської мов⁹² уточнено й раціоналізовано вживання великої літери у власних назвах, внесено певні зміни до правил пунктуації, написання складних слів (в основному запозичень з англійської мови), до вживання діакритичних знаків на позначення довготи голосних, а також деталізовано правила транслітерації слів, запозичених з різних мов; у загальному руслі демократизації цих правописів розширено також наявність варіантності написання (разом і окремо та ін.) й, відповідно, варіантності норм. У правописних реформах мов раніше недержавних народів у загальному руслі прагнень різних верств суспільства до відновлення («відродження») питомості їхніх літературних мов та пуристичного

⁹² Див.: Pravidla slovenského pravopisu. – Bratislava, 1991. – 533 s.; Pravidla českého pravopisu. – Praha, 1993.

відмежовування від мови провідної (перед цим або ще давніше) нації у складі державної федерації (імперії) тенденції до змін виявляються, природно, виразніше, у тому числі з їх ідеологізацією. Так, новий правопис словацької мови (з певним дистанціюванням її на сучасному етапі не тільки від чеської, а й від угорської мови)⁹³ санкціонував «словакізацію» написання імен деяких історичних осіб-угорців. Більшою мірою це стало виявлятися в 90-х роках у посиленні дивергенційних тенденцій до реформування правописних кодексів літературних мов у країнах колишньої Югославії – щодо сербської мови (після розпаду раніше офіційно єдиної сербсько-хорватської мови) і в українській та білоруській мовах – щодо російської мови.

Широкі суспільні кола, перебуваючи в полоні звичайної інертності й керуючись цілком зрозумілим мовним консерватизмом, загалом неприхильно сприймають пропоновані правописні реформи. Особливо це характерно для носіїв мов, що є «провідними» щодо інших у межах певного мовного ареалу, хоча пропоновані для таких мов правописні реформи, по-перше, зовсім не є такими досить радикальними, як для «непровідних» мов (див. нижче), а по-друге (і це найголовніше), є власне правописними або правописно-графічними, не впливаючи на стан самої (живої, усної) відповідної мови: так, черговий проект удосконалення й демократизації російського правопису так і не було офіційно санкціоновано з огляду на потужний опір з боку консервативного в цьому плані російського суспільства⁹⁴; проведено реформу чеського правопису

⁹³ Див., наприклад: *Berger T. Zur Standardisierung und Normierung des Tschechischen und Slovakischen nach der Aufteilung der Tschechoslovakei // Sprachwandel in der Slavia: Die slavischen Sprachen an der Schwelle zum 21. Jahrhundert: In 2 Tl. / Hrsg. L. N. Zybatow. – Frankfurt am Main etc., 2000. – Tl. 2. – S. 674–675.*

⁹⁴ Див.: Свод правил русского правописания : Орфография. Пунктуация (проект). – М., 2000. – 398 с. Ось, наприклад, реакція на цей загалом досить обґрунтований у своїх пропозиціях і виважений у способі подання матеріалу проект з боку відомої російської письменниці та публічної особи: «Лингвисты большей частью приводят лингвистические аргументы в пользу изменения правописания, а нелингвисты просят или требуют, чтобы все оставили как есть. Иногда в гру-

було сприйнято неохоче⁹⁵. Що ж до мов бездержавних до цього народів, які перебували / перебувають під потужними впливами з боку мов «державних» народів, то проблема реформування їхніх національних правописів значно ускладнюється й радикалізується прагненнями відповідних активних суспільних кіл до пошуків «питомості», до встановлення їхнього справді національного коріння. У таких пошуках, по-перше, позиції прихильників того чи іншого погляду на той чи той аспект мовно-правописних норм знають ідеологізації (з протиставленням у дискусіях «патріотичних» та «антипатріотичних» поглядів і т. ін.) і політизації (з використанням цих дискусій з політичною метою); по-друге, формується ширша соціальна база прихильників реформування, ніж це звичайно спостерігаємо щодо мов «державних» народів; по-третє, те, що підводять під поняття реформування правопису, стосується не тільки і, власне, не стільки власне правописних норм, скільки нормативних засад літературної мови в цілому. Наслідком цього стає (поряд, звичайно, з безперечними позитивними результатами на цьому шляху очищення й дальшої кодифікації літературної мови) як розбалансованість і широка варіантність правописно-мовних норм, так і розшарування в мовному соціумі ще й за цією ознакою, що можна спостерігати на прикладі, зокрема, Хорватії, Білорусі, України. Пор. спробу в умовах сьогоденішнього досить авторитарного політичного ладу в Білорусі залагодити цю проблему – не тільки запровадженням нової редакції правопису білоруської мови, а й окремим законом Республіки Білорусь для його

бой форме. Например, Татьяна Толстая в газете “Коммерсантъ” говорит буквально следующее: “Надо заколотить двери Академии наук, где заседают эти придурки, и попросить их заняться более полезным для народного хозяйства делом”» (М. Кронгауз. Жить по «правилам», или Право на старописание. – Новый мир. – 2001. – № 8. – С. 128). Пор. значно м’якшу за формою, але аналогічну за змістом роздатовану репліку української журналістки: «Усіх моїх колег цікавить, чим займаються мовознавці в академічних інститутах. Цього не видно на поверхні» (5 к., «Час коментарів»: телепрограма «Про проблеми українського правопису», 17.04.2005: ведуча Лідія Таран).

⁹⁵ *Гладкова Г., Ликоманова И. Языковая ситуация : Истоки и перспективы (болгарско-чешские параллели).* – Praha, 2002. – С. 383; Lubaš W. Op. cit. – S. 480.

державного затвердження (закон «Про правила білоруської орфографії і пунктуації», 2008 р.), уведеним у дію з 2010 р., з категоричним приписом: всі, хто спілкується білоруською літературною мовою на території Республіки Білорусь, «повинні керуватися Правилами <...>, затвердженими цим законом, у всіх сферах і випадках використання писемної білоруської мови»⁹⁶.

У законах про мову різних постсоціалістичних країн визначено також органи державної влади, які мають затверджувати нормативні засади літературної мови та здійснювати контроль за їх дотриманням: уряд (Естонія, Латвія, Литва, Росія) або інший «відповідний орган» виконавчої влади (Азербайджан), відповідні міністерства, парламент (Киргизстан, Узбекистан). Наприклад: «Порядок затвердження норм сучасної російської літературної мови при її використанні як державної мови Російської Федерації, правил російської орфографії та пунктуації визначається Урядом Російської Федерації» (закон «Про російську мову» 2005 р., ст. 1 п. 3); з 1 вересня 2009 р. набрав чинності наказ Міністерства освіти і науки Російської Федерації «Про затвердження списку граматик, словників і довідників, що містять норми російської літературної мови при її використанні як державної мови Російської Федерації»; «Кодифіковану форму державної мови оприлюднює Міністерство культури Словацької Республіки <...> на підставі фахових словакістичних мовознавчих праць» (закон «Про державну мову Словацької Республіки» 1995 р., ст. 2). Створено також відповідні державні та громадські (однак з правом обов'язковості виконання їхніх постанов, приписів) органи – такі як Державна комісія литовської мови, Експертна комісія латиської мови Центру державної мови та Інспекція державної мови Латвійської Республіки, Рада з питань норм хорватської мови, Рада польської мови та ін.

У Росії до проведення заходів щодо кодифікації слововжитку в кількох випадках долучалося навіть керівництво на адміністративно-територіальному рівні (невідомо, звичайно, з яким ефектом – найвірогідніше, це був просто популізм): губернатор

⁹⁶ Див.: *Правили беларускай арфаграфіі і пунктуаціі*. – Мінск, 2008. – С. 5.

Ульяновської області видав розпорядження про обов'язкове використання в офіційних документах букви ё (російський т/к «ТВЦ Международный», «События», 20.01.2007); за словами міністра культури Чувашії, влада автономної республіки в боротьбі за чистоту російської мови рекомендує замінити у вжитку слово *о'кей* на *добро* (березень 2008 р.).

3.2. У вужчому плані це державна мовна політика, спрямована на очищення відповідної літературної мови від надміру іншомовних елементів, насамперед у лексиці:

1) як загальний національно-мовний (етнізаційний) пуризм, спрямований або на ширше чи вужче обмеження іншомовних елементів у цілому (на рівні саме державної політики пуризм такої спрямованості тепер спостерігається нечасто, виявляючись переважно в масовій мовній практиці), або ж на фільтрування нових хвиль іншомовних надходжень. Щодо першого напрямку, то це насамперед приклад Хорватії з настановами на обмеження сербізмів, а також англізмів та давніших германізмів і мадяризмів, хоча його дія поширюється загалом тільки на офіційно-діловий стиль⁹⁷. Як приклад другого з цих напрямів варто назвати діяльність Державної комісії литовської мови щодо запровадження відповідників до нових іншомовних слів (передусім термінів), які добираються (після аналізу можливих паралелей у латиській, російській і польській мовах) насамперед з арсеналу литовської мови – відшукуванням їх у живій мові або ж, за відсутності таких, калькуванням, і тільки в разі неможливості цього – прямим запозиченням слова з відповідною його фонетико-морфологічною адаптацією⁹⁸;

2) як вибіркового (односпрямованого) пуризму, спрямованого проти експансії запозичень з певної конкретної мови (мов):

⁹⁷ Див., зокрема: *Czerwiński M. Język, ideologia, naród : Polityka językowa w Chorwacji a język mediów.* – Kraków, 2005. – S. 85–91, 44–51; *Lubaś W.* Op. cit. – S. 341–356, 521.

⁹⁸ Див., наприклад: *Сметона А., Кулинич В.* Литовська термінологія у злокалізованих комп'ютерних програмах // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2004. – № 503: Проблеми української термінології. – С. 11–14.

а) проти масових запозичень останнього часу з англійської мови – англоамериканізмів (щодо протидії останнім, то в цьому звичайно посилаються на позитивний досвід Франції). Хоча в таких нормативних актах прямо не говориться саме про англізми, але спрямованість цих настанов і звичайні мовці, і дослідники, і, безперечно, самі їх розробники звичайно розуміють саме так⁹⁹. Це, зокрема, відповідні положення в «мовних» законах Польщі – закон «Про польську мову» 1999 р., ст. 7, 11, 15 п. 1 (обмеження щодо вживання іншомовної лексики стосуються тут насамперед офіційної сфери – ділового стилю, а також реклами, написів у публічних місцях і т. ін.), Росії (див. вище в п. 3.1);

б) проти доміантної (давніше або й тепер) у відповідному мовному ареалі мови. На рівні державної мовної політики це насамперед антисербський пуризм у Хорватії (див. вище) та в Боснії і Герцеговині (насамперед щодо вибору графічної основи національної / літературної мови: див. п. 2). Антиросійський пуризм, який з відомих причин найширше представлений в сучасних українській і меншою мірою в білоруській мовах, обмежується звичайно виявами в межах масової мовної практики, не декретованої «згори», у відповідних рекомендаціях та настановах мовознавців і ще більшою мірою численних аматорів (так, в Україні назва *Велика Британія* стала вживатися як офіційна замість *Великобританія* лише після того, як саме цей варіант запанував у мовній практиці). Але він виявляється також, у тому числі і як реалізація відповідної державної політики, в мовах народів інших пострадянських і взагалі постсоціалістичних країн як усунення «політичних росізмів»¹⁰⁰ і як відповідне очищення їхнього ономастикону (див. п. 4).

4. Мовна політика в сфері ономастики зосереджується навколо проблем, з одного боку, вироблення та реалізації у сферах топонімії та ергонімії стратегії системних перейменувань і нової

⁹⁹ Пор., наприклад: *Hinrichs U.* Das heutige Serbisch // Sprachwandel in der Slavia: Die slavischen Sprachen an der Schwelle zum 21. Jahrhundert: In 2 Tl. / Hrsg. L. N. Zybatow. – Frankfurt am Main etc., 2000. – Tl. 2. – S. 569.

¹⁰⁰ Див., наприклад: *Lubaš W.* Op. cit. – S. 481.

хвилі найменувань уже відповідно до нових суспільно-політичних обставин, а з другого – забезпечення прав громадян різних національностей у межах однієї держави на іменування відповідно до своїх національних традицій. Увага до відповідності слововжитку в цих сферах нормам національних літературних мов особливо приділяється в законодавствах Литви й Латвії: «Офіційні, нормативні форми місцевих назв у Литовській Республіці пишуться державною мовою», «У Литовській Республіці вживаються встановлені законом форми особових імен громадян Литовської Республіки», «Назви всіх підприємств, установ та організацій, що діють у Литовській Республіці, утворюються за нормами литовської мови та правилами, затвердженими Державною комісією литовської мови при Сеймі Литовської Республіки» (ст. 14–16 закону «Про державну мову»); «Офіційні та скорочені назви установ, підприємств, підприємницьких товариств, селянських господарств та організацій ... утворюються і даються відповідно до нормативних вимог латиської літературної мови та орфографії».

4.1. У сфері топонімії в постсоціалістичних країнах стали розгортатися процеси декомунізації і (переважно в пострадянських країнах) дерусифікації її об'єктів з одночасною їх мовною націоналізацією (як поверненням ще давніших, традиційних назв, так і творенням нових). Наприклад, у назвах міст: замість *Толбухин – Добрич* (Болгарія), *Титогорад – Подгорица* (Чорногорія), *Gottwaldov – Zlín* (Чехія); на пострадянському просторі – у Росії: замість *Ленинград – Санкт-Петербург*, *Куйбышев – Самара*, *Свердловск – Екатеринбург*, *Андропов – Рыбинск*, в інших країнах (подаю у відтворенні українською мовою): замість *Єрмак – Аксу*, *Ціліноград*, перед тим *Акмолінськ – Акмола*, а тепер *Астана* (Казахстан), *Красноводськ – Туркменбаши* (Туркменістан), *Фрунзе – Бішкек* (Кирзистан), *Ленінабад – Худжанд* (Таджикистан), *Кіровакан – Ванадзор* (Вірменія). У назвах вулиць, площ і т. ін., районів міста зміни в пострадянських країнах, очевидно, найменшою мірою поширилися в Росії та Білорусі: пік їх припадає тут на період «перебудови» та перші роки державного суверенітету (наприклад, повернення традиційних назв у Москві: замість

Ленинские горы – Воробьевы горы, площадь Дзержинского – Лубянская площадь, улица Богдана Хмельницкого – Маросейка, улица Горького – Тверская, улица Степана Разина – Варварка). Мовна націоналізація топонімів значно ширше розгортається в мовах народів тих новоутворених країн, що до цього входили до складу федеративних держав як не «провідні» республіки й перебували під впливом мови домінантної нації, і поширюється на об'єкти топонімії не тільки власне їхні, але й інших країн (з відмежовуванням від назв, прийнятих у «домінантній» мові).

Так, «націоналізація» власної топонімії в колишніх радянських республіках (крім Російської Федерації) стала офіційно поширюватися й на принципи її відтворення в інших мовах (засобами латинської графіки) – саме з відповідних національних форм (наприклад, місто *Біла Церква* в Україні – *Bila Cerkva*), а не через посередництво російської мови – з російських фонетико-морфемних (*Белая Церковь – Belaya Cerkov*) і навіть лексичних форм, оскільки в радянський час опосередкованість передавання неросійських географічних назв на території СРСР російською мовою була офіційно узаконена. Відповідні положення було внесено ще в перші закони про мови «національних» республік СРСР на межі 80-х–90-х років – наприклад, у законі УРСР «Про мови в Українській РСР» 1989 р.: «Відтворення українських топонімів іншими мовами здійснюється у транскрипції» (ст. 38), розроблено відповідні інструкції. Пор. у багатьох випадках позитивну реакцію на цю тенденцію в інших європейських мовах – наприклад, в англійській: оновлені варіанти назв українських міст *Lviv, Kharkiv* та ін.

Якщо в одній з таких не «домінантних» у межах СРСР мов на початку 90-х років відбувалися зміни назв країн цих народів та їхніх столиць, то в інших «національних» республіках, виявляючи «корпоративну солідарність», запроваджували ці зміни і в своїх мовах: так, в українському не тільки загальному, а й офіційному слововжитку (після офіційних звернень відповідних країн) поширилися форми *Білорусь* (пор. так само вже і в англійській мові: *Belarus* замість попередньої форми *Byelorussia*), *Киргизстан*, *Молдова*, *Туркменістан*; *Алмати*, *Ашгабат* і навіть *Таллінн* – з

«невимовним» сполученням двох кінцевих приголосних (на зміну попереднім формам *Білорусія, Киргизія, Молдавія, Туркменія; Алма-Ата, Ашхабад, Таллін*). У цьому зв'язку слід також відзначити тенденцію до поширення в інших мовах, у тому числі і в їхньому офіційному слововжитку, конструкцій з прийменником «в» (у конкуренції з традиційним «на») при назві нашої країни (у місц. і знах. в.) – за зразком тих, що усталилися в українській мові на початку 90-х років: білорус. *ва Україне* (так само на російськомовних каналах білоруського телебачення, серпень 2013 р.: *в Украину, из Украины*), п. *w Ukrainie*.

Офіційні ж інстанції Російської Федерації в 90-х роках усе ще продовжували вживати попередні варіанти цих «національних» топонімів, а частину їх продовжують уживати й дотепер, посиляючись на давно вже усталену в російській мові традицію і підкріплюючи таку свою позицію відповідними експертними висновками російських мовознавців (з Інституту російської мови Російської академії наук). Так, досить повільно відбувався перехід на варіанти *Беларусь (Республіка Беларусь), Молдова (Республіка Молдова), Туркменистан* (часто, втім, з варіюванням попередньої й нової назв у всіх цих випадках), але лишаються й досі: *Киргизія (Киргизская Республіка)* – не *Кыргызстан* (форма, яка стала поширюватися на початку 90-х), *Алма-Ата, Ашхабад, Таллін* (у російських ЗМІ загальноконсервативного, а також лівого та націоналістичного спрямувань практично скрізь у цих випадках лишаються попередні варіанти).

Однак ставлення офіційної Росії до цієї проблеми є зовсім не таким уже однозначним і може залежати не тільки (й, можливо, не стільки) від питань чистоти й нормативності російської мови, але й від політичної кон'юнктури. Так, якщо щодо нових варіантів офіційних назв тепер уже незалежних зарубіжних держав, утворених у межах колишнього СРСР, це ставлення досить довго було або й лишається дотепер в основному критичне, то нові національні назви автономних республік у складі самої Російської Федерації, офіційно затверджені в конституціях самих цих автономій (*Башкортостан* – поряд з *Башкирія, Республіка Марій*

Ел – поряд з *Марийская Республика, Татарстан* – уже не *Татария, Республика Саха* – поряд з *Якутия*), були прийняті і в Москві. Відмова в російському офіційному дискурсі від усталених за радянський час назв двох столиць автономних республік у складі Грузії за грузинською моделлю *Сухуми і Цхинвали* із заміною на місцеві варіанти *Сухум і Цхинвал* (у самих самопроголошених незалежними державами Абхазії та Південній Осетії повернення до цих варіантів відбулося в офіційному вжитку ще на початку 90-х років), яка сталася буквально протягом кількох днів (у програмах центральних російських телеканалів і радіостанцій, у виступах президента Російської Федерації Дм. Медведєва та ін.) під час російсько-грузинського військового конфлікту в серпні 2008 р. у зв'язку з проблемою Південної Осетії, також свідчить про те, що питання усталеності назви може відійти на другий план перед політичною доцільністю (відсутність директивного втручання в це питання з боку державного керівництва Російської Федерації, безперечно, важко припустити).

Подібним чином склалася ситуація з уживанням у сучасній російській мові конструкцій *на / в Україні*. Після того як у самій українській мові на початку 90-х років закріпилися конструкції *в Україні, в Україну*, Україна зверталася 1993 р. по лінії дипломатичних зносин до Російської Федерації з проханням також узяти до уваги таку зміну в уживанні применників при назві країни. Незважаючи на те, що позиція Інституту російської мови, думкою якого цікавилися у зв'язку з цим, була тільки негативною¹⁰¹,

¹⁰¹ Пор.: «<...> Вспомним поразившее многих требование (! – О. Т.) Украины употреблять сочетание “в Украине” вместо привычной формы управления “на Украине”» (*Граудина Л. К., Козловская Т. Л.* [Рец. на:] Костомаров В. Г. *Языковой вкус эпохи : Из наблюдений над речевой практикой масс-медиа.* – М., 1994. – 248 с. // *Русская речь.* – 1995. – № 3. – С. 115). Категорично проти конструкції «в Україні» виступила один з провідних російських ономастів: *Суперанская А. В.* Опасность близкородственного двуязычия // www.familii.ru/index.php?pCode. Див. критику положень цієї статті: *Зубов М. І.* *В Украине та на Украине: зауваги до новітнього граматичного filioque* // *Мовознавство.* – 2009. – № 3–4. – С. 30–39. З іншого боку, пор. досить толерантне ставлення до конструкції *в Україні*, як і до подібних фактів нового часу *Кыргызстан, Молдова, Аишгабад*

офіційна Росія стала практикувати у вживанні цих конструкцій тактику подвійного стандарту. З одного боку, у дипломатичному спілкуванні з Україною, на бланках і на вивісці посольства Росії в Україні, під час перебувань офіційних осіб Російської Федерації в Україні, їхніх переговорів з українською стороною, у назвах спільних для обох країн офіційних заходів (наприклад: «Год России в Украине», 2003 р.) і под. стали використовуватися конструкції з «в» і, відповідно, з «из». З другого ж боку, «в периоды явного охлаждения межгосударственных отношений», як відзначено в новому роз'ясненні Інституту російської мови (щоправда, за підписом не когось із його керівництва, а наукових співробітників), «сохраняется традиционная литературная норма – *жить на Украине, приехать с Украины*. Таким образом, в современном русском языке сосуществуют традиционная литературная норма с предлогом “на” и относительно новая, вводимая из соображений политкорректности по просьбе Украины – с предлогом “в”. Выбор формы в каждом конкретном случае должен осуществляться говорящим (пишущим) с обязательным учетом условий общения (! – О. Т.)» (див. цей лист у публікації: Ю. Шеляженко. «...Внезапно Карл поворотил и перенес войну в Украину». – Слово Просвіти, 5.11.2009). Так, у «Послании Президента Российской Федерации Дмитрия Медведева Президенту Украины Виктору Ющенко» від 11.08.2009 р. було сказано: «Мною принято решение не посылать *на Украину* посла»; у виступі президента В. Путіна перед депутатами Державної думи та членами Ради федерації в березні 2014 р. з нагоди офіційного приєднання Криму до складу Російської Федерації: «Понимаю, почему люди *на Украине* хотят перемен. За годы самостийности, независимости власть, что называется, их достала, опостылела просто».

У країнах з неодномовним складом населення можуть виникати суперечності між різними етномовними спільнотами щодо

і т. ін., у деяких інших російських мовознавців (з наведенням аналогій у недалекому минулому на зразок *Тбилиси, Вильнюс, Каунас* замість *Тифлис, Вильно, Ковно*): *Костомаров В. Г.* Зазнач. праця. – С. 17–21.

того, як саме в різних мовах країни мають уживатися її топоніми (це насамперед стосується, природно, мов національних меншин). За актами мовного законодавства різних країн, це звичайно має здійснюватися шляхом відтворення форми топоніма з титульної мови країни засобами іншої мови. Однак нерідко це розходиться з формами, узвичаєними в іншій мові (мовах) країни, що може викликати незгоду з боку представників відповідної етномовної громади. Пор., наприклад: «Цілковито абсурдний характер має здійснена спеціальною комісією <...> спроба “реформи” російської мови: від дикторів, що ведуть (теле- і радіо)мовлення російською мовою, вимагають вимовляти, а від журналістів – писати по-румунському топоніми Молдавії (за законом «Про адміністративно-територіальний устрій» 1994 р. топоніми країни слід вимовляти й писати в інших мовах країни відповідно до їхньої форми в молдовській / румунській мові. – *О. Т.*), назву національної валюти і т. ін.»¹⁰². Але особливе неприйняття це викликає тоді, коли йдеться про зміни топонімії за зразком мови титульної нації на споконвічних територіях проживання тієї чи іншої національної меншини¹⁰³.

4.2. У сфері особових імен і прізвищ у країнах з неоднаціональним / неодномовним складом населення відбуваються зрушення в плані дотримання мовних прав представників різних етномовних громад.

Представники титульних націй тих новоутворених країн, які до цього входили до складу федеративних держав як не «провідні» республіки і мови яких перебували під впливом мови домінуючої нації, але тепер проголошені державними / офіційними в цих країнах, дістали ширші можливості іменуватися відповідно до своїх

¹⁰² *Шорников П. М.* Языковая политика и этнолингвистическая ситуация (на материалах Молдавии) // Язык и культура : Мат-лы 4-ой междунар. науч. конф. – К., 1996. – Ч. 2. – С. 168.

¹⁰³ Пор., наприклад: *Дуйчак М.* Асиміляційні процеси в онімії українських сіл Східної Словаччини // Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. – 2011. – 26: Українці в прикордонних областях Карпат: проблеми акультурації, асиміляції, ідентифікації. – С. 252–254.

національних традицій, у тому числі й у відтворенні засобами інших мов (зокрема, засобами латинської графіки – в паспортах для виїзду за кордон тощо) – уже не через посередництво, наприклад, російської мови, як це було в СРСР. Запроваджуються в цьому плані й інші заходи: так, у Таджикистані офіційно проголошено відмову від усталених за радянський час форм прізвищ представників корінного населення, утворюваних за зразком російських прізвищ – як субстантивованих присвійних прикметників (президент країни *Рахмонов* став *Рахмон*; ще до цього в структурі його імені перестала вживатися форма по батькові *Шарифович*); подібні ж явища тією чи іншою мірою спостерігаються тепер у Киргизстані, Казахстані, Азербайджані¹⁰⁴.

Що ж до прав представників національних меншин на збереження особливостей їхніх імен і прізвищ, то в законодавстві різних постсоціалістичних країн це передбачено по-різному – від цілком однозначного гарантування такого права, коли пріоритетність у цьому плані (принаймні формально – «на папері») встановлюється саме для нацменшин (зокрема, в законодавстві України: див. 6.2.2.1), до залишення цієї пріоритетності (у різній формі) за відповідною державною мовою. У Польській Республіці гарантується право меншин на вживання та написання своїх імен і прізвищ відповідно до засад їхньої писемності, але, якщо писемність ґрунтується не на латинському алфавіті, у польській мові вони мають підлягати транслітерації засобами латинської графіки (закон «Про національні та етнічні меншини і про регіональну мову» 2005 р.)¹⁰⁵. У законі «Про ім'я та прізвище» Словацької Республіки 1993 р. не передбачено права представників національних меншин іменуватися власне їхніми особовими назвами, а за законом «Про метрики» 1994 р., де говориться, що «записи до метрики виконуються державною мовою», при цьому слід керуватися «Списком офіційних форм імен», згідно з яким, наприклад, українці Східної

¹⁰⁴ Див., наприклад: *Ажнюк Б. М.* Переклад і міжмовна ідентифікація власних імен // Академік Олександр Савич Мельничук і сучасне мовознавство. – К., 2012. – С. 231–232.

¹⁰⁵ Див.: *Lubaš W.* Op. cit. – S. 458.

Словаччини (представники корінного населення цього регіону) можуть іменуватися в словацькій мові не *Mykola, Petro, Olena* і под., а *Mikulaš, Peter, Helena (Elena)*¹⁰⁶. У постсоціалістичній Болгарії наприкінці 1989 – на початку 1990 років скасовано заборону на вибір мусульманських імен при народженні дитини для представників турецької етнічної меншини (остання хвиля таких заборон прокотилася в країні в середині 80-х років: імена можна було вибирати тільки із затвердженого офіційного списку)¹⁰⁷.

Досить звичайним явище См (значно частіше, ніж у сфері топонімії: див. вище п. 4.1) є факти публічного висловлювання незгоди з боку представників «нетитульних» етномовних громад щодо оформлення їхніх імен та прізвищ за нормами відповідної «титульної» мови. Особливий психологічний дискомфорт від цього, природно, відчувають представники «новоусвідомлених» російських / російськомовних меншин у колишніх «національних» республіках СРСР (найбільшою мірою, очевидно, щодо оформлення їхніх імен та прізвищ засобами латинської графіки – у закордонних паспортах тощо – уже не з російської, а з відповідної іншої національної мови). Такі претензії до мовної політики своїх країн нерідко висувують, зокрема, етнічні росіяни та представники інших груп російськомовного населення в новоутворених державах Балтії¹⁰⁸.

¹⁰⁶ Див.: *Штець М.* Українські антропоніми на Пряшівщині та їх відтворення словацькою мовою // Відтворення українських власних назв (антропонімів і топонімів) іноземними мовами. – К., 1995. – С. 161–165; *Дуйчак М.* Знач. праця. – С. 254–256.

¹⁰⁷ Див., наприклад: *Tomova I.* Ethnic minorities in Bulgaria // Ethnic minority rights in Central Eastern Europe. – Ottawa, 1996. – Р. 101–102; *Vassilev R.* Changes in the linguistic status of post-communist Bulgaria's ethnic Turkish minority // Linguistic changes in post-communist Eastern Europe and Eurasia / Ed. by E. Andrews. – New York, 2008. – Р. 215–238.

¹⁰⁸ Пор. досить схидну замітку на цю тему навіть у газеті Верховної Ради України, тобто в одному з офіційних українських видань (хоча Україна, як відомо, загалом солідаризується з мовною політикою держав Балтії), – щодо оформлення, наприклад, українського прізвища жінки *Вовк* як *Ůovka* («Погодьтеся, що, наприклад, у разі одержання спадщини в Україні на пані Вовк чекають великі неприємності»), а прізвищ з наявністю шиплячих звуків на зразок рос. *Шшишкин*

5. Заходи, спрямовані проти вульгаризації мовлення в публічних сферах. Законодавство ряду слов'янських країн уже відреагувало на потужні процеси активізації в публічному функціонуванні їхніх літературних мов позанормативних і стилістично знижених елементів: це, наприклад, відповідні статті в законі Польської Республіки «Про польську мову» 1999 р. (ст. 3, 16, 17) – з наголошенням, зокрема, на потребі протидії їй вульгаризації, уживанню вульгаризмів (утім, без конкретизації, що слід розуміти під цим поняттям); заборона на вживання вульгаризмів у ЗМІ в Болгарії¹⁰⁹. Непросто й не відразу це знайшло відбиття в законодавстві Російської Федерації. Ще в проекті закону «Про російську мову», схваленому Державною думою Російської Федерації на початку 2003 р., було зазначено: «не допускається використання просторічних, зневажливих та лайливих слів і висловів <...>», однак в остаточному тексті закону від 2005 р. це положення було випущено (перед цим у ЗМІ відбувалося його жваве обговорення, у якому брали участь і відомі політики, діячі культури: недоцільність включення його до закону пояснювали, зокрема, й «особливою ментальністю» російського народу). 2014 р. прийнято закон «Про внесення змін до федерального закону “Про державну мову Російської Федерації” та окремих законодавчих актів Російської Федерації у зв’язку з удосконаленням правового регулювання в сфері використання російської мови» (неофіційно його стали називати «закон про заборону мату»), де, зокрема, у цитоване вище положення закону 2005 р.: «При використанні російської мови як державної мови Російської Федерації не допускається використання слів і висловів, що не відповідають нормам сучасної російської літературної мови <...>» – було вставлено уточнення:

і *Шукін* як *Siskins* і *Sukins* (можливо, це не *Sukins*, а *Scukins*? – О. Т.) («Річ у тому, що в латиській мові шиплячі звуки позначаються спеціальними діакритичними знаками, але для читування прізвищ комп’ютерами застосовується англійське написання літер, у якому ці знаки відсутні. У Латвії ж паспорти єдині й не поділяються на внутрішні і для закордонних поїздок»): В. Строй. Сіскінс, Піскінс і Сукінс... – Голос України, 3.12.1999.

¹⁰⁹ *Lubaš W.* Op. cit. – S. 434.

«<...> (у тому числі нецензурної лайки) <...>», а до переліку сфер використання російської мови як державної віднесено, крім офіційних сфер, також ЗМІ, блогосферу, інтернет-видання, рекламу, аудіо-, відео- і кінопродукцію, концертну та розважальну діяльність, літературу (у разі наявності тут нецензурної лексики про це має попереджати відповідний напис). Так само в законі Російської Федерації «Про рекламу» 2006 р. (зі змінами станом на кінець 2017 р.): «У рекламі не допускається використання лайливих слів <...>» (ст. 6). Крім того, у різних пострадянських країнах заборона на вживання лайливих і брутальних слів була ще й давніше передбачена в законах про ЗМІ (про інформацію), а відповідальність за вживання нецензурних слів у громадських місцях – у законодавчих актах про адміністративні правопорушення (як дрібне хуліганство, що виражається в порушенні громадського порядку), за вживання їх з метою образи, приниження особи – в актах про захист честі та гідності.

6. Ситуація в Україні. 6.1. У загальних межах розглянутого вище комплексу заходів мовної політики різних держав щодо контролю за нормативним станом їхніх літературних мов у правовому полі України до 90-х років перебували насамперед: а) питання правопису української мови (склад різних правописних комісій затверджувався на урядовому рівні, а різні редакції українського правопису – міністерствами освіти, а також Академією наук); б) уживання непристойної лексики в громадських місцях, відповідальність за що була передбачена як за дрібне хуліганство в Кодексі про адміністративні правопорушення. Але питання нормативності української літературної мови завжди перебували, починаючи з 30-х років, насамперед під пильним ідеологічним контролем (хоча й не завжди гласним) органів партійної влади й навіть державної безпеки – у руслі боротьби з «українським буржуазним націоналізмом», проти «засмічення» її складу діалектизмами, жаргонізмами, індивідуальними новотворами тощо.

6.2. З проголошенням української мови державною мовою України (закон «Про мови в Українській РСР» 1989 р.), а особливо зі здобуттям країною 1991 р. державної незалежності та

розгортанням у суспільстві процесів демократизації комплекс тих проблем мовного життя, що стають об'єктами державної мовної політики в плані регулювання «якісного» стану як державної, так і інших мов у межах країни, став зростати й ускладнюватися.

6.2.1. У загальному ряду різних ідіомів, що функціонують в Україні на правах окремих національних / літературних мов, від початку 90-х років на порядку денному стоїть питання про наукове, а відповідно й юридичне визнання як однієї зі східнослов'янських мов, а саме четвертої, русинської мови, тобто мови русинів як одного з [нібито] окремих слов'янських етносів (на українському Закарпатті та в суміжних державах на захід від нього; так, за Всеукраїнським переписом населення 2001 р., русинами на Закарпатті вважає себе близько 1 % населення). Основним провідником цієї ідеології є канадський історик П. Р. Магочі (родовим корінням із Закарпаття)¹¹⁰. Рух має поширення в деяких культурних і політичних колах цієї області, що спричиняє певне напруження в її суспільному житті, але більше – в Східній Словаччині (на Пряшівщині) і певною мірою в інших суміжних країнах. Він має також підтримку з боку окремих міжнародних організацій (у загальному руслі сприяння лібералізації мовної політики в світі, зокрема в постсоціалістичних країнах), зарубіжних політиків, науковців-славистів (так, у переліку тих мов світу, перед якими стоїть загроза зникнення, що його щороку оприлюднює до Міжнародного дня рідної мови 21 лютого ЮНЕСКО, з-поміж 15 таких мов в Україні фігурує й русинська). В Україні ця концепція загалом зазнає критики – як ненаукова у своїй етномовній основі й політично спрямована на дестабілізацію ситуації в країні та на відрив від неї одного з регіонів (цей рух кваліфікують як «політичне русинство», «неорусинство» / «неорусинізм», «русинський сепаратизм» і т. ін.); при цьому часто вказують на зацікавленість у цій ідеології з боку певних політичних кіл деяких сусідніх держав (див., наприклад: Я. Орос. Промахи резидента Магочія. – Укр. газета,

¹¹⁰ Див., наприклад: Русинський язык [seria «Najnowsze dzieje języków słowiańskich»] / Red. nauk. P. R. Magocsi. – Opole, 2004. – 485 с.

5.07.2007, с. 4). Ідіом під цією назвою, однак, ще не кодифікований як такий, у цілому, і він існує в кількох варіантах (залежно від країни функціонування). Якщо в Східній Словаччині відповідний варіант цього ідіому визнано з 1995 р. як одну з мов національних меншин і його правописний кодекс уже санкціоновано на урядовому рівні (цей ідіом є там й одним з навчальних предметів у середній школі), то його закарпатський варіант поки що розпадається на кілька підваріантів. Однак органи місцевої влади Закарпаття вже реагують на цей новий чинник у суспільному житті регіону: обласна рада визнає існування на території області національності русин (2007 р.), русинською мовою ведуться окремі програми обласної державної телерадіокомпанії, функціонують недільні русинські школи¹¹¹. На загальнодержавному рівні, у тому числі в законі України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» 2003 р., русинська мова як така не фігурувала зовсім, але в законі «Про засади державної мовної політики» 2012 р. (ст. 7 «Регіональні мови або мови меншин України») її вже подано як одну з 18 таких мов.

Однак якщо говорити про якийсь окремий етнічний статус для тих груп населення Закарпаття та суміжних країн, що відносять себе до русинів, це можна визначити як кілька етнорегіональних груп українського етносу (поряд, наприклад, з бойками, гуцулами, лемками та ін.). Під поняттям же «русинської мови» можна розуміти кілька (на сьогодні не об'єднаних і, за винятком «бачвансько-руської бешеди» на теренах Сербії й Хорватії, ще в зародковому стані) літературних мікромов, за концепцією О. Д. Дуличенка, у межах української національної мови¹¹²: у структурному плані ці

¹¹¹ Див., наприклад: *Белей Л.* «Русинський язик» у Закарпатті: реалізація мовних прав чи соціолінгвістична містифікація // *Мовні права в сучасному світі.* – Ужгород, 2014. – С. 150–151; *Німчук В.* «Кодифікувати» нові літературні мови? Зберегти й захистити українські говори! // *Українська мова.* – 2013. – № 3. – С. 3–26.

¹¹² Див.: *Дуличенко А. Д.* Малые славянские литературные языки (микроязыки) // *Языки мира : Славянские языки.* – М., 2005. – С. 595–615; *Дуличенко А. Д.* Введение в славянскую филологию : Уч. пос. – М., 2014. – С. 89, 578–579 та ін.

ідіоми ґрунтуються загалом на основі південно-західних діалектних масивів української мови; у соціолінгвістичному ж плані вони не набули навіть статусу «політичних мов», як, наприклад, новопроголошені боснійська і чорногорська мови з їхньою структурною подібністю до «материнської» сербської.

6.2.2. Хоча в законі «Про мови в Українській РСР» 1989 р. не було подано відповідних загальних положень мовно-нормативного плану, але як у цьому, так і в деяких інших законах, в інших юридичних і офіційних актах (у тому числі відомчих) незалежної України вже викладено (з більшим чи меншим ступенем чіткості й однозначності розуміння) певні настанови, що мають регулювати різні аспекти цієї сфери.

6.2.2.1. Це положення про те, що громадяни України мають право іменуватися відповідно до їхніх національних традицій: «Громадяни Української РСР користуються правом іменуватися згідно з національними традиціями. Їхні імена передаються з національної мови українською мовою у транскрипції» (закон «Про мови в Українській СРСР» 1989 р., ст. 39 «Мова власних імен»; так само це подано в законі «Про національні меншини в Україні» 1992 р., ст. 12, у Цивільному кодексі України 2003 р., ст. 294).

Однак, хоча в законодавстві країни передбачено максимально можливе збереження («транскрипцію») в українській мові імен неукраїнців – громадян України, на практиці, юридично не санкціонованій, щодо передавання особових імен росіян і білорусів триває попередня традиція їх «українізації» (добору українського національного варіанта того чи іншого імені)¹¹³, у тому числі в офіційній документації (у російськомовній частині особових документів – паспорта та ін.), а також у латинізованій формі (у закордонних паспортах тощо). Якщо в часи СРСР цьому загалом

¹¹³ Пор. спробу закріплення такої практики в одному з останніх проєктів «Українського правопису»: «За усталеною традицією імена та імена по батькові росіян і білорусів передаємо українськими відповідниками, пор.: *Александр Сергеевич Пушкин – Олександр Сергійович Пушкін, <...> Анатоль Цітоў – Анатолій Титов*» (Український правопис : Проєкт найновішої редакції. – К., 1999. – С. 174).

не надавали значення, то тепер не тільки в колах принципової російської культурно-мовної орієнтації, а й у ширшому російськомовному середовищі нерідко публічно висловлюють небажання сприймати російські імена в українізованому варіанті¹¹⁴, наприклад: «<...> мальчик-одессит, нареченный родителями “Николаем”, ни в каких официальных документах не может называться “Миколой”, а новорожденный “Ефим” – “Юхимом” и т. д.»¹¹⁵; у засобах масової інформації: за інформацією органів реєстрації актів цивільного стану, «<...> минулого року, як і в попередні роки, значна кількість батьків вимагали того, щоб окремі імена, такі як рос. *Анна* (укр. *Ганна*), *Кристина* (укр. *Христина*), *Даниил* (укр. *Данило*), *Филипп* (укр. *Пилип*), були зазначені за зразком російського правопису» (Газ. по-киевски, 5.01.2011, с. 7). У «Заяві про порушення права громадян України на національне ім'я [в іншому варіанті – з додаванням “і по батькові”]» Російського національно-культурного товариства Харківської області за підписом голови його правління М. П. Годунова, яка в 2-ій половині 90-х років неодноразово надсилалася на адресу найвищих інстанцій державної влади в Україні, таку практику кваліфіковано як «асиміляцію» росіян. Інтернет-сайти з проросійською політичною орієнтацією «Единое отечество», РІА «Новый регион» і под. на запит «ономастическая ассимиляция» подавали факти такої «асиміляції», яка нібито стала особливо масовою в період обміну радянських паспортів на українські (хоча така практика оформлення двомовних документів існувала й у радянський час, просто тоді на українськомовну частину – як на додаткову й суто формальну – мало

¹¹⁴ Водночас у цих же колах продовжують наполягати на збереженні попередньої практики русифікації імен українців у російській мові. Пор., наприклад, у різко критичній рецензії на один підручник з історії України російською мовою: «<...> учебник крадет отчества у генералов, ученых и политиков. <...> В русском тексте зачем-то украинизированы некоторые имена: не *Петр* Калнышевский, а *Петро*» (Федонин А., педагог. Пидручнык с майданом Нэзалэжности и Товстой Могылой. – Донецкий кряж, 3.02.2006).

¹¹⁵ *Скалкин В. Л.* «Перевести жителей города, региона, а тем более страны в целом на иной язык путем применения административных мер невозможно...» // Відродження. – 1994. – № 1. – С. 9.

звертали увагу), і випадки протесту проти цього на зразок: «Житель Харькова Александр Смирнов отстоял в суде свое имя как “Александр”, а не “Олександр”». Висловлюються також протести проти подавання імен етнічних росіян у латинській транслітерації в закордонних паспортах на основі не російської (*Aleksandr, Dmitriy* та ін.), а української форми (*Oleksandr, Dmytro* і под.). Назвою відомої київської фірми пошиття готового одягу є «*Михайл Воронін*» (за ім'ям власника; у російському написанні це можна було б вважати просто логотипом). На нововідкритому пам'ятникові М. Булгакову в Києві на Андріївському узвозі фігурує напис «*Михайл Булгаков*».

Відома російська ономастка констатує, що «в последние годы на Украине проводится активная украинизация всего неукраинского (? – О. Т.), особенно русского. Хотя на Украине живут люди тридцати (? – О. Т.) различных национальностей, все они объявлены украинцами (! – О. Т.), а их имена переписываются украинскими буквами, причем не просто транслитерируются или транскрибируются, но и заменяются современными украинскими именами исторически того же происхождения. Например, русское имя Елена записывается в документах Олена, Алексей – Олексій, <...> Анна – Ганна и т. д. В результате человек теряет свое имя, инициалы, национальность». Вона закликає Україну відмовитися від цієї практики не тільки в російськомовних, а й в українськомовних документах: лишати написання, наприклад, для етнічного росіянина на ім'я *Белан Алексей Евгеньевич* без змін, не переробляючи його на *Белан Олексій Євгенійович*; так само *Веселовский*, а не *Веселовський* та ін.¹¹⁶ Тим самим постійна й неминуча суперечність між нормами мови, звідки запозичується слово, і мови,

¹¹⁶ *Суперанская А. В.* Знач. праця. Подібне твердження про етнічну та мовну асиміляцію росіян в Україні авторка висловлює в іншій праці й щодо періоду українізації 20-х років: «После революции во всех документах появилась графа “Национальность”, которую иной раз использовали с политическими целями. Например, всех родившихся на Украине записывали украинцами, хотя там жило до 30 разных народов» (див.: *Słowiańska onomastyka : Encyklopedia : W 2 t. – T. 2. – Warszawa; Kraków, 2003. – S. 421*).

в яку воно запозичується, однозначно розв'язується на користь першої, а права громадянина на іменування згідно з його національними традиціями захищено. Проте цей аспект мовної ситуації непокоїть російську сторону тільки щодо України, і нічого не говориться про те, що багато хто і з етнічних українців, проживаючи в Росії, також, безперечно, хотів би іменуватися по-російському, наприклад, *Билан* (а не *Белан*) *Олексій Євгенович*.

Щодо подібних закидів слід зауважити, що така ономастична практика, у тому числі в її офіційному застосуванні, зародилася зовсім не в Україні, а ще в царській Росії з її прагненням до повнішого «обрусіння» національних меншин: особові імена спочатку українців і білорусів у російській мові, а за цим зразком і імена росіян в українській та білоруській мовах стали відтворюватися в кожній з цих мов шляхом добору національного варіанта відповідного імені¹¹⁷. Винятком тут стали лише імена деяких відомих діячів української і білоруської культур, які в російській мові

¹¹⁷ Факт, що така практика «націоналізації» особових імен і прізвищ східнослов'янських народів була запроваджена саме в Росії, в російській мові, слід підкреслити не тільки як історичну даність, але і з огляду на те, що, як уже відзначалося вище, останнім часом у зв'язку з розширенням діапазону суспільного функціонування української мови стали поширюватися (не тільки в певних колах українського суспільства, але і в Росії) твердження про «насилницьку українізацію» в сучасній Україні імен і прізвищ росіян (причому протести з Росії розносяться по світу, звичайно, значно гучніше й ширше, ніж з України). Розпочавшись ще з 2-ої половини XVII ст., русифікація української онімії охопила за три століття якнайширші шари антропонімів (аж до випадків на зразок *Алейников* – звичайно ж, від *Олійник*, *Астапенко*, пор. *Остап*, *Немченко*, пор. *німець*, *Черненко*, пор. *чорний*, *Кірна*, *Кривonos*, *Коваленков*, *Шевченков*; письменник *Василий Нарезжний*, *Забела-Врубель*, княгиня *Палей* і под.; відомий партизанський командир *С. А. Ковпак* ще на початку війни іменувався в радянських документах як *Колпак*, звідки й німецька форма *Колпак*) і топонімів (аж до випадків на зразок *Барвенково* – назва міста, хоча відповідна рослина має і в російській мові форму *барвинок*, *Казатин* – при укр. *Козятин*). Якщо, наприклад, українські прізвища *Лісник*, *Андрійченко* набирають у російській мові «російського» вигляду: *Лесник*, *Андрейченко*, то, потрапляючи назад в українську мову, вони, за правилами й нині чинного правопису, мають бути вже *Лесник*, *Андрейченко*. Укр. *Білогородка*, *Вороніж* (населений пункт у Сумській області), *Володимир-Волинський* стають у російській мові *Белогородка*, *Воронеж*, *Владимир-Волынский*, тоді як рос. *Бел-*

відтворюються шляхом транслітерації: *Павло* (не *Павел*) *Тычина*, *Микола Бажан*, *Михайло Стельмах*, *Олесь Гончар*, *Михась Линьков*, *Алесь Адамович* та ін. (характерно, що імена діячів російської культури в українській мові в радянський час передавалися на загальних підставах, тобто нібито з їх «ономастичною асиміляцією» – безперечно, з метою недопущення щодо них подібних елементів національної «екзотики»: *Михайло Лермонтов*, *Микола Тихонов* та ін.).

Сам факт незвичності, явної чужорідності в тканині українського тексту фонетичних, морфемних і особливо графічних варіантів імен росіян на зразок *Семьон Васильєвич Грігор'єв*, як і імен українців на зразок *Микола Мькытович Щэрбак* у російських текстах, можливо, з часом би поступово згладжувався, але він ускладнюється кількома іншими чинниками. Це, по-перше, досить висока частотність уживання в мовленні українців імен і прізвищ росіян (громадян як України, так і Росії), як і імен та прізвищ українців у російському мовленні в Україні (на відміну, наприклад, від імен поляків чи французів), що призводитиме до рясноти таких варваризмів як в усному, так і в писемному мовленні. По-друге, це наявність в Україні значної частини російськомовних неросіян. Безперечно, слід обов'язково брати до уваги волевияв самих носіїв відповідних імен і прізвищ. Але якщо в основу розмежування українсько- і російськомовних імен буде покладено мовний принцип, то російськомовні українці за своїми іменами стануть ніби етнічними росіянами, а члени однієї родини, одного роду в багатьох і багатьох випадках виявляться ніби чужими¹¹⁸. І, по-третє,

---

город, Воронеж, Владимир лишаються в українській мові як *Белгород, Воронеж, Владимир*.

¹¹⁸ Пор., наприклад, спроби номінативного розмежування відомих у вітчизняній літературі батька й сина Гоголів у деяких виданнях: *Vasyl Hohol* і *Nikolai Gogol* (див.: *Encyclopedia of Ukraine* : In 5 vol. / Ed. by V. Kubijovych. – Toronto, 1988. – Vol. 2. – P. 205, 63). Замість поки що єдино узаконеного принципу відтворення українською мовою імен і прізвищ білорусів – як їх «українізації» (у російській мові відповідно «русифікації»), наприклад: *Олександр Лукашенко* (президент Білорусі, етнічний білорус, але російськомовний), довелося б стати

це такий дуже небажаний уже не тільки в побуті, а й у юридичній практиці факт, як розростання варіантності імен і прізвищ, що неминуче негативно впливатиме на ідентифікацію осіб – їх носіїв¹¹⁹.

Зазначена проблема, отже, ще далека від оптимального розв'язання у плані визначення певної більш-менш розумної збалансованості в цій сфері між тим, чого потребує одна мова, і тим, що може запропонувати інша мова.

З іншого ж боку, у мовній політиці самої Російської Федерації в цьому плані нічого не змінилося: тут і далі триває «ономастична асиміляція» неросіян.

6.2.2.2. Це положення про те, що топоніми в Україні «утворюються і подаються українською мовою. Топоніми можуть передаватися також національною мовою більшості населення тієї чи іншої місцевості» (закон «Про мови в Українській СРСР» 1989 р., ст. 38). Останнє речення, однак, допускає подвійне розуміння, а саме: у місцевостях, де більшість населення становлять етнічні неукраїнці, а) цілком нормативними є й топоніми на основі їхніх національних мов¹²⁰, б) топоніми, утворені українською мовою, мають у відповідних випадках дублюватися цими мовами.

перед дилемою: *Аляксандр Лукашенка* (за етнічним принципом) або *Александр Лукашенко* (за мовним принципом).

¹¹⁹ Див. докладніше: *Тараненко О. О.* Українсько-російські мовні контакти на сучасному етапі: притягування і відштовхування. І. Впливи, інтерференція, запозичення // *Мовознавство*. – 2010. – № 2–3. – С. 76–81; *Ажнюк Б. М.* Переклад і міжмовна ідентифікація... – С. 228–236.

¹²⁰ У цьому разі, наприклад, такі топоніми в Кримській Автономній Республіці, утворені на основі російської мови після виселення кримських татар, як *Изобильное*, *Изумрудное*, *Жемчужное* і под., слід розцінювати як цілком легітимні, оскільки більшість у цій адміністративно-територіальній одиниці в повоєнний час вже становили етнічні росіяни (отже, їх слід передавати українською мовою як *Изобільне* і т. д.). Однак в українській мові лишаються «поза законом» такі, наприклад, офіційні назви населених пунктів, також утворені на основі російської мови, як *Первомайськ*, *Северодонецьк*, *Южне* (з портом *Южний*), *Южноукраїнськ*, селище *Опитне* і под., оскільки більшість у них становлять усе-таки етнічні українці. І вже зовсім незрозуміли й незаконними є факти на зразок рішення Луганської міськради 2002 р. про запровадження українського написання вулиць (на вуличних табличках, в адресах, паспортах тощо) у відтворенні з

6.2.2.3. Це положення щодо неприпустимості вульгаризації публічного мовлення: «Стиль і лексика друкованих засобів масової інформації мусять відповідати загальноновизнаним етично-моральним нормам. Вживання лайливих і брутальних слів не допускається» (закон «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» 1992 р. з пізнішими змінами, ст. 4); «Якщо суб'єктивну думку висловлено в брутальній, принизливій чи непристойній формі, що принижує гідність, честь чи ділову репутацію, на особу, яка таким чином та у такий спосіб висловила думку або оцінку, може бути покладено обов'язок відшкодувати завдану моральну шкоду» (закон «Про інформацію», ст. 30). За законом «Про захист суспільної моралі» 2004 р., функцію такого контролю було покладено й на створену Національну експертну комісію України з питань захисту суспільної моралі (функціонувала до кінця 2010 р.).

6.2.3. У зоні уваги державних органів лишаються, як і досі, питання правопису української мови (утім, під цим у нас фактично розуміють значно ширший спектр нормативних засад української літературної мови). Нині чинну редакцію правопису 1990/93 рр. затверджено відповідною постановою Кабінету Міністрів України від 8.06.1992 р. Як свідченням того, яке значення органи державної влади надають цьому питанню, було особисте втручання президента і прем'єр-міністра країни в бурхливу загальноукраїнську дискусію на початку 2001 року щодо прийняття проекту «Український правопис : Проект найновішої редакції» (К., 1999): цьому проекту було відмовлено в державній підтримці, хоча керівником правописної комісії був тоді один з віце-прем'єр-міністрів уряду України.

Щодо графічної основи літературної мови, то в «Українському правописі» 1990 р. відновлено одну з букв української абетки – г, офіційно вилучену 1933 р.

6.2.4. Як результат діяльності нових державних органів в Україні з'явилися:

російської мови: *Звездная, Остапа Вішні, 18-го Партс'езда, 30-летія Победи* і под. (див.: І. Магрицька. Про що розповідають топоніми Луганська. – Слово Просвіти, 28.03.2013, С. 2).

– закон «Про географічні назви» 2005 р. і цілком офіційні, а тому загальнообов'язкові видання картографічної продукції Головного управління з питань картографії і геодезії при Кабінеті Міністрів України;

– досить велика кількість нових державних стандартів на українську термінологію та номенклатуру найменувань (у різних сферах виробництва), затверджених протягом 1990-х – початку 2000-х років Держстандартом України.

6.2.5. Розпочавшись ще наприкінці існування СРСР під час пізньої «перебудови» (наприклад, замість *Ворошиловград – Луганськ, Жданов – Маріуполь, Комунарськ – Алчевськ*, замість *площа Жовтневої революції* в центрі Києва – *майдан Незалежності*), в Україні триває «ономастична декомунізація» – перейменування населених пунктів, їхніх районів, вулиць, площ тощо, названих у період СРСР на честь різних понять, явищ, подій, героїв комуністичної ідеології та радянської історії¹²¹. Триваючи з різним ступенем активності в різний час і виявляючи відмінність також залежно від регіону країни (найактивніше на Заході й найменш активно на Південному Сході)¹²², цей процес досяг у 2015–2016 роках своєї кульмінації. За законом «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» (це один з чотирьох «законів про декомунізацію», прийнятих Верховною Радою у квітні 2015 р. під час «гібридної війни» Російської Федерації проти України, – війни, у якій держава-агресор широко експлуатувала

¹²¹ Перейменування населених пунктів та районів міст передбачає такі процедурні етапи: позитивний результат місцевого референдуму – відповідне звернення обласних рад, Верховної Ради Автономної Республіки Крим, міських рад Києва і Севастополя до Верховної Ради України – постанова Верховної Ради; перейменування вулиць, площ, парків тощо – це питання, що перебувають у компетенції органів місцевого самоврядування. Але, наприклад, у разі невиконання на місцевому рівні положень про перейменування, передбачених одним із прийнятих 2015 р. «законів про декомунізацію», відповідне рішення приймала сама Верховна Рада.

¹²² Див., наприклад: *Тараненко О. О.* На теми сучасної української ономастики // *Мовознавство.* – 2007. – № 1. – С. 6–14; *Белей О.* Значч. праця. – С. 84–101.

й ностальгічні настрої за втраченим СРСР та спогади про «нашу героїчну історію» в розрахунку особливо на населення Сходу й Півдня України), у топонімії країни відбулися масштабні перейменування: так, замість *Дніпропетровськ – Дніпро, Кіровоград – Кропивницький, Дніпродзержинськ – Кам'янське, Іллічівськ – Чорноморськ, Щорськ – Сновськ, Кузнецовськ* (у Рівненській області) – *Вараш, Цурюпинськ – Олешки, Ульяновка* (у Кіровоградській області) – *Благовіщенське*; зокрема, в межах Донецької та Луганської областей: *Артемівськ – Бахмут, Красноармійськ – Покровськ, Стаханов – Кадіївка, Торез – Чистякове, Красний Луч – Хрустальний, Краснодар – Сорокине* та ін. Паралельно з декомунізацією ойконімії України, хоча не так активно (загалом не як окрема цілеспрямована акція, а як побічний наслідок інших мотивів перейменування, насамперед повернення старих назв), відбувається її «дерусифікація» (заміна назв, що мають стосунок до Росії, яких в Україні з царських і радянських часів налічується величезна кількість): так, ще 1991 р. місту *Нестеров* повернуто його стару назву *Жовква*; у Києві з 2016 р.: замість *Московська площа – Голосіївська площа, Московський проспект – проспект Степана Бандери, вулиця Суворова – вулиця Михайла Омеляновича-Павленка, вулиця Кутузова – вулиця Генерала Алмазова* (у двох останніх випадках це військові діячі Української Народної Республіки), *провулок Кутузова – провулок Євгена Гуцала*; у квітні 2016 р. у Закарпатській області перейменовано всі (32!) вулиці імені *Валентини Терешкової*, оскільки вона як депутат Державної думи Російської Федерації голосувала 2014 р. за анексію Криму.

6.2.6. Нормативна розбалансованість української літературної мови, що стала досить помітним явищем від початку 90-х років – як наслідок, з одного боку, неоднакового бачення різними колами суспільства «справжньої» української мови, а з другого – звичайної мовної недисциплінованості й безвідповідальності, – стимулювала включення відповідних положень, спрямованих на протидію цим явищам, до проектів нових законів про мову (мови) в Україні та до деяких інших нормативних актів, наприклад:

– «Єдиною формою застосування державної мови в усіх сферах суспільного життя є її нормативна форма. При застосуванні державної мови відступи від її нормативної форми є неприпустимими» (з проекту закону «Про розвиток і застосування мов в Україні», підготованого Кабінетом Міністрів ще 1997 р., але, як і багато інших подібних законопроектів, не прийнятого Верховною Радою України);

– «Норми української мови встановлюються у словниках української мови. Порядок затвердження словників української мови як загальнообов'язкових довідкових посібників для використання української мови як державної мови України, а також порядок офіційного видання цих словників визначається Кабінетом Міністрів України. Під час використання української мови як державної мови України не допускається вживання образливих слів щодо раси, національності, професії, соціальної категорії, вікової групи, статі, мови, релігійних, політичних та інших переконань громадян, вживання нецензурних слів і виразів, а також іншомовних слів і словосполучень за наявності відповідних аналогів в українській мові» (ст. 3 «Норми української мови як державної мови України» з проекту закону «Про державну мову України», поданого народними депутатами України – письменниками П. Мовчаном і В. Яворівським у період 2006–2007 рр.);

– констатуючи, зокрема, що «складною є ситуація з дотриманням норм українського правопису», Державна програма розвитку і функціонування української мови на 2004–2010 роки, затверджена постановою Кабінету Міністрів 2.10.2003 р., серед першочергових заходів державної мовної політики затвердила розроблення Концепції державної мовної політики. Останній документ, затверджений указом Президента України «Про Концепцію державної мовної політики» лише 15 лютого 2010 р., передбачав серед інших пріоритетів «завершення роботи над єдиним загальнонаціональним правописом та забезпечення науково обґрунтованого нормування і вдосконалення української мови», а також «поліпшення якості українського мовлення на вітчизняних теле- і радіоканалах», забезпечення утворення та передавання українською мовою

географічних назв. Затверджена вже при самому закінченні президентської каденції В. Ющенко, ця Концепція, однак, після приходу до влади команди нового президента В. Януковича так і не дочекалася свого впровадження;

– ось уже в досить рішучих формулюваннях, спрямованих на протидію новим – деструктивним, з погляду нової влади, – тенденціям у розвитку української літературної мови: «Провести аналітичні дослідження і розробити правовий механізм захисту української мови від руйнування стандартизованих норм української літературної мови»; «Активізувати літературне редагування друкованої продукції та видання творів в електронних засобах комунікації, впровадити санкції проти порушення норм української літературної мови в усіх видах поширення вербальної продукції» (з «Першочергових заходів щодо захисту, всебічного розвитку і функціонування української мови як державної (2012-2015 рр.)», стор. 1, 14, розроблених Кабінетом Міністрів на виконання нового закону «Про засади державної мовної політики» 2012 р.: див. п. 6.3, але не затверджених і не запроваджених для реалізації).

6.3. У законі про мови «Про засади державної мовної політики» чинному в 2012–2018 рр.¹²³ питанням контролю за нормативністю української літературної мови приділено більше уваги (з використанням уже, безперечно, досвіду відповідних законів Російської Федерації 2005 р. та Республіки Білорусь 1998 р.). Цей закон, як відомо, був прийнятий Верховною Радою незважаючи на широкий суспільний протест з огляду на його спрямованість насамперед на розширення сфер функціонування «регіональних» мов, під якими як політичні замовники, так і розробники законопроекту фактично розуміли передусім російську мову, з відповідним звуженням простору використання державної української мови; у плані дотримання нормативних засад української літературної мови він передбачає встановлення державного централізованого контролю; щодо нормативності вживання топонімів з території

¹²³ 28 лютого 2018 року Конституційний Суд України визнав закон «Про засади державної мовної політики» неконституційним і таким, що втратив чинність.

України і особових назв громадян України в ньому передбачено ширші, ніж досі, можливості для забезпечення мовних прав носіїв регіональних мов (насамперед, звичайно, російської). Це такі положення закону:

– «Норми української мови встановлюються у словниках української мови та українському правописі. Порядок затвердження словників української мови і довідників з українського правопису як загальнообов'язкових довідкових посібників при використанні української мови, а також порядок офіційного видання цих довідників визначається Кабінетом Міністрів України. Держава сприяє використанню нормативної форми української мови в засобах масової інформації, інших публічних сферах» (ст. 6 п. 4);

– у розділі XI «Перехідні положення» (п. 25): «у Законі України “Про інформаційні агентства” <...> статтю 3 викласти в новій редакції: “Стаття 3. Мова продукції інформаційних агентств. Інформаційні агентства згідно із законодавством України про мови поширюють свою продукцію державною мовою, російською, іншими регіональними мовами або мовами меншин, а також іншими мовами, дотримуючись загальноновизнаних етично-моральних норм слововживання”»;

щодо власних назв:

– «Мова топонімів. 1. Топоніми <...> утворюються і подаються державною мовою. У межах території, на якій поширена регіональна мова або мова меншини, <...> поруч із топонімом державною мовою відтворюється його відповідник цією регіональною мовою (мовами). <...> 2. Відтворення українських топонімів регіональною мовою або мовою меншини (мовами) здійснюється відповідно до традицій мови відтворення (положення, що покликане розширити право цих мов на користування «своїми» варіантами топонімів України. – *О. Т.*) Їх відтворення іншими мовами здійснюється у транскрипції з державної мови. 3. Топоніми з-поза меж України подаються державною мовою у транскрипції з мови оригіналу» (ст. 27);

– «Мова імен громадян України. 1. Імена громадян України подаються державною мовою відповідно до українського правопису.

2. Регіональними та іншими мовами імена громадян України подаються відповідно до встановлених нормативів (такі нормативи, отже, ще мають бути встановлені. – *О. Т.*). 3. Кожен громадянин України має право використовувати своє прізвище та ім'я (по батькові) рідною мовою згідно із традиціями цієї мови, а також право на їх офіційне визнання. При використанні цього права запис прізвища та імені (по батькові) в паспорті громадянина України, паспорті громадянина України для виїзду за кордон та інших офіційних документах виконується у транскрипції з української, російської або іншої мови за вибором громадянина. 4. Запис прізвища та імені (по батькові) в паспортах та інших офіційних документах здійснюється із попереднім схваленням власника» (ст. 28).

Уваги до необхідності державного контролю за дотриманням нормативних засад української літературної мови (як щодо її структурного корпусу в цілому, так і щодо її функціонування в публічних сферах) не ослаблено і в останніх «мовних» законопроектах, що перебувають на розгляді у Верховній Раді України. У них, зокрема, конкретизовано одні положення: це пропозиції щодо запровадження Національної комісії зі стандартів державної мови, яка утворює Центр української мови і Термінологічний центр української мови, створення служби мовних інспекторів і передбачення конкретної відповідальності за недотримання приписів закону, однак явно недостатньо визначено інші – такі як «вульгаризація української мови та змішування її з іншими мовами»¹²⁴.

6.4. Основні заходи щодо державного правового забезпечення контролю за нормативним станом української літературної мови ще чекають свого розроблення та реалізації. Це насамперед:

а) створення системи координаційно-контрольних органів з єдиним центром для забезпечення державної мовної політики на зразок, наприклад, тих, що існують у країнах Балтії, які б охоплювали своєю увагою різні аспекти мовної проблематики, доповнювали діяльність один одного і діяли взаємоузгоджено.

¹²⁴ Див. докладніше: *Ажнюк Б. М.* Мовне законодавство і мовне планування в сучасній Україні // *Мовознавство*. – 2017. – № 4. – С. 32–37.

На сьогодні ж можна побачити, наприклад, як у картографічній продукції Головного управління з питань картографії і геодезії поширилася практика написання географічних назв з інших мов, що спрямована на максимально можливе враховування і відтворення їхньої звукової форми в мовах-джерелах, але в багатьох випадках може суперечити нормам правопису української мови (також цілком офіційного видання). Наприклад, у топонімах з російської мови: *Архангельськ, Белая* (річка), *Городок, Гусіне Озеро, Дровяная, Єлец, Калуга, Медвеж'ї острови, Нікель, Пенза, Тихорецьк*, прикметник *ветлужський* (від *Ветлуга*), але «за традицією»: *Зима, Кисловодськ, Орел, Ладозьке озеро*; у польських топонімах: *Ґдиня, Далєво, Дембіца, Недзьвіда (Niedźwiada), Солец, Ціха*, але «за традицією» *Білосток, Краків, Сандомир, Холм*; у топонімах з англomовних країн: *Айронбрідж, Вірджинія, Гілфорд, Луїсберг, Шірнесс*, але «за традицією» *Йоркшир* та ін.; з інших мов: *Ґана, Еритрея* (за чинним правописом мало б бути *Еритрея*), *Нямунас* (Німан), *Сінгапур* і под. Державні стандарти на терміни та їх визначення для різних галузей знань і сфер діяльності, затверджені Держстандартом України протягом 1990-х – початку 2000-х років, дуже часто суперечать як досі чинним загальним нормам літературної мови, так і один одному;

б) виважений добір складу фахівців до того органу, який має бути створено на зразок, наприклад, Ради польської мови (з урахуванням факту наявності серед як мовознавців, так і ширших культурних та наукових кіл різних позицій у ставленні до тих чи інших аспектів нормативної основи української літературної мови), і виважений підхід уже цих фахівців до рекомендованого, а фактично загальнообов'язкового переліку нормативних видань з української мови;

в) не тільки вироблення ефективного мовного законодавства й відповідних підзаконних та інших нормативних актів, але й контроль за неухильним і якісним їх виконанням. Так, у період президентства В. Ющенка було проведено досить наполегливу роботу в напрямі забезпечення показу іноземних (а також ще радянських російськомовних) кіно- і телефільмів у перекладі на українську

мову – якщо не повного їх звукового дублювання, то хоча б усного озвучування або субтитрування (на виконання закону «Про кінематографію» ще 1998 р. з пізнішими поправками, закону «Про телебачення і радіомовлення» в редакції 2006 р., рішення Конституційного Суду України щодо перекладу іноземних фільмів від 20.12.2007 р. та низки заходів, проведених Національною радою України з питань телебачення і радіомовлення протягом 2005–2007 рр.)¹²⁵. Однак те, як дуже часто це робилося на практиці (у плані не тільки стильової та стилістичної відповідності оригіналу і перекладу, що справді буває не просто досягнути, а навіть простої адекватності змісту), значною мірою здискредитувало, спровокувало цю акцію: так, наприклад, назву німецького лінкора «Admiral Tirpitz» було «українізовано» як «Адмірал Тірпець». Особливо це помітно в субтитруванні російських фільмів, оскільки глядач добре знає обидві ці мови (як свідчать самі кінематографісти, таке титрування здійснюється автоматично комп'ютером: Газ. по-укр., 6.05.2010). Наприклад, у титрах до радянського кінофільму «Горячий снег» (за твором Ю. Бондарева про завершальний етап Сталінградської битви на початку 1943 р.: т/к К-1, 22.03.2006) – у перекладах рос. *орудие*, тобто гармата (у фільмі йдеться про дії підрозділу протитанкової артилерії): рос. «– К *орудиям!*» / укр. «– До *знаряддя!*», «– Держите *орудия!*» / «Тримайте *знаряддя!*», «– К *орудию!*» / «– До *зброї!*», «– К *орудию!*» / «– До *орудія!*»; рос. «– *Шайтан!*» (вигук, що передає роздратування, злість) / укр. «– *Шайтане!*» (форма кличного відмінка відповідного іменника). У країнах Балтії, наприклад, за неправильний переклад накладають штрафи.

¹²⁵ Див., наприклад: *Бестерс-Дільгер Ю.* Мовна політика у засобах масової інформації // *Мовна політика та мовна ситуація в Україні: Аналіз і рекомендації / За ред. Ю. Бестерс-Дільгер.* – К., 2008. – С. 238, 248–261.

МОВНІ КОНСТАНТИ В ОСВІТНІЙ ПОЛІТИЦІ Й ЗАКОНОДАВСТВІ КРАЇН ЄВРОПИ І АМЕРИКИ

Мовна ситуація в сучасному світі динамічно змінюється під впливом головно позамовних чинників. Серед них – масова міграція населення, національні рухи, утворення нових держав і офіціалізація їхніх мов, поширення глобальних мов тощо. Дія цих чинників мала і має наслідком зміни у мовних ситуаціях конкретних країн. На сьогодні спостерігаємо перетворення раніше переважно ендоглосних (одномовних) ситуацій в де-факто екзоглосні (дво- і багатомовні), хоча де-юре вони залишаються ендоглосіями. Такий стан характеризує, зокрема, мовні ситуації в Німеччині, де проживають великі турецькомовна і курдськомовна громади, у США, де постійно зростає чисельність іспаномовного населення, і у Франції, яка має кількомільйонну арабськомовну спільноту. Однак мови цих спільнот не мають спеціального юридичного статусу у названих країнах, які посилюють вимоги щодо володіння державною (офіційною) мовою шляхом запровадження нових нормативних актів, передусім у питанні здобуття громадянства.

Регулювання мовних процесів у всіх країнах відбувається через мовну політику, яку визначають як систему заходів, спрямованих на забезпечення державних інтересів у сфері мови. Ключовими у цьому визначенні є слова «державні інтереси». У науковій літературі можна зустріти і таке визначення державної мовної політики: система заходів, спрямованих на створення бажаної мовної ситуації¹²⁶. Воно не суперечить першому визначенню, адже бажана мовна ситуація не може не відповідати державним

---

¹²⁶ *Siguán M.* Multilingual Spain.– Amsterdam, 1993. – P. 87.

інтересам. Щоправда, державні інтереси не завжди збігаються з інтересами окремих регіонів або спільнот, що в принципі варто враховувати при виробленні національно-державної мовної політики. Незбіг виявляється у тому, що будь-яка держава завжди прагне забезпечити інтеграційні процеси на всій своїй території, в той час як регіони й етнічні меншини ставлять на перший план питання збереження своєї мовнокультурної специфіки.

Отже, головне завдання демократичної мовної політики полягає у віднайденні балансу загальнодержавних і місцевих інтересів, що вимагає розробки її національної моделі. Вочевидь, зробити це непросто, бо баланс інтересів у мовній політиці практично ніколи не будується на принципі рівності різних її компонентів. Пріоритет поширення й підтримки державної мови означав і означатиме звуження сфери функціонування регіональних або міноритарних мов. Слід одразу зазначити, що, попри спільність постійних компонентів (констант) у мовній політиці більшості держав світу, не можна говорити про існування якоїсь єдиної її моделі. Кожна держава по-своєму вирішує мовне питання. Утім, аналіз і зіставлення досвіду різних країн у розв'язанні мовного питання може бути корисним для України, яка робить початкові кроки у випрацюванні і втіленні власної мовної політики.

До вищезгаданих констант мовної політики належать: державна мова (державні мови), регіональні або міноритарні мови, міжнародні мови. Регулювання відносин між цими постійними компонентами здійснюється передусім у сферах освіти і управління, які традиційно вважаються двома стовпами державної мовної політики, адже саме на них спираються зусилля з підтримання ідентичності державних націй. Принагідно згадаємо історичний досвід усіх колоніальних імперій, який свідчить про те, що їхня мовна політика була спрямована насамперед на колонізацію сфер освіти і управління, де насаджувалася колоніальна мова.

Основним засобом інтеграції мовних спільнот в межах єдиної держави і відповідно збереження національної ідентичності виступає державна мова (або мови, якщо йдеться про державний статус двох і більше мов). Цей інструмент може по-різному

називатися в різних країнах (пор. *укр.* державна/офіційна мова, *англ.* state/official language, *фр.* langue de la République «мова Республіки» / langue officielle / langue d'Etat), що принципово не впливає на його функції. Державний (офіційний) статус конкретної мови (або мов), як правило, закріплюється в Конституції та в окремому законі, хоча є приклади відсутності законодавства про державну мову (Велика Британія, США). Поза тим функції єдиної державної мови у цих випадках традиційно належать найпоширенішій мові, яка виконує їх за замовчуванням, маючи де-факто офіційний статус, який не піддається сумніву. Саме таку ситуацію зі статусом англійської мови спостерігаємо у Великій Британії і США, де вона є панівною у сферах управління і освіти. У Великій Британії на регіональному рівні існують такі міноритарні мови корінних народів, як шотландська (скотс), гельська та ірландська, які можуть бути предметами вивчення у закладах середньої і вищої освіти, проте загальною мовою викладання більшості навчальних дисциплін є англійська. Аналогічна ситуація має місце в освітній сфері США, де жодна з мов численних етнічних меншин не є першою або головною мовою навчання в тому чи тому навчальному закладі. Цю місію виконує англійська мова. Виняток становить територія Пуерто-Ріко, яка належить США і де проголошено дві офіційні мови – англійську й іспанську через переважання іспанськомовного населення. На цій території практикують двомовну освіту за методикою так званого занурення (language immersion system), коли учні, для яких першою (рідною) мовою є іспанська, з раннього віку, тобто з початкової школи проходять також підготовку з англійської мови, щоб у підсумку добре опанувати дві офіційні мови.

Методику занурення у двомовну стихію як шлях до вивчення двох державних мов – англійської і французької – обрала Канада, де абсолютна більшість початкових і середніх шкіл є двомовними, хоча у франкомовній провінції Квебек пріоритет надається французькій мові, а в англійськомовних провінціях – відповідно англійській. Державний статус обох мов було закріплено в Законі про офіційні мови, вперше ухваленому 1969 року, нова редакція якого

набула чинності 28 липня 1988 р. Окрім англійської і французької, в країні функціонують ще 18 мов меншин, включно з іспанською, китайською, в'єтнамською, німецькою, польською і українською, а також мовами аборигенів Канади. Вони є предметами вивчення в державних освітніх закладах і недільних школах, однак не використовуються як мови викладання загальних предметів¹²⁷.

Мовна політика Франції відзначається високим ступенем централізації і надає безумовний пріоритет поширенню «мови Республіки», яку розглядають як основний чинник національної ідентичності¹²⁸. Французька держава фінансує лише ті заклади освіти, де мовою навчання є державна мова, допускаючи при цьому існування міжнародних і приватних освітніх установ з іншою мовою викладання. Закон про вживання французької мови від 04.08.1994 р., відомий як «закон Тубона», конкретизує закріпленний у другій статті Конституції статус державної мови і постулює її використання в усіх сферах суспільного життя, передовсім в освіті та в управлінні. Стаття 11 цього закону визначає, що «мовою навчання, екзаменів, конкурсів, а також дисертацій та інших дослідницьких праць у державних і приватних навчальних закладах є французька мова, за винятком випадків викладання регіональних та іноземних мов і культур, а також випадків запрошення асоційованих іноземних викладачів». Ця вимога не поширюється на іноземні школи та заклади, спеціально відкриті для учнів іноземних держав, а також на заклади, які надають міжнародну освіту. Другий пункт цієї ж статті доповнює Закон про освіту від 10.07.1989 р. положенням про те, що «головними завданнями навчання є володіння французькою мовою та знання двох іноземних мов».

У 1999 р. Франція підписала, але за рішенням Конституційного суду не ратифікувала Європейську хартію регіональних або міноритарних мов, хоча такі мови продовжують своє існування на

¹²⁷ Див.: *Burnaby B. Language Policy and Education in Canada. Vol. 1. University of Newfoundland. – 2005. – P. 1–20* (<https://yorkspace.library.yorku.ca/>).

¹²⁸ Див.: *Чередишченко О. І. Захист офіційної мови в національній державі: досвід Франції // Мовознавство. – 2013. – № 5. – С. 28–36.*

території країни, що визнає і французьке законодавство. Стосовно них найчастіше вживають термінопоняття «мови національної спадщини»/ «мови Франції» (*langues du patrimoine national / langues de France*). До них відносять мови меншин – баскську, бретонську, каталанську, корсиканську, окситанську (провансальську), німецькі діалекти Альзасу і Мозеля та ін. За законами Франції носії цих мов або діалектів мають право на їх вивчення, що забезпечується їхнім викладанням у відповідних регіонах на рівні початкової і середньої освіти, але в жодному разі не передбачено використання мов меншин як домінуючих мов навчання в державних освітніх закладах будь-якого типу. Тож Франція частково виконує зобов'язання з викладання регіональних / міноритарних мов та підготовки кадрів для такого викладання згідно з Хартією, пояснюючи її нератифікацію тим, що виконання всіх вимог цього документу поставило б під загрозу єдність французької нації і цілісність держави. Принаймні цей аргумент був основним у рішенні Конституційного суду (у Франції він носить назву Конституційної Ради). З опублікованого 2013 р. Звіту Міністерства культури і комунікації Франції, відповідального за проведення мовної політики, випливає, що загальна чисельність тих, хто вивчає регіональні мови в початковій і середній школі, не перевищує 300 тисяч чоловік. Крім того, у Звіті згадано так звані нетериторіальні мови (арабська та її діалекти, берберська у чотирьох її різновидах, вірменська, ромська, єврейсько-іспанська тощо), що є мовами імігрантів, викладання яких у державних закладах освіти не здійснюється. Існує можливість вивчення згаданих мов у приватних школах недільного типу¹²⁹.

Проблема співвідношення державної мови і мов етнічних меншин є спільною для сусідньої з Францією Іспанії, тим паче, що дві етнічні мови, а саме баскська і каталанська, присутні в обох країнах через транскордонну розподіленість двох етносів. На відміну від Франції, Королівство Іспанія ратифікувало Хартію

---

¹²⁹ Поп.: www.culturecommunication.gouv.fr/Thématiques/Langue-française-et-langues-de-France/Politiques-de-la-langue/.

регіональних або міноритарних мов і надає широку автономію регіонам, населеним іншими етносами, яка включає офіційну двомовність на регіональному рівні, зокрема в освіті і управлінні, що не завжди повністю задовольняє інтереси автономій. Прикметним у цьому сенсі є досвід Каталонії, де рух за незалежність від Іспанії останнім часом набрав ширшого розмаху і призвів до формального проголошення її самостійного статусу, який не було визнано центральним урядом.

Стаття 31 Конституції Іспанії 1978 р. проголошує іспанську кастильську мову офіційною мовою держави. Проте згідно з ухваленими актами автономних спільнот (*comunidades autonomas*), каталанська мова є офіційною в Каталонії (Акт від 1/1998), баскська – в країні Басків (Акт від 10/1982), галісійська – в Галісії (Акт від 3/1988), що підтверджено рішеннями Конституційного суду. У цих регіонах місцева мова та державна іспанська (кастильська) співіснують у системі двомовної освіти, виконуючи функції мов навчання у всіх державних навчальних закладах, при цьому перевага надається регіональній мові. Зокрема, уряд Каталонії неодноразово вживав заходів для захисту каталанської мови у сферах освіти і управління, не погоджуючись з мовною політикою центральної влади. Закон про підвищення якості освіти, що істотно розширює права державної іспанської мови, викликав сильну опозицію каталонського уряду і суспільства, яким вдалося відстояти центральне місце каталанської мови і літератури у шкільних програмах. Утім, каталонці не виступають проти системи двомовної освіти і підтримують практику мовного занурення, запроваджену в каталонських школах для належного оволодіння обома мовами – державною і регіональною. Предметом занепокоєння регіональної влади Каталонії є те, що інтеграція новоприбулих імігрантів, чисельність яких за останні роки значно зросла, відбувається лише на державній іспанській мові¹³⁰. На прикладі Каталонії можна

---

¹³⁰ Див.: *Penny J. N. Language policy and Planning in Spain: a Case Study of Accessibility of Education, Employment and Social Services in Catalonia.* – Marietta (Ohio), 2013. – P. 5–16.

побачити тонку грань між захистом регіональних мов і культурного різноманіття та втручанням у сферу загальнодержавних інтересів.

Мовна політика в країнах Центральної і Східної Європи мало чим відрізняється від мовної політики країн Заходу, оскільки так само спрямована на першочергову підтримку національних державних мов з метою забезпечення їхнього функціонування в усіх сферах суспільного життя, насамперед в освіті. Наприклад, у Польщі діє Закон про польську мову від 9.05.2000 р., який втілює концепт захисту державної мови як основного чинника польської ідентичності. Паралельно діє Закон від 6.01.2005 р. «Про національні та етнічні меншини і регіональні мови», який фактично конкретизує зобов'язання Польщі щодо виконання Європейської хартії регіональних або міноритарних мов. У документі розмежовуються поняття національної і етнічної меншини, чого не робить більшість країн світу. Згідно з поданим тлумаченням, *національною* слід вважати меншину, яка мешкає на території Польщі понад 100 років, має свою власну державу та ідентифікує себе з її народом, відповідно *етнічною* вважається меншина, яка не має держави за межами Польщі. До першої групи належать 9 меншин, включно з українською, до другої – 4 (до прикладу, ромська).

Стаття 8 (п. 4) польського Закону про меншини і регіональні мови говорить, що особи, які належать до меншин, мають право вивчати мову меншини або навчатися цією мовою. Однак згідно з п. 10 статті 18 Закону, польська держава сприяє повній громадянській інтеграції осіб, що належать до меншин. У главі 3 «Освіта та культура» (ст. 17) зазначено, що реалізація права осіб, які представляють меншість, на навчання мовою меншини, вивчення її історії та культури відбувається відповідно до принципів і процедур, передбачених Законом про освіту від 7.09.1991 р.⁶

Подібні до польських закони Російської Федерації «Про державну мову Російської Федерації» від 1.06. 2005 р. і «Про мови народів Російської Федерації» від 25.10.1991 р. Вони чітко провадять ідею про домінування російської мови як державної на всій території країни в усіх сферах спілкування, зокрема в офіційній і

освітній, але при цьому визнають право меншин на використання їхніх мов, щоправда не деталізуючи механізми реалізації цього права у шкільництві. Росія, як відомо, не приєдналася до Європейської хартії регіональних і міноритарних мов і не визначила в законодавчому порядку повного переліку цих мов, так само як і переліку етнічних меншин, що проживають на її території.

Досвід балтійських держав (Естонії, Латвії й Литви) свідчить про цілеспрямоване вирівнювання мовної ситуації, яка склалася внаслідок політики зросійщення за часів СРСР. Було ухвалено низку законів на підтримку державної мови і мовні вимоги до набуття громадянства цих країн, що стає можливим лише за умови володіння державною мовою на певному рівні. Це сприяло істотному розширенню мережі навчальних закладів з державною мовою навчання (відповідно – естонською, латиською і литовською). У Латвії їхня кількість зросла з 60 до 73 відсотків за період з 1995 до 2007 р. Згідно з європейськими критеріями мовної компетентності, латвійський закон «Про мови» 1999 р. запровадив шість рівнів володіння державною мовою. Естонія у 1993 р. поряд із законом про володіння естонською мовою для набуття громадянства ввела в дію закон про культурну автономію етнічних /національних меншин, які за статтею 50 Конституції країни мають право на утворення самоврядних організацій в інтересах збереження їхньої національної культури.

Закон Литовської Республіки «Про державну мову» від 31.01.1995 р. у ст. 11 гарантує громадянам право на здобуття усіх видів освіти державною мовою на всій території країни. Що стосується литовського закону про національні меншини, то він припинив свою дію у 2010 р., а нового закону дотепер не ухвалено. Країни Балтії не підписали Європейську хартію регіональних або міноритарних мов, позаяк уряди Литви, Латвії та Естонії вирішили, що засади Хартії суперечать конституціям цих країн. При цьому окремі її положення виконуються, і в освітній галузі трьох балтійських країн існує певна кількість державних шкіл, де навчання ведеться мовами меншин, зокрема польською і російською. Поза тим простежується чітка тенденція до перетворення більшості

шкіл з міноритарною мовою навчання на білінгвальні заклади освіти, де частину предметів викладають державною мовою. Така тенденція особливо помітна в Естонії, де 83 відсотки російських шкіл вже були білінгвальними у 2005 р., і цей показник за останнє десятиріччя лише зростає. У білінгвальних школах використовують програми повного або часткового занурення учнів у дві мовні стихії для того, щоб дати їм змогу належним чином опанувати норми і навички спілкування як першою (рідною мовою етнічної меншини), так і другою (державною) мовою. Одночасно у балтійських країнах приділяють велику увагу вивченню міжнародних (світових) мов, передусім англійської, які розглядають як засоби включення своїх громад у глобальні інформаційні і комунікаційні процеси¹³¹.

Мовний стан в освітній галузі Республіки Білорусь різко контрастує із ситуацією її балтійських сусідів. Хоча, відповідно до білоруської конституції і мовного закону 1998 р., у країні функціонують дві державні мови – національна білоруська (рідна мова більшості населення) і російська, першість в усіх сферах суспільного життя належить останній, яка поступово відтискує національну мову на маргінес. Білоруський закон про освіту від 2011 р. у ст. 19 проголошує обов'язок держави забезпечувати право на навчання обома державними мовами, але повсюдно в початковій, середній і вищій освіті перевага надається російській мові. Це призвело до суттєвого скорочення кількості тих, хто навчається білоруською у школах і вишах: у 2015 році таких було відповідно 16,4 і 0,2 відсотки. Водночас з 83 до 53% впала чисельність громадян, які вважають своєю рідною мовою білоруську. Отже, можемо констатувати, що мовна політика держави веде до поступової втрати національної мови, а відтак і національної ідентичності, що не є єдиним подібним випадком на європейському континенті. Аналогічну ситуацію спостерігаємо і в двомовній Ірландії, де функції ірландської мови, попри її офіційний статус, постійно скорочуються, зокрема

¹³¹ Див.: *Rannut M. Language Policy in Estonia // Noves SL. Revista de Sociolinguística. Spring-summer 2004. – P. 3–17 (www.gencat.cat/llengua/noves).*

в освітній галузі, під тиском англійської, яка фактично стала головною офіційною мовою країни.

Законодавство Угорщини і Румунії поряд з офіційними мовами цих держав надає підтримку мовам етнічних меншин. Так, Угорщина, відповідно до Конституції і закону 1993 р. «Про права національних та етнічних меншин», визнає право 13 офіційно зареєстрованих меншин, які живуть на її території, на розвиток власної культури, широке застосування рідних мов і освіти рідною мовою. Згаданий закон поділяє мовні права представників меншин на індивідуальні і колективні. До перших належить, зокрема, право вживати власні імена їхніми мовами, до других – право на інформацію у ЗМІ, освіту рідною мовою, збереження культурних цінностей, традицій і свят, а також право на використання власної мови в державній адміністрації і суді через посередництво перекладача. Угорський закон «Про державну освіту» передбачає використання, крім державної мови, мов національних/етнічних меншин у дошкільному і шкільному навчанні та позакласній роботі. Згідно з поправкою 1996 р. до цього закону, місцевому самоврядуванню дозволено впливати на зміст і рамки освіти меншин. Однак дослідники мовної політики Угорщини констатують, що з 13 уживаних мов меншин мовами навчання у початковій школі є лише 6, а саме: німецька, яка представлена найбільше, румунська, словацька, сербська, хорватська і словенська. За одними оцінками, в Угорщині проживає до 5000 українців і понад 1000 русинів, за іншими – 2000 українців і 6000 русинів¹³². Ці показники виглядають дуже спірними, оскільки перша і друга групи є фактично частинами одного етносу. Хай там як, якщо пристати на угорську позицію, то ані української, ані «русинської» мови в початковій освіті Угорщини дослідники не знаходять. При цьому серед меншин відзначають доволі високий рівень мовної асиміляції: вживання міноритарних мов у суспільному житті майже не існує, воно обмежено сферою сімейного спілкування. Як приклад мовної

---

¹³² Див.: *Kenesei I. Minority Languages in Hungary.* (www.efnil.org/documents/conference-publication/dublin2009/09).

асиміляції наводять одну з найчисельніших меншин – ромів, 80% яких говорять угорською і лише 20% – ромською. Угорщина заохочує двомовну освіту на базі угорської та однієї з поширених європейських мов. У двомовних школах найбільше представлені англійська і німецька мови¹³³.

Угорська держава активно підтримує угорські меншини за кордоном, і це може бути прикладом для сусідніх країн, чії меншини проживають в Угорщині, в тому числі і для України. Така підтримка часто виливається у критику законодавчих актів, які зачіпають інтереси меншин. У 2009 році Угорщина різко критикувала поправку до словацького закону «Про державну мову» 1993 р., який захищає двомовність у містах, де меншина складає не менше 10% населення, і передбачає санкції у формі штрафів за невживання словацької мови в офіційній сфері. У породжений цією критикою міждержавний конфлікт втрутився Верховний комісар ОБСЄ у справах національних меншин Кнут Воллебек, який заявив, що закон Словаччини сам по собі не порушує норм міжнародного права, але закликав до обережного застосування статті про санкції.

Позиція Угорщини, яка часто оцінює становище своїх меншин за кордоном як незадовільне, також піддається критиці. Румунська дослідниця Женовева Врабіє зауважує: угорці, які становлять більшість у двох департаментах румунської Трансильванії, вважають, що вони поставлені перед неможливістю повністю здійснити своє прагнення до незалежності, тоді як румунська меншість у цих регіонах вважає себе ущемленою в правах через те, що не може реалізувати своє право на вживання власної мови у власній країні¹³⁴.

Мовна політика Румунії спирається на ст. 13 Конституції, яка проголошує румунську офіційною мовою країни, і на статті 16, 32, за якими держава визнає і гарантує особам, що належать до

¹³³ Див.: *Paulik A., Solymosi J. Language Policy in Hungary // Noves Sl. Revista de sociolinguística. Spring-summer 2004. – P. 4–13 (www.gencat.cat/llengua/noves).*

¹³⁴ *Vrabié G. La révision de la Constitution en Roumanie concernant les langues des minorités nationales et ethniques // Revue internationale de droit comparé. – 2005/3. – P. 715.*

національних меншин, право зберігати, розвивати і виражати свою етнічну, мовнокультурну і релігійну ідентичність разом з правом вивчати рідну мову і навчатися нею. Ці положення втілено в законі про освіту 1995 р., який передбачає організацію навчання мовами меншин у початкових і середніх школах або окремих класах залежно від місцевих потреб. Серед міноритарних мов навчання у Румунії, яка приєдналася до Європейської мовної хартії, переважає угорська як мова найбільшої меншини (14,7 %), друге місце посідає німецька (6,6 %), далі йдуть сербська і словацька мови¹³⁵. Хоча українці за переписом 2011 р. є четвертою меншиною в країні і становлять 0,3 % населення Румунії, тобто приблизно 51 тис. людей, що перевищує чисельність сербського населення (0,1 %), практично немає відомостей про використання української як мови навчання в румунських школах, окрім згадки у Вікіпедії про єдиний український ліцей у м. Сігету-Мармаціей (повіт Марамуреш), який було відновлено 1997 р. після заборони комуністичною владою у 1960 р. Відсутні відомості і про використання ромської мови в початковій та середній освіті, хоча ромська (циганська) громада складає третю за чисельністю етнічну меншину в Румунії (2,5 %).

Натомість румунська держава широко пропагує вивчення світових мов. Якщо донедавна Румунію вважали франкомовною державою через надання переваг вивченню французької мови (вона є близькою до румунської як споріднена романська мова), то тепер значно зріс попит на вивчення англійської мови, яка стала першою іноземною мовою в середній і вищій освіті, що відповідає загальносвітовим тенденціям. Проте учні шкіл мають можливість обрати другу іноземну мову починаючи з п'ятого класу, тоді як вивчення першої іноземної мови починається в третьому класі. Попри певну втрату позицій в середній і вищій школі, французька мова все ж залишається доволі поширеною в Румунії, що робить країну

---

¹³⁵ Див.: *Sala M. Les politiques linguistiques en Roumanie // Language policies in Europe. Contributions to the Conference EFNIL (www.efnil.org). – Riga, 2007. – P. 115-118.*

лідером франкомовності на теренах Східної Європи. Завдяки підтримці Франції, яка енергійно опікується питаннями поширення своєї мови, в Румунії створено 26 франко-румунських ліцеїв, де викладання навчальних предметів ведеться обома мовами. Загалом у країні налічується 40 двомовних шкіл на базі румунської і однієї з європейських мов. У цьому контексті важко зрозуміти, чому Румунія і Угорщина виступають проти запровадження двомовності або багатомовності у навчальний процес шкіл з румунською та угорською мовами викладання на території України, які надають середню освіту представникам цих двох меншин.

Як окремі випадки, що не зовсім вписуються в загальноєвропейський мовний ландшафт, варто розглядати мовні ситуації у таких державах федеративного або конфедеративного типу, як Бельгія і Швейцарія, які мають кілька офіційних мов. Мовна політика у сфері освіти тут традиційно здійснюється за принципом територіальності, оскільки країни фактично поділені на різні частини, де проживають різні етноси. Так, у Бельгії питання культури і освіти делеговано регіональним урядам двох основних спільнот – фламандської і валлонської¹³⁶. Відтак у Фландрії основною мовою навчання є нідерландська мова, точніше – її фламандський варіант, а у Валлонії – французька в її бельгійсько-валлонському варіанті. Обидві мови є офіційними мовами Бельгії. Однак вибір другої мови навчання не завжди збігається з її державним статусом, позаяк цей вибір роблять самі учні. Це може бути, наприклад, англійська як мова широкої міжнародної комунікації. Тож складається враження, що державний статус мови не відіграє в Бельгії тієї ролі, яку він виконує в більшості європейських країн, хоча це враження може бути помилковим, адже жоден громадянин країни, який претендує на державну посаду, не може не володіти обома офіційними мовами. Офіційно двомовним є столичний Брюссельський регіон, який скидається на анклав на території Фландрії, і навчання в ньому здійснюється нідерландською і французькою

---

¹³⁶ Див. *Politique linguistique de l'État belge*. (http://www.axl.cefanel.ulaval.ca/europe/belgiqueetat_pol-lng.htm)

мовами. Крім того, на кордоні з Німеччиною, у регіоні, де мешкає німецькомовна меншина, мовою навчання є також німецька. Маючи чотири автономні регіони і декларуючи мовну свободу з часу прийняття Конституції 1831 р., Бельгія не приєдналася до Хартії регіональних або міноритарних мов.

Швейцарія підписала й ратифікувала Хартію. Швейцарська держава гарантує своїм громадянам право навчатися чотирма національними мовами (німецькою, французькою, італійською і ретороманською), три перші з яких мають офіційний статус. Однак право на навчання однією з чотирьох мов реалізується за територіальним принципом, тобто мова навчання залежить від мовного статусу кантону. Відповідно в німецькомовних кантонах – це німецька, у французькомовних – французька, в італійськомовних – італійська. Багатомовність швейцарців радше помітна в офіційній сфері, ніж в освіті, хоча учні шкіл мають право обирати для вивчення другу/третю мову, аби здобути навички багатомовного спілкування як усередині країни, так і за її межами. У зв'язку з тим, що Швейцарія зіштовхнулася з проблемою мігрантів з країн Європи і Азії, які не володіють її офіційними мовами і через те не можуть адаптуватися до правил співжиття у новій для них країні, все частіше лунають пропозиції про надання статусу «частково офіційної» англійській мові, яку знає більшість мігрантів. Утім, поки що ці пропозиції не обговорюються на державному рівні.

Пропозиції щодо надання англійській мові офіційного статусу час від часу лунають і в інших країнах, зокрема в Україні і Японії. Очевидно, вони можуть бути актуальними для країн, де значний відсоток місцевого населення володіє англійською і користується нею у певних сферах комунікації. Серед інших це стосується країн Північної Європи (Данія, Нідерланди, Норвегія, Швеція), де до 90 відсотків населення вільно володіє англійською, вживаючи її передусім у сферах міжнародного спілкування, інформації, наукових обмінів тощо, а державна влада всіляко сприяє її поширенню. Однак експрес-опитування, проведені автором цих рядків серед наукової інтелігенції згаданих країн, свідчать про те, що існують серйозні побоювання втрати національної ідентичності в

разі надання офіційного статусу англійській мові, яка вже чинить відчутний тиск на національні мови, і він може лише посилитися за нових обставин. Тому в найближчій перспективі це питання не розглядатиметься.

Поза тим позиції першої світової (глобальної) мови зміцнюються в університетській освіті європейських країн, хоча вони є дещо різними залежно від регіону. Мовна політика класичних університетів спрямована на врегулювання таких питань навчальної і наукової діяльності, як мова викладання, мова наукових досліджень, мова наукових публікацій, мова позанавчальних культурних заходів тощо. Вона спирається на національне мовне законодавство, статuti університетів та спільні регуляторні документи, зокрема загальноєвропейську систему оцінювання мовної компетенції (Common European Framework of Reference for Languages).

Основною мовою викладання у таких класичних вишах, як Паризький університет (Сорбонна), Мадридський університет (Комплутенсе), Амстердамський, Берлінський та Флорентійський університети, є офіційна (державна) мова країни, відповідно – французька, іспанська, нідерландська, німецька та італійська. При цьому 15–20 відсотків навчальних курсів, особливо в магістратурі, можуть читатися іноземними мовами. Такі курси призначені передусім для тих, хто обрав своїм фахом іноземні мови й міжнародні відносини, до викладання часто запрошують іноземних фахівців.

На офіційних сайтах зарубіжних університетів подано критерії мовної компетенції, за якими до навчання допускаються іноземні студенти. Згідно з ними, вступники на освітні програми бакалавра мають володіти офіційною мовою країни перебування на рівні не нижче B1 (у Франції – B2). На магістерські програми зараховують вступників з рівнем володіння офіційною мовою C1, що має бути підтверджено сертифікатом про складання стандартних іспитів/тестів у сертифікованих установах. Університети надають можливість мовної підготовки тим, хто не має відповідних сертифікатів, з метою отримання їх на місці.

Другою мовою викладання навчальних курсів в неанглійськомовних університетах зазвичай є англійська, її використовують як

штатні, так і запрошені з закордонних вишів викладачі. Вимога вільного володіння англійською мовою характерна насамперед для університетів країн, офіційна мова яких не входить до «клубу світових мов» (наприклад, країни Північної Європи). Англійську мову широко використовують як у навчальній, так і науковій роботі. Нею публікують наукові статті й монографії, вона вживається під час захисту дисертацій і є практично єдиною робочою мовою міжнародних наукових конференцій, що проходять у цих країнах.

Подібна ситуація не характерна для країн Південної Європи (Франції, Іспанії, Італії), де англійська мова є однією з робочих мов міжнародних конференцій і вживається поряд з національними мовами в наукових публікаціях. Однак мовою дисертацій є, як правило, національна державна мова. Мовне законодавство Франції, зокрема, забороняє виключне використання англійської мови на університетських наукових заходах, які проходять на території країни. До речі, в англійськомовних закладах освіти США другою мовою викладання є іспанська, яку вивчає приблизно 70 % учнів і яка істотно випереджає інші мови, приміром французьку (13 %) і німецьку (3 %).

Щодо культурних заходів, які проводять західноєвропейські університети, то вони в усіх випадках демонструють явне домінування національних державних мов над першою глобальною мовою (англійською), що цілком відповідає завданням мовної політики конкретних держав у плані захисту їхніх мов і культур.

Досвід мовного регулювання в провідних класичних університетах країн Західної Європи свідчить, з одного боку, про прагнення адаптуватися до нових викликів глобалізованого світу, щоб не залишитися на узбіччі цивілізаційного процесу, а з іншого – про намагання зберегти власну національну ідентичність.

Заохочуючи вивчення глобальних мов, передусім англійської, та їхнє впровадження в навчальну і дослідну роботу, класичні університети всіляко підтримують функціонування власних національних мов в освітній, науковій і культурній сферах, сприяють удосконаленню відповідних терміносистем, що є основою розвитку фахових підмов. Подібна практика заслуговує на увагу і може

бути використана класичними університетами молодих незалежних держав, зокрема й України. Важливо зазначити, що сучасний класичний університет є і вочевидь залишиться осередком мовного плюралізму, де вивчають не одну, хай навіть найбільш поширену мову, а різні мови світу, без чого неможливо уявити такий потрібний нині діалог культур як один із чинників сталого розвитку.

Політичні й економічні чинники спричинюють зміни в лінгвістичному атласі світу, який покликаний реєструвати новий офіційний статус одних мов внаслідок появи нових держав (до прикладу, боснійська, хорватська і сербська мови) або втрату такого статусу, якщо йдеться про усунення штучного розмежування мови та її варіанта (нещодавно в Молдові державною мовою визнано румунську замість молдавської). Ці ж зовнішні чинники тягнуть за собою переосмислення ролі й місця окремих мов у так званому світовому клубі.

Скажімо, китайська мова, яка донедавна не входила до цього клубу, сьогодні є його повноправним членом. Вона посилює свої позиції в середній і вищій освіті країн Заходу, що зумовлено зростанням економічного й політичного впливу Китаю. Тим часом російська мова втрачає свої міжнародні позиції, зокрема в освітній сфері, що безперечно пов'язано з деградацією ролі російської держави на світовій арені.

Аналіз мовної політики в освітній галузі різних країн світу дозволяє дійти висновку, що вона ґрунтується на врахуванні трьох констант, а саме національної державної мови (або державних мов), регіональних або міноритарних мов і міжнародних мов. Законодавство абсолютної більшості країн захищає позиції національних державних мов в усіх сферах суспільної діяльності, включаючи освіту. При цьому застосовуються різні моделі захисту мовних прав етнічних меншин: монолінгвальна модель освіти на основі державної мови, за якої мови меншин вивчаються як предмети; монолінгвальна модель навчання в початковій і середній освіті на основі регіональної/міноритарної мови; білінгвальна модель навчання з паралельним використанням державної і міноритарної мови. Остання модель превалює в навчальних практиках

більшості країн завдяки застосуванню поширеної методики раннього занурення у двомовну стихію. Є підстави вважати, що ця модель найліпше відповідає інтересам і потребам етнічних меншин з погляду їхньої інтеграції в ті національно-державні спільноти, складниками яких вони є або мають стати.

Не всі країни однаково реагують на міжнародні документи, покликані забезпечувати мовні права меншин. Далеко не всі меншини користуються однаковими правами в межах відповідних держав. Різним є ставлення до Європейської хартії регіональних або міноритарних мов, яка поставила проблему захисту мовних прав меншин і накреслила шляхи її розв'язання. У цьому сенсі класичним став приклад так званого Південного Тіролю – невеликої території на півночі Італії, населеної німецькомовною меншиною. Надання їй права на користування власною мовою у сферах місцевого самоврядування й освіти дозволило нормалізувати між-етнічні стосунки та пригасити сепаратистські настрої.

Існує думка, що положення Хартії підривають основу національно-державної єдності. Однак слід визнати, що в жодному положенні цього документу не йдеться про пріоритет міноритарних мов порівняно з державною (офіційною) мовою, яка повинна відігравати провідну роль у суспільному житті будь-якої держави. Хартія у своїй 8-й статті, присвяченій освіті, прямо вказує на те, що надання права на освіту регіональною або міноритарною мовою здійснюється без шкоди для навчання офіційної мови (мов) держави. Водночас держава має право обирати один з двох варіантів мовного режиму початкової і середньої освіти: 1) передбачити можливість надання освіти певного рівня відповідними регіональними/міноритарними мовами або 2) передбачити можливість надання суттєвої частини освіти відповідними регіональними/міноритарними мовами. При цьому Хартія не дає визначення «суттєвої частини освіти» відповідною мовою, бо це є прерогативою держави. Абсолютна більшість європейських держав, які приєдналися до Хартії або виконують її положення за замовчуванням, обрали другий варіант і визначають частину освіти на базі міноритарної

мови відповідно до свого законодавства (наприклад, в Естонії частка міноритарної мови в освіті не може перевищувати 40%).

Мовне законодавство країн Європи й Америки в більшості випадків включає закони про вживання державної (офіційної) мови (мов) і закони про мови меншин, які не суперечать один одному, регулюючи мовні відносини на державному й регіональному рівнях з метою гармонізації загальних і специфічних інтересів у мовній сфері. Хоча концепт мовної лояльності¹³⁷, як правило, не вживається в законодавчих актах, у демократичних країнах саме він пронизує регуляторні документи мовної політики. Лояльне ставлення держав до мов і мовних прав етнічних меншин обов'язково передбачає зворотній процес – лояльне ставлення меншин до офіційної мови держави, в якій вони живуть, достатнє володіння й користування нею у найважливіших сферах суспільного життя, зокрема у сферах освіти й державного управління. У зв'язку з тим, що внаслідок глобалізації збільшуються міграційні потоки й утворюються нові етнічні групи або спільноти на територіях суверенних держав, останні змушені вживати заходів для посилення мовних вимог щодо надання громадянства новим мігрантам. Екзамен (тест) на володіння державною мовою став обов'язковим компонентом багатьох національних законів про громадянство, що значно підвищило роль мовної підготовки в процесі інтеграції представників етнічних меншин у тих чи тих державних утвореннях.

Який зарубіжний досвід може бути корисним для України, яка намагається врегулювати міжмовні відносини, в тому числі в освіті, що не завжди знаходить розуміння у її міжнародних партнерів? Свідченням цього є ситуація, що склалася довкола так званої «мовної статті» (статті 7) Закону про освіту. Очевидно, давно назріло питання перегляду мовного законодавства. Існує нагальна потреба в ухваленні закону про державну мову, який би регламентував уживання української мови, згідно з Конституцією, в усіх сферах суспільного життя, включно з освітою і управлінням, та

---

¹³⁷ Див., наприклад: *Fishman J. A. Language Loyalty, Language Planning and Language Revitalization.* – Clevedon, 2006. – 259 p.

передбачав санкції за його невиконання з урахуванням юридичних норм і практик, прийнятих у цивілізованому світі. Одночасно варто було б ухвалити закон про мови меншин та їх застосування на регіональному або місцевому рівні поряд з державною мовою, що також відповідало би європейській практиці. Потребує удосконалення закон про громадянство, який повинен передбачати екзамен або тест на володіння державною мовою на рівні, достатньому для здобуття українського громадянства. Низка інших законів (про освіту, державну службу, ЗМІ, рекламу та інші види діяльності) має узгоджуватися з мовним законодавством. Функції контролю за виконанням мовного законодавства мають бути покладені на спеціально утворені органи. Як показує досвід більшості європейських країн, лише чіткий курс на утвердження власної державності і політична воля до збереження своєї національної ідентичності, як сукупності соціальних, етнічних, мовних, культурних і релігійних ідентичностей, можуть забезпечити успішне розв'язання мовного питання відповідно до національних інтересів держави.

«РУСИНСЬКА МОВА» НА ТЕРЕНАХ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ЄВРОПИ

Від початку 90-х років ХХ ст. розпочалися спроби нанести на мовну карту Європи четверту східнослов'янську мову – «русинську». Щоправда, «русинська мова», а точніше *руський язык* мав офіційне визнання ще з повоєнних часів в автономному краї Воеводина СФРЮ. Однак тепер, окрім Югославії, «русинську мову» було віднайдено в Закарпатській області УРСР, у Східнославацькому краї Чехословаччини, на сході Угорщини, а згодом і на теренах Польщі, але під назвою «лемківсько-русинська мова».

З метою якнайшвидшого розв'язання проблем «русинської мови» у листопаді 1992 року за ініціативи та П.-Р. Магочі в Бардіївських Купелях було проведено Міжнародний науковий семінар з «русинської мови». На цьому заході було обрано так званий «романський модел» творення чотирьох літературних «русинських» норм, які, на думку організаторів, виникнувши та успішно розвинувшись у середовищі русинів чотирьох країн – України (Закарпатська область), Словаччини, Польщі, Югославії, у майбутньому мають злитися та витворити єдину «русинську мову». Попри гучну риторику щодо вірності доробку О. Духновича та інших москвофілів, на семінарі фактично була відкинута їх літературна традиція та обрано курс на творення літературної мови на живомовній основі¹³⁸.

У руслі обраного курсу неорусинського руху, починаючи вже з 1992 року на Словаччині з'являються аж три «русинські» правописи, які, за словами професора Миколи Штеця, переслідують

---

¹³⁸ *Русинський язык* / Ред. Р. R. Magosci. – Opole, 2004. – S. 109–110.

«основну мету – за всяку ціну якнайбільше віддалити «русинський правопис» від українського і водночас наблизити його до словацького правопису»¹³⁹. Попри гострі суперечності, у січні 1995 року зацікавленим сторонам – державним і громадським інституціям Словаччини – вдалося провести урочистий акт кодифікації «русинського язика на Словенську і од того дня ся тот варіант русинського язика став літературним язиком тых Русинів, котры жыють на території Словенської републікы»¹⁴⁰.

Незважаючи на цілковиту підтримку словацької держави, розвиток «русинської мови» загалом не може похвалитися серйозними здобутками. Адже ще у 1996 році Міністерство шкільництва Словаччини ухвалило Концепцію виховання та освіти «русинської» національної меншини, а з наступного, 1997/1998 навчального року, «русинська мова» здобула право стати навчальним предметом у школах Словаччини, тоді ж з'явилися перші підручники з цієї дисципліни. У 1998 році в рамках Інституту національних студій та чужих мов Пряшівського університету запрацював відділ «русинської мови» та культури, який у 2008 році трансформувався в окремих Інститут русинської мови і культури. Попри сприятливі умови для розвитку «русинської» освіти від дошкільної до вищої, станом на кінець 2014 року у Словаччині працюють лише дві основні (дев'ятирічні) школи, мовами навчання в яких є словацька та «русинська»; тут навчаються лише 58 учнів, і це на 33 482 громадян Словаччини, які в 2011 році записались русинами. Вельми показово, що чітко окреслилася тенденція зменшення кількості учнів, які вивчають «русинську мову», адже у 2001 році таких було 167 осіб, тобто за тринадцять років кількість учнів-русинів зменшилася в три рази. У 2015/2016 навчальному році до «русинських» шкіл Словаччини не записали жодного першокласника. Не випадково окремі громадські «русинські» інституції,

¹³⁹ Штець М. До питання кодифікації «русинського язика»// Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. – Т. 26. – Свидник, 2011.– С. 76.

¹⁴⁰ Сидор Д. Граматика русинського язика для русинів України, центральної Європы і Америки. – Ужгород, 2005. – С. 148.

зокрема Об'єднання інтелігенції русинів Словаччини, вважає такий стан з «русинською» освітою катастрофічним.

Здобувши статус національної меншини, русини Словаччини мають право домагатися забезпечення своїх культурних прав (встановлення «русинськомовних» написів, запровадження перекладу ухвал органів місцевої влади та судів «русинською мовою», організації «русинських» шкіл тощо) у судовому порядку, проте цим правом вони, за словами директора Інституту русинської мови і культури А. Плішкової, скористалися лише один-єдиний раз, коли подали офіційний протест проти того, що на дорожніх знаках назви сіл, де мешкає понад 20 % русинів, були виконані «подля правил українського правопису»¹⁴¹.

На відміну від Словаччини, поява неорусинства в Угорщині має радше церемоніальну роль, адже навіть його ідеологи за дуже оптимістичними оцінками визначають кількість русинів «коло п'ять-шість тищиц», проте самі ж вони визнають, що по суті «русинська мова» поширена лише у двох селах Угорщини – Комловшка та Мучонь, в які мають приблизно 1900 мешканців, та і тут далеко не всі, а точніше лише особи похилого віку, «добрі бешідують по руски»¹⁴². Молодь та особи середнього віку «по-руски» не розмовляють; у 2001 році в селі Комловшка відкрито недільну школу, де «коло 40 чкоюрох под веджінём кваліфікуваней учітелки ша учат «руски язык»¹⁴³. У селі Мучонь в 1997 році було засновано «Русинський музей». Через відсутність студентів «русинську» філологію на базі Вищої педагогічної школи Ніредьгази закрили у 2012 році. Незважаючи на такі очевидні антирекорди, ідеологи неорусинства відводять засимільованим угорським русинам важливу роль – вони покликані демонструвати європейськість та неукраїнськість «русинської» культури. Іштван Удварі, угорський русист, а згодом русиніст, писав: «Народна освіта, духовна та матеріальна культура, **манера мислення** (виділення мої – Л. Б.)

¹⁴¹ *Русинський язык* / Ред. P. R. Magosci. – Opole, 2004. – S. 336.

¹⁴² Там само. – S. 365.

¹⁴³ Там само. – S. 371.

русинів Дунайської низовини суттєво відрізняються від культури східних слов'ян»¹⁴⁴.

У Польщі в освітній сфері так звана лемківська мова стала навчальним предметом ще в 1991 році, а станом на 2007 рік, за словами О. Дуць-Файфер, «на днес той форми вчыня лемківського языка корыстают ученикы вшыткых рівнів едукації – основних шкіл, гімназій і середніх шкіл. Нее то велика кілкіст учеників, приблизно деси ок. 300 осіб в двацетьох школах на вшыткых рівнях»¹⁴⁵. Однак вже навесні 2016 року переможні реляції О. Дуць-Файфер щодо тріумфу «лемківського языка» змінюються якщо не на сигнал SOS, то набувають вельми драматичного звучання. У статті «Чи маме охорону лемківського языка, ци лем целебрацію?» автор вказує: «Всяди, де лем треба подати статистики, подає ся, же лемківского вчыт ся в понад 30 школах на вшыткых рівнях вчыня і з того урядового добра корыстат близко 300 лемківських діти», однак додає, що станом на початок 2016 р. «мож речы, же ест то вчыня статистычне, а не мериторичне, бо як можна вчыти, коли не задбано про системове забезпечыня специялістычной кадры, котра творила бы стлы едукаційны основы, што вяже ся з выпрацуваньом методыкы вчыня, <...> як можна вчыти, коли неє підричників і інчых помочи до вчыня, а тоты, котры остали приготовлены, сут заблюкуваны в выдавництвах і учителі не мают до них доступу; як можна вчыти, коли неє ниякой системы провіряня і оцінюваня якости того вчыня, ниякой системы дорадництва, ниякой системы повышаня кваліфікацій учителя». Наслідком такої мовної політики стало те, що з вересня 2017 року лемківсько-російська філологія у Краківській педагогічній академії перестала існувати.

У порівнянні зі Словаччиною, результати діяльності лемків Польщі не позначились так драматично на демографічному стані української меншини. За даними останнього перепису населення Польщі, який було проведено у 2011 році, українцями записалось

¹⁴⁴ *Udvari I.* Ruszinok a XVIII. Században: történelmi és művelődéstörténeti tanulmányok. – Nyíregyháza, 1992. – S. 17.

¹⁴⁵ *Udvari I.* Op. cit. – S. 359.

близько 51 000 громадян Польщі, а лемками – близько 10 500 осіб. У порівнянні з минулим переписом населення 2001 р. кількість громадян Польщі, що записались українцями та лемками, приблизно подвоїлась. Це показує, що, попри дуже сприятливі умови для свого поширення, ідеологія лемківства як альтернатива українській ідентичності так і не запанувала у середовищі української меншини Польщі.

Русини колишньої Югославії чи, як вони себе називають, бачвансько-сримські «руснаци», мають дуже вагомий культурний здобуток: власний різновид літературної мови, який започаткував ще у 1904 році Гавриїл Костельник, цілу низку граматик (першу створив той-таки Г. Костельник у 1923 році), комплексну систему освіти на «руском языку» – дошкільні заклади, основну школу, з 1970 почала працювати руська гімназія, а з 1981 року – окрема кафедра та відділ в Новосадському університеті. Від 1965 року в Новому Саді й Белграді рідною мовою бачвансько-сримських русинів опубліковано понад 200 шкільних підручників. У Новому Саді успішно функціонує видавництво «Руске слово»; ще з міжвоєнної доби виходить тижневик «Руске слово», від 1952 року – культурно-мистецький кварталник «Шветлосц» і ще два журнали для молоді та юнацтва. У 1949 році на «Радіо Новий Сад» засновано руську редакцію, а з 1975-го – руську телестудію. Мовою, якою послугуються бачвансько-сримські руснаки, здійснено переклад Євангелія та Псалтиря, її активно використовують у богослужбовій практиці в храмах Крижевацької єпархії (Хорватія, Боснія та Герцеговина, Словенія) та Апостольського екзархату для греко-католиків Сербії. Говірка бачванських руснаків, або як вони самі її називають, «*руска бешеда*», суттєво відрізняється від сучасної української літературної мови, однак це й не дивно, адже більшість діалектних рис говірок бачванців беруть свій початок у південно-західних говорах української мови, передусім у лемківському діалекті, де вони сформувалися під впливом суміжних говорів польської та

словацької мов¹⁴⁶. Однак усі чільні представники інтелектуальної еліти бачванських руснаків – Гавриїл Костельник, Микола Кочіш, Михайло Ковач, Юліян Тамаш – переконані «українофіли», які вважають, що бачанські руснаки – це частина українського етносу.

Найзаплутаніша ситуація з «русинською мовою» на Закарпатті. За даними перепису населення 2001 р. – 10,1 тисяч закарпатців записались русинами, однак П.-Р. Магочі і В. І. Падяк кількість русинів оцінюють у досить широкому діапазоні від 160 до 850 тисяч. Дуже переконливо характеризує стан чи сутність «русинської мови» на Закарпатті той факт, що правопис у русинських джерелах фігурує аж у семи варіантах. Це зовсім не випадково, бо за нашими спостереженнями, творення «русинської мови» розпочалося з правопису, що дуже нетипово для початку мовотворчого процесу, адже, наприклад, Т. Шевченко, закладаючи підвалини нової української мови, перше видання «Кобзаря» (1840) надрукував ярижкою, тобто по суті засобами російської графіки: для нього важливим було передати на письмі живе мовлення земляків, тому правопис не міг приховати того факту, що пише він іншою, неросійською мовою. Однак якщо розглядати процес творення мови як технологію, то тоді, звичайно, проблема правопису набуває виняткової важливості, адже саме завдяки правопису мова візуалізується, а оригінальний візуальний образ мови за бажання можна легко зінтерпретувати як свідцтво її самобутності.

Так, Володимир Фединишинець ще у 1990 році запропонував запровадити в «русинській мові» латинську графіку, бо це, мовляв, відповідає європейським традиціям русинів та свідчитиме про європейську належність «русинської» культури¹⁴⁷. Пряшівський греко-католицький священик Франтішек Крайняк у 2009 році опублікував латинографічний переклад «Tetrajevanelije», а засноване

¹⁴⁶ Дзензелівський Й. Мова бачванців як засіб датування явищ лемківського діалекту// Руснаци. Русини 1745–1995. Збірник робіток з міжнародної наукової конференції «Приселене и живот Руснацох у Бачкей, Сриму и Славонії 1745–1995». – Нови Сад, 1996. – С. 7–20.

¹⁴⁷ Фединишинець В. Я – русин, мій син – русин // Закарпатська правда. – 15 вересня 1990.

ним Общество св. Йоана Крестителя активно використовує латинку в «русинських» публікаціях «Русинського грекокатолицького календаря» та часопису «Artos». Михаїл Кеминь, закарпатський неорусинський активіст, у 90-х роках ХХ ст. писав та публікував свої як прозові, так і віршовані тексти церковнослов'янським уставом.

Правописні проблеми «русинської мови» стосуються не лише використання кириличного та латинографічного письма, бо навіть кириличні «русинські» тексти містять дуже широкий діапазон варіативних орфограм. І справа не лише в тому, що «русинська мова» має офіційно визнані аж чотири «штандарти», кожен з яких, зрозуміло, характеризується своїми специфічними рисами та послугується власним правописом.

Коли правопис використовувати не з технологічною метою, то й різниця між українською та «русинською» системою правопису мала зводитись би лише до появи додаткової «русинської» літери на позначення звука **[y]**, якої нема в українській абетці. Саме так вчинив кодифікатор руского язика Г. Костельник, який не переслідував мети відчужувати правопис літературної мови бачвансько-сримських руснаків від української, а лише намагався якнайточніше відтворити особливості рідного говіркового мовлення на письмі. Він, зважаючи на нерозрізнення бачванцями звуків **[u]**, **[i]**, характерних для української літературної мови, лише відмовився від використання літери **i**, а поза цим з великим успіхом використав тогочасну українську правописну традицію, зокрема «Руску правопись», ухвалену Товариством імені Т. Шевченка у 1904 р., та створив життєздатну орфографію, що не втрачала генетичних зв'язків з писемними традиціями української метрополії.

Сучасні неорусини відкинули позитивний досвід Г. Костельника, а тому намагаються вже на рівні абетки засвідчити самотність «русинської мови». Кількість літер у русинських абетках варіює від 34 до 38. По 34 літери нараховують алфавіти пряшівського та лемківського «штандартів русинської мови», закарпатські автори граматики «Материнський язук: писемниця русинського язика» (1999) М. Алмаші, І. Керча, В. Молнар, С. Попович

використовують 35 літер: у порівнянні з українським алфавітом, вони додали ще літери *ѣ* та *ы*; а Надія Печора, авторка підручника «Русинський язык», подає «Русинський алфавіт», який нараховує 36 літер та 2 «русинські графічні сигнальні знаки»¹⁴⁸, тобто, у порівнянні з українським, до його складу включено літери *ы*, *ѣ* (йо), *ѣ* (твердий знак), а також *і*, *ѣ*. І. Петровці, Ю. Чорі, М. Алмашій також не залишилися осторонь процесу відчуження «русинської» орфографії та вживають літери *й*, *ѣ*, *ѣ*, якими передають на письмі передають рефлексі етимологічних [o], [e] у новозакритих складах. Щоб додати історичного колориту, Д. Сидор до «русинської» азбуки включив і літеру *h*¹⁴⁹. В. Фединишинець, зазнавши невдачі з латинізацією «русинської» абетки, взявся за створення «русинської» кириличної азбуки, чия самотність мала демонструвати відмова від так званих йотованих літер *і*, *е*, *ю*, *я*, замість яких він вживає буквосполучення *йі*, *йе*, *йю*, *йя*, якщо вони позначають два звуки, та буквосполучки *ы*, *ѣ*, *ѣ*, *ѣ*, коли йдеться про позначення м'якості попереднього приголосного. Щоб увиразнити самотність свого «русинського» правопису, за допомогою м'якого знака В. Фединишинець навіть позначає на письмі пом'якшену вимову приголосних під впливом наступного [i]: *майеме*, *льуди*, *офіціалнойе*, *йакбы*, *Словакїя*, *сльїдуйучім*, *часьї*, *льїше*, *читательї*, *сьїм*, *дїльї*, *цьїлі* тощо.

У своєму бажанні якнайширше використовувати правопис як засіб увиразнення окремішності та самотності «русинської мови» сучасні неорусини можуть йти так далеко, що вони не обмежуються лише олітературненням говіркових форм, а й ладні запроваджувати штучні орфограми, які не мають підґрунтя у говірковій стихії. Так, чимало норм словацького «штандарта русинської мови» породжені правилами словацького правопису. Зрештою, співробітниця «Інституту русинського языка і культури» Кветослава Копорова не приховує того, що вагомим аргументом

¹⁴⁸ Печора Н. Русинський язык. 1–3. цвіт. Про русинські школи п'ятьрічної системи народної освіти. – Ужгород, 2013. – С. 12–13.

¹⁴⁹ Сидор Д. Знач. праця. – С. 31.

для прийняття низки «русинських» орфограм була їх схожість або тотожність до словацьких¹⁵⁰. Показовим прикладом такого впливу є, наприклад, правопис прикметників із суфіксом *-ский* – *русинський, женьський, монополіський*.

Окрім правопису, творці «русинської мови» приділяють особливу увагу «русинській» граматичній термінології. Так, І. Керча, описуючи закарпатський варіант «русинської мови» використовує такі «русинські» лінгвістичні терміни – *називник, замітник, або містозамітник, якістьник (ступеневі, чи градуальні, удносні, чи релятивні, присвійні), глагол (вербум), приглагол (адвербіум), союз, частиця*¹⁵¹ та інші. Ці терміни, звичайно, вжито з оглядом на усталену українську граматичну термінологію і, на перший погляд, авторові вдалося засвідчити якщо не їх самотність, то бодай неукраїнськість. Д. Сидор, прагнучи засвідчити власну термінотворчу самотність не лише у контексті української граматичної традиції, а й на тлі інших неорусинських граматики, вживає такі терміни: *називник* (іменник), *прилагательник* (прикметник), *містоназивник* (займенник), *чисельник* (числівник), *глагол* (дієслово), *даючий* (давальний), *видячий* (знахідний), *творячий* (орудний), *містний* (місцевий) і т.д. Д. Сидор виявляє специфічне розуміння принципів поділу займенників на розряди, коли, давши волю власній лінгвістичній термінотворчості, називає їх так: *прості*, або *головні* (особові), *узначені* (означальні), *вертальні* (зворотний), *вказательні* (вказівні), *звідальні* (питальні), *присвійтельні* (присвійні), *неузначені* (неозначені) та *звідально-односні* (питально-відносні). Як бачимо, заперечним займенникам у граматиці Д.Сидора не вистачило ні терміна, ні місця у класифікації, натомість є *звідальні* (питальні) та *звідально-односні* (питально-відносні)¹⁵².

Словацькі неорусини, добираючи неукраїнські, тобто «русинські» назви відмінків, або *падів* (словацькою *řád* 'відмінок')

¹⁵⁰ Копорова К. Дакотры орфографычны і орфоепічны праблемы в русиньскых масмедіях на Словакіі // Русин. – № 6. – 2015. – С. 12–17.

¹⁵¹ Русинський язык / Ред. P. R. Magosci. – Opole, 2004. – S. 129-146.

¹⁵² Сидор Д. Знач. праця. – С. 109.

копіюють словацькі терміни: *номінатів* (словацькою *nominatív*), *генітів* (словацькою *genetív*), *датів* словацькою (словацькою *datív*), *акузатів* (словацькою *akuzatív*), *інструментал* (словацькою *inštrumentál*), *локал* (словацькою *lokál*), *вокатів* (словацькою *vokatív*). Назви інших граматичних категорій словацькі русини також воліють запозичувати зі словацької мови: *єднотне число* (словацькою *jednotné číslo*), *множне число* (словацькою *množné číslo*), *придачник* (словацькою *prídavné meno*), *компаратів* (словацькою *komparatív*), *суперлатив* (словацькою *superlatív*), *деклінація* (словацькою *deklínácia*) тощо.

Виразна настанова кардинально порвати з українською граматичною традицією простежується і в аналізі граматичних явищ, зокрема при визначенні словозмінних типів. Так, ще в 1994 р. автори «Правил русинського правопису» у розділі «Формотворіння» категорично відкидають українську граматичну традицію та запозичують принцип словацької морфології, в якій іменники поділяються на 12 зразків відмінювання. Але «русинські» кодифікатори, творчо осмисливши набутки словацької граматичної думки, збільшили кількість зразків відмінювання «русинських називників» майже втричі (!) – до 31 типу відмінювання: 12 для чоловічого роду, по 8 для жіночого та середнього родів та 3 для іменників *pluralia tantum*. Цікаво, за скільки уроків школярі зможуть опанувати таку детальну класифікацію? За прикладом словацьких «русинів» і на Закарпатті І. Керча також вирішив радикально переглянути класифікацію словозмінних типів та запропонував поділити «русинські» іменники на 16 типів: 3 типи для «називників мужського роду», 6 – «женського» та 7 – «сериднього»¹⁵³. Показово, що коли у Словаччині «русинська мова» була офіційно визнана і вже не було гострої потреби демонструвати її самотність, від власне «русинської» непридатної для користування класифікації тихенько відмовляються та запроваджують поділ іменників на 4 деклінації, який буквально повторює добре відомі в українській граматичній традиції чотири відміни іменників. До речі, неорусини Польщі в

¹⁵³ Русинський язык / Ред. P. R. Magosci.– Opole, 2004. – S. 129–132.

своїй лемківській граматиці дотримуються також «українського» поділу іменників та чотири «одміны»¹⁵⁴.

Такий же прийом цинічної «русинізації» демонструє Анна Плішкова, авторка першого університетського підручника «русинської мови» – «Лексикологія і словотворіння русинського язика», що побачив світ у 2015 році¹⁵⁵. Масштаб застосування маніпуляційних прийомів стає очевидним, коли проаналізувати ілюстративний матеріал, яким А. Плішкова супроводжує опис лексичних явищ «русинської мови». Авторка подає перелік «чісто» русинських слів – *билник, билінь, волосні, колосновати, колішнята, нанашко, пліча, курчак, пішник, пырть, стрычний брат, тютчаный брат, ярмарь, діл, дыля, полонина, рінь/ріни, лазиво, талабішка, пивниця, порткы, повала, пуджало, валёк, чей/ачей, під і т.д.*¹⁵⁶. Ближчий аналіз показує, що, по суті, усі «чісто русиньскы» 26 слів та складених найменувань широко вживаються як в українській літературній мові, так і в українських діалектах, причому не лише закарпатських. Так, наприклад, іменник *нанашко* вживається в гуцульських¹⁵⁷, бойківських¹⁵⁸, наддністрянських¹⁵⁹, буковинських¹⁶⁰ говорах. Фіксує його і Б. Грінченко з покликанням на тексти подоланина А. Свидницького¹⁶¹, Іван Франко також 5 разів вживає це слово у поетичних творах¹⁶². Так само широкий ареал побутування

¹⁵⁴ Там само. – С. 168–171, 228.

¹⁵⁵ Плішкова А. Лексикологія і словотворіння русинського язика. – Пряшів, 2015. – 193 с.

¹⁵⁶ Там само. – С. 71.

¹⁵⁷ Піпаш Ю., Галас Б. Матеріали до словника гуцульських говірок. – Ужгород, 2005. – С. 111.

¹⁵⁸ Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок. – Ч. II. – К., 1984. – С. 471.

¹⁵⁹ Шило Г. Наддністрянський регіональний словник. – Львів–Нью-Йорк, 2008. – С. 183.

¹⁶⁰ Словник буковинських говірок. – Чернівці, 2005. – С. 319.

¹⁶¹ Грінченко Б. Словарь української мови: В 4 т. – Т. II. – К., 1907–1909. – С. 505.

¹⁶² Лексика поетичних творів Івана Франка: Методичні вказівки з розвитку лексики. – Львів, 1990. – С. 134.

в українській мові має іменник *нід*¹⁶³; його двічі вжив у своїх літературних текстах В. Стефаник¹⁶⁴, а взагалі ареал поширення цієї лексеми подає «Атлас української мови»¹⁶⁵. «Чісто русинський» іменник *діл* фіксують у гуцульських та бойківських говорах¹⁶⁶; його аж 58 разів вживав Іван Франко в поетичних творах як аплетив і двічі як топонім¹⁶⁷. Іменник *повала* відомий не лише в «русинській мові», а й в наддністрянських говорах¹⁶⁸, зафіксовано два слововживання цієї лексеми в поетичних текстах І. Франка. «Чісто русинську» лексему *валёк* ще в середині XIX ст. на Наддніпрянщині зафіксував П. Білецький-Носенко як *валіокъ*¹⁶⁹, а також Б. Грінченко – *вальок*¹⁷⁰. Далеко за межами «русинського» ареалу поширена лексема *пуджало*, яку фіксують у бойківських говірках (*пуджало*¹⁷¹), а в поетичних текстах І. Франка та в гуцульських говірках вживається фонетичний варіант – *пуж'ило*¹⁷². Б. Грінченко, а також «Словник бойківських говірок» фіксують форми *ачей*¹⁷³, *чей*¹⁷⁴; часто – аж 74 разів – вживав у поетичних текстах форму *чей* І. Франко¹⁷⁵. Цілу низку паралелей в українських говорах – від Наддніпрянщини до Закарпаття – мають «чісто русинські» лек-

¹⁶³ Див. *Піпаш Ю., Галас Б.* Зазнач. праця. – С. 39; *Шило Г.* Зазнач. праця. – С. 202; *Онишкевич М. Й.* Зазнач. праця. – С. 65; Словник буковинських говірок. – Чернівці, 2005. – С. 416.

¹⁶⁴ *Ковалик І., Ощипко І.* Художнє слово Василя Стефаника. – Львів, 1972. – С. 61.

¹⁶⁵ Атлас української мови. – Т. II. – К., 1984–2001. – С. 279.

¹⁶⁶ *Піпаш Ю., Галас Б.* Зазнач. праця; *Онишкевич М. Й.* Зазнач. праця. – Ч. I. – К., 1984. – С. 220.

¹⁶⁷ Лексика поетичних творів Івана Франка: Методичні вказівки з розвитку лексики. – Львів, 1990. – С. 172.

¹⁶⁸ *Шило Г.* Зазнач. праця. – С. 209; *Онишкевич М. Й.* Зазнач. праця. – Ч. II. – К., 1984. – С. 86.

¹⁶⁹ *Білецький-Носенко П.* Словник української мови. – К., 1966. – С. 68.

¹⁷⁰ *Грінченко Б.* Зазнач. праця. – Т. I. – К., 1907–1909. – С. 124–125.

¹⁷¹ *Онишкевич М. Й.* Зазнач. праця. – Ч. II. – К., 1984. – С. 160.

¹⁷² *Піпаш Ю., Галас Б.* Зазнач. праця. – С. 159.

¹⁷³ *Грінченко Б.* Зазнач. праця. – Т. I. – К., 1907–1909. – С. 11.

¹⁷⁴ *Онишкевич М. Й.* Словник бойківських говірок. – Ч. II. – К., 1984. – С. 364.

¹⁷⁵ Лексика поетичних творів Івана Франка: Методичні вказівки з розвитку лексики. – Львів, 1990. – С. 254.

семи *пивніця* та *порткы*: пор.: *пивниц'и*,¹⁷⁶ *пивниця*¹⁷⁷; *портка* – (*и*)¹⁷⁸, *порткі*¹⁷⁹, *порты*¹⁸⁰ та ін.

«Чісто русиньскы» слова А. Плішкової вживаються не лише в українських говорах, а й у літературній мові. Так, наприклад, як провокацію або невігластво треба кваліфікувати зарахування до «чісто русинської» лексики номена *полонина*, який, як відомо, є нормативним в українській літературній мові, що засвідчує «Словник української мови» в 11 томах¹⁸¹. Цей словник фіксує також похідні утворення – *полонинка*, *полонинський*. Нормативною погляду сучасної української літературної мови є також і лексема *рінь*¹⁸², про її українську питомість свідчать похідні нормативні утворення *рінистий*, *ріння*, *рінявий*. Авторка ніяк не пояснює, чому лише у «русинській» та українській мовах вживаються такі знакові лексеми та складені найменування на позначення релігійних свят (*Святый вечір*, *Великдень*) або ж, наприклад, одиниць міри та ваги – *гон*, *десятина*, *коблин/кобель*, *жменя*, *корець*, *палець*, *лікоть*, *міля*, *око*, *пасмо*, *фунт*¹⁸³. Ще показовішою є різниця між «русинським» *билінь* та українським *билень*¹⁸⁴, адже саме «чісто русинське» *билінь* є більш українським, ніж зафіксоване «Словником української мови» *билень*, оскільки містить результат власне української звукової зміни – перехід етимологічного звука [e] в новозакритому складі в [i], тоді як у більшості інших говорів української мови етимологічний [e] зберігся під впливом аналогії до форм непрямих відмінків.

Лева частина так званих русиністичних праць – це словники. Протягом минулої чверті століття побачили світ близько тридцяти словників різних типів. Серед найпретензійніших видань

¹⁷⁶ Онишкевич М. Й. Зазнач. праця. – Ч. II. – К. 1984. – С. 65.

¹⁷⁷ Білецький–Носенко П. Зазнач. праця. – С. 278.

¹⁷⁸ Онишкевич М. Й. Зазнач. праця. – Ч. II. – К. 1984. – С. 118.

¹⁷⁹ Шило Г. Зазнач. праця. – С. 214.

¹⁸⁰ Білецький–Носенко П. Зазнач. праця. – С. 293.

¹⁸¹ Словник української мови: В 11 т. – Т. XI. – К., 1970–1980. – С. 94.

¹⁸² Там само. – Т. VII. – К., 1970–1980. – С. 575.

¹⁸³ Плішкова А. Зазнач. праця. – С. 81.

¹⁸⁴ Словник української мови: В 11 т. – Т. I. – К., 1970–1980. – С. 165.

назвемо такі: Панько Ю. «Орфографічний словник русинського язика» (1994); Ябур В., Плішкова А., Копорова К. «Русинська лексика: Правописний і граматичний словник» (2007), Керча І. «Словник русинсько-руський» (2007); Керча І. «Словник русько-русинський» (2012), Чорі Ю. «Словарь русинського языка» (2001-2014), Чорі Ю. «Словарь русинського языка» (2013–1015), Алмашій М. «Орфографично-орфоепичный словарь русинського языка» (2014), Алмашій М., Ухаль М. «Русинсько-російсько-українсько-латинський словарь лінгвістичної термінології» (2014), Ю. Чорі «Фразеологізми русинського языка» (2015) та ін. Навіть при поверховому знайомстві з русинськими словниками впадає в око їх солідний реєстр, що нерідко сягає 40–70 тисяч слів, а в «Словарі русинського языка» Ю. Чорі – 250 тис. слів, і це при тому, що укладали їх не групи професійних лексикографів, а, як правило, аматори-самітники. Тому зразу закрадаються підозри, що основним призначенням цих праць є не збір лексики чи фразеології «русинської мови», а бажання їх укладачів видати товсті томи під назвою «словники», які б не своїм змістом, а лише значним обсягом свідчили про багатство та самобутність «русинської мови».

Вельми показовим зразком «русинської» лексикографії є найновіший словник Ю. Чорі – «Фразеологізми русинського языка» у двох томах, який побачив світ у 2015 році, також відповідає головному призначенню «русинської» лексикографії – своєю назвою та великим обсягом засвідчувати про самобутність та багатство «русинської мови». Із цим завданням Ю. Чорі з успіхом впорався – майже тисяча сторінок формату А3 дрібного друку послужать новим аргументом у скаргах на невизнання русинів та «русинської мови» в Україні, якими закидують неорусинські активісти міжнародні інституції та органи влади в Україні. Щоб збагнути справжню вартість цих двох об'ємних томів, досить ознайомиться з передмовою та прочитати бодай кілька сторінок самого словника. Так, у «Перидньому слові» Ю. Чорі подає чи то власне, чи то «русинське» розуміння фразеології, яке вичерпно характеризує рівень лінгвістичної підготовки укладача, а відтак і його опусу: «Понятіє „фразеологія” походит от слова „фраза”, што обозначає вираженіє,

а вираженіє – йсе мысль, думка, помысел, мнініє, сужденіє, взгляд. Самое ж ото вираженіє може быти як єднослўвнов фразов (однослівна фраза – отак! – Л.Б.) („розрычався” (розрычалася), так і бўльшеслўвнов („розрычався (розрычалася), як бык (корова)”), служить при сьому як типіческым началом якогось словесного вираженія („Слызы не шкодятъ”, „Легше стало жыти”), так и его завершалъным фразовым оботом („Слызы не шкодятъ, лем часто непрошено приходять”)¹⁸⁵. На підставі такого розуміння поняття «фразеологізм», Ю. Чорі у реєстр свого словника включає «русинські» фразеологізми на зразок: *ба-бах, Баба Яга, базарна лайка, бам-бам, банкўвська система, без домашньых, бесплатно, безпека, безостановочно, без просчота, без перервы, без потерь* та ін.¹⁸⁶. Словник Ю. Чорі «Фразеологізми русинського языка» сфокусував у собі найприкметніші риси лексикографії «русинської мови». Це видання показує, що політично вмотивована маніпуляція фактами мови у парі з лінгвістичною некомпетентністю укладача не мають ніяких обмежень, вони породжують цілковиту деградацію уявлень про словник, оскільки служать засобом досягнення політичної мети – окремішності «русинської мови».

Як бачимо, «русинська мова» на теренах Центральної Європи чітко виявляє не просто політичну, а технологічну сутність. Це засвідчує зосередження творців т.зв. «русинської мови» на питаннях правопису, мовознавчої термінології та морфологічних класифікацій, а також укладання відверто маніпуляційних лексикографічних праць. Окрім того, за відсутності власної держави започатковувати процес кодифікації аж чотирьох нових літературних стандартів на основі діалектного мовлення нечисленної «русинської» меншини, яка живе в розсіяні під тиском глобалізації та денаціоналізації мажоритарним етносом, – це не є засобом збереження мови автохтонних мешканців історичного Закарпаття, а дуже ефективною зброєю проти їх української ідентифікації та найкоротший шлях до цілковитої асиміляції та денаціоналізації.

¹⁸⁵ Чорі Ю. Фразеологізми русинського языка. – Т. 1. – Ужгород, 2015. – С. 3.

¹⁸⁶ Там само. – С. 12–13.

ПИТАННЯ МОВИ В ПРОТИСТОЯННЯХ РЕЛІГІЙНИХ КОНФЕСІЙ В УКРАЇНІ

Мовна проблема в діяльності різних конфесій в Україні завжди була актуальною, але особливо загострилася вона останнім часом. Згідно з Конституцією України (стаття 35) церква й релігійні організації відокремлені від держави, а школа – від церкви. Проте церква справляє величезний вплив на суспільство і, зокрема, є потужним суб'єктом мовної політики. За результатами всеукраїнського опитування громадської думки, проведеного Київським міжнародним інститутом соціології в травні 2019 р., 88 % , тобто понад 2/3 громадян України, вважають себе православними християнами, і з них 48,8 % відносять себе до канонічної Православної церкви України (ПЦУ)¹⁸⁷, 14,2 % – до Української (фактично

---

¹⁸⁷ Канонічна автокефальна православна церква в Україні була створена 15 грудня 2018 р. на об'єднавчому соборі православних церков – Української православної церкви Київського патріархату, Української автокефальної православної церкви та Української православної церкви Московського патріархату, від якої взяли участь у соборі лише декілька ієрархів. ПЦУ – єдина канонічна правонаступниця Київської митрополії, утвореної 988 р. Приєднання її в 1686 р. до Московського патріархату синод Константинопольської православної церкви, посилаючись на аналіз ситуації богословськими істориками й каноністами, визнав незаконним і скасував. На цій підставі 5 січня 2018 р. Вселенський патріарх Варфоломій I підписав Томос про автокефалію об'єднаної Православної церкви України на чолі з предстоятелем митрополитом Епіфанієм (Думенком) з титулом «Митрополит Київський і всієї України». Цей Томос вручили предстоятелю церкви Епіфанію в Стамбулі 6 січня, а 30 січня 2019 р. Міністерство юстиції України офіційно зареєструвало Київську митрополію Української православної церкви як релігійну організацію. Після цього колишня Українська православна церква Московського патріархату набула статусу «Російської православної церкви в Україні».

російської в Україні) православної церкви Московського патріархату (УПЦ МП), 8,8 % – до Української греко-католицької церкви (УГКЦ), 16,3 % – православні українці без конкретизації церковної належності, 1,2 % – римо-католики, 1,2 % – віряни протестантських церков, 4,3 % – атеїсти.

Відсутність в Україні єдиної помісної православної церкви, яка б об'єднала всіх православних християн, часто стає причиною непорозумінь, конфліктів і навіть протистоянь між вірянами, зокрема, й на мовному ґрунті. При цьому варто зауважити, що 2 православні церкви – ПЦУ та УГКЦ – є українськими церквами за своїми статутами і практичною діяльністю. У всіх службах вони використовують сучасну українську літературну мову, при цьому в УГКЦ, парафії якої найпоширеніші в західних областях України, помітний вплив давньоукраїнської орфоєпії богослужбових текстів (особливо в наголошуванні слів) та галицького діалекту, але це не створює якихось непорозумінь і тим більше – конфліктних ситуацій.

Мовне протистояння нині існує між так званою УПЦ МП, з одного боку, та двома іншими православними церквами, з іншого боку, і зумовлене воно тим, що духовний центр однієї з церков міститься не в Україні, а в Москві, від якої залежать ієрархи православної церкви Московського патріархату. Особливо посилилося це протистояння нині, коли політичні й релігійні керівники в Російській Федерації, які замість колишньої нав'язливої ідеї про Москву як «третій Рим» нині просувають концепцію «русского мира», зайняли відверто ворожу позицію щодо України, заперечуючи навіть її право на самостійну державність зі своєю мовою і своєю національною культурою. За таких умов і московський патріарх Кирило разом з відданим йому українським духовенством не сприймають державну українську мову як мову церкви, вважають її «не благодатною», не придатною для богослужінь, які, на їхню думку, мають відбуватися тільки церковнослов'янською мовою московської редакції.

З погляду світової церковно-православної практики, з наукового погляду і навіть з погляду здорового глузду твердження про

«благодатні» та «не благодатні» мови цілковито абсурдне й має не лінгвістичне і не теологічне, а яскраво виражене політичне підґрунтя. Твердження про «неблагодатність» української мови розраховане на формування в українців комплексу меншовартості, на відмову від рідної мови і зрештою на відмову від своєї національної ідентичності. Варто згадати, що війна проти української мови розгорнулася з початку XVIII ст.: Україну не лише позбавили своєї традиційної богослужбової мови – церковнослов'янської мови української редакції, що сягала щонайменше XI ст. й була близькою до живої мови нашого народу як орфоепією, так і акцентуванням, – не лише замінили всі українські видання московськими, «дабы никакой розни и особеннаго наречия в оных не было», заборонили викладання та навчання дітей національною мовою, але 1881 року заборонили навіть українські проповіді, оскільки йшлося про тотальне змосковлення українців і викорінення не лише національного надбання, але й пам'яті про нього. Задля цього Російська окупаційна імперія використовувала не тільки насильство, заборони та нищення, а й потужну та всебічну пропаганду, яка з часом набирала все більшої сили й підступності і яка не припиняється донині. Найгірше навіть не те, що Російська імперія заборонила українську мову та підмінила нашу споконвічну редакцію церковнослов'янської мови своєю, московською редакцією, а те, що завдяки репресіям і нечуваній пропаганді вона нав'язала думку про те, що це єдина можлива і єдина правильна, «священна мова святих Кирила та Мефодія», а церковнослов'янська мова України – мова народу, який хрестив і просвітив цю імперію та навчив її цієї мови – це щось вигадане, містечкове і непристойне для великої справи богослужіння.

Тенденційність сентенцій про «благодатні» та «не благодатні» мови підтверджується ще й тим, що вони прямо суперечать християнському віровченню і догматам християнської церкви, яка в IV ст. засудила так звану «тримовну ересь», коли ієрархи вважали допустимими в церкві лише три мови – єврейську, грецьку та латину. Це сталося саме тоді, коли святі брати Кирило і Мефодій обстоювали право слов'ян молитися зрозумілою їм мовою (що потім

дістала назву «церковнослов'янська»), як нині відстоюють право духовно тверезі українці молитися своєю рідною мовою. Церква споконвіку розуміла значення рідної мови для християнина. Сам Ісус Христос розмовляв і повчав рідною йому арамейською мовою. Його ученики-апостоли також переходили на мови тих народів, серед яких проповідували. Найвидатніший ранньохристиянський місіонер і один з перших богословів християнства апостол Павло у Першому посланні до коринфян (жителів грецького міста Корінфа), писав: «Коли я молюся чужою мовою, то молитися дух мій, а мій розум без плоду... Дякую Богові моєю, – розмовляю я мовами більше всіх вас. Але в церкві волю п'ять слів зрозумілих сказати, щоб і інших навчити, аніж десять тисяч слів чужою мовою»¹⁸⁸.

У Російській православній церкві протягом багатьох століть єдиною мовою богослужінь була церковнослов'янська мова. В Україні ж здавна був потяг до зрозумілої богослужбової мови (саме тому в XVII ст. у розквіті української духовності ми маємо так багато «Учительних Євангелій» і знамените «Пересопницьке Євангеліє», перекладене староукраїнською писемно-літературною мовою, наближеною до тодішньої української живої мови). Тривалий час московської окупації XVIII – початку XX ст. українці мусили використовувати в церквах тільки церковнослов'янську мову московської редакції. Проте після розпаду Російської імперії в першій чверті XX ст., коли в 1917–1918 рр. у Москві Всеросійський Церковний собор замість Священного Синоду відновив Патріаршество, а в Києві виник інтенсивний рух за створення Української автокефальної православної Церкви, московський патріарх поставився досить лояльно й до запровадження в церквах Київського екзархату служби українською мовою. Виходячи з цієї ситуації, Синод православної церкви Київського екзархату 6 червня 1921 р. визначив, що богослужіння українською мовою може відбуватися там, де цього забажають 2/3 парафіян. Це рішення в

¹⁸⁸ Перше послання святого апостола Павла до коринтян // Біблія / Новий заповіт Господа і Спасителя нашого Ісуса Христа. – К.: Укр. бібл. товариство. – 1992. – С. 205, 206.

тому самому році схвалив і московський патріарх Тихон, який визнав, що воно повністю відповідає «духу православної Церкви».

У вересні 1922 року ухвалу про дозвіл здійснювати богослужіння українською мовою було підтверджено Київською нарадою єпископів, духовенства та мирян¹⁸⁹, і вже в наш час Собор УПЦ МП, що відбувся 1–9 листопада 1991 р., ще раз підтвердив санкцію на здійснення богослужінь українською мовою, якщо цього бажають 2/3 парафіян¹⁹⁰.

Через 20 років після цього, у 2012 р., Блаженніший митрополит Київський і всієї України Володимир (Сабодан) у своїй доповіді на конференції «Українська православна Церква на межі тисячоліть» дуже схвально відгукнувся про практику здійснення богослужінь українською мовою і заявив про потребу приділити більше уваги перекладацькій діяльності, щоб надати парафіянам змогу читати церковну літературу рідною мовою. Того самого року керуючий справами УПЦ МП митрополит Антоній (Паканич) в одному з інтерв'ю наголосив на тому, що питання вибору мови богослужіння – це не проблема для церковної свідомості, і там, де 2/3 парафіян бажають служб українською або іншою мовою – жодних питань не виникатиме.

За часів митрополита Володимира (Сабодана) в УПЦ МП були десятки й сотні релігійних громад (переважно в Західній, Центральній та Північній Україні), де богослужіння відбувалися українською мовою. Проте значна частина ієрархів, незважаючи на позицію свого предстоятеля, виступала категорично проти цього і чинила всілякий опір. Найбільш непримиренними були й залишаються до цього часу митрополит Одеський та Ізмаїльський Агафангел (Саввін), що й не дивно, оскільки він – етнічний росіянин, а також і митрополити-українці: галичанин зі Львова митрополит Донецький і Маріупольський Іларіон (Шукало) і буковинець з Вижницького району Чернівецької області митрополит

---

¹⁸⁹ Феодосій (Процюк) митр. Обособленческое движение в Православной Церкви на Украине (1917–1943). – М., 2004. – С. 237–241.

¹⁹⁰ Послання цього собору надруковано в: *Собор Української Православної Церкви 1–3 ноября 1991 г.* — К., 1992.

Чернівецький і Буковинський Онуфрій (Березовський). Саме він, ставши 17 серпня 2014 р. предстоятелем УПЦ МП, виступив безкомпромісним противником використання української мови в церковних богослужіннях. Цією мовою, на його переконання, можна лише виголошувати проповіді.

Як відзначали засоби масової інформації, митрополит Онуфрій неодноразово був помічений також у суперечливих оцінках подій української історії та сьогодення. Так, ще 2008 р. він публічно заявив, що в 30-х роках минулого століття український народ «заслужив» Голодомор, а нині в контексті україно-російської війни на сході України предстоятель так званої «Української православної церкви» називає терористів «ополченцями», війну – братовбивчою громадянською, а російських найманців і кадрових військових – одновірними братами. Про політичну заангажованість цього ієрарха свідчить і той факт, що 8 травня 2015 р. на урочистому засіданні Верховної Ради України під час виступу Президента України на вшанування учасників АТО – Героїв України представники УПЦ МП на чолі з її предстоятелем демонстративно відмовилися встати, хоч усі присутні, навіть запрошені на засідання іноземні гості, піднялися та привітали захисників України оплесками. Тож і не дивно, що митрополит Онуфрій відкрито засудив ідею поступового переходу богослужінь із церковнослов'янської мови на мову українську. Зокрема, він різко висловився проти богослужінь українською мовою 28 грудня 2015 р., виступаючи в Києво-Печерській лаврі на єпархіальних зборах духовенства Київської єпархії, де сказав, що «не следует путать божий дар с яичницей» і що церковнослов'янська мова московської редакції – це наша рідна мова, вона красива, співуча, поетична. Така його позиція знаходить досить широку підтримку й серед вірян, бо в кожному храмі уже склалося своє коло консервативно налаштованих парафіян, які не бажають міняти мову богослужіння.

Натомість у багатьох регіонах України (особливо в західних областях) служба церковнослов'янською мовою разом з проросійськими проповідями священників сприймаються не тільки як щось архаїчне і неясне, а й цілком відповідно – як «непатріотичне»,

«москальське». Це мовне протистояння підігривається ще й тим, що зацікавлені у внутрішній дестабілізації й щедро проплачені «ревнителі канонічного православ'я» масово розповсюджують парафіянам та мешканцям навколишніх місць друковану російськомовну продукцію, в якій пропагується неповноцінність української мови, її «неблагодатність», «непристойність» і «серйозна богословська помилковість при використанні в богослужінні» («серьезная богословская ошибочность при использовании в богослужении»). Через таку агресивність і відверту брехню все більше й більше парафій УПЦ МП переходить до ПЦУ, а ієрархи і священники проросійської церкви та їхні московські світські й церковні покровителі вважають це рейдерським захопленням їхніх церков «розкольниками неканонічної церкви».

Дуже агресивно проти української мови виступає в церквах УПЦ МП їхня обслуга – насамперед фанатичні жінки й бабусі, що продають свічки, ікони, церковну літературу тощо. Звертання до них українською мовою дуже часто викликає обурення й аж до непристойності лайливі коментарі на адресу ні в чому не винних людей, вимоги «обращаться на нормальном языке», розуміючи під цим російську мову, яка дуже подібна до змосковленої церковнослов'янської, отже, на їхню думку, вона єдина «благодатна».

Подібність російської мови та церковнослов'янської, уживаної в церквах УПЦ МП, обумовлена не якоюсь її міфічною «благодатністю», а суто історичними причинами. Як відомо, на особливості російської мови помітний відбиток наклад збіг своєрідних умов, за яких формування російської народності та її мови відбувалося протягом XIII–XV ст. синхронно зі становленням російської централізованої держави за безпосередньою участю місіонерів православної церкви. Російська народність формувалася в процесі християнізації місцевих фіно-угорських племен, і християнство стало єдиною релігією московитів.

Православна церква в Московщині від початку мала дуже міцні позиції, а церковнослов'янська мова відігравала там значно більшу роль, ніж в Україні та Білорусі. Ця мова була по суті єдиною літературною мовою в молодій Московській державі (хоч і з

певними зв'язками з живою народною мовою, зокрема, в діловому стилі).

Церковнослов'янські елементи через органи державного управління й церкву широко проникли навіть у московське просторіччя. На його основі та на основі ділової писемної мови, збагаченої церковнослов'янськими елементами, які стали загальнонародними, від середини XVIII ст. у Росії розвинувся єдиний усно-розмовний різновид літературної мови, який, поширюючись, усе помітніше проникав і в писемність, а також витісняв діалекти й поступово став єдиним засобом спілкування (варто додати, що на цю мову мала величезний вплив українська діаспора, яка на початку XVIII ст. очолювала церкву та всі сфери московської культури, науки, мистецтва, навчальних процесів).

На більшій частині Московщини прості люди, 90 % яких аж до XIX ст. включно становили селяни, не ідентифікували себе ні з яким етносом і не мали певного етноніма, але називали себе християнами. Саме цим і пояснюється той досить дивний факт, що назва селян у російській мові походить не від місця їхнього проживання на селі (як в українців *селяни*, у білорусів *сяляне*), а за релігійною ознакою: *христиане* > *крестияне* > *крестьяне*.

Відзначені історичні факти простим християнам майже не відомі, а всякі невігласи і політикани створюють ґрунт для різних інсинуацій та політичних спекуляцій. Завдання науковців – боротися з цим злом, поширюючи правду.

ГІБРИДНА ВІЙНА І ГІБРИДНЕ МОВНЕ ЗАКОНОДАВСТВО ↔ МОВНА АГРЕСІЯ: ВІРТУАЛЬНІСТЬ І РЕАЛЬНІСТЬ (МИНУЛЕ І СУЧАСНЕ)

1. Загальні настанови: гібридність та її вияви в сучасних дискурсах. Сучасний медіапростір, наукові пошуки рясніють ужитком словосполучки *гібридна війна*, що своєю чергою активізувало низку похідних *гібридний патріотизм*, *гібридний вплив* та ін. Одним із них властива висока функційна частота (*гібридна війна* – 282 000¹⁹¹ (таку кількість реагувань на лексему подає одна з найпотужніших пошукових систем у Всесвітній мережі «Інтернет» «Гугл» (Google)), *гібридний вплив* – 109 000¹⁹² (Там само), іншим – низька (*гібридний патріотизм* – 53 000¹⁹³ («Google» (Там

---

¹⁹¹ Таку кількість зафіксовано було на час проведення конференції (14 – 15.11.2017), сьогодні ж ця кількість істотно збільшилася – 1410000 (<https://www.google.com/search?q=%D0%B3%D1%96%D0%B1%D1%80%D0%B8%D0%B4%D0%BD%D0%B0+%D0%B2%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B0&oq=%D0%B3%D1%96%D0%B1%D1%80%D0%B8%D0%B4%D0%BD%D0%B0+%D0%B2%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B0&aqs=chrome..69i57j015j69i60j69i61.1265j0j7&sourceid=chrome&ie=UTF-8>) (12.02.2020).

¹⁹² Сучасна мережа фіксує уже 110000 фіксацій цього словосполучення (<https://www.google.com/search?q=%D0%B3%D1%96%D0%B1%D1%80%D0%B8%D0%B4%D0%BD%D0%B8%D0%B9+%D0%B2%D0%BF%D0%BB%D0%B8%D0%B2&oq=%D0%B3%D1%96%D0%B1%D1%80%D0%B8%D0%B4%D0%BD%D0%B8%D0%B9+%D0%B2%D0%BF%D0%BB%D0%B8%D0%B2&aqs=chrome..69i57.5022j0j7&sourceid=chrome&ie=UTF-8>) (12.02.2020).

¹⁹³ Наявне суттєве зростання використання цієї словосполучки – 145000 (<https://www.google.com/search?xsrf=ALeKk01eW9iDeMvSPMZJDTTqFrOLv3zYSg%3A1583243220613&ei=1F9eXviFJYXDxgOUrpDQBg&q=%D0%B3%D1%96%D0>

само). У таких випадках істотним є адекватне сприйняття функційно навантаженого опорного та залежних слів. Істотним є те, що стрижневі слова різні (*війна, патріотизм, вплив* та ін.), а залежне – *гібридний* (*а, е*). Останнє в сучасних словниках витлумачувано у трьох лексико-семантичних варіантах, де перший значеннєво співвідносний з іменником ‘гібрид’ (‘Тваринний або рослинний організм, виведений за допомогою гібридизації’¹⁹⁴), другий – це ‘Виведений способом гібридизації’¹⁹⁵: *Він сповіщає спокійним, якимось еластичним голосом, що з південних широт поволі, але неблаганно рухаються над континентом хмари агресивних бджіл, – гібридний* *покруч бразильських з африканськими, – які розплоджуються із страшенною інтенсивністю і виявились такі войовничі, що нападають на цілі міста* (О. Гончар), а третій – ‘перен. Неоднорідний за походженням’¹⁹⁶, що аргументовано відповідним фактичним матеріалом: *Перспективним напрямком вдосконалення конструкцій з композитних матеріалів є використання гібридних матеріалів* (з наук. літ.). Останній лексико-семантичний варіант, очевидно, більшою мірою стосується похідного процесу гібридизації і логічно його кваліфікувати через розширене тло другого: ‘Який є результатом гібридизації, отриманий через схрещення’: *Гібридний автомобіль – це автомобіль, у якому поєднується бензиновий та електричний двигун, причому чудово доповнюючи один одного* (Наука і суспільство); *Вчені Університету Райса створили гібридний матеріал, в якому поєднали графен і нанотрубки в єдиний ковалентний лист з вуглецю* (Сві-

%B1%D1%80%D0%B8%D0%B4%D0%BD%D0%B8%D0%B9+%D0%BF%D0%B0%D1%82%D1%80%D1%96%D0%BE%D1%82%D0%B8%D0%B7%D0%BC+&coq=%D0%B3%D1%96%D0%B1%D1%80%D0%B8%D0%B4%D0%BD%D0%B8%D0%B9+%D0%BF%D0%B0%D1%82%D1%80%D1%96%D0%BE%D1%82%D0%B8%D0%B7%D0%BC+&gs_l=psy-ab.3..33i16012.794725.794725..795133...0..0.270.458.0j1j1.....0....2j1..gws-wiz.2Noe1CpwFy0&ved=0ahUKEwj4v4fOuP7nAhWFoXEKHRQXBGoQ4dUDCA&uact=5) (12.02.2020).

¹⁹⁴ Словник української мови: У 20-ти т. – Т. 3. – К.: Український мовно-інформаційний фонд НАН України, 2012. – С. 557.

¹⁹⁵ Там само. – С. 557.

¹⁹⁶ Там само. – С. 557.

тогляд. – 2016. – Ч. 5); **Гібридний відеореєстратор** призначений для якісного запису відеозображення з можливістю подальшого зберігання та аналізу зафіксованих даних (Автомобілі України); **Гібридний відеореєстратор** дає змогу через використання сайту хмарного сервісу отримувати доступ через Інтернет до системи відеоспостереження без необхідності установа спеціального програмного забезпечення, оскільки використовується веб-браузер. Для встановлення зв'язку з відеореєстратором не потрібно додатково налаштовувати мережеве обладнання, а досить лише вказати серійний номер пристрою (МотоДрайв. – 2016. – Ч. 11), пор. також: *гібридна лампа, гібридне жито, гібридне потомство, гібридне ядро, гібридний велосипед, гібридний тролейбус* та ін.

Стрижневі слова **автомобіль, матеріал, відеореєстратор** із залежною лексемою **гібридний** не змінюють свого основного значення (**автомобіль** – ‘Самохідна машина з двигуном внутрішнього згоряння для перевезення пасажирів і вантажів по безрейкових дорогах’¹⁹⁷; **відеореєстратор** – ‘пристрій, призначений для запису, зберігання та відтворення відеоінформації’ (Наукова термінологія нового століття (Рівне: НВЦ НБУВ, 2016)); **матеріал** – ‘Те, з чого що-небудь виготовляють, виробляють, будують і т. ін.; сировина’¹⁹⁸, а лексема **гібридний** в аналізованих підрядних словосполученнях реалізує заявлений лексико-семантичний варіант. У цьому разі визначальним постає процесуальна похідність і формування результату, що набуває функційно іншої якості. У Словнику української мови (В 11-ти т.) лексема **гібридний** має лише два лексико-семантичні варіанти: ‘1. Прикм. до гібрид 1’ та ‘2. Виведений способом гібридизації’¹⁹⁹, де твірне слово **гібрид** виявляє значення ‘1. ‘Тваринний або рослинний організм, виведений за

¹⁹⁷ Словник української мови: У 20-ти т. – Т. 1. – К.: Наукова думка, 2010. – С. 104.

¹⁹⁸ Словник української мови: В 11-ти т. – Т. 4. – К.: Наукова думка, 1973. – С. 645.

¹⁹⁹ Словник української мови: В 11-ти т. – Т. 2. – К.: Наукова думка, 1971. – С. 63.

допомогою гібридизації”²⁰⁰. Розширення лексикографічного простору лексеми *гібрид* свідчить про його активний вияв і функційне навантаження в різних дискурсах, особливо політичному, публіцистичному та інших.

2. Гібридний → гібридність. Лексема *гібридний* має активно виявлюваний сполучувальний діапазон, якому властива протягом трьох-чотирьох останніх років тенденція до розширення. Останнє мотивовано постійними науково-технічними пошуками, новими вимірами технологічних процесів, змінами уже наявних предметів через їх модифікацію, удосконалення із залученням різних джерел енергії, застосуванням різного оброблення металу, деревини та ін., що й мотивувало постання нових і новітніх технологій, інноваційних проєктів зі словом *гібридний*: *гібридний* → *двигун*, *гібридний* → *інвертор*, *гібридний* → *лак* та ін. Інноваційні технології інколи найпоспідовніше виявлені у функційному статусі лексеми *гібридний*, що окреслює новітній зразок відкритого, сформованого, спроектованого продукту: *гібридна* → *інтелектуальна система* (‘інструмент синергетичного штучного інтелекту, який призначений для моделювання ефектів взаємодії, самоорганізації, адаптації, які спостерігаються в системах, де тісно переплітаються природа, людина і техніка’), пор. також: *гібридна хмара* (‘хмара інфраструктура, що складається з двох чи більше різних хмариних інфраструктур (особистих, громадських чи публічних), які залишаються унікальними сутностями, але з’єднанні між собою стандартизованими або частковими технологіями’), *гібридна топологія*, *гібридне хмарине обчислення*, *гібридна хмарина інфраструктура*, *гібридне моделювання*, *гібридне растрування*, *гібридний редактор* і т. ін. Зі словом *гібридний* можуть поставати термінологічні словосполучення на позначення новітнього процесу: *гібридне лакування*, *гібридне навчання*, *гібридне схрещування* і под.

Поширення активної сполучуваності слова *гібридний* на лексеми, не пов’язані з новими результатами дослідження, оброблення, застосування, створення новітніх технологій та їх результатів, а із

²⁰⁰ Там само. – С. 63.

філософськими, методологійними (*гібридний* → *метод / підхід*), суспільними процесами: *гібридний* → *гібридна* → *війна / гібридні війська / гібридний вплив (уплив) / гібридний патріотизм / гібридний режим / гібридна сила* – відбиває новітній її функційний статус, посилення міжстильового й різножанрового вияву лексеми. Підтвердженням цього постає розширення функційних обширів словосполучень з опорним словом *гібридний* та набуття такими похідними термінологічних ознак, пор.: *гібридна агресія*²⁰¹, *гібридна війна*, *гібридні війська*, *гібридна оборона* та ін. Відчуття образності та узусна неусталеність такого зразка утворень мотивують використання лапок у їхньому графічному оформленні або лише окремого слова *гібридний*, або ж – всього словосполучення: “*гібридна*” *агресія* ↔ “*гібридна агресія*” (*Європі потрібен чіткий алгоритм колективного реагування на перші ознаки “гібридної” агресії* (М. Розумний); *Активно залучати громадянське суспільство для протистояння “гібридній” агресії Росії* (О. Хара)). Подібне спостережуване й щодо інших словосполучень із залежною лексемою ‘гібридний’: “*гібридна*” *війна* ↔ “*гібридна війна*”, “*гібридна*” *загроза* ↔ “*гібридна загроза*”, пор.: “**Гібридна**” *війна Росії – виклик і загроза для Європи; Європі доведеться змінюватися – в нинішньому вигляді вона є вразливою для російських технологій “гібридної” війни* (Є. Магда); *Дієвий засіб протистояння “гібридним” загрозам – побудова ефективних державних інституцій* (А. Окситюк).

3. Гібридна війна ↔ гібридне законодавство: співвідносність → не співвідносність. Інтенсивність використання лексеми

²⁰¹ Пор., наприклад, у назві книги Євгена Магди «Гібридна агресія Росії: уроки для Європи» (Львів: Каламар, 2017. – 248 с.) слово *агресія* використано у значенні ‘Неспровокований збройний напад однієї держави на іншу з метою загарбання її території, ліквідації або обмеження її незалежності’ (СУМ 1970/1, с. 18), а в поєднанні з лексемою *гібридний* постає термінологічне словосполучення *гібридна агресія* зі значенням ‘агресія, в якій поєднано збройні та незбройні засоби загарбання території певної держави’: “*Гібридна агресія*” *вимагає від України “гібридної” оборони* (П. Порошенко); *У Генеральному штабі Міністерства оборони України відбулася науково-практична конференція “Уроки гібридної війни: воєнні аспекти”* (Голос України, 2017.10.04).

гібридний, що відбиває різні її сполучувальні інтенції, сприяє розширенню множини двокомпонентних, три-, чотири- та більше компонентних словосполучень з цією лексемою-атрибутивом. Через активне використання такі похідні набувають ознак відтворюваності, внутрішньореченнєвої синтаксично-позиційної цілісності: *гібридний прийом впливу, гібридний характер війни* (Україна має перестати бути об'єктом досліджень як полігон, де Кремль опрацьовує свої **“гібридні” прийоми впливу** (В. Копчак); **“Гібридний характер” війни 2014–2017 визначуваний її інформаційно-диверсійним синтезом** (О. Ситник).

Чи не найбільшої регулярності й частоти набуло словосполучення *гібридна війна*, яке здебільшого витлумачують як різновид війни, що поєднує діапазон впливів, вироблений противником із застосуванням військових та іррегулярних формувань, у котрих беруть участь цивільні особи (за О. Ситником). У подібному підході основою тлумачення є все-таки збройний конфлікт, який ускладнений різними супровідними засобами на зразок мовного маніпулювання, введення в оману. У цьому разі потрібно наголосити, що *гібридною* може поставати *війна* без застосування зброї, коли імпліцитно і/чи експліцитно можуть використовуватися спеціальні технології, зокрема інформаційні, технічні та глобальні мережеві пристрої²⁰². Якщо брати за основу усталено-нормативне розуміння війни/воєн, то з-поміж її кваліфікаційних різновидів актуальними постають: 1) кількісний критерій: *малі війни* ↔ *великі війни*; 2) її тривалість²⁰³: *однорічна війна* ↔ *дворічна війна* ↔ *трирічна війна* і т. ін.; *короткотривала війна* ↔ *довготривала війна*; 3) порядковий статус в історії людства: *Перша світова війна* ↔ *Друга світова війна*; 4) охоплення тих чи тих територій, кількості держав: *регіональна війна, міждержавна війна, балканська війна, близькосхідна війна* та ін.; 5) внутрішньо- і міждержавним

²⁰² Див.: Що таке гібридна війна? Концепція і тактика гібридної війни // Режим доступу: <http://faqukr.ru/novini-ta-suspilstvo/145715-shho-take-gibridna-vijna-koncepcija-i-taktika.html>

²⁰³ Відомим прикладом довготривалої війни є Столітня війна між Францією та Англією.

статусом: *громадянська війна (горожанська війна), китайсько-в'єтнамська війна, російсько-японська війна, російсько-турецька війна*; б) наявністю стандартного й нестандартного озброєнь: *симетрична війна*²⁰⁴ або *несиметрична війна* і под. *Гібридна війна* має протиставлятися звичайній війні, у якій використовують біологічні, ядерні, хімічні та інші традиційні й нетрадиційні (стандартні й нестандартні) види озброєнь. Для такої війни показовим є застосування летальної зброї, що своїм основним призначенням має знищення військових сил ворога. З опертям на заявлену класифікацію *гібридна війна* має декілька значущих ознак: охоплення великого діапазону впливів – і військових (регулярних і нерегулярних формувань, участь цивільних осіб), значний часовий період тривання, формування «керованого хаосу», основним призначенням якого постає створення на відповідній території психологічно навантаженого відчуття нестабільності, непевності влади, формування погляду «відчуження такої влади від настроїв і бажань цивільного населення», і формування «привабливості образу військового» через постійну присутність останнього в інформаційному просторі, епатажну «зрозумілість» його вчинків, відповідність використовуваних таким військовиком предметів і реалій – озброєння (пор., напр., влаштовувані дитячі та юнацькі конкурси на швидке розбирання автомата на території так званих «ДНР», «ЛНР» та ін.), пояснення «необхідності» війни та ін. Безперечно, такі інструменти є нетрадиційними, і більшість цивільного населення психологічно незахищена від них. У сучасних політичних, публіцистичних та інших дискурсах використовують також термін 'світова гібридна війна', що відображає всезагальний характер гібридності, оскільки в комбінованому словосполученні слово *світова* залежить від цілісного словосполучення *гібридна війна*, пор., наприклад: *У колективній монографії, підготовленій фахівцями Національного інституту стратегічних досліджень,*

---

²⁰⁴ Інколи симетричну війну розглядають як війну збройних сил, що ведуть агресивну політику з різними потенційними противниками, якими вони й через той чи той проміжок часу стають (афганська війна Радянського Союзу).

вперше у вітчизняній та світовій науці детально досліджено явище **світової гібридної війни** в перспективі російської агресії проти України (Критика. – 2017. – Ч. 9–10).

У сучасних студіюваннях можна зустріти тлумачення *гібридної війни* як такого збройного протистояння, в якому, крім традиційних технологій ведення війни, використовують ще й спеціальні технології. За твердженням М. Гая²⁰⁵, термін ‘гібридна війна’ означає сукупність досить старих методів і засобів ведення війни звичайної війни, що вимагає певного корегування. А. Єрмолаєв²⁰⁶ наголошує, що термін ‘гібридна війна’ запропоновано було в кінці ХХ ст. у США для тлумачення чи розуміння конфлікту, в якому поєднувано стандартні повномасштабні військові дії, локальні дії нерегулярних збройних формувань та широкий спектр інформаційних кампаній. Термін ‘гібридна війна’ набув актуалізації в період 2014–2018 років у зв’язку з відомими подіями в Криму, на Сході України, які у світовій спільноті кваліфіковано як *гібридну війну*. Феномен *гібридної війни* знайшов повноцінне відображення у відповідних мовних утвореннях зі словом *гібридний*, оказіональний, узусний чи віртуально-системний характер яких є активно змінюваним. Істотним є те, що силове поле їх функціонування пов’язане з термінологічним словосполученням *гібридна війна: гібридна політика* → *гібридна мовна політика* → *державна гібрид-*

²⁰⁵ Гай М. Россия знает, что Украина это не Афганистан, не Чечня, не Сирия. Для реальной войны в Украине, РФ должна провести колоссальную подготовку и они это делают // Режим доступу: <http://ukranews.com/publication/1430-gybyrdnye-proyavleniyya-gybyrdnoy-voyny><http://gazeta.dt.ua/internal/gibridna-viyna-yak-klyuchoviy-instrument-rosiyskoyi-geostrategiyi-revanshu-.html> (20.02.2018); див. також: Гай-Нижник П.П. Росія проти України (1980 – 2016 pp): від політики шантажу і примусу до війни на поглинання та спроби знищення. – К., 2017. – С. 101, 112 і далі; Комарчук О. Гібридна війна: сутність та структура феномену // Міжнародні відносини, соціальні комунікації та регіональні студії. 2018. № 1 (3). С. 48–54.

²⁰⁶ Ермолаєв А. Гибридные проявления гибридной войны // Режим доступу: <http://ukranews.com/publication/1430-gybyrdnye-proyavleniyya-gybyrdnoy-voyny><http://gazeta.dt.ua/internal/gibridna-viyna-yak-klyuchoviy-instrument-rosiyskoyi-geostrategiyi-revanshu-.htm> (20.02.2018).

на мовна політика та ін.: *Суть гібридної політики* як я її бачу: політична сила (спікери, ідеологи, політтехнологи у ній) препарують існуючу проблему (або видумують «з нуля»), розвинувши один з її маловірогідних сценаріїв, і від них вибудовуючи комунікаційну стратегію та подальший розвиток цього сценарію (О. Єднак²⁰⁷); *Гібридна мовна політика* України: між громадським вовком-санітаром і страусом-владою (Т. Марусяк²⁰⁸); Олександр Турчинов – і не лише він – виявився вмілим чи то інструментом, чи «провідником» *державної гібридної мовної політики*, тобто політики маніпуляцій і пристосуванства (Т. Марусяк²⁰⁹).

4. Гібридне законодавство → гібридне мовне законодавство. Словосполучення *гібридне законодавство* не зафіксовано ані в мережі Інтернету, ані в обстежуваних мовних корпусах, зокрема в Українському національному лінгвістичному корпусі, хоча сполучувальні інтенції і залежного (*гібридне*) і стрижневого (*законодавство*) компонентів цілком допускають його реальність. Залежний атрибутивний компонент ‘гібридне’ має значення ‘перен. Неоднорідний за походженням’, оскільки в цьому разі позначуване явище – законодавчий акт – має гібридний характер, де *неоднорідний* – це ‘1. Різний щодо свого складу, розміру і т. ін.’²¹⁰: *Гібридне законодавство* інколи переслідує зовсім несподівані цілі (Україна молода. – 2016.21.04). Очевидно, що словосполучення *гібридне законодавство* є твірним для трикомпонентного словосполучення *гібридне мовне законодавство*, де атрибутивний елемент *мовне* звужує функційне призначення певного закону з чітким диференціюванням його застосування. Таким чином атрибутивний компонент *мовне* кваліфікує настановні виміри ухва-

²⁰⁷ Див.: Єднак О. Ганебна політика – гібридна політика! // Режим доступу: https://sensor.net.ua/blogs/1102174/ganebna_poltika_gbridna_poltika

²⁰⁸ Марусяк Т. Гібридна мовна політика України: між громадським вовком-санітаром і страусом-владою // Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/28892391.html>

²⁰⁹ Там само.

²¹⁰ Словник української мови: В 11-ти т. – Т. 5. – К.: Наукова думка, 1974. – С. 347.

леного законодавчого акту, пор., наприклад: *шлюбне законодавство* (З історії можна дізнатися, що в різних народів **шлюбне законодавство** складалося під впливом звичаїв, релігії і держави (С. Журахович²¹¹)), *сімейне законодавство* (Сучасне **сімейне законодавство** дає змогу враховувати при вирішенні сімейних спорів місцеві звичаї, а також звичаї національних меншин, якщо це не суперечить законодавству і моральним засадам суспільства (Л. Чулінда²¹²)), *адміністративне законодавство* (**Адміністративне законодавство** – це система нормативно-правових актів, у яких містяться найбільш загальні й важливі адміністративно-правові норми (В. Авер'янов²¹³)) та ін. На відміну від аналізованих словосполучень на зразок *сімейне законодавство і/чи сімейне право*, *шлюбне законодавство і/чи шлюбне право*, *адміністративне законодавство і/чи адміністративне право*, що постають термінологічними, словосполучення *гібридне законодавство* та його похідні, ускладнені одним, двома й більше атрибутивно-кваліфікаційними елементами, не є такими. Подібний вияв мотивований відсутністю в них чітко окресленого предметного значення й наявністю відносної образності, пор., функційне навантаження елемента *гібридний* у словосполученнях на кшталт *гібридний характер* (*Професор висловила це ряд цікавих думок про гібридний характер «солов'їної» в XIV – XV століттях (марне намагання поєднати церковнослов'янську та народну мови), збереження української національної та мовної ідентичності, і про цінність мови для нас, українців* (М. Скасків²¹⁴)), *гібридна правда* (**Гібридна правда** – це вона, тоталітарна правда війни, змусила вбити,

²¹¹ Журахович С. Шлюбне і сімейне законодавство // Правничий часопис. – 2011. – Ч. 4. – С. 18.

²¹² Чулінда Л. Правознавство. – К., 2010. – С. 151.

²¹³ Адміністративне право України: У 2-х т. / Ред. колегія: В. Авер'янов (голова) та ін. – Т. 1: Загальна частина. – К.: ТОВ «Юридична думка», 2007. – С. 401.

²¹⁴ Скасків М. Ірина Фаріон відвідала Тернопільський національний педагогічний університет // Режим доступу: <http://www.tenews.org.ua/post/view/1511975595-irina-farion-vidvidala-ternopilskiy-nacionalniy-pedagogichniy-universitet-foto>

за різними оцінками від 400 тисяч до понад 2 мільйонів людей при форсуванні в II Світову (Ж. Довгич²¹⁵)). Прикметник *гібридний* утворено афіксальним способом від іменника *гібрид*, що походить від латинського *hybrida*, що в перекладі означає *помісь* ('порода, потомство, виведені внаслідок схрещування тварин чи рослин різних видів, порід, сортів' з відтінком 'окрема тварина чи рослина, що походить від схрещування двох видів, порід, сортів'²¹⁶), а в переносному – з ремаркою розмовне 'суміш чого-небудь'²¹⁷. Власне, у цьому значенні і використовувано афіксально-похідний атрибутивний елемент *гібридний* у словосполученнях на зразок *гібридне законодавство*. Основною їх ознакою постає змішування різних критеріїв побудови правових актів і поєднання в структурі законів нерівнорядних настанов – соціальних, адміністративних, освітніх та ін. Подібне простежуване в Законі України «Про основи державної мовної політики», обговорення й процедура прийняття якого відбивають його істинно гібридний характер.

5. Гібридне мовне законодавство: реальність чи ірреальність. Свого часу законопроект «Про основи державної мовної політики» (№ 9073): **поступ у майбуття чи відступ у недавнє минуле?**²¹⁸ Про «особливості» нового законопроекту «Про основи державної мовної політики» (№ 9073) викликав численні дискусії,

²¹⁵ Довгич Ж. Гібридна правда // Українська правда. – 2017. – 22.06 // Режим доступу: <https://life.pravda.com.ua/columns/2015/05/8/193692/>

²¹⁶ Словник української мови: В 11-ти т. – Т. 7. – К.: Наукова думка, 1976. – С. 126.

²¹⁷ Там само. – С. 126.

²¹⁸ Свого часу до експертизи законопроекту було залучено різних фахівців для створення загального тла демократичного тла процедури обговорення та критичного осмислення. Автора статті також було включено в групу експертів Міністерства освіти і науки України, але підготовлений і надісланий загалом негативний висновок не задовольнив вимоги «високих» посадовців, його було відхилено. У цьому разі єдиний вихід був – його оприлюднити (Загнітко А. Модель мовного будівництва чи мовного поділу держави? : Ще про Законопроект «Про основи державної мовної політики № 9073): поступ у майбутнє чи відступ у недавнє минуле? / Анатолій Загнітко // Слово Просвіти. – 2012. – Ч. 26 (663). – 28 червня – 4 липня. – С. 4-5). На жаль, знайшлися фахівці, що надали цілком позитивну експертну оцінку пропонованому законопроекту.

де визначальною тезою поборників його узаконення була теза «Ми їх перемогли» («Мы их победили» (Олег Калашников)). На думку тих, хто був проти ухвалення законопроекту, він в основній своїй частині суперечив відповідним статтям Конституції України. І в сьогодишніх відгуках наголошується здебільшого на юридичних колізіях у самому законі, на необдуманості багатьох положень закону, на неможливості їхньої реалізації. Чи не найголовніше – закон не спрямований і не має своїм призначенням консолідацію громадянського суспільства. У своїй основі він не пропонував дійових заходів подолання асиметричного вияву сучасної двомовності: її основною особливістю є те, що рівень знання української мови з-поміж росіян (ширше російськомовних) суттєво нижчий, ніж рівень знання та вільного володіння російською мовою серед українськомовних громадян. Це легко простежити навіть на численних шоу-програмах, дискусіях депутатів тощо. Що вже говорити про текстову частину ст. 4 законопроекту № 9073, де наголошено, що порядок застосування мов в Україні встановлюється «виключно цим Законом», – це по суті протиставляє аналізований законопроект Конституції України. Автори законопроекту (народні депутати Сергій Ківалов і Вадим Колісніченко) були переконані, що Конституція держави не має визначати порядок і рівні застосування мов в Україні, а тільки заявляти основи державної мовної політики. Тим самим конституційні положення про державність української мови витіснено на другий план, здійснено реальну ревізію Конституції України й запропоновано гібридний законопроект.

Сюди ж можна віднести і те, що, власне, цей гібридний законопроект і не зорієнтований на захист мов національних меншин, якими постають грецька, кримськотатарська, гагаузька, польська та багато інших, він спрямований тільки на відродження мовної ситуації не такої давньої пори – пори колишньої імперії в новоімперському баченні (1917 – 1989 рр.). У цей час українська мова виконувала таку собі декоративну функцію, а реально її було витіснено з активних суспільних сфер, бо навіть батькам дозволялося звільняти своїх дітей від вивчення української мови заради

їхнього розвантаження в навчальному процесі. Очевидно, сьогодні якраз в активному наступі на основу-основ української нації та української держави – її мову²¹⁹ – саме покоління не таких далеких сімдесятих-вісімдесятих років минулого століття. Покоління, яке сформувалося під прагматичною тезою-ідеологемою єдності національностей і народностей усього територіального обширу Радянської імперії, коли в усіх сферах адміністративно-командного й науково-технічного забезпечення функційне навантаження припадало здебільшого на російську мову. Тому ухвалення гібридного законопроекту «Про основи мовної політики» представники цього покоління усвідомили як перемогу, як відродження колишніх ідеологічних постулатів: говоримо одне, а маємо на увазі зовсім інше... Але перемогу над ким? Якщо визначальним постулатом є захист мов незалежно від того, скільки громадян нею користується, а для надання статусу регіональної необхідно не менше десяти відсотків, то українська мова підпадає під цей захист чи все ж таки ні?

6. Гібридне мовне законодавство: чи реальним був і є державний статус ДЕРЖАВНОЇ МОВИ? Від кінця вісімдесятих років минулого століття і до сьогодні на терені усіх колишніх слов'янських держав – Радянський Союз, Чехословаччина, Югославія – утворилася низка суверенних Республік: Білорусь, Україна, Росія, Словаччина, Чехія, Чорногорія, Македонія, Словенія, Боснія і Герцоговина, Хорватія. У кожній зі слов'янських держав власна державноконсолідувальна мова є самодостатньою (крім Білорусі), забезпечуючи увесь спектр функцій – від адміністративно-управлінського до науково-технічного. Навіть Чорногорія на сьогодні на державному рівні опрацьовує концепцію «материнської» мови

---

²¹⁹ Пор., наприклад, радикальне твердження М. Вашкевича: «Під час етимологічних розвідок стало зрозуміло, що не народи придумують собі мову, а мова формує народи, і не лише, а й усю систему під назвою Життя» (*Вашкевич Н.Н. Универсальный семантический код РА // Режим доступа: <https://n-n-vashkevich.livejournal.com/674.html>*).

як власної і самодостатньої²²⁰. У державах Прибалтики, у Польщі, Словаччині та інших статус державної мови передбачає у відповідних статтях законів про освіту викладання предметів державно-патріотичного циклу державною мовою у школах з будь-якою мовою навчання, зокрема і в школах національних меншин. Такі меншини можуть бути численними, як, наприклад, у Литві польська громада.

У сучасній Слов'янії з її мовним багатством абсолютно слабкими постають вияви двох лужицьких мов – нижньолужицької (близько 10 тис. осіб) і верхньолужицької (близько 40 тис. осіб) мов, що функціонують на території Німеччини і належать до мов національних меншин, потребують державної підтримки і захисту. Знає Слов'янія і втрати мовного багатства, адже полабська (назва походить від слов'янської назви річки Лаба (Ельба)), що використовувалася до першої половини 18 ст. і вживалася на сусідніх із серболужицькими мовами територіях, стала мертвою. Чи став багатшим від цього слов'янський світ? Аж ніяк ні... У сучасних слов'янських державах білоруська мова має досить послаблені державнотвірні функції, що спричинено статусом двох мов – білоруської і російської як державних. У силу цього увесь державно-чиновницький апарат швидко відтворив модель минулого декоративного використання білоруської мови – гібридна мовна політика з опертям на мовні ідеологеми ще не такого давнього минулого. Гібридне мовне законодавство здебільшого ґрунтовано на визначальних принципах *русофонії* (пор. з *англофонією*, за якою британська, американська, південноафриканська, австралійська, новозеландська не є окремими мовами, а лише варіантами англійської), за якими українська національна (подібно й білоруська) лише варіант російської (а в Росії наявний інваріант російської). Слов'янія-Славія має берегти власне мовне розмаїття, а не через різні законотворчі ініціативи посилювати мовне протистояння й

²²⁰ Ухвалу про визнання чорногорської мови і відділення її від сербської прийняла Міжнародна організація із стандартизації (Чорногорська мова отримала офіційне визнання і реєстрацію // Кореспондент (Режим доступу: <https://ua.korrespondent.net/world/3917455-chornohorska-mova-otrymala-ofitsiine-vyznannia-i-reiestratsiui>).

маргіналізацію одних мов за рахунок інших. У справі мовного будівництва не буває переможених, тому що втрата однієї мови – це втрата народу з його відповідним цивілізаційним навантаженням²²¹.

У Законі України «Про засади державної мовної політики», що був ухвалений в основному у 2012 році (згодом неодноразово вносилися зміни й доповнення) за російською мовою як регіональною де-факто було визнано статус офіційної мови на більшості території України (ст. 7, п. 3, ст. 15, ст. 18 та ін.). У силу цього закон не сприяв мовно-територіальній консолідації, а посилював тенденції мовної сегрегації (певної мовної зверхності, що і сьогодні можна зустріти в репліках на зразок «*Я украинским владею, но разговаривать не буду*»), що принципово суперечить меті і принципам Європейської хартії регіональних і міноритарних мов, на яку постійно покликаються автори законопроекту та його прибічники.

7. Слово-логос / слово-знак ↔ слово-образ / слово-міф. Чинний у 2012-2018 рр. Закон України «Про засади державної мовної політики»²²² не запропонував реальної моделі вирішення питання національно-мовного будівництва. Річ у тім, що останнім часом все більшою мірою слово-знак (слово-логос) починає заступатися словом-образом (словом-міфом). Усе це засвідчує активізацію навантаження внутрішнього слова²²³. Слово-логос і слово-образ наявні у греків. Слово-логос спрямоване до знака, до комунікації з іншими. Звідси так активно упроваджувана в минулому столітті, у період панування марксистсько-ленінської ідеології, у свідомість мас і сповідувана на усіх рівнях суспільної свідомості теза про

²²¹ Для автора *цивілізаційне навантаження* чи *цивілізаційне навантаження мови* – це статус народу, мови та ін. у розвитку світового співтовариства.

²²² 28.02.2018 р. Конституційний Суд України ухвалив рішення про втрату чинності Закону України «Про засади державної мовної політики» (див.: Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 57 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про засади державної мовної політики» // Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-18#n55> (20.03.2018).

²²³ *Гринюк Ф.* Внутреннее слово // Литературная газета. – 2012. – 6–12 июня (№ 23–24). – С. 9.

визначальний статус **комунікативної функції** мови як основної²²⁴. Слово-міф спрямоване до образу, основу якого становить само-вплив²²⁵. Як міф слово не обманює, воно завжди істинне і приходить, наче з потойбіччя, що завжди постає правдивішим, ніж сучасне. Слово-образ завжди насичене, уміщує багатство минулих епох: *І сміються люди вже у вічі: / треба ж так от збутися ума, / щоб оце в двадцятому сторіччі / та шукати те, чого нема!* (Ліна Костенко). Як логос слово мотивоване сучасністю, воно земне, поцейбічне. Тому воно може обманювати і вводити в оману. Розмежування слова-логоса і слова-образу відбивано й у двох різновидах слухання. Слухати міфи – означає приймати в себе, усім єством слухати, входити в його гаму, бо тільки та людина чує, яка уміє слухати душею і відтворювати в собі усе почуте. Слухати логос – означає слухати вухом, слухати прості людські слова. Логос чують, а міф сприймають. Слово-логос сьогодні вичерпало себе, його відтісняє слово-образ / слово-міф²²⁶.

8. Мова – це не тільки і не стільки спілкування, це – Галактика пам'яті і самобуття народу. У мові кожного народу, зокрема в українській мові, зібрано різнобічну інформацію, що містить у собі код створеної культури. Тому суспільство має усвідомити, що зникнення мовної сутності потягне за собою і деградацію свідомості – і відносну, і повну. Така деградація постане помстою мови усім тим, хто не цінує, а отже, і не заслуговує ніякою мірою знання художніх образів і смислових багатств мови, її поетичної наснаги.

Трохи історії... У Донецькому Палаці працівників культури (24 квітня 2012 року) відбулася презентація роману-хроніки, документально-історичної розповіді «Хронотоп» (книга перша

²²⁴ Пор, наприклад: Гойхман О.Я., Надеина Т.М. Речевая коммуникация : учебник / О.Я. Гойхман, Т.М. Надеина. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Инфра-М, 2007. – 272 с.

²²⁵ Див.: Гиренок Ф.И. Аутография языка и сознание. – М., 2010. – С. 45, 56, 101 і далі.

²²⁶ Див. детальніше: Загнітко А. Подих рідного слова. – Донецьк, 2014.

«Гетьманщина»²²⁷). Сам твір цікавий не лише масштабністю зображеного, а й тим, що Олександр Рогожкін показав тяглість мовного багатства й розмаїття Донеччини. Через призму оповідача (а головний герой книги – історія України) показано, що сам автор, який тепер самоідентифікує себе як російськомовного, формувався в потужній українськомовній стихії. Стилїстика розповіді побудована таким чином, щоб зберегти мовленнєве забарвлення усіх учасників історичних змін. Презентація була й справді цікавою і складом учасників, які брали активну участь в обговоренні усього спектру зображеного, і постаттю самого автора, який щиро і відкрито ділився міркуваннями. Десь наприкінці самого заходу виступив Микита Мірошніченко (учитель історії в минулому, як він сам себе схарактеризував) і, коротко торкнувшись аналізованого змісту, раптом почав коментувати перспективи розвитку і навантаження мов. За його словами, українською аж ніяк не можна написати фундаментальну працю із психології (щоправда, чому – так і не стало зрозуміло), а технічний текст найкраще і найдоцільніше викладати англійською. На цьому якось раптово думки обірвалися, тому не вдалося почути у виступі про місце російської мови, хоча сам доповідач говорив якраз російською мовою. У цьому разі не зовсім істотно, що виступав саме Микита Мірошніченко, важливою є безаргументність, яку подана в безапеляційному стилі. Адже один із дослідників російської мови Михайло Епштейн резюмує: очевидно, російський мат є «основним джерелом новітнього словотвору»²²⁸. Опертям заявленої тези постає кількість («нарощення») нових слів, що найактивніше творяться в англійській мові. Подібні твердження є малопереконливими і не відби-

²²⁷ *Рогожкин А.* Хронотоп: [документально-историческое повествование]. – Кн. 1 : Гетьманщина. – Донецьк, 2012. (режим доступу: <http://delta-info.net/index.php/-1/816> (08.01.2018)); Кн. 2: Руина. – Донецьк, 2014. (режим доступу: <http://delta-info.net/index.php/-1/817>).

²²⁸ *Эпштейн М.Д.* Философия тела. Тело свободы. – Санкт-Петербург: Алетейя, 2006. – С. 56 (режим доступу: <http://padabum.com/d.php?id=30741> (22.12.2017)). Див. також: *Сиротин В.* Грамматика сама формирует мысль // Литературная газета. – 2012. – 6–12 июня (№ 23–24). – С. 9.

вають найголовнішого в мові – її образної й поетичної сили, її інформативного багатства й цивілізаційного насичення. Свого часу один із творців та основоположників теорії «лінгвістичної безвідносності» етнолінгвіст Бенджамін Уорф констатував: «Мови відрізняються не тільки тим, як вони будують речення, але й тим, як вони поділяють навколишній світ на елементи, що постають матеріалом для побудови речення. Граматика сама формує думку, виступає програмою і керівництвом мисленнєвої діяльності індивідуума, засобом аналізу його вражень та їхнього синтезу»²²⁹.

Мова завжди була, є і буде найважливішою частиною духовного й культурного життя народу, вона визначає теперішнє і майбутнє усієї країни, тому що мовні параметри (і тільки!) постають самостійним началом цивілізаційної ідентифікації та самоідентифікації усього народу як цілісності. Лише мова спроможна забезпечити тотожне бачення ідеалів і цінностей поступу Держави. Такий статус мови завжди має бути законодавчо закріпленим. Мова – найважливіша співтворча іпостась людської душі й людського духу, без яких людина як *homo sapiens*, людина як сутність не існує. Звичайно, комусь надто хочеться сказати, що в період абсолютної глобалізаційної «культури» людина як індивідуум просто непотрібна. Очевидним є формування багатомільйонного споживача, який існує поза будь-якою культурою, будь-якою цивілізацією. Чи не тому так інтенсивно і нав'язливо упроваджують «шансонізацію» та «шоузацію» усього громадянського суспільства, де усталеним звичаям і цінностям відведено суто маргінальну роль. Таким аж надто реальним є бажання викривити, окарікатурити, сфальшувати людину, систему її цінностей, підняти на поверхню її глибинні інстинкти за принципом – *А мені так зручно...* У таких реляціях усе віддано ситуативній стихії мовної війни²³⁰ – нехай мовна агресія заступає принцип толерантності та ін. Цим самим нівельовано богоподібність людини. Тому слуха-

²²⁹ Сепіур Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии. – Москва: Прогресс, 1993. – С. 458.

²³⁰ Пор.: Тер-Минасова С.Г. Война и мир языков и культур : вопросы теории и практики межъязыковой и межкультурной коммуникации: учебное пособие. –

ючи законотворців, «ревізорів» Конституції України, бажано було б завжди поміркувати про мету, яку вони ставлять перед собою, мету близьку і мету віддалену, розраховану на перспективу.

9. Замість висновків. І ще раз про гібридне законодавство, що найповніше реалізоване в українському гібридному мовному законодавстві, зокрема в Законі України «Про засади державної мовної політики» (був. чинний у 2012-2018 рр.). У ньому закладена теза «жодне з положень цього Закону та заходи щодо розвитку, використання і захисту регіональних мов або мов меншин не повинне тлумачитися як таке, що створює перешкоди для використання державної мови» (ст. 7, п. 9), але уся текстова частина та його преамбула ніяких заходів задля цього не передбачають. Можна з упевненістю сказати, перефразовуючи відомий вислів «Народ, який не знає своєї історії, вивчатиме історію чужу»²³¹: народ, який не знає своєї мови, вивчатиме чужу, прагнучи її зробити своєю. Інша річ, для чого це робити в тій країні, де усталились традиції державності української мови, де поступово, з різними відхиленнями, триває процес витворення єдиного мовно-цивілізаційного простору, де молоде покоління вільно володіє державною мовою? Напевне, для того, щоб розхитувати непрості основи державності... Підтвердженням цього може бути, реалізоване на сьогодні в Криму, окупованих частинах Донецької та Луганської областей, де повністю перекреслено демократичні принципи мовного будівництва.

Повертаючись до аналізу соціолінгвального портрету Донецька 2012 року. Жодний російськомовний його мешканець аж ніяк не відчував себе дискомфортно в ньому, а українськомовний?.. Його дискримінація була на кожному кроці – звукових оголошень українською у громадському транспорті Донецька та інших містах області майже не було. Для потреб Євро 2012 (14-й чемпіонат

М., 2008.; Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация: учебное пособие. – М., 2008.

²³¹ Александров-Деркаченко П.П. Народ не знающий свою историю, будет изучать чужую историю // Литературная газета. – 2012. – 6–12 июня (№ 23–24). – С. 1–2.

Європи з футболу) зробили двомовні²³² – російськомовні й англійськомовні, аж ніяк не українськомовні. Але ж українськомовні громадяни в Донецьку є... І це за державного статусу української... Тоді вже відчутною була гібридна сила законопроекту № 9073, що згодом набув відповідної сили закону... На той час українці в Донецькій області складали 56,9 відсотків (за даними перепису населення 2001 року), усі інші етнічні групи (греки, білоруси, татари, вірмени, євреї, азербайджанці та інші) нараховували від 1,6 відсотка (греки) до 0,01 відсотка (араби) і менше, крім росіян. Їх нараховувалося 38,2 відсотка. За цими даними легко виявити напрями упровадження статей гібридного мовного законопроекту № 9073 в дію на Донеччині та в інших регіонах. Тоді українськомовні громадяни, які у 2012 – 2014 роках ніяк не в силі були вплинути на чинну владу для забезпечення власних національно-мовних і національно-культурних інтересів, усвідомлювали, що після ухвалення законопроекту опинялися у відповідних сегментах-анклавах. Асиметрію двох і більше державних мов легко побачити на прикладі Криму, що й відбилося на відомих подіях окупації. Російськомовний продукт в Україні здебільшого є відображенням силового поля материкової російської мови. На жаль, у багатьох випадках такий продукт духовно зорієнтований на міцний зв'язок із первинним середовищем, що цілком природно. Російська мова в Україні – це тільки первинний знак, це слово-логос. Слово-образ, слово-міф зорієнтовано на центр духовної російськості.

На сьогодні державність української мови співмірна з її реальною силою і функційним навантаженням на всьому просторі України, забезпечуючи активні доцентрові тенденції від Сходу до Заходу і від Півночі до Півдня. Закони пишуть не лише рукою, а й технічно, їх пишуть власним духом і серцем, закони мають працювати на всю державу, на утвердження її потужної перспективи розвитку як цілісності. Тільки такий закон спроможний бути сприйнятим усім народом країни як власний, що відповідає духові і серцю і законотворця, і пересічного громадянина.

²³² Див.: Радевич-Винницький Я. Двомовність в Україні: теорія, історія, мовоживання. – Київ-Дрогобич: Посвіт, 2011.

УКРАЇНЬСЬКА МОВА В ОФІЦІЙНІЙ СФЕРІ: ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ

Українська мова в Україні вже майже 30 років має статус державної, понад 20 років цей статус закріплений в Конституції, проте й досі у суспільстві тривають дискусії про обов'язковість або навіть доцільність її застосування у різних сферах суспільного життя. Сам обсяг поняття 'державна мова', співвідношення його з поняттям 'офіційна мова' також досі обговорюється, попри те, що його зміст як терміна закріплений в енциклопедії «Українська мова», де чітко зазначено, що державна мова – це «закріплена традицією або законодавством мова, вживання якої обов'язкове в органах державного управління та діловодства, громадських органах та організаціях, на підприємствах, у державних закладах освіти, науки, культури, в сферах зв'язку та інформатики»²³³, згодом саме це визначення було продубльовано навіть у тексті сумнозвісного Закону Ківалова-Колесніченка²³⁴, скасованого рішенням Конституційного суду в 2018 р.. Отже, застосування державної мови обов'язкове передусім в офіційній сфері, знання її є обов'язковою умовою для претендентів на посади державних службовців²³⁵. Не-

²³³ В.В. Німчук. Державна мова // Українська мова: Енциклопедія. – Вид. друге, випр. і доп. – Київ: Вид-во «Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана», 2004. – С. 135.

²³⁴ Закон України № 5029-VI «Про засади державної мовної політики» від 03.07.12 // <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5029-VI>

²³⁵ Постанова Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2017 р. № 301 «Про організацію проведення атестації осіб, які претендують на вступ на державну службу, щодо вільного володіння державною мовою»// <https://www.kmu.gov.ua/ua/npras/249955971>

зважаючи на це, ідеальна модель мовної особистості державного службовця, запропонована 10 років тому, переважно так і залишається ідеальною моделлю: «Україномовний державний службовець, який мав би грамотно скласти офіційний папір, ввічливо й коректно спілкуватись усною українською мовою, причому за її літературними стандартами, нормами – це, очевидно, той ідеал, до якого треба прагнути, коли говорити про поширення державної мови на всій території України»²³⁶. Водночас, питання функціонування української мови в офіційній сфері нерідко (помилково або й умисно) сплутують з обов'язковістю її використання в особистому спілкуванні, вбачаючи в цій обов'язковості обмеження прав тих, для кого рідною є інша мова.

Мета дослідження у цій розвідці:

1. Виявити особливості ставлення громадян України до основних параметрів функціонування української мови як державної залежно від деяких їхніх власних соціальних характеристик.

2. Схарактеризувати реальне функціонування української мови в офіційній сфері в територіальному вимірі.

3. Окреслити основні завдання щодо розширення параметрів вживання української мови в офіційній сфері.

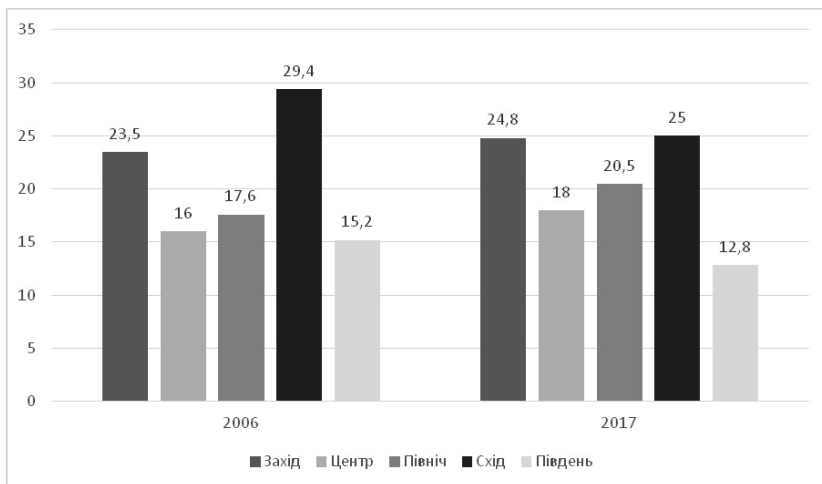
Матеріал дослідження отримано з анкетування 2007 респондентів віком від 18 років, здійсненого в межах Проекту № 62700395 Фонду Фольксваген «Bi- and multilingualism between conflict intensification and conflict resolution. Ethno-linguistic conflicts, language politics and contact situations in post-Soviet Ukraine and Russia». Для порівняння використано дані, зібрані за подібною методикою 2006 р. і оприлюднені у відповідній публікації²³⁷. В опитуваннях пропорційно представлені всі регіони України²³⁸, проте 2017 р. не обстежували Крим та території, не контрольовані українською владою, у Донецькій та Луганській областях.

²³⁶ С.Я.Єрмоленко. Мова і українознавчий світогляд : Монографія. – К.: НДІУ, 2007. – С. 105.

²³⁷ Мовна політика та мовна ситуація в Україні: Аналіз і рекомендації / За ред. Ю. Бестерс-Дільгер. – К.: ВД «Києво-Могилянська академія», 2008. – 363 с.

²³⁸ Там само, с. 342–343.

Якщо порівняти представленість регіонів у двох згаданих опитуваннях, то вона різниться не дуже сильно, хоча, безперечно, слід враховувати відсутність в останньому Криму, який вирізняється своєрідною позицією щодо мовного питання, а також брати до уваги дещо відмінні пропорції за регіонами (діаграма 1). Частка мешканців Донбасу (Донецька і Луганська області) серед усіх опитаних східного регіону в 2017 р. становить близько чверті, або 6,8 % від усіх опитаних.

Діаграма 1. Розподіл респондентів за регіонами

Досить сильно відрізняються дані опитаних різних років за показником «рідна мова»: українську мову вказали як рідну 64,1 % (проти 55,5 % у 2006 р.), російську – 17,1 % (проти 32 %), обидві 17,4 (проти 11 %), що не можна пояснити лише частковою зміною конфігурації опитування. Ймовірно, дещо змінилося саме розуміння поняття «рідна мова».

Ми проводили опитування методом індивідуального інтерв'ю «віч-на-віч» за місцем проживання респондента. Масовому опитуванню передувало фокус-групове дослідження в чотирьох містах України (Київ, Львів, Одеса, Харків), по 2 вікові групи у кожному. Учасники цього дослідження показали досить чітке розуміння

самого поняття державної мови та її значення як символу держави, незалежно від того, якою мовою вони розмовляли:

Державна мова – це мова законів і це мова офіційних, наприклад, заяв, клопотань, скарг і такого іншого. Наприклад, бланки, коли отримуєш паспорт або якийсь там документ, так він заповнюється українською мовою (Римма, Харків, 18–35);

Взагалі, ви уявляєте в Німеччині, якась державна установа, в якій не знають німецької мови і розмовляють російською (Альона, Харків, 18–35);

Мова повинна бути одна єдина. Держава без мови не має держави. ... Державна мова повинна бути на всіх рівнях. Тобто ви, якщо держслужбовець, ви обов'язково повинні знати мову. У приватних компаніях це вже вирішує керівництво як спілкуватися (Андрій, Львів, 36–65);

Ну, государственный язык. Это документация на государственном языке. Мне кажется, в школе он должен быть как основной язык. Все, кто живет, как минимум, должны понимать. Не то что разговаривать, но понимать на государственном языке (Ірина, Одеса, 18–35).

Майже 70 % опитаних у 2017 році загалом ствердно (але з різними формулюваннями) відповіли на запитання «Як Ви вважаєте, яким має бути статус української та російської мов в Україні» (табл. 1), що майже на 17 % більше, ніж у 2006 р.²³⁹ (діаграма 2), відповідно зменшилася частка тих, хто прагне офіційного статусу для російської мови.

Таблиця 1.

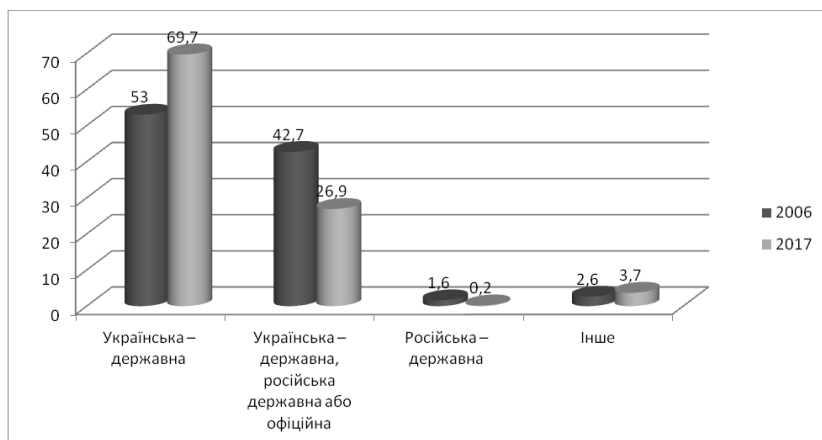
Розподіл відповідей на запитання «Як Ви вважаєте, яким має бути статус української та російської мов в Україні?»

Варіанти відповіді	%
Українська мова має бути єдиною державною мовою з витісненням російської мови з усіх сфер життя	14,9
Українська мова – державна, російська мова – мати такі самі права, як і решта мов національних меншин	35,7

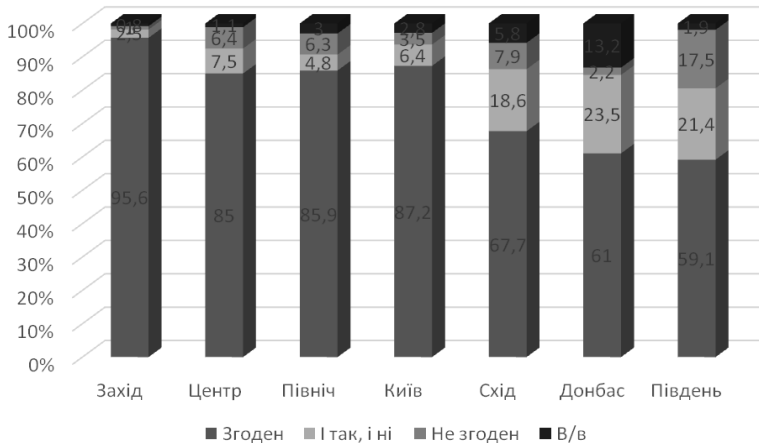
²³⁹ Мовна політика та мовна ситуація в Україні .... – С. 346-347.

Українська мова – державна, російська має використовуватися паралельно лише як розмовна	18,5
Українська мова – державна, російська має вживатися паралельно як офіційна мова в тих місцевостях, де більшість населення цього прагнучиме	15,2
Українська та російська мови мають бути рівноправними державними мовами	11,7
Російська мова має бути єдиною державною мовою з витісненням української мови з усі сфер життя	0,2
Інше	0,3
Це питання для мене не має значення	1,5
Важко відповісти	1,9

У цьогорічному опитуванні загалом майже 64 % підтримали думку про те, що мова – це не лише питання культури, а й національної єдності та державної безпеки, не згодні з цим близько 15 %, понад 20 % не змогли однозначно відповісти на питання про роль та функції мови. Цьогоріч близько 80 % респондентів погодилися з тезою, що українська мова є одним із атрибутів державності України, що майже на 10 % більше, ніж 10 років тому, але розподіл відповідей за регіонами дуже показовий (діаграма 3).

Діаграма 2. Розподіл відповідей на запитання «Як Ви вважаєте, яким має бути статус української та російської мов в Україні?»

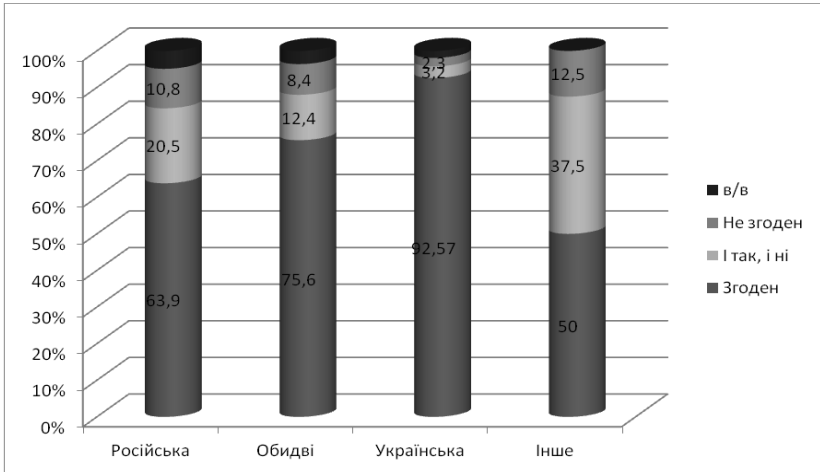
Діаграма 3. Розподіл відповідей на питання «Чи згодні Ви з тим, що українська мова є одним із атрибутів державності України» за регіонами

Із цією тезою погоджуються 85-95 % жителів заходу, центру і півночі (разом із Києвом²⁴⁰), водночас серед представників півдня і сходу її підтримують лише від 59 до майже 68 %. Звертає на себе увагу велика кількість тих, хто не зміг визначитися з відповіддю (майже 37 %), серед представників Донбасу. Найбільша кількість незгодних живе на півдні (17,5 %), де також досить великий відсоток відповіді «і так, і ні» (21,4 %).

Звісно, на ставлення українців до статусу української мови як державної найбільше впливає їхня власна мова повсякденного спілкування (діаграма 4).

Серед тих, хто у повсякденні використовує українську мову, її державотворчу функцію підтримують майже 93 %, а серед тих, хто у повсякденні спілкується російською, – тільки близько 64 %, серед них і найбільша кількість тих, хто не визначився з відповіддю – близько чверті, а майже 11 % заперечують цю тезу.

²⁴⁰ Дані щодо Києва і Донбасу окремо від регіонів, до яких вони належать, не є статистично достовірними, але наведені як орієнтир.

Діаграма 4. Розподіл відповідей на питання «Чи згодні Ви з тим, що українська мова є одним із атрибутів державності України?» за власною мовою повсякденного спілкування інформантів

Паспортна частина анкети, яку використовували для інтерв'ювання, серед інших даних пропонувала респондентам оцінити матеріальне становище своєї родини, відповіді розподілилися у такій спосіб (табл. 2):

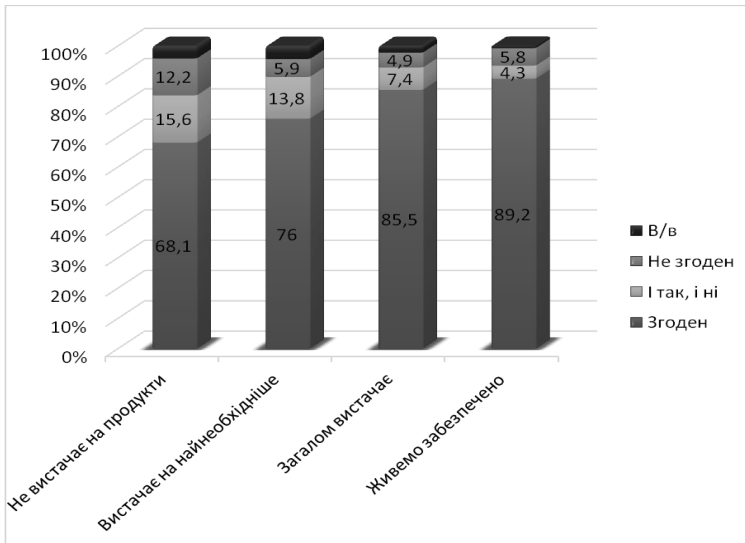
Таблиця 2.

Матеріальне становище респондентів

1.	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	13,5
2.	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	37,1
3.	У цілому на життя вистачає, але придбання речей тривалого вжитку, таких як меблі, холодильник, телевізор, викликає труднощі	40,6
4.	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі	6,7
5.	Ми можемо собі дозволити придбати практично все, що хочемо	0,2
6.	Важко відповісти	1,9

Відповіді свідчать, що понад половина респондентів досить бідні – мають гроші лише на найнеобхідніше, або не мають і того, лише близько 7 % зараховують себе до забезпечених, а понад 40 % мають проблеми з придбанням речей тривалого користування. Цей розподіл певною мірою впливає й на їхнє ставлення до мовних питань (діаграма 4²⁴¹): респонденти з гіршим матеріальним становищем менше (на понад 20 %) переймаються статусом державної мови і частіше сумніваються у відповіді на це питання.

Близько 90 % опитаних загалом схвально поставилися до законодавчого закріплення положень про обов'язковість володіння державною мовою як для простих громадян, так і для держслужбовців (табл. 3). Показова більша «суворість» цієї вимоги з боку респондентів саме для держслужбовців, що виявилось й у розподілі відповідей між «позитивно» і «скоріше позитивно».

Діаграма 4. Розподіл відповідей на питання «Чи згодні Ви з тим, що українська мова є одним із атрибутів державності України» за матеріальним становищем респондентів

²⁴¹ У діаграмі об'єднано відповіді 4 і 5, оскільки респондентів, які дали відповідь № 5, лише 5 осіб.

Таблиця 3.

Розподіл відповідей на питання «Як би Ви поставилися до законодавчого закріплення таких положень щодо функціонування української мови як державної?»

Питання	Позитивно	Скоріше позитивно	Скоріше негативно	Негативно	В/в
Кожен громадянин зобов'язаний володіти українською мовою як мовою свого громадянства	60,3	28,6	5,4	1,8	3,9
	88,9		7,2		
Усі держслужбовці, керівники навчальних та медичних закладів зобов'язані вільно володіти українською мовою	64,3	26,1	5,0	1,5	3,0
	90,4		6,5		

Вимога до держслужбовців знати українську мови та послугувати нею досить категорично звучала й під час обговорення у фокус-групах:

Я вважаю, що мова населення не стосується, а от для держслужбовців це повинно бути обов'язково. Це навіть, починаючи з викладачів у школі, всюди, українська мова – і крапка. Якщо не знаєш української мови, то у Верховну Раду немає чого навіть і йти (Володимир, Київ, 36–65).

Язык, на котором должно разговаривать государство, в котором ты живешь. На украинском языке. Это и есть «державна мова». И естественно, служащие должны говорить «на рідній мові» (Олег, Одеса, 36–65).

Я плохо говорю на украинском. Но так как я была еще госслужащим, мы делали все документы только на украинском языке, и мне пришлось выучить. Я его выучила (Людмила, Одеса, 36–65).

Я так само думаю, що державна мова це мова, якою мають видаватися всі закони, мають бути державною мовою. Вся документація має бути державною мовою. Тобто на вищих ступенях. Тобто, всі державнослужбовці – вони так само мають ці передачі,

радіопередачі, це все має вестися державною мовою. А в побуті людина може собі вживати мову італійську, німецьку, польську, яку хоче, такою мовою і спілкуватися з тою людиною, якщо їй так зручно (Ольга, Львів, 36–65).

Стосовно вимоги до держслужбовців вільно володіти українською мовою розподіл відповідей за регіонами різниться не так суттєво, як оцінка символічної функції державної мови, і варіює від близько 84 % на сході і півдні до майже 100 % на заході. Підтримка запровадження іспиту²⁴² з державної мови для держслужбовців зросла з приблизно половини у 2006 р²⁴³. до понад $\frac{3}{4}$ цьогогоріч.

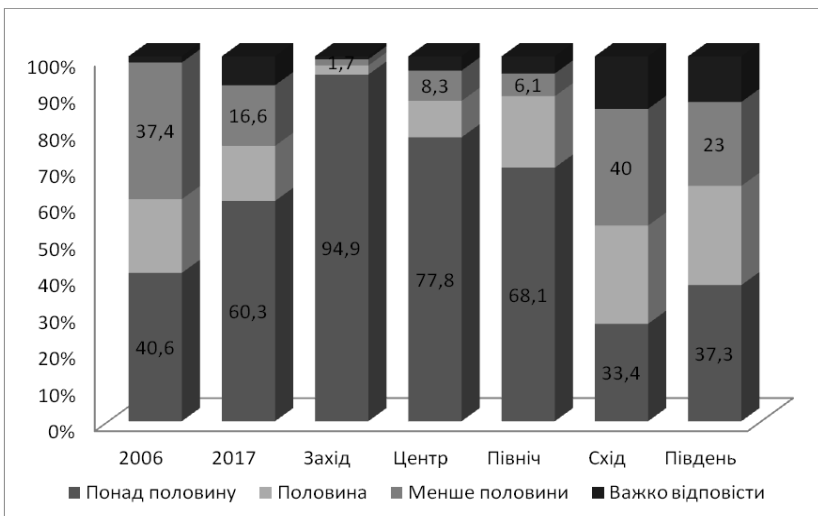
Водночас реальна оцінка респондентами відповідності сучасного стану вживання української мови в усіх сферах мовлення її статусу «державної» у 2017 р. змінилася порівняно з 2006 р. не дуже суттєво (визнання відповідності статусу зросло на близько 4 %, те, що мова вживається в меншому обсязі, ніж слід, визнали на 3,5 % менше, але й на понад 7 % менше тих, хто вважає, що реальне вживання української мови більше, ніж того вимагає її статус). Оскільки порушене питання оцінке і передбачає певні знання респондента, то це, ймовірно, можна пояснити саме чіткішим розумінням сутності поняття «державна мова».

За оцінками респондентів, реальне спілкування переважно українською мовою у державних закладах (сума відповідей «майже всі» та «більше половини») порівняно з 2006 роком зросло майже на 20 % і сягає понад 60 % (діаграма 5), проте цей показник має дуже неоднорідний розподіл за регіонами – від майже 95 % на заході до близько 35 % на сході і півдні, де близько третини вказують також на показник «приблизно половина» і від 12,5 % (на півдні) до 18 % (на сході) респондентів не визначились з відповіддю. Звертає на себе увагу подібність конфігурації сьгоднішніх відповідей респондентів сходу і півдня до ситуації в Україні загалом за опитуванням 2006 р²⁴⁴.

²⁴² Опитування проведено до запровадження такого іспиту Постановою кабміну за № 301 від 26 квітня 2017 р.

²⁴³ Мовна політика та мовна ситуація в Україні .... – С. 353.

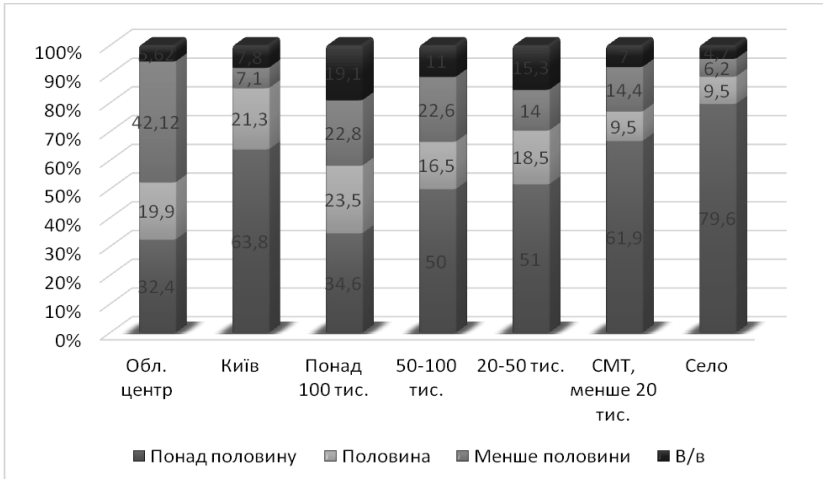
²⁴⁴ Мовна політика та мовна ситуація в Україні .... – С. 346.

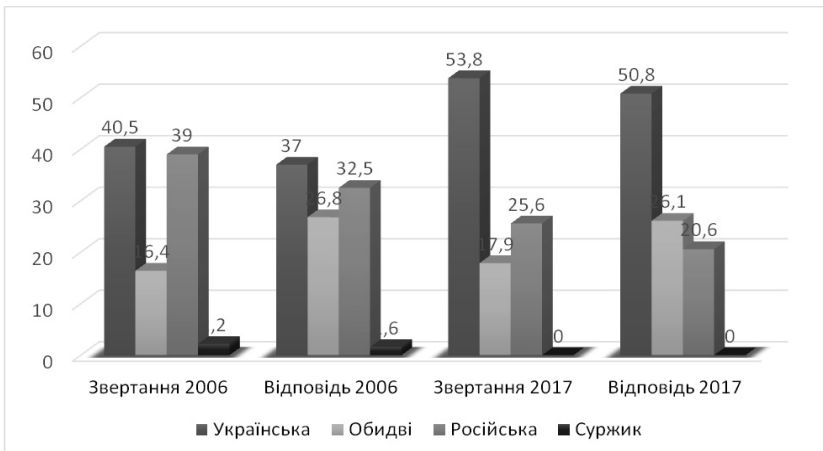
Діаграма 5. Розподіл відповідей на запитання «У населеному пункті, де Ви мешкаєте, скільки людей, на Вашу думку, розмовляє українською мовою в державних закладах?» за регіонами

Дуже показовий розподіл відповідей на це питання за типом населеного пункту, в якому живуть інформанти (діаграма 6). Кількість тих, хто розмовляє українською мовою (сума відповідей «майже всі» та «значно більше половини») у державних закладах, найбільша у сільській місцевості (майже 80 %) і найменша – в обласних центрах (дещо більше третини).

Винятком з великих міст у цьому плані є лише Київ, у якому інформанти оцінюють спілкування українською мовою в державних закладах практично так само, як у селищах міського типу та містечках із населенням менше 20 тис. жителів, однак у маленьких містечках, порівняно з Києвом, удвічі більше тих, хто вважає, що українською спілкуються менше половини. Причина цього може полягати в тому, що серед київських держслужбовців представлені вихідці практично з усіх регіонів (відповідно й показник українськомовного спілкування відповідає середньому в країні), а робота у центральних органах влади публічніша, ніж у місцевих, і тому вищі вимоги до мовної компетенції.

Діаграма 6. Розподіл відповідей на запитання «У населеному пункті, де Ви мешкаєте, скільки людей, на Вашу думку, розмовляє українською мовою в державних закладах?» за типом населеного пункту

Діаграма 7. Розподіл відповідей на питання «Якою мовою ви звичайно звертаєтесь до чиновників в державних установах і Вам звичайно відповідають?»

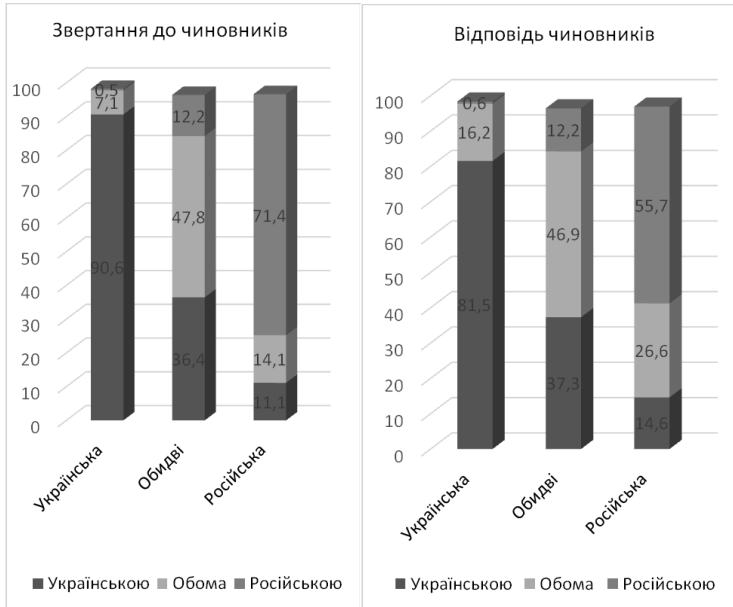
Порівнюючи відповіді на запитання, якою мовою відвідувачі зверталися до чиновників у державних установах у 2006²⁴⁵ і у 2017 рр. і якою мовою їм відповідали (діаграма 7), можна помітити, що кількість українськомовних звертань зросла на понад 13 % і приблизно настільки ж скоротилася кількість російськомовних. Кількість відповідей «українською і російською рівною мірою» залишилася приблизно такою самою.

Водночас помітно, що чиновники, «українськомовність» яких загалом зросла приблизно так само, як і інших громадян, не завжди відповідають тією мовою, якою до них звернулись, як українсько-, так і російськомовним громадянам, і далеко не завжди причиною цього є підтримка державного статусу української мови. Те, як мова спілкування громадян з чиновниками пов'язана з мовою повсякденного спілкування респондентів, ілюструє діаграма 8.

Близько 9 % українськомовних громадян, звертаючись до чиновників українською мовою, не отримують відповідь гарантовано тією самою мовою, а близько 7 % українськомовних взагалі обирають мову спілкування з чиновниками з урахуванням обставин. Водночас, понад 16 % російськомовних, звертаючись російською, також отримують відповідь мовою, яку обирає чиновник. Найбільше збігаються показники звертання і відповіді в інформантів, які самі постійно послуговуються обома мовами: ймовірно, таку збіжність можна пояснити тим, що вони найменше зважають на мову спілкування.

---

²⁴⁵ Мовна політика та мовна ситуація в Україні .... – С. 356.

Діаграма 8. Залежність мови звертання до чиновників і мови, якою чиновники відповідають, від мови повсякденного спілкування інформантів

Проведений аналіз дав змогу зробити такі висновки:

За 10 років дещо змінилася структура українського суспільства за показником «рідна мова», який набув більшого соціального значення: приблизно на 10 % більше вважають рідною українську, на 15 % менше – російську. Значно (на понад 15 %) збільшилася кількість тих, хто бачить українську єдиною державною мовою, пов'язує її з національною безпекою тощо, хоча й досі понад чверть українських громадян прагне для російської мови статусу принаймні другої офіційної.

Абсолютна більшість вважає, що всі громадяни, а тим більше держслужбовці у будь-якому регіоні України, повинні володіти державною мовою, а держслужбовці ще й проходити атестацію з мови. Реальне використання української мови в державних установах, хоча й збільшилось за останні 10 років, на загал становить

лише близько 2/3 і дуже сильно залежить від регіону і статусу населеного пункту. Чинovníки, спілкуючись з громадянами, реально використовують мови приблизно так само, як і решта громадян цієї місцевості, лише невеликою мірою надаючи перевагу двомовному спілкуванню за рахунок суто російськомовного. Навіть українськомовні громадяни, звертаючись до чиновників українською, не завжди отримують відповідь також українською.

Реальне використання мов у державних установах потребує детальнішого дослідження саме в регіональному аспекті (для конкретних населених пунктів) з випрацюванням відповідних диференційованих рекомендацій. У регламенті державних установ має бути прописаний обов'язок службовців спілкуватися державною мовою під час виконання службових обов'язків, чиновники можуть переходити на іншу мову або спілкуватися через перекладача лише на прохання відвідувача.

ЗДОБУТКИ І ВТРАТИ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ ПРЯМОЇ ВОЄННОЇ АГРЕСІЇ ТА ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

Унікальність мовної політики в Україні полягає в тому, що вона розпадається на дві частини, на дві політики, які часто не доповнюють одна одну, а протистоять одна одній – на державну і громадську мовні політики. До російської агресії в Криму і на сході України мовна політика була здебільшого державною, часто риторично-ритуальною, за винятком періоду президентства В. Януковича, й розвивалася сплесками від одних парламентських чи президентських виборів до інших. Окремі важливі здобутки стали наслідком тиску вулиці і консенсусу між різними частинами українського політикуму.

Це означало, що в постколоніальній державі фактично відсутня послідовна й історично справедлива мовна політика. Переважну частину політиків і суспільства це влаштовувало, і саме відсутність тяглості й історичної справедливості була характерною рисою державної мовної політики до 2010 року. Зусилля президента України В. Ющенко, спрямовані на запровадження послідовної мовної політики, нівелювалися несистемністю президентської команди, його звуженими конституційними повноваженнями, протистоянням з прем'єр-міністрами В. Януковичем та Ю. Тимошенко й інертністю суспільства.

Участь громадськості у мовній політиці стала помітною в перші ж місяці президентства В. Януковича. Особливо яскравою вона виявилася напередодні, під час і після ухвалення закону «Про засади державної мовної політики». Відтоді й дотепер активні

громадяни змушують державу відступати від своїх колишніх звичок і таким чином впливають на державну мовну політику.

2014–2017 роки

Перші кроки після Революції Гідності і початку російського вторгнення в Україну засвідчили, що державна мовна політика, як і політика взагалі, кардинально змінюється. Вже за три дні після масових розстрілів на Майдані Незалежності в Києві, 23 лютого 2014 р. Верховна Рада України ухвалила закон «Про визнання таким, що втратив чинність, Закону України «Про засади державної мовної політики». Наступного дня Парламент прийняв постанову «Про реагування на факти порушення суддями Конституційного Суду України присяги судді». На жаль, цими двома звияжними спробами нова політика закінчилася і гору взяли знову ті самі принципи, які я вище означив як відсутність послідовної державної мовної політики.

Перші нібито здобутки обернулися втратами. По-перше, голова Верховної Ради, якому також довірили виконання обов'язків президента України, відмовився підписувати зазначений закон, внаслідок чого він не набув чинності. Коаліційні зобов'язання про скасування цього закону через його «антиконституційність», «загрозу державному статусові і розвитку української мови»²⁴⁶ для О. Турчинова та його тодішньої політичної сили, ВО «Батьківщина», нічого не значили. Були застосовані вже звичні візантійські дії і пояснення – мовляв, не треба зараз чіпати цей закон, бо його ухвалення спровокувало російську збройну агресію. До речі, такою ж була й російська риторика.

По-друге, відповідно до парламентської постанови «Про реагування на факти порушення суддями Конституційного Суду України присяги судді» Конституційний Суд мали б оновити більш ніж наполовину, але вимога припинення повноважень 12 суддів залишилася на папері. А один із суддів, за квотою президента, навіть став головою КСУ і докладав неймовірних зусиль, щоб не розглядати конституційне звернення 57 народних депутатів України

---

²⁴⁶ Див. https://gazeta.ua/articles/politics/_povnij-tekst-ugodi-obyednanoyi-opozyciyi-ta-svobodi/461933.

щодо невідповідності Конституції України закону «Про засади державної мовної політики». Ані виконавач обов'язків президента України О. Турчинов, ні трохи пізніше обраний президентом України П. Порошенко не зробили спроби виконати постанову Верховної Ради України. А на них вже орієнтувалися депутати двох останніх скликань і з'їзд суддів України.

Подальші кроки нового українського керівництва були спрямовані на забалакування теми або втечу від неї, а також на кілька небезпечних ініціатив з боку президента П. Порошенка, прем'єр-міністра А. Яценюка і голови Верховної Ради О. Турчинова про «закріплення спеціального статусу для російської мови і захист цієї мови»²⁴⁷. Після невдачі цих ініціатив у хід було запущено політологічні розробки про те, що російською мовою Україну люблять не менше, як українською, що на сході воює більше російськомовних і подібне²⁴⁸.

Разом із тим прем'єр-міністр А. Яценюк повністю проігнорував депутатське звернення І. Фаріон про відсутність «Державної програми всебічного розвитку і функціонування української мови». До речі, відтоді, як закінчилася попередня програма, розрахована на період 2004–2010 років, жоден з урядів не ухвалив нової. Якщо

---

²⁴⁷ Див.: Яценюк і Турчинов пообіцяли російську мову і децентралізацію влади // Слово і діло. Аналітичний портал. – Режим доступу: <https://www.slovoidilo.ua/news/2131/2014-04-18/yacenyuk-i-turchinov-poobechali-russkij-yazyk-i-decentralizaciyu-vlasti.html>; Іванов О. Яценюк і Турчинов вирішили зробити російську другою державною? // Texty.org.ua. – Режим доступу: http://texty.org.ua/pg/blog/krystofer/read/53830/Jacenuk_i_Turchynov_vyrishyly_zrobyty_rosijsku_drugoju; http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=51513; Порошенко пообіцяв захист російської мови // Буквоїд. – Режим доступу: <http://bukvoid.com.ua/events/culture/2014/06/20/231912.html>.

²⁴⁸ Див.: Російською мовою Україну любить не менше, ніж українською – Порошенко // ТСН. – Режим доступу: <https://tsn.ua/ukrajina/rosiyskoju-movoyu-ukrajinu-lyublyat-ne-menshe-nizh-ukrayinskoju-poroshenko-364439.html>; Порошенко: Україна зараз воює, щоб поховати Радянський Союз в головах у декого // Інформаційне агентство УНІАН. – Режим доступу: <https://www.unian.ua/politics/1658607-poroshenko-ukrajina-zaraz-voyue-schob-pohovati-radyanskiy-soyuz-v-golovah-u-dekogo.html/>

до команди В. Януковича запитань немає, то до команди П. Порошенка – є.

Не відставали від генеральної лінії олігархічні телеканали «Інтер», «Україна», «1+1», «ICTV», «СТБ», 5 канал. Вже через кілька днів після того, як голова Верховної Ради О. Турчинов не підписав ухвалений більшістю голосів зазначений закон, Індустріальний телевізійний комітет, що складається в основному з представників цих каналів, 2 березня 2014 р. започаткував логотип з написом «Єдина країна. Единая страна»²⁴⁹. Повідомлення на своєму сайті Індустріальний телевізійний комітет зробив двома мовами – українською та російською, даючи зрозуміти, що в мовній політиці змінюватися нічого не буде.

Не те щоб суспільство прийняло візантійську риторичку постмайданної влади і підступні маніпуляції телеканалів Фірташа-Львовочкіна, Ахметова, Коломойського, Пінчука і Порошенка, але втрати на Майдані і початок збройного протистояння вплинули на загальну ситуацію. Це не був консенсус – радше активна громадськість або переорієнтувалася на допомогу фронтові, або припинила. І навіть згадане конституційне подання щодо закону «Про засади державної мовної політики» від липня 2014 року не сколихнуло суспільство, бо, з одного боку, зберігався скепсис до нереформованого Конституційного Суду України і непокараної більшості суддів, а з іншого – через місяць-другий ініціатори подання дружно склали мандати і розпочали підготовку до позачергових парламентських виборів, внаслідок яких до нового парламенту не потрапили.

Так тривало близько року. Розворушувати ситуацію довкола мовної політики, вказувати постмайданним високопосадовцям на їхню бездіяльність почали громадські організації. І саме з цього часу можна почати говорити про якісь здобутки.

17 червня 2015 року відбулося перше пікетування Конституційного Суду України. Громадські активісти вимагали невідкладно призначити день розгляду звернення щодо неконституційності

---

²⁴⁹ Див.: Єдина країна. Единая страна // Індустріальний телевізійний комітет. – Режим доступу: <http://itk.ua/ua/page/yedyyna-kraina/>.

закону «Про засади державної мовної політики». До речі, на подію приїхала журналістка телеканалу Коломойського, багато записувала, але потім ні про пікет, ні про вимогу скасувати цей закон у випусках ТСН чи на сайті «1+1» не з'явилось найменшої інформації. Мабуть, на думку верховного менеджменту, це питання не було варте уваги загальнонаціональної аудиторії.

Згаданий пікет допоміг краще зрозуміти найвищу державну владу. Коментуючи протест під Конституційним судом, його голова Ю. Баулін в інтерв'ю журналістам заявив, що «не розглядатиме подання народних депутатів щодо «мовного закону» Колесніченка-Ківалова, поки Верховна Рада та президент не визначаться...»²⁵⁰. І на таку «відвагу» у порушенні статті 6 Конституції України про поділ державної влади в Україні на законодавчу, виконавчу та судову голова Конституційного Суду України мав усі підстави.

Невдовзі, 1 липня 2015 р., ширше коло громадських організація, абсолютно без сприяння центральної і місцевої влади, ініціювали проведення Міжнародного форуму на підтримку української мови «Нас об'єднає мова». Мабуть, зайве казати, що резолюцію форуму з низкою дуже конкретних пропозицій і вимог всі владні структури проігнорували, а на листи окремі міністерства, яким доручив підготувати відповіді Прем'єр-міністр Яценюк, надіслали практично відписки. Але громадські активісти вже стартували і не збиралися гальмувати. Через кілька місяців після форуму «Нас об'єднає мова», восени 2015 р., низка громадських організацій з Києва і Львова, активісти й експерти з університетського середовища ініціювали робочу групу і почали готувати новий мовний закон.

Усвідомлюючи, що все одно без парламенту й парламентарів не обійтись, на початку 2016 р. відбулося кілька робочих зустрічей з О. Сироїд, заступником голови Верховної Ради України, оскільки вона була співавтором системного мовного законопроекту. Під час засідань було скориговано роботу ініціативної групи

---

²⁵⁰ Див.: КСУ поки що не розглядатиме подання нардепів щодо мовного закону //Zik. – Режим доступу: https://zik.ua/news/2015/06/19/ksu_poky_shcho_ne_rozglyadatyme_podannya_nardepiv_shchodo_movnogo_zakonu_600322.

і після дискусій ухвалено готувати не один, а два законопроекти: про державну мову і про права осіб, що належать до національних меншин.

Черговим здобутком громадської мовної політики стало створення Координаційної ради з питань застосування української мови в усіх сферах суспільного життя при Міністерстві культури України. Це також була повністю ініціатива активної громадськості. Очільники Міністерства культури вагалися довго, але за місяців чотири погодилися видати відповідний наказ²⁵¹.

Майже відразу в рамках Координаційної ради почала працювати новостворена робоча група під головуванням професора В. Василенка, яка визначила своїм завданням підготовку законопроекту про державну мову для винесення на розгляд Верховної Ради України. До цієї робочої групи влилася більшість членів попередньої, і до кінця 2016 р. учасники суттєво переробили законопроект.

Перші результативні ініціативи громадських активістів стимулювали частину народних депутатів. Упродовж одного місяця, в грудні 2016 р. і в січні 2017 р., було зареєстровано три альтернативні мовні законопроекти, які стояли на проукраїнських позиціях, а саме: проєкт закону «Про мови в Україні», внесений Я. Лесюком, проєкт закону «Про функціонування української мови як державної та порядок застосування інших мов в Україні», внесений групою народних депутатів у такому складі: М. Головка, М. Матіос, А. Ілленко, О. Осуховський, М. Княжицький, О. Марченко, Ю. Левченко і проєкт закону «Про державну мову», внесений групою з тридцяти трьох народних депутатів. Пізніше були зареєстровані законопроект «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення розвитку та використання мов національних меншин в Україні» і доопрацьований у профільному комітеті законопроект № 5670-д «Про забезпечення функціонування української мови як державної».

---

²⁵¹ Див.: Наказ від 8 червня 2016 року № 404 «Про утворення Координаційної ради з питань застосування української мови в усіх сферах суспільного життя України при Міністерстві культури України» // Document.Ua. – Режим доступу: <http://document.ua/pro-utvorennja-koordinacijnoyi-radi-z-pitan-zastosuvannja-uk-doc282042.html>.

Основою зареєстрованих законопроектів²⁵² став законопроект С. Головатого й О. Сироїд 2012 року. Якби всі, хто взялися за написання й ухвалення нового мовного закону, діяли одним фронтом, результат міг бути кращим і його було б досягнуто швидше. На жаль, довкола різних законопроектів було чимало маніпуляцій і політичних спекуляцій. Наприклад, багато часу забрала полеміка щодо положення, в якому йшлося про те, що статус української мови як єдиної державної мови не може бути підставою для заперечення мовних прав і потреб осіб, які належать до національних меншин. У законопроекті № 5670-д згаданий пункт усунули, але доцільно було вилучити це суперечливе положення значно раніше, що я пропонував членам мовної робочої групи.

Внаслідок не зовсім цивілізованих дискусій при доопрацюванні законопроекту перед першим і другим читаннями було втрачено чимало важливих положень і норм. Зокрема, з тексту були вилучені положення про «Центр української мови», «Термінологічний центр української мови» і, що особливо прикро, «Службу мовних інспекторів», а разом зі службою – терміни «мовний інспектор» та «мовне інспектування». До речі, при реєстрації одного з альтернативних законопроектів, автори якого в критиці законопроекту № 5670-д перейшли «червоні лінії», було вилучено службу мовних інспекторів, і робилося це, очевидно, в останню чергу. Підстави так думати дає той факт, що нумерацію статей не змінили, і після статті 57 відразу йде стаття 59²⁵³.

До спільних здобутків громадськості й держави варто віднести ухвалений у 2016 році закон «Про внесення змін до деяких законів України щодо частки музичних творів державною мовою у програмах телерадіоорганізацій», який встановив квоти на радіо і телебаченні: з 8 листопада 2017 р. квоти на українськомовні пісні

²⁵² З порівняльним аналізом законопроектів можна ознайомитися в публікації *Марусик Т.* Закон «Ківалова-Колесніченка» помер. Чи буде новий? Чим може закінчитися законодавча мовна конкуренція // Радіо Свобода. Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/29137405.html>.

²⁵³ Див.: *Марусик Т.* Мовне законодавство і мовні відносини у Франції: погляд крізь віки-2/ https://dt.ua/POLITICS/movne_zakonodavstvo_i_movni_vidnosini_u_frantsiyi_poglyad_kriz_viki-2.html.

на радіо зросли з 25 % до 30 %, а ще через рік – до 35 %²⁵⁴. Хоч ідея введення квот також зазнавала критики, цей закон відчутно змінив атмосферу на радіостанціях, більшість з яких набагато перевищили встановлену межу українського мовлення в ефірі. А такі радіостанції, як «Країна ФМ», що була створена в 2016 р. відразу після ухвалення закону, мовлять і транслюють пісні лише українською мовою. І кількість таких радіостанцій збільшується. Ті, хто безоглядно критикує цей закон, не знають, мабуть, що квоти – це не український винахід. Зокрема, у Франції, країні, мовне законодавство якої слугує взірцем для багатьох таких критиків, загальна квота на франкомовні музичні твори становить 40 %²⁵⁵.

В іншій важливій справі громадським активістам довелося розраховувати лише на себе. Йдеться про розгляд суддями Конституційного Суду України Закону України «Про засади державної мовної політики» на предмет його конституційності. Тодішній Президент України П. Порошенко і виконавча влада створювали різні перешкоди для розгляду цього питання. Але перше пікетування КСУ 2015 року, неодноразові звернення до різних державних інституцій, а також наполегливість судді-доповідача і підтримка кількох суддів зрушили цю справу з мертвої точки. Безумовним здобутком громадської участі в мовній політиці став початок відкритих слухань у КСУ в листопаді 2016 року²⁵⁶.

Після нищівної критики закону «Про засади державної мовної політики» рішення КСУ мало бути однозначним і швидким, але знову спрацювали владні гальма. Голова КСУ і більшість суддів, очевидно, за усними вказівками з Адміністрації Президента,

---

²⁵⁴ Див.: Закон України про внесення змін до деяких законів України щодо частки музичних творів державною мовою у програмах телерадіоорганізацій (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2016, № 31, ст. 547). – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1421-19>.

²⁵⁵ Див.: *Марусик Т.* Мовне законодавство і мовні відносини у Франції: погляд крізь віки-2/ https://dt.ua/POLITICS/movne_zakonodavstvo_i_movni_vidnosini_u_frantsiyi_poglyad_kriz_viki-2.html.

²⁵⁶ Див.: КС заслухає Парубія, Гриніва, Яценюка й Ко про «мовний закон» // Українська правда. – Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/news/2016/11/17/7127126/>.

цілий 2017 рік (і початок 2018 року) блокували винесення рішення. П. Порошенко навіть пригальмував призначення нових суддів КСУ за президентською квотою. Хоча ще в кінці листопада 2017 р. конкурсна комісія провела співбесіди з 15 кандидатами, а в грудні запропонувала президентові 6 остаточних кандидатур, з яких він мав призначити на посаду суддів Конституційного суду України двох фахівців, призначення затягнулося до кінця лютого 2018 р. Неофіційна причина – хтось загубив документи з результатами конкурсу. Так це було чи ні, але П. Порошенко не мав наміру заповнювати свою квоту до президентських виборів 2019 р., а без цього закон «Про засади державної мовної політики» не був би скасований.

Вагомим здобутком став новий закон «Про освіту», яким парламентська більшість планувала спочатку нічого кардинально не змінювати в частині мови. З одного боку, ще був чинним закон «Про засади державної мовної політики», ухвалений з порушеннями і під тиском панівної в 2012 році Партії регіонів і президента В. Януковича, а з іншого – на сайті Верховної Ради України лежали без руху кілька мовних законопроектів, які, в разі ухвалення, цей закон скасували б.

Без великих зусиль експертів та громадських активістів не вдалося б ухвалити той варіант, який ми маємо сьогодні. Попри затяті дискусії, що затягнулися до самого дня голосування законопроекту в 2 читанні, депутати зуміли розв'язати складну проблему, пов'язану з невиписаністю і розмитістю формулювань, в яких згадано корінні народи і національні меншини. Це було необхідно зробити в зв'язку з десятилітніми маніпуляціями, які використовували проросійські політики, покликаючись на статті 10 та 11 Конституції України. Під приводом конституційних гарантій для мов національних меншин вони домагалися надання особливого статусу мові однієї національної меншини.

Зрештою в законі «Про освіту» депутати окремо прописали норми для осіб, які належать до національних меншин, і для осіб, які належать до корінних народів. Останнім, поряд із державною мовою, гарантується право на навчання мовою відповідного корінного народу в комунальних закладах дошкільної і загальної

середньої освіти, а для перших гарантії обмежуються лише дошкільною та початковою освітою.

Інший нормативно-правовий акт, Постанову КМУ від 26 квітня 2017 р. «Про організацію проведення атестації осіб, які претендують на вступ на державну службу, щодо вільного володіння державною мовою», уряд ухвалював поспіхом і без експертів від громадськості. Знаючи, що в мовному законопроекті № 5670 є цілий розділ, присвячений цьому питанню, в уряді вирішили діяти на випередження, щоб норми були максимально м'якими для державних службовців. Мовляв, така важлива справа, як вільне володіння державною мовою може підтверджуватися без складання іспиту, лише документами про загальну середню чи вищу освіту. Через півроку уряд прийняв ще одну постанову «Деякі питання проведення атестації осіб, які претендують на вступ на державну службу, щодо вільного володіння державною мовою», але в листопаді 2019 року обидві постанови втратили чинність.

Найпроблемнішою залишалася сфера послуг як одна з найважливіших публічних сфер. Мабуть, тому, виступаючи у Верховній Раді зі щорічним посланням, П. Порошенко анонсував законопроект, покликаний гарантувати повноправну присутність української мови у сфері послуг²⁵⁷. Але цю риторичну заяву ніхто не квапився реалізовувати, з огляду на те, що вона охоплювала чи не найбільшу публічну сферу. На жаль, тодішній президент і парламентська більшість пішли хибним шляхом. Вони зробили акцент на ухваленні кількох законів, які мали регулювати різні сфери. Аргументом для них слугували успіх освітнього закону та квотних законів, зокрема в ефірі радіостанцій. На цих двох досягненнях і правильній риторичній П. Порошенко вирішив зупинитися через побоювання втратити рейтинг на майбутніх президентських виборах. А вже після перемоги на виборах планували ухвалити всеохопний мовний закон.

---

²⁵⁷ Див.: Послання Президента до Верховної Ради – головні тези // Укрінформ. – Режим доступу: (<https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2300387-poslanna-prezidenta-do-verhovnoi-radi.html>).

Попри таку часто невизначену позицію влади окремі суб'єкти сфери обслуговування, розуміючи незворотність мовних процесів у державі, почали все більше надавати послуги українською, а деякі, наприклад, мережа ресторанів Д. Борисова «Остання барикада» та «Chicken Kyiv» у центрі Києва, диспетчери вісьмох віницьких служб таксі та інші, повністю перейшли на обслуговування українською мовою.

Реалізувати мовну політику було б набагато легше спільними зусиллями влади й мовних активістів. Коли ми з кількома експертами від громадськості ініціювали створення Координаційної мовної ради при Міністерстві культури України, то розраховували на таку взаємодію, адже на міністерство покладено функції формування та реалізації державної політики в мовній сфері. Але керівництво міністерства, навпаки, гальмувало діяльність Коордради.

Показовий приклад – небажання першої заступниці міністра, колишньої голови Коордради С. Фоменко проводити засідання на підтримку законопроекту «Про державну мову», який розробляли члени Коордради в стінах Міністерства культури. Тому довелося таке засідання проводити мені як заступникові голови. Але протокол, який вела співробітниця міністерства, на підпис мені не передали, незважаючи на неодноразові нагадування. Таким чином Міністерство підтримало маніпуляції, які через відсутність протоколу здійснювали окремі члени Коордради, щоб відтермінувати ухвалення законопроекту.

Ще один кричущий приклад – фактична відмова міністра С. Нищука, через низку бюрократичних викрутасів, надіслати лист на ім'я голови Конституційного суду України про залучення мене як заступника голови Координаційної ради з питань застосування української мови в усіх сферах суспільного життя при Міністерстві культури України до розгляду в листопаді 2016 р. закону «Про засади державної мовної політики». Таке побажання озвучив суддя-доповідач Конституційного суду України І. Сліденко,

який запросив на ті засідання трьох експертів з мовних питань: С. Головатого, П. Гриценка й мене²⁵⁸.

З метою нівелювання найгірших норм чинного на той час закону «Про засади державної мовної політики» і розширення сфери вживання української мови кілька місцевих рад ухвалили власні рішення щодо мовної політики на місцях: «Про заходи щодо забезпечення регіональної мовної політики в місті Києві», «Про заходи щодо забезпечення регіональної мовної політики в місті Черкаси», «Про подолання наслідків радянської окупації в мовному середовищі Житомирської області».

2018–2019 роки

Щоб підштовхнути Конституційний суд України до завершення розгляду закону «Про засади державної мовної політики», громадські активісти 23 січня 2018 р. організували другий пікет під стінами суду. Скасування закону «Про засади державної мовної політики» було очікуване, та мало хто сподівався, що це станеться дуже швидко. День 28 лютого 2018 року, коли було оприлюднено рішення КСУ про його скасування, буде вписаний в історію боротьби за українську мову. Епопея зі скасуванням цього закону дещо парадоксальна. Як підраховано, за президента В. Януковича закон проіснував 561 день, а «в Україні, яка вигнала В. Януковича, він залишався чинним іще 1467 днів»²⁵⁹.

Незважаючи на рішення КСУ, яке є остаточним, суспільство залишалось інертно-байдужим, а подекуди незаконослухняним, зокрема, це стосується працівників сфери обслуговування. Деякі супермаркети і заклади громадського харчування на скарги про відмову в обслуговуванні державною мовою впродовж кількох місяців після рішення КСУ покликалися на скасований закон Ківалова-Колесніченка. А, наприклад, у березні 2018 року під час мовної громадської інспекції мережі кінотеатрів «Оскар», власником якої є колишній гендиректор телеканалу «1+1» О. Ткаченко,

²⁵⁸ Див.: *Марусик Т.* Міністр культури України намагається пересидіти мовні виклики в кущах // Радіо Свобода. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/29063926.html>.

²⁵⁹ Див.: *Семків В.* Кінець закону Ківалова-Колесніченка // Zbruc. – Режим доступу: <https://zbruc.eu/node/77198>.

виявилось, що співробітники мережі повністю саботували рішення про використання української мови²⁶⁰.

На жаль, тодішній президент країни та її уряд також виявилися не на висоті. Так Міністерство інформаційної політики вирішило виділити 12 мільйонів гривень на фінансування нової російськомовної газети для тих областей, «де вже загинуло понад 10 тисяч українських громадян, із них понад 2,5 тисячі військових, які боронили Україну»²⁶¹. Міністр внутрішніх справ України А. Аваков в оприлюдненій «Стратегії деокупації тимчасово окупованих територій України» стверджував, що тимчасовий/постійний статус російської мови як регіональної є відкритим питанням, а не червоною лінією, яку не можна переступати²⁶².

Разом з тим історичне рішення Конституційного суду, навіть за відсутності мовного закону, позитивно вплинуло на застосування державної мови в окремих сферах. Наприклад, у квітні 2018 року, не вдаючись до особливих пояснень такого нововведення, основні канали телебачення й радіо стали подавати у своїх передачах синхронний український переклад російськомовних текстових фрагментів: коментарів, відповідей на питання, інтерв'ю і т. ін. Це сталося вперше з 2005 р.²⁶³.

Скасування закону «Про засади державної мовної політики» спричинилося також до процесу скасування дії цього закону на територіях,

²⁶⁰ Див.: *Марусик Т.* Закон «Ківалова-Колесніченка» помер. Чи буде новий? Чим може закінчитися законодавча мовна конкуренція // Радіо Свобода. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/29137405.html>.

²⁶¹ Див.: *Самченко В.* Мінінформполітики хоче кинути на Донбас російськомовний «Бойовий листок» // Україна молода. – Режим доступу: https://umoloda.kyiv.ua/number/3271/180/120317/?0&fbclid=IwAR3xgvLzuDpTOxCzTwUWCxHdfBnv7ZIZBu2_IXjJzggqKesAfSgSTMtNEsU.

²⁶² Див.: *Аваков А.* Червоні лінії. Стратегії деокупації Донбасу на основі «Механізму Малих Кроків» // Українська правда. – Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/articles/2018/07/16/7186406/>.

²⁶³ Див.: *Марусик Т.* Десь тижнів зо два тому помітив, що перші канали ТБ і радіо почали накладати на російські синхрони український переклад // Facebook. Тарас Марусик. – Режим доступу: https://www.facebook.com/MarusykT/posts/2027776294213578?hc_location=ufi. – Дата публікації 14.04.2018. – Дата перегляду 06.03.2020.

де проживають 10 відсотків і більше носіїв регіональних мов або мов меншин. Після того, як Миколаївська облрада не спромоглася скасувати дію закону, прокуратура Миколаївської області звернулася в суд, який погодився з її аргументами і визнав рішення облради щодо надання російській мові статусу регіональної нечинним.

Паралельно з цими процесами парламентарі гальмували розгляд мовних законів. Філософія президента і тієї більшості, яка його підтримувала, полягала в тому, щоб не ухвалювати жодного мовного закону до президентських виборів, бо, на переконання політтехнологів П. Порошенка, це завадить йому набрати достатню кількість голосів для перемоги. З огляду на те, що цей сценарій завадили здійснити громадські активісти й експерти, президентська фракція вирішила: якщо якийсь закон й ухвалювати, то найслабший, без виписаних покарань і без копійки грошей, як про це казав автор одного з альтернативних законопроектів.

Автор ще одного альтернативного законопроекту, незважаючи на опозицію до президента і президентської фракції, виступаючи з парламентської трибуни, висловився пряміше і категоричніше: «<...> а хіба потрібен нам абиякий законопроект, який ще погіршить статус української мови? Чи нам потрібно під гарними гаслами ухвалювати закон, який має суть і мету, <...> що саме мав у свій час закон «Ківалова – Колесніченка»? <...> Тому я, звісно, проти ухвалення будь-чого, аби воно пройшло»²⁶⁴.

В такій напруженій і невизначеній ситуації низка громадських організацій у відкритій заяві під промовистою назвою «Фракція БПП ставить під загрозу ухвалення закону про державну мову» публічно попередила П. Порошенка і президентську фракцію про їхню відповідальність. Зрештою, в 2019 р. закон «Про забезпечення функціонування української мови як державної» був ухвалений, а П. Порошенко ще встиг поставити на ньому свій президентський автограф.

---

²⁶⁴ Див.: Стенограма XVI пленарного засідання від 04.10.2018 р. // Верховна Рада України. Офіційний вебпортал. – Режим доступу: <https://portal.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/6915.html>.

БІЛОРУСЬКА МОВА В ОФІЦІЙНІЙ СФЕРІ БІЛОРУСІ: РЕТРОСПЕКТИВА ТА СУЧАСНИЙ СТАН

Мовна ситуація в кожній країні мінлива, зумовлена цілим комплексом соціальних чинників, без урахування яких навряд чи можна задовільно проаналізувати детермінованість функціонування певної мови. Ступінь цієї «мінливості» залежить від структури суспільства, державного ладу, перебігу демографічних, політичних, економічних, ідеологічних, технологічних, культурних, релігійних, освітніх і глобалізаційних процесів, які охоплюють суспільство. Через це дослідники й підкреслюють, що «реальна система мови, на відміну від більш звичайних систем, <...> не має самостійного, самодостатнього існування і становить лише одну з властивостей людського суспільства, одну з сторін його діяльності. У цьому розумінні вона позбавлена об'єктної цілісності і лише умовно може розглядатися в абстракції від свого безпосереднього суб'єкта – людського суспільства»²⁶⁵. Якщо соціальний статус мови передусім зумовлений комунікаційними потребами, виплеканими в межах колективу (залишаємо поза коментарем їхню природу), то розвиток структури самої мови амбівалентний: залежить і від розвитку мовного колективу, і від внутрішньомовних процесів, заданих глотогонічно. Приймаючи підхід, що «соціолінгвістика – це невід'ємна частина етнолінгвістики»²⁶⁶, маємо враховувати, що в кінцевому підсумку аналіз соціального статусу мови буде одним із фрагментів характеристики стану етносу (на-

²⁶⁵ Мельничук О. С. Розвиток мови як реальної системи // Мовознавство. – 1981. – № 2. – С. 25.

²⁶⁶ Герд А. С. Социолнгвистика : Учебное пособие. – Санкт-Петербург, 2013. – С. 3.

ції) у межах синхронічного зрізу. При цьому треба завжди мати на увазі, що «будь-який етнічний процес, етнічне явище має свій соціальний бік, а на більшості соціальних явищ лежить відбиток етнічності»²⁶⁷, тобто зміни в суспільстві (як і зміни в статусі мови) завжди супроводжуювані модифікацією етнічного організму (усього чи його окремої страти).

Нова білоруська літературна мова, започаткована в ХІХ ст., вийшла на широкий історичний кін як самостійний ідіом тільки під час Першої світової війни, хоч упродовж 1905–1914 рр. розвиток білоруськомовного друку, публіцистики, художньої літератури відбувався пришвидшеними темпами. Провідну роль у початковий період унормування відіграла газета «Наша ніва» (1906–1915), вплив її стандартів, привабливість авторів видання були настільки потужними, що цей період в історії білоруської мови й літератури називають «нашонивським». Початок Першої світової війни перервав цей процес і спочатку загальмував білоруський мовний розвиток, а проте пізніше, разом з приходом німецької влади, перед білорусами розгорнулися нові горизонти можливостей. Певна річ, що загальнонародна білоруська мова в усій своїй діалектній різноманітності має набагато довшу історію, але про її кодифіковану форму дослідники говорять тільки від 1918 р., коли побачила світ «Білоруська граматика для шкіл» Б. Тарашкевича. (Питання спадкоємності між старобілоруською та новою білоруською літературними мовами розглядаємо як нерелевантні в нашому контексті)²⁶⁸. Іншими словами, аналізувати особливості використання білоруської літературної мови в офіційній сфері можна тільки впродовж трохи більше як ста останніх років. І протягом означеного періоду білоруська мова функціонувала не лише в умовах білінгвізму

²⁶⁷ Там само. – С. 4.

²⁶⁸ Звичайно в статті наголошено на опозиційному протиставленні літературної та національної мови. У деяких частинах тексту їх розглянуто як єдиний ідіом, без релевантних ознак.

(який ми характеризуємо як диглосію²⁶⁹), а часто й культурного дуалізму (двокультурності): частина носіїв різною мірою була втягнена в систему білоруської та російської культур (кількісно найбільша група в середині ХХ – на початку ХХІ ст.), інша – залучена до білоруської та польської. Потужність цих частин змінювалася, відбиваючи складні етнічні процеси на білоруських землях, а проте навіть нині згадані страти й далі існують у Республіці Білорусь, щоправда, друга група демографічно істотно ослаблена, утратила провідну роль, яку вона відігравала в перший період білоруського національного відродження в ХІХ ст. Як відомо, провідні білоруські культурні й політичні діячі ХІХ ст. (В. Дунін-Марцинкевич, Я. Чечот, Ф. Богушевич, К. Калиновський та ін.) походили з католицького середовища, у якому польська мова й культура були панівними. До 1860-х рр. білоруські тексти друкували здебільшого латинською графікою, оскільки більшість «білоруськомовних письменників і видавців білоруських книжок були виховані в душі польської культурної традиції й належали до католицької конфесії, тому латинський алфавіт сприймався як елемент мовного зв'язку з польською культурою»²⁷⁰. Латинка стала «семіотично маркованим» знаком опозиційності до Російської імперії та солідарності з польським свободолюбством²⁷¹. 1859 р. російський уряд своєю постановою заборонив використання латиниці для східнослов'янських текстів, через що «для білоруської книжки фактично не залишалось шансів бути надрукованою латинським шрифтом»²⁷². Період 90-х років ХІХ ст. «можна вважати поворотним в історії білоруської графіки, коли білоруське книгодрукуван-

²⁶⁹ Див.: Скопненко О. І. Образ ідіому крізь процеси кодифікації (на матеріалі української та білоруської літературних мов першої третини ХХ ст.) // Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. 2011. Випуск 15. С. 227–233.

²⁷⁰ Мова «Нашай нівы» (1906–1915). Варьянтнасць. Сінанімія; Лемцогова В. П. [і інш.]. – Мінск : Беларуская навука, 2005. – С. 37.

²⁷¹ Мечковская Н. Белорусский язык : Социолингвистические очерки. – München : Verlag Otto Sagner, 2003. – С. 55, 57.

²⁷² Мова «Нашай нівы» (1906–1915). Варьянтнасць. Сінанімія; Лемцогова В. П. [і інш.]. – Мінск : Беларуская навука, 2005. – С. 37.

ня взяло виразну орієнтацію на кирилицю»²⁷³, що кінець кінцем і ознаменувало втрату польсько-білоруським культурним дуалізмом провідної ролі в білоруському відродженні. Проте латинична традиція оформлення білоруських видань зберігалася майже до середини ХХ ст., здебільшого на західнобілоруських землях. Скажімо, часопис для дітей-білорусів «Praleski» в умовах польського режиму друкували латинкою у Вільнюсі (біл. Вільня) аж до початку Другої світової війни. При цьому назва на обкладинці також була продубльована кирилицею, хоч більше ніде у виданні не вживано цієї графіки. Цілком слушним буде припущення, що традиція використання двох графік – кириличної та латинської – і далі була б живою, якби вся білоруська етномовна територія не опинилася під радянським контролем.

Двокультурність не може існувати довго, «це переходовий стан, це діахронія в синхронії», «яка після досить тривалого періоду (2–3 покоління) трансформується в нову монокультуру»²⁷⁴. Оформлення єдиної білоруської монокультури серед провідних верств суспільства відбувалося з великими труднощами, оскільки найдовговічніші державні утворення ХХ ст. на етнічних білоруських землях не мали самостійного характеру й ознак білоруської національної держави. І Соціалістична Радянська Республіка Білорусь (1919), і Литовсько-Білоруська Радянська Соціалістична Республіка (Радянська Соціалістична Республіка Литви й Білорусі) (1919), і Білоруська Радянська Соціалістична Республіка (з варіаціями в назві) (1919–1991) створені під контролем зовнішніх політичних сил – російських, тому було б дивно очікувати від цих державних утворень пробілоруської мовної політики. Соціальна база для високоорганізованої поліфункціональної білоруської монокультури була вузькою (селянською), у період урбанізації у ХХ ст. так і не витворилася монокультурна білоруськомовна міська більшість, а в умовах бездержавності (і на західних землях, приєднаних до Польщі за Ризьким мирним договором 1921 р.

²⁷³ Там само. – С. 38.

²⁷⁴ Герд А. С. Знач. праця. – С. 22–24.

(до 1939 р.), і на східних, у складі СРСР²⁷⁵) загалом не було змоги опиратися закріпленню білорусько-російського культурного дуалізму, що, своєю чергою, поступово перетворюється на російськомовну монокультуру. Так білоруська мова стає ідіомом неповного територіального та етнічного поширення (за соціолінгвістичною класифікацією О. Ткаченка²⁷⁶). Проте, зауважує польський дослідник Р. Радзік, «російська мова, як відносно нова на просторах Білорусі, не є носієм багатовікової культурної традиції білоруського простолюдю, а також державної традиції Великого князівства Литовського, важливою частиною якого була Білорусь. У ХІХ ст.

²⁷⁵ У 1939–1941 рр. абсолютна більшість білоруських етнічних територій опинилася в межах одного утворення – БРСР. Після підписання радянсько-польського договору 1945 р. до ПНР відійшли західні райони Білостоцької обл. БРСР – досить значний білоруськомовний ареал на Північному Підляшші, здебільшого локалізований на територіях, що лежать на північ від р. Нарви [докладніше див.: Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny. – Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, 1980–2009. – Т. 1 – 10]. На початку ХХІ ст. цей діалектний простір набув ознак ареалу, що тане. Східну межу поширення білоруських говірок установити надзвичайно складно, але, поза всяким сумнівом, на території Смоленської обл. РФ поширені й власне білоруські говірки, і перехідні білорусько-російські ареали [докладніше див.: Смоленские говоры : Коллективная монография / Л. З. Бояринова [и др.] ; под ред. Бояриновой Л. З. – Смоленск : Свиток ; СмолГУ, 2015. – 384 с.]. Білоруські говірки поширені також на території Латвії (у Краславському краї [докладніше див.: Янковяк М. Беларуска гаворкі ў Краслаўскім раёне Латвіі : Сацыялінгвістычнае дасьледаваньне. – Выд. 2 е. – Смаленск, 2015. – 288 с.]), Литви (на Віленщині) [докладніше див.: Савіч М. Беларуска гаворкі Віленшчыны : гісторыя і сучаснасьць // Спадчына. – 1994. – № 6. – С. 105–109.] та України (у деяких північних районах Лівобережжя, наявні також окремі білоруськомовні анклавні поза порубіжними територіями, як-от у с. Сурьсько-Литовське Дніпропетровської обл.). Усі названі ареали зазнали істотного редукування в другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. (північноукраїнські – найменшого). Процес демаркації лінії білорусько-українського кордону триває й досі. Соціолінгвістичний статус цих ідіомів на білоруських етнічних землях поза Білоруссю невисокий, білоруську мову викладають у деяких середніх школах Польщі (на Підляшші) та Литви (наприклад, у Вільнюсі). Використання білоруської мови в освіті в країнах діаспори не розглядаємо.

²⁷⁶ Докладніше див.: Ткаченко О. Б. Українська мова : сьогодення й історична перспектива. – Київ : Наукова думка, 2014. – С. 88.

вона функціонувала як мова царських урядовців та армії, у ХХ – слугувала засобом радянської білоруського суспільства»²⁷⁷.

У Білорусі впродовж першої половини ХХ ст. соціальні функції виконували шість провідних мов: білоруська, польська, російська, їдиш, українська та литовська. Два останні ідіоми мають набагато меншу комунікаційну потужність, автохтонно поширені на південному заході та північному заході сучасної Білорусі. Українська була мовою періодичного друку на Західному Поліссі впродовж 1917–1944 рр.²⁷⁸, нею також викладали в деяких школах цього регіону до початку 1950-х. Щодо історії застосування литовської мови в офіційній сфері на території сучасної Білорусі маємо уривчасту інформацію, яка здебільшого стосується використання цього ідіому в початковій і середній школі у двох селах Гродненщини (Пелясе, Римдзюни) наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст.²⁷⁹ Очевидно, що литовська мова в першій половині ХХ ст. була більше поширена на території сучасної Білорусі. Білоруська, польська, російська мови були поширені також поза середовищем свого основного функціонування, оскільки мали надетнічний характер, хоч білоруська в цьому переліку мала найслабші позиції, а російська – найсильніші.

Напевно, уперше в білоруському державотворенні ХХ ст. юридичний статус білоруської мови, хоч і опосередковано, був закріплений у 6 пункті Другої статутної²⁸⁰ грамоти Виконавчого комі-

²⁷⁷ Радзiк Р. Памiж Расiяй i Польшчай: Нацыянальна-культура на эвалюцыя беларускага грамадства на працягу двух апошнiх стагоддзiў // Беларусiка=Albaruthenika 6. Беларусь памiж Усходам i Захадам: Праблеми мiжнацыянальнага, мiжрэлігiйнага i мiжкультурнага ўзаемадзеяння, дыялогу i сiнтэзу. Ч. 1 / Рэд. Ул. Конан i iнш. Мiнск: ННАЦ iмя Ф. Скарыны, 1997. – С. 49.

²⁷⁸ Павлюк І., Мартинюк М. Хрестоматія української легальної преси Волині, Полісся, Холмщини та Підляшшя 1917– 1939, 1941– 1944. – Луцьк : ПВД «Твердиня», 2005. – 428 с.

²⁷⁹ Як працуе літоўская школа ў Рымдзюнах, якую наведалі міністры Макей і Лінкявічус // Радыё Свабода. – URL: <https://www.svaboda.org/a/30443549.html>

²⁸⁰ Біл. найменування *Устаўная грамата* залишилося в історії нової білоруської літературної мови тільки як унікальний документонім (усього відомо три документи 1918 р. з такою назвою), інших документів зі згаданим елементом у

тету ради Першого всебілоруського з'їзду 9 березня 1918 р.: «У межах Білоруської Народної Республіки всі народи мають право на національно-персональну автономію; проголошено рівне право всіх мов народів Білорусі»²⁸¹. Проте в офіційній сфері білоруська мова з'явилася ще раніше – наприкінці 1915 – на початку 1916 р., коли половина білоруського етномовного простору опинилася під німецькою окупацією, у складі т. зв. Верхнього Сходу (нім. Ober Ost) – територій, якими керували німецькі військові. 21 лютого 1918 р. згаданий Виконавчий комітет проголосив Першу статутну грамоту, згідно з якою «білоруський народ має здійснити своє право на цілковите самовизначення, а національні меншини на національно-персональну автономію. <...> до скликання сейму вся влада в Білорусі має належати народам, які в ній живуть»²⁸².

Питання ролі цих документів у процесі білоруського державотворення в сучасній історіографії Білорусі однозначно ще не розв'язане. Якщо серед істориків, далеких від панівної ідеології та офіційної історіографії Республіки Білорусь, БНР кваліфікована як перше білоруське державне утворення у ХХ ст., що стало підвалинами націє- й державотворення сучасної доби, то в офіційних наукових та ідеологічних колах цієї країни БНР трактують по-іншому. Показовим з цього погляду може бути надрукована 2019 р. програмна колективна стаття академіка-секретаря

складі назви виявити не вдалося. У сучасній білоруській літературній мові прикметник *устаўны* з таким семантичним наповнення не закріпився, у білоруській лексикографії засвідчено тільки відносний прикметник *устаўны*, похідний від іменника *устаў* 'тип письма'. Перекладаємо біл. *устаўны* укр. *статутний*.

²⁸¹ [П-я] Ўстаўная грамата Выканаўчага Камітэту Рады Першага Ўсебеларускага Зьезду за 9.03.1918. – URL: <http://pravo.by/pravovaya-informatsiya/pomniki-gistoryi-prava-belarusi/kanstytutsyynae-prava-belarusi/akty-belaruskay-narodnay-respubliki/i-ya-sta-naya-gramata-vykana-chaga-kamitetu-rady-pershaga-sebelaruskaga-zezdu-za-9-03-1918/> (дата звернення 24.03.2020).

²⁸² [І-я] Ўстаўная грамата да народаў Беларусі Выканаўчага Камітэту Рады Першага Ўсебеларускага Зьезду за 21.02.1918. – URL: <http://pravo.by/pravovaya-informatsiya/pomniki-gistoryi-prava-belarusi/kanstytutsyynae-prava-belarusi/akty-belaruskay-narodnay-respubliki/i-ya-sta-naya-gramata-da-naroda-belarusi-vykana-chaga-kamitetu-rady-pershaga-sebelaruskaga-zezdu-za-/> (дата звернення 24.03.2020).

відділення гуманітарних наук і мистецтв НАН Білорусі О. Ковалені, директора Інституту історії НАН Білорусі В. Даниловича, заступника держсекретаря ради безпеки Республіки Білорусь генерала-майора В. Арчакова й начальника управління секретаріату ради безпеки Республіки Білорусь О. Баньковського. У дописі під промовистою назвою «До питання про історичну політику» автори подають 14 пунктів, у яких викладають, на їхню думу, найпоширеніші та найчастіші «прийоми спотворення історичного минулого білоруського народу». До них, зокрема, належать «1) заперечення спільного коріння білорусів, росіян, українців; 2) заперечення важливої ролі предків сучасних білорусів у становленні таких форм державності як Полоцьке й Турівське князівства, Київська Русь, ВКЛ (Велике князівство Литовське. – О. С.), Річ Посполита, Російська імперія; 3) використання фактів і подій війн між ВКЛ і Московською державою, а також між Річчю Посполитою і Росією для протиставлення білорусів і росіян <...>; 4) трактування поділів Речі Посполитої як трагедії втрати державності білорусів. <...> При цьому білорусів влада (Росії. – О. С.) розглядала як частину триєдиного державотвірного етносу Російської імперії, який складався з великоросів, білорусів і малоросів; 5) трактування повстань 1794 р., 1830–1831 рр., 1863–1864 рр. як визвольного руху білоруського народу; 6) безпідставне заперечення або ж перебільшення значення БНР в історії білоруської державності. Замовчування фактів співпраці функціонерів так званої «ради БНР» в еміграції із зарубіжними спецслужбами»²⁸³. Як бачимо, автори подають модифіковану радянську схему історії Білорусі, що сформована навколо періоду комуністичного правління як фактологічного стрижня. Якщо ж пильніше придивитися до п. 5, то можна побачити, що це своєрідна модифікація ідеології *західноросійства*²⁸⁴ – місцевого різ-

²⁸³ Коваленя А., Арчаков А., Данилович В., Баньковский А. К вопросу об исторической политике // Беларуская думка. – 2019. – № 8. – С. 8–9.

²⁸⁴ Пропонуємо саме такий український відповідник до біл. заходнерусизм, рос. западнорусизм. В українській науковій літературі на позначення цієї політико-культурної течії часом уживана одиниця західнорусизм, але вона, поза всяким сумнівом, непереконливо вмотивована, адже, по-перше, нівелює розрізнення

новиду російської імперської історіографічної школи, яка не визнає ні українців, ні білорусів окремими народами. Аналогом до цього явища сучасної білоруської культури й гуманітаристики може бути т. зв. малоросійство²⁸⁵, що було розвинулося на українському ґрунті.

При цьому згадані автори наголошують, що «колектив Інституту історії НАН Білорусі вперше у світовій науці запропонував принципово нове трактування поняття “державність”. Її розглядають як внутрішню потенційну здатність етнонаціональної спільноти (в оригіналі: сообщества. – О. С.) та її еліти, що забезпечує право й можливість тривалого самостійного історичного існування й розвитку. Держава ж – це конкретне втілення потенціалу державності, сукупність державотвірних чинників»²⁸⁶. Дослідники твердять, що «в національних формах білоруської державності закладено національний зміст титульного етносу: Білоруська Народна Республіка, Соціалістична Радянська Республіка Білорусі, Радянська Соціалістична Республіка Литви й Білорусі, Білоруська Радянська Соціалістична Республіка та Республіка Білорусь»²⁸⁷. Пояснення в тексті статті, що саме автори вкладають у поняття «національний зміст титульного етносу», не вдалося виявити, а це, можливо, допомогло б правильно зрозуміти останню цитату, досить невдало побудовану.

Як бачимо, у такому трактуванні спадщина, зокрема й мовна, періоду БНР не опиняється в центрі не лише білоруської

між коренями рус- та рос-, а цього на ґрунті української мови не може бути, а по-друге, створює небажану омонімію (русизм – мовний елемент киеворуського періоду). Якщо прийняти західнорусизм як норму, то це, зрештою, у кінцевому підсумку мусить призвести до нерозрізнення онімів Русь і Росія, що небажано з історичного погляду.

²⁸⁵ *Нагорна П. П.* Ідентичність національна // *Енциклопедія історії України: Т. 3: Е–Й / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.* – Київ : Наукова думка, 2005. – 672 с.: іл. – URL: http://www.history.org.ua/?termin=Identychnist_nacionalna (дата звернення 24.03.2020).

²⁸⁶ Коваленя А., Арчаков А., Данилович В., Баньковский А. Знач. праця. – С. 5.

²⁸⁷ Там само. – С. 6.

історіографії та лінгвістики, а й суспільного наративу²⁸⁸, наскільки він можливий у нинішніх обставинах розвитку Білорусі. Саме з цієї причини історики Республіки Білорусь здебільшого не залучають Тимчасову конституцію БНР (1918), що була оригінальним правовим документом, витвореним у власне білоруському середовищі, до родоводу конституційної традиції Білорусі. Вони розглядають тільки конституційні документи радянського періоду – основні закони 1919, 1927, 1937, 1978 та 1994 рр.

Уживання білоруської мови в документах БНР було тільки закріпленням традиції, як ми вже зазначали, започаткованої 1915 р. під час німецького правління. За словами Ф. Турука, «про будь-яку політичну або навіть культурно-національну роботу білорусів в умовах панування царської військової цензури та військово-поліційного режиму, звісно, не могло бути й мови»²⁸⁹, а тому білоруські культурні й політичні діячі, які залишилися у Вільнюсі, налагоджують активні зв'язки з литовськими, польськими та єврейськими організаціями, а згодом порушують разом з ними питання про повну незалежність білоруських і литовських земель у формі Великого князівства Литовського із сеймом у Вільнюсі. Наприкінці 1915 р. з ініціативи білоруських організацій створена

---

²⁸⁸ Пор. висловлювання президента Республіки Білорусь О. Лукашенка: «Наша білоруська держава існує з 1 січня 1919 року – з часу утворення БСРР. Білоруська Народна Республіка, про яку невинувато багато говорять, не стала реальною державою» [Лукашенко А. Г. Исторический выбор Беларуси. – Минск, 2003. – С. 43]. Пор.: «25 березня 1918 р. в умовах окупації Білорусі німецькими військами під час Першої світової війни була проголошена Білоруська Народна Республіка – національна буржуазно-демократична держава. Проте повновартісною державою вона не стала, бо не мала Конституції, не мала державного кордону, власних збройних сил, фінансів та інших атрибутів державності» [Национальный правовой Интернет-портал Республики Беларусь. Помнікі гісторыі права Беларусі / Канстытуцыйнае права Беларусі / Агульныя звесткі. – URL: <http://pravo.by/pravovaya-informatsiya/pomniki-gistoryi-prava-belarusi/kanstytutsyy-nae-prava-belarusi/agulnyya-zvestki/>].

²⁸⁹ Турук Ф. Белорусское движение : Очерк истории национального и революционного движения белоруссов. – Москва : Государственное издательство, 1921 [Репринтне видання. – [Мінск] : Минская картографическая фабрика Белгеодезии, 1994]. – С. 25.

Конфедерація Великого князівства Литовського, до складу якого ввійшли речники чотирьох народів регіону. Тимчасова рада Конфедерації випустила чотирма місцевими мовами спеціальний «Універсал»²⁹⁰. Білоруський варіант цього документа має назву «Унівэрсал конфэдэраціі Вялікаго Князьства Літоўскаго». Його мова відбиває тогочасний білоруський розхитаний узус. Усі слова в назві не відповідають сучасній білоруській літературній нормі (на фонетико-графічному (морфемному) рівні). Цікаво, що в «Універсалі» вживана одиниця, що закріпилися в сучасній українській літературній мові, але втрачена в сучасній білоруській: *лета 1915, мес грудня (декабря) 19 дня*²⁹¹ (сучасна білоруська кодифікована назва дванадцятого місяця року – *снежань*). Бачимо, що паралельне використання латинсько-російської назви *декабрь* мало сприяти, напевно, уникненню різночитань тексту, оскільки білоруська лексична норма тільки встановлювалася. У тогочасних українських документах також була схожа практика, коли поряд з українськими лексемами наводили російські назви для окреслення лексичного обсягу слова. Одиниця *снежань* виникла в середовищі «Нашай ніви», у 1907 р. на шпальтах газети ще вживали назву *грудень*, у 1908 – *грудень (дзекабр)*, у 1909 – *снежань (дзекабр)*, а в 1910 – 1912 – тільки *снежань*²⁹². Отже, мова «Універсалу» робить крок назад проти узусу «Нашай ніви».

У білоруській газеті «Гоман» у січні 1916 р. був опублікований наказ фельдмаршала П. фон Гіндербурга «Про необмежене поширення білоруської мови нарівні з іншими мовами». Як зазначає К. Любецька, фактично цим білоруській мові надано статус державної на «території Обер-Ост». Цього ж року, у березні, «Гоман» повідомив, що П. фон Гіндербург видав наказ, що регламентував навчання в школах, відповідно до якого «білоруську мову, як відмінну від російської, безперешкодно допускають»²⁹³. 1918 р.

²⁹⁰ Там само. – С. 26.

²⁹¹ Там само. – С. 88.

²⁹² Крамко І. І., Юрєвіч А. К., Яновіч А. І. Гісторыя беларускай літаратурнай мовы : У 2 т. – Т. 2. – Мінск : Навука і тэхніка, 1967. – С. 138–139.

²⁹³ Докладніше див.: К. Любецька. З гісторыі нямецка-беларускай, беларуска-нямецкай лексікаграфіі і тэрмінаграфіі. – Мінск : Беларускі кнігазбор, 2002. – С. 15.

у Лейпцизі вийшов друком т. зв. Семимовний словник²⁹⁴, який подавав лексику (значно менше – фраземіку) німецької, польської, російської, білоруської, литовської, латиської мов та мови їдиш. Це було перше лексикографічне видання у ХХ ст., що виводило білоруську мову в офіційну сферу, оскільки кодекс був створений для налагодження інформаційних потоків між німецьким командуванням і носіями мов підконтрольних територій. Бюро перекладів відділу преси при головному командуванні Верхнього Сходу оприлюднювало німецькою, білоруською, латиською, литовською, польською та їдишем оголошення й розпорядження окупаційної влади. У процесі роботи, «щоб не вносити до службового перекладу різночитань», у цьому підрозділі вирішили «створити картотеку деяких слів та їхніх перекладів латиською, литовською, польською, єврейською, білоруською та російською мовою»²⁹⁵, з якої й виріс названий словник.

За даними Національного правового інтернетного порталу Республіки Білорусь, жоден з офіційних актів РРФСР (яка фактично контролювала східну частину білоруських етнічних земель) у 1917–1918 рр. не був виданий білоруською мовою. Щоправда, 1918 р. в Москві був надрукований білоруський переклад Конституції РРФСР. Г. Кулеш називає цей документ «першою спробою передати поняття законодавства засобами сучасної білоруської мови»²⁹⁶, хоч навряд чи можна беззастережно прийняти таку позицію, адже акти БНР, «яким значною мірою властива публіцистичність, лозунговість»²⁹⁷, однаково залучені до офіційної сфери та законотвірної білоруськомовної традиції. Згадана дослідниця до-

²⁹⁴ Sieben-Sprachen-Wörterbuch: Deutsch–Polnisch–Russisch–Weißruthenisch–Litauisch–Lettisch–Jiddisch. Leipzig 1918. Видання в білоруській лінгвістиці також відоме під назвою «Лексикон білоруської мови в німецькому опрацюванні» (назва вживана в радянський період). Щодо авторства словника дослідники висловлюють різні міркування. Найімовірніше, це колективна праця (див.: К. Любечкая. Знач. праця. – С. 17).

²⁹⁵ Там само. – С. 15.

²⁹⁶ Кулеш Г. І. Мова беларускага заканадаўства ХХ ст.: генезіс і эвалюцыя. – Мінск, 2015. – С. 19.

²⁹⁷ Там само. – С. 26.

ходить висновку, що «на початковому етапі специфічні лінгвальні засоби для передавання законодавства “виростали” з публіцистики»²⁹⁸. Іншими словами, усі білоруськомовні тексти, використовувані в офіційній сфері, у початковий період не мали суворо регламентованих мовних засобів, оскільки вироблення різних стилістичних інструментів тільки починалося. Тим-то немає рації віддавати пальму першості білоруському перекладові Конституції РРФСР перед офіційними документами БНР. Якщо порівняти мову перекладу Конституції РРФСР і текст Третьої статутної грамоти БНР, навіть без ретельного аналізу походження елементів, використавши побіжний погляд, то стане очевидним, що документ БНР містить набагато менше елементів, які б відходили від норм сучасної білоруської літературної мови, ніж текст, виданий у Росії. Використаємо для прикладу кілька перших речень з обох текстів, підкресленням покажемо елементи, відмінні від сучасної норми (помилки друку, сплутування літер у та ў, е та ё та ін. не беремо до уваги, бо в ті часи в друкарнях часто бракувало цих специфічних знаків білоруського письма):

<p>[Ш-я] Ўстаўная грамата Рады Беларускай Народнай Рэспублікі (25.03.1918)</p>	<p>Канстытуцыя (Асноуны закон) Расейскае Сацыялістычнае Федэратыўнае Радавае Распублікі (Москва, 1918)</p>
<p><i>Год назад народы Беларусі разам з народамі Расіі скінулі ярмо Расейскагo царызму, які найцяжэй прыціснуу быу Беларусь; нi пытаючыся народу, ен укiнуу наш край у пажар вайны, якая чыста зруйнавала гарады і вескі беларускіe. Цяпер мы, Рада Беларускай Народнай Рэспублікі, скідаем з роднагo краю апошняе ярмо дзяржаўнай залежнасьці, якое гвалтам накінулі расійскія цары на наш вольны і нiзалежны край.</i></p>	<p><i>Гэты асноуны закон вайходзіць у сілу з мадэнту яго аглашэньня у скопчануй хвормя у «Извєстіях В.Ц. И. К.». Іон павiнiн быць агалошан усімі мейсцовымі уставамі Радавае уласьці і выстанаулян у ва ўсіх Радавых установах на відочных майсцох.</i></p>

²⁹⁸ Там само.

<p><i>Ад гэтаго часу Беларуская Народная Рэспубліка абвешчаеца Незалежнай і Вольнай Дзяржавай. Самі народы Беларусі, у <u>асобі</u> свайго Устаноучаго Сойму, пастановяць аб будучых дзяржаўных <u>звязях</u> Беларусі.</i></p>	<p><i>РАЗДЗЕЛ ПЕРШЫ. Даклярацыя прау працоунаго і абіранаго народу. Частка першая. 1. Расея аб'яўляецца Рэспублікай Радау Працоуных, Салдацкіх і Селянскіх Дэпутатау. Уся <u>уласць</u> у цэнтры і на мейсцах прыналежыць гэтым Радам. 2. <u>Радавая</u> Расейская Рэспубліка устанавляецца на аснову вольнаго хаурусу вольных нацыяу, як федэрацыя (вольны злук) Радау нацыянальных рэспублік.</i></p>
---	---

Певна річ, що для того, щоб зробити далекосяжні висновки, таке порівняння потрібно провести на більшій верифікаційній базі, урахувати практику тогочасного білоруського друку, визначити діалектне середовище формування мовної особистості авторів перекладу та оригінального тексту, урахувати цілий комплекс інших причин історико-філологічного характеру. Проте цілком упевнено можна твердити, що поява білоруськомовних документів у РРФСР була викликана практикою використання білоруської мови на окупованих німецьких територіях та в БНР.

Ризький мир 1921 р., унаслідок якого відбувся розподіл українських і білоруських земель між країнами-переможцями у війні, фактично був укладений між Росією та Польщею, проте офіційний текст договору підписано від імені чотирьох державних утворень: Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки (за себе та за уповноваженням уряду Білоруської Соціалістичної Радянської Республіки), Української Соціалістичної Радянської Республіки та Польської Республіки. Текст договору видано у формі тримовного видання: російською, українською та польською. Детальний лінгвістичний аналіз цієї пам'ятки потребує окремої розвідки, але на кількох спостереженнях варто наголосити. По-перше, хоч документ і підписано від імені уряду БСРР (повноважень білоруської делегації не визнали поляки, відповідно її речників і не було на перемовинах), а проте білоруськомовного

тексту під час підписання не було, що свідчить про недопущення білоруської мови до міжнародних актів. По-друге, в українському тексті можна виявити помилкові написання навіть з погляду тогочасного узусу, як-от на титулі: *уряд Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки за себе й по уповноваженню уряду Білоруської Соціалістичної Радянської Республіки*. По-третє, у російському тексті використано гібридний правопис, який поєднував дореформений (з йорами та ятями) та новий, запроваджений 1918 р. В українському тексті власні назви поселень, через які (чи біля яких) мала пролягти лінія кордону між Польщею, з одного боку, та Білоруссю й Україною, з другого, часто в дужках мають російські форми в дореформеному оформленні: *Обидві укладаючі договір сторони, згідно з принципами самовизначення народів, визнають незалежність України й Білорусі, а також згоджуються й ухвалюють, що східну границю Польщі, цеб-то границю між Україною, Росією й Білоруссю з одної сторони й Польщею з другої, означає лінія: <...> далі границею колишніх Віленської й Вітебської губерній до шляху, що сполучає с. Дрозди з м. Оріховно (**Орѣховно**), залишаючи шлях і м. Оріховно на боці Польщі²⁹⁹. У польському тексті договору не використувано в кириличному оформленні російських варіантів згаданих онімів, але їх іноді наведено в латинографічному оформленні: <...> *dalej granicą byłych gubernij Witeńskiej i Witebskiej do drogi, łączącej w. Drozdy z m. Orzechowno (**Oriechowno**), pozostawiając drogę i m. Orzechowno po stronie Polski³⁰⁰*. Білоруські форми онімів не згадані в жодному з трьох варіантів договору.*

Радянську владу в Білорусі проголосили 1918 р. у Смоленську, межі радянської білоруської держави мали майже збігатися з тими кордонами, що їх визначила БНР, спираючись на етнографічний

²⁹⁹ Мирный договор между Россией и Украиной с одной стороны и Польшей с другой подписанный в г. Риге 18 марта 1921 года; Мировий договір між Україною й Росією з одної сторони й Польщею з другої; Traktat pokoju między Polską a Rosją i Ukrainą podpisany w Rydze dnia 18 marca 1921 roku. – 1921. – [Український варіант]. – С. 3.

³⁰⁰ Там само. – [Польський варіант]. – С. 3.

принцип. Певна річ, що в обох випадках це були ефемерні межі, бо жодна з цих двох держав не змогла стати суб'єктом міжнародного права. У цьому випадку нас цікавить, якою мала б бути комунікативна потужність білоруської мови, виходячи з постульованих кордонів. За 1918–1920 рр. радянська Білорусь зменшилася майже втричі: до складу РРФСР передано східні й південні сучасні білоруські території (Вітебщину, Смоленщину, Могильовщину, Гомельщину), до Литви відійшли північно-західні території (Віленщина, Гродненщина, Лідський регіон, Ошмянщина, Браславщина), які вже за Ризьким мирним договором перейшли під контроль Польської Республіки. У цей час тривала польсько-радянська війна, тому під контролем БСРР було ще менше територій. За «Енциклопедією історії Білорусі», саме на зборах керівників Комуністичної партії Литви й Білорусі та інших радянських органів 31 липня 1920 р. проголошено Декларацію про незалежність БСРР, а «східним кордоном республіки визнали межі Мінської губернії»³⁰¹. Потенційна комунікативна потужність білоруської мови в офіційній сфері істотно знизилася, адже до складу радянської Білорусі ввійшло тільки 6 повітів колишньої Мінської губернії (Бобруйський, Борисовський, Ігуменський, Мозирський, частина Мінського й Слуцького)³⁰². Інші форми білоруської державності зникли з політичної арени. 1924 р. відбулося т. зв. Перше «укрупнення БСРР»³⁰³, а 1926 р. – Друге, унаслідок яких до республіки приєднано Вітебську й Гомельську губернії (майже всі території) та частини Смоленської. Територія БСРР на початок 1927 р.

³⁰¹ Энциклапедыя гісторыі Беларусі: У 6 т. – Т. 1 ; Рэдкал.: М. В. Біч і інш. – Мінск : Беларуская энцыклапедыя, 1993. – С. 401.

³⁰² Докладніше див.: *Ціхаміраў А.* Беларусь у сістэме міжнародных адносін перыяду пасляваеннага ўладкавання Еўропы і польска-савецкай вайны (1918–1921 гг.). – Мінск : Экаперспектыва, 2003. – 400 с.; Западный фронт РСФСР 1918-1920. Борьба между Россией и Польшей за Белоруссию. – Минск : Харвест, 2008. – 399 с.

³⁰³ Термін уживаний у радянській історіографії, у сучасній білоруській історіографії використовують термін «повернення східнобілоруських територій» [Энциклапедыя гісторыі Беларусі: У 6 т. – Т. 6. – Ч. I ; Гал. рэд. Г. П. Пашкоў. – Мінск : «Беларуская энцыклапедыя» імя Петруся Броўкі, 2001. – С. 566].

становила 125 950 км² з населенням близько 5 млн осіб, 80 % з яких були етнічними білорусами³⁰⁴. «Питання про приєднання східних губерній до БРСР тісно пов'язували, а часом і отожднювали з питанням про білоруську мову й процесом білорусизації»³⁰⁵. 1926 р. на Гомельщині працювала комісія політбюро ЦК ВКП(б), «яка визнала білоруський характер населення губернії, хоч відзначила низький рівень його самосвідомості та негативне ставлення до білорусизації»³⁰⁶. Приєднанню до БСРР опиралася губернська влада, не бажаючи втрачати наявних важелів впливу, та окремі верстви населення з невиразною національною ідентичністю. Велику роль у долученні більшості східнобілоруських етнічних територій до БСРР відіграли зовнішньополітичні розрахунки радянського керівництва: «Приєднання до БСРР районів з більшістю білоруського населення протиставляли політиці національного тиску й гноблення, яку проводила Польща в Західній Білорусі»³⁰⁷. Це, безумовно, стало інструментом тиску на польський режим. Поза межами Білорусі лишилися окремі білоруські етномовні території Смоленщини.

Законотворча діяльність у радянській Білорусі розпочалася 1921 р., закони ухвалювали й друкували російською мовою, оскільки БСРР була сприймана як частина РСРФР, і тільки після 1925 р. почали оприлюднювати законодавчі акти двома – російською та білоруською мовами, причому в Москві це почали робити на два роки раніше, оскільки згідно з першою конституцією СРСР 1923 р. законодавчі акти найвищих органів державної влади потрібно було оприлюднювати загальноживаними мовами союзних республік: російською, українською, білоруською, грузинською, вірменською, тюрксько-татарською. З липня 1923 р. урядові документи стали друкувати у виданні «Вестник ЦИК, СНК и СТО СССР» (останнє, шосте, число видання вийшло 1924 р.). Білоруська правнича термінологія почала вироблятися в Москві,

³⁰⁴ Там само. – С. 567.

³⁰⁵ Там само. – С. 566.

³⁰⁶ Там само. – С. 567.

³⁰⁷ Там само.

без узгодження з Інститутом білоруської культури в Мінську, який відіграв роль першого кодифікаційного центру Білорусі в різних галузях знань³⁰⁸. Від 1924 й до 1937 р. в Москві шістьма згаданими мовами виходило нове видання «Собрание законов и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Союза ССР», що мало білоруськомовний варіант під назвою «Збор законаў і загадаў рабоча-сялянскага ўраду Саюзу ССР». З 1925 р. в Мінську виходило два варіанти офіційного періодичного видання: російською «Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-Крестьянского Правительства Белорусской Социалистической Советской Республики» та білоруською «Сабраньне законаў і загадаў Рабоча-Сялянскага Ураду Беларускае Сацыялістычнае Савецкае Рэспублікі». Важливі документи радянського білоруського уряду друкували білоруською, російською, польською та їдишем³⁰⁹. Фактично це були чотири офіційні мови республіки, якщо сприйняти текст статті 23 Конституції Білоруської Соціалістичної Радянської Республіки (БСРР) 1927 р. («Оприлюднення найважливіших законодавчих актів здійснюється білоруською, єврейською, російською та польською мовами») безвідносно до практики застосування, як суто нормативний документ, хоч у цьому законі й не визначено поняття «офіційна мова»³¹⁰. Виявити Конституцію Соціалістичної Радянської Республіки Білорусії (1919) білоруською мовою не вдалося. Конституція БСРР 1927 р. була також надрукована названими чотирма мовами. Стаття 27 розгляданої Конституції декларувала, що «в державних і громадських установах та організаціях Білоруської Соціалістичної Радянської Республіки встановлюється повна рівноправність білоруської, єврейської, російської і польської мов», а згідно зі статтею 22 «з огляду на значне переважання <...> населення білоруської національності білоруську мову вибрано як

³⁰⁸ Кулеш Г. Зазнач. праця. – С. 27–28.

³⁰⁹ Там само. – С. 31.

³¹⁰ Радянське законодавство не оперувало поняттями «офіційна мова» чи «державна мова». Тільки наприкінці радянської доби (у 1990 р.) у правовому полі Білорусі з'явився термінологічне словосполучення «державна мова».

мову, що переважає в зносінах між державними, фаховими й громадськими установами й організаціями»³¹¹.

Конституція Білоруської Радянської Соціалістичної Республіки (БРСР) 1937 р. загалом зберігала положення Основного закону 1927 р. щодо порядку застосування мов у республіці. У статті 25 названого закону зазначено, що «закони, ухвалені Верховною радою БРСР, публікують білоруською, а також російською, польською та єврейською мовою»³¹². Привертає увагу послідовність переліку застосування мов в офіційній сфері, викладена в Конституції 1937 р.: російська наведена на другому місці, їдиш – на четвертому, у Конституції 1927 р. їдиш був зафіксований на другому місці, російська – на третьому. Напевно, це було відбиттям того, що їдиш через низку причин соціокультурного характеру та внаслідок мовної політики активно втрачав свою комунікативну потужність у Білорусі. Стаття 86 декларувала, що судочинство в БРСР здійснюють білоруською мовою «із забезпеченням для осіб, що не володіють цією мовою, повного ознайомлення з матеріалами справи через перекладача, а також права виступати в суді рідною мовою»³¹³. У 96 статті згадано, що «право на освіту <...> забезпечене <...> навчанням у школах рідною мовою»³¹⁴. Написи на гербі БРСР також виконані чотирма згаданими мовами. Конституція БРСР 1937 р. була документом, який в умовах тоталітарної держави мало впливав на реальне застосування мов, адже саме з цього періоду в СРСР відбувається згортання т. зв. політики коренізації, що означало поступове виведення поза офіційну сферу всіх інших мов, крім російської. Власне цей період започатковує

³¹¹ Конституція (Основной закон) Белорусской Социалистической Советской Республики. – URL: <http://pravo.by/pravovaya-informatsiya/pomniki-gistoryi-prava-belarusi/kanstytutsyy-nae-prava-belarusi/kanstytutsyi-belarusi/konstitutsiya-1927-goda/> (дата звернення 24.03.2020).

³¹² Конституція (Основной закон) Белорусской Советской Социалистической Республики. – URL: <http://pravo.by/pravovaya-informatsiya/pomniki-gistoryi-prava-belarusi/kanstytutsyy-nae-prava-belarusi/kanstytutsyi-belarusi/konstitutsiya-1937-goda/> (дата звернення 24.03.2020).

³¹³ Там само.

³¹⁴ Там само.

довготривале усунення білоруської мови з офіційного вжитку. Формально Основний закон 1937 р. діяв аж до кінця 1970-х рр., але порядок застосування мов, згідно з його положеннями, після Другої світової війни так і не був відновлений. Найпершою причиною такої ситуації стала політика посилення ролі російської мови в усіх сферах життя Білорусі, що означало асиміляцію в повоєнний час великої кількості місцевого населення, яке активно долучилося до процесів урбанізації. Саме 70-і роки ХХ ст. підірвали комунікативну потужність білоруської мови взагалі, а не лише в офіційній сфері. Їдиш зійшов з офіційної арени Білорусі й через асиміляційний російський тиск, і через винищення носіїв цієї мови під час нацистської окупації. Багато поляків у другій половині 40-х – у 50-х роках ХХ ст. були переселені до Польщі в рамках «обміну населенням».

До 1933 р. – часу реформи білоруської мови, що істотно змінив літературні норми – по-білоруському оприлюднено Водно-меліораційний кодекс (1927), Цивільний кодекс (1932), Цивільний процесуальний кодекс (1932), проєкт Земельного кодексу (1929), Кодекс про працю (1930), Кодекс законів про шлюб, сім'ю й опіку (1927), Кримінально-процесуальний кодекс (1932), Виправно-трудоий кодекс (1927), Кримінальний кодекс (1928, 1931). Після мовної реформи білоруською мовою були надруковані такі зведення законів: Цивільний кодекс (1937, 1965), Цивільний процесуальний кодекс (1936, 1965), Кодекс про працю (1936), Кодекс законів про шлюб, сім'ю й опіку (1935, 1969), Кримінальний кодекс (1935, 1938, 1940, 1957, 1961), Кримінально-процесуальний кодекс (1935, 1961), Виправно-трудоий кодекс (1971), Житловий кодекс (1984), Земельний кодекс (1971), Кодекс про землю (1991), Закон про мови (1990, 1998), Кодекс про надра (1998), Кодекс про адміністративні правопорушення (1985), Кодекс про працю (1972), Лісовий кодекс (1980), Виборчий кодекс (2000). Крім того, білоруською мовою був оприлюднений Закон про мови (1990, 1998).

1924 р. у Вільнюсі була надрукована білоруською мовою Конституція Польської Республіки та Закон про польське громадянство (1920). Поки що складається враження, що це була приватна

ініціатива невідомого перекладача (Г. Кулеш міркує, що це був М. Кравцов (Костевич)³¹⁵), а не свідома політика польської держави, спрямована на застосування білоруської мови в офіційній сфері.

Конституція БРСР 1978 р. використання мов регламентувала не так: у 32 статті вказано, що всі громадяни рівні, незалежно від походження й мови; 34 стаття декларує, що «громадяни Білоруської РСР різних рас і національностей мають рівні права. Здійснення цих прав забезпечено <...> можливістю користуватися рідною мовою і мовою інших народів СРСР»; 43 стаття фіксувала положення, згідно з яким «громадяни Білоруської РСР мають право на освіту. Це право забезпечене <...> можливістю навчання рідною мовою»³¹⁶. Як бачимо, у всіх наведених статтях ніде білоруська мова не згадана, перевага віддана абстрактному й нечіткому термінові «рідна мова», що в умовах диглосії зазнає різного семантичного наповнення й часто слугує інструментом для пригнічення слабшої мови. І тільки в 103 статті згадано, що «Закони Білоруської РСР, постанови та інші акти Верховної ради Білоруської РСР публікують білоруською та російською мовою»³¹⁷. 158 стаття Конституції 1978 р. стосується судочинства. Відповідно до цієї частини Основного закону «судочинство в Білоруській РСР ведуть білоруською або російською мовою або мовою більшості населення певної місцевості. Особам забезпечують право повного ознайомлення з матеріалами справи <...> через перекладача та право виступати рідною мовою»³¹⁸. Ще раз білоруську мову згадано в описі герба БРСР, на якому написи мають бути білоруською й російською мовами.

Усі ці положення були суто декларативними, далекими від реальної практики використання мов у республіці. У Білорусі після

³¹⁵ *Кулеш Г.* Знач. праця. – С. 32.

³¹⁶ Конституція (Основной закон) Белорусской Советской Социалистической Республики. – URL: <http://pravo.by/pravovaya-informatsiya/pomniki-gistoryi-prava-belarusi/kanstytutsyunaе-prava-belarusi/kanstytutsyi-belarusi/konstitutsiya-1978-goda/> (дата звернення 24.03.2020).

³¹⁷ Там само.

³¹⁸ Там само.

Другої світової війни витіснення білоруської мови з різних сфер суспільного життя набуло масового характеру. І тільки в умовах лібералізації політичного життя в СРСР, наприкінці 80-х рр. XX ст., обговорення мовних проблем вийшло на авансцену інтелектуального життя Білорусі. 26 січня 1990 р. Верховна рада БРСР ухвалила Закон про мови, згідно з яким білоруська мова була проголошена єдиною державною на території Білорусі, а російська – мовою міжнаціональних відносин (набув чинності 1 вересня того самого року). Це була перша юридична фіксація такого статусу, але, як зазначено раніше, роль державної, без згаданого правового означення, білоруська здобула в 1920-х рр. Багато положень законодавчого акту мали впроваджуватися в життя поступово, до кінця 2000 р. білоруська мова повинна була опанувати збройні сили, освітню галузь, правоохоронні органи. На початку 90-х рр. XX ст. активно розвивалося білоруськомовне шкільництво, були затверджені білоруськомовні статuti збройних сил. Наскільки важливим цей закон був для білоруського суспільства, може свідчити той факт, що наприкінці енциклопедії «Білоруська мова» (1994) автори розмістили повний текст згаданого законодавчого акта. Проте після політичного зламу, за результатами референдуму 1995 р., усі плани з розширення сфери функціонування білоруської мови були зруйновані – російська здобуває статус державної, білоруська втрачає свої позиції попри формальне збереження державного статусу, з 1998 р. ці зміни закріплені Законом «Про внесення змін і доповнень до Закону Республіки Білорусь “Про мови в Республіці Білорусь”». До закону 1990 р. загалом 8 разів уносили зміни (доповнювали) впродовж 1998 – 2010 рр., при цьому тільки раз, у 1998 р., вони були оформлені за допомогою білоруськомовного закону, в інших випадках законодавчі акти ухвалені російською мовою. Усі зміни й доповнення розширювали сферу застосування російської мови, фактично зменшуючи комунікативну потужність білоруської.

1994 р. ухвалено Конституцію Республіки Білорусь, у якій державною мовою була проголошена білоруська мова, а російська – «мовою міжнаціональних відносин». Така диференціація

різних суспільних сфер за мовами ставить питання, наскільки цей державний статус був повним, адже жоден з ідіомів не існує у вакуумі – просто неможливо відокремити державні функції та «міжнаціональні відносини». У 50-ій статті цього Основного закону зазначено, що «кожен має право користуватися рідною мовою, обирати мову зносин. Держава гарантує відповідно до закону свободу вибору мови виховання й навчання»³¹⁹. Декларативність статті очевидна, надто коли взяти до уваги, що на території Білорусі в другій половині ХХ ст. більшість шкіл була російськомовною. Більше в цій Конституції не виявлено положень, присвячених статусові білоруської мови та порядку її використання. За результатами референдумів 1996 та 2004 р. до Конституції внесено зміни. Нині в 17 статті зафіксовано, що державними мовами в Білорусі є білоруська та російська мови, інших змін у мовній сфері документ не встановлює. Проте від 1998 р. акти вищих органів державної влади, зокрема закони Республіки Білорусь, стали російськомовними. Існувала практика перекладу законів білоруською мовою в державній газеті «Звезда», проте вони не мали офіційного статусу. І тільки нещодавно в Білорусі створили експертну раду з питань перекладу законодавчих актів білоруською мовою. До складу ради ввійшли речники адміністрації президента Республіки Білорусь, Національної академії наук Білорусі, Палати представників Національних зборів, міністерства юстиції, культури, провідних університетів країни. У березні 2020 р. був схвалений і рекомендований білоруський переклад тексту Цивільного кодексу для розміщення на Національному правовому інтернетному порталі³²⁰. Майже через 20 років після його прийняття (ухвалений 1998 р.). Цього ж року планують розпочати роботу над білоруським перекладом Трудового кодексу (1999), Кодексу про землю (2008), Житлового

³¹⁹ Канстытуцыя Республікі Беларусь. URL: <http://pravo.by/pravovaya-informatsiya/pomniki-gistoryi-prava-belarusi/kanstytutsyynae-prava-belarusi/kanstytutsyi-belarusi/kanstytutsyya-1994-goda/> (дата звернення 24.03.2020).

³²⁰ Подготовлен перевод Гражданского кодекса на белорусский язык. URL: <http://www.pravo.by/novosti/novosti-pravo-by/2020/mart/48065/> (дата звернення 24.03.2020).

кодексу (2012). Національний центр правової інформації Білорусі повідомляє, що згадана експертна рада схвалила офіційні білоруські переклади Кодексу про шлюб і сім'ю (ухвалений 1999 р., зі змінами різних років, переклад 2019 р.)³²¹ та Виборчого кодексу (ухвалений 2000 р., зі змінами різних років, переклад 2019 р.)³²².

Без білоруської мови не можна уявити формування й функціонування національних державних утворень білорусів у ХХ ст. Власне білоруська мова була чи не найважливішим аргументом в обґрунтуванні єдності територій, заселених білорусами. Проте в офіційній сфері впродовж останнього століття ця мова не завжди знаходила собі місце. В історії використання білоруської мови в офіційній сфері впродовж ХХ – початку ХХІ ст. можна виокремити певні періоди: 1) початковий (1915–1917); 2) основоположний (1918–1933); 3) перший період занепаду комунікативної потужності (1933–1954); 4) період першої активізації ідіому (1954 – початок 1960-х рр.); 5) другий період занепаду комунікативної потужності (початок 1960-х рр. – 1988); 6) другий період активізації ідіому (1989–1994); 7) третій період занепаду комунікативної потужності (1995 – початок ХХІ ст.).

---

³²¹ Кодэкс Рэспублікі Беларусь аб шлюбе і сям'і. – URL: http://pravo.by/upload/pdf/kodeksibel/kodeks_rb_ab_schlube_i_semji_1999_bel.pdf (дата звернення 24.03.2020).

³²² Выбарчы кодэкс Рэспублікі Беларусь. – URL: http://pravo.by/upload/pdf/kodeksibel/vibarchi_kodeks_rb_2000_bel.pdf (дата звернення 24.03.2020).

СТАТУС І ФУНКЦІ РОСІЙСЬКОЇ МОВИ В РОСІЙСЬКІЙ ФЕДЕРАЦІЇ, НА ПОСТРАДЯНСЬКОМУ ПРОСТОРІ Й У СВІТІ: СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

«Статус мови» і «функція мови» – категорії соціолінгвістики, визначальні для розкриття багатьох, пов'язаних з мовною політикою питань, зокрема мовної ситуації, зв'язку мови та ідентичностей, варіантів літературної мови, гібридних мовних утворень, соціолінгвістичного портрета мови чи визначення її місця в соціолінгвістичній класифікації та ін. Ймовірно, що проблему статусу і функцій мов актуалізував XI всесвітній соціологічний конгрес 1986 р. в Індії, на якому працювала соціолінгвістична секція «Функціональні типи мов». Доповіді, які на ній прозвучали, увійшли в колективну монографію «Status and Function of Language and Language Varieties» (1989), присвячену дослідженню статусу й функцій мов у багатомовному середовищі та окремих країнах. Щоправда, автори збірника зрідка аналізували політичні аспекти – як, наприклад, роль статусу та функцій мови щодо реалізації мовних прав³²³ її носіїв.

Сьогодні змістове наповнення категорій «статус мови» і «функція мови» безпосередньо стосується геополітичної ситуації в Європі: у 2014 р. влада РФ використала російську мову як знаряддя маніпуляції в питанні так званого захисту «російськомовних співвітчизників» в Україні для обґрунтування перед світом анексії Криму та легітимності відомих «народних республік». Низка

---

³²³ Scutnabb-Kangass T., Phillipson R. “Mother Tongue”: The Theoretical and Sociopolitical Construction of a Concept // Status and Function of Language and Language Varieties. – 1989. – P. 450–477.

дослідницьких питань вимагає відповіді не просто з контексту мовної політики чи мовної ситуації, а значно ширше – національної безпеки України. Який інституційний мовний менеджмент у держави-агресора? Чому використано мову як знаряддя маніпуляції і привід для початку російсько-української війни? Що відбувається з мовами на невідконтрольних Україні територіях? Які ознаки «наступальної мовної політики РФ» (саме цей термін вживають російські політичні актори)? Типологію цих та інших питань у соціолінгвістиці ще потрібно обґрунтовувати. Тому актуальність досліджуваної теми зумовлена потребою розвитку соціолінгвістичної теорії про статус і функції мов у зв'язку з розширенням предметної сфери української соціолінгвістики за рахунок кореляції *мова – національна безпека*.

Знання про статус і функції російської мови в РФ та за її межами, тобто на території суверенних тепер держав (колись республік СРСР) та в світі, пов'язане з аналізом нових умов функціонування української мови як державної: відбулася заміна її функцій на невідконтрольних українській державі територіях, загальноукраїнська ідентичність (в основі якої мовна, культурна та ціннісна українізація суспільства) стала головним об'єктом гібридної війни Росії проти України³²⁴. Перед українським суспільством постає потреба не тільки сформуванню нову культуру безпеки з таким важливим сегментом, як соціолінгвістичне знання³²⁵, але й забезпечити безпековий вимір освітньої політики³²⁶, яка б дієво реагувала на виклики часу.

³²⁴ *Стенико Т.* Загальноукраїнська ідентичність – головний об'єкт гібридної війни Росії проти України. Аналітична записка [Електронний ресурс]. – К., 2017. – с. 7. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/identychnist-26c0e.pdf>; Аналітична доповідь до щорічного послання Президента України до Верховної Ради «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2017 р. – К.: НІСД, 2017 (дата звернення: 01.03.2018).

³²⁵ Стратегія національної безпеки України 2015 р.: Указ Президента України від 26 травня 2015 року № 287/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/287/2015> (дата звернення: 02.03.2018).

³²⁶ Безпекові виміри освітньої політики: світ і українську реальність. Аналітична доповідь [Електронний ресурс] / Т. В. Черненко, М. М. Карпенко та ін – К., 2017. –

Мета статті – проаналізувати статус і функції російської мови як об'єкта і знаряддя мовної політики РФ для збереження і посилення політичного впливу влади в державі та за її межами. Тому завдання статті – розкрити законодавче представлення статусу російської мови, набір її функцій, мовний менеджмент влади (дії політичних акторів, напрями роботи, результати), а також тенденції та перспективи розвитку статусу та функцій цієї мови.

За підґрунтя аналізу використано ідеї теорії мовного менеджменту (В. Spolsky 2004, 2009; J. Necvapil 2006; J. Necvapil and T. Sherman 2015; Г. Мацюк 2013); теорії вітальності мови (Н. Giles, R. Y. Bourhis and D. M. Taylor 1977; Ехала М., Забродська А. 2010; В. Ригованована 2012), теорію статусу та функцій мов (U. Ammon, W. Mackey 1989 А. Арефьев 2012, Л. Вербицкая 2015) та ін.

Джерельною базою послужили тексти законодавчого, інституційного та наукового дискурсів, пов'язані зі статусом, функціями та державною політикою просування російської мови. Категорії аналізу: «юридичний статус», «функція мови», «політичні актори», «політика просування російської мови»; «критерії вітальності мов» та ін. Застосовані елементи контекстуального аналізу, критичного дискурс-аналізу, зіставного методу дозволяють дослідити питання про статус і функції російської мови як тип суспільної комунікації в соціальному, історичному, культурному та політичному контекстах, що сприяє формуванню лінгвосоціополітичного підходу до розкриття проблеми.

1. Законодавство про статус російської мови

У 1988–1989 рр. перед розпадом СРСР мови титульних націй радянських республік уперше отримали статус державних. Після десятиліть підтримки радянської ідентичності і російської мови, яка мала неофіційний статус державної, відбувся рух до формування національних ідентичностей через відродження мов і культур титульних націй.

Зміни розпочалися з Естонії, де 18 січня 1988 р. ухвалили закон Естонської Радянської Соціалістичної Республіки «Про мову». Державна естонська мова стала за основу збереження й розвитку естонського народу та його культури. Закон трактував російську мову, «виходячи з потреб загальносоюзного спілкування, як мову, яку в Естонській РСР після естонської найчастіше використовували як рідну»³²⁷. 5–7 грудня 1988 р. Верховна рада Естонської РСР внесла зміни до Конституції республіки, документ закріпив за естонською мовою її державний статус. У Латвії 6 жовтня 1988 р. Верховна Рада Латвійської РСР ухвалила постанову про надання латиській мові статусу державної мови³²⁸, а 5 травня 1989 р. проголосувала за новий закон Латвійської Радянської Соціалістичної Республіки «Про мови», який підтвердив цей статус. Закон визначив російську мову як найбільш уживаний код та одну з мов національного спілкування³²⁹. У листопаді 1988 р. на сесії Верховної ради Литовської РСР ухвалено доповнення до Конституції, яке передбачало надання литовській мові статусу державної.

22 червня 1989 р. Верховна Рада Таджикицької РСР ухвалила Закон Республіки Таджикистан «Про мову», він проголошував таджицьку мову державною, а російську – мовою міжнаціонального спілкування³³⁰. 1 вересня 1989 р. сесія Верховної ради Молдавської

³²⁷ О языке: Закон Эстонской Советской Социалистической Республики от 18 января 1989 г. [Електронний ресурс] // Верховный Совет Эстонской ССР. – Режим доступа: http://www.minelres.lv/NationalLegislation/Estonia/Estonia_Language1989_Russian.htm (дата звернення: 02.03.2018).

³²⁸ Хроника развития языкового законодательства, правоприменительной практики и языково-политической ситуации в современной Латвии (1987-2012) [Електронний ресурс]. – Режим доступа: file:///C:/Users/user/Downloads/chronicle_of_repression.pdf (дата звернення: 02.03.2018).

³²⁹ О языках: Закон Латвийской Советской Социалистической Республики от 5 мая 1989 года [Електронний ресурс] // Верховный Совет Латвийской ССР. – Режим доступа: https://imhoclub.lv/ru/material/jazikovaja_paleontologija/page/6 (дата звернення: 02.03.2018).

³³⁰ О языке: Закон Республики Таджикистан от 22 июля 1989 года № 150 [Електронний ресурс] // Верховного Совета Таджикской ССР. – Режим доступа: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30496905#pos=0;100 (дата звернення: 02.03.2018).

РСР ухвалила закон про мову, який визнавав державною мовою молдовську, а мовою міжнаціонального спілкування – молдовську та російську. У місцях компактного проживання гагаузької національності мовами офійного використання стали гагаузька або російська³³¹.

У вересні 1989 р. ухвалено перший закон Казахської РСР «Про мови в Казахській РСР». Стаття 1 засвідчувала статус казахської мови як державної, стаття 2 – російської мови як мови міжнаціонального спілкування. Разом з тим зазначалося, що вільне функціонування російської мови відбувається на рівні з державною мовою³³². 23 вересня того ж року закон «Про державну мову Киргизької РСР» теж підтвердив державний статус киргизької мови та статус російської мови як мови міжнаціонального спілкування³³³.

28 жовтня 1989 р. закон Української РСР «Про мови в Українській РСР» закріпив досягнення української інтелігенції та національного руху. Стаття 2 фіксувала, що українська мова стала державною мовою Української РСР: «Відповідно до Конституції Української РСР державною мовою Української Радянської Соціалістичної Республіки є українська мова. Українська РСР забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя. Республіканські і місцеві державні, партійні, громадські органи, підприємства, установи й організації створюють всім громадянам необхідні умови для вивчення

---

³³¹ Закон Молдавской ССР "О функционировании языков на территории Республики Молдова": Закон Молдавской Советской Социалистической Республики от 1 сентября 1989 года №3465-XI [Электронный ресурс] // Верховный Совет Молдавской ССР. – Режим доступа: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=3281 (дата звернення:02.03.2018).

³³² О языках в Казахской ССР: Закон Казахской Советской Социалистической Республики от 22 сентября 1989 года [Электронный ресурс] // Верховный Совет Казахской ССР. – Режим доступа: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1005765 (дата звернення: 02.03.2018).

³³³ О государственном языке Киргизской ССР: Закон Киргизской Советской Социалистической Республики от 23 сентября 1989 года № 2219-XI [Электронный ресурс] // Верховный Совет Киргизской ССР. – Режим доступа: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30235295#pos=3;-107 (дата звернення: 02.03.2018).

української мови та поглибленого оволодіння нею»³³⁴. Закон закріпив за російською мовою статус мови міжнаціонального спілкування народів СРСР³³⁵. У кінці січня 1990 р. Верховна Рада Білоруської РСР останньою ухвалила закон про мови: білоруська отримала статус державної в республіці, а російська – мови міжнаціонального спілкування. Правда, референдум 1994 р. визнав російську мову як державну разом із білоруською; це положення закріпила Конституція 1996 р.

Уже після прийняття мовного законодавства в республіках 24 квітня 1990 р. вийшов закон СРСР «Про мови народів СРСР»³³⁶. За ним (ст. 4) із певним запізненням російська мова отримала юридичний статус *офіційної мови* і функцію *мови міжнаціонального спілкування*. Закон визнав, що союзні та автономні республіки можуть самостійно встановлювати юридичний статус власних титульних мов. Щоправда, відразу після розпаду СРСР в 1991 р. російська мова втратила свій офіційний статус майже в 140-ка мільйонів громадян незалежних держав – Азербайджанської Республіки, Республіки Білорусь, Республіки Вірменія, Грузії, Естонської Республіки, Латвійської Республіки, Литовської Республіки, Республіки Молдова, Республіки Казахстан, Киргизької Республіки, Таджикистану, Туркменістану, Республіки Узбекистан, України. Титульні мови в цих суверенних державах набули юридичного статусу державних мов. (Принагідно зазначу, що здійснені в колишньому СРСР лінгвістичні революції все ще потребують свого аналізу в соціолінгвістиці).

За законодавством РФ російська мова отримала статус *державної мови* майже для 148-ми мільйонів громадян РФ. Статус

³³⁴ Про мови в Українській РСР: Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки від 28.10.89 р. [Електронний ресурс] // Верховна Рада Української РСР. – Режим доступу: <http://centra.net.ua/old/laws/laws4.htm> (дата звернення: 02.03.2018).

³³⁵ Там само.

³³⁶ Закон «О языках народов СССР»: Закон Союза Советских Социалистических Республик от 24 апреля 1990 года [Електронний ресурс] // Верховный совет СССР. – Режим доступу: <http://www.economics.kiev.ua/download/ZakonySSSR/data01/tex10935.htm> (дата звернення: 02.03.2018).

і функції всіх мов на території РФ кодифікував Закон Російської Федерації № 1807-1 «Про мови народів Російської Федерації» 1991 р., а Конституція Російської Федерації 1993 р. ще раз підтвердила цей статус: «1. Державною мовою Російської Федерації на всій її території є російська мова. 2. Республіки мають право встановлювати свої державні мови. В органах державної влади, органах місцевого самоуправління, державних закладах республік вони вживаються поряд з державною мовою Російської Федерації. 3. Російська Федерація гарантує всім її народам право на збереження рідної мови, створення умов для її вивчення і розвитку» (стаття 68)³³⁷.

Федеральний закон № 53 – ФЗ «Про державну мову Російської Федерації» 2005 р. юридично ще раз підтвердив і конкретизував функції російської як державної мови. Рада Федерації Федеральних Зборів Російської Федерації в 2015 р. сформулювала перспективи розвитку російської мови всередині країни та за її межами: «Російська мова як державна мова Російської Федерації є основою єднання народів Російської Федерації, фундаментом національної ідентифікації, культурної та історичної пам'яті. Мовна культура великою мірою визначає авторитет країни на міжнародній арені. Тому збереження і розвиток російської мови в середині країни та за її межами є дуже важливими національними завданнями»³³⁸.

Який статус російської мови в незалежних державах? Аналіз законодавства показує, що російська мова зберігає статус *державної мови* в Білорусі (з 1994 р.), Південній Осетії (з 2011 р.), Придністров'ї (з 1993 р.), Гагаузькій автономії (де є ще й інші державні мов – гагаузька та молдовська). Статус російської як

³³⁷ Конституция Российской Федерации (РФ) от 12.12.1993 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakonrf.info/konstitucia/> (дата звернення: 02.03.2018).

³³⁸ «О сохранении и развитии русского языка, повышении его роли в области международных культурных и гуманитарных связей»: постановление от Совета Федерации 25 февраля 2015 г. [Електронний ресурс] // Совет Федерации. – Режим доступу: <http://council.gov.ru/activity/documents/52248/> (дата звернення: 02.03.2018).

офіційної мови відображено в законодавстві Казахстану, Киргизстану, Абхазії та Узбекистану (з 2014 р.). Російську мову як *іноземну* трактує законодавство Азербайджану, Грузії, Латвії, Естонії; як *регіональну мову* – закон про «Про засади державної мовної політики в Україні» 2012 р. (28 лютого 2018 року Конституційний Суд України визнав цей закон неконституційним). Російська мова є *мовою міжнаціонального спілкування* в Таджикистані, Туркменістані (на практиці *іноземною*). Тобто в незалежних державах російська мова стала мовою національної меншини, отримавши статус офіційної мови, мови міжнаціонального спілкування, іноземної чи регіональної мови.

Так мовне законодавство 1988 – 1991 рр., яке супроводжувало розпад СРСР, закріпило зміни юридичного статусу російської мови в РФ і в новостворених незалежних державах. Мільйони людей отримали своє природне право законодавчо закріпити за мовою свого народу статус державної мови.

2. Функції російської мови

Сьогодні російська мова як державна мова є знярядям соціальної єдності і творення національної ідентичності в Російській Федерації. У 2014 р. на засіданні Міжнародного клубу «Валдай» (експертно-аналітичному центрі, створеному в 2004 р. для обговорення питань нової російської ідентичності) прозвучала створена за результатами соціологічного опитування доповідь «Національна ідентичність і майбутнє Росії», яка визнала проблему ідентичності російського суспільства як надважливу. У доповіді для пояснення ролі національної російської ідентичності в Російській Федерації використано категорії: «національний характер», «національна ідея», «російська цивілізація», «російський» (рос. «русский» и «российкий»), «східно-європейська мова» та ін.³³⁹ Саму ж російську культуру визначено за системостворчу для всіх народів, які населяють сучасну Росію. Кожен її житель повинен прийняти

³³⁹ Национальная идентичность и будущее России. Доклад Международного дискуссионного клуба «Валдай» [Электронный ресурс] / авт. А. Лихачева, И. Макаров. – Москва, 2014. – 71 с. – Режим доступа: http://vid1.rian.ru/ig/valdai/doklad_identichnost_RUS_ISBN.pdf (дата звернення: 03.03.2018).

даність, що він є носієм російської культури («самобутньої, але європейської культури, кодифікованої у східно-європейській мові та мистецтві, заснованій на трьох традиціях: античній, візантійській та західноєвропейській») ³⁴⁰. Російську національну ідентичність визнано первинною щодо національних ідентичностей кожної з республік («Бути татариним чи якутом можна, будучи росіянином. Але ті, хто гордо заявляють, що вони не росіяни <...>, а татари, не росіяни, а лезгіни, всі вони не співгромадяни, а співмешканці в єдиній країні») ³⁴¹.

Природа російської ідентичності постає як синтез громадянської та етнічної ідентичностей, що впливає з історії російської цивілізації. Російську ідентичність потрібно будувати не тільки з розуміння російської культури, але й на знанні сучасного світу, тому що існує зовнішня загроза, яка теж сприяє об'єднанню людей. Визначено символи для зміцнення національної російської ідентичності, які важливо транслювати за кордон. Це, насамперед, російська мова. Вона стає не просто основою російської культури, але і обов'язковим інструментом передавання ідентичності та культури, тому потрібно створювати культ російської мови, й це безпосередньо залежить від держави ³⁴².

Ієрархію мов у Російській Федерації визначають пріоритети, тому в переліку на першому місці російська мова як державна, далі (за важливістю) мови республік та англійська мова. Кількісні показники вживання російської мови як державної: її носіями були 146,2 млн громадян Російської Федерації в 2015 р. ³⁴³ і 146 804 372 осіб у Російській Федерації станом на 1 січня 2017 р. ³⁴⁴.

³⁴⁰ Там само. – С. 9.

³⁴¹ Там само. – С. 32.

³⁴² Там само. – С. 58.

³⁴³ Языковая политика Российской Федерации и положение русского языка в мире. Материалы круглых столов. Выпуск 2. [Электронный ресурс] /сост. Е. И. Кузьмин, А. В. Паршакова – Москва: Межрегиональный центр библиотечного сотрудничества, 2017. – С. 25. – Режим доступа: http://www.ifapcom.ru/files/2017/sborniki/KR_STOL__V_P_2_veb.pdf. (дата звернення: 05.03.2018).

³⁴⁴ Население России: численность, динамика, статистика [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.statdata.ru/russia> (дата звернення: 03.03.2018).

Російська мова як мова міжнаціональної комунікації для країн Співдружності Незалежних Держав (СНД), або мова євроазійської інтеграції. 8 грудня 1991 р. в Мінську підписано Угоду про створення СНД, її підписанти – Республіка Білорусь, РРСФР, Україна³⁴⁵. З часом до них приєдналися інші держави: Азербайджан, Вірменія, Казахстан, Киргизія, Молдова, Таджикистан, Узбекистан. 22 січня 1993 р. в Мінську саміт СНД ухвалив Статут Співдружності, його, однак, не підписали Україна і Туркменістан, які тому де-юре не є державами – членами СНД. Грузія вийшла з СНД у 2009 р.

Знання й використання російської мови в країнах СНД сьогодні ілюструють такі показники: 1) 63,6 млн осіб володіє російською мовою, 38 млн осіб не володіє; скорочується число молоді, яка використовує російську мову, тому що молоді люди переорієнтовуються на знання західних європейських мов, зокрема англійської³⁴⁶; 2) у країнах СНД проживає 138 млн; 61 млн осіб активно використовує російську мову; 36,9 млн осіб володіють нею пасивно; 35,6 млн осіб її не знають; відтворення носіїв мови відбувається через російськомовну освіту, в СНД та країнах Балтії нею охоплено 12 млн осіб, в дальньому зарубіжжі – 2 млн осіб³⁴⁷.

Очевидно, що звуження російськомовного простору в СНД відбувається через цілеспрямовану роботу держав щодо впровадження і розвитку функцій своїх національних мов. Так, у 2015 р. у Казахстані відбулося зменшення кількості учнів, які навчаються російською мовою, на 69 % (з 2 млн 224 тис. до 690 тис.), в Узбекистані – на 65 % (з 636 тис. до 221 тис.), Таджикистані – на 61 % (з 120 тис. до 47 тис.), Туркменістані – на 95 % (з 127,1 тис. до

³⁴⁵ Соглашение о создании Содружества Независимых Государств (8 декабря 1991 года, г. Минск) [Електронний ресурс] // Совет глав государств СНГ. – Режим доступу: <http://www.cis.minsk.by/page.php?id=176> (дата звернення: 05.03.2018).

³⁴⁶ Хрестоматія «Русский социализм – цивилизационный подход» [Електронний ресурс]. – СПб, 2013. – С. 199–203. Режим доступу: http://radioslovo.ru/knigi/russian_socializm.pdf (дата звернення: 05.03.2018).

³⁴⁷ *Сурен З.* Русский язык за рубежом: социолингвистические функции / Золяя Сурен // *Przegląd Rosycystyczny*. – 2016. – № 4 (156). – С. 133–152.

6,5 тис.). У Киргизстані, навпаки, їх кількість зросла з 248,9 тис. до 283,5 тис. Російськомовна освіта цілком відсутня в Туркменістані й Таджикистані. В Узбекистані вона перебуває на рівні, з якого важко відтворювати російськомовні культурно-інформаційні середовища. У Казахстані та Киргизії ситуація для російської мови не загрозлива. На Закавказзі російськомовна освіта за 20 років зменшилася в 61 раз у Вірменії (з 92 тис. до 1,5 тис.), у Грузії – в 24 рази (з 207 тис. до 8,5 тис.), в Азербайджані – в 2,6 рази (з 250 тис. до 94,7 тис.). Кількість учнів, які навчалися російською мовою, у 5 разів зменшилася і в Україні (з 3,5 млн учнів до 656 тис.), а кількість шкіл – з 4297 до 1149. У Молдові кількість учнів зменшилася з 239 тис. до 81 тис., у Білорусі – в 1,6 рази через демографічні процеси³⁴⁸.

Російська мова як робоча мова Союзної держави (Російської Федерації і Білорусі). Після розпаду СРСР інтеграційні процеси між цими державами закріпили документи: «Договір про дружбу, добросусідство і співробітництво» від 21 лютого 1995 р., «Договір про утворення Співтовариства Росії та Білорусі» від 2 квітня 1996 р., «Договір про Союз Білорусі та Росії» від 2 квітня 1997 р., а створення Союзної держави Росії і Білорусі закріпив Договір від 8 грудня 1999 р., підписаний у Москві. Стаття 11 цього документа присвячена мовам: «Офіційними мовами Союзної держави є державні мови держав-учасниць <...> У ролі робочої мови в органах Союзної держави використовується російська мова»³⁴⁹.

Російська мова як офіційна мова міжнародних організацій. Російська мова функціонує в ООН, ЮНЕСКО, Міжнародному олімпійському комітеті, Міжнародному валютному фонді, в Організації Договору про Колективну безпеку (ОДКБ), Міжнародному кримінальному суді, Міжнародному Агенстві з Атомної

³⁴⁸ Соков К. «Мягкая сила» России для Евразии. 14 февраля 2015 [Електронний ресурс]. // Ритм Євразии. – Режим доступу: <https://www.ritm Eurasia.org/news--2015-02-14--mjagkaja-sila-rossii-dlja-evrazii-16707> (дата звернення: 05.03.2018).

³⁴⁹ Договор о создании Союзного государства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.soyuz.by/about/docs/dogovor5/> (дата звернення: 02.03.2018).

Енергетики (МАГАТЕ), Євразійському економічному співтоваристві (ЄврАзЕС).

Серед інших функцій російської мови можна виокремити її роль як **сімейної російської мови**, яку використовує друге покоління емігрантів. У цього терміна є відповідник – *домашня російська мова*, з ним співвідноситься аббревіатура *ЛУР(ы)*, тобто «люди с унаследованным русским»³⁵⁰.

Ще одна функція притаманна цій мові як «**м'якій силі**». Через мову влада Російській Федерації досягає бажаного результату у співпраці з іншими державами. Так, Російська Федерація здійснює експорт освітніх послуг; організовує роки культури і заходи до різних дат, просуває інформацію про жовтневий переворот 1917 р. чи про перемогу у Другій світовій війні (у російському дискурсі вживається термін *Великая Отечественная война*) і розвиває співпрацю з російськомовними співвітчизниками.

3. Мовний менеджмент влади: політичні актори, напрями роботи і результати

Сьогодні інституційний мовний менеджмент Російської Федерації покликаний розвивати функції російської мови як державної: «Мовна політика Російської Федерації дуже складна щодо російської мови і мов народів Росії і повинна розглядатися на фоні всієї міжнародної політики в галузі просування своїх мов і протидії іншим мовам. Ця політика стосується сфери освіти <...>, засобів масової інформації, сфери культури, соціальної сфери, побутової і багатьох інших. Все це дуже багатоаспектні і багатопланові теми»³⁵¹.

Розвиток статусу та функцій російської мови сьогодні постає як національне завдання, яке влада вирішує за такими напрямками:

³⁵⁰ *Кронгаус М.А.* Кто отвечает за русский язык / М.А. Кронгаус // Русский язык зарубежья (электронное издание). – СПб, 2015. – С. 4–14.

³⁵¹ Языковая политика Российской Федерации и положение русского языка в мире. Материалы круглых столов. Выпуск 2. [Электронный ресурс] / сост. Е. И. Кузьмин, А. В. Паршакова – Москва: Межрегиональный центр библиотечного сотрудничества, 2017. – С. 9. – Режим доступа: http://www.ifapcom.ru/files/2017/sborniki/KR_STOL__V_P_2_veb.pdf (дата звернення: 05.03.2018).

1) російська мова – знаряддя політики національної безпеки Російської Федерації, 2) російська мова – інструмент політики просування російської культури за межами РФ, 3) російська мова – засіб формування позитивного іміджу Росії в світі.

Виробленню різновекторної політики сприяє соціолінгвістичне знання, зокрема наукові дослідження про статус і функції російської мови, які враховують завдання внутрішньої і зовнішньої політики Російської Федерації: *Російська мова в Країнах СНД і Балтії*, Міжнародна конференція 22–23 жовтня 2007 р. (2007); *Мова і суспільство в сучасній Росії та інших країнах*, Міжнародна конференція. Москва, 21–24 червня 2010 р. (2010)³⁵²; *Мовна політика Російської Федерації і становище російської мови в світі*, Матеріали круглих столів. Вип. 2. (2017)³⁵³.

Головні політичні актори – Президент Російської Федерації і представники всіх гілок влади. В. Путін неодноразово у своїх виступах перед різною аудиторією розкриває роль російської мови для національної безпеки та просування цінностей Росії. Так, у промові на засіданні відродженого «Товариства російської словесності» 26 травня 2016 р. він повторює, що «збереження російської мови, літератури і нашої культури – це питання національної безпеки, збереження своєї ідентичності в глобальному світі»³⁵⁴. Роботу над цими завданнями здійснюють представники влади, різні

³⁵² Язык и общество в современной России и других странах: Международная конференция (Москва, 21–24 июня 2010 г.): Доклады и сообщения [Электронный ресурс]/ Отв. ред. В. А. Виноградов, В. Ю. Михальченко; Институт языкознания РАН, Научно-исслед. центр по нац.-яз. отношениям. – Москва, 2010. – Режим доступа: http://www.ilingran.ru/conferences/2010_yazyk_i_obschestvo/kniga.pdf (дата звернення: 02.03.2018).

³⁵³ Языковая политика Российской Федерации и положение русского языка в мире. Материалы круглых столов. Выпуск 2. [Электронный ресурс] /сост. Е. И. Кузьмин, А. В. Паршакова. – Москва: Межрегиональный центр библиотечного сотрудничества, 2017. – 136 с. – Режим доступа: http://www.ifapcom.ru/files/2017/sborniki/KR_STOL_V_P_2_veb.pdf (дата звернення: 05.03.2018).

³⁵⁴ *Путин В.* Заседание Общества русской словесности 26 мая 2016 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://kremlin.ru/events/president/news/52007> (дата звернення: 02.03.2018).

організації та програми для просування російської мови, державні інституції, церква, політичні партії та науковці.

Діяльність представників влади скерована для підтримки і розвитку ролі російської мови як засобу формування національної ідентичності та національної безпеки³⁵⁵. Тривогу високопосадовців викликає ситуація у суверенних державах, колишніх республіках СРСР. О. Митрофанова, посол з особливих доручень у МЗС Російської Федерації, вважає, що в умовах, коли за статистикою ООН в СНД проживає 138 млн осіб і тільки 61 млн осіб використовує російську мову (36,9 млн осіб володіють пасивно, а 35,6 млн осіб її не знають), потрібно вирішити першочергові завдання: правове закріплення статусу російської мови в цих державах, наповнення змісту поняття «мова міжнаціонального спілкування», яке не має чіткого тлумачення, активізація ролі російської дипломатії у вирішенні питань статусу російської мови на пострадянському просторі.

Організації та програми для підтримки політики просування російської мови

Фонд «Русский мир» створено після Указу президента Російської Федерації В. Путіна в 2007 р. Одне з завдань фонду – популяризувати російську мову як національне надбання³⁵⁶ – сформульовано на підставі чітких ідеологічних засад. Однак «Русский мир» це не просто фонд, а система цінностей та живих людей. За задумом, сюди входять не тільки росіяни, «не тільки наші співвітчизники в країнах близького та дальнього зарубіжжя, мігранти, вихідці з Росії та їхні нащадки. Це ще й іноземні громадяни, які

³⁵⁵ Див. дослідження: *Далкылыч Л. Ч.* Роль русского языка на международной арене // *Филология и литературоведение*. – 2014 – № 2; *Гусейнов Г.* Русский язык в современном мире // *Дружба народов*. – 2014. – № 1; *Никонов В. Н.* О статусе русского языка в мире. *Русский мир*. (19.10.2011). <https://www.ruskiymir.ru/publications/85858/> (дата звернення: 04.03.2018).

³⁵⁶ Про це: п. 2.1 в Уставе Фонда «Русский мир» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ruskiymir.ru/export/sites/default/ruskiymir/ru/fund/docs/ustav.pdf> (дата звернення: 10.03.2018).

розмовляють російською мовою, вивчають її або викладають її, всі ті, хто щиро цікавиться Росією, кого хвилює її майбутнє. Всі прошарки <...> поліетнічного, багатоконфесійного, соціально та ідеологічно неоднорідного, мультикультурного, географічно сегментованого світу, які об'єднуються через усвідомлення причетності до Росії», формуючи «Русский мир» як глобальний проєкт, з яким Росія сьогодні набуває нової ідентичності і власного розвитку³⁵⁷.

Ця потужна організація прогнозує і втілює в життя всі види заходів в політиці просування російської мови. Про дієвість фонду свідчить той факт, що його засновниками виступають Міністерство закордонних справ Російської Федерації і Міністерство освіти і науки Російської Федерації. Фонд співпрацює з університетами, бібліотеками, організаціями (загалом понад 40 одиниць).

Один із заходів – міжнародний форум «Разом з Росією», що відбувся 4–5 березня 2018 р. Мета форуму – обговорити питання, пов'язані зі збереженням культури і мови за кордоном. Про це йшлося під час дискусії «Зовнішня політика Російської Федерації і співвітчизники», вона конкретизувала увагу до використання за кордоном потенціалу емігрантів з Росії, яких донедавна, у роки розвинутого соціалізму, трактували як ворогів.

Діяльність спеціальних організацій диференційована. Наприклад, роботу для підтримки російських співвітчизників координують: урядова комісія зі справ співвітчизників за кордоном у відповідності до пріоритетів, зафіксованих у її програмі на 2015–2017 рр., Фонд підтримки і захисту прав співвітчизників, V Всесвітній конгрес співвітчизників у 2015 р. (Москва). Їхня діяльність формує наступальну і системну мовну політику Російської Федерації.

У 2011–2015 рр. запрацювала програма «Російська мова», скерована на підтримку функцій російської мови як основи інтеграційних процесів у СНД та на задоволення мовних і культурних

---

³⁵⁷ Фонд «Русский мир» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.russkiymir.ru/fund/> (дата звернення: 10.03.2018).

потреб співвітчизників, які проживають за кордоном у Євразійському регіоні.

У 2014 р. створено Раду при Президенті Російської Федерації з питань російської мови та Раду з російської мови при Уряді Російської Федерації. Запрацювали Комісії: «Російська мова в країнах СНД і ближнього зарубіжжя», «Російська мова як світова», «Російська мова в віддаленому зарубіжжі».

Просування функцій російської мови базується на законодавчій підтримці. У 2015 р. вийшли: Указ Президента Російської Федерації № 683 «Про стратегію національної безпеки РФ»³⁵⁸, постанова «Про збереження і розвиток російської мови, підвищення її ролі в галузі міжнародних, культурних і гуманітарних зв'язків»³⁵⁹. Проголошені цілі й завдання щодо розвитку функцій російської мови в Російській Федерації та за її межами знаходять конкретну реалізацію. Насамперед розширилася сітка російських центрів науки і культури за кордоном: створено представництва в Бухаресті й Кабулі, діють відділення в Азербайджані, Вірменії, Киргизстані, Таджикистані. Підписано угоду про створення культурного центру в Сингапурі.

Виступ В. Путіна в 2015 р. на V Всесвітньому конгресі співвітчизників містив інформацію про нову федеральну програму «Русский мир», російськомовні засоби масової інформації у 80 країнах, про умови для прийняття російськомовних співвітчизників у навчальні заклади Російської Федерації, розвиток нових навчальних закладів на території СНД³⁶⁰. Запрацювали Фонд підтримки

---

³⁵⁸ О стратегии национальной безопасности РФ: Указ Президента Российской Федерации №683 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rg.ru/2015/12/31/nac-bezopasnost-site-dok.html> (дата звернення: 02.03. 2018).

³⁵⁹ «О сохранении и развитии русского языка, повышении его роли в области международных культурных и гуманитарных связей»: постановление от Совета Федерации 25 февраля 2015 г. [Електронний ресурс] // Совет Федерации. – Режим доступу: <http://council.gov.ru/activity/documents/52248/> (дата звернення: 02.03. 2018).

³⁶⁰ Путин В. Всемирный конгресс соотечественников [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kremlin.ru/events/president/news/50639> (дата звернення: 02.03. 2018).

співвітчизників, Фонд співробітництва з зарубіжною російськомовною пресою, державна програма для сприяння добровільного переселення в Росію. Уся ця робота скерована на виконання завдання захисту російськомовних співвітчизників від дискримінації.

Влада обговорює питання про умови прийняття громадянства РФ. В. Путін у «Посланні до Федеральних Зборів» (12.11.2012 р.) заявив про спрощений порядок надання громадянства для тих, хто народився в Російській імперії, СРСР і хто хоче жити в Росії, знає російську мову і має намір відмовитися від громадянства іншої країни. Пізніше у 2017 р. К. Затулін (депутат Державної Думи, керівник групи з Євразійської інтеграції) назвав кількість людей, яка чекає на громадянство Російської Федерації – це 30 млн осіб; їх усіх, мовляв, можна вважати частиною російського народу, відрізаною від Батьківщини у зв'язку з розпадом СРСР.

Влада поглиблює стратегічний наратив «захист російськомовних в Україні», який прозвучав у Кримській доповіді В. Путіна 2014 р.: «На Україні живуть і житимуть мільйони російських людей, російськомовних громадян, і Росія завжди буде захищати їхні інтереси політичними, дипломатичними і правовими засобами»³⁶¹. Теза цієї доповіді про роз'єднаний російський народ, який має право на об'єднання, викликала нову хвилю дій на підтримку російської мови. Уже 17.06.2014 р. в Криму відбувся VIII фестиваль «Велике російське слово», у ньому брали участь політики з Москви і Криму. Прозвучала ідея єднання народів Росії і потреба формування привабливого образу Росії (через мову, освіту і культуру).

У руслі цієї концепції українські Крим і Донбас потрапили в науково-освітній і культурний простір Російської Федерації. Закрито навіть ту невелику кількість українських шкіл, які була на півострові. На фестивалі «Велике російське слово» в Криму (5–6 червня 2017 р.) від російських політиків прозвучали думки про підвищення ролі російської мови в розвитку інтеграційних процесів на

³⁶¹ Обращение Президента Российской Федерации 18 марта 2014 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kremlin.ru/events/president/news/20603> (дата звернення: 03.03. 2018).

пострадянському просторі. На фестиваль приїхали русисти з Афганістану, В'єтнаму, Індії, Китаю, Киргизстану, Сербії та Швейцарії.

До 80-ліття Донецького національного університету відбулася Міжнародна конференція студентів і молодих вчених: «Донецькі читання 2017: «Русский мир» як цивілізаційна основа науково-освітнього і культурного розвитку Донбасу». У складі учасників конференції були представники Російської Федерації, Білорусі, Узбекистану, Придністров'я, Польщі, Азербайджану, Португалії, Румунії. Один із 20 круглих столів розглядав проблематику російської мови. У школах тимчасово окупованих територій відбувся перехід на російську мову викладання, тому вчителі української мови пройшли перекваліфікацію³⁶².

Створено (Санкт-Петербург) портал «Освіта російською». Він має майже 1 млн 200 тис користувачів, цей англomовний онлайн-проект для вивчення російської мови має 6 рівнів і пропонує розробки за методикою російської мови як іноземної. Працює нова Федеральна програма «Російська мова» Уряду РФ (на 2016–2020 рр.), орієнтована на зміцнення позицій російської як рідної та як мови міжнаціонального спілкування для народів Росії. Ця програма є продовженням попередньої, підтримує і розвиває наступальний характер просування російської мови. Організовано Олімпіади «Учи.ру», які спонукають до вивчення російської мови, це освітня платформа з усіх предметів.

Згадані вище джерела засвідчують, як влада популяризувала через російську мову історичну спадщину Росії у зв'язку з відзначенням 100-ліття жовтневого перевороту. Так, 27.10.2017 р. студенти, що вивчають російську мову в Гавані, обговорили її роль для культури, а 17.10.2010 р. студенти і викладачі, які навчаються і працюють у Сеулі в університеті Чухан, провели конференцію «Століття російської революції: згадуючи епоху пристрастей і розчарувань», у доповідях якої йшлося про роль російської мови як засобу консолідації для корейських діаспор, що проживають на пострадянському просторі.

---

³⁶² Образование в ДНР перешло на русский язык – Захарченко // <https://www.donetsk.kp.ru/online/news/2768816/> (дата звернення: 03.03.2018).

Влада цілеспрямовано організовує зустрічі з російськомовною молоддю зарубіжних країн: 30.05.2017 р. відбувся форум російськомовної молоді «Моя Прибалтика» в Естонії; 28.08.2017 р. – Перший форум молодих співвітчизників в Барселоні; 30.09.2017 р., Таллінн – Форум російськомовної молоді «Балтфест»; 22.09.2017 р., Софія – III Всесвітній молодіжний форум російських співвітчизників; 18.09.2017 р. – перший молодіжний форум співвітчизників в Анкарі; 09.10.2017 р., Лейпціг: круглий стіл на тему «Виклики і перспективи російськомовної молоді в Німеччині»; 27.10.2017 р., Нью Йорк – третій молодіжний форум співвітчизників.

Російська Федерація створила культурні центри у таких країнах: Австрія, Азербайджан, Вірменія, Бельгія, Білорусь, Болгарія, Боснія і Герцоговина, Великобританія, Угорщина, В'єтнам, Еквадор, Естонія, Німеччина, Греція, Ізраїль, Йорданія, Іран, Іспанія, Італія, Казахстан, Китай, КНДР, Киргизстан, Латвія, Литва, Македонія, Молдова, Нідерланди, Південна Корея, Польща, Португалія, РФ, Румунія, Сербія, Словенія, США, Таджикистан, Таїданд, Туреччина, Україна, Фінляндія, Чорногорія, Чехія, Японія.

У 2017 р. відбулася XI Асамблея російського світу в Нижньому Новгороді. Запрацював проєкт «Посли російської мови в світі», розрахований на викладання російської мови в 10 країнах. Це міжнародна волонтерська програма, створена в 2015 р. Перші послы (аспіранти, молоді викладачі) працювали в Молдові, Таджикистані та Киргизстані.

Роль церкви в утвердженні статусу та функцій російської мови

Всесвітній російський народний собор Російської православної церкви як дискусійна платформа для обговорення суспільних питань і насамперед ролі російської мови у формуванні національної ідентичності скликається щорічно, як це підтверджують доповіді Патріарха Кирила й тексти такого жанру, як «Соборне слово» від імені всієї церкви. Основні ідеї засідань щодо мови та ідентичності: недооцінювання ролі російської мови, російської

літератури, російської історії як небезпека для Росії, України та Білорусі (2011)³⁶³; державний суверенітет – це гуманітарний суверенітет (2012)³⁶⁴; російська цивілізація як це «симфонія держави і церкви» (2013)³⁶⁵; ослаблення російської ідентичності через вплив ідей мультикультуралізму; поєднання релігійних ідеалів Древньої Русі, досягнень Російської Імперії з соціальними імперативами солідарності та рівності в радянському суспільстві, зі стратегічним значенням зв'язку російської культури та православ'я та російської мови як рідної для «російських людей» (2014)³⁶⁶; повернення до широкого поняття «рускости», утвердження прав росіян на збереження і розвиток своєї етнонаціональної ідентичності, формулювання питання про цивілізоване публічне лобювання інтересів росіян як етнокультурної спільноти³⁶⁷.

Ще один документ, «Декларація російської ідентичності», яку прийняв Всесвітній російський народний собор у 2014 р. під гаслом «Єдність історії, єдність народу, єдність Росії», формує зміст низки категорій. Наприклад, «російський народ» – це складне генетичне ціле, що включає слов'янські, фінно-угорські, скандинавські, балтські, іранські, тюркські племена. «Російська традиція» – це не результат русифікації, а наслідок вільного вибору людей, які пов'язали свою долю з Росією. Належність до нації визначають генетичні, шлюбні, мовні, культурні, релігійні та історичні зв'язки. Російська ідентичність означає єдність російської

---

³⁶³ Соборное слово XV Всемирного русского народного собора [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.patriarchia.ru/db/text/1496028.html> (дата звернення: 07.03.2018).

³⁶⁴ Соборное слово XVI Всемирного русского народного собора [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravoslavie.ru/56484.html> (дата звернення: 07.03.2018).

³⁶⁵ Соборное слово XVII Всемирного русского народного собора [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.patriarchia.ru/db/text/3337081.html> (дата звернення: 07.03.2018).

³⁶⁶ Соборное слово XVIII Всемирного русского народного собора 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.patriarchia.ru/db/text/3837990.html> (дата звернення: 07.03.2018).

³⁶⁷ Там само.

мови (це критерій національності) та православної віри. Російська ідентичність отримала визначення через тлумачення поняття «російська людина»: «це людина, яка вважає себе росіянином («руським»); яка говорить і думає російською мовою; яка визнає православне християнство за основу національної духовної культури; яка відчуває солідарність із долею російського народу»³⁶⁸.

Стверджується, що саме князь Володимир є засновником «російської цивілізаційної ідентичності», вісь якої *Рим – Константинополь – Київ – Москва* і яка є не тільки для тих, хто сповідує православ'я, а для всього солідарного суспільства в цілому.

Собор Російської православної церкви 2015 р. заперечив асиміляційну політику: «Національна політика Росії упродовж віків базувалася не на асиміляції, а на співпраці самобутніх народів, об'єднаних спільною долею, і сьогодні вона повинна повною мірою продовжити цю традицію. У нинішніх умовах глобалізованого світу особливо необхідним є відчуття єдності, породженої належністю до спільної цивілізації, єдності, яка не відмінє національної ідентичності...»³⁶⁹.

Собор Російської православної церкви 2016 р.с формулював питання про майбутнє російської ідентичності в XXI столітті. Вона повинна базуватися на цивілізаційних засадах, зокрема на усвідомленні належності до Росії як країни-цивілізації (країна-цивілізація – це чинник об'єднання людей різних націй та віросповідань). Ціннісний фундамент російської ідентичності XXI століття формують ідеали російського православ'я³⁷⁰.

---

³⁶⁸ Декларация русской идентичности. 11 ноября 2014 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.patriarchia.ru/db/text/508347.html> (дата звернення: 07.03.2018).

³⁶⁹ Соборное слово XIX Всемирного русского народного собора по теме «Наследие князя Владимира и судьбы исторической Руси» 2015 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.patriarchia.ru/db/text/4267548.html> (дата звернення: 07.03.2018).

³⁷⁰ Соборное Слово XX Всемирного Русского Народного Собора по теме «Россия и Запад: диалог народов в поисках ответов на цивилизационные вызовы» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://vrns.ru/news/4295> (дата звернення: 05.03.2018).

Церковні документи, народжені в системі російського православ'я, засвідчили появу нового інтеграційного проєкту в рамках РФ і спробу пристосувати православний націоналізм до потреб державно-церковного партнерства.

Науковці та партії: ідеологічна підтримка політики просування російської мови

Теорія «русского мира» – доктрина, яку формували різні школи. Геополітична школа О. Дугіна і В. Цимбурського розробила концепцію «Острів Росія», що передбачає ізоляцію від світу та альянс пострадянських країн. Геоекономічна школа П. Щедровицького і О. Неклеса сформулювала ідею «російського геополітичного світу» на основі російської діспори, особливо тих, хто працює у сфері високих технологій (бо це шлях Росії підключитися до ресурсів і потенціалу Заходу). Геокультурна парадигма, яку розробили С. Градіровський та Б. Метуєв, бере до уваги інтеграцію Росії з країнами-донорами міграційних потоків, як правило, з пострадянських країн; так Росія планує створити співтовариство на зразок Британської Співдружності націй³⁷¹.

Уже згаданий фонд «Русский мир», врахувавши усі попередні теорії, сформулював свою концепцію, за якою «русский мир» – це не що інше, як самостійна цивілізація, що несе ідеали, вироблені насамперед у РФ. І тут треба враховувати зміну значень відомих слів. Наприклад, хто такий росіянин («русский»)? Відповідь виходить за межі етнографічного розуміння:

«всередині нашої країни *росіянин* частіше всього означає нашу етно-культурну ідентичність, громадянство, за межами країни поняття «росіянин» стає надетнічним, суперетнічним і певною мірою цивілізаційним»³⁷².

---

³⁷¹ Смыслы и ценности русского мира. Сборник статей и материалов круглых столов, организованных фондом «Русский мир». [под ред. В. Никонова]. – Москва, 2010. – С. 5.

³⁷² Никонов В. Не воспоминание о прошлом, а мечта о будущем // Смыслы и ценности русского мира. Сборник статей и материалов круглых столов,

Доктрина «русский мир» сьогодні становить синтез сутностей – територіально-часової, культурної (як культура), онтологічної (сенси), аксіологічної (цінності). Виникає питання, хто ж належить до цього світу? У складі країн є й Україна: «Ядро Російського світу – це Росія та інші пострадянські слов'янські країни, Україна і Білорусія. Внутрішню форму Російського світу становлять країни і регіони близького зарубіжжя, тобто пострадянського простору. Зовнішню сферу Російського світу становлять різні категорії держав дальнього зарубіжжя»³⁷³.

У 2016 р. з'явилася оновлена доктрина «русского мира», яка розширює розуміння ролі російської мови через зміст категорії «російський мовний ареал»: «Поняття «російський мовний ареал» можна розглядати як поле основної діяльності Російського світу, хоча поняття і не вичерпує цієї діяльності. Очевидно, що Російський світ говорить іноземними мовами. Однак головне свідчення про російську культуру та ідентичність, російські цінності і сенси здійснює все ж російська мова. <...> Російський мовний ареал в рамках компактного простору, де більша частина населення володіє російською, можна розглядати як географічну зону Російського світу»³⁷⁴.

Теорія «російського ладу» продовжує розвивати російський радянський цивілізаційний проєкт. В його основу покладено світогляд, який, на думку його творців, об'єднує націю, створену предками, незалежно від національності. Завдання – зберегти «російський цивілізаційний лад», тобто порядок, що базується на еволюції ідей КПРФ. Цю концепцію «російського соціалізму»

организованных фондом «Русский мир». [под ред. В. Никонова]. – Москва, 2010. – С. 5.

³⁷³ Громыко А. Русский мир: понятие, принципы, ценности и структура // Смыслы и ценности русского мира. Сборник статей и материалов круглых столов, организованных фондом «Русский мир». [под ред. В. Никонова]. – Москва, 2010. – С. 22.

³⁷⁴ Доктрина Русского мира [Электронный ресурс] / Составитель В. В. Авьянов. («Коллекция Изборского клуба») – М.: Изборский клуб, Книжный мир, 2016. – с. 48. Режим доступа: https://izborsk-club.ru/magazine_files/2016_06.pdf (дата звернення: 03.03. 2018).

розроблено з метою відтворення державної форми, як вважають автори, тисячолітньої російської цивілізації.

Теорія російського суперетносу теж апелює до права Росії на тисячолітню спадщину. У цьому контексті національна ідентичність Росії – це не плавильний казан, а листковий пиріг. Жоден із прошарків не відштовхується: православний (релігійний), комуністичний (ідеологічний), ліберальний (аксіологічний), євразійський (геополітичний), культурний (європейський), національний (етнічний), імперсько-технологічний (модерністський). Зрозуміти сутність суперетносу в єдності з російською мовою допомагають положення, в яких знову йдеться про Україну та українців: «росіяни – це суперетнос, який включає упродовж віків три головні східно-слов'янські етнічні компоненти: великоросів, малоросів і білорусів» (с. 330); «відновлення Росії в межах суперетносу є національна ідея нової Росії» (с. 331); «Без України і Білорусі Росія вже не є Росією в точному значенні цього слова. При цьому основні православні святині і багато територій, які лежать в основі давньої російської ідентифікації, знаходяться за межами Російської Федерації, в Києві, столиці нової незалежної України. Ідентифікація російськості, отже, намертво зв'язана з київським корінням і київським початком російської національної державності»; «Російська національна самосвідомість упродовж віків складалася як імперська, прив'язана до релігії, держави та мови» (с. 332)³⁷⁵.

Теорія євразійської культури, або неоевроазійства є спробою сформулювати альтернативну державну ідеологію та альтернативний до прозахідного зовнішньополітичний курс, на який стала влада Росії після розпаду СРСР. В основі цієї теорії є положення про реінтеграцію країн СНД, «збирання імперії» як вимога до Росії, а також концепція євразійського федералізму, суб'єктом якого є народи, а не території. Київ визнано за столицю національної держави східних слов'ян, це столиця Малоросії не тільки в

³⁷⁵ Кортунів С. В. Национальная идентичность: Постигание смысла [Електронний ресурс] – М.: Аспект Пресс, 2009. – Режим доступу: <http://ino-center.ru/doc/national-identity.pdf> (дата звернення: 03.03.2018).

етнічному, але і геополітичному значенні. Москва є столицею євразійської держави тюрко-словян. Сформульовано завдання відновити на основі СНД Євразійський союз (аналог СРСР на новій ідейній, економічній та адміністративній основі), в якому інтеграція відбувається за віссю *Москва, Тегеран, Делі та Пекін*. Такий союз має вихід до теплих морів, співпрацює з Європою і проти-діє американській глобалізації. Реалізація проекту передбачає два етапи. Під час першого відбувається возз'єднання країн СНД; під час другого етапу – нейтралізація Європи та Японії, які мали б вийти з-під контролю США і включитися до Євразійського проекту. Концепція знову порушила проблеми цілісності пострадянського простору, національної ідентичності та постіндустріалізму³⁷⁶.

Теорія «російської доктрини» дає російській нації «зброю свідомості», тому що на зміну індустріалізації йде новий лад – когнітивна епоха, або нейросвіт. Поки живуть люди з радянської цивілізації, то ця цивілізація живить російську націю. Суть «російської доктрини» полягає у створенні ієрархічно-мережевої соціальної тканини, мережевої імперії та колишнього «радянського світу», на підставі кращих традицій старої Русі, старої Російської імперії, на основі досягнень «радянського народу», тобто «наднаціональної російської нації» (с. 47). Умовою відродження і посилення Росії є союз держави та церкви і союз церкви з суспільством (с. 155). Православ'я – це не сегмент суспільного життя, це сила, тотожна самій національно-державній традиції Росії. Православ'я підтримує ідентичність. Росії бажано перейти з режиму світської держави в режим конфесійної держави. Розпад СРСР – це втрата російських питомих земель (с. 183). Ідеологія освіти дорівнює ідеології держави, тому статус російської мови повинен утверджуватися жорстко (с. 220–222). Необхідно створити гнучкий механізм залучення до Росії нових регіонів; такі сусідні території, як Абхазія та Осетія, отримують статус земель; «території Білорусі, Казахстану

---

³⁷⁶ Дугин А. Основные принципы евразийской политики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eurasia.com.ru/basicprin.html> (дата звернення: 03.03.2018).

та Малоросії» можуть входити до складу Росії поетапно: спочатку на правах регіонів з особливим статусом (с. 351)³⁷⁷.

Безсумнівно, дії всіх політичних акторів (президента РФ, представників влади, організацій, церкви, партій та науковців) скеровані на системне зміцнення в нових геополітичних умовах функції російської мови як засобу національної безпеки.

4. Тенденції і перспективи в розвитку статусу та функцій російської мови

Кількісні показники реалізації статусу та функцій російської мови в РФ, ближньому і дальньому зарубіжжі містить праця А. Арєф'єва «*Русский язык на рубеже XX–XXI ст.*» (М., 2012) та збірник «*Языковая политика Российской Федерации и положение русского языка в мире*» (М., 2017), які дозволяють окреслити перспективи розвитку функцій російської мови, враховуючи кількість носіїв. Які ж тенденції стають очевидними?

Спостерігається тенденція до зменшення числа тих, хто володіє російською мовою в світі: у 1990 р. їх було 312 млн осіб, у 2015 р. – 243 млн осіб, у 2025 р. прогнозована кількість буде 215 млн осіб, а в 2050 р. – 130 млн осіб.

Спостерігається також тенденція до зменшення кількості тих, хто навчається російською мовою: 2004–2005 рр. – 336890 осіб, 2014–2015 – 218081 людина (зменшення на 118809). Аналогічно спостерігається тенденція до зменшення тих, хто володіє і буде володіти російською мовою: Росія, в 1990 р. – 145 млн осіб, у 2015 р. – 137 млн осіб, у 2025 р. – 133 млн осіб; СНД і Балтія, в 1990 р. – 119,5 млн осіб, у 2015 р. – 82,5 млн осіб, у 2025 р. – 65,5 млн осіб; Східна Європа і Балкани, в 1990 р. – 38 млн осіб, у 2015 р. – 8 млн осіб, у 2025 р. – 4,6 млн осіб; Західна Європа, в 1990 р.: 1,9 млн осіб, у 2015 р. – 7,0 млн осіб, у 2025 р. – 6,3 млн

---

³⁷⁷ Русская доктрина. Государственная идеология эпохи Путина. – М., 2016. – Режим доступу: http://www.rusinst.ru/docs/books/Russkaya_doktrina.pdf (дата звернення: 05.03.2018).

осіб. Зведені дані про всі частини земної кулі: в 1990 р. – 312 млн осіб, у 2015 р. – 243,1 млн осіб, у 2025 р. – 215,4 млн осіб³⁷⁸.

Зрозуміло, що влада продумує заходи для розвитку функцій російської мови, до яких належать: створення єдиного простору вищої освіти (оскільки було рішення голів урядів СНД від 17 січня 1997 р.), просування мови через інтернет, перехід від світу славістики до світу російської літератури і філософії в університетській освіті за кордоном, перешкоди проєктам латинізації та арабізації на пострадянському просторі, актуалізація проросійських друкованих видань на кириличних шрифтах, розвиток лінгвістичної русистики, просування російських наукових методик в світову академічну практику, нове законодавство про громадянство, захист прав російськомовних в Україні, подальше об'єднання начебто роз'єданого російського народу, створення культурних представництв у нових країнах і містах та ін.

Висновки

За даними соціологічних прогнозів у РФ та світі до 2025 р. кількість носіїв російської мови буде зменшуватися. Тому влада РФ мобілізує російськомовних співвітчизників (серед них є ті 30 млн, які, якщо вірити К. Затуліну, чекають на громадянство в РФ) і саму російську мову як «м'яку силу» для збереження й нарощування свого впливу на сусідні країни та в широкому міжнародному масштабі.

На фоні скорочення носіїв російської мови мовний менеджмент влади має наступальний характер. Російську мову визнано не просто засобом формування національної ідентичності, а гарантією національної безпеки. У Російській Федерації вибудовано

---

³⁷⁸ Языковая политика Российской Федерации и положение русского языка в мире. Материалы круглых столов. Выпуск 2. [Електронний ресурс] /сост. Е. И. Кузьмин, А. В. Паршакова – Москва: Межрегиональный центр библиотечного сотрудничества, 2017. – С. 28. – Режим доступа: http://www.ifapcom.ru/files/2017/sborniki/KR_STOL__V_P_2_veb.pdf (дата звернення: 05.03. 2018).

ієрархію мов, на першому місці – російська мова, після неї мови титульних націй суб'єктів Російської Федерації та англійська мова.

Просування російської мови в близькому і далекому зарубіжжі відбувається за допомогою цілеспрямованої роботи влади як сильного адресанта політичної комунікації зі світом. У цьому напрямку працюють два міністерства – закордонних справ і освіти, а також фонд «Русский мир», які використовують значні фінансові й людські ресурси для підтримки російської мови.

Потужним адресантом в комунікації про мову виступає і Російська православна церква з патріархом Кирилом, яка взяла за обов'язок в дусі проповідуваної «симфонії держава-церква» просувати потрібні для влади Російської Федерації цінності. Саме тому в церковному дискурсі з'явилася «Декларація російської ідентичності», в основу конструювання якої покладено російську мову.

Теорії і концепції цивілізаційного розвитку Російської Федерації, створені представниками різних партій та наукових напрямів, формують ідеологічне підґрунтя для реалізації функцій російської мови. Без неї неможливе досягнення цілей розвитку Росії як «держави-цивілізації». Наступальні стратегії у формуванні мовної політики підпорядковані «вищості», «цивілізаційному виборові», «винятковості», «історичності» та іншим подібним характеристикам «унікальності» російської нації. Ці стратегії уможливають використання всіх засобів, і в тому числі маніпулятивних чи агресивних, для досягання цілей Російської Федерації на території «колишнього СРСР» як «історичної Росії».

Російська влада веде справжню битву за статус і функції російської мови у ближньому зарубіжжі та світі.

Мовний менеджмент в Україні повинен не лише передбачати всі ризики, приховані в наступальному просуванні російської мови, але й забезпечити системну роботу для зміцнення загальнонаціональної ідентичності й консолідації української нації уже визначеним шляхом мовної, культурної та ціннісної українізації суспільства.

ЛІНГВІСТИЧНА КАРТА ЄВРОПИ І БАГАТОМОВНІСТЬ

Окреслений контекст передбачає вочевидь важливі й актуальні теми, до того ж не лише соціолінгвістичні проблеми, а й складні та делікатні питання, стосовні соціокультурної і політичної сфер.

Аналізуючи мовну політику й мовну ситуацію в Україні, варто зважити на європейський лінгвістичний антураж із його різно-рідними аспектами, різноманіттям і парадоксальною строкатістю. Зауважимо, що в загальноєвропейському контексті (як і в українському) доцільніше говорити про багатомовність, одним із виявів якої є білінгвізм. Вона є характерною ознакою ситуації в Європі (що, зрештою, видається цілком природним), а точніше – в цілій низці європейських держав.

На мапі Європи – пів сотні країн, значну частину яких становлять країни багатомовні. Характерним прикладом може слугувати Російська Федерація (згадаймо образне визначення радянської доби про мови народів СРСР: *сто тридцять равноправных*³⁷⁹), але говорити про російський досвід у цьому контексті видається недоцільним із різних причин, починаючи від географічної (більша частина території РФ знаходиться на іншому континенті). Зазначимо тільки, що значна кількість мов має на відповідних територіях державний статус. Не говоритимемо також про частково визнані на міжнародному рівні державні утворення (Придністров'я або Косово), до яких мовне питання теж має конкретний стосунок.

Одномовними, виходячи з офіційних критеріїв, стосовних державності мови, можна вважати відносно більшість європейських

---

³⁷⁹ *Сто тридцать равноправных: о языках народов СССР.* – М., 1970.

країн. Однак у більшості держав діють законодавчі акти, що регулюють використання мов національних меншин на регіональному рівні.

Виняток становлять прибалтійські республіки, що не підписали «Європейську хартію регіональних мов або мов меншин» (укладену в Страсбурзі в листопаді 1992 р.) як таку, що суперечить положенням Конституцій цих країн і посилаючись на «недавнє походження меншин». Водночас, приміром, представники польської меншини в Литві, на відміну від російської, мають право отримувати освіту рідною мовою. До того ж випускники всіх шкіл обов'язково складають іспит із литовської мови, а в державних інституціях дедалі більшого поширення набуває англійська. Якщо Литва і Естонія ще за радянської доби були загалом мононаціональними, у сусідній Латвії, починаючи від повоєнних років, частка російськомовного населення була традиційно значною, нині вона становить понад 30 %. Деякі латвійські політики констатують некомфортні умови, створені для вживання мов нацменшин в офіційному контексті, що веде до їхньої ізоляції, а російськомовні громадяни, що активно послуговуються латиською мовою, висловлюють, однак, негативне ставлення до мовної політики держави³⁸⁰.

В офіційно одномовній Молдові, гімн якої називається, до слова «Наша мова» (*Limba noastră*), російська мова (разом із гагаузькою) має офіційний статус лише на території Автономного державного утворення Гагаузія, однак (за законом 1989 р.) називається «мовою міжнаціонального спілкування». Зауважимо, що абсолютна більшість етнічних гагаузів активно користується російською, а також українською, молдовською, румунською або болгарською (у Болгарії, де вони є чималою мірою асимільованими) мовами. До того ж гагаузька мова, що стала писемною в середині минулого століття, зазнала значного впливу з боку названих сусідніх мов.

³⁸⁰ Див., напр., *Филей А. В.* Проблемы билингвизма и обзор социолингвистической ситуации в Латвии // Социо- и психолингвистические исследования. – 2014. – Вып. 2. – С. 81.

У Польщі, де застосовується відсотковий критерій, мовними правами на певних територіях офіційно наділено етнічних німців, кашубів, литовців і білорусів, у Чехії – поляків, у Словаччині – не тільки чехів, а й українців, угорців, німців, ромів, в Угорщині й Румунії – представників багатьох меншин, зокрема української, шість регіональних мов функціонують у Сербії і Хорватії, п'ять – у Чорногорії.

Щоправда, з розпадом колишньої Югославії балканська лінгвістична мапа зазнала істотних змін під дією суто політичних факторів, що спричинили поділ донедавна офіційно єдиної (сербохорватської) мови на сербську, хорватську, чорногорську й боснійську. Не вдаючись до політичних декларацій, зробимо лише одну лінгвістичну ремарку: відмінності, приміром, між європейським і бразильським національними варіантами португальської мови незрівнянно істотніші й фіксуються на всіх рівнях мови, однак у найбільшій країні Латинської Америки державну мову ніколи не називали бразильською, зберігаючи назву, що прийшла з колишньої метрополії. І це далеко не єдиний приклад такого зразка. У Словенії певні легальні повноваження мають також італійська та угорська мови.

Окремо слід сказати про Македонію, де в 3-х общинах офіційний статус мають турецька, сербська і ромська мови і в 29-ти (згідно з Охридською угодою 2001 р.) – албанська мова, якою розмовляє вже понад чверть населення країни. Влітку 2017 року, проїхавши через усю Македонію, автор звернув увагу не тільки на велику кількість мечетей в усіх частинах країни, а й на те, що навіть у столиці всі написи на дорогах і вивіски на будівлях – двомовні. Водночас в Албанії єдиною офіційною мовою, згідно з Конституцією, є албанська (при цьому друга за поширеністю мова – грецька). У сусідній Греції, де відсоток автохтонного населення приблизно такий самий, лише (ново)грецька має статус національної.

Непростою є ситуація у Великій Британії. Гельська шотландська, валлійська та ірландська мови на відповідних територіях формально забезпечуються юридичною підтримкою в різних сферах (насамперед освітній), однак загальновідомим є той факт, що

ці мови на сучасному етапі перебувають (хоча й різною мірою) у кризовому стані через недостатнє використання в офіційному контексті та неналежне знання значною частиною етнічних кельтів (у статистичних джерелах відповідні показники коливаються в межах 1 % щодо шотландців, 10 % щодо ірландців Ольстеру і 20 % щодо валлійців). Водночас близько 30 % шотландців послуговується «національною англійською мовою Шотландії», яку можна вважати своєрідним національним варіантом англійської мови, оскільки за категорійними ознаками вона наближається до американського або канадського варіанта.

Дещо відмінну картину спостерігаємо в Німеччині, де відповідні регіональні конституції передбачають забезпечення функціонування серболужицьких мов і навіть деяких наддіалектних утворень на зразок Plattdeutsch («нижньонімецької мови»). Однак носії верхньолужицької мови, якою володіє від половини до двох третин лужицького населення Саксонії, дедалі більшою мірою стають одномовними (тобто німецькомовними), а становище нижньолужицької мови ще складніше, бодай із огляду на вікову категорію носіїв.

У Франції у кількох регіонах діють «громадські офіси», що мають опікуватися питаннями, стосовними таких мов, як баскська, бретонська (ще в XIX столітті вона була забороненою, а нині, коли її носії складають двадцяту частину населення Бретані, належить до тих, що перебувають під загрозою зникнення) та окситанська (попри історично багату літературну традицію, кількість її носіїв і престижність постійно зменшуються), а на острові Корсика (корсиканська мова кваліфікується в лінгвістиці як діалект італійської) та в Ельзасі мови місцевих меншин викладаються у школах, до того ж німецька використовується також як мова навчання. Проте і на цих територіях простежуються тенденції, спрямовані в бік французької одномовності.

В Італії діє низка регіональних законоположень, що регулюють функціонування мов меншин, зокрема сардинської, німецькомовної і ладинської. Сардинська мова з приблизно мільйонною кількістю носіїв (так само, як в інших країнах окситанська,

мірандська, фризська, серболужицькі, баскська тощо) має офіційний статус «регіональної мови Європейського Союзу», але вже приблизно півстоліття, згідно з соціолінгвістичними джерелами, не передається дітям. Етнічні ладини практично не користуються вже своєю мовою (інтенсивна «італізація» відбувалася ще за часів фашистської диктатури Б. Муссоліні). Однак у тій самій області Трентіно-Альто-Адідже, історична назва якої – Південний Тироль, переважна більшість населення є німецькомовною. Загалом варто сказати, що відчутнішою соціальною проблемою в країні залишаються взаємовідносини між індустріальною Північчю й патріархальним Півднем, які мають також певне мовне підґрунтя (воно стосується значних відмінностей між відповідними діалектами, що досі є досить поширеними, принаймні на побутовому рівні).

Чи не унікальним зразком мономовної країни можна вважати Ісландію. Водночас у загалом одномовних Швеції, Норвегії й Данії визнано певні функції таких мов, як фінська і саамська, фарерська, німецька і гренландська. Схожою є ситуація в Австрії, де певні адміністративні функції в різних частинах країни виконують чеська, угорська, словацька, хорватська, словенська й ромська мови, а також у Нідерландах (у цьому контексті йдеться про фризську мову, що нині є переважно мовою родинного вжитку).

Показовим є приклад Іспанії, де за статусу державної, що його має лише іспанська (кастильська) мова, на різних адміністративних територіях широку автономію (як офіційні) мають каталанська (про неї буде сказано нижче), баскська (якою володіє приблизно половина етнічних басків, тобто понад 800 тисяч людей, при цьому у сусідній Франції відсоток є значно нижчим, до того ж баскська мова не є достатньою мірою визнаною на офіційному рівні), галісійська (заборонені під час диктатури етнічного галісійця Ф. Франко) та інші. Щоправда, не всі філологи (зокрема португальські) визнають мовну практику Галісії за окрему галісійську мову, вважаючи її ареальним варіантом португальської. У Португалії офіційні права на регіональному рівні має інша мова з неоднозначним лінгвістичним статусом – мірандська, кількість носіїв якої становить близько 15 тисяч осіб.

Специфічну (проміжну) позицію посідає в цьому контексті Люксембург, де національною мовою вважається так само лінгвістично дискусійна, але офіційно визнана 1984 року люксембурзька (середньонімецький культурний діалект, що є мовою повсякденного спілкування більшості громадян), тоді як «мовою законодавства» є французька, до того ж обидві ці мови разом із німецькою називаються «адміністративними».

Офіційно двомовними є Білорусь, а також такі різні різномовні країни, як Фінляндія, Ірландія, Бельгія, Мальта й Ватикан. Однак ситуації в них не ідентичні.

Якщо у Фінляндії майже сто років тому було на державному рівні забезпечено рівні права фінської і шведської мов як національних (при цьому частка етнічних шведів складає менше 6 %, але шведська мова викладається в усіх школах), то в Ірландії, де англійська мова є «другою офіційною», національна і «перша офіційна» ірландська є радше офіційною (нею може розмовляти лише чверть етнічних ірландців, хоча за офіційними даними йдеться про 40 %; дається взнаки й так звана престижність «другої» мови). Варто згадати показовий історичний факт – 1831 р., коли Ірландія перебувала під владою британської корони, британськими властями було заборонено використовувати ірландську мову в «національних» школах³⁸¹. Щоправда, в останні роки в Республіці Ірландія почала здійснюватися програма, спрямована на відродження мови (на освітньому, медійному, адміністративному рівні). Зауважимо водночас, що в країні існує мережа міжнародних шкіл для іноземців, які бажають вивчати англійську мову.

Специфіка ситуації у Бельгії полягає в тому, що за умов офіційної двомовності (від 1980 р., коли нідерландська й французька мови стали юридично рівноправними), справді двомовним є лише столичний регіон, єдиного ж культурного поля немає. Сепаратистські тенденції й непрості відносини між Фландрією і Валлонією мають також безпосередній зв'язок із мовним питанням.

³⁸¹ *Irish Language & Culture*. – Victoria, 2007. – P. 10.

На острівній Мальті статус національної і офіційної мови має мальтійська, але офіційною є так само англійська, переважна більшість населення двомовна (при цьому в мовленні обидві мови нерідко змішуються), однак не всі громадяни володіють мальтійською.

У Ватикані в офіційному житку перебувають, як відомо, латина (як культова мова Святого Престолу і католицької церкви) та італійська (зокрема як мова законодавства).

До розряду офіційно тримовних слід віднести Боснію і Герцеговину, де відповідний статус мають боснійська, хорватська і сербська. Залишаючи осторонь історико-лінгвістичні аспекти такої ситуації, зазначимо, що регіональними в цій країні, яка приєдналася до Європейської хартії регіональних мов, є 17 інших мов, серед яких є й українська.

Формально й фактично тримовною є Андорра, що знаходиться на суміжжі каталанського, іспанського й французького мовних ареалів.

Нарешті, три державні (німецька, французька та італійська), але чотири національні мови (ті самі плюс ретороманська) функціонують у Швейцарії, ситуація в якій є характерним прикладом збалансованої мовної політики (за умов неоднакової поширеності відповідних мов). Однак основна причина вбачається тут насамперед у вирішенні базових соціально-економічних проблем і «аполітичності» мовного питання. Чи не єдиним проблемним питанням є оказіональні труднощі, стосовні міжнаціонального спілкування в цій країні, зумовлені, зокрема, тим фактом, що не всі германомовні швейцарці володіють французькою мовою, а відсоток франкомовного населення, що не володіє німецькою, ще вищий.

Виникає запитання: чи може прислужитися нам європейський досвід? Воно видається риторичним, оскільки мовна ситуація в Україні фактично не має аналогів в інших країнах. Теоретично її можна порівняти певною мірою з тим, що склалося в сусідній Білорусі (йдеться про дві мови як належні, за соціолінгвістичною класифікацією члена-кореспондента НАН України О. Б. Ткаченка, до розряду «частковостічних», поряд із серболужицькими

мовами в Німеччині або кельтськими у Великій Британії³⁸²), але в практичному сенсі відповідні картини істотно різняться і немає достатніх підстав, аби пророкувати українській мові долю білоруської. Разом із тим проблема, безумовно, існує.

Можливо, слід провести паралель із Каталонією, зважаючи, проте, на той факт, що вона є наразі частиною Королівства Іспанія. Політичні події останніх років засвідчили прагнення значної частини каталонців до незалежності, і в цьому контексті далеко не остання роль належить каталанській мові, яка традиційно переважає в усіх сферах суспільного життя. Однак протидія з боку центрального уряду пояснюється, на наш погляд, радше суто політичними й економічними причинами.

За ствердженням П. Мовчана, «... мова на кожен народ одна, яка всіх урівнює, яка не знає і не визнає жодної соціальної диференціації, жодного ідеологічного поділу»³⁸³. З цими словами важко не погодитися. Але чи саме такою є ситуація в сучасній Україні? Як видається, мовне питання, попри всю його важливість, є надто політизованим і використовується для відволікання громадської думки від нагальних життєвих проблем.

Невеликий ностальгічний відступ: природну й до того ж справді просвітницьку двомовність (дитиною ще не знаючи, щоправда, такого слова) автор спостерігав іще змалку у власній родині – в учительській оселі батька, залюбленого в рідні наддніпрянські левади, і матері, що ніколи не забувала про милі її серцю південноуральські степи, і обидва вони несли до своїх учнів і до своїх дітей рідне слово. Батька, що залишив зворушливі патріотичні записи рідною українською мовою у фронтовому щоденнику сорок першого року, зроблені в окопах у Литві й під стінами далекого російського міста на Неві, і матері, що не могла без сліз на очах розповідати про своє перше побачення з Україною восени сорок

³⁸² *Ткаченко О. Б.* До соціолінгвістичної оцінки мов // *Мовознавство*. – 1988. – № 2. – С. 23–24.

³⁸³ *Мовчан П.* Мова – явище космічне: есе, літературно-критичні статті. – К., 1994. – С. 149.

третього, – обпалені колони червоного університетського корпусу в Києві і плакат із написом не дуже знайомою, але близькою і зрозумілою мовою, яка згодом теж стала для неї рідною: «Відбудуємо тебе, рідний Хрещатику!». Згадувалося про це на університетських лекціях найкращих викладачів, що сприяли формуванню когнітивного ставлення до мови, позбавленого як мінімум недоречних ідеологічних, уявно патріотичних або ж відверто провінційних нашарувань. (Маємо на увазі, зокрема, «модні» нині постулати про українців як про найдавніших землян і, відповідно, найповажніший у світі хронотоп, що стосується також мови.)

На тлі постійних (і нерідко, на жаль, напівграмотних у прямому розумінні) дебатів про державну мову або ж державні мови, сакраментальну двомовність і горезвісний суржик відходять на задній план насущні проблеми самої мови, мовного виховання й освіти як основ мовної політики. До того ж вочевидь надмірна політизація мовних питань відбувається в нас, на жаль, паралельно з соціальною й культурною денаціоналізацією й форсованим долученням до географічно й етнічно віддалених моральних і культурних цінностей, а пауперизація значної частини населення супроводжується зубожінням духовним.

Дається взнаки навіть не радянський, а хронологічно й ідейно давніший імперський стереотип, за яким українська мова – засіб неофіційного, неформального, побутового спілкування (на відміну від «надзвичайної й повноважної» російської). Наведемо простий приклад – у супермаркеті «Сільпо» автор не раз запитував у касирок із типово українськими іменами та прізвищами на так званих бейджиках, чому вони, спілкуючись зі своїми колегами українською мовою, до першого-ліпшого покупця «автоматично» звертаються російською. Реакція була однаковою – дещо зніяквілий погляд, мовчання і знизування плечима.

Крім того, на нашу думку, як це не прикро, певна частина (російськомовного або переважно російськомовного) населення, невдоволена діями можновладців і соціально-економічною ситуацією в країні, свідомо або «напівсвідомо» схиляється до негативної налаштованості щодо державної мови, так би мовити

«асоціюючи» її з політичними і соціальними, у тому числі матеріальними, негараздами.

Рестриктивні ж дії в контексті врегулювання мовної ситуації в Україні не видаються ефективними і достатньо коректними, й про це свідчить не тільки реакція деяких сусідніх країн на нещодавні рішення стосовно шкільної освіти, а й історичний досвід різних країн, від Польщі до Іспанії. Ідеться значною мірою про зміни у свідомості людей, які не відбуваються і не можуть наставати раптово. Тож вирішення цієї нагальної проблеми вбачається в активній гуманітарній (і далеко не в останню чергу філологічній) діяльності та консолідації української національної еліти: мовознавців, літераторів, перекладачів, а також мистецтвознавців, істориків, діячів культури та мистецтва.

**ВИКЛАДАННЯ МОВ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН:
ІТАЛІЙСЬКИЙ ДОСВІД
(НА ПРИКЛАДАХ СЛОВЕНСЬКОЇ ТА
ХОРВАТСЬКОЇ МОВ)**

Загальні зауваження

Нещодавно в Україні відбулися дебати і гострі дискусії щодо ухвалення Закону України «Про освіту». Зокрема стаття 7 про «Мову освіти»³⁸⁴ передбачає кардинальні зміни у пропорції викладання мов національних меншин України відносно державної мови. У цьому контексті вважаємо за доцільне ознайомитись з італійським досвідом вирішення аналогічних проблем. Зокрема, зосередимо увагу на принципах викладання таких міноритарних мов Італії, як словенська та хорватська.

Насправді проблеми, пов'язані з викладанням мов національних меншин або міноритарних мов у співвідношенні з відповідними офіційними мовами є досить актуальним питанням не лише в Україні, а також у багатьох інших країнах Європи та світу. Випадок Італії може стати орієнтиром для аналізу української мовної ситуації та подальших рішень. Питання національних меншин взагалі та розвитку їхніх мов і культур зокрема стало важливим у центрально-західній та південній Європі, починаючи від післявоєнного періоду ХХ ст., і відновилося після занепаду інших тоталітарних режимів (1989-1991).

Через низку історико-політичних і соціальних причин Італія й Україна не є винятком. В обох країнах історично проживають різні

---

³⁸⁴ Див. http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=58639 (дата звернення 18.11.2017).

етнічні групи, які розмовляють мовами, генетично не пов'язаними з мовою титульної нації.

Італійська мовна ситуація, безперечно, суттєво відрізняється від української. Основна різниця полягає в тому, що в Італії немає близькоспорідненої мови, яка співіснує з державною, конкуруючи з нею у вигляді латентного або явного білінгвізму, залежно від ситуації чи областей, як це відбувається в Україні між українською та російською мовами. Більше того, в Італії переважає італійська мова в усіх комунікативних сферах побуту.

Характерною для італійської мовної ситуації є територіальна диглосія на обласному рівні, яка здійснюється незалежно від того, чи є відповідні мови автохтонними або екзогенними. Натомість Україні притаманний білінгвізм, часом мультилінгвізм, з рисами диглосії або триглосії. Як ми вже неодноразово підкреслювали, ситуація триглосії реалізується, якщо місцеві говори і різні вияви змішаного мовлення, наприклад, українсько-російське змішане мовлення («суржик») також розглядаються як самостійні мовні системи щоденного спілкування.

1. Міноритарні мови в Італії

Міноритарні мови в Італії (іт. «*le minoranze linguistiche d'Italia*») або мови національних меншин Італії³⁸⁵, функціонують насамперед завдяки мовцям, що належать до певних мовних груп, і розмовляють мовами, які істотно відрізняються від загальноприйнятої офіційної мови титульної нації, тобто італійської. За деякими даними, близько 5% італійського населення має іншу рідну мову (L1), ніж італійську.³⁸⁶

³⁸⁵ У статті вживаємо терміни «міноритарні мови» і «мови національних меншин» певною мірою як синонімічні. Уточнюємо, що з огляду на міжмовне кількісне співвідношення надаємо перевагу першому терміну, а коли підкреслюємо історико-національний аспект певної громади, то будемо вживати другий термін.

³⁸⁶ Див. [http://www.treccani.it/enciclopedia/minoranze-linguistiche_\(Enciclopedia-dell%27Italiano\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/minoranze-linguistiche_(Enciclopedia-dell%27Italiano)/) (19.11.2017).

Основні мови національних меншин в Італії, визнані законом, зокрема № 482/1999³⁸⁷, такі: албанська, каталанська, французька, франко-провансальська, фріульська, 'германська' (німецька), грецька, ладинська, окситанська, сардинська, словенська і хорватська. Близько 2.500.000 мовців, розподілених у 1171 муніципалітетах (комунах) 14 областей, розмовляють, поруч з італійською, варіантами вище згаданих мов.

Щодо вищенаведеного переліку, потрібні деякі уточнення, а саме:

а) назва 'германська мовна група' відображає певну історіографічну традицію; насправді це місцеві варіанти діалектів південно-німецького (баварсько-австрійського) походження, якими історично розмовляють в небагатьох населених пунктах таких регіонів північно-східної Італії, як Венето, Трентіно Альто-Адідже та Фріулі-Венеція-Джулія.³⁸⁸

б) фріульську мову, за певними класифікаціями, можна віднести до ширшої діалектної групи, відомої як ретороманська, до якої також належить ладинська мова. Такими взаємопов'язаними варіантами розмовляють у частині Швейцарії, точніше у кантоні Граубюнден; в Італії (Венето, Трентіно Альто-Адідже та Фріулі-Венеція-Джулія) з розгалуженнями у південно-західній Австрії.³⁸⁹

У наступній карті відображено основний розподіл міноритарних мов в Італії.

Італійська мовна картина, за деякими параметрами, строкатіша, ніж українська. Відомо, що в багатьох регіонах (областях) Італії співіснують на регіональному та місцевому рівнях регіональні варіанти італійської мови разом з традиційними діалектами. Однак, більшість італійських діалектів не є діалектами *strictu sensu*.

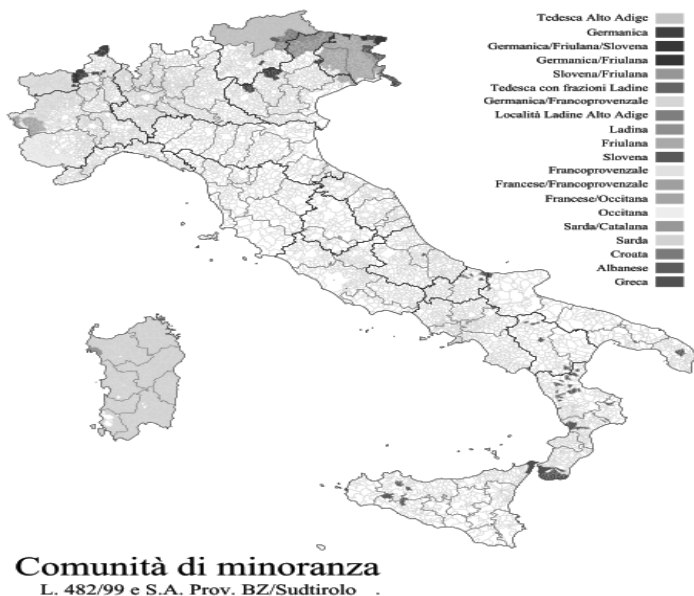
³⁸⁷ Законодавча основа буде розглянута у наступному підрозділі.

³⁸⁸ Детальніше: *Bidese E.* (Hrsg.): *Das Zimbrische zwischen Germanisch und Romanisch.* Brockmeyer, Bochum, 2005. – 256 S.

³⁸⁹ Питання про взаємовідношення таких пов'язаних варіантів не остаточно вирішено. Пор. *Tagliavini C.* *Le origini delle lingue neolatine.* – Bologna, 1982, pp. 378–382; *Pellegrini G. B.* *La genesi del retoromanzo (o ladino).* – Tübingen, 1991. Також, див.: http://www.treccani.it/enciclopedia/dialetti-friulani_%28Enciclopedia-dell%27Italiano%29/ (20.11.2017).

Іншими словами, вони є не діалектами італійської мови, а результатом самостійного розвитку від вульгарної латини. Із вищесказаного виходить, що до складу «міноритарних мов» можна було б також віднести деякі мови-діалекти Італії, напр. венеціанську, неаполітанську, сицилійську та ін., які мають регіональне або надрегіональне поширення і часто класифікуються як діалекти італійської мови. Насправді ж це генетично автономні мови по відношенню до італійської, яка функціонує як «мова-дах» (пор. нім. Dachsprache).

Карта №1 (міноритарні мови в Італії)³⁹⁰

Звернімо увагу на те, що такі мови-діалекти мають регіональне поширення, належать до романської мовної групи, мають певну історико-літературну традицію та відігравали вагомую роль у процесі формування сучасної італійської літературної (писемної) мови,

³⁹⁰ https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Regions,_provinces_and_municipalities_in_Italy.svg

особливо під час так званого «питання мови» (іт. “La questione della lingua”) у XVI ст.³⁹¹

Дійсно, на думку деяких учених, питання міноритарних мов в Італії слід розглядати як типову ситуацію диглосії, де доміантною мовою є італійська (що функціонує і визнається як мова-дах мовцями інших регіональних традицій), а інші мови (ідіоми) є підпорядкованими варіантами.³⁹²

Як уже довелося зазначити, поняття «міноритарні мови» в Італії схиляється до вужчого значення й часто зливається з поняттям «алоглосії» (іт. *alloglossia*).³⁹³ Останнє вказує на міноритарні варіанти, які мають інше генетичне походження у порівнянні з італійською мовою та діасистемою³⁹⁴ її діалектів. Типовим прикладом алоглосії та справжньої мови національної меншини може слугувати мова німецькомовного населення в області Трентіно Альто-Адідже або Південного Тіроля (нім. *Südtirol*). Остання група мовців через низку історико-культурних причин ідентифікується, здебільшого, з австрійською нацією.³⁹⁵ Подібними прикладами алоглосії є словенська мова в регіоні Фріулі-Венеція-Джулія; меншою мірою – варіант хор-

³⁹¹ Термін (словосполучення) «питання мови» вказує на ту гостру полеміку про мову, яка мала місце в Італії, починаючи з XVI ст. і яка тривала протягом трьох століть. Основна проблема полягала у тому, що такі італійські літератори, як Бембо (Vembo), Кастільоне (Castiglione), Тріссіно (Trissino), Макіавеллі (Machiavelli) та ін., мали намір вибрати, посеред італійських мов-діалектів або ‘вульгарних’-ідіомів, ту мову, яка змогла б краще ‘досягнути гідності» загальнонаціональної літературної мови і таким чином задовольнити художньо-літературні інтереси півострова.

³⁹² *Telmon T.* La sociolinguistica e le leggi di tutela delle minoranze linguistiche. In: *LIDI-Lingue e idiomi d'Italia*. – 2006. – I, 1, p. 38-52.

³⁹³ *Toso F.* *Lingue d'Europa. La pluralità linguistica dei Paesi europei fra passato e presente*. – Milano, 2006.

³⁹⁴ Діасистема – це сукупність близькоспоріднених мовних варіантів, що розділяють численні спільні риси, які можна віднести до загальної системи співвідношень.

³⁹⁵ Також, див. *Дель Гаудіо С.* Міжмовні відношення та мовні права в Україні та Італії: порівняльний аналіз. // *Мовні права у сучасному світі. Збірник наукових праць*. Відп. ред. Б. М. Ажнюк. – Ужгород, 2014. – С. 118.

ватської мови в регіоні Молізе, про які говоритимемо детальніше у третьому підрозділі.

2. Європейські законодавчі засади: італійсько-українські паралелі

Італія та Україна, як більшість європейських держав, які підписали і ратифікували конвенцію про міноритарні мови, опираються на подібні законодавчі засади. Європейські рамкові директиви здійснюються, насамперед, через

а) Європейську хартію регіональних мов або мов меншин (іт. *Carta europea delle lingue regionali o minoritarie*);

б) Рамкову конвенцію про захист національних меншин (іт. *Convenzione-quadro per la protezione delle minoranze nazionali*).

Водночас діє національне законодавство, яке у випадку Італії має повну силу у прийнятті вищезгаданих директив. Наразі італійське національне законодавство доповнює європейські директиви та деякою мірою підпорядковане конвенціям. Нарешті, регіональне законодавство в Італії відображає локальні відмінності, залежно від місцевих потреб. Схематично можна проілюструвати взаємопов'язану ієрархію таким чином:

Чотири закони формують основу італійського законодавства щодо захисту та підтримки історичних мов національних меншин, а саме:

- 1) стаття 6 італійської Конституції;
- 2) Закон № 302 28 від серпня 1997 року;
- 3) Закон № 482 15 від грудня 1999 року;
- 4) Законопроект (декрет) № 345 Президента Республіки.

Розглянемо тільки істотні нормативні аспекти. У статті 6 італійської Конституції вказано, що «Республіка захищає міноритарні мовні групи за допомогою відповідних норм» (іт. *La Repubblica tutela con apposite norme le minoranze linguistiche*, 27.12.1947).³⁹⁶ Особливе значення в процесі захисту та розвитку таких мов має закон № 482/1999 року, про який ми вже згадували.³⁹⁷ Доцільно також брати до уваги історичні прецеденти захисту та підтримки деяких із міноритарних мов ще до апробації (схвалення) закону № 482, відповідно до вищезгаданої статті Конституції Італії. Це, насамперед, стосувалось таких мов, як німецька та ладинська в області Трентіно-Альто-Адідже, словенської в області Фріулі-Венеція-Джулія, французької в області Валле д'Аоста й албанської у південній Італії. Наголошуємо, що такі мови вживаються переважно на компактних територіях певних областей, які користуються спеціальним статусом (пор.: іт. *regioni a statuto speciale*).³⁹⁸

У статті 1 закону № 482/1999 року³⁹⁹ вказано, що 1) італійська мова є офіційною мовою Республіки (іт. *La lingua ufficiale della Repubblica è l'italiano*); 2) Республіка, яка сприяє розвитку мовної та культурної спадщини італійської мови, також сприяє розвитку мов і культур, які захищені даним законом (іт. *La Repubblica, che valorizza il patrimonio linguistico e culturale della lingua italiana,*

³⁹⁶ Докладніше: [http://www.normattiva.it/uri-res/N2Ls?urn:nir:stato:costituzione\(04.11.2017\)](http://www.normattiva.it/uri-res/N2Ls?urn:nir:stato:costituzione(04.11.2017)).

³⁹⁷ Дель Гаудіо С. Міжмовні відношення та мовні права в Україні та Італії: порівняльний аналіз. ...с. 111.

³⁹⁸ Там само.

³⁹⁹ Цитуємо лише основні статті цього закону.

promuove altresì la valorizzazione delle lingue e delle culture tutelate dalla presente legge).⁴⁰⁰

У статті 2 того самого закону зазначено: «При виконанні статті 6 Конституції та згідно із загальними положеннями міжнародних і європейських органів, Республіка захищає мову і культуру таких народностей [...]».⁴⁰¹

Стаття 4 експліцитно вказує на викладання мов національних меншин.⁴⁰² У пункті 4.1. зазначено, що «у дитячому садку (дошкільному закладі), відповідно до статті 3, мовне виховання передбачає, разом із італійською мовою, також застосування мови меншини для здійснювання виховної діяльності. У початковій та середній школах⁴⁰³ (II ступеня) також передбачається вживання міноритарної мови як засіб викладання».⁴⁰⁴ Але реальне застосування цього закону є не настільки неухильним як це здається на перший погляд. Як буде видно з подальшого викладу, італійська практика також бере до уваги регіональні відмінності, особливості місцевих потреб та історичну мовну ситуацію.

Відповідно до статті 3, пункту 1 даного закону початкові та середні школи, з огляду на прохання батьків школярів, також приймають рішення щодо форми й методів викладання мови й збереження культурних традицій місцевих громад [...]. Перед набором учнів батьки повідомляють обраному шкільному закладу, чи бажають вони, щоб їхнім дітям викладали мовою відповідної меншини.⁴⁰⁵

---

⁴⁰⁰ Див. <http://www.normattiva.it/uri-res/N2Ls?urn:nir:stato:legge:1999-12-15;482!vig=> (дата звернення 08.12.2017).

⁴⁰¹ Про перелік мов, див. §1.

⁴⁰² Поп. <http://www.normattiva.it/uri-res/N2Ls?urn:nir:stato:legge:1999-12-15;482!vig=>

⁴⁰³ В італійській шкільній системі передбачено 5 років початкової, або за італійською термінологією, «елементарної школи»; 3 роки «середньої нижчої школи» (іт. scuola media inferiore) та 5 років «середньої вищої школи» (іт. scuola media superiore).

⁴⁰⁴ Із цього пункту виходить, що можна вивчати рідну мову вісім років (тобто «початкова школа» = 5 років і «середня нижча» = 3 років), окрім дошкільного періоду.

⁴⁰⁵ Детальніше про змістовний параграф цього закону, див. стаття 4 (іт. art. 4). <http://www.normattiva.it/uri-res/N2Ls?urn:nir:stato:legge:1999-12-15;482!vig=> (дата

У 6 статті наголошено, що «...місцеві університети тих регіонів, де живуть національні меншини, в рамках автономії та доступного бюджету, підтримують ініціативи розвитку цих мов; наприклад, створення курсів мов і культур та ін.»

Наведемо приклади регіонального законодавства⁴⁰⁶, у якому захищаються права таких міноритарних мов як словенська, хорватська та німецька:

а) в регіоні Фріулі-Венеція-Джулія, регіональний закон № 26 від 16 листопада 2007 р. опікується правами міноритарної словенської мови;

б) в регіоні Молізе, регіональний закон № 15 від 14 травня 1997 р. опікується правами хорватської мови;

с) в автономній провінції Тренто, провінційний закон № 6 від 19 травня 2008 р., захищає інтереси місцевих міноритарних мов, у тому числі німецької.

В дійсності не всі мови, що їх закон визнає як міноритарні, мають однакову суспільну вагу. Наприклад, державна скарбниця (іт. Agenzia delle Entrate) надає декларацію (так званий бланк 730) з поясненнями лише німецькою та словенською мовами, і, звичайно, італійською. Інтернет-версії мовами деяких меншин часто відсутні на державних сайтах.

2.1. Паралелі з українським законодавством

В Україні законодавчі норми, що регулюють мовну політику, зафіксовані в Конституції України, Законі України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», Декларації прав національностей України, законів України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин»; «Про національні меншини»; «Про ратифікацію Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин» та ін.⁴⁰⁷

звернення 08.12.2017).

⁴⁰⁶ Див. <http://www.miur.gov.it/web/guest/documenti-europei-nazionali-e-regionali> (дата звернення 07.12.2017).

⁴⁰⁷ Див. стаття 4. <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/5029-17#n30>

У статті 7 закону про мову освіти є очевидними паралелі з італійською і, деякою мірою, із загальною європейською практикою. Хоча реальний обсяг викладання мов меншин не визначається так чітко, як в італійській практиці. У пункті 1 читаємо, що «Мовою освітнього процесу в закладах освіти є державна мова. Особам, які належать до національних меншин, забезпечується право на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови у державних і комунальних закладах освіти. Це право реалізується через мережу закладів освіти, класів (груп) з навчанням державною, іншими мовами чи вивченням цих мов, що створюються відповідно до законодавства». У пунктах 4 і 5 стверджено, що «Заклади освіти відповідно до освітньої програми можуть здійснювати освітній процес двома і більше мовами (державною мовою, а також мовами національних меншин, іншими мовами), викладати одну чи кілька дисциплін англійською та/або іншими мовами». «За бажанням здобувачів професійної та вищої освіти заклади освіти створюють можливості для вивчення ними мови національної меншини в обсязі, що дає змогу провадити професійну діяльність у вибраній галузі з використанням цієї мови».

3. Про викладання словенської та хорватської мов

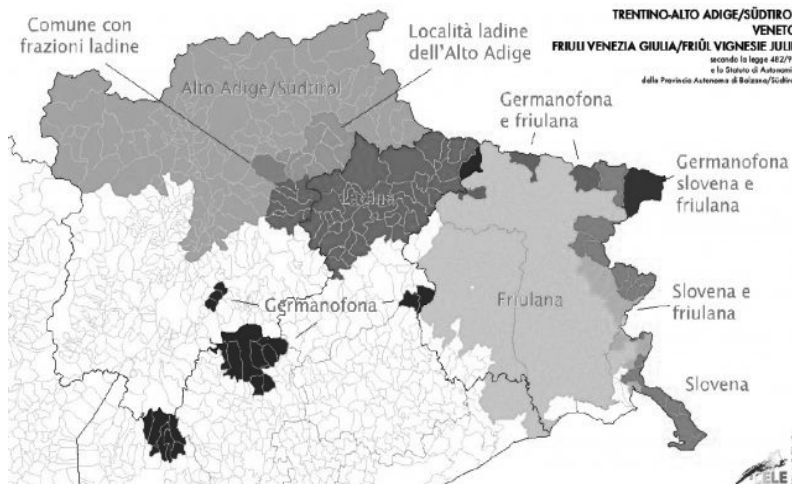
Словенська мова, через низку історико-політичних подій⁴⁰⁸, також розповсюджена на італійській території, зокрема в її північно-східній частині. Компактніше, словенськомовні громади

---

⁴⁰⁸ Основне населення Словенії становлять словенці (самоназва) – загалом 1,9 млн. чол. (1992) в Словенії та інших республіках колишньої СФРЮ, передусім Сербії та Хорватії. Є також в Італії – 12 тис., Австрії – 70 тис., Угорщині – 2 тис., США – 124 тис., Німеччині – 25 тис. Після розпаду Австро-Угорщини 1918 р. – дві третини словенських земель увійшли до складу Королівства сербів, хорватів і словенців (1918, а з 1929 – Югославії). Третина території підпала під владу Італії (Словенське Примор'я, північна частина Істрії) та Австрії (частина Каратанії). Після Другої світової війни більша частина словенських земель, які перебували під владою Італії, відійшла до Югославії. Пор. http://npu.edu.ua!/e-book/book/html/D/iio_kdsd_Krainoznavstvo/220.html (04.11.2017). Щодо італійсько-словенських історичних відносин, необхідно додати, що на вищезгаданих територіях споконвіку проживало також романськомовне населення. Це було ще до проник-

проживають ближче до кордону колишньої Югославії: у регіоні Фріулі-Венеція-Джулія, зокрема у провінціях Трієсте та Горіція, як окреслено на карті.

Ареали поширення словенської та інших мов⁴⁰⁹

Регіональний закон № 26 від 16 листопада 2007 р. сприяє захисту словенської мовної меншини.⁴¹⁰ У статті 16 такого закону передбачено ініціативи щодо сприяння вивченню словенської мови.⁴¹¹ У законі вказано, що органи регіонального управління [...] «сприяють вивченню і поширенню знання словенської мови та культури, з огляду на положення статті 4 закону 482/1999, який підтримує реалізацію ініціатив, які заохочують викладання словенської мови на всіх рівнях шкільної освіти».⁴¹² Крім того, Регіон

нення слов'янських племен з приблизно VI ст. н. е. Італійський елемент та культурний вплив у цих землях був завжди дуже суттєвим.

⁴⁰⁹ <http://www.minoranze-linguistiche-scuola.it/tedesco/> (дата звернення 04.11.2017).

⁴¹⁰ Докладніше: <http://lexview-int.regione.fvg.it/FontiNormative/xml/IndiceLex.aspx?anno=2007&legge=26&lista=1> (дата звернення 09.12.2017).

⁴¹¹ Докладніше: <http://lexview-int.regione.fvg.it/FontiNormative/xml/xmlLex.aspx?anno=2007&legge=26&ID=art16&lista=1&fx=>

⁴¹² Пор. іт. *L'Amministrazione regionale [...] promuove l'apprendimento e la conoscenza della lingua e della cultura slovena e sostiene, anche in applicazione delle*

Фріулі-Венеція-Джулія також підтримує ініціативу співпраці між регіональними та словенськими університетами, аби поліпшити рівень спеціалізації зі словенської мови громадянам словенської меншини, сприяє взаємовизнанню університетських дипломів та державних іспитів для доступу до професії.⁴¹³

Процес викладання у школах зі словенською мовою базується на тих програмах, що використовуються в звичайних італійських школах. Додатково викладається італійська мова та література. Крім предметів, що є однаковими на всій території Італії, школярам ще викладають словенську мову та література. Програми історії й географії містять додаткові (істотні для місцевої культури) матеріали. У провінціях Трієсте та Горіція є школи з викладанням словенської мови на всіх рівнях. Але водночас у провінції Удіне словенську мову вивчають лише в єдиній школі муніципалітету Сан Піетро аль Натіzone (San Pietro al Natisone) зі словенсько-італійським двомовним викладанням (включно з дитячим садком, початковою школою та початково-середньою школою).⁴¹⁴

Хорватська мова в Італії представлена передусім громадянами Хорватської Республіки, які постійно проживають в таких італійських регіонах як Венето, Фріулі-Венеція-Джулія та ін. Однак лише представники нечисленної історичної громади⁴¹⁵, яка, більш-менш, компактно проживає в області Молізе, визнаються національною меншиною.⁴¹⁶ Як уже було зазначено, мова цієї громади, відома як молізансько-хорватська, це одна з

---

disposizioni di cui all'articolo 4 della legge 482/1999, la realizzazione di iniziative dirette a favorire l'insegnamento della lingua slovena nelle scuole di ogni ordine e grado.

⁴¹³ Там само.

⁴¹⁴ Докладніше про школи зі словенською мовою викладання, див. http://www.scuola.fvg.it/usr/fvg/USRFVG/Scuole_in_lingua_slovena/ (дата звернення 10.12.17). <http://www.jezik-lingua.eu/code/14043/Chi-puo-frequentare-le-scuole-statali-con-lingua-d-insegnamento-slovena-nelle-province-di-Trieste-e-di-Gorizia-e-la-scuola-statale-con-insegnamento-bilingue-sloveno-italiano-di-San-Pietro-al-Natisone> (дата звернення 10.12.17).

⁴¹⁵ За деякими даними, близько 2.600 осіб.

⁴¹⁶ http://www.cm-gemonese canal del ferro val canale.it/fileadmin/_migrated/content_uploads/Minoranza_linguistica_croata.pdf (10.12.2017).

слов'янських мов меншин, якою розмовляють в італійській області Молізе (східно-південна Італія) у трьох невеликих містечках провінції Кампобассо (іт. Campobasso): 1) Аквавівва Коллекроче (іт. Acquaviva Collecroce, хор. Živavoda-Kruč); 2) Монтемітро (іт. Montemitro, хор. Mundimitar) та 3) Сан Феліче (іт. San Felice del Molise, хорв. Stifilić, Filič). Раніше ця мова також вживалася у містах Палата (Palata) і Черрітелло (іт. Cerritello, хорв. Ćirit).⁴¹⁷

Молізансько-хорватську мову можна розглядати, як один із історичних варіантів (діалектів) хорватської мови, з великою домішкою італізмів, діалектизмів (неаполетанізмів) та слов'яно-романських гібридних форм.⁴¹⁸ Підтримка також надається деяким періодичним виданням і діяльності різних культурних асоціацій.

Регіональний закон № 15 від 14 травня 1997 р. сприяє «культурній спадщині» молізансько-хорватської та інших міноритарних мов регіону Молізе.⁴¹⁹ Щодо викладацько-дидактичної діяльності основні пункти статті 3 цього закону передбачають таке:

а) поглиблення знання місцевого «ідіома», на якому розмовляють у тих муніципалітетах, де існує білінгвізм;

відновлення традицій громад через мультидисциплінарний підхід у вивченні літератури, історії, географії, музики тощо;

план викладання має враховувати неоднакові рівні освіти та знання хорватської (та албанської) мов. Бажано також, щоб викладання на курсах здійснювалося безпосередньо цими міноритарними мовами.

Викладання молізансько-хорватської мови разом з італійською у початкових та середньо-нижніх школах⁴²⁰ трьох зазначених му-

⁴¹⁷ Ці містечка знаходяться приблизно за 30 км від Адріатичного моря. За найбільш вірогідною версією, слов'янський міграційний рух до Італії почався біля 1500 року внаслідок турецького нашествия.

⁴¹⁸ Пор. Дель Гаудіо С. Лексеми молізансько-неаполітанського походження у молізансько-хорватській мові // Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Пам'яті академіка Леоніда Булаховського. – 2011. – Вип. 15. – С. 46-53.

⁴¹⁹ Пор. <http://www.regione.taa.it/biblioteca/normativa/regioni/ordinarie/molise.pdf> (дата звернення 13.12.2017).

⁴²⁰ Детальніше про школу: <http://www.minoranze-linguistiche-scuola.it/croato/> (дата звернення 12.12.2017).

ніципалітетів, в яких ще зберігається її активне вживання, триває вже декілька років. Однак викладання цього варіанта хорватської мови не позбавлене деяких труднощів. Йдеться насамперед про схильність частини місцевої громади ототожнювати молізансько-хорватську (переважно усну) мову з місцевим мовленням або діалектом.⁴²¹ Подібне ставлення інколи призводило до тимчасових перерв у викладанні.⁴²²

Висновки

Зіставлення досвіду викладання мов національних меншин в Італії з українською ситуацією враховує європейські директиви та основні аспекти національного законодавства обох країн. Обидві країни офіційно визнають загальну європейську практику й орієнтуються на неї. Проте здається, що у випадку Італії місцеві органи влади демонструють гнучкіший підхід до застосування й адаптування національних та регіональних нормативних положень до реальних потреб національних меншин певної території. Як зазначено, такий підхід не стосується однаковою мірою всіх мов міноритарних груп, а швидше більшості національних меншин, які історично мешкають в Італії.

З погляду європейських стандартів український підхід до вирішення проблем викладання мов національних меншин видається недостатньо переконливим. Він різко звужує визнані права тих національних меншин, які компактно і споконвіку проживають на певних територіях, зокрема на прикордонних територіях України – як, наприклад, угорська меншина на Закарпатті тощо. Через наведені причини нам здається, що більш плавний перехід до застосування закону і поступове впровадження української мови на всіх рівнях освіти було б сприятливішим і менш конфліктним.

---

⁴²¹ Цей пункт заслуговує на окрему дискусію.

⁴²² <http://regione.molise.it/web/assessorati/bic.nsf/fac382af29309379c1256c8c006171e7/41607a29517a53b4c125741d004d6cf5?OpenDocument#> (дата звернення 12.12.2017).

ДЕРЖАВНА МОВНА ПОЛІТИКА В СОЦІОЛОГІЧНОМУ ВИМІРІ

Питання державної мовної політики в Україні дискутуються з часів здобуття Україною незалежності. Фактично боротьба за українську мову стала одним із стовпів українського відродження кінця ХХ століття. Мовна ситуація в Україні на початку 90-х минулого сторіччя була наслідком мовної політики СРСР, успадкованої від Російської імперії ще за Катерини II, метою якої було цілковите витіснення української мови з усіх сфер мовлення. Більш як 350-річні імперські зусилля, спрямовані на нівелювання українців як етносу, особливо щодо мови, частково досягли мети. Зокрема, соціологічні дослідження, присвячені мовній ситуації в країні у першому десятиріччі нульових років, засвідчили відмінності комунікативної потужності української та російської мов у різних сферах спілкування: українська мова здебільшого використовувалася для «офіційного» вжитку, як робоча, а для повсякденного спілкування більш поширена була російська.⁴²³ Щодо демографічної потужності, то станом на 2006-й рік вона була приблизно однаковою для російської та української мов. Так російською мовою тоді спілкувалося 40 %, а українською (з суржиком включно) – 38 %. Обидві мови в повсякденні використовував кожен п'ятий учасник опитування. Ці дані спростовували тезу багатьох політиків про те, що в Україні більшість населення спілкується російською мовою, а отже вона має більший показник демографічної потужності й вимога надати російській мові статус другої державної є цілком обґрунтованою.

---

⁴²³ Мовна політика та мовна ситуація в Україні. Аналіз і рекомендації. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – С. 361.

Крім того, спостерігалися суттєві відмінності у мовній ситуації в країні залежно від регіону: західний та центральний – переважно україномовні, північ відзначалась поширенням двох мов рівною мірою, а південь та схід були російськомовними. Фіксувалися суттєві відмінності мовної поведінки урбанізованого та сільського середовищ. Так міста, особливо великі, були зросійщені, тоді як в сільській місцевості панувала українська мова⁴²⁴.

Всі ці особливості мовної ситуації стали фоном для прийняття сумнозвісного мовного закону Ківалова-Колесніченка, який став черговим знаряддям наступу «русского мира» на українство. І хоча на позір він був нібито спрямований на підтримку мов національних меншин, фактично мав на меті не лише зберегти статус-кво, а на законодавчому рівні забезпечити підстави для остаточного витіснення української мови з тих регіонів, міст та селищ, де українськомовні громадяни були в меншості та зросійщити їх остаточно. До чого призводить така мовна політика, ми бачимо на прикладі подій у Криму та на Донбасі.

Події на Майдані 2013–2014 років, як черговий етап боротьби України за свою незалежність та вибір майбутнього, супроводжувалися кардинальними змінами у мовній сфері, що засвідчили соціологічні дослідження, проведені у 2016–2017 роках різними соціологічними службами, зокрема Центром Разумкова у листопаді 2016 року⁴²⁵, опитування в рамках проєкту фонду Фольксваген «Bi- and multilingualism between conflict intensification and conflict resolution. Ethno-linguistic conflicts, language politics and contact situations in post Soviet Ukraine and Russia»⁴²⁶ у лютому 2017 року,

⁴²⁴ Масенко Л. Мовна ситуація України. Соціолінгвістичний аналіз // Мовна політика та мовна ситуація в Україні. Аналіз і рекомендації. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – С. 118.

⁴²⁵ http://razumkov.org.ua/uploads/newsletter/Newsletter_43.pdf С. 7

⁴²⁶ Репрезентативне опитування населення України в рамках проєкту фонду Фольксваген «Bi- and multilingualism between conflict intensification and conflict resolution. Ethno-linguistic conflicts, language politics and contact situations in post Soviet Ukraine and Russia» 01-10 лютого 2017 р. методом індивідуального інтерв'ю за місцем проживання, загальна кількість – 2015 осіб/віком від 18 років,

Фонду Демократичні ініціативи ім. Ілька Кучеріва у липні 2017 року⁴²⁷.

Якщо у 2006-му році за результатами соціологічного опитування в рамках проєкту INTAS, дані якого згадувалися вище, четверо з десяти громадян України спілкувалися або російською, або українською мовою, то станом на лютий 2017-го року за даними проєкту фонду Фольксваген терези мовної ситуації хитнулися у бік української мови. Виключно українською та в більшості ситуацій українською послуговуються вже 46 % респондентів, а російською та переважно російською лише третина. Рівною мірою обома мовами говорить п'ята частина (Рис 1).

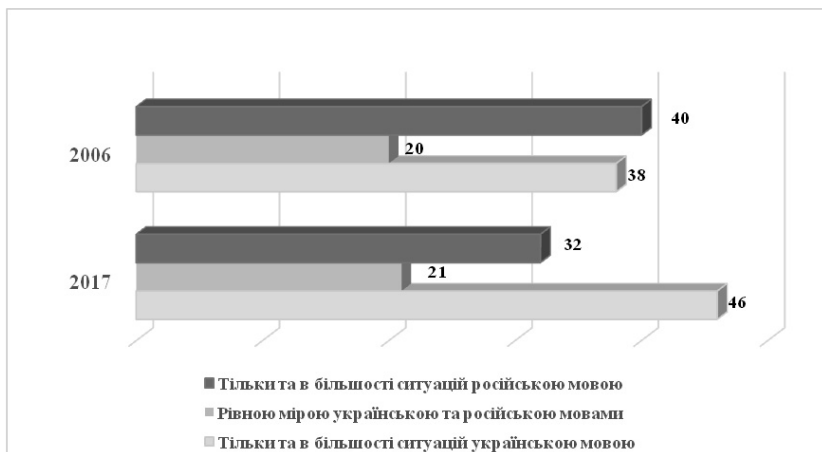

Рис. 1. Мова повсякденного спілкування громадян України в 2006/2017 рік. (без позиції «важко відповісти»), %.

Наразі збільшення використання української мови громадянами України можна пояснити тим, що об'єктивно наведені дані не включають окупованої території Криму та частини Донбасу. Для того аби оцінити чи дійсно отримані дані зумовлені тим, що в

стандартне відхилення при достовірності 95 % і співвідношенні змінних 0,1:0,9 до 0,5:0,5 становить 1,28–2,13 %.

⁴²⁷ <http://dif.org.ua/article/do-26-richnitsi-nezalezhnosti-ukraini-tendentsii-zmin-gromadskoi-dumki>

дослідженні не були враховані думки громадян, які живуть на цих територіях, були зроблені розрахунки показників, які описують мовну ситуацію в Україні у 2006-му році без Криму⁴²⁸. Розрахунки показали, що відповіді учасників опитування розраховані для всієї України принципово не відрізняються від даних визначених для цього ж масиву без Криму. Так частка громадян, яка спілкується російською та переважно російською мовою в другому випадку (без Криму) зменшилась лише на 2 % і склала 38 %, а частка тих, хто для спілкування обирає переважно українську мову виявилася більшою лише на 3 % (41 %). Отже це з одного боку дозволяє порівнювати результати опитування 2006-го та 2017-го року за аналогічними показниками, з іншого – стверджувати, що зміни мовної ситуації в Україні зафіксовані у 2017 році дійсно зумовлені соціально-політичними процесами, які пережила країна в драматичні 2013–2014 роки.

На перший погляд цифра в 46 % для тих, хто спілкується українською, може здаватися не такою вже й показовою, однак у соціологічному вимірі перевищення значення на третину вказує на напрямок процесу соціального явища в бік його наростання і, навпаки – його скорочення свідчить про зворотній напрямок розвитку. З огляду на це можна стверджувати, що поширення української мови в державі набуває незворотного характеру.

Показник сприйняття української мови як символу державності України зріс порівняно з 2006-м роком з 70 % до 78 %. Визнання української мови атрибутом державності характерне для всіх регіонів України. За даними опитування взимку 2017-го року у північному, центральному та західному регіонах на питання «Чи згодні Ви з твердженням, що українська мова є одним із атрибутів державності України?» позитивну відповідь дала абсолютна

⁴²⁸ За результатами соціологічного опитування в рамках Проєкту INTAS «Language Policy in Ukraine: Anthropological, Linguistic and Further Perspectives»(2006–2008). Репрезентативне опитування населення України методом індивідуального інтерв'ю за місцем проживання, загальна кількість – 2015 осіб віком від 18 років, стандартне відхилення при достовірності 95% і співвідношенні змінних 0,1:0,9 до 0,5:0,5 становить 1,28-2,13 %.

більшість респондентів (дев'ятеро з десяти), тоді як на сході та півдні позитивну відповідь дали шестеро із десяти.

Отже, маємо помітні зміни у мовній ситуації з українською та російською мовами внаслідок подій на Майдані у 2013–2014 роках та окупації Росією частини країни. Розворот переважної більшості громадян країни в бік української мови, що проявилось у збільшенні частки громадян, які її використовують у повсякденному спілкуванні, практичне нівелювання негативних конотацій щодо її оцінки як непрестижної, беззастережне сприйняття її як атрибуту державності не могли не позначитися на баченні респондентів державної політики в мовній сфері.

Найбільш суперечливим питанням для мовної політики країни ще з часів здобуття Україною незалежності було питання статусу української та російської мов. Вимога надання російській мові статусу державної/офіційної стала розмінною монетою практично в усіх виборчих кампаніях в країні мало не з початку 90-х років. І сьогодні, у розпалі україно-російської війни, після анексії Криму та окупації частини Донбасу, можна почути, що причина цих трагічних подій у тому, що російській мові вчасно не надали державного статусу. Гасло «Усліште Донбас» передбачало надання російській мові статусу другої державної мови. Проте, якщо у 2006-му році статусу офіційної або державної для російської мови прагнули 44 % українців, що лише на 9 % було менше частки прихильників статусу державної мови виключно для української, то вже у 2017 році за надання російській офіційного (на певних територіях) або державного статусу виступає всього 28 Прихильники державного статусу для української мови сьогодні перевищують дві третини (68 %).

Дослідження лютого 2017 року також показало відсутність в Україні підстав для надання особливого статусу для російської мови. Шестеро з десяти респондентів вважають, що російська мова не повинна мати якихось преференцій порівняно з мовами інших національних меншин на законодавчому рівні. Удвічі менше тих, хто підтримав подібні переваги.

Зауважимо, що серед тих, хто прагне офіційного або державного статусу для російської мови, переважна більшість виступає за преференції для російської мови порівняно з мовами інших національних меншин. Лише чверть із них не виокремлює російську серед інших мов, тобто є прихильником надання офіційного статусу всім мовам в місцях компактного проживання їх носіїв. Серед прибічників державного статусу тільки для української мови маємо протилежну картину. Вони не бачать потреби виокремлювати російську мову поміж інших мов національних меншин в країні.

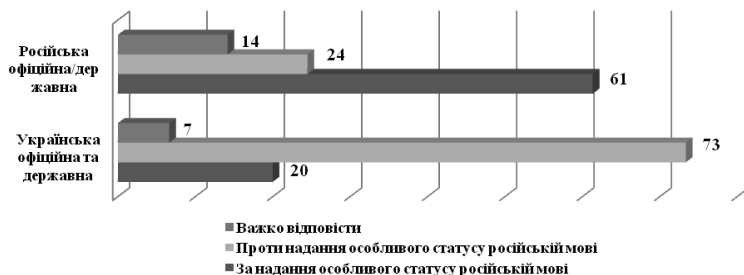

Рис. 2. Порівняння про необхідність надання російській мові переваг на законодавчому рівні порівняно з мовами інших національних меншин залежно від поглядів на статус української та російської мов, %.

Отже, не мають дивувати погляди респондентів на пріоритет державної політики в мовній сфері в напрямку сприяння поширенню української мови в усіх сферах мовлення. Про це повідомили шестеро з десяти учасників опитування. Надання офіційного статусу російській мові підтримали менше однієї п'ятої респондентів. Позицію забезпечення реалізації прав національних меншин у мовній сфері як пріоритетну обрали лише 9 %. Проте увага до забезпечення мовних прав національних меншин має стати головним після врегулювання питання поширення української мови в усіх сферах мовлення. Так, 39 % респондентів зазначили, що цим питанням має зайнятися держава в другу чергу, і лише чверть опитаних в цьому випадку обрали альтернативу «вирішення питання статусу російської мови». Разом з тим, пріоритети у

державній мовній політиці діаметрально протилежні в прихильників державного статусу російської або української мови. Наразі серед перших переважають ті, хто вважає, що передусім слід вирішити питання статусу російської, а серед других – поширення української в усіх сферах мовлення.

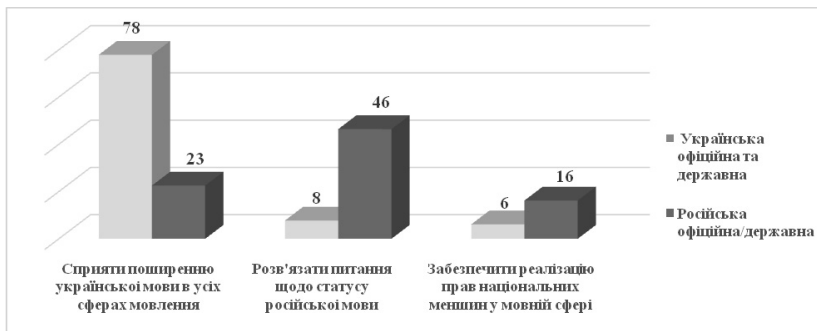

Рис. 3. Уявлення про пріоритетність державної мовної політики залежно від ставлення до статусу української та російської мови (без позиції «важко відповісти»),%.

Основні засади реалізації цього першорядного, на думку більшості українців, завдання закладені в законі України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». Про це свідчать результати опитування щодо законопроекту № 5670, який був прототипом зазначеного вище закону України. Дев'ятеро з десяти учасників опитування підтримують закріплення на законодавчому рівні вимогу обов'язкового володіння мешканцями країни українською мовою як мовою свого громадянства; вільного володіння українською мовою всіх держслужбовців, керівників навчальних та медичних закладів. Більше двох третин респондентів підтримали законодавче закріплення поширення та демонстрування фільмів державною мовою. Це ж стосується видання друкованих ЗМІ, зареєстрованих в Україні, мови телебачення та радіомовлення. Понад 60% вважають, що для отримання громадянства України претенденти мають здавати іспит на знання української мови.

Варто зауважити, що обов'язкове володіння українською мовою як мовою свого громадянства та вимогу такого володіння до

держслужбовців, керівників навчальних та медичних закладів підтримує абсолютна більшість, як прихильників державного статусу тільки для української мови, так і тих, хто хотів би такого статусу ще й для російської. Наразі останні не підтримують законодавче закріплення української мови в неофіційних сферах мовлення.

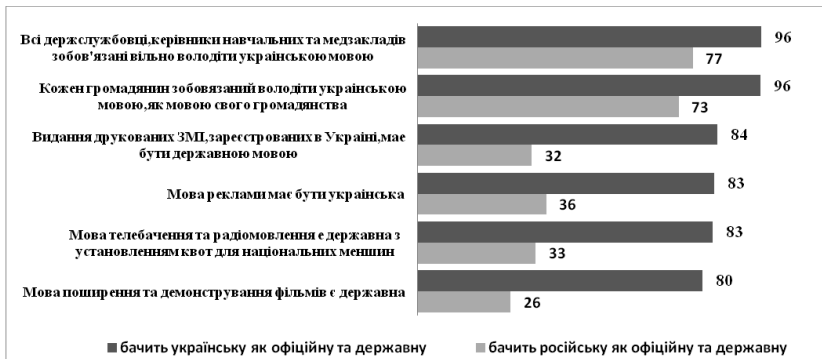

Рис.4. Підтримка положень законопроекту «Про державну мову» № 5670 громадянами, котрі бачать державною мовою лише українську й тих, котрі бачать російську офіційною або державною, %.

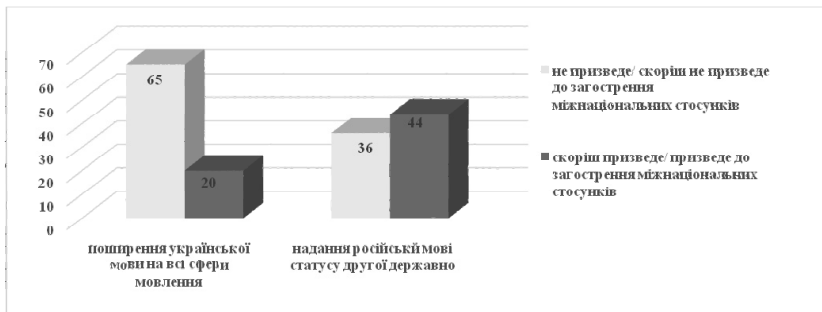

Рис. 5. Оцінка респондентами можливого впливу поширення української мови на всі сфери мовлення та надання російській мові статусу другої державної на загострення міжнародних стосунків.

Проте можна говорити про відмінності у відповідях на ці питання в регіональному розрізі. Однак це стосується лише південного регіону.

Потенціал для попередження конфліктів на мовному ґрунті учасники опитування вбачають в індивідуальному, а не державно-му білінгвізмі. Так, на питання: «Як Ви вважаєте, якщо в регіонах компактного проживання громадян неукраїнської національності більшість мешканців будуть білінгвами (добре володіти українською та мовою своєї національної групи), чи дозволить це запобігти конфліктам на мовному ґрунті?» понад половина (55 %) респондентів відповіли ствердно, що майже удвічі більше, ніж частка тих, хто має протилежну думку. Найбільш оптимістично можливості індивідуального білінгвізму у запобіганні конфліктам на мовному ґрунті оцінюють мешканці південного та східного регіонів, тоді як серед мешканців західного регіону найбільше скептиків. Варто зауважити, що прихильники білінгвізму переважають саме в тих регіонах країни, де українська мова найменш вживана.

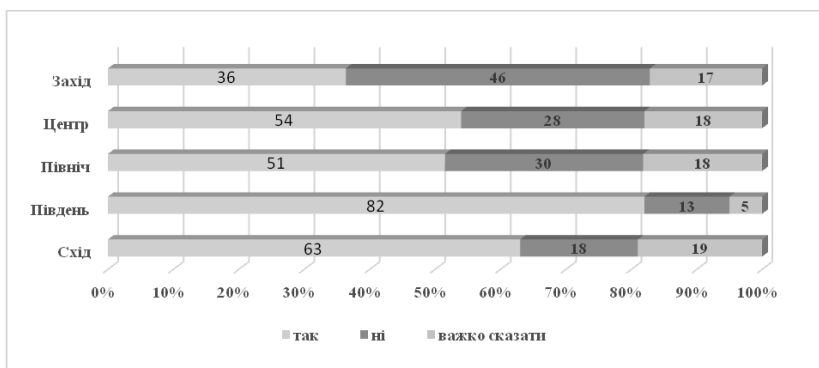

Рис. 6. Оцінка респондентами можливості запобігти мовним конфліктам поширення білінгвізму в регіональному розрізі.

Поширення в країні особистісного білінгвізму не спричиняє бажання українців зберегти ситуацію двомовності в Україні, яка панувала всі роки незалежності. Якщо ще десять років тому частка прихильників двомовності в Україні (46%) перевищувала частку тих, хто прагнув, аби в країні українська стала основною мовою в усіх сферах мовлення (39 %), то зараз ситуація принципово змінилася. Двомовність України в майбутньому підтримує лише

чверть респондентів, тоді як шестеро із десяти українців бачать майбутнє України як одномовної країни.

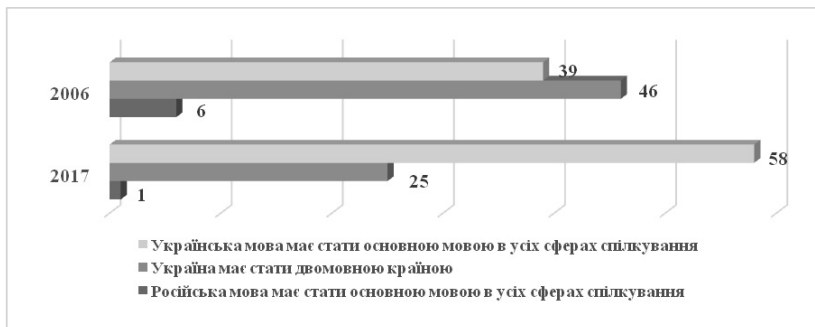

Рис 7. Зміна уявлень українців про розвиток мовної ситуації в Україні.

Таким чином, громадськість країни переконливо демонструє підтримку орієнтації державної мовної політики на запровадження української мови в усі сфери спілкування. Помітні зміни у мовній ситуації з українською та російською мовами внаслідок подій на Майдані у 2013–2014 роках та окупації Росією частини країни є підґрунтям для більш послідовних та рішучих дій щодо українізації мовного простору країни. Подолання негативних наслідків тривалої русифікації, зокрема перекосів мовної ситуації в регіональному розрізі на сході та півдні країни є питанням виживання самої країни. Адже окупації Російською Федерацією зазнали якраз найбільш зросійщені регіони України. Поширення російської мови фактично виявилось інструментом путінського режиму для ідеологічної експансії, а потім окупації зрусифікованих територій. Стає очевидним, що влада відстає від вимог більшості українців у цьому питанні. Втілення в життя основних положень закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної» не лише відбивають настрої громадян України, а й об'єктивно необхідні для збереження територіальної цілісності та обороноздатності нашої країни. Результати опитувань громадської думки свідчать, що українці усвідомлюють цю небезпеку і підтримують утвердження української мови як невід'ємної та обов'язкової умови існування самої української держави.

ПРАВО НА МОВНЕ ДОВКІЛЛЯ З ПОЗИЦІЙ ЮРИДИЧНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

Поняття *мовні права*, яке широко використовується політиками, правниками й лінгвістами, традиційно пов'язується насамперед з правами етносів. При цьому правосуб'єктність мовних прав зазвичай закріплюється за етнічними й національними групами, за їхніми мовами як культурним надбанням та за представниками цих груп як природними носіями відповідних мов і культур. У цьому традиційному розумінні мовні права слід вважати правами етнокультурними. Захист етнокультурних мовних прав особи як представника певного етносу пов'язують із забезпеченням розвитку й повноцінного функціонування відповідної мови⁴²⁹. Поняття *мовні права* найчастіше вживають для позначення прав етнічних меншин і їхніх мов, оскільки вважається, що мовні права панівного етносу є достатньо захищеними. Поняття *мовні права* вже достатньою мірою термінологізувалося, воно використовується лінгвістами й правниками й уживається в міжнародних документах саме в розумінні комплексу етнокультурних прав⁴³⁰.

У цій статті ми представимо мовне право в зовсім іншому ракурсі – як невідчужуване право кожної людини, яка використовує мову не лише як сакральне надбання і певний культурний код, але

---

⁴²⁹ Ажнюк Б. М. Мовні права як категорія соціолінгвістики // Мовознавство. – № 5. – 2013. – С. 4–12.

⁴³⁰ Юліане Бестерс-Дільгер. Ефективність Європейської хартії регіональних або міноритарних мов як знаряддя захисту мовних прав у слов'янських країнах // Мовні права в сучасному світі. – К., 2014. – С. 37–45; Михальчук О. І. Етно-мовна спільнота як суб'єкт мовних прав // Мовні права в сучасному світі. – К., 2014. – С. 210–221.

й як безальтернативний інструмент взаємодії у суспільстві. Людина є не лише природним носієм певної мови (з цього погляду, як представник своєї етнічної групи вона наділена спадковим правом на мову своїх батьків та іншими етнокультурними мовними правами). Людина крім цього є щоденним користувачем певної мови, оскільки послуговується нею як інструментом для задоволення своїх соціальних потреб. Повноцінне існування людини в суспільстві: її інтелектуальний і духовний розвиток, навчання, трудова діяльність, отримання й поширення інформації та виконання будь-яких інших соціальних функцій пов'язані з постійним використанням мови й удосконаленням мовних навичок. На відміну від мови – культурного коду, який поєднує покоління мертвих, живих і ненароджених, мова суспільної взаємодії, яка використовується членами соціуму як інструмент, не для кожного користувача є мовою дідів і батьків. У системі людських цінностей мова як культурний код і мова як інструмент не ототожнюються. Мовокультурний код зазвичай описують у категоріях духовних цінностей. Мову-інструмент є підстави розглядати більш прагматично, як ресурс, і оцінювати не як суспільну цінність, а як цінність індивідуальну, якою мова стає з виключно суб'єктивних міркувань. У цьому розумінні цінність мови-інструмента стрімко зростає в інформаційну добу.

Етнокультурні мовні права, суб'єктами яких є етноси в особі їхніх представників, вже тривалий час перебувають у полі зору сучасної соціолінгвістики. Правники й політики не одне десятиліття аналізують зміст етнокультурних мовних прав і їхнє юридичне забезпечення. Мовне право особи, яка використовує мову як ресурс для задоволення своїх соціальних потреб, серед інших людських прав дотепер не розглядалося.

Спробуймо поглянути на мову як на соціальний ресурс, який перебуває у спільному використанні. Спробуймо поглянути на мову як на потужний і безальтернативний соціально-економічний інструмент, а на членів суспільства – як на виробників і споживачів мовного продукту. Чи може соціальна взаємодія між ними бути безконфліктною? Наскільки захищеним почувається користувач

мови в інформаційну добу? У який спосіб він може заявляти про своє порушене право?

Базові людські цінності – рівність, справедливість і людська гідність – здавна спонукали філософів і правників формулювати моральні і юридичні норми щодо належної поведінки людини щодо інших людей. Мовна поведінка – це один важливих аспектів соціальної поведінки людини, який не обмежується лише вибором мови спілкування за тих чи інших обставин. Особа – користувач мови реалізує свої мовні навички у двох іпостасях: як споживач, або як виробник мовного продукту. Споживач і виробник мовного продукту підпорядковують свою мовну поведінку відмінним завданням і мають відмінні очікування. Для споживача мовного продукту мовна поведінка – це насамперед його когнітивна компетенція, тобто здатність здобувати нові знання, а також когнітивні потреби, і пріоритетні способи їхнього задоволення. Для виробника мовного продукту мовна поведінка підпорядкована його прагматичній меті і є вибором оптимального способу досягнення бажаного результату шляхом мовленнєвого впливу. Мовна діяльність споживачів і виробників мовного продукту, як і будь-яка соціальна взаємодія, має об'єктивну основу: це спільність або розбіжність інтересів, поглядів, близьких та віддалених цілей. Мовна діяльність споживачів і виробників мовного продукту породжує мовну взаємодію, яка є фундаментом будь-якої соціальної взаємодії у суспільстві. Мовна взаємодія в усіх її формах і виявах створює мовне довкілля, поза яким людина як соціальна істота існувати не може.

Взаємні права і обов'язки людини-виробника й людини-споживача мовного продукту, а також їхні права і обов'язки перед суспільством безпосередньо або опосередковано пов'язані з багатьма правами, прямо гарантованими Конституцією. Насамперед це право на свободу від посягань на честь і гідність особи, що гарантується статтею 3, право на свободу від втручання у таємницю особистого і сімейного життя (стаття 32); право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, на збирання, зберігання, використання й поширення інформації (стаття

34); заборона пропаганди війни, насильства, розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі (стаття 37); право на вільний доступ до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту і право на поширення такої інформації (стаття 50); право на свободу літературної, художньої наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, які виникають у зв'язку з інтелектуальною діяльністю (стаття 54) та низка інших.

Складні соціальні взаємини між людиною-виробником мовного продукту і людиною-споживачем цього продукту доречно розглядати в категоріях теорії мовленнєвих актів. Автори цієї теорії Джон Остин і Джон Серль систематизували уявлення про те, як можна вчиняти різнопланові дії за допомогою слова⁴³¹. У цій теорії мовлення розглядається не лише як поєднання за певними формальними законами тих чи інших відтворюваних смислових блоків, а насамперед, як сукупність цілеспрямованих мовленнєвих дій, завдяки яким люди впливають на поведінку інших людей, скеровують їхні дії, думки та емоції. Розуміння мовлення як сукупності цілеспрямованих соціальних дій дозволяє аналізувати мовлення з позицій суб'єкта мовлення, з позицій його адресата, мети відповідної мовної дії, способу її реалізації, її результату та застосовувати оцінні критерії соціальної прийнятності або неприйнятності мовленнєвої дії з юридичної позицій та погляду суспільної моралі. Така оцінка завжди пов'язана з інтерпретацією повідомлення й зі з'ясуванням його прагматичного змісту.

Комунікативні ролі виробника мовного продукту і споживача мовного продукту мають ієрархічну структуру, у якій виробник мовного продукту (адресант, продуцент, автор, мовець) домінує, а споживачеві цього продукту (адресату, реципієнту, читачеві,

⁴³¹ Див.: *Остин Дж. Л.* Слово как действие // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып 17. Теория речевых актов. – М., 1986. – С. 22–130; *Серль Дж. Р.* Что такое речевой акт? // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып 17. Теория речевых актов. – М., 1986. – С. 151–169; *Серль Дж. Р.* Классификация иллокутивных актов // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып 17. Теория речевых актов. – М., 1986. – С. 170–194; *Серль Дж. Р.* Косвенные речевые акты // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып 17. Теория речевых актов. – М., 1986. – С. 195–222.

слухачу) належить ієрархічно підпорядкована комунікативна роль. Ієрархічно вищий статус виробника мовного продукту в процесі комунікації обумовлений прагматичною природою такого продукту, який (на відміну від абстрактного речення, узятим поза контекстом) є носієм того чи іншого комунікативного наміру, інтенції, а отже стає інструментом мовленнєвого впливу виробника мовного продукту на його споживача.

Оскільки інтереси виробників і споживачів мовного продукту – рекламодавців і покупців, політиків і виборців, медіахолдингів і телеглядачів, законодавців і тих, чию діяльність регламентують закони – нетотожні, через стрімке зростання інформаційних потоків і через якісну зміну інструментарію мовленнєвого впливу мовне довкілля стає дедалі менш збалансованим. Інтереси виробників мовного продукту дедалі відчутніше домінують, а інтереси його споживачів, попри розширення доступу до інформації, виявляються незахищеними. Такий стан мовного довкілля як однієї з форм існування соціуму створює чимало цілком очевидних загроз і вимагає регулювання.

Ця стаття є одним із перших кроків для обґрунтування ідеї соціально-економічного мовного права – назвемо його *правом на мовне довкілля* – суб'єктом якого є людина, що використовує мову для задоволення своїх соціальних потреб. Ця ідея виникла в ході тривалої роботи в галузі лінгвоекспертології та лінгвістичної експертизи, яка перебуває на перетині лінгвістики і юриспруденції. Динаміка звернень в Українське бюро лінгвістичних експертиз НАН України, типологія конфліктів, які виникають навколо тих чи інших мовних об'єктів, і практика їхнього юридичного розв'язання дають підстави припускати, що традиційне «точкове» регулювання соціальних взаємин між виробником і споживачем мовного продукту в окремих сферах, наприклад, у сфері реклами чи у сфері ЗМІ, навряд чи буде успішним, якщо не визнавати особу суб'єктом природного права на безпечне мовне довкілля.

Із першим мовленням словом людина стає користувачем мови і використовує цей інструмент – хто більш вправно й цілеспрямовано, а хто менш вправно й безсистемно – протягом усього життя.

Будь-які набуті людством знання і досвід для того, щоб бути збереженими, переданими й засвоєними іншими людьми, мають бути «матеріалізовані» в мовній формі. Інтелектуальний і духовний розвиток людини, її освіта, професійні здобутки й особисте життя пов'язані з безперервним і різнобічним використанням мови.

Мову, цей найважливіший і найпотужніший інструмент забезпечення соціальних потреб і прав, можна використовувати по-різному: як інструмент юридичного захисту особи або як засіб порушення її майнових і немайнових прав; як інструмент консолідації й поступу і як знаряддя розбрату й руйнування; для створення духовних і культурних цінностей й для пропаганди жорстокості та насильства. Спектр можливостей прямо чи приховано впливати словом на погляди інших людей, на їхні вчинки й прийняття рішень є безмежним: від залагодження родинних стосунків до розв'язання міжнародних конфліктів, від звеличування одних до дискредитації інших, від спонукання до певних дій (покупок, політичних кроків, дотримання норм християнської моралі) до збування емоцій. Шляхом маніпуляції словом можливе вчинення і таких мовленнєвих дій, які кваліфікуються Кримінальним кодексом України як злочини. Особливо небезпечними серед них є дії, які вчиняються не проти певної особи чи групи осіб (як шантаж, погрози, вимагання), а проти людської спільноти в цілому, які порушують закони співіснування людей у суспільстві. Такі мовні злочини підпадають під юридичне визначення «злочини проти людяності». До них зараховують, зокрема, заклики до насильницького повалення конституційного ладу, до зміни територіальних меж держави, до вчинення терористичних актів, до сприяння тероризму, до насильства й жорстокості, а також пропаганду війни та расової нетерпимості, розпалювання міжнаціональної та релігійної ворожнечі та ряд інших.

Будучи спільним культурним надбанням народу, мова водночас є потужним соціальним інструментом в руках людини, яким кожен оперує на свій розсуд з певною метою, створюючи свій власний мовний продукт: нові знання, які завжди одягнені в мовну оболонку, наукові, художні й публіцистичні твори, інформаційні

рекламні й агітаційні повідомлення, закони та інші юридичні документи, а також нові оригінальні мовні знаки і твори, що маркують об'єкти інтелектуальної та комерційної власності. Як частина соціуму людина не може існувати поза мовним середовищем, вона змушена бути користувачем цього інструмента: інколи виробником і завжди споживачем мовного продукту.

Якщо розглядати мову як соціально-економічний інструмент, мова демонструє нові властивості, які дотепер у парадигмі порівняльно-історичної, структурної й функціональної лінгвістики залишалися непоміченими. В інформаційну добу особливого розмаху набула комерціалізація мови. У вигляді комерційних найменувань, художніх творів, рекламних текстів або інформаційних повідомлень, медійних публікацій і нормативно-правових актів мова вже давно стала учасником товарно-грошових відносин⁴³². При цьому мовна форма може бути як власне товаром (брендова назва, художній чи публіцистичний твір), так і інструментом реалізації товарно-грошових відносин (текст закону чи текст правочину). Створений людиною мовний продукт задовольняє певну потребу і завдяки цьому має споживчу вартість. Додана вартість створеного людиною мовного продукту може бути дуже високою. Цей продукт може використовуватися з різною, не завжди очевидною метою. Як засіб впливу для досягнення певних цілей, як регулятор суспільних відносин, як інструмент здійснення товарно-грошових відносин і, зрештою, як товар мова може використовуватися більш або менш ефективно як на добро, так і на шкоду людині.

Можливості шкодочинного використання мови, зокрема, можливості маніпулювати словом щоб приховано впливати на почуття і вчинки людей є безмежними. В інформаційну добу прихований мовленнєвий вплив на свідомість легко масштабується шляхом масштабування аудиторії. Підтвердженням цього стала поява таких порівняно нових понять як *інформаційна війна*, *інформаційна безпека*, *інформаційна загроза*, *інформаційна атака* а також *мовна*

---

⁴³² Голев Н. Д., Яковлева О. Е. Язык как собственность (к основаниям лингво-маркетологической концепции языка) // Юрислингвистика 10: лингвоконфликтология и юриспруденция. – С. 75.

агресія, мовний екстремізм, мовні маніпуляції, прихований мовний вплив на свідомість, мовні правопорушення, мовні злочини. Ці поняття уже міцно вкоренилися в політичному і юридичному дискурсах, вони також стали невід’ємним складником поняттєвого апарату сучасної соціолінгвістики, прагмалінгвістики, теорії комунікації та лінгвоекспертології. Ці поняття описують скеровані супроти людини дії, які вчиняються шляхом цілеспрямованого використання мови.

За визначенням Оксфордського термінологічного словника з лінгвопрагматики мовний злочин (**language crime** або **linguistic crime**) це злочин «вчинений повністю або частково з використанням мови, зокрема при здійсненні певних мовних актів»⁴³³. У системі координат сучасного права розуміння мовного правопорушення і мовного злочину є новим. Через відсутність надійних юридичних механізмів мовні делікти часто залишаються безкарними. Їхня юридична оцінка ускладнюється з ряду причин, зокрема, через неочевидність заподіяної шкоди й чи не найбільше – через відсутність «потерпілого», готового відстоювати свої права. Таким мовним діям як *інформаційна війна, мовленнєва агресія, мовленнєва маніпуляція, прихований мовленнєвий вплив на свідомість, введення в оману* складно давати юридичну оцінку ще й тому, що з юридичного погляду часто неочевидним є «склад мовного злочину»: прагматичний зміст мовної дії, її цілеспрямованість та її кінцева злочинна мета. Юридична оцінка таких дій має вибудовуватися на специфічних алгоритмах доведення, які виходять за межі традиційних категорій права, оскільки лежать у царині лінгвістичної прагматики⁴³⁴.

Попри нові загрози, які постають перед людиною з розвитком інформаційного суспільства, доводиться констатувати, що в системі координат сучасної юриспруденції людина ще не є суб’єктом

⁴³³ Yan Huang. The Oxford Dictionary of Pragmatics. – Oxford, 2012.

⁴³⁴ Ажнюк Леся. Розпалювання міжетнічної ворожнечі: лінгвістичне діагностування делікту. – Ucrainica VIII. Současná ukrajinistika. Problémy jazyka, literatury a kultury, IX. Olomoucké symposium ukrajinistu střední a východní Evropy. – Olomouc, 2018. – P. 9.

такого права, яке забороняє вчиняти супроти неї такі шкодочинні мовні дії. Сучасне право не має достатньо ефективних механізмів і процедур юридичної кваліфікації таких дій, і часто навіть не передбачає відповідальності за їх вчинення. Однією з причин є те, що мову не розглядають як соціально-економічний інструмент, а виробництво і споживання мовного продукту – як людське право. А якщо немає юридично осмисленого права, то немає й обов'язку щодо незаподіяння шкоди правам і свободам інших людей, немає справедливих заборон і обмежень, спрямованих на взаємне узгодження цього права відповідно до суспільних потреб і згідно з загальноприйнятими уявленнями про добро і зло.

Усе сказане підводить до необхідності обґрунтування ідеї соціально-економічного мовного права, назвемо його правом на безпечне мовне довкілля. Суб'єктом права на мовне довкілля має стати людина, яка використовує мову як безальтернативний інструмент для задоволення своїх соціальних потреб. До усвідомлення такої необхідності неминуче призводить лінгвоекспертна практика: лінгвопрагматичний аналіз тих чи інших об'єктів мовного довкілля, які регулярно породжують юридичні спори між виробником і споживачем мовного продукту, і пошук відповідей на те широке коло питань, які ставить перед лінгвістичною експетизою практика правозастосування.

Спектр завдань лінгвістичної експертизи дуже широкий, а об'єктом дослідження стає мовний матеріал різних дискурсивних сфер. Найбільш поширеними є експертизи у справах про захист честі, гідності та ділової репутації особи; експертизи у справах про захист прав споживачів товарів і послуг; експертизи у справах про захист виробників товарів від недобросовісних конкурентів; експертизи у справах про заклики до протиправних дій, експертизи у справах про розпалювання міжетнічної, релігійної і расової ворожнечі, про інші вияви мовленнєвого екстремізму; експертизи в справах про вчинення таких протиправних дій як шантаж, погроза, пропозиція неправомірної винагороди чи у справах, пов'язаних з конфліктом інтерпретацій юридичних документів. У цих та інших справах лінгвістична експертиза досліджує різножанрові

мовні об'єкти в контексті відмінних юридичних приписів, оперує відмінними підходами й методиками лінгвістичного аналізу. Але в усіх випадках інструментом протиправної дії стає мова, а потерпілим – користувач мови; виробник або споживач мовного продукту.

Юридичний конфлікт, а відтак і потреба проведення лінгвістичної експертизи, виникає в контексті того чи іншого юридичного припису, який регулює використання мови за тих чи інших комунікативних обставин. Таких юридичних приписів є чимало, вони розпорошені в законодавстві, оскільки пов'язані з різними дискурсивними сферами. Усі ці розрізнені приписи спрямовані не на захист якогось універсального мовного права, не на створення рівних і справедливих умов соціальної взаємодії між споживачем і виробником мовного продукту, а на захист тих чи інших майнових або немайнових прав. Ці спеціалізовані нормативні приписи, більшість з яких слід назвати «нормами-заборами», пов'язані із використанням мови в чітко окреслених ситуаціях: в рекламному тексті, в тексті на етикетці товару, в тексті юридичного документа, у текстах ЗМІ, в інших текстах, які функціонують у публічному дискурсі. Норми-заборони, які діють у різних сферах суспільного життя, накладають не однакові обмеження й заборони на виробників мовного продукту, який функціонує тій чи іншій дискурсивній сфері. Через це подібні за своїм прагматичним спрямуванням мовні дії, наприклад, поширення недостовірної інформації або введення в оману, юридично кваліфікуються по-різному, якщо вони вчинені за різних комунікативних обставин. Наприклад, від брехні і введення в оману законодавство захищає користувачів мови значно краще, коли вони є споживачами товарів і послуг, і значно гірше, коли вони є споживачами медійного продукту, політичної реклами й агітації і т. ін.

Значна частина комунікативних непорозумінь між виробниками й споживачами мовного продукту ілюструють глибинний юридичний конфлікт між правом на свободу слова, яке закріплене в статті 34 Конституції України як одна з найважливіших громадянських свобод, та іншими невідчужуваними правами особи, які гарантує кожному громадянину Конституції України: «Кожному

гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір» (стаття 34); «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» (стаття 3).

Закріплене в статті 34 Конституції України право на свободу думки й слова має універсальний характер. У цій нормі закріплено один з основоположних принципів українського права й виражено цінності, які визнаються найсуттєвішими. Право на свободу думки й слова безпосередньо пов'язане з мовним довкіллям і сьогодні є одним з визначальних чинників його стану. Одноосібним суб'єктом цього права є особа – виробник мовного продукту, оскільки предметом захисту є право особи на вироблення й поширення такого продукту. Право на свободу думки й слова можна було б назвати «мовним правом», оскільки воно стосується виключно мовленнєвої діяльності, але – і це важливо – його суб'єктом є лише один з учасників мовленнєвої взаємодії. Зі споживачем мовного продукту право на свободу слова пов'язане лише опосередковано, інтереси споживача це право захищає лише в частині свободи отримання інформації.

Стаття 34 містить також застереження щодо застосування права на свободу слова: «Здійснення цих прав може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя». Це застереження лише частково спрямоване на захист прав і свобод споживачів мовного продукту, і, як зрозуміло з наведеного формулювання, більшою мірою захищає не конкретну особу-споживача, а інтереси держави й суспільства в цілому або інтереси третіх осіб.

З наведеного застереження випливає, що право на свободу слова може бути обмеженим «для захисту репутації або прав інших

людей». У постанові пленуму № 1 Верховного Суду України «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» від 27 лютого 2009 р. дано роз'яснення щодо застосування судами законодавства, що регулює захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної і юридичної особи у відповідності до положень законодавства України і судової практики Європейського суду з прав людини. У цій Постанові зазначено, що «праву на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань відповідає обов'язок не поширювати про особу недостовірну інформацію та таку, що ганьбить її гідність, честь чи ділову репутацію». Таким чином, на особу-виробника мовного продукту покладається певний обов'язок який захищає право лише тієї особи, честі та гідності якої було завдано шкоди, і ніяк не корелює з правом особи-споживача цього мовного продукту. Однак від поширення такої недостовірної інформації споживач мовного продукту також зазнає шкоди з очевидних причин, зокрема й через те, що отримавши цю недостовірну інформацію, може керуватися нею у своїх вчинках і прийняті рішень, чого не зробив би за інших обставин.

Таким чином, якщо в пресі, в телевізійному ефірі або в мережі було поширено недостовірну негативну інформацію про певну особу, згідно з чинними нормативними приписами, які регулюють діяльність ЗМІ, потерпілою може бути визнана лише та особа, якої стосувалася ця недостовірна інформація. Своє право на свободу від посягань на її честь, гідність і ділову репутацію може відстоювати в суді лише ця особа, а у випадку її смерті – найближчі рідні. При цьому введений в оману споживач мовного продукту потерпілою стороною не визнається. Якщо ж недостовірна інформація не пов'язана з конкретною особою, готовою відстоювати своє немайнове право, а стосується, наприклад, сучасних чи історичних подій, явищ або фактів, тоді виробник такого мовного продукту взагалі не несе будь-якої юридичної відповідальності. Споживач таких недостовірних повідомлень, поширюваних ЗМІ, за чинним законодавством не визнається потерпілою стороною, а відтак не може відстоювати своє порушене право.

Окремо слід спинитися на мовному продукті, який цілеспрямовано створюється з використанням маніпулятивних технологій для здійснення прихованого мовленнєвого впливу на свідомість споживача інформації. Маніпулювання свідомістю для впливу на поведінку великих груп людей через інформаційні потоки стало невід'ємною частиною суспільного життя. Технології маніпулятивного впливу, в основі яких лежать новітні методики, підлягають вивченню, а їхній інструментарій – параметризації. Технології мовно-інформаційних маніпуляцій значною мірою вже описані в категоріях прагмалінгвістики – розділу мовознавства, що вивчає мову як засіб, який людина використовує в своїй діяльності цілеспрямовано. Та попри здобутки прагмалінгвістики, психолінгвістики, теорії комунікації і пов'язаних галузей знання сьогодні стає очевидною відсутність адекватних суспільних механізмів протидії дедалі більш успішним спробам скеровувати думки і вчинки великих груп людей і впливати на прийняття рішень шляхом прихованого мовного впливу через інформаційні потоки. Найвища демократична цінність – захищена законом свобода слова – у відкритому громадянському суспільстві створює передумови для маніпулятивного використання слова як інструмента домінування та контролю за поведінкою людей, для прихованих посягань на декларовані людські цінності, права і свободи, на самі демократичні інститути й на безпеку держави та її громадян. У системі координат сучасного права такі посягання, наприклад, приховані в інформаційному потоці розпалювання міжетнічної чи міжконфесійної ворожнечі, заклики до тероризму, до порушення меж державних кордонів, до насильства і жорстокості лише починають концептуалізуватися й через відсутність надійних юридичних механізмів часто залишаються безкарними. Навіть якщо маніпулятивні мовні дії переслідують таку відверто злочинну мету, склад мовного злочину з юридичного погляду є неочевидним. Діагностування таких злочинів належить до компетенції лінгвістичної експертизи й вимагає аналізу значного за обсягом текстового матеріалу із залученням інструментарію прагмалінгвістики для підтвердження цілеспрямованості маніпулятивного впливу й для виявлення його

кінцевої злочинної мети. Якщо ж метою маніпуляції є прихований вплив у ситуації вибору, який через добір засобів, через форму представлення інформації й через нав'язування оцінок не дозволяє споживачеві мовного продукту зробити свій вибір осмислено, юридична оцінка такої мовної поведінки ускладнюється через неочевидність заподіяної шкоди й через відсутність «потерпілого», оскільки право споживача є незахищеним. Не існує належних юридичних критеріїв для оцінювання якості мовного продукту, його потенційної шкодочинності, а також для виявлення питомої ваги такого продукту в мовному довіклілі.

У системі координат прагмалінгвістики маніпулятивний, прихований інформаційний вплив на свідомість – це цілеспрямовані мовні дії, які підлягають лінгвістичній параметризації. Тексти, у яких використано маніпулятивні технології, порівняно з текстами, у яких кінцева мета автора не приховується, через ряд психолінгвістичних особливостей їхнього сприйняття є більш впливовими, і оцінюються споживачем інформації менш критично⁴³⁵. Якщо мова йде про маніпулятивні мовні дії, які кваліфікуються кримінальним кодексом як злочини й передбачають юридичну відповідальність, наприклад, розпалювання ворожнечі або заклики до протиправних дій, винні можуть бути покарані, оскільки попри прихований, маніпулятивний характер такої мовної дії склад мовного злочину підлягає встановленню із застосуванням вже розроблених наукових методів. Якщо ж мова йде про маніпулятивні мовні дії, відповідальність за які законодавством прямо не передбачена, але які здатні в прихований спосіб впливати на поведінку великих груп людей, на їхні вчинки і прийняття рішень (наприклад, розпалювання панічних настроїв або нав'язування політичних оцінок), виробники такого мовного продукту залишаться чистими перед законом. Чинне законодавство не захищає споживачів такого мовного продукту від цілеспрямованого маніпулювання їхньою свідомістю.

⁴³⁵ Див. Почепцов Г. Г. Теория коммуникации – М.: «Рефл-бук», К.: Ваклер – 2001. – С. 138; Баранов А.Н. Что нас убеждает? (Речевое воздействие и общественное сознание). – М., 1990.

З урахуванням зазначеного, чи є юридичні підстави говорити про людину як про суб'єкта універсального соціально-економічного мовного права, яке має бути захищеним – права на безпечне мовне довкілля?

Правники одразу скажуть, що ніякого соціально-економічного мовного права не існує. На жаль справді не існує закріпленого в юридичних документах права людини на безпечне мовне довкілля. Такого права немає серед основоположних прав людини, таких як право на життя й здоров'я, на працю й відпочинок, на приватну власність, на особисту недоторканість і безпеку, на чисте довкілля та інших, які становлять основу конституційного ладу демократичних країн. Право людини на безпечне мовне довкілля може бути сформульоване по-різному, але найперше воно має бути усвідомлене як таке, що відповідає засадничим людським цінностям – рівності, справедливості та людської гідності. Таке усвідомлення має стати відправною точкою для подальшої юридизації цього поняття, тобто для його наповнення конкретним юридичним змістом.

Традиційно правнича теорія визначає право як те, що захищає інтерес «найбільшої ваги» від політичного і юридичного зловживання. Під інтересом найбільшої ваги розуміють такий інтерес, який стосується життєво необхідних потреб людини, а також гідності й цінності людини як особи⁴³⁶. Відомо, що юридизації будь-якого права, його закріпленню в офіційних юридичних документах завжди передують поява ідеї цього права і її тривалий розвиток. На формування сучасного розуміння змісту основоположних прав людини (права на життя, на свободу, на приватну власність та ін.) вплинули філософські ідеї природного права, які зародилися ще в період античності. Античні мислителі ще не розглядали людину як істоту, наділену певним правом (тобто не визнавали правосуб'єктність за людиною) але вони розвивали вчення про природне походження права, тобто про таке право, основу якого становить найвища справедливість, притаманна самій Природі. Ідею природного права вперше обґрунтував Цицерон: він уважав, що при обґрунтуванні права треба виходити з «найвищого зако-

⁴³⁶ Сергій Головатий. Про людські права. – К.: Дух і літера, 2016. – С. 491.

ну», який є спільним для всіх віків і виник раніше від будь-якого писаного закону, а отже раніше, ніж була заснована перша держава. З того часу філософська ідея «природного права» зазнала значних змін і трансформацій. Уявлення про природне право, яке виникло ще в часи античності й існувало як певна філософська ідея *закону природи*, згодом заклало теоретичну основу концептуального юридичного поняття *природне право*, яке й донині розглядається як наріжний камінь усіх людських прав.

Сучасне розуміння *природного права* пов'язане не з існуванням певного створеного людиною і прийнятого в суспільстві закону, а радше з уявленням про таке собі неписане право, про певний ідеальний і універсальний критерій, з урахуванням якого можна говорити про критерії справедливості й моральності тих чи інших юридичних норм⁴³⁷.

Розвиток уявлень про природне, невідчужуване людське право, яким людина наділена від народження, з одного боку, відображає безперервні намагання людства досягнути справедливості у взаєминах людини й суспільства, а з другого боку, відображає історичний розвиток уявлень про саму людину як члена суспільства⁴³⁸. З усвідомленням *природного права людини* безпосередньо пов'язаний принцип захисту людських прав, який зафіксований у статті 3 Конституції України і який є одним із основоположних принципів конституційного ладу України:

«Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави».

Формування сучасного розуміння змісту кожного з основоположних прав людини відбувалося протягом тривалого часу.

⁴³⁷ Див. *Сергій Головатий*. Про людські права. – К.: Дух і літера, 2016. – С. 47 – 91.

⁴³⁸ Див. *Сергій Головатий*. Про людські права. – К.: Дух і літера, 2016. – С. 210 – 212.

Постійно зростала й кількість людських прав, які визнавалися основоположними. Наприклад, ідея права на чисте довкілля кілька десятиліть тому ще не була юридизована. Але нехтування довкіллям створило серйозні загрози життю й здоров'ю людини, і ця небезпека усвідомлювалася дедалі більше. Це вимагало швидкого й дієвого юридичного розв'язання проблеми. Поширити існуючі людські права на чисте довкілля вперше запропонував Рене Кассен у 1974 році. За неповні 50 років, що минули з того часу, приписи стосовно права людини на безпечне для життя і здоров'я довкілля увійшли до понад 50 національних конституцій, серед яких і Конституція України⁴³⁹.

Навколо права на безпечне довкілля ще тривають суперечки щодо того, чи належить воно до основоположних людських прав. Є розбіжності в поглядах на змістове наповнення такого права і на шляхи й способи його юридичного забезпечення. Однак дедалі більше учасників цієї дискусії поділяють думку про те, що право на чисте довкілля є невідчужуваним людським правом, реалізація якого робить світ безпечнішим і більш досконалим.

У Конституції України право на безпечне для життя і здоров'я довкілля закріплене в статті 50 з таким формулюванням:

Кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди.

Кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена.

Обсяг права на безпечне довкілля залишається до кінця нез'ясованим. Це це помітно з формулювань відповідних статей у конституціях різних країн. Наприклад, у статті 44 Конституції Іспанії зазначено: «Усі мають право на сприятливе для розвитку людини довкілля та зобов'язані його оберігати. Органи влади дбають

⁴³⁹ Фактичний матеріал щодо етапів утвердження серед інших людських прав права на довкілля тут і далі узято з: *Сергій Головатий*. Про людські права. – К., 2016. – С. 491 – 499. З посиланням на: *Sionaidh Douglas-Scott*. Environmental Rights. – London, 1999. – P. 423-451.

про раціональне використання всіх природних ресурсів із метою збереження й покращання якості життя, а також охорони та відновлення довкілля, спираючись при цьому на неодмінну колективну солідарність». Конституція Португалії в статті 66, що називається «Довкілля і якість життя», проголошує: «Усі мають право жити в людському здоровому середовищі, в умовах екологічної рівноваги, та зобов'язані захищати це середовище». Але юридичні формулювання, на жаль, не дають зазвичай відповіді на питання: які заходи має бути запроваджено для забезпечення цього права? Якими мають бути критерії його дотримання або порушення? Якою має бути реакція на порушення права? Якими мають бути превентивні заходи? Аби бути дієвим, ефективним і захищеним, кожне право, повинно мати визначені критерії, за якими можна діагностувати його порушення. Сам факт формального проголошення права, чи то на природне довкілля, чи то на мовне довкілля незалежно від формулювання мало говорить про те, як воно може бути реалізоване практично. А якщо немає дієвого способу захисту права, то й дієвість самого права зводиться нанівець⁴⁴⁰.

В інформаційну добу перед людством постають не лише екологічні загрози. Наприкінці ХХ століття суспільне життя вийшло на новий рівень організації, при якому для успішного функціонування стали необхідними досконаліші способи отримання, опрацювання й поширення інформації. Процеси комунікації вийшли на новий рівень. Один з авторів концепції інформаційної цивілізації американський соціолог Олвін Тоффлер у своїй теорії типології воєн зазначав, що війни аграрного періоду велися за території, війни індустріального періоду – за засоби виробництва, а війни інформаційної доби – війни «третьої хвилі» – вестимуться за засоби обробки й продукування знань та інформації. Порівнюючи інформацію з сировиною, О. Тоффлер зазначав, що одним з головних видів сировини, до того ж невичерпним, для цивілізації «третьої хвилі» стане інформація, включно з тією, яку продукує

⁴⁴⁰ Див. *Головатий Сергій*. Про людські права. – К., 2016. – С. 494-495.

ува⁴⁴¹. Американський військовий аналітик Тімоті Томас підсумувавши загрози, які несе розвиток інформаційних технологій, виділив такі: 1) інформаційні технології становлять небезпеку для всіх країн; 2) немає легітимних механізмів протидії цим загрозам, схвалених усіма країнами; 3) виникають нові методи маніпулювання розумінням, емоціями, інтересами й вибором; 4) великі обсяги інформації доступні для всіх, включно з терористами⁴⁴².

Маніпуляція свідомістю для впливу на поведінку великих груп людей через інформаційні потоки стала невід'ємною частиною суспільного життя. Наслідки такого впливу є прогнозованими й за законом великих чисел масштабуються шляхом масштабування аудиторії. З прискоренням інформаційних потоків і зростанням обсягу спожитої інформації ефективність мовного маніпулювання свідомістю стрімко зростає. Разом з тим привертає увагу законодавча незбалансованість між правами й обов'язками учасників мовленнєвої взаємодії, між тими соціальними групами, які, генеруючи нове інформаційне довкілля, опиняються по різні боки барикади, – між виробником і споживачем мовного продукту.

Є усі підстави проводити паралель між, з одного боку, природним середовищем (довкіллям), яке забезпечує необхідні умови для фізичного існування людини, і, з другого боку, мовним середовищем, яке створює необхідні умови для соціального існування людини, виробника й споживача мовного продукту. Поза природним середовищем людина не може існувати фізично, а поза мовним середовищем – соціально. Так само як природне довкілля, мовне довкілля потребує юридичного захисту.

Продовжуючи паралель між природним і мовним довкіллям, зазначимо, що людина користується мовою, інтелектуальним, культурним і соціальним надбанням народу, для своїх потреб, як користується природними багатствами: землею, повітрям, водою, надрами. За статтею 13 Конституції України природні багатства

⁴⁴¹ Э. Тоффлер. Третья волна. М., 1999; Элвин Тоффлер. На пороге будущего // «Американская модель»: с будущим в конфликте / Под ред. Г. Х. Шахназарова. – М., 1984. – С. 33.

⁴⁴² Див. Георгий Почепцов. Теория коммуникации. – К., 2001. – С. 25.

визнаються об'єктами права власності українського народу. Ця ж стаття наголошує, що всі суб'єкти права власності є рівними перед законом і що ця власність не повинна використовуватися на шкоду людині або суспільству:

Земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу. Від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених цією Конституцією.

Кожний громадянин має право користуватися природними об'єктами права власності народу відповідно до закону.

Власність зобов'язує. Власність не повинна використовуватися на шкоду людині і суспільству.

Держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки. Усі суб'єкти права власності рівні перед законом.

Як зазначалося вище, мовним злочинам складно давати юридичну оцінку насамперед тому, що при тиражуванні недостовірної інформації, при маніпулюванні свідомістю через інформаційні потоки, при використанні цілого спектру прийомів прихованого мовленнєвого впливу немає конкретного «потерпілого», готового відстоювати своє право. Право особи-споживача мовного продукту, на відміну від права його виробника, залишається практично незахищеним.

Однак у системі координат прагмалінгвістики мовні правопорушення і мовні злочини, такі як посягання на честь, гідність і ділову репутацію, мовленнєві маніпуляції, введення в оману, шантаж, і погрози, заклики до протиправних дій і розпалювання ворожнечі, в тому числі вчинені з застосуванням маніпулятивних технологій впливу, в тому числі й приховані в інформаційному потоці, аналізуються як цілеспрямовані мовні дії, які підлягають чіткій лінгвістичній параметризації. Дедалі частіше мовні правопорушення стають об'єктом дослідження юридичної лінгвістики

та її прикладного напрямку лінгвістичної експертизи. Методологічною опорою для розв'язання таких прикладних завдань стала лінгвістична прагматика – напрямок, який вивчає мовленнєві акти та умови їх здійснення.

Будь-який текст, створений з певною метою за певних соціо-комунікативних умов, розглядається в юридичній лінгвістиці як мовна дія. Для виявлення прагматичного змісту мовної дії, обґрунтування її цілеспрямованості та кінцевої мети предметом дослідження лінгвістичної експертизи стають не лише мовні знаки, що належать до різних рівнів системи мови, але й різноманітні комунікативні параметри мовлення. З погляду лінгвістичної кваліфікації склад мовного злочину підлягає встановленню із застосуванням вже значною мірою розроблених методів дискурсивного аналізу, неодноразово апробованих у лінгвістичній експертизі різножанрових текстів.

Право на безпечне мовне довкілля – це не лише право людини на інформацію, на свободу думки і слова, це також право не бути об'єктом мовної агресії, насильства або шахрайства, не бути об'єктом посягань на честь і гідність, об'єктом маніпуляцій і прихованого впливу на свідомість. Як соціально-економічне людське право, за аналогією до статті 13 Конституції України, право на безпечне мовне довкілля може бути сформульоване в такій короткій формулі: мова не повинна використовуватися на шкоду людині і суспільству. Підсумовуючи варто наголосити, що право людини на безпечне мовне середовище її існування – мовне довкілля – може і має бути захищеним. Спільними зусиллями лінгвістів і правників це право має бути наповнене конкретним змістом і юридизоване через закріплення в юридичних документах.

МОВИ УКРАЇНИ В МОВНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ І В МОВНІЙ ПОЛІТИЦІ

Терміносполучення *мови України* на сьогоднішній день не має чіткої дефініції ні в науковому, ні в законодавчому, ні в політично-публіцистичному дискурсах. Мабуть, саме це спричинило появу й поширення такого квазісиноніма, як *мови народів України*, яке потребує уточнення: про які народи і про які мови йдеться? ⁴⁴³

Нагадаємо, що в преамбулі Конституції України сказано: «Український народ – це громадяни України усіх національностей»⁴⁴⁴. З цього випливає, що в Україні є один український народ, неоднорідний за етнонаціональним, мовно-культурним і конфесійним складом. Про поліетнічний склад населення України свідчать і офіційні дані Всеукраїнського перепису населення, згідно з якими станом на 2001 рік на території України проживали представники понад 130 національностей і народностей⁴⁴⁵.

Відповідно до усталеної на сьогодні практики визначення етнонаціональної структури суспільства прийнято виокремлювати українську націю та етнічні або національні меншини. У Законі України «Про національні меншини в Україні» зазначено: «До національних меншин належать групи громадян України, які не є українцями за національністю, виявляють почуття національного

---

⁴⁴³ Ткаченко О. Б. Дослідження мов України // Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України: 1930–2005. Матеріали до історії. – К, 2005. – С. 293.

⁴⁴⁴ Конституція України. – К., 1996. – С. 3.

⁴⁴⁵ Україна поліетнічна: інформаційно-бібліографічний покажчик / Упоряд. І. Винниченко, Л. Лойко. – К., 2003; <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality>.

самоусвідомлення та спільності між собою»⁴⁴⁶. У Конституції України (ст. 11, ст. 92, п. 3 та ст. 119, п. 3) окрім терміна *національні меншини* вживається також термін *корінні народи* (згадується в ст. 11, 92 і ст. 119). Однак, на думку більшості фахівців, термінопоняття *корінні народи* досі не має юридичного визначення, релевантного українським реаліям, і «за традиційним сприйняттям корінних народів у міжнародній практиці не може бути застосоване в українському контексті»⁴⁴⁷.

У 1996 році Україна підписала, а 15 травня 2003 року вдруге (після невдалої ратифікації 24 грудня 1999 року) ратифікувала Європейську Хартію регіональних або міноритарних мов (далі – Хартія). За задумом авторів Хартії її метою є насамперед створення правового підґрунтя для захисту й збереження мов, яким загрожує зникнення.

Час ратифікації Хартії в Україні запам'ятався українському суспільству гострими політизованими дискусіями, у яких до фахового голосу соціолінгвістів не завжди дослухалися, а проблеми міноритарних мов, як і сама Хартія, що мала їх захищати, були ширмою для політичних ігор. Через лінгвістичну некоректність документа й відсутність чітких базових дефініцій у першоджерелі він неодноразово ставав об'єктом справедливої критики фахівців, які досліджували Хартію та її переклад українською мовою (В. Василенко, Б. Ажнюк, Л. Масенко, Ю. Бестерс-Дільгер)⁴⁴⁸; попри все

⁴⁴⁶ Закон України “Про національні меншини в Україні” – К., 1993. – С. 4.

⁴⁴⁷ *Євтух В. Б., Троцинський В. П.* Етнонаціональна структура сучасного українського суспільства: деякі аспекти системного бачення її розвитку // Етнонаціональна структура українського суспільства: Довідник. – К., 2004. – С. 4.

⁴⁴⁸ *Ажнюк Б.* Сучасні тенденції в розвитку слов'янської соціолінгвістичної термінології (статус мов) // Мовознавство. – 2013. – № 2–3. – С. 163–184; *Бестерс-Дільгер Ю.* Сильні та слабкі сторони Європейської хартії регіональних або міноритарних мов: Західноєвропейський досвід // Мовознавство. – 2010. – № 1. – С. 94–99; *Василенко В.* Які мови в Україні потребують особливого захисту. Колізія між національним законом і міжнародними зобов'язаннями держави // Дзеркало тижня. – 2006. – 17 березня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/POLITICS/yaki_movi_v_ukrayini_potrebuyut_osoblivogo_zahistu_koliziya_mizh_natsionalnim_zakonom_i_mizhnarodnim.html; *Масенко Л.* Європейська хартія як інструмент розколу країни // День. – 2012. – № 158

це ратифікація Хартії мала для України історичне значення. Воно полягало насамперед у тому, що українське суспільство виявило готовність працювати в системі координат, заданій Європейським співтовариством, прийнявши його базові гуманістичні цінності задля втілення в життя ідеалів і принципів, які є їхнім спільним надбанням, зокрема в збереженні та розвитку культурного багатства і традицій Європи ⁴⁴⁹. У Хартії було окреслено коло присутніх на теренах України мов, які потребують державної підтримки. Таким чином було проведено межу між різним категоріями мов: мовами національних меншин, мовами мігрантів та різноманітними діалектами державної української мови.

Перелік міноритарних мов було сформовано на основі принципів історизму та традиційності (культурної тяглості), що відповідає положенням Хартії. На жаль, при формуванні цього реєстру не було приділено належної уваги вивченню світового досвіду щодо визначення рівня загроженості мов та конструювання об'єктивних і суб'єктивних параметрів вітальності цих мов.

З урахуванням сказаного, пропонуємо таке визначення: **мови України** – це мова титульної нації – українська – та мови, які в силу історичних обставин опинилися в межах території України й мають історично-культурну тяглість традиційного використання на її теренах, а саме: білоруська, болгарська, гагаузька, вірменська, урумська, румейська, ідиш, кримськотатарська, молдовська (румунська), німецька, польська, російська, словацька, угорська, караїмська, кримчацька, ромська.

Як бачимо, запропонований перелік **мов України**, порівняно з тими, які зазначено в Хартії, має свої особливості. По-перше, більшою є кількість котериторіальних мов, серед яких є й мови з високим рівнем вітальності, й загрожені мови, які справді перебувають на межі зникання. По-друге, скориговано деякі лінгвоніми: замість «новогрецька» вжито «румейська мова»; разом подано румунську

[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://day.kyiv.ua/uk/article/podrobici/ievropeyska-hartiya-yak-instrument-rozkolu-krayini/>.

⁴⁴⁹ Європейська хартія регіональних або міноритарних мов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_014.

та молдовську мови як територіальні варіанти, що представляють один літературний стандарт.

Етноси, яким належать перелічені мови, історично пов'язані з економічним, політичним, культурним і мовним життям України. На сьогодні ці мови, незалежно від кількісних та демографічних параметрів, територіального поширення (компактного чи дисперсного проживання носіїв), соціальної бази, статусного рівня в середовищі їх функціонування, наявності чи відсутності літературного стандарту і т. д., є об'єктом мовної політики України, а мовці (окремі особи або етномовні групи) – суб'єктами права в системі правових відносин.

Мовна політика як система політичних, юридичних, адміністративних заходів, спрямованих на регулювання мовних відносин у державі, є частиною національної політики держави. Задля досягнення головної мети – консолідації суспільства, – мовна політика і мовне законодавство мають базуватися на принципах справедливості й урівноваження інтересів усіх культурних та етнічних груп суспільства. Оскільки ж мовно-культурні й етнонаціональні відносини є категорією історичною, їх доцільно вивчати в діячості та комплексно, коли до уваги однаковою мірою беруться історична доля й права титульного народу та історично-культурні права етномовних меншин. Як дотримано цих принципів, можна простежити, аналізуючи закони про мову та міжнародні зобов'язання України щодо захисту й підтримки мов національних меншин.

Питання про застосування мов корінних народів і мов національних меншин представлено в Декларації прав національностей України (1991 р.) і в Законі України «Про національні меншини в Україні» (1992 р.). Право на вільне й безперешкодне використання мови своєї меншини, приватно чи публічно, в усній та письмовій формах, гарантує Рамкова конвенція Ради Європи 1995 р. з питань захисту національних меншин (набула чинності в Україні 2 травня 1998 р.), Закон України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або міноритарних мов» № 802-IV (набув чинності в Україні 1 січня 2006 р.), стаття 2 якого гарантує захист мов 13

національних меншин України. Отже, правове поле України щодо національних меншин, як слушно зазначають експерти, є одним із найдемократичніших у світі⁴⁵⁰.

Захист мовних прав національних меншин передбачено в Конституції України, зокрема у формулюванні статті 10: «В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України.». Фахівці відзначають «добровідкритість», «повноприхильність» нашої Конституції до кожної з мов України. Так, Анатолій Погрібний пише: «Адже насправді в тій же десятій статті виписано такі найширші гарантії усім, поряд з українською, мовам, починаючи з російської, що аналогів цієї міри добровідкритості держави до кожної з мов, що звучать на теренах України, важко та, мабуть, і неможливо назвати у світовій практиці...»⁴⁵¹.

Про мовні права представників національних меншин йдеться в статті 11 Конституції України («Держава сприяє консолідації та розвиткові української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвиткові етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України»), а також у статті 53, ч. 5 Конституції, де зазначено: «Громадянам, які належать до національних меншин, відповідно до закону гарантується право на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови у державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства»⁴⁵².

Слушною є думка фахівця з конституційного права Віктора Шишкіна, який, наводячи частину 2 статті 10 Конституції, де йдеться про державотворчу функцію української мови («Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України») – стаття

⁴⁵⁰ *Мацюк Г. П.* Прикладна соціолінгвістика. Питання мовної політики. – Львів, 2009. – С. 111.

⁴⁵¹ *Погрібний А.* Світовий мовний досвід та українські реалії. – К., 2004. – С. 12; див. також: *Головатий С.* Українська мова – інститут державності // *Право України* – 2016. – № 3. – С. 11–62.

⁴⁵² Конституція України. – К., 1996. – С. 3.

10 Конституції, ч. 2), наголошує, що таке твердження жодним чином не суперечить положенням частини 3 статті 10 Конституції, у якій виписано гарантії вільного розвитку, використання і захисту російської та інших мов національних меншин. «Виокремлення» української мови із сукупності інших національних мов, якими громадяни України можуть користуватися у повсякденному житті, вважає правник, «не є приниженням або ігноруванням положень частини третьої 10 статті України Конституції..., оскільки в частинах другій, першій, третій цієї статті закладено різні завдання і призначення, які не можна змішувати, а отже, й помилково протиставляти одну одній або шукати прояви запрограмованого конфлікту»⁴⁵³.

Звернімо увагу на останній, п'ятий, абзац в 10 статті Конституції: «Застосування мов в Україні гарантується Конституцією України та визначається законом». Ідеться про закон «Про мови в Українській РСР» (Закон 8312-XI), ухвалений Верховною Радою УРСР 28 жовтня 1989 року, відповідно до якого українській мові було надано статусу державної мови⁴⁵⁴. У преамбулі цього Закону є революційні, як на той час, несумісні з ідеологією комуністично-тоталітарного радянського режиму положення: «Українська мова є одним з вирішальних чинників національної самобутності українського народу»; «Українська РСР забезпечує українській мові статус державної з метою сприяння всебічному розвитку духовних творчих сил українського народу, гарантування його суверенної національно-державної майбутності»⁴⁵⁵.

---

⁴⁵³ Окрема думка судді Конституційного Суду України Шишкіна В. І. стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 54 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень законів України «Про судоустрій і статус суддів», «Про Вищу раду юстиції» (справа про повноваження державних органів у сфері судоустрою) // Вісник Конституційного Суду України. – 2011. – № 6. – С. 96–98. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vksu_2011_6_17.

⁴⁵⁴ Про мови в Українській РСР / Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), 1989, Додаток до N45, ст. 631. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/8312-11>.

⁴⁵⁵ Див. зазнач. Джерело.

У цьому Законі «Про мови в Українській РСР» чимало уваги приділено мовно-культурним правам національних меншин України, адже він не був спеціальним законом щодо функціонування української мови як державної і мав своїм завданням «регулювання суспільних відносин у сфері всебічного розвитку і вживання української та інших мов, якими користується населення республіки, в державному, економічному, політичному і громадському житті»⁴⁵⁶. Однак у тексті документа немає терміносполучень *мови меншин* чи, наприклад, *мови корінних народів*, проте є: *інші мови, якими користується населення республіки; будь-яка інша мова; будь-яка інша національна мова; мови інших національностей у республіці* і под. Так, у статті 5 Закону було зазначено: «Громадянам Української РСР гарантується право користуватися своєю національною мовою або будь-якою іншою мовою». Толеруючи вживання російської мови на рівні з українською мовою в усіх сферах державного життя та допускаючи багатомовність у сфері засобів масової інформації без уточнення й конкретизації, про які саме мови йдеться, цей закон, по суті, давав «зелене світло» офіційній двомовності, яка, як ми знаємо, в Україні й досі має асиметричний і руйнівний характер.

Попри критичну оцінку Закону 8312-ХІ з позицій сьогодення й суперечливий характер багатьох його положень щодо статусного характеру української мови та інших мов України і режиму їхнього функціонування, незаперечним є історичне значення цього документа. На це, зокрема, вказував один зі співавторів зазначеного закону Володимир Василенко: «Ухвалення закону – знакова подія в боротьбі за відновлення державності України та створення правових, політичних та ідеологічних умов для українського національного відродження»⁴⁵⁷.

3 липня 2012 року Закон «Про мови в Українській РСР» припинив дію у зв'язку з набуттям чинності одіозного Закону «Про засади державної мовної політики». У частині 2 статті 7 цього закону

⁴⁵⁶ Закон «Про мови в Українській РСР», стаття 1.

⁴⁵⁷ Василенко В. Геополітичний та національний вимір мовної ситуації в Україні // Мовні права в сучасному світі – Ужгород, 2004. – С. 47.

було вказано 18 регіональних мов або мов меншин: російська, білоруська, болгарська, вірменська, гагаузька, їдиш, кримськотатарська, молдавська, німецька, новогрецька, польська, ромська, румунська, словацька, угорська, русинська, караїмська, кримчацька⁴⁵⁸. Об'єктивно під загрозою зникнення перебувають лише караїмська, кримчацька і кримськотатарська мови, а так звана «русинська мова» як назва сукупності різноманітних діалектних, наддіалектних і мовно-літературних утворень західноукраїнського діалектного континууму в цьому переліку не повинна бути взагалі.

Наведений вище перелік мов кількісно і якісно відрізняється від того, що був визначений в Законі України № 802-IV, яким Верховна Рада ратифікувала Хартію (нагадаємо, там було вказано 13 мов), чим створено «неприпустиму для національного конституційного правопорядку колізію у питанні переліку мов, щодо яких передбачається застосування заходів відповідно до Хартії» та «проблемний юридичний стан» у площині національного (конституційного) та міжнародного права⁴⁵⁹.

Найбільшою вадою Закону «Про засади державної мовної політики» з юридичного погляду, вважає Сергій Головатий, є те, що в ньому «регіональним мовам або мовам меншин» гарантовано захист на одному рівні з державною мовою, відтак «...закріплення обов'язкового вживання таких мов “поряд” з державною мовою у багатьох сферах суспільного життя підриває дієвість статусу української мов як державної що суперечить п. 6 преамбули Хартії»⁴⁶⁰. Насправді цей закон був націлений не на захист загрожених мов чи мов національних меншин, а на поступове витіснення україн-

⁴⁵⁸ Закон України “Про засади засади державної мовної політики. // (Відомості Верховної Ради. – 2013, № 23 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5029-17>.

⁴⁵⁹ Головатий С. Науковий висновок щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про засади державної мовної політики» від 3 липня 2012 р. № 5029-VI // Право України – 2016. – № 3. – С.158–195.

⁴⁶⁰ Головатий С. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про функціонування української мови як державної та порядок застосування інших мов в Україні» (реєстраційний № 11075 від 13 серпня 2012 р.) // Право України. – 2016. – № 3. – С.139–147.

ської мови з усіх сфер офіційного та публічного життя, особливо в регіонах компактного проживання національних меншин, і заміщення її російською мовою.⁴⁶¹

Те, що це підміна понять і відверті маніпуляції, розуміли представники багатьох етноспільнот України. Зокрема, Голова Ваад України Йосиф Зісельс оприлюднив відкритого листа до Президента України, в якому було зазначено: «Ваад України вважає за потрібне заявити, що, на наш погляд, законопроект не вирішує проблем з мовами національних меншин, натомість суперечить Конституції України та положенням Європейській хартії регіональних або міноритарних мов та Рамковій конвенції стосовно національних меншин»⁴⁶².

Закон, який мав би забезпечувати рівність усіх мов в Україні, став «яблуком розбрату». Згідно з даними Центру дослідження суспільства за травень та червень 2012 року значно зросла кількість протестів в Україні, а за період з 30 червня до 6 липня встановлено абсолютний рекорд за кількістю акцій – приблизно 20 на день, і дві третини акцій цього періоду стосувалися мовних питань. Спілка українців у Великій Британії оприлюднила відкритого листа до

---

⁴⁶¹ У частині 3 цієї статті зазначено, що заходи, спрямовані на використання регіональних мов або мов меншин, можуть застосовуватися за умови, якщо кількість осіб-носіїв регіональної мови, що проживають на території, на якій поширена ця мова, становить 10 відсотків і більше чисельності її населення. «За рішенням місцевої ради в окремих випадках, з урахуванням конкретної ситуації, такі заходи можуть застосовуватися до мови, регіональна мовна група якої становить менше 10 відсотків населення відповідної території» (див.: Закон України «Про засади засади державної мовної політики»); Наприклад, в цьому законі зазначено, що телеканали й радіостанції визначають мову свого мовлення на власний розсуд. У сфері телерадіомовлення, преси, кінематографа та реклами передбачений практично вільний вибір державної мови, регіональних мов або мов нацменшин. «Телерадіоорганізації України можуть на власний розсуд вести мовлення державною мовою, регіональними мовами або мовами меншин, мовами міжнародного спілкування та іншими мовами – як однією, так і кількома мовами» (див.: Закон України «Про засади засади державної мовної політики. – Розділ IV, ст. 24, п. 3 «Мова у сфері інформації і зв'язку»).

⁴⁶² Заява Асоціації єврейських організацій і общин (Вааду) України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vaadua.org/node/71>.

Президента України, де було сказано: «Ви зруйнували імідж України за кордоном, погіршили політичну атмосферу в країні, запровадили вибірковий тиск на опозицію, режим помсти та фізичного знищення, привели до занепаду українського парламентаризму, принесли руйнацію замість розбудови... І підписаний Вами мовний законопроект також спрямований на розкол суспільства»⁴⁶³.

Згідно з висновками Венеційської комісії цей закон не здатен забезпечити належний баланс між розвитком і використанням державної мови як об'єднувачого чинника в житті суспільства та розвитком і захистом мов меншин⁴⁶⁴. Отже, українське суспільство й міжнародна спільнота, зокрема й фахові інституції найвищого рівня, дійшли висновку про необхідність нового українського закону про мову.

Нині великі надії покладаються на імплементацію Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», в якому, як зазначають експерти, враховано світовий, **зокрема** європейський, досвід мовного законодавства та досвід цілої низки мовних законопроектів, що існували в Україні за всі часи незалежності. Особливістю цього закону є те, що він регулює тільки вживання державної (української) мови і не стосується мов національних меншин. Про мовні права національних меншин йдеться в окремому законопроекті «Про права осіб, що належать до національних меншин». Як зазначають експерти, «виокремлення державної мови до окремого закону – це типова європейська практика, яка підкреслює важливість державної мови саме

---

⁴⁶³ СУБ закликає українців не виконувати мовний закон [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bbc.com/ukrainian/news_in_brief/2012/08/120810_it_uk_mova.shtml; Прийняття закону про мови спричинило максимальну кількість протестів за останні три роки. – Режим доступу: <http://maidan.org.ua/2012/07/pryjnyattya-zakonu-pro-movy-sprychynilo-maksymalnu-kilkist-protestiv-za-ostannitu-roky/>.

⁴⁶⁴ Цит. за: 67 інституцій громадянського суспільства аргументовано закликали депутатів не голосувати за прийняття законопроекту «Про засади державної мовної політики». – Режим доступу: <http://maidan.org.ua/2012/07/67-instytutsij-hromadyanskoho-suspilstva-arhumentovano-zaklykaly-deputativ-ne-holosuvaty-zapryjnyattya-zakonoprojektu-pro-zasady-derzhavnoji-movnoji-polityky/>.

як державного інституту та елементу конституційного ладу. Протягом 25 років в українському законодавстві порядок використання усіх мов змішувався в одному законодавчому акті, і це завжди ставало підґрунтям для маніпуляцій»⁴⁶⁵. Пояснення цьому дуже влучно сформулював французький лінгвіст Клод Ажеж: «Мова має дивовижну особливість – служити потаємним джерелом влади, і ця її прихована властивість не може не приваблювати...»⁴⁶⁶.

В Україні, з огляду на складні політичні реалії та важку тоталітарну спадщину, шлях до пошуку формулювань у сфері мовного законодавства завжди супроводжувався бурхливими дискусіями і численними компромісами. Як розвиватимуться мови України і яким буде баланс між мовними правами українців та представниками інших національних спільнот, залежить насамперед від того, які принципи буде покладено в основу мовного законодавства і наскільки ефективною буде практична діяльність із його практичного застосування.

---

⁴⁶⁵ 9 фактів про законопроект 5670 «Про державну мову» // Портал мовної політики – Режим доступу: <http://language-policy.info/2017/01/9-faktiv-pro-zakonoproekt-5670-pro-derzhavnu-movu/>.

⁴⁶⁶ Ажеж К. Человек говорящий. Вклад лингвистики в гуманитарные науки. – М., 2003. – С. 192.

ЕТНОМОВНІ СПІЛЬНОТИ В УКРАЇНІ: ІНТЕГРАЦІЯ В ЗАГАЛЬНОНАЦІОНАЛЬНИЙ КОНТЕКСТ

Проблеми інтеграції етнічних меншин та етномовних спільнот в мовно-культурний простір держави, на території якої вони функціонують, є одними з найактуальніших в сучасному світі. З одного боку, глобалізація і віртуальне ущільнення мовно-інформаційного простору, що відбувається завдяки поширенню інформаційних технологій, усуває проблему етномовної та міжкультурної комунікації, з іншого – запити представників етномовних спільнот щодо власних мовних прав актуалізуються відповідно до мовних потреб, мовних обов'язків та мовної компетенції. Мовнопланувальна політика з питань функціонування мов в поліетнічних регіонах та інтеграції представників етномовних спільнот в національний контекст держави передбачає об'єднання суспільства на засадах консолідуючого мовного простору – офіційної мови – з дотриманням принципу збереження самобутності та ідентичності кожної етнічної чи мовної спільноти. При цьому особливості та специфіка (етно)мовних спільнот (компактність чи дисперсність, якісний і кількісний склад, рівень мовної компетенції тощо) на території певної держави вимагає ретельного осмислення та вираженого підходу для застосування відповідних законодавчих ініціатив. Слід враховувати також, що розв'язання мовних питань залежить не тільки від державної мовної політики, а й від громадянської позиції представників певної етнічної спільноти як громадян держави.

Предметом нашої розвідки є аналіз забезпечення мовних прав етномовних спільнот в Україні та ступінь інтегрованості цих спільнот в український національний контекст. Мета

дослідження – виявити особливості стану та тенденції розвитку етномовних спільнот України й окреслити механізми мовної інтеграції етномовних спільнот з метою правового забезпечення мовних прав щодо етнічної та державної мови.

Для будь-якої мовної спільноти чи групи провідною є інтегральна функція мов: кого, для чого і чому об'єднує певна мова? Для представників мовної спільноти найважливіше місце займають етнічна мова та офіційна / державна мова країни, в якій вони проживають. В той час, як *етнічна мова* виконує етноідентифікаційну функцію, є основним показником етномовної самоідентифікації та духовно і культурно об'єднує представників мовних спільнот в своїй та інших країнах світу, *державна мова* виконує інтегральну функцію, адаптуючи кожного громадянина в загальнонаціональний контекст. Двомовність чи багатомовність на певних частинах території держави вимагає особливо виваженого підходу до мовного планування в цих регіонах з урахуванням стану етномовних спільнот та мовних прав осіб щодо етнічної і щодо державної мови.

Проблема інтеграції представників меншинних етнічних спільнот чи мігрантів в національний простір не є суто українською проблемою. В сучасному глобалізованому світі з подібними явищами стикаються більшість держав. «Держави світу, регламентуючи засади мовної політики, розглядають мову як інструмент системної інтеграції сегментів суспільства при формуванні єдиного гуманітарного простору»⁴⁶⁷. При цьому переважна більшість дослідників аналогічних проблем сходяться в тому, що одним з найважливіших кроків інтеграції в загальнонаціональний контекст є *мовна інтеграція*. Відсутність єдиного інтеграційного мовного простору призводить до розшарування суспільства і стає загрозою для національної безпеки держави. Свого часу в Естонії з метою виправлення ситуації, коли «розвиток держави набув моделі “два суспільства в одній державі”», було розроблено державну програ-

⁴⁶⁷ *Омельчук В.* Державна мовна політика як чинник єдності гуманітарного простору: зарубіжний досвід // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. – 2010. – № 2. – С. 215.

му інтеграції естонського суспільства, першим пунктом якої стала “комунікативно-мовна інтеграція, тобто відтворення в Естонії єдиного інформаційного простору та естonomовного середовища в умовах різноманітності культур і толерантності”⁴⁶⁸. Німецький дослідник Т.-О. Радке, працюючи над проєктом «Локальний освітній та інтегральний менеджмент у Баварії», виділяє насамперед потребу в «мовних курсах» для тих, хто не володіє німецькою⁴⁶⁹. Офіційна позиція держави з цього питання яскраво засвідчена в німецькому Законі «Про імміграцію», де вивченню іноземцями німецької мови приділено особливу увагу. З січня 2005 року було впроваджено обов’язкові інтеграційні курси, що разом з вивченням мови повинні надавати загальну інформацію про суспільство⁴⁷⁰. У кожному випадку інтеграція представників інших етномовних спільнот чи груп у мовний простір державної мови означає розширення їхніх соціальних можливостей.

Інтеграція не означає асиміляцію і розчинення етномовних спільнот в єдиному мовному просторі; це суспільний принцип державної єдності, який не заперечує присутності та визнання мовної ідентичності, відмінної від державної. Мовна інтеграція представників етномовних спільнот на засадах державної мови – це утворення цілісного мовного простору, який корегує мовну свідомість і змінює мовну поведінку під впливом правових вимог побудови держави, зокрема вимог щодо мовних прав, які одночасно є мовними обов’язками громадян держави. Можна виділити три необхідні кроки мовної інтеграції, які здатні збалансувати мовну ситуацію в дво- чи багатомовних регіонах країни: 1) підвищення мовної свідомості через мовне виховання, мовну культуру,

⁴⁶⁸ Євтух В. Б., Троциньський В. П., Аза Л. О. Міжетнічна інтеграція: постановка проблеми в українському контексті. – К., 2003. – С. 7

⁴⁶⁹ Radke F.-O. Semantiken Lokaler Integrationspolitik: “Sozialraum” und “Netzwerke” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dji.de/lobi/596_10159_Radtke_091208.pdf

⁴⁷⁰ Сидоренко Т. Впровадження інноваційних заходів освіти з інтеграціїдорослих мігрантів у ФРН (на сучасному етапі) // Порівняльна професійна педагогіка : наук. журнал / голов. ред. Н. М. Бідюк. – К. ; Хмельницький : ХНУ, 2012. – № 1 (3). – С. 46–52.

мовно-інформаційний простір; 2) підвищення мовної компетенції через мовну освіту, в тому числі для дорослих; 3) корегування мовної поведінки в державних структурах та сфері обслуговування через імплементацію відповідних статей мовного закону та внесення відповідних змін у мовні статті інших законів.

Державність української мови утверджена в Конституції України у 1996 році. Однак питання інтеграції всіх громадян України в єдиний загальнонаціональний мовний простір залишається відкритим. Чому? Ймовірно, порушено принципи мовної інтеграції в умовах посттоталітарного суспільства. Як зазначає С. Головатий, «закарбований ст. 10 Конституції України принцип державності української мови <...> не усвідомлений сучасним українським політичним класом і не захищений сучасною українською правничою спільнотою як інститут української державності»⁴⁷¹.

Після проголошення незалежності України фактично відбулася міграція громадян – не в просторі, а в часі – з однієї держави в іншу. Мовна інтеграція в нових державних умовах мусила би супроводжуватися інформаційно-культурною, суспільно-історичною інтеграцією. Без взаємодії цих компонентів для значної частини громадян українська мова залишалася другорядною (як це було в УРСР). Мотивованість вивчення української мови не супроводжувалася українізаційними процесами в інформаційному та культурному просторі, бракувало рішучих заходів для впровадження державної мови в усі сфери життя, тому мовна необхідність і мовні обов'язки щодо державної мови нівелювалися інертною щоденною мовною практикою. В історії відомо достатньо прикладів, коли саме через мовну освіту і мовні реформи йшли до згуртованості суспільства, до зростання державницького патріотизму. Зокрема, мовна реформа в Туреччині (перехід з арабського письма на латинізований алфавіт) після приходу до влади Мустафи Кемалю поряд з освітніми цілями мала «викликати у громадян почуття патріотизму». Для успішного впровадження реформи усім громадянам у віці від 16 до 40 років належало відвідувати

⁴⁷¹ Головатий С. Українська мова – інститут державності // Право України. – № 3. – 2016. – С. 12.

школи для вивчення нового алфавіту⁴⁷². Можемо припустити, що якби в Україні на початку 90-х років ХХ ст. після тривалого зростання освітнього процесу та інформаційно-культурного середовища було запропоновано низку культурно-освітніх заходів для підвищення українськомовної компетенції як одного з сегментів державотворення, пізніших маніпулювань мовними питаннями можна було б значною мірою уникати, а інтеграція в українськомовний простір громадян України упродовж чверті століття була б очевиднішою.

Шляхи інтеграції в мовний простір пролягають через 1) мовне середовище; 2) мову освіти і мовну освіту; 3) інформаційно-культурний контент (мова інформації, мовна пропаганда, мовно-культурний простір). В цих координатах перетинається взаємодія особистісного та загального, а саме – мовна компетенція, мовні потреби і мовні обов'язки призводять до формування національної (державницької) свідомості громадянина. Ступінь інтегрованості і зацікавленості залежить не тільки від мовної політики, але й від громадянської позиції.

Основні засади мовних політик держав скеровані на забезпечення колективних мовних прав. Зокрема, чільною ланкою мовнопланувальної політики є мовні спільноти та групи як суб'єкти мовних прав.

За соціолінгвістичними характеристиками типи етномовних спільнот можна групувати за такими ознаками: 1) соціолінгвістичний статус мови; 2) компактне чи дисперсне розселення; 3) кількість представників етномовних спільнот та тип самоідентифікації представників цих спільнот (ідентифікують себе з одною мовною спільнотою за ознакою «рідна мова», спілкуються «рідною», двома, іншою); 4) баланс між етнічною та мовною самоідентифікацією; 5) наявність і вплив держави, в якій «рідна недержавна» мова є домінантною. За цими ознаками етномовні спільноти часто відрізняються між собою. При цьому закон один для всіх. Стратегія мовної інтеграції покликана здійснювати стабілізаційний

---

⁴⁷² Головченко В. І., Рубель В. А. Нова історія Азії та Африки: колоніальний Схід (кін. ХІХ – поч. ХХ ст.): навч. посібник. – К.: Либідь, 2010. – С. 210.

вплив на мовну ситуацію. Але в законодавстві неможливо врахувати особливості кожної з етномовних спільнот. Таким чином при імплементації мовних статей виникає проблема, коли потужніші мовні спільноти набувають додаткових преференцій, а слабші – не використовують законодавчих можливостей. Тому мовна політика залишається незбалансованою, а законодавство часто використовується як маніпулятивний інструмент. Безумовно, при моделюванні будь-яких мовних ініціатив мусить бути пріоритетною позиція, висловлена в Преамбулі до «Європейської хартії...», що «охорона і розвиток регіональних мов або мов меншин не повинні зашкоджувати офіційним мовам і необхідності вивчати їх»⁴⁷³.

Пункт 2 Закону України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» визначає застосування положень Хартії щодо мов таких національних меншин України: білоруської, болгарської, гагаузької, грецької, єврейської, кримськотатарської, молдавської, німецької, польської, російської, румунської, словацької та угорської⁴⁷⁴. Кожна зі згаданих меншин характеризується значними відмінностями й особливостями в етнонаціональній структурі українського суспільства. До того ж баланс між етнічністю і належністю до етномовних спільнот не завжди є рівнозначним. Тому інтеграція етномовних спільнот в загальнонаціональний контекст виявляється з різною силою.

Розглянемо рівень володіння державною мовою і ставлення до державної мови та етнічної мови на прикладі типологічно різних етномовних спільнот України: румунськомовної та російськомовної.

Румунська мова в Україні з одного боку є міноритарною (мовою меншості), з іншого – мовою, яка виконує етноідентифікаційну функцію в полімовному регіоні, консолідує етнічну спільноту, що є автохтонною на певній території України. За даними довідника «Етнонаціональна структура українського суспільства» станом на 2001 р. в Україні проживали 150 989 румунів та

⁴⁷³ Європейська Хартія регіональних мов або мов меншин // Екологія мови і мовна політика в сучасному суспільстві. Збірник наукових праць. – К., 2012. – С. 343.

⁴⁷⁴ Там само.

258 619 молдован. Більшість із цих громадян вказала рідною мову своєї етнопонаціональної приналежності. Важливим фактором є те, що в сусідніх державах – Румунії та Молдові (з грудня 2013 р., коли Конституційним судом Республіки Молдова було визнано ідентичність румунської й молдовської мов) – румунська мова є державною. Румунськомовна спільнота – одна з найбільших етномовних спільнот в Україні. До цієї спільноти належать румуни, етнічні молдавани, що визнають своєю мовою румунську, етнічні українці, що проживають на території поширення румунської мови, інші етноси, мовою повсякденного спілкування яких є румунська. Переважна кількість представників цієї спільноти проживає компактно в окремих районах Чернівецької, Закарпатської, Одеської областей. Зазначимо, що серед представників румунського та молдовського етносів досі тривають полеміки щодо єдності мови, зокрема, частина представників молдовської меншини схильна до самоідентифікації з молдовською мовою. Загалом 95 відсотків румунів та понад 70 відсотків молдован при переписі 2001 р. визнали рідною мовою своєї національності. 76 відсотків всіх румунів України мешкає в Чернівецькій області. Станом на 2017–2018 рр. в Чернівецькій області працювало 13 шкіл з румунською мовою викладання, 3 школи – змішаного типу з румунською та українською.

У 2015 р. було проведено соціолінгвістичне анкетування представників чернівецької студентської молоді, що належать до румунськомовної спільноти⁴⁷⁵. Результати цього анкетування дозволяють простежити мовні переваги та основні риси мовної інтеграції представників цієї мовної спільноти.

Анкета охоплювала 75 питань, що стосуються мовної компетенції, мовної поведінки, мовної свідомості, оцінки мовної ситуації. Питання щодо мовної компетенції стосувалося трьох мов (румунської, української, російської) з поділом на рубрики – уміння говорити, здатність розуміти (з оцінками мовної компетенції *добре, середньо, слабо, зовсім не розумію*). Результати щодо української

---

⁴⁷⁵ Анкетування проводили співробітники відділу мов України Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні за підтримки викладачів ЧНУ ім. Ю. Федьковича.

мови такі: здатність розуміти з оцінкою ДОБРЕ – 82 % респондентів, серед них близько 64% здатні говорити ДОБРЕ, 33 % серед них своє уміння говорити оцінюють СЕРЕДНЬО, 3 % – СЛАБО. Звісно, ці результати щодо мовної компетенції не є показовими щодо всієї румунськомовної спільноти, адже опитування проведено серед студентів вишів. Однак перспективи щодо динаміки мовної компетенції яскраво простежуються при аналізі запропонованого блоку запитань: «*Порівняно з Вами, Ваші батьки знають*» *румунську*: 1) краще 4 %; 2) гірше 8 %; 3) так само 87 %; 4) не знають зовсім 1 %; *російську*: 1) краще 52 % (з них українську знають гірше близько 90 %); 2) гірше (немає); 3) так само 48 % (з них українську знають гірше близько 80 %); 4) не знають зовсім 0; *українську* – 1) краще 0; 2) гірше 82%; 3) так само 18 %; 4) не знають зовсім – 0. Процесу підвищення мовної компетенції щодо української мови сприяє і рівень мовної свідомості громадян та самоусвідомлення себе громадянами України. На питання: «*Чи треба знати і вивчати українську мову?*» – із запропонованих відповідей 1) так, треба знати і говорити нею; 2) досить її розуміти; 3) це не має значення – 100 відсотків респондентів обрали першу відповідь. Аналіз результатів опитування щодо мовної свідомості засвідчує, що найчастіше мотивацією вивчення є практичний мотив. Зокрема, у відповідях на запитання: «*Для чого треба знати українську мову?*» – більшість респондентів з чотирьох пунктів – 1) щоб вільно спілкуватися з українськомовними; 2) з поваги до України; 3) щоб мати ширший доступ до освіти та інформації; 4) розширює можливості при влаштуванні на роботу – вибрала 3 і 4 (деякі обирали дві і більше відповідей).

Таким чином, переведення шкіл змішаного типу на викладання українською (замість російської) та румунською мовами на початку незалежності, збільшення годин для дисципліни «українська мова» відповідно до наказу МОН № 461 «Про затвердження галузевої Програми поліпшення вивчення української мови у загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням мовами національних меншин на 2008-2011 рр.», мета якого – «створення належних умов для вивчення української мови і підвищення

рівня конкурентноспроможності випускників шкіл»⁴⁷⁶, дозволило частково заповнити прогалину в мовній освіті громадян. Такі дані свідчать про те, що посилення українськомовного компоненту в навчальній програмі меншинних етномовних спільнот сприяє інтеграції представників цих спільнот в загальнонаціональний простір. Українізаційні процеси в освіті громадян України, які за етнічним походженням належать до меншинних етнонаціональних спільнот та груп, запропоновані в Законі України «Про освіту»⁴⁷⁷, є створенням належних умов для вивчення державної мови новим поколінням представників національних меншин – громадян України. Підтвердженням необхідності таких заходів стала реакція представників румунськомовної спільноти на лист МОН від 3.06.2014 №1/9-282 «Про формування класів з навчанням українською мовою, мовами національних меншин та вивчення цих мов»⁴⁷⁸. Відповідно до листа для формування класів з тією чи іншою мовою навчання незалежно від типу місцевості потрібно було щонайменше 5 заяв від батьків. За даними щорічного звіту освітян в Чернівецькій області це стало підставою для відкриття за бажанням батьків в деяких школах з румунською мовою викладання українськомовних класів⁴⁷⁹.

Близькою до наведеної є ситуація в угорськомовній⁴⁸⁰, гагаузькомовній, болгарськомовній спільнотах, які характеризуються компактним проживанням, високим рівнем збереження етнічної мови тощо. Компактність проживання до 2014 року кримсько-

---

⁴⁷⁶ Наказ МОН № 461 «Про затвердження галузевої Програми поліпшення вивчення української мови у загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням мовами національних меншин на 2008-2011 рр.».

⁴⁷⁷ Закон України «Про освіту» [Електронний ресурс] // Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19

⁴⁷⁸ Про формування класів з навчанням українською мовою, мовами національних меншин та вивчення цих мов. Лист МОН №1/9-282 [Електронний ресурс] // Режим доступу: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/41448/

⁴⁷⁹ <http://oblosvita.com/slayder/19004-analz-stanu-ta-perspektivi-rozvitku-galuz-osviti-chernveckoyi-oblast-za-pdsumkami-2014-roku.html>

⁴⁸⁰ *Белей Л. Л.* Угорськомовні студенти Закарпаття: мовні преференції під час дії закону «Про засади державної мовної політики» // Мовознавство. – 2014. – № 4. – С. 56–68 .

татарського населення дозволяла відроджувати етнічну самобутність, однак, на нашу думку, інерція зросійщення, зокрема, використання російської як мови міжетнічного спілкування, уповільнювали інтеграцію в загальнонаціональний контекст. Менші етномовні спільноти (караїмська, кримчацька тощо) виявляють зацікавленість щодо етнічної мови радше як до лінгвокультурної особливості, а інтеграція в українськомовний контекст залежить від розселення представників цих етносів на територіях домінування потужніших мов. Значна частина меншинних етнічних спільнот в мовній практиці для спілкування поза межами спільноти використовує російську мову, тобто фактично на загальнонаціональному тлі належать до російськомовної спільноти. Такі обставини зумовлюють те, що *російськомовна спільнота* сьогодні – найбільша меншинна етномовна спільнота України.

До російськомовної спільноти належать етнічні росіяни, представники інших етнічних спільнот, зокрема, етнічні українці, значний прошарок мігрантів. Для неетнічних росіян російськомовність є набутою (неприродною) мовною ідентичністю. Незважаючи на близьку спорідненість української (державної) та російської мов, інтеграція російськомовної спільноти в загальнонаціональний контекст на засадах української мови як державної є одним з найповільніших процесів. Зі схожими проблемами стикаються у мовних політиках більшості держав – країн колишнього СРСР⁴⁸¹. Є кілька основних причин цього явища. Незважаючи на те, що статус російської етнічної групи як національної меншини «підпадає повністю під ...критерії поняття “національні меншини” з відповідними політико-правовими статусними нормами притаманними такому типу етнічних спільнот»⁴⁸², в Україні російськомовна спільнота кількісно значно більша від російської етнічної спільноти. Це зумовлено відомими історичними і політичними

⁴⁸¹ *Омельчук В.* Державна мовна політика як чинник єдності гуманітарного простору: зарубіжний досвід // Вісник Національної академії державного управління при Президентіві України. – 2010. – № 2. – С. 215–223.

⁴⁸² *Свтух В. Б., Троциньський В. П., Аза Л. О.* Міжетнічна інтеграція: постановка проблеми в українському контексті. – К., 2003. – С. 7.

факторами, що впливали на зміну етномовної самоідентифікації громадян. Тому в сучасній Україні пошук інтеграційних шляхів для російськомовної спільноти в національний контекст української держави мусить бути базуватися на трьох позиціях ставлення до російської мови: 1) як мови етнічної російської меншини (ці заходи збігаються з основними законодавчими засадами щодо мов національних меншин); 2) як до мови колишнього тоталітарного режиму і мови держави, яка маніпулює мовою для здійснення ідеологічного впливу на території сусідніх держав; 3) як до мови мігрантів. Мігранти з країн колишнього СРСР, які спілкуються російською, – це порівняно невелика кількість громадян. Але значна частина російськомовного населення України – це мігранти з УРСР, які не інтегрувалися і не хочуть інтегруватися в сучасну українську державу, бо ментально залишилися «радянським народом». На жаль, навіть наступне покоління цих «мігрантів з минулого» не змінило своєї мовної свідомості. Чому? Тому що мовно-інтеграційні процеси всередині країни обмежуються політичними спекуляціями щодо мов, а про мовну, історико-культурну освіту старшого покоління ніхто не піклувався.

Дисперсне розселення російськомовної спільноти, значна розбіжність між етнічною та етномовною самоідентифікацією ускладнює статистичний та соціолінгвістичний аналіз. У 2017–18 рр. В Україні налічувалося 1256 шкіл з російською мовою викладання. Російськомовних періодичних видань більше, ніж українськомовних. Проте навіть за цих умов результати дослідження в рамках проєкту «Від конфлікту до миру: шляхи взаєморозуміння та примирення» (2016 р.)⁴⁸³ експертів Українського незалежного центру політичних досліджень, які шукали відповіді на питання щодо мовної самоідентифікації та мовних потреб представників південно-східних регіонів України, що переважно належать до російськомовної спільноти, свідчать про позитивні інтегральні тенденції. Знаковим результатом дослідження є те, що респонденти в південно-східних регіонах, де домінує російська мова:

⁴⁸³ Дослідження провели експерти УНЦПД Ю. Тищенко, Ю. Каздобіна за підтримки INTERNATIONAL ALERT (Великобританія).

1) стверджували необхідність захисту і розвитку української мови для подолання наслідків політики зросійщення, яка активно проводилася в СРСР; 2) респонденти здебільшого підтримували державний статус української мови і не говорили про потребу зміни статусу російської мови; 3) рухаються в напрямку білінгвізму, додаючи українську мову у свій побут; 4) обирають для своїх дітей українськомовні школи і садочки. Проте, як зауважують дослідники, «тренд переходу на українську мову» не був масовим серед російськомовних⁴⁸⁴.

Мовна інтеграція як принцип побудови і збереження цілісності держави є напрямком етнонаціональної політики кожної держави. В українській мовнопланувальній політиці ці заходи ускладнені протистоянням української та російської мов, яке посилюється через те, що застосування одного закону для різнорідних етномовних спільнот, мови яких на карті світу мають різну соціолінгвістичну вагу, не може бути досконалим. Саме на цих аспектах «грають» сильніші мови, а моделі мовнопланувальної політики щодо меншинних мов стикаються з елементами різного трактування законів та проблемами практичної можливості їх застосування. Часто розуміння пріоритетності та престижу мов виростає не зі «спадкоємності» чи «державності» мови, а під впливом геополітичних чинників та сили інерційної хвилі щоденної мовної практики. Тому одним з найважливіших кроків для успішної інтеграції в загальнонаціональний контекст представників усіх етномовних спільнот є пошук містка між законодавчими ініціативами і мовними потребами та обов'язками громадян України, а підмурком для цього має бути імплементація нового мовного закону, ухвалення закону про мови національних меншин і створення умов для підвищення державницької свідомості громадян.

---

⁴⁸⁴ Там само.

МОВНЕ ЗАКОНОДАВСТВО І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ КРИМСЬКОТАТАРСЬКОЇ МОВИ

Мовне законодавство, як відомо, регулює питання, пов'язані з розвитком та функціонуванням державної мови в усіх сферах суспільного життя, зокрема забезпечує використання й захист мов етнічних меншин.

В Україні основними регуляторами мовного питання є Конституція України, закони України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин», «Про національні меншини», «Про ратифікацію Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин», зокрема закон «Про засади державної мовної політики», що був чинним до його скасування Конституційним Судом України 28 лютого 2018 року.

Розглянемо останній із позицій кримськотатарської мови, яку віднесено в законі до мов етнічних меншин.

Кримськотатарська мова в Україні поширена переважно на території Криму й Херсонської області. Вона втратила багатьох своїх носіїв через примусову депортацію та тривалі заборони і має статус небезпечно загроженої мови згідно з «Атласом загрозованих мов світу»⁴⁸⁵. Кримськотатарською мовою володіє переважно старше покоління.

Закон України «Про засади державної мовної політики» №5029-VI від 3 липня 2012 р., як зазначено в ньому, визначав основні принципи мовної політики держави відповідно до Конституції України, Декларації прав національностей, закону України «Про

---

⁴⁸⁵ Atlas of the World's Languages in Danger / ed. Christopher Moseley. – 3rd edn. – Paris: UNESCO Publishing, 2010. – Режим доступу: <http://www.unesco.org/culture/en/endangeredlanguages/atlas>

ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин», проте насправді суперечив їм.

З огляду на непросту мовну ситуацію, яка склалася в Україні через певні історичні та політичні причини, згаданий мовний закон мав би бути ретельно продуманим і передбачати задоволення прав насамперед державної мови та мов етнічних меншин. Тож неминучою була й негативна реакція суспільства на цей закон, адже в ньому істотно обмежено права державної української мови фактичним впровадженням російської мови в більшості регіонів, що нівелює сенс ст. 10 Конституції України, де зазначено: державною мовою в Україні є українська; її всебічний розвиток і функціонування забезпечується державою в усіх сферах суспільного життя на всій території України⁴⁸⁶.

Закон істотно обмежував права мов етнічних меншин, які є менш чисельними або навіть мають статус загроженості і яким має бути наданий захист згідно з Європейською хартією регіональних мов або мов меншин та іншими нормативно-правовими актами. Так, у преамбулі до Європейської хартії регіональних мов або мов меншин зазначено, що «охорона історичних регіональних мов або мов меншин Європи, деякі з яких знаходяться під загрозою відмирання, сприяє збереженню та розвитку культурного багатства і традицій Європи...»⁴⁸⁷

На жаль, в аналізованому законі не було жодної згадки про такі загрожені мови.

Ми зауважуємо серйозні логічні хиби у визначенні термінів «мови національних меншин», «рідна мова», «регіональні мови» та «мови меншин» (останні два поняття відповідно до цього закону були фактично тотожними), істотна вада полягає також у відсутності поняття «мови корінних народів України».

⁴⁸⁶ Ст. 10, 11 Конституції України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

⁴⁸⁷ Європейська хартія регіональних мов або мов меншин // Екологія мови і мовна політика в сучасному суспільстві. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. – С. 342.

Так, є суттєве застереження щодо поняття «рідна мова»: «рідна мова – перша мова, якою особа оволоділа в ранньому дитинстві»⁴⁸⁸. Це визначення є некоректним, оскільки рідна мова – це мова предків, їхнє духовне надбання. Вона є важливою ознакою належності до того чи іншого етносу й, відповідно, не може бути першою, другою або третьою. Рідна мова завжди єдина.

Мова етнічних меншин визначалася в законі як «мова меншини, що об'єднана спільним етнічним походженням»⁴⁸⁹. Вважаємо, що це поняття слід доповнити. Мови етнічних меншин України набагато менші за своєю кількістю носіїв, ніж, наприклад, регіональні мови, що переважно охоплюють цілі регіони або великі території. Таким чином, на нашу думку, у визначенні поняття «мова етнічної меншини» доречніше послуговуватися такими критеріями, окрім етнічної належності, як кількість носіїв, розповсюдженість на менших за розміром територіях.

На думку Н. П. Шумарової, «коли йдеться про мовні права меншин, обов'язково треба ідентифікувати власне самі меншини, визначити їхню генезу, територіальний та мовно-культурний статус, керуючись при цьому не лише кількісними, а й якісними характеристиками. Важливим виявляється і врахування характеру розселення, ступеня компактності проживання, часу появи на конкретній території. За останнім критерієм виділяють, наприклад, історичні меншини, тобто ті, що живуть на території 200–250 років, та новітні – ті, що прибули на нове місце проживання після Другої світової війни, інших воєн другої половини ХХ ст., державних переворотів на території країни, де раніше жили переселенці, унаслідок розпаду СРСР, процесів глобалізації тощо»⁴⁹⁰.

Поняття «регіональні мови або мови меншин» в аналізованому законі розглядалися як єдиний термін і позначали «мову, яка

⁴⁸⁸ Закон України “Про засади державної мовної політики” №5029-VI від 3 липня 2012 р. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5029-17>

⁴⁸⁹ Там само.

⁴⁹⁰ Шумарова Н. Міноритарні мови в європейському соціокультурному вимірі // Екологія мови і мовна політика в сучасному суспільстві. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. – С. 160–161.

традиційно використовується в межах певної території держави громадянами цієї держави, які становлять групу, що за своєю чисельністю менша, ніж решта населення цієї держави, та/або відрізняється від офіційної мови (мов) цієї держави»⁴⁹¹.

До регіональних мов або мов меншин у законі було віднесено російську, білоруську, болгарську, вірменську, гагаузьку, ідиш, кримськотатарську, молдавську, німецьку, новогрецьку, польську, ромську, румунську, словацьку, угорську, русинську, караїмську, кримчацьку.

Безперечно, поняття «регіональна мова» і «мова меншини» істотно відрізняються й не є тотожними. Регіональні мови мають порівняно більшу кількість своїх носіїв, на відміну від етнічних мов, які за своєю чисельністю є набагато меншими, ніж регіональні мови. Від перших і останніх слід відрізнити поняття «мови корінних народів України», які, на жаль, у законі взагалі не виокремлено. Це є його суттєвим недоліком. Мови корінних народів за кількістю носіїв є зазвичай ще меншими, ніж мови етнічних меншин, але визначальними критеріями є їхня автохтонність, тобто історична належність до певної території, відсутність власної державності, а також їхня загроженість. За цими критеріями, кримськотатарська мова разом із караїмською та кримчацькою мали б бути віднесені в законі до мов корінних народів України.

Так, дослідниця, експерт Інституту демократії імені Пилипа Орлика Н. Беліцер наголошує на основній відмінності корінних народів від етнічних меншин – відсутності власної державності за межами країни проживання / громадянства, оскільки на її думку, етнічні меншини мають етнічно-споріднені держави – «історичні батьківщини», які в змозі (і мають легітимне право) надавати їм потужну підтримку у сферах мови, освіти, культури⁴⁹². Вона вважає, що «за браком такого потужного інструменту захисту власної етнокультурної ідентичності як наявність етнічно-спо-

⁴⁹¹ Закон України «Про засади державної мовної політики» №5029-VI від 3 липня 2012 р. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5029-17>

⁴⁹² *Беліцер Н.* Кримські татари як корінний народ: історія питання і сучасні реалії. – К.: ДП «Газетно-журнальне видавництво», 2017. – С. 19.

рідненої держави («історичної батьківщини»), корінні народи зазвичай перебувають у значно менш вигідному і більш уразливому становищі. Це повною мірою стосується кримськотатарського народу, а також нечисленних і переважно асимільованих караїмів і кримчаків, подальша доля яких фактично повністю залежить від України і міжнародної спільноти»⁴⁹³.

Отже, з огляду на складну мовну ситуацію в Україні, правильнішим було б у законі розглядати, окрім регіональних та мов етнічних меншин, ще й мови корінних народів і чітко їх розмежовувати, що не викликало б плутанини та непорозумінь.

Згідно з законом «Про засади державної мовної політики» до регіональних мов та мов меншин застосовувалися заходи, спрямовані на їх використання, якщо кількість носіїв таких мов становила принаймні 10 % від населення відповідного регіону. Лише в окремих випадках, з урахуванням конкретної ситуації, як сказано, такі заходи могли вживатися щодо мов, кількість носіїв яких утворювала менше 10 % чисельності населення. Це свідчить про те, що закон було спрямовано, в першу чергу, на захист регіональних мов, а не мов етнічних меншин. Що менша кількість носіїв, то більш захищеною має бути мова. Отже, критерій 10 % і більше є необґрунтованим.

Право навчання рідною мовою гарантувалося ст. 20 зазначеного вище закону, в якій зазначено про можливість створення окремих класів, груп за наявності достатньої кількості заяв про мову навчання, зокрема стверджувалося, що з метою підтримки малочисельних груп встановлено певні нормативи формування малокомплектних навчальних закладів, класів, груп і забезпечено умови для їх функціонування. Щоправда, які саме нормативи – не вказано. У випадку із кримськотатарською мовою за умови малої чисельності її носіїв втілення цього завдання видається складним. Його здійснення можливе лише в місцях компактного проживання носіїв мови.

У статті 27 закону «Про засади державної мовної політики» було зазначено: «В межах території, на якій поширена регіональна мова або мова меншини, поруч із топонімом державною мовою

⁴⁹³ Там само, с. 20–21.

відтворюється його відповідник цією регіональною мовою (мовами). У разі потреби наводиться латиноалфавітний відповідник (транслітерація) топоніма, поданого державною мовою»⁴⁹⁴. Вважаємо, що подвійне вживання топонімів як державною, так і регіональною мовою призводить до плутанини в назвах. У Криму має бути відновлена історична топонімія, яка існувала до депортації кримських татар, адже це є невід'ємною частиною історичної пам'яті про кримських татар, що здавна населяли цю територію. Вважаємо, що такі топонімічні назви мають подаватися кримсько-татарською мовою в українській транслітерації.

У статті 28 про мову імен громадян України було вказано, що «кожен громадянин України має право використовувати своє прізвище та ім'я (по батькові) рідною мовою згідно з традиціями цієї мови, а також право на їх офіційне визнання. При використанні цього права запис прізвища та імені (по батькові) в паспорті громадянина України, паспорті громадянина України для виїзду за кордон та інших офіційних документах виконується у транскрипції з української, російської або іншої мови за вибором громадянина»⁴⁹⁵. Так само, як і у випадку з топонімами, подвійні стандарти вживання антропонімів як державною, так і регіональною мовою спричинюють плутанину в записих цих власних назв. Кримськотатарські імена слід подавати кримськотатарською мовою в українській транслітерації.

Невідповідність цього закону інтересам кримськотатарської мови підтвердилася негативною реакцією кримськотатарської спільноти. Так, народний депутат України, уповноважений Президента України у справах кримськотатарського народу, колишній голова Меджлісу кримськотатарського народу Мустафа Джемільєв у коментарі агентству УНІАН заявив, що для кримських татар цей закон неприйнятний, оскільки кримські татари вважають себе корінним народом України, і ситуація з кримськотатарською мовою не повинна залежати від чисельності носіїв. Зокрема, він вважає,

⁴⁹⁴ Див. Закон України «Про засади державної мовної політики» №5029-VI від 3 липня 2012 р. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5029-17>

⁴⁹⁵ Там само.

що в законі мало б бути зазначено, що така мовна ситуація, внаслідок якої російська мова переважає в багатьох регіонах, є підсумком злочинної мовної політики, яка провадилася в Радянському Союзі щодо української мови. Якщо ж російська мова одержить особливий статус у регіонах, то, на його думку, у кримських татар не буде стимулу вивчати рідну мову, оскільки вони володіють російською мовою не гірше за росіян. Він вважає недоречним посилення на Європейську хартію регіональних мов та мов меншин, оскільки вона спрямована на захист мов, які перебувають під загрозою, а не російської, як інтерпретували положення Хартії українські законотворці⁴⁹⁶.

Перспективу розвитку кримськотатарської мови вбачаємо в прийнятті закону України про статус кримськотатарського народу як корінного народу України, який гарантував би на законодавчому рівні захист та розвиток кримськотатарській мові як мові корінного народу України, а також в ухваленні інших законів, які б визначали статус та вживання кримськотатарської мови й передбачали б ефективні заходи імплементації законів у правове поле України.

Останнім часом було ухвалено низку позитивних рішень на законодавчому рівні стосовно прав кримських татар. Позитивним кроком вважаємо постанову «Про заяву Верховної Ради України щодо гарантії прав кримськотатарського народу у складі Української Держави», якою визнається кримськотатарський народ як корінний народ України відповідно до ст. 3, 5, 11 Конституції України, ст. 1 Статуту Організації Об'єднаних Націй, Віденської декларації: «Україна гарантує збереження та розвиток етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності кримськотатарського народу як корінного народу та всіх національних меншин України»⁴⁹⁷. Права корінних народів у Європі регулюються

⁴⁹⁶ Коментар Мустафи Джемілева агентству УНІАН від 5 липня 2012 р. – Режим доступу: <https://www.unian.ua/society/669726-progolosovaniy-zakon-promovi-e-nepriyumatnim-dlya-krimskih-tatar.html>

⁴⁹⁷ Див.: Постанова Верховної Ради України «Про заяву Верховної Ради України щодо гарантії прав кримськотатарського народу у складі Української Держави» – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1140-18>

«Декларацією Організації Об'єднаних Націй про права корінних народів». Верховна Рада України цією постановою заявила про свою підтримку цієї декларації (див. пункт 4). Згадка про корінні народи України є в статті 11 Конституції України, в якій зазначено, що держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України⁴⁹⁸. Але, на жаль, досі немає розробленої законодавчої бази, яка б регулювала статус кримськотатарського народу як корінного, зокрема гарантувала б мовний розвиток та мовні права кримськотатарської мови як мови одного з корінних народів України. Крім того, досі не визначено саме поняття «корінний народ», а також обсяг прав корінного народу відповідно до міжнародних норм.

Нарешті, важливим кроком є рішення про відновлення історичної кримськотатарської топоніміки постановою Верховної Ради України № 1352-VIII від 12 травня 2016 р. «Про перейменування окремих населених пунктів та районів Автономної Республіки Крим та міста Севастополя»⁴⁹⁹ в межах закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» від 9 квітня 2015 року.

Як відомо, після депортації кримських татар радянською владою було здійснено три хвили перейменувань кримськотатарських історичних назв протягом 1944–1948 рр. У результаті цих перейменувань зникло близько 80 % кримськотатарських топонімів.

З метою збереження мовної й культурної ідентичності кримських татар було відкрито Центр кримськотатарської мови і літератури при Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, створено клас із кримськотатарською мовою викладання в Новоолексіївській ЗОШ №1, а також передбачено державну

⁴⁹⁸ Див. Конституція України, ст. 11.

⁴⁹⁹ Див. постанову Верховної Ради України «Про перейменування окремих населених пунктів та районів Автономної Республіки Крим та міста Севастополя» – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1352-19>

підтримку фінансування кримськотатарського телевізійного каналу АТР.

Останнім часом у законодавстві відбулися деякі зрушення відносно забезпечення мовних прав та використання однієї з мов корінного народу України – кримськотатарської мови. Так, 28 лютого 2018 року Конституційний суд України визнав закон «Про засади державної мовної політики» (так званий закон «Колесніченко-Ківалова») неконституційним. Натомість 25 квітня 2019 р. Верховна Рада України ухвалила закон «Про забезпечення функціонування української мови як державної». Закон передбачає гарантії функціонування та використання української мови як єдиної державної мови. Водночас, згідно із статтею 2, частиною 3 цього закону, порядок застосування кримськотатарської мови та інших мов корінних народів, національних меншин України має визначатися законом щодо порядку реалізації прав корінних народів, національних меншин України, проект якого мав підготувати й подати уряд на розгляд парламенту протягом півроку після набуття чинності закону про державну мову. Проте, на жаль, проект досі не подано, а термін подання законопроекту закінчився 16 січня 2020 р. Утім, кримськотатарська мова згадується в тексті закону в низці сфер, коли вона може застосовуватися на рівні з державною.

Підсумовуючи, сподіваємося, що законопроект щодо порядку реалізації прав корінних народів, національних меншин України невдовзі буде підготовлений і поданий на розгляд парламенту.

МОВНА СИТУАЦІЯ І МОВНА ПОЛІТИКА У СФЕРІ ОСВІТИ ЗА ОЦІНКАМИ РЕСПОНДЕНТІВ МАСОВОГО ОПИТУВАННЯ

Своєрідність мовного буття в Україні виявляється і в мовній ситуації, конфігурацію якої успадковано від імперської та радянської епох, і в невідповідності цій ситуації заходів мовної політики, що зводяться здебільшого до декларування загальних принципів забезпечення мовних прав, проте мало впливають на мовну поведінку мешканців великих міст, стереотипи якої сформувалися кілька поколінь тому⁵⁰⁰. Для соціолінгвістів ця своєрідність слугує підставою для висновку про неефективність державної мовної політики, оскільки, попри декларації і гасла, ініційовані владою заходи з розширення функціонування української мови не зменшили масштабів зросійщення, а в деяких сферах суспільного життя, як наголошує Л. Масенко, негативні процеси ще й посилюються⁵⁰¹. Має прихильників думка, що невизначеність мовної політики незалежної України зумовлена тим, що стратегічну мету державного розвитку олігархічно-владна верхівка завжди приховувала від суспільства. З усією очевидністю це відкрилося у 2013 – 2014 роках у зв'язку з російською агресією. Це дає підстави говорити про причини замовчування реальних мовних проблем і фактичного продовження політики зросійщення України методами «добро-

---

⁵⁰⁰ Докладніше: *Тараненко О. О.* Український і російський мовно-культурні вектори в сучасній Україні: реальність, політизація, міфи // *Мовознавство*. – 2009. – № 2. – С. 3–33.

⁵⁰¹ *Масенко Л. Т.* Мовна політика України. Антиукраїнський закон досі чинний // *Радіо Свобода*. – 2016. – 1 жовтня. – <https://www.radiosvoboda.org/a/28025654.html>.

вільної відмови», започаткованими в СРСР в 70-ті роки минулого століття⁵⁰². Оцінка мовної ситуації у сфері освіти в Україні респондентами масового опитування і справді виявляє деформації, успадковані від часів СРСР, зокрема несинхронізованість мовно-культурного розвитку регіонів, а також засвідчує певний формалізм запропонованих державою змін у царині застосування мов у шкільній освіті.

Соціолінгвістичні зрізи якості мовного середовища в школах в Україні, зафіксовані починаючи від 2000 р. кількома дослідженнями, дають підстави твердити, що це середовище на більшій частині території держави, крім західного регіону, навіть для тих закладів, статус яких задекларовано як одномовний (з українською мовою навчання), є двомовним. Автори найсвіжішого аналітичного дослідження «Становище української мови в Україні в 2017 році», оприлюдненого рухом «Простір свободи», наголошують, що «реальна мовна ситуація в закладах освіти взагалі, і в школах зокрема, відрізняється від статичних даних. У багатьох формально українських школах, особливо на Сході та Півдні країни, виховна робота, а почасти і навчальний процес здійснюється російською. Ще гірша ситуація в закладах позашкільної освіти (особливо в музичних і спортивних школах), де русифікація як у навчальному процесі, так і в мовному режимі закладів, є тотальною і створює реальні перешкоди для позашкільного навчання державною мовою»⁵⁰³.

Висновок соціологів про мовну ситуацію в освіті ґрунтується на відповідях респондентів на запитання, які стосуються використання мов (володіння мовами) і спілкування в навчальних закладах, а саме:

1. *Якою мовою Ви говорили звичайно в школі з однокласниками?*
2. *Якою є мова спілкування у Вашому навчальному закладі?*
3. *Якою мовою Ви звичайно звертаєтесь до викладачів? і Вам звичайно*

⁵⁰² Марусик Т. Гібридна мовна політика України: між громадським вовком-санітаром і страусом-владою // Радіо Свобода. – 2017. – 3 грудня. – <https://www.radiosvoboda.org/a/28892391.html>.

⁵⁰³ Становище української мови за рік поліпшилося // <https://novynarnia.com/2017/11/09/stanovishhe-ukrayinskoyi-movi-za-rik-polipshilosya-infografika-dosvyata/>.

відповідають? 4. *Якою мовою Ви спілкуєтеся на перерві?* (із варіантами відповідей «українською», «російською», «українською та російською») – соціолінгвістичне дослідження 2000 р. Центру соціологічних досліджень «Громадська думка» Науково-дослідного інституту соціально-економічних проблем Києва⁵⁰⁴; 5. *Якою мовою Ви переважно спілкуєтеся в навчальному закладі?* (із варіантами відповідей «переважно українською», «переважно російською», «по-різному», «залежно від обставин», «мовою моєї етнічної групи (якою?)»); 6. *Якщо траплялися факти дискримінації представників Вашої етнічної групи, то в яких сферах це відбувалося?* (серед варіантів відповіді запропоновано й «у сфері освіти») – цільове дослідження «Етнічні групи України», проведене 2003 р. факультетом соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, результати якого, щоправда, не опубліковано⁵⁰⁵; 7. *У населеному пункті, де Ви мешкаєте, скільки людей, на Вашу думку, розмовляє українською мовою в школах?* (із варіантами відповідей «майже ніхто», «значно менше половини», «половина на половину», «значно більше половини», «майже всі», «важко відповісти») – соціолінгвістичне дослідження в межах проекту «Мовна політика в Україні: антропологічні, лінгвістичні аспекти та подальші перспективи» за програмою INTAS⁵⁰⁶.

Водночас варто наголосити, що спеціального моніторингу мовної ситуації в загальноосвітніх навчальних закладах в Україні досі проведено не було. На жаль, нерозв'язаність мовного питання в Україні не спричинила розширення емпіричної основи вивчення мовної ситуації в царині освіти. У більшості робіт, – констатують соціологи, – мовну ситуацію аналізують на дуже обмеженому колі показників. Приміром, у щорічних моніторингових дослідженнях Інституту соціології НАН України використовують лише два показники: 1) рідна мова (без визначення, що розуміють під «рідною мовою»); 2) мова

⁵⁰⁴ Залізник Г. М., Масенко Л.Т. Мовна ситуація Києва: день сьогоднішній та прийдешний. – К.: Вид. дім «КМ Академія», 2001. – С. 93.

⁵⁰⁵ Вишняк О. І. Методики соціологічних досліджень функціонування та статусу мов в Україні // Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом. – К.: ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2008. – С. 36–42.

⁵⁰⁶ Мовна політика та мовна ситуація в Україні: Аналіз і рекомендації. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська Академія», 2008. – С. 346.

спілкування в родині (вдома) (*Якою мовою (мовами) Ви переважно спілкуєтесь у Вашій родині (вдома)?* – із варіантами відповіді: «переважно українською», «переважно російською», «і українською, і російською, залежно від обставин», «іншою мовою»)»⁵⁰⁷. Саме тому дослідження мовної ситуації у сфері освіти, зокрема в середніх школах, видається актуальним.

Результати масового опитування, проведеного в межах проекту «Бі- та мультілінгвізм: між інтенсифікацією та розв'язанням конфлікту. Етнолінгвістичні конфлікти, мовна політика і контактні ситуації в пострадянських Україні і Росії»⁵⁰⁸, підтверджують загальний висновок про білінгвізм мовного середовища шкіл. Зокрема, на запитання *Скільки людей, на Вашу думку, розмовляє українською мовою в населеному пункті, де Ви мешкаєте, у школах?* відповіді розподілено так: майже ніхто (4,2 %); значно менше половини (8,3 %); – близько половини (14,0 %); значно більше половини (22,0 %); майже всі (41,5 %); важко відповісти (10,1 %). Загалом кількість тих, хто чує не саму лише українську мову або взагалі не чує української в школах, становить 48,5 %. Показово, що цей відсоток збігається з кількістю тих респондентів, які за результатами опитування оцінили себе двомовними або швидше двомовними, ніж одномовними, – таких виявилось 48,7 %.

На підставі цих даних можна припустити, що оцінка мовної ситуації в освіті і ставлення до заходів мовної політики великою мірою залежать від мовних преференцій мовців, їхнього особистого досвіду навчання мов та поширених у суспільстві стереотипних уявлень про належний рівень мовної освіти. Кілька тенденцій у сприйманні

⁵⁰⁷ Вишняк О. І. Методики соціологічних досліджень функціонування та статусу мов в Україні // Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом. – К.: ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2008. – С. 34.

⁵⁰⁸ Опитування, здійснене за підтримки Фонду «Фольксваген», проходило 2–10 лютого 2017 р. в 24 територіально-адміністративних одиницях України та в м. Києві, у ньому брали участь 2007 респондентів, з них 905 – чоловіки (45,1% від загального числа опитаних), 1102 – жінки (54,9% від загального числа опитаних). Під час опитування для забезпечення репрезентативності отриманих даних було проведено також інтерв'ю серед усіх вікових груп у структурі загального населення України.

мовцями мовної ситуації в освіті безпосередньо зумовлені сформованими в попередні часи деформаціями.

По-перше, відповіді на запитання про мовне середовище в школах (*Скільки людей, на Вашу думку, розмовляє українською мовою в населеному пункті, де Ви мешкаєте, у школах?*) відрізняються за регіонами, що зумовлено неоднаковою там мовною ситуацією й північними настановами щодо мов.

На Заході України, для якого характерна повнофункціональність української мови, мовне середовище шкіл респонденти оцінюють як майже цілком українськомовне (відповіді «майже всі» та «значно більше половини» обрали 96 % опитаних; відповідь «майже всі» – 87 %).

У Центрі оцінка мовного середовища загальноосвітніх навчальних закладів мовцями дещо відрізняється. На думку 82 % мешканців цього регіону, українською мовою в школах говорять майже всі або значно більше половини (відповідь «майже всі» – 60 %). Натомість частка тих, хто вважає, що в школах українською послуговуються близько половини або значно менше половини, становить 9,4 %, і майже 5 % тих, хто переконаний, що українську в школах не використовує майже ніхто.

На Півночі варіанти відповіді «майже всі» та «значно більше половини» на аналізоване запитання обрали 75 % опитаних (відповідь «майже всі» – 40 %). Натомість «близько половини» або «значно менше половини» – 19 % (варіант «майже ніхто» не зазначений відповідями).

Серед опитаних у східному регіоні таких, хто вважає школи українськомовними або більшою мірою українськомовними, ніж російськомовними, є 35 % (відповідь «майже всі» – 13 %); двомовним із співвідношенням 50 / 50 мовне середовище шкіл уважають майже 33 % респондентів (варіант відповіді «близько половини»). На думку мешканців східноукраїнських областей, українською в школах користується значно менше половини людей або майже ніхто 23 %. Впадає в око велика кількість респондентів, які не змогли визначитися з відповіддю на запитання про частку української мови в школах регіону: таких майже 9 %.

Серед мешканців Півдня України відповіді розподілено так: уважають, що в школах користуються здебільшого українською мовою, 49 % респондентів (обрали відповіді «майже всі» та «значно більше половини»); відповідь «майже всі» – 14 %); двомовним середовище шкіль характеризують майже 19 % опитаних (відповідь «близько половини»); українською користується в школах значно менше половини залучених у сферу освіти або майже ніхто, на думку 17 %.

Таблиця 1. Розподіл відповідей на запитання «Скільки людей, на Вашу думку, розмовляє українською мовою в населеному пункті, де Ви мешкаєте, у школах?» за регіонами.

	Майже всі	Значно більше половини	Близько половини	Значно менше половини	Майже ніхто	Важко відповісти
Захід	87,2 %	8,8 %	1,5 %	1,6 %	0,2 %	1 %
Центр	60,1 %	22,2 %	7,2 %	2,2 %	4,7 %	3,6 %
Північ	39,6 %	35,2 %	14,1 %	5,2 %	0,0 %	5,9 %
Схід	13,2 %	22,2 %	32,6 %	14,5 %	8,8 %	8,8 %
Південь	13,6 %	35,4 %	18,7 %	11,3 %	5,8 %	15,2 %

Варто наголосити, що проілюстрована тенденція корелює з іншою закономірністю, що полягає в залежності сприймання й оцінки фактів мовної дійсності від власних мовних переваг. Ідеться про те, що, оцінюючи мовне середовище тієї самої школи, діти з різною домінуючою мовою обирали неоднакові відповіді: російськомовним учням середовище шкіль видається більшою мірою українським, ніж учням з базовою українською мовою⁵⁰⁹.

По-друге, результати масового опитування засвідчують істотну відмінність в оцінці мовного середовища загальноосвітніх навчальних закладів у місті та селі. Ця тенденція є наслідком деформації, зумовленої спадком радянської доби, яку за роки незалежності не змогла подолати українська школа⁵¹⁰.

⁵⁰⁹ Данилевська О. М. Мовне середовище в освіті: простір комфорту чи компромісу (за результатами анкетування київських школярів) // Українська мова і література в школах України. – 2015. – №3. – С. 17–21.

⁵¹⁰ Масенко Л. Мова радянського тоталітаризму. – К.: ТОВ «Видавництво «Кліо»», 2017. – С. 219–221.

В обласних центрах, а також у столичному Києві тих, хто переконані, що майже всі в школах послуговуються українською мовою, є 24 % (у містах із чисельністю населення понад 100 тис. таких виявилось ще менше – 17 %). Що ж до населених пунктів із меншою кількістю мешканців, то тут простежується зростання показника українськомовності зі зменшенням чисельності населення, пор.: серед мешканців міст із чисельністю від 50 до 100 тис. тих, хто обрав відповідь «майже всі», є 34 %; більше половини таких (52 %) серед респондентів, які проживають у невеликих містечках з населенням менше ніж 20 тис.; найбільше – серед мешканців сіл: майже 66 %. У невеликих містах із населенням від 20 до 50 тисяч кількість тих, хто оцінив мовне середовище шкіл як цілком українськомовне, трохи менша (28 %), але все одно майже на 10 % вища від показника великих міст.

Відповідно, сприймають середовище шкіл як двомовне зі співвідношенням мов 50 / 50 (обрали варіант «близько половини») в обласних центрах і столиці – 17 %; у містах із населенням понад 100 тис. – 22 %; у містах із населенням від 50 до 100 тис. – 9 %; у містах із населенням від 20 до 50 тис. – 18 %; у містечках із населенням до 20 тис. – майже 9 %; у селах – так само 9 %.

Таблиця 2. Розподіл відповідей на запитання «Скільки людей, на Вашу думку, розмовляє українською мовою в населеному пункті, де Ви мешкаєте, у школах?» за чисельністю населення.

	Майже всі	Значно більше половини	Близько половини	Значно менше половини	Майже ніхто	Важко відповісти
Київ та обласні центри	23,8 %	27,2 %	17,2 %	11,6 %	6,5 %	13,7 %
Міста понад 100 тис.	17,3 %	25,9 %	22,2 %	11,7 %	3,1 %	19,8 %
Міста від 50 до 100 тис.	34,1 %	23,8 %	9,1 %	12,8 %	6,1 %	14,0 %
Міста від 20 до 50 тис.	28,7 %	26,1 %	17,8 %	7,6 %	3,8 %	15,9 %

Міста менше 20 тис., СМТ	51,9 %	19,3 %	8,6 %	8,2 %	4,5 %	7,4 %
Села	65,7 %	16,2 %	9,0 %	2,4 %	1,3 %	5,3 %

Позитивною тенденцією варто вважати посилення позицій української мови в оцінці мовного середовища навчальних закладів. Цю тенденцію наочно демонструє таблиця з розподілом відповідей за роками (Таблиця 3).

Таблиця 3. Розподіл відповідей на запитання «Скільки людей, на Вашу думку, розмовляє українською мовою в населеному пункті, де Ви мешкаєте, у школах?» за роками.

	2006 р.	2017 р.
Майже ніхто	19,3 %	4,2 %
Значно менше половини	16,2 %	8,3 %
Близько половини	16,0 %	14,0 %
Значно більше половини	14,7 %	22,0 %
Майже всі	31,6 %	41,5 %
Важко відповісти	2,2 %	10,1 %

Цифри унаочнюють позитивні зрушення в суспільній оцінці мовного середовища загальноосвітніх шкіл, щоправда, про якість змін можемо говорити лише на підставі порівняння показників за окремими регіонами. Але через втрату частини Донецької і Луганської областей та Криму не надаються для порівняння Схід та Південь. Тому порівняймо тільки Захід, Центр та Північ (Таблиця 4).

Таблиця 4. Розподіл відповідей «майже всі» та «значно більше половини» на запитання «Скільки людей розмовляє українською мовою в населеному пункті, де Ви мешкаєте?» за роками в регіонах.

регіон	2006 р.	2017 р.
Захід	84,7 %	96 %
Центр	48 %	82 %
Північ	15 %	75 %

Варто звернути увагу на те, що оцінки мовної ситуації в освіті, висловлені пересічними мовцями, зокрема школярами й учасниками масового опитування, та експертами, не завжди збігаються. Цю тенденцію проілюструємо результатами опитування школярів-старшокласників та вчителів української мови.

Таблиця 5. Оцінка мовного середовища загальноосвітніх шкіл в Україні за сприйняттям учнів та вчителів.

	Сприймають здебільшого як українськомовне		Сприймають здебільшого як двомовне	
	<i>Учителі</i>	<i>Школярі</i>	<i>Учителі</i>	<i>Школярі</i>
Полтава	83 %	36 %	17 %	64 %
Біла Церква	81 %	81 %	19 %	18 %
Київ	37 %	57 %	63 %	40 %
Житомир	84 %	54 %	12 %	44 %

Отже, аналіз результатів масового опитування підтверджує висновки попередніх досліджень про білінгвізм мовного середовища в системі загальноосвітніх навчальних закладів. Двомовність у сфері освіти є стихійною, сформованою через нерегульоване поширення в освітньому середовищі уснорозмовних практик (особливо на Сході та Півдні)⁵¹¹. Ставлення суспільства до реальної двомовності в школах є неоднозначним, що підтверджують результати нашого дослідження в частині питань про перспективи білінгвальної освіти в Україні: хочуть бачити двомовними своїх дітей 36 % населення, а навчати двома мовами – 32 %. Чимало експертів висловлюють сподівання, що мовна ситуація в освіті поліпшиться з упровадженням мовних норм нового закону «Про освіту»⁵¹².

Що ж до пересічних мовців, то оцінка ними заходів мовної політики не є одноставною. Респондентам, зокрема, було

⁵¹¹ *Масенко Л.* Сучасні виклики, завдання й перспективи в освітній сфері України // Утвердження української мови в освіті та культурі: Матеріали наукової конференції 27 квітня 2017 р. / Упоряд. М. І. Цимбалюк / Передмова П. М. Мовчана. – К.: ВЦ «Просвіта», 2017. – С. 102–111.

⁵¹² Закон України про освіту // Відомості Верховної Ради (ВВР) . – 2017. – № 38 – 39. – С. 380. – <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>

запропоновано кілька запитань, які стосуються заходів мовної політики у сфері освіти, а саме: 1. *Як Ви вважаєте, чи обов'язковим є викладання державною мовою в усіх державних закладах освіти?*; 2. *Чи повинні викладачі (вчителі) спілкуватися державною мовою під час усього навчального процесу (не тільки на лекціях чи уроках) в державних закладах освіти?*; 3. *Чи обов'язково в загальноосвітній школі вивчати як окремі дисципліни українську, російську, англійську чи іншу іноземну мови?*; 4. *Якою мовою Ви хотіли б, щоб Ваші діти (майбутні діти) навчалися?*; 5. *Як би Ви поставилися до законодавчого закріплення таких положень щодо функціонування української мови як державної? (серед варіантів відповідей є твердження «Усі держслужбовці, керівники навчальних та медичних закладів зобов'язані вільно володіти українською мовою»); 6. На Вашу думку державна політика в мовній сфері має перш за все сприяти поширенню української мови в усіх сферах, розв'язати питання щодо статусу російської мови, забезпечити реалізацію прав національних меншин у мовній сфері?; 7. *Як Ви вважаєте, чи повинна російська мова мати на законодавчому рівні якісь переваги порівняно з мовами інших національних меншин, які мешкають на території України?**

Відповідаючи на запитання про те, чи обов'язковим, на їхню думку, є викладання державною мовою в усіх державних закладах освіти, учасники масового опитування мали змогу обрати відповіді «Так», «Швидше так», «Ні», «Швидше ні», «Важко відповісти». Майже 80 % респондентів переконані, що в усіх державних закладах освіти обов'язковим є викладання державною мовою (обрали варіанти відповіді «Так» 60 % і «Швидше так» 19 %). Натомість тих, хто заперечує обов'язковість навчання державною мовою в усіх державних закладах освіти – трохи більше ніж 14 % (відповідь «Ні» на поставлене питання обрали 5,5 %, а «Швидше ні» – майже 9 %. Варто зауважити, що для понад 6 % респондентів запитання виявилось складним або таким, на яке вони не захотіли відповідати.

Утім, оцінка респондентами можливих заходів мовної політики певною мірою залежить від мовної ситуації в регіоні. На Заході

України кількість тих, хто дав ствердну відповідь на запитання, становить 98,3 % опитаних (негативну відповідь дали лише 1,3 %, а не визначилися із відповіддю – менше як пів відсотка опитаних). Високий відсоток прихильників обов’язкового навчання державною мовою в усіх державних закладах освіти отримали в Центрі та на Півночі країни: 93 % та 89 % відповідно (негативну відповідь на аналізоване питання в Центрі обрали трохи більше 5 %, а на Півночі – 6 %). Помітно, що на Півночі більше тих, хто не зміг обрати відповідь із запропонованих, – таких респондентів трохи більше ніж 4 % проти 2 % у Центрі. Серед опитаних у східному регіоні таких, хто вважає, що в усіх державних закладах освіти навчання має обов’язково здійснюватися державною мовою, виявилось 70 %. Відповіді «Ні» та «Швидше ні» обрали 22 %, а для 8 % респондентів було складно обрати відповідь із запропонованих. Серед мешканців Півдня України відповіді розподілено так: уважають, що в закладах освіти мають навчати державною українською мовою, 54,5 % респондентів (обрали відповіді «так» та «швидше так»); негативну відповідь обрали 35 % опитаних (відповіді «ні» або «швидше ні»); не визначилися із відповіддю 10,5 %.

Таблиця 7. Розподіл відповідей на запитання «Чи обов’язковим є викладання державною мовою в усіх державних закладах освіти?» за регіонами.

	«Так» і «Швидше так»	«Ні» та «Швидше ні»	Важко відповісти
Захід	98,3 %	1,3 %	0,4 %
Центр	93 %	5,3 %	1,7 %
Північ	89 %	5,9 %	5,2 %
Схід	70 %	22 %	8 %
Південь	54,5 %	35 %	10,5 %

Відповіді респондентів на запитання про обов’язковість викладання державною мовою в усіх державних закладах освіти так само засвідчують деформацію мовної ситуації в освіті за лінією «місто – село». Зокрема, в обласних центрах, а також у столичному

Києві тих, хто переконані, що навчання в державних закладах освіти має бути організоване обов'язково державною мовою, є 78 %; у містах із кількістю мешканців понад 100 тис. – 74 %; у містах, кількість мешканців яких становить від 50 до 100 тис., – 66 %; від 20 до 50 тис. – 76 %; менше ніж 20 тис. – 81 %; село – 86 %. Тобто бачимо, що так само, як і в запитаннях, які стосуються оцінки мовного середовища освітніх закладів, більшу прихильність до обов'язкового навчання державною мовою виявляють мешканці невеликих населених пунктів і сіл.

Відповідно, не вважають запровадження навчання в усіх державних закладах освіти державною мовою обов'язковим більшою мірою мешканці великих міст, а саме: в обласних центрах і столиці – 17,1 % («важко відповісти» – майже 5 %); у містах з населенням понад 100 тис. – 18,5 % («важко відповісти» – майже 7,4 %); у містах із населенням від 50 до 100 тис. – 19,5 % («важко відповісти» – майже 14,5 %); у містах із населенням від 20 до 50 тис. – 16,5 % («важко відповісти» – майже 7,5 %); у містечках із населенням до 20 тис. – майже 15 % («важко відповісти» – майже 4,5 %); у селах – 8 % («важко відповісти» – майже 6 %).

Таблиця 8. Розподіл відповідей на запитання «Чи обов'язковим є викладання державною мовою в усіх державних закладах освіти?» за чисельністю населення.

	«Так» і «Швидше так»	«Ні» та «Швидше ні»	Важко відповісти
Київ та обласні центри	78 %	17 %	5 %
Міста понад 100 тис.	74 %	18,5 %	7,5 %
Міста від 50 до 100 тис.	66 %	19,5 %	14,5 %
Міста від 20 до 50 тис.	76 %	16,5 %	7,5 %
Міста менше 20 тис., СМТ	81 %	15 %	4 %
Села	86 %	8 %	6 %

На запитання «Чи повинні викладачі (вчителі) спілкуватися державною мовою під час всього навчального процесу (не тільки на лекціях чи уроках) в державних закладах освіти?» респонденти

дали такі відповіді: ствердну відповідь («так» і «швидше так») обрали трохи більше 72 %, заперечну відповідь («ні» і «швидше ні») – 20,5 %; не визначилися із відповіддю – трохи більше 7 %. Зокрема, на Заході України обстоюють українськомовний режим у школах 97 % опитаних (заперечні відповіді «ні» і «швидше ні» обрали трохи більше відсотка респондентів, а не визначилися із відповіддю – 1,7 %).

Висловилися на підтримку українськомовного режиму в навчальних закладах і мешканці Центральних областей: тут схвалюють використання української мови не тільки під час уроків, а й на перервах та під час позакласних заходів 86,4 % опитаних. Обрали заперечну відповідь 10 %, а не визначилися з відповіддю 3,6 % респондентів, які мешкають у регіоні.

На Півночі прихильників суворого дотримання мовного режиму дещо менше: ствердні відповіді обрали 85 % опитаних (не підтримують ідею 9 %, а не визначилися із відповіддю – 6 %).

Істотно меншу кількість прихильників має ідея суворого дотримання мовного режиму в навчальних закладах на Сході та Півдні. Серед опитаних у східному регіоні тих, хто вважає, що мовою спілкування вчителів і викладачів на перервах і в позакласних заходах має бути українська в усіх закладах освіти, виявилось 57 %, а на Півдні 49 %. Відповіді «ні» та «швидше ні» обрали відповідно 35 %, а для 44 % респондентів. Не змогли обрати відповідь із запропонованих на Сході 8 %, а на Півдні майже 7 %.

Таблиця 9. Розподіл відповідей на запитання «Чи повинні викладачі (вчителі) спілкуватися державною мовою під час всього навчального процесу (не тільки на лекціях чи уроках) в державних закладах освіти?» за регіонами.

	«Так» і «Швидше так»	«Ні» та «Швидше ні»	Важко відповісти
Захід	97 %	1,3 %	1,7 %
Центр	86,4 %	10 %	3,6 %
Північ	85 %	9 %	6 %
Схід	57 %	35 %	8 %
Південь	49 %	44 %	7 %

Кількість прихильників суворого дотримання мовного режиму в школах залежить від кількості мешканців у населеному пункті. В обласних центрах, а також у Києві таких, які переконані, що українською вчителі та викладачі мають користуватися і на перервах, виявилось 70 %. Не підтримують цю ідею 25,5 % мешканців обласних центрів і столиці. Відповідь «важко відповісти» обрали 4,5 % опитаних. У містах із кількістю мешканців понад 100 тис. ствердну відповідь на аналізоване запитання обрали 62 %; заперечну – так само 25 %, а от кількість тих, для запитання видалось важким, – 13 %. У містах із кількістю мешканців від 50 до 100 тис. прихильниками українськомовного режиму виявилось так само 62 %; тих, хто не підтримує ідею, 26 %; не дали ні ствердну, ні заперечну відповідь – 12 %. Мешканці містечок з населенням від 20 до 50 тис. обрали такі відповіді: «так» і «швидше так» – 66 %; «ні» і «швидше ні» – трохи більше 27 %; не визначилися із відповіддю 6,4 %. Серед мешканців населених пунктів із чисельністю населення менше 20 тис. підтримують ідею з дотримання українськомовного режиму в школах – 75 %; не підтримують – 20 %; не визначилися з відповіддю 5 %. Відповіді серед сільських мешканців розподілено так: «так» і «швидше так» – 81 %; «ні» і «швидше ні» – 12 %; не визначилися – 7 %.

Таблиця 10. Розподіл відповідей на запитання «Чи повинні викладачі (вчителі) спілкуватися державною мовою під час усього навчального процесу (не тільки на лекціях чи уроках) в державних закладах освіти?» за чисельністю населення.

	«Так» і «Швидше так»	«Ні» та «Швидше ні»	Важко відповісти
Київ та обласні центри	70 %	25,5 %	4,5 %
Міста понад 100 тис.	62 %	25 %	13 %
Міста від 50 до 100 тис.	62 %	26 %	12 %
Міста від 20 до 50 тис.	66 %	27 %	7 %

Міста менше 20 тис., СМТ	75 %	20 %	5 %
Села	81 %	12 %	7 %

Як бачимо, для населення України є характерним сприйняття чіткої і послідовної позиції держави в регулюванні питання застосування мов в офіційній сфері з деякими відхиленнями відповідно до загальної конфігурації мовної ситуації в державі та за лінією «місто – село».

Що ж до мов як шкільних предметів, то тут спостерігається тенденція до збереження білінгвальних практик. Зокрема, на запитання «Чи обов'язково в загальноосвітній школі вивчати як окремі дисципліни українську, російську, англійську чи іншу іноземну мови?» отримали такі результати: за обов'язкове вивчення української мови висловилися 97,2 % (проти – майже 2 %; не визначилися – майже 1 %); вважають, що обов'язково дітей треба навчати російської мови, 56,5 % респондентів (проти – майже

36 %; не визначилися – трохи більше 7 %); обов'язкове вивчення англійської мови обстоюють майже 85 % опитаних (проти – 10 %; не визначилися – 5 %); за обов'язкове вивчення іншої іноземної мови висловилося 56 % опитаних (проти – 27 %; не визначилися 17 %).

Таблиця 11. Розподіл відповідей на запитання «Чи обов'язково в загальноосвітній школі вивчати як окремі дисципліни українську, російську, англійську чи іншу іноземну мови?».

	«Так» і «Швидше так»	«Ні» та «Швидше ні»	Важко відповісти
Українська мова	97,2 %	1,8 %	1 %
Російська мова	56,5 %	36 %	7,5 %
Англійська мова	85 %	10 %	5 %
Інша іноземна мова	56 %	27 %	17 %

Отже, аналіз результатів масового опитування дає підстави для висновку про зумовленість оцінки мовної ситуації і мовної

політики у сфері освіти загальною конфігурацією мовної ситуації в державі (зокрема її нерівномірністю за регіонами та за профілем «місто – село»), а також про залежність від особистих мовних преференцій мовців, з одного боку, а з іншого – у «відставанні» заходів мовної політики від настанов суспільства, передусім у питанні запровадження чіткого дотримання мовного режиму в школах, обов'язкового використання державної української мови в позаурочних заходах, обов'язкового володіння державною мовою всіма викладачами (учителями) та керівниками державних закладів освіти. Водночас масове опитування засвідчує налаштованість суспільства на збереження російської мови як навчальної дисципліни, що зумовлено масовим білінгвізмом і лояльним ставленням до білінгвальних практик дітей чи майбутніх дітей, а також поширеними стереотипами щодо ідеальної моделі мовного виховання.

МОВНА ПОЛІТИКА І КОМУНІКАЦІЙНО- КОНТЕНТНА БЕЗПЕКА В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОГО ГІБРИДНОГО ТЕРОРИЗМУ. УКРАЇНСЬКИЙ ПОЛІГОН

Наприкінці жовтня 2017 року у столиці Татарстану Казані (РФ) на території постійно діючого виставкового центру «Казанський ярмарок» відбулося відкриття мультимедійного історичного парку «Росія – моя історія». Захід проводився на найвищому рівні – серед присутніх був президент Татарстану Рустам Мініханов, віце-прем'єр республіки Василь Шайхразієв, мер Казані Ільсур Метшин, перші духовні особи Російської православної церкви та Духовного правління мусульман тощо. Свідченням статусності цього заходу стала й вітальна телеграма від керівництва адміністрації президента Російської Федерації, в якій, зокрема, зазначалося: «Символічно, що <...> парк “Росія – моя історія” відкривається саме в Казані, яка відіграла важливу роль у формуванні єдиної російської нації, в становленні єдиного й згуртованого народу Росії».⁵¹³ Єдина російська нація з центром в Казані як державно-геополітичний тренд давно просувається керівництвом Російської Федерації для утвердження нового формату сучасності – соціумного мегасередовища корпоративної стилістики та функціоналу, що раніше звалися народоутвореннями. Це і є випереджальна відповідь-вимір культурно-експансіоністського поглинання інших народів і націй, при тому, що нині у РФ проживають представники

---

⁵¹³ Президент Татарстана открыл в Казани новую мультимедийную выставку «Россия – моя история». – Режим доступа: <http://kazan.bezformata.ru/listnews/vistavku-rossiya-moya-istoriya/62079886/>.

204 етносів та етнопонаціональних груп⁵¹⁴, за етнічною ознакою утворені 21 республіка, 1 автономна область та 4 автономні округи.⁵¹⁵

Саме домінування мовної моноідентичності розглядається сучасним керівництвом нової російської імперії як один з найважливіших чинників утримання державності в нинішніх географічних межах та як варіант унеможливлення в майбутньому радикальних соціально-політичних акцій непокори населення суб'єктів Російської Федерації й проти власного керівництва, і проти посадових осіб федерального центру.

Очевидно, що саме такими намірами керуються всі державні і навіть корпоративно-комерційні служби РФ, коли втілюють у життя політику нищення національних мов корінних етносів федерації та примусову їх заміну російською. Так, у жовтні 2017 р. прокуратура РФ визнала незаконними навчальні плани, якими керуються шкільні заклади Республіки Татарстан, де татарська мова зберігає статус обов'язкової до вивчення, – і направила припис керівнику уряду Татарстану з вимогою скасувати чинні рекомендації, тобто фактично заборонила вивчення у школах татарської мови.

Такі заходи вживаються не лише в Татарстані. Всі вони мотивовані як «дотримання федерального законодавства про забезпечення прав громадян на добровільне вивчення рідної мови з числа мов народів РФ і державних мов республік, що перебувають у складі РФ», – саме таке доручення президент В. В. Путін дав генеральному прокурору РФ.⁵¹⁶

Отже, ми спостерігаємо реалізацію чергового етапу політики нищення національної ідентичності корінних народів російської

---

⁵¹⁴ Информационные материалы об окончательных итогах Всероссийской переписи населения 2010 года. – Режим доступу: http://www.gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/perepis_itogi1612.htm.

⁵¹⁵ Социально-демографический портрет России: По итогам Всероссийской переписи населения 2010 года/Федер. служба гос. статистики. – М.: ИИЦ «Статистика России», 2012. – 183 с. С. 102–104. – Режим доступу: http://www.gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/croc/Documents/portret-russia.pdf.

⁵¹⁶ Прокуроры позвали родителей в школу из-за татарского. – Режим доступу: <https://realnoevremya.ru/society/education/78249-prokuratura-rt-zapustila-kontrolnuyu-po-tatarskomu>.

імперії через примус до відмови від вивчення та використання рідної мови – як прийом уніфікації громадян і громад за мовною ознакою, що унеможливило індивідуальну ідентифікацію за ментально-духовними кодами. Такому ж примусу історично піддавалася й Україна. Не вдаючись до розлогих історичних екскурсів, наведемо приклад, коли партійна формула 60-х років минулого століття про російську мову як фактично другу рідну мову для народів СРСР, проголошена тодішнім очільником Радянського Союзу Микитою Хрущовим, трансформувалась у 70-х роках у практичну тезу про російську як другу рідну мову для українців. Таку позицію обстоював лідер українських комуністів Володимир Щербицький, проводячи безжальну політику виховання «свідомих, активних будівників комунізму».⁵¹⁷ Не випадково саме мовне питання в 2014 р. стало виправданням широкомасштабної збройної агресії путінського режиму проти України.

Вивчаючи протягом останніх чотирьох років у межах науково-лінгвістичного центру Військового інституту Київського державного університету імені Тараса Шевченка проблематику, яка традиційно визначається як інформаційне протистояння, в даному випадку, путінської Росії і України, ми можемо констатувати, що зараз інформаційний простір наповнений абсолютно новими категоріями оперування публічністю, які народилися із гіпермасштабних динамік подієвих процесів і які є їхньою новою якістю. До таких категорій ми відносимо: «гібридно-месіанські агресії», «комунікаційно-контентну безпеку», «комунікаційно-контентні агресії», «комунікаційно-контентне моделювання», «комунікаційно-контентні потоки», «комунікаційно-контентний дизайн», «інформаційний виклик», «інформаційний ризик», «інформаційна загроза», «комунікаційно-контентний мультиплікатор», «глобальний гібридний тероризм» тощо.⁵¹⁸ Такий підхід щодо визначення

⁵¹⁷ Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду: Док. і матеріали / Упоряд.: Л. Масенко та ін. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2005. – 399 с. – С. 24.

⁵¹⁸ *Любовець Г., Король В.* Національна безпека та її інформаційна складова. Контент як інструментарій гібридно-месіанських агресій // Мова і суспільство. –

суті новітніх процесів, які відбуваються в інформаційному просторі, дає нам можливість точно визначити контекстну сутність усіх дій, які вчиняє путінський режим не лише проти України, а й проти міжнародної спільноти загалом, та створити випереджальну систему комунікаційно-контентної протидії агресору.

Виходячи із зазначеного вище, ми розглядаємо кремлівську політику мовної ідентичності – основи «русского мира» – як потужне зняття глобального гібридного тероризму, апологетом якого є путінський режим. Якщо поєднати всі аспекти багатоформатних і різнорівневих агресій путінізму проти нашої країни – збройний, мовний, конфесійно-сакральний, комунікаційно-контентний, культурний, історичний, ідеологічно-міфічний, дипломатичний, економічний (перелік можна продовжувати), – напрошується висновок, що територія України, особливо Крим і окуповані райони Луганської і Донецької областей, є нічим іншим, як полігоном глобального гібридного тероризму.⁵¹⁹ Сьогодні світове співтовариство все ближче підходить до усвідомлення саме такого визначення ситуації в Україні.

Якби ми виходили з визначення України саме як полігона глобального гібридного тероризму і довели це на міжнародній арені, то ми могли б запропонувати світовому товариству нову конфігурацію міжнародної колективної безпеки. Але наразі держава оперує традиційними формулюваннями при визначенні процесів, які відбуваються у країні, що не дає нам можливості піднятися над історично-ментальними аналогіями.

Стилістичний фон розуміння політики як мистецтва управління державою і суспільством завжди вимагав первинності інституційних інструментів держави, тобто переважання структур примусу над суспільним середовищем. Це стосувалось всіх сфер

2016. – Вип. 7. – С. 95–107. – Режим доступу: <http://sociolinguistics.lnu.edu.ua/issues/07/10.pdf>.

⁵¹⁹ Любовець Г. В., Король В. Г. Контентно-потоківі моделі як тактичні інструменти комунікаційно-контентної безпеки // Матеріали Міжнародного форуму з кризовості комунікацій «Контентно-потоківі моделі як тактичні інструменти комунікаційно-контентної безпеки». – К.: ВІКНУ, 2017 – 306 с. С.11–21. – Режим доступу: http://mil.univ.kiev.ua/files/230_575144259.pdf.

життєдіяльності, навіть тих, які не мали технологічної детермінації. Сучасний глобальний світ неохоче сприймає розуміння політики як насилля і вимагає зовсім інших технологічно-креативних підходів до проблематики, яка у світі 4.0 стає первинною завдяки можливостям технократичного кіберпростору. Ми стикаємося з природно-технологічним процесом витіснення з нашого життя механічних (традиційних) навичок, які задовольняли нас у минулому, і переходом до стану персонального (ініціативного) спонукання людини до творчих, ментально-духовних, культурних звершень.

Сучасні публічні динаміки глобального світу вказують нам на те, що мова не є тільки інструментом чи засобом повсякденної людської діяльності. Мова стає, з одного боку, надзвичайним потенціалом можливостей а з другого – надзвичайним потенціалом небезпек. Ми вважаємо, що швидкості глобалізації призводять до потужної концентрації термінологічних рядів і мовної культури загалом в процесі індикативного розуміння реалій життя. Так створюється нова якість, і, відповідно, зростають інтенційні можливості застосування мовних потенціалів через акцентування комунікаційно-контентних впливів. За нашими дослідженнями, таку перспективу розуміє й активно використовує агресор.

Системно досліджуючи останні чотири роки проблематику оборонно-безпекового сектору держави, ми вийшли на розуміння важливості в сучасних реаліях статусності контенту як особливого напрямку в комунікаційних динаміках. Контент перестав бути суто мовним поняттям, бо путінські технологи розглядають його як об'єкт агресії. Ці агресії бувають прямі – варто згадати початок вторгнення терористичних військ Кремля в Україну. Тоді з'явилися в інформаційному просторі меми «київська хунта», «фашисти», «укропи», «карателі», «ватники», «ЛНР», «ДНР», «ХНР»... А медійний простір Російської Федерації та значної частини Сходу України заповнили теми і образи, нав'язані путінськими технологами: «Украинские каратели продолжают целенаправленно разрушать инфраструктуру Луганской народной республики», «Украинские каратели усиливают артобстрелы жилых кварталов в городах ДНР», «Правительство ДНР: пока каратели

продолжают боевые действия, прекращения огня быть не может», «МЧС: сегодня ВСУ продолжили обстреливать Донецк».⁵²⁰ Крім прямих, є ще латентні комунікаційно-контентні агресії. Вони не просто креативні, а витончені за стилістикою, змістом та енергетикою. Таке поєднання при зовнішній необразливості і навіть співзвучності внутрішньо-українській інформаційній тематиці створює ефект відтермінованого потужного вибуху. Як приклад можна навести уривок із виступу Путіна 27 липня 2013 року в Києві на конференції «Православно-слов'янські цінності – основа цивілізаційного вибору України», яка була приурочена спільному святкуванню чергової річниці хрещення Русі: «...На дніпровській купелі, на київській купелі був зроблений вибір для всієї Святої Русі. Тут був зроблений вибір для всіх нас. Наші з вами предки, які жили на цих територіях, зробили цей вибір для всього нашого народу. «Для всього нашого народу», – я кажу так, маючи на увазі, що, безумовно, ми розуміємо сьогоденні реалії, є і український народ, і білоруський, і інші є народи, і ми з повагою до всієї цієї спадщини ставимося, але в основі лежать, безумовно, наші спільні духовні цінності, які роблять нас єдиним народом...»⁵²¹ В цьому ж семантичному ряді стоїть і гасло «Єдина країна – єдина страна», яке, однозначно, було вкинуто в український інформаційний простір путінськими технологіями. Ці та сотні інших дій інформаційно-психологічного спрямування проти українського суспільства і держави, які вчиняють путінські центри глобального гібридного тероризму, ми визначаємо як комунікаційно-контентні агресії.

Аналізуючи прояви гібридно-месіанських агресій путінізму в Україні, ми дійшли розуміння масштабів, специфік та перспективи нової форми державно-приватної протидії ворогу, яка отримала назву комунікаційно-контентна безпека. З нашого погляду, комунікаційно-контентна безпека є найточнішою характеристикою виміру цивілізаційного виклику, породженого апологетами

⁵²⁰ Гебельси місцевого розливу. – Режим доступу: http://osvita.mediasapiens.ua/ethics/manipulation/gebelsi_mistsevogo_rozlivu/.

⁵²¹ Путін розпочав війну проти України із мовної агресії. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/26845325.html>.

глобального гібридного тероризму, в основі якого лежить слово, лінгвістично-ментальні сервіси, комунікаційно-контентний дизайн одномоментних дій в масштабах, що творить глобалізований світ щохвилини, і одночасно можливостей такого ж порядку нейтралізувати всю цю навалу.

Під комунікаційно-контентною безпекою ми розуміємо створення правових умов на національному та міжнародному рівнях, фахово-технологічних мотивацій, інфраструктурних рішень для адекватного одночасного розвитку комунікаційно-контентних процесів, які б пришвидшували кристалізацію сучасних комунікаційних вимірів у громадах різних масштабів та забезпечували здатність використовувати сучасну і майбутню палітру інформаційних форматів потокового контенту. Випереджальний комплексний розвиток комунікаційно-контентної безпеки України убезпечує від сучасних поточкових публічних негативів (викликів, ризиків, загроз) та геостратегічних поточкових публічних агресій з боку третіх країн чи глобальних міжнародних гравців.

Одним з найголовніших чинників створення такої системи, причому не лише в Україні, а й у масштабах міжнародного спротиву глобальному гібридному агресору, є розуміння, тлумачення, і, нарешті, імплементація в міжнародне право нового унікального дискурсу – комунікаційно-контентної безпеки. Наша науково-практична група працює над розробкою технологічно-перспективних засобів не тільки фіксації загроз комунікаційно-контентного характеру, а й на пошук засобів протидії цим загрозам, які базуються на глибинних комунікативних ресурсах української мови. Дослідження проводяться на замовлення Міністерства оборони України та матимуть практичне застосування у Збройних Силах України.

ІНДЕКС ПРЕСТИЖУ МОВИ ЯК ПАРАМЕТР МОВНОЇ ПОЛІТИКИ

Однією з ключових передумов для ведення ефективної мовної політики є детальний та точний аналіз мовної ситуації. Для визначення особливостей та для прогнозування мововжитку в Україні традиційно оперують даними перепису населення, державних статистик та соціологічних досліджень, які не показують усіх соціолінгвістичних параметрів.

Перепис населення прийнято вважати опорним джерелом інформації. Але його дані мають замало спільного з соціолінгвальною картиною теперішньої України. Адже востаннє перепис населення проводили у 2001 році, тобто 19 років тому. Крім того, інформація, що міститься в ньому, стосується лише рідної мови респондентів. Він ніяк не відображає повсякденної мовної поведінки опитаних, а саме це і є ключовою інформацією для адекватної оцінки мовної ситуації.

Дані інших розвідок довкола цієї проблеми доволі фрагментарні і спираються на невеликі вибірки. Наприклад, Центр Разумкова провів у грудні 2015 року дослідження рідної мови та мови спілкування вдома громадян України. Вибірка становила 10,7 тис. респондентів і охопила всю Україну, за винятком окупованих територій⁵²².

З органів державної статистики можна отримати інформацію про кількість та частку шкіл з українською мовою навчання, результати ЗНО, мовну статистику у сфері книговидання, преси і

---

⁵²² *Центр Разумкова*. Консолідація українського суспільства: шляхи, виклики, перспективи Інформаційно-аналітичні матеріали до Фахової дискусії 16 грудня 2016р. Київ.

кінопрокату. Інформацію про мовну ситуацію у сфері обслуговування та в медіа досліджують різні соціологічні та волонтерські організації, наприклад, рух добровольців «Простір свободи»⁵²³.

За даними дослідження Центру Разумкова, українську мову вважають рідною 68,8 % громадян, водночас удома завжди або переважно розмовляють українською лише 55,4 %⁵²⁴. Показник вживання української у громадському просторі буде, відповідно ще нижчий. «Відповідаючи на питання “Чому досить значна частка громадян України погано володіє державною мовою?”, найчастіше респонденти дають відповідь “вони просто не хочуть вчити мову” (37 %)»⁵²⁵. Ці дані прямо вказують на ключову проблему функціонування української мови – дефіцит її престижу, успадкований з колоніальних часів, коли престижною була російська, а українській нав’язували роль низової мови фольклору та села.

Якщо б українська мова асоціювалася в суспільстві з високими соціальними стандартами, була б мовою успішних бізнесменів, попзірок, акторів, опініон-лідерів, то, відповідно, вона асоціювалася б з високим престижем. Тоді кількість тих, для кого українська мова рідна, дорівнювала би числу тих, хто нею послуговується на щодень, або навіть ті, для кого вона не є рідною, також би на неї переходили без зовнішнього тиску.

Індекс загального мовного престижу (І) можна вираховувати за формулою:

$I = b/a$, де a – кількість осіб, що називають певну мову рідною, b – кількість осіб, що послуговуються цією мовою на щодень.

За нашими спостереженнями, в Україні індекс загального мовного престижу поки що суттєво нижчий за одиницю. На жаль, бракує даних, щоб підрахувати його бодай приблизно.

⁵²³ http://texty.org.ua/pg/article/Oximets/read/72173/Stan_ukrajinskoji_movy_Shhorichnij_monitoryng_Rosijska_dominuje.

⁵²⁴ *Центр Разумкова*. Консолідація українського суспільства: шляхи, виклики, перспективи Інформаційно-аналітичні матеріали до Фахової дискусії 16 грудня 2016 р. Київ. – С. 41.

⁵²⁵ *Центр Разумкова*. Консолідація українського суспільства: шляхи, виклики, перспективи Інформаційно-аналітичні матеріали до Фахової дискусії 16 грудня 2016 р. Київ. – С. 9.

Індекс загального мовного престижу дає приблизну характеристику мовної ситуації в країні, однак для розробки ефективної мовної політики потрібний не макро-, а мікрорівень. Тобто індекс загального мовного престижу можна обчислити не тільки в масштабі всієї країни, але і для окремих регіонів, міст, мовних спільнот. Ці дані дають змогу точніше оцінити мовну ситуацію і виявити проблемні регіони, на які варто звернути увагу першочергово.

Аналізуючи мовний престиж на рівні окремої мовної спільноти, наприклад, міста, доцільно враховувати соціальну стратифікацію населення. Мовна поведінка різних соціальних груп має свої особливості, часто вона істотно відрізняється. Соціальна ієрархія або умовний поділ суспільства на класи у ворнерівському розумінні цього поняття⁵²⁶, нерозривно пов'язана з престижем. Що вищий статус соціального класу, то вищий його престиж.

Варіативність мовної поведінки всередині мовної спільноти залежно від соціального класу свого часу ефективно досліджував Вільям Лабов. Він проаналізував мовну поведінку в трьох магазинах Нью-Йорка, які належали до трьох різних цінкових категорій і відвідувачами яких найчастіше були, відповідно, представники вищого, середнього та робітничого класів⁵²⁷. В. Лабов досліджував особливості вимови поствокалічного /r/⁵²⁸. Під час збору матеріалу інтерв'юер не запитував прямо, як люди вимовляють той чи інший звук, натомість він скеровував розмову так, щоб почути, як люди вживають його у спонтанному мовленні. Така методологія дає точнішу картину реального мовного вжитку, оскільки респонденти не коригують відповіді під очікування інтерв'юера (або загальноприйняті норми).

Керуючись подібними принципами, ми провели соціально стратифікований аналіз престижу української мови в Києві. Об'єктом дослідження слугували три центри:

⁵²⁶ Див. Warner W. L. Social class in America: A Manual of Procedure for the Measurement of Social Status. – New York, 1960. – 298 p.

⁵²⁷ Labow W. The Social Stratification of English in New York City. – New York. – 2006 – 485 p.

⁵²⁸ Labow W. The Social Stratification of English in New York City. – New York, 2006 – P. 40.

1. бутики *Helen Marlen, Louis Vuitton, Gucci, Prada, Salvatore Ferragamo, Ball, She and He, Bulgari* та *Burberry* в Пасажі – привілейований клас;

2. торговий центр «Глобус» на Майдані Незалежності – середній клас;

3. базар на Святошині – робітничий клас (у трактуванні В. Лабова. – Л. Б.).

Щоб оцінити престиж української мови, ми брали до уваги два параметри, що вказують на мовний престиж:

1. присутність мови в мовному ландшафті: якою мовою виконані супровідні тексти діяльності магазину: цінники, реклама, режим роботи тощо;

2. мова комунікації продавців, консультантів та охоронців (що ретранслюють типову мовну поведінку середовища, в якому працюють); перехід або його відсутність на мову спілкування умовного «покупця».

Комунікативний престиж української мови визначався за допомогою експерименту: «покупець» заходив у магазин, розглядав товар і чекав, поки до нього звернеться продавець або консультант чи охоронець. Якщо зверталися українською, то «покупець» відповідав російською, і навпаки, якщо зверталися російською, то «покупець» відповідав українською, провокуючи таким чином на перемикання коду. Комунікативний престиж української мови ми оцінювали за такою шкалою:

1 бал (високий престиж) – звертання до «покупця» українською мовою без переходу на російську, якщо нею відповідав покупець;

2 бали (середній престиж) – звертання до «покупця» українською мовою з переходом на російську, якщо нею відповідав «покупець»;

3 бали (низький престиж) – звертання до «покупця» російською мовою з переходом на українську, якщо нею відповідав «покупець»;

4 бали (мінімальний престиж) – звертання до «покупця» російською мовою без переходу на українську «покупця», взаємне розуміння;

5 балів (нульовий престиж) – звертання до «покупця» російською мовою, брак розуміння української «покупця»;

6 балів (від’ємний престиж) – звертання до «покупця» російською мовою, негативне, вороже або зверхнє ставлення до української «покупця».

Ці бали можна зобразити на умовному графіку комунікативного престижу мови. Див. Схема 1:

Така шкала виправдана саме в ситуації українсько-російсько-го білінгвізму, оскільки ці мови близькоспоріднені, і їхні носії в Україні можуть без труднощів зрозуміти один одного. Перемикання кодів або його відсутність частіше залежить від бажання, ніж від необхідної компетенції мовців.

На час проведення зазначеного тут дослідження мовний ландшафт місць торгівлі регулювався «Законом про засади державної мовної політики» (втратив чинність 28.02.2018). В статті 26 закону були такі положення:

«1. Рекламні оголошення, повідомлення та інші форми аудіо-і візуальної рекламної продукції виконуються державною мовою або іншою мовою на вибір рекламодавця.

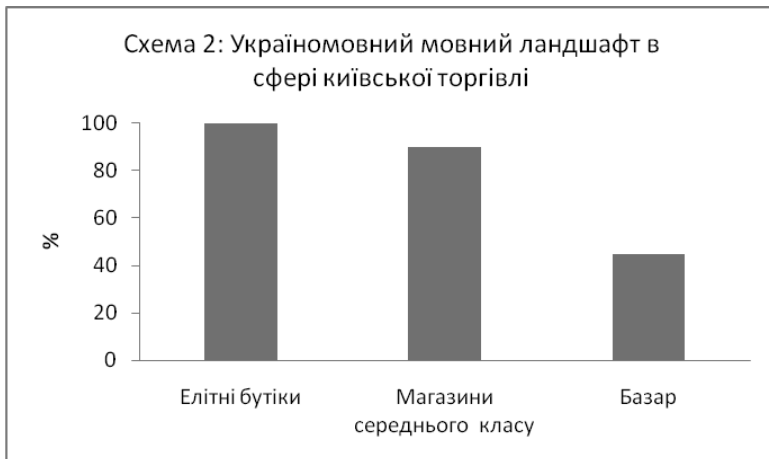
2. Знаки для товарів і послуг наводяться у рекламі у тому вигляді, в якому їм надана правова охорона в Україні відповідно до закону.

3. Маркування товарів, інструкції про їх застосування тощо виконуються державною мовою і регіональною мовою або мовою меншини. За рішенням виробників товарів поруч із текстом, викладеним державною мовою, може розміщуватися його переклад іншими мовами. Маркування товарів для експорту виконується будь-якими мовами».⁵²⁹

Формулювання пункту першого дозволяє не використовувати державну мову в рекламних оголошеннях, натомість у маркуванні товарів зобов’язує використовувати українську поруч з іншими. Вивіски магазинів за чинним законодавством трактуються як реклама.

Мовний ландшафт ми оцінювали за відсотковими параметрами – на скільки відсотків він українськомовний. Дослідження показало, що мовний ландшафт торгових точок вищого класу цілком українськомовний: усі цінники та таблички графіку роботи в аналізованих бутиках виконано українською.

У торговому центрі «Глобус» ситуація дещо відрізняється: Із 40 аналізованих магазинів та закладів харчування 4 (10 %) мали російськомовні елементи мовного ландшафту. На Святошинському базарі українська мова займає тільки 45 % мовного ландшафту. Див. Схема 2.

⁵²⁹ <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5029-17>.

Такий результат зумовлено тим, що власники елітних бутиків та магазинів середнього класу більш лояльні до держави, перебувають під постійним контролем органів влади, натомість базар – це місце напівстихийної торгівлі, що майже не підлягає регулюванню з боку відповідних інстанцій. Базар показує престиж української на мовному ландшафті Києва за умов невтручання держави.

Натомість ситуація з комунікативним престижем української обернено пропорційна до мовного ландшафту. У всіх магазинах вищого класу продавці зверталися виключно російською і не переходили на українську «покупця», хоча комунікація велася зі взаємним розумінням, отже, це мінімальний рівень престижу – чотири бали.

У торговому центрі «Глобус» проаналізовано комунікативну поведінку в сорока магазинах. В чотирьох продавці звернулися українською, і двоє з них перейшли потім з «покупцем» на російську. В інших 36 магазинах зверталися російською, в п'яти перейшли на українську, решта далі говорила російською зі взаємним розумінням. Отже, середній бал у магазинах середнього класу 3,25 – між низьким та мінімальним рівнем комунікативного престижу.

У торгових точках святошинського базару українською зверталися частіше, ніж у «Глобусі»: з сорока проаналізованих торгових точок в 10 звернулися українською, з них у чотирьох говорили українською і далі, якщо «покупець» говорив російською, у чотирнадцяти точках звернулися російською, але перейшли на українську, у шістнадцяти продовжували говорити російською при взаємному розумінні. Середній показник – 3,05 бала.

Таким чином рівень комунікативного престижу української мови в соціально стратифікованій сфері торгівлі Києва такий: див. Схема 3.

Проведений аналіз підтвердив гіпотезу про низький престиж української мови в Києві. Докорінної відмінності в престижі української мови в різних соціальних класах немає, проте можна простежити виразну тенденцію зниження престижу української зі зростанням соціального статусу мовців.

Подібний моніторинг доцільно провести і в інших мовних спільнотах. Зібрані дані можна використати для напрацювання відповідної соціально стратифікованої мовної політики. У сфері торгівлі, зокрема, в мовному ландшафті варто запровадити чіткіший контроль за використанням державної мови.

Натомість комунікативна сфера краще піддається впливу за допомогою промотивної мовної політики, оскільки рестриктивна може викликати тільки реакцію протесту. Промотивну політику значно легше вибудовувати за умови чіткого окреслення аудиторії (таргетованості). Одні інструменти будуть доречними для найвищого класу, інші – для середнього, ще інші – для робітничого.

Якщо вдасться посилено й систематично впливати на мовну поведінку вищого класу, то це природно позначиться на поведінці середнього класу, зміни в середньому класі приведуть до змін у сприйнятті мовного питання серед представників робітничого класу оскільки представники нижчих верств суспільства, як правило, намагаються наслідувати представників вищих верств, надто якщо прагнуть просуватися соціальною драбиною.

Підняття загального індексу престижу української хоча б до одиниці, коли число тих, що вважають її рідною, дорівнюватиме кількості тих, хто послуговується нею на щодень, можна було б вважати суттєвим здобутком у пострадянській ревіталізації української мови.

ПРОБЛЕМА ЕТНІЧНИХ МЕНШИН ТА ЇХНІХ МОВ У ЄВРОПІ: ПРОБЛЕМА-АНАХРОНІЗМ?

Мовні проблеми – лише аспект проблем національних (слово «національний» може сприйматися по-різному, але в нашому випадку великим непорозумінням це не загрожує). Щоправда, цей аспект надзвичайно важливий, адже мова – найістотніший елемент національної (етнічної) тотожності, тому цілком прийнятним і доцільним для нас є термін «мовно-національні проблеми» (і ширше – «мовно-національна ситуація»), навіть якщо з формального боку він комусь видаватиметься некоректним. Національні проблеми – це значною мірою проблеми політичні, і події останніх років не раз наочно демонстрували громадянам України зв'язок мови з політикою – як внутрішньою, так і зовнішньою. Найсвіжіший, хоч і не найвагоміший приклад – останні події навколо закону України про освіту, його мовної частини. Мовно-національні проблеми час від часу дають про себе знати й у нібито успішних країнах Заходу, черговий раз свідчачи: хоч ті країни й загалом успішніші за нашу, але їм також є над чим працювати в царині мовної та національної політики.

Національні проблеми – це передовсім і понад усе проблеми міжнаціональні, і наявність таких проблем у європейських країнах зумовлена наявністю в них так званих національних (етнічних) меншин. Цей термін охоплює істотно відмінні денотати, що їх часто-густо не розрізняють. Перший – це сукупності іммігрантів тієї чи іншої національності. Другий – етноспільноти, що складаються з корінного населення на територіях свого проживання. (Є також проміжний тип – компактні переселенські громади з

тривалою історією). Перша категорія, як може здатися напочатку, не становить особливих проблем: тим, хто покинув свою батьківщину, не належать якісь особливі права у країні нового проживання, їхні національні потреби – то їхня приватна справа, якою держава назагал не зобов'язана опікуватися. Проте в реальності ці меншини загрожують європейцям надзвичайно серйозними ризиками. Вони, зокрема, можуть у не дуже віддаленій перспективі перестати бути меншинами, але на це є відносно простий засіб – політика національної (етнічної) екології, що має не допускати в країні надміру чужонаціонального постійного населення, не кажучи про масове надання громадянства таким особам. Тимчасом у низці європейських країн спостерігаємо радше протилежну політику – вона справляє враження ірраціональної, оскільки її адепти не зважають на аргументи критиків, що кваліфікують її як політику національного – і цивілізаційного – самогубства. В основі тут, імовірно, цинізм у дусі Людовіка XV (*après nous, le déluge*): певні політики не від того, щоб за сочевичну юшку, себто за розширення своєї електоральної бази, зміцнення свого становища, пожертвувати величезними цінностями – тільки, на відміну від Ісава, зіпхнувши сплату на наступні покоління.

Утім, наразі немає потреби заглиблюватися в ці питання: нашим нинішнім об'єктом є меншини другого типу. Сам факт їхнього існування означає постійні взаємини з титульними націями та мовами, й ці взаємини завжди виявляють певну специфіку, не завжди позитивну. Врегулюванню мовно-національних проблем таких громад (не іммігрантів) мають слугувати відповідні міжнародні акти, зокрема Європейська хартія регіональних мов або мов меншин. Попри те ситуацію з міноритарними мовами у Європі слід характеризувати радше як абсурдну – що сказано й у доповіді пана М. Мозера. Відбиттям цієї обставини є й інформація з іншої доповіді про постійні претензії Ради Європи стосовно виконання Хартії до кожної заангажованої країни, та про репутацію того документа як такого, що не може бути втіленим у реальність. І це зумовлено не тільки й навіть не стільки недоопрацюванням Хартії, а насамперед недосконалістю державно-територіального устрою

країн Європи (інших частин світу наразі не торкаємося), що його найголовнішим ідеологічно-правовим обґрунтуванням є Заключний акт наради з безпеки та співробітництва в Європі (Гельсінські угоди) 1975 року.

У масовій свідомості поширеним є уявлення, нібито Гельсінські угоди забороняють будь-які територіальні зміни у Європі. Хоча насправді там ідеться лише про недопущення силових замахів на територіальну цілість та суверенітет держав, і в першій же договірній статті передбачено зміни кордонів цивілізованим шляхом, але поширеність згаданого хибного уявлення є однією з ознак недосконалості документа, принаймні в тому, що стосується формулювань. Вони – за поверхового, тобто найтиповішого, знайомства з ним – справді можуть створювати враження, що заборону агресивних дій на міжнародній арені Гельсінський акт пов'язує з закріпленням існуючих кордонів, і фактично пропагують відповідний погляд та налаштування (фетишизацію сучасної політичної карти Європи), а це шкідливо. Адже державно-територіальний устрій Європи значною мірою не є раціональним і справедливим. Ще відносно недавно він був базований фактично на дикому законі джунглів, регулювався й підтримувався передусім балансом мілітарних сил, і подеколи змінювався дією пов'язаних із ним чинників – воєн (або просто силового тиску), тобто насильства над народами. Через те кордони європейських держав часто-густо є наслідком анексій, і проведені не за якимось істотним критерієм, а за різними випадковими мотивами – насамперед загарбницькими, часом похідними реваншистськими. Інтереси населення в таких територіальних переділах (навіть і здійснюваних відносно мирними засобами, як-от династичні комбінації чи рішення певних міжнародних форумів), важили небагато, найчастіше їх безоглядно ігноровано. Нові й нові покоління людей досі страждають від минулих історичних несправедливостей. І миритися з наявною ситуацією, схвалювати її означає виправдовувати той варварський спосіб територіального облаштування держав, результатом тривалого застосування якого вона є, виправдовувати зло. Не кажучи про моральний аспект справи, навіть зі щонайціннішого

прагматичного погляду такий підхід годі визнати раціональним, бо освячуваний ним стан речей генерує серйозні проблеми, що їх спектр ми можемо охопити хіба частково. Тому сучасний державно-територіальний устрій Європи потребує коригування, удосконалення на розумних і справедливих засадах.

Названий вище акт викликає ще й таке питання: як узгодити зафіксовані в ньому принципи територіальної цілості держав (territorial integrity of States) і рівних прав та самовизначення народів (equal rights and self-determination of peoples)⁵³⁰? На рівні заголовків тут можна бачити суперечність, а це в будь-якому разі свідчить про ту ж таки недосконалість формулювань. Глибший контекстуальний розгляд не дає однозначного висновку в межах документа – той відсилає до не сконкретизованих чітко норм міжнародного права. Але життя показує, що така суперечність існує реально (і вона має давнішу історію – бо Гельсінський акт репродукує давніші політико-правові ідеї). На практиці її усувають, віддаючи принципу територіальної цілісності держав (та, передовсім, тому, котрий у обговорюваній угоді йде під номером 1 і стосується державного суверенітету) перевагу над принципом самовизначення народів, який виявляється відтак фальшивим, облудним. Коли він може реалізовуватися лише за згодою та з дозволу чужинців, під владою яких перебувають території тих народів, тобто вирішальною тут є зовнішня воля, то характеризувати це як САМОвизначення, а надто як рівноправність народів – цілковитий абсурд.

У цій суперечності, чи радше в способах її практичного подолання (злободенний приклад – події в сучасній іспанській державі), і лежить корінь висвітлюваних тут проблем.

П. Куліш зауважив: «Люде ділять землю на царства, а Божя премудрость на племена»⁵³¹. Висловлюючись сучасною науковою мовою, етноси є реальні організми, об'єктивні, тривкі (хоча й не незнищенні) сутності, а держави – суб'єктивні, штучні утвори, нерідко випадкові й скороминущі, через те, що суб'єктивне в них

⁵³⁰ <http://www.osce.org/helsinki-final-act?download=true>.

⁵³¹ *Куліш П.* Граматка. – Санкт-Петербург, 1857. – С. 146.

не узгоджується з об'єктивним. Проте саме держави (країни), а не народи зазвичай виступають як гравці на міжнародній арені – що є цілком правомірним і безпроблемним, коли держава, як-от ісландська, адекватно репрезентує народ, етнос. Але такі випадки наразі є відносно нечисленими. І нові держави творяться за старою моделлю – чим знову проявляється фактична облудність сучасного права націй (народів) на самовизначення (вираженого й згадуваного гельсінським принципом): насправді з нього дозволяється вряди-годи скористатися не народам, а населенню певних територій, чи, як здебільшого кажуть, просто територіям. Ці території являють собою адміністративні одиниці існуючих держав, з межами, проведеними знову ж таки чужинецькою владою – нерідко свавільно, навмання, якщо не за давнім недобрим принципом *divide et impera*, елементом етноцидної тактики перемішування народів. Наявні кордони лишаються непорушними⁵³², тільки виникають нові – точніше, деякі адміністративні кордони стають державними (часом уже не вперше). Відтак нові держави несуть на собі печатку старих історичних несправедливостей і абсурдів.

Для ілюстрації – матеріал, що стосується нашої країни. По закінченні Першої світової війни Угорщина, потрактована як одна з держав переможеного табору, за Тріанонським мирним договором 1920 р. втратила всі чужонаціональні землі, які були під її владою – та разом із ними в неї відібрано й чималі шматки її етнічної території. Один із найменших (за оцінкою В. Кубійовича – 1400 кв. км⁵³³), зазнавши кількарізних перемін своєї державної належності, врешті-решт опинився в складі сучасної України. Найбільше таких шматків припало Румунії – разом із румунськими етнічними землями, що належали доти Угорщині. Крім того, у листопаді 1918 року Румунія військовою силою приєднала до себе колишню

⁵³² Чи не єдиний виняток (зате радикальний – повна ліквідація кордону) за останнє півстоліття – черговий етап велетрудного процесу об'єднання Німеччини, 1990 р.; ще один прогнозований в озорій перспективі – аналогічний: нове – треба сподіватися, остаточне – возз'єднання молдовської частини Бессарабії (прикро, що дотепер доводиться вживати цього досить безглузкого написання, родом із трагічного 1933, замість коректного *Басарабія*) з Румунією.

⁵³³ Енциклопедія українознавства. – Львів, 1996. – Т. 5. – С. 1731.

австрійську провінцію Буковину, знехтувавши домовленістю, досягнутою між представниками тамтешніх національних громад, про поділ краю на північну, українську, і південну, румунську, частини. 1940 року Радянський Союз, погрожуючи застосуванням військової сили, відібрав у Румунії Північну Буковину, включивши її до складу Української РСР (разом із північчю та півднем анексованої тоді ж Бессарабії – частини румунського князівства Молдова, що була відірвана від нього Російською імперією в 1812 році, а в 1918 повернулася до його спадкоємиці, Румунії). Та хоча цей загарбницький акт здійснено з покликанням на етнічний склад населення анексованих територій (стосовно Бессарабії, щоправда, головним аргументом було її перебування в минулому під владою Російської імперії), Кремлеві не йшлося про встановлення міждержавної межі за цим критерієм. Цю межу (як і адміністративну між «республіками») проведено із серйозними відхиленнями від етнічної. До складу Української РСР потрапила навіть така ділянка чисто румунської території (містечко Герца з двома десятками прилеглих сіл), що не належала ні до Буковини, ні до Бессарабії. Натомість по румунському боці кордону залишилися деякі частини української етнічної території. Звідси й беруть початок мовно-національні проблеми румунської й угорської меншин у сучасній Україні – і проблеми самої України: досить численна людність, що зі зрозумілих природних причин має найбільші симпатії не до неї, а до однієї з сусідніх держав, і своєю присутністю завдає клопоту нерідній для себе державі, як показують, зокрема, недавні події довкола освітнього закону. Таке проведення кордонів зумовило й аналогічну проблему українців у сусідніх державах, де вони, живучи на своїй одвічній землі, перебувають у статусі підлеглої меншини й зазнають денаціоналізації. У зв'язку зі згаданими подіями оприлюднено висловлювання «українських» румунів, які емоційно заявляли, що говорили й будуть говорити по-румунському, бо живуть на румунській землі. Цих людей, їхні настрої можна зрозуміти. Проте для українських патріотів типовим є сприймати осіб з подібними настроями як негідників і злочинців – так само, як

загал румунської чи польської громадськості свого часу сприймав (та й досі значною мірою сприймає) патріотів соборної України.

Маємо абсурдну ситуацію – не лише в Україні, а й мало не в цілій Європі. Природні прагнення людей – щоб їхня рідна мова була в їхньому житті, на їхній рідній прадідівській землі головною, першою, а не другою, бажання жити єдиним життям зі своїм народом, своїм етнічним материком, бажання належати до повноцінної національної спільноти, а не до меншини, залишаючись при цьому в своєму рідному краї – такі прагнення виявляються злочинними з погляду законодавства та громадської думки держав, у яких ці люди (чи радше їхні предки) разом зі своєю землею опинилися не зі своєї волі, внаслідок завданої колись їм історичної кривди. Усунення цієї комплексної проблеми за умови незмінності кордонів неможливе, можливе лише деяке пом'якшення її різними паліативними засобами.

Утім, існують і радикальні способи ліквідації проблеми національних меншин – шляхом ліквідації самих меншин. У двадцятому столітті в Європі вдавалися (і неодноразово – востаннє в 1990-х рр.) і до такого нецивілізованого способу, як етнічні чистки, тобто усунення членів того чи іншого етносу з території їхнього розселення шляхом фізичного знищення чи вигнання – перше й друге здебільшого поєднуються. Інший варіант, типовий – ліквідація національних меншин політикою асиміляції, чи то брутальної, репресивної, як у Іспанії за каудильйо, чи то «м'якої» – через позірне ігнорування їх, як у Франції XIX, XX й проминулої частини XXI ст., чи то «гібридної». Цей спосіб не має репутації настільки варварського, як попередній, але він теж є злочинним, бо в ньому вдаються до лінгвоциду й етноциду.

Та неважко побачити інший спосіб усунення (чи, у строгому сенсі, зведення до порогового невеличкого мінімуму) проблеми національних меншин – корекція (пересунення) міждержавних кордонів, або й проведення цілком нових. Цей спосіб є найраціональнішим і найморальнішим. Логіка історичного процесу (і то не лише в межах західної цивілізації) говорить, що рано чи пізно громади корінного населення, що перебувають під владою

чужонаціональних держав, дістануть дійсне право на самовизначення, право розпоряджатися своєю територією. Тільки тоді буде забезпечене належне розв'язання мовно-національних проблем. Звернімо увагу на потребу у продукуванні й розповсюдженні інформації, адже це сприятиме скорішому настанню тих бажаних для людства змін.

Щоб відкрити шлях широкому практичному застосуванню такого способу розв'язання мовно-національних проблем, потрібне вдосконалення ідеології міжнародних стосунків, фундаментальних документів, що їх регулюють. Має бути розроблений чіткий механізм удосконалення державно-територіального устрою Європи (для початку), зі створенням, зокрема, спеціальних міжнародних органів арбітражу. Це потребує певних конструктивних принципів. Головним таким практичним принципом для цієї справи є принцип націоналізму, традиційно називаний етнографічним.

Термін *націоналізм* та похідні ми вживаємо не у викривленому карикатурному сенсі, розповсюдженому зусиллями переважно московської комуністичної пропаганди, яка не відділяла його від порівняно рідко вживаних нею *шовінізм* і *ксенофобія*⁵³⁴, а в іманентному, що відповідає внутрішній формі слова (давніші українські еквіваленти – *народовство*, *народовець*): «відданість інтересам свого народу (нації)» – пор. англійську дефініцію слова *nationalism*: «Devotion to one's nation; national aspiration; a policy of national independence»⁵³⁵, у розвиненій формі – «система поглядів,

⁵³⁴ Слід, однак, визнати, що досить чимало осіб, які називають себе націоналістами, на жаль, тією чи іншою мірою відповідають цьому карикатурному образу (нерідко фактично на нього і взираються – подібно як у низці країн, що покінули з комунізмом, люди стали будувати капіталізм за тим образом, який їм сформувала згадана комуністична пропаганда). Водночас не можна погодитися з трактуванням будь-якої ксенофобії як абсолютного зла. Слід диференціювати ксенофобію нації імперської і нації пригнобленої, остання – ксенофобія, породжена ксенократією – є цілком природним і бодай почасті морально легітимним явищем, чинником збереження етносу та зброєю в боротьбі за його визволення.

⁵³⁵ The Oxford English Dictionary: Being a Corrected Reissue with an Introduction, Supplement, and Bibliography of A New English Dictionary on Historical Principles Founded Mainly on the Materials Collected by The Philological Society. – Vol. VII. – Oxford: At The Clarendon Press, [1970]. – P. 31.

що визнає націю (кожен етнос – реальну чи потенційну націю) істотною загальнолюдською цінністю, звідки впливає визнання прав нації – зокрема на самовизначення, на свою питому територію, та необхідність перебудови світу за такими засадами, тобто поширення дії принципів свободи, демократії й прав людини не лише на індивідів, а й на їх природно-історичні спільноти – народи (етноси)» (формулювання автора статті). Згідно з цим світоглядом міждержавні кордони мають збігатися з міжетнічними межами. (Деякі обставини – наприклад, та, що етнічні межі не завжди є чітко окресленими – реалізацію цього принципу часом ускладнюють, але не внеможливають).

Ось як писав у пропагандивній брошурі 1950 р. ідеолог ОУН(б) Петро Полтава: «Ми, українські націоналісти, **не є також імперіялісти**. Незалежну українську державу ми хочемо будувати тільки на етнографічних землях, тобто на землях, на яких у більшості живе український народ. Ми не зазіхаємо ні на шматок чужої території. Ми є проти всякого імперіялізму – проти поневолювання у будьякій формі одного народу другим, проти імперіялістичних воєн і загарбань, проти багатонаціональних імперій. Ми є за якнайповніше здійснення ідей вільних національних держав усіх народів світу»⁵³⁶. (Поняття етнічної (етнографічної) території в цьому популярному викладі потрактоване дещо спрощено).

Така постава є традиційною для українського національно-визвольного руху (попри наявність імперіалістичної донцовської течії). Наведемо ще слова з відозви керівників УНР С. Петлюри та А. Лівичького 1923 р. до українського народу: «Ти переможеш, Великий Народ-Мученику, і переможеш не для того, щоб підбивати під себе чужі, не наші землі»⁵³⁷. Й Україні варто було б продовжити й збагатити цю шляхетну традицію, винісши її на широку міжнародну арену.

Гельсінський акт розроблявся в умовах холодної війни. Керівники держав, що мають реноме цивілізованих, мусили домовлятися

⁵³⁶ Полтава П. Хто такі бандерівці та за що вони борються. Репринтне відтворення видання 1950 р. – Дрогобич, 1991. – С. 7.

⁵³⁷ Петлюра С. Статті. – К.: Дніпро, 1993. – С. 231.

з московським тоталітарним режимом. Поле для домовленостей було нешироке, а досить імпозантного консенсусу вдалося досягти лише завдяки традиційному фактичному невизнанню тим режимом давньої максими *pacta sunt servanda* (члени Української та інших Гельсінських спілок добре це відчували). За нинішньої ситуації, помітно сприятливішої, є сенс активізувати розробку та просування досконаліших норм міжнародного порядку, а також механізмів їх реалізації. Україна, подібно як 1972 р. Фінляндія, могла б виступити з ініціативою – почати неогельсінський процес, що його центральним моментом має бути національно-територіальне переоблаштування Європи на засаді самовизначення народів (а не провінцій). Для цього потрібна потужна й тривала інформаційно-пропагандна підготовка з метою, серед іншого, розвіяти певні поширені упередження.

Одним з таких упереджень є думка, що, мовляв, територіальні претензії – річ вельми складна й заплутана, і врегулювати їх – справа практично нереальна. (Це заявляла й комуністична Москва в час так званої перебудови, відмовляючися виправляти адміністративні межі своїх колоній – справжня причина полягала в тому, що «помилкове» проведення кордонів було одним з цільних атрибутів московської національної політики, такого її складника, як тактика перемішування народів, і повторювана цифра, скільки мільйонів осіб живуть поза межами своїх «республік», слугувала одним з найголовніших аргументів за збереження «Союзу»). Тимчасом територіальні суперечки, коли кожна сторона заявляє: «Це наша територія», – компетентним експертам міждержавного арбітражу розв'язувати буде здебільшого неважко: маючи відповідний чіткий критерій, розділяти такі заяви на слухні («це – наша етнічна територія») і неслухні («це територія нашої держави»). Траплятимуться, зрозуміло, і складніші випадки – могтимуть поставати питання й про історичні території певних етносів: скажімо, чи повинні турки повертати грекам Константинополь, але й такі проблеми навряд чи лишатимуться нерозв'язаними – потрібен лише ґрунтовний різнобічний розгляд з небінарними варіантами рішення. Але слід досягати того, щоб територіальні претензії, у

яких головним реальним аргументом є перебування певної території в складі держави-претендента кілька десятків (сотень) років тому, взагалі перестали лунати. Такі шовіністичні реваншистські претензії все ще не є рідкістю (хоча й озвучуються зазвичай неофіційними колами) – досі-бо не в одній країні велика частина громадськості вважає ту чи іншу чужу територію своєю на тій підставі, що їхня держава якийсь час нею володіла (і здійснювала її колонізацію). З такими поглядами, з переконанням у праві володіти чужонаціональною територією всупереч волі її корінної людності має бути розгорнута боротьба не менш серйозна, ніж із расизмом. До речі, у цих поглядах і є істотний спільний момент із расизмом – фактичне ставлення до корінних жителів тих територій як до нижчих від себе, що проявляється в невизнанні за ними права вирішувати долю своєї землі.

Переважна більшість сучасних європейських держав має характер національних, і це є тривкою підставою їх існування, хоча такий характер здебільшого притаманний їм не повною мірою, бо їхні кордони не цілком збігаються з просторовими межами відповідних націй (етносів). Отож державно-територіальний устрій Європи потребує не докорінної трансформації, а лише окремих корекцій – значно скромніших порівняно з тими змінами, яких зазнала політична карта континенту неповних 100 років тому, у результаті Першої світової війни.

Найбільша перешкода на цьому шляху – сучасний московський режим, не набагато кращий за свого тоталітарного попередника: на реальну домовленість із ним у такій справі годі розраховувати. Але можна було б погодитися (хоч це й прикро для України), щоб на територію нинішньої РФ цей процес тимчасово не поширювався.

Згадану ініціативу доцільно буде підкріпити наочним прикладом, практичною демонстрацією врегулювання проблем з певними меншинами – найлегше це зробити якраз щодо тих, котрі нещодавно були предметом підвищеної уваги: румунською (вона ж молдавська) та угорською. З першою справа порівняно нескладна: взаємовигідний (у сумарному балансі) міждержавний обмін територіями – чим водночас усувається й проблема української

меншини по румунському боці кордону. У випадку з угорцями такий сценарій незастосовний, бо їхня держава нині не володіє жодним квадратним кілометром українського етичного масиву, тож ітиметься про одностороннє передання території (можливо, продаж). Але навіть безвідплатна територіальна поступка (не рахуючи самозрозумілих договірних зобов'язань Угорщини – покриття її коштом усіх витрат, пов'язаних із цією операцією, та довічної відмови від претензій на етнічно мішані ділянки, що залишаються в складі України) відповідатиме українським національним інтересам. На додачу до звільнення від зайвого клопоту, держава матиме від цього величезний моральний вигравш (а він, як відомо, неодмінно конвертується й у матеріальний). До того ж у кінцевому підсумку, після врегулювання цих проблем з усіма нашими сусідами, Україна має дістати в рази більше, ніж віддати⁵³⁸.

На закінчення – ще про одну актуальну проблему. Нині з відомих причин дуже популярним є клич «Крим – це Україна». Якщо під Україною розуміти сучасний політичний утвір – спадкоємицю московської колонії УРСР, з кордонами, свавільно проведеними московською комуністичною владою, тоді, звісно, Крим – це справді Україна. До її складу він потрапив унаслідок рішення тієї влади 1954 року – обґрунтувалося воно головно економічними мотивами, та за ними легко помітити й інші, важливіші для Кремля, що на них чомусь не зважив Путін, офіційно приєднавши Крим до РФ, а не вчинивши з ним так, як зі Східним Донбасом. Данайський

---

⁵³⁸ За неповний рік, що минув від часу виголошення цієї доповіді, угорська меншина встигла завдати нового клопоту Україні. І ось, либонь, цілком типовий зразок українського політичного дискурсу стосовно цієї теми: політтехнолог Тарас Березовець розмірковує, як нам слід ворогувати з угорцями задля утримання під своєю владою клаптя їхньої землі, намагається знайти нові ідеї: «Угорщина десятиліттями проводить таку ж політику щодо Словаччини та Румунії. Ці країни можуть стати нашими союзниками» (Газета по-українськи, № 44 від 28 вересня 2018, с. 21). Та слід мати на увазі, що після 1920 року подібна політика є моральним обов'язком кожного угорського державного керівництва перед угорською нацією, дарма що угорці мають немалі історичні провини перед сусідніми народами. Загал нашого політикуму, правдоподібно, й не розуміє, що деякі ділянки території, що належить сучасній Україні, не є українськими (а в значній своїй частині й не знає, що деякі українські землі належать іншим державам).

подарунок кремлівської кліки був не просто актом асиміляційного перемішування етносів, він відчутно зміцнював імперське панування: за висловом П. Штепи, «Крим є московською твердиною в тилу України»⁵³⁹ – і ця його роль зберігалася й після 1991 р. Голоси кримських виборців визначили політичний курс нашої держави в 1994 й 2010 роках – ясна річ, у бажаному для Москви напрямку, і це коштувало нашій державі вкрай дорого. Якщо ж розуміти Україну як об'єктивну етногеографічну цілість, тоді Берестейщина, Підляшшя, Північна Слобожанщина, Кубань тощо – це Україна, але Крим – не Україна. Це твердження аж ніяк не тотожне з гаслом ворогів України, що Крим – це Росія. Воно відбиває об'єктивний факт: Крим не належить до української етнічної території, тому Крим – це не Україна (у вказаному щойно тривкому, субстанційному значенні), попри досить значну традиційну присутність там членів українського етносу (у більшості зденационалізованих), як і не Росія, попри російське обличчя Криму новітніх часів, завдяки чому росіяни почувають себе там як удома й щиро переконані, що то їхня земля. Крим – окрема країна зі своєю корінною людністю, що її в нас неслухно звать «кримськими татарами» (коректна традиційна назва – *крімці*, по-їхньому *киримлі*), зі своєю мовою – кримською («кримськотатарською»). Цей народ, як і всі інші, має право на державну незалежність на своїй етнічній території. Щоправда, наразі він до цього не готовий, але в майбутньому, за умови збереження швидкого зростання його чисельності та питомої ваги на своїй батьківщині, слід очікувати розгортання серед нього руху за нову самостійну Кримську державу. Було б вкрай трагічним абсурдом, якби українці опинилися в ролі гнобителів, що придушують національно-визвольний рух, і гинули в боротьбі за володіння неукраїнською землею. Після прогнозованого повернення півострова не варто поновлювати status quo, коли його мешканці брали повноправну участь у політичному житті України – слугуючи (у переважній більшості) московським інтересам. Оптимальний його статус (найменш шкідливий для українства) – щось на кшталт підопічної території. Після того, як корінна людність

⁵³⁹ Штепа П. Московство. – Дрогобич – Львів, 2003. – С. 141.

Криму стане готовою до самостійного державного життя, Україна надасть їй незалежність. На той час Крим уже матиме обличчя не антиукраїнського московського бастиону, а дружньої щодо нас мусульманської країни. Такий розв'язок кримської проблеми є, зрештою, неминучим за здійснення оптимістичного («прогресивного») сценарію майбуття людства.

Викладені тут міркування можуть справляти враження нереалістичних. Але, як авторові цих рядків уже доводилося говорити з дещо іншого приводу⁵⁴⁰, порушувати такі питання й пропонувати дієві відповіді все одно потрібно.

---

⁵⁴⁰ Див.: *Бурковський І. Передмова // Питання мови, справа буття нації : Матеріали науково-практичної конференції (Чернігів, 21 лютого 2016 року) / Ред. І. Бурковський. – Чернігів – Ніжин, 2016. – С. 9.*

ДОДАТКИ

ПРОЄКТИ ЗАКОНІВ УКРАЇНИ З ПИТАНЬ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ⁵⁴¹

Проект закону України⁵⁴²

Вноситься народним депутатом України

Ініціатор законопроекту:

Грач Леонід Іванович

Номер і дата реєстрації: № 1015-1 від
29.11.2007

БАЗОВИЙ ЗАКОН УКРАЇНИ «ПРО МОВИ УКРАЇНИ»

Цей Закон відповідно до Конституції України визначає порядок застосування мов України, принципи мовної політики держави та її обов'язки щодо забезпечення конституційного права людини на вільне використання мов.

Цим Законом регулюється діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування щодо забезпечення всебічного розвитку і функціонування української мови як державної мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України, вільного розвитку, використання і захисту російської мови, інших регіональних мов.

Розділ I. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 1. Визначення термінів

Терміни, використані в цьому Законі, вживаються у такому значенні:

---

⁵⁴¹ Збережено орфографію, використану в текстах законопроектів на час їх створення.

⁵⁴² Джерело: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=30795.

базовий закон – нормативний акт, який містить первісні правові норми з основних питань у певних сферах суспільних відносин, становить основу системи права і має вищу юридичну силу щодо інших законів і підзаконних нормативних актів;

мовна група – група громадян України, яка переважно вживає одну й ту ж мову, зацікавлена у її розвитку і вільному використанні;

державна мова – мова, якій державою надано правовий статус обов'язкового засобу спілкування на всій території України при здійсненні повноважень органами державної влади та органами місцевого самоврядування, а також в інших публічних сферах суспільного життя, які визначаються законом;

регіональна мова – визначена законодавством України мова, яка відрізняється від державної мови і традиційно використовується в межах певної території держави мовною групою, що за своєю чисельністю менша, ніж решта населення держави;

територія, на якій поширена регіональна мова – територія однієї або кількох адміністративно-територіальних одиниць України (села, селища, міста, району, області), де така мова є засобом спілкування певної кількості осіб, що виправдовує здійснення різних охоронних і заохочувальних заходів, передбачених у цьому Законі;

мови міжнародного спілкування – найпоширеніші у світі та закріплені в міжнародному праві офіційні мови ООН.

Стаття 2. Право мовного самовизначення

1. Кожен має право вільно визначати мову, яку вважає рідною, і вибирати мову спілкування, а також визнавати себе двомовним чи багатомовним і змінювати свої мовні уподобання.

2. Кожен незалежно від етнічного походження, національно-культурної самоідентифікації, місця проживання, релігійних переконань має право вільно користуватися будь-якою мовою, вивчати і підтримувати будь-яку мову.

3. Не може бути привілеїв чи обмежень за мовними ознаками.

Стаття 3. Мовні групи

1. Кожен може вважати себе належним до однієї чи декількох мовних груп.

2. Мовні групи є носіями колективних мовних прав громадян України, їхні інтереси захищаються державою.

3. Представляти інтереси мовних груп можуть об'єднання громадян та органи самоорганізації населення.

Стаття 4. Державна мова України

1. Державною мовою України є українська мова.

2. Українська мова як державна мова обов'язково застосовується на всій території України при здійсненні повноважень органами законодавчої, виконавчої та судової влади, іншими державними органами та органами місцевого самоврядування, в міжнародних договорах, в навчальному процесі навчальних закладах, у засобах масової інформації, в науці, культурі, в інших сферах суспільного життя в межах і порядку, що визначаються цим Законом.

3. Обов'язковість застосування державної мови у тій чи іншій сфері суспільного життя не повинна тлумачитися як заперечення або применшення права на користування регіональними мовами у цій сфері в межах і порядку, що визначаються законодавством України про мови.

4. Норми української мови встановлюються у словниках української мови та українському правописі. Порядок затвердження словників української мови і довідників з українського правопису як загальнообов'язкових довідкових посібників для використання української мови, а також порядок офіційного видання цих довідників визначається Кабінетом Міністрів України. Держава запобігає практиці використання форм української мови, відмінних від її нормативної форми, в засобах масової інформації, інших соціальних сферах.

Стаття 5. Регіональні мови України

1. Положення цього Закону щодо регіональних мов застосовуються до таких мов України: білоруської, болгарської, гагаузької, ідиш, кримськотатарської, молдавської, німецької, новогрецької, польської, російської, румунської, словацької та угорської.

2. Мова, що входить в перелік пункту 1 цієї статті, є регіональною на певній території, якщо кількість осіб відповідної мовної групи, що мешкають на цій території, складає 10 відсотків і більше чисельності її населення. Мова може бути визначена регіональною також у випадку, коли мовна група складає менш ніж 10 відсотків населення певної території, за рішенням місцевої ради.

3. Мова, що відповідає пункту 2 цієї статті, як регіональна мова може використовуватися поряд з державною мовою на відповідній території України в роботі місцевих органів державної влади, органів Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування, застосовуватися і вивчатися в державних і комунальних навчальних закладах, а також використовуватися в інших сферах суспільного життя в межах і порядку, що визначаються цим Законом.

4. Рішення про вживання заходів щодо розвитку, використання і захисту регіональної мови, передбачених цим Законом, на території села, селища, міста, району, області приймаються відповідно сільськими, селищними, міськими, районними та обласними радами, а на території Автономної Республіки Крим – Верховною Радою Автономної Республіки Крим, і є обов'язковими для місцевих органів державної виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, установ, організацій, підприємств, їх посадових і службових осіб, а також громадян.

Стаття 6. Мови міжнародного спілкування

1. Мовами міжнародного спілкування України є англійська, арабська, іспанська, китайська, російська і французька мови.
2. Держава сприяє вивченню мов міжнародного спілкування.

Стаття 7. Захист мовних прав і свобод людини і громадянина

1. Кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої мовні права і свободи від порушень і протиправних посягань.
2. Кожному гарантується право на захист у відповідних державних органах і суді своїх мовних прав і законних інтересів, мовних прав і законних інтересів своїх дітей, на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади і місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, юридичних і фізичних осіб, якими порушуються мовні права і свободи людини і громадянина.
3. Кожен має право звертатися за захистом своїх мовних прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

Стаття 8. Цілі і принципи державної мовної політики

1. Державна мовна політика України базується на визнанні української мови державною мовою, російської, інших регіональних мов, права мовного самовизначення і мовних уподобань кожної людини.
2. Стосовно мов, визначених цим Законом, і з урахуванням стану кожної мови Україна дотримується у своїй політиці, законодавстві і на практиці таких цілей і принципів:
  - 1) визнання всіх мов, які традиційно використовуються в межах держави чи її певної території, національним надбанням;
  - 2) застосування української мови як державної мови в усіх сферах суспільного життя;
  - 3) сприяння використанню російської, інших регіональних мов в усній і письмовій формі у сфері освіти, в засобах масової інформації і створення можливості для їх використання у

діяльності місцевих органів державної влади і місцевого самоврядування, в судочинстві, в економічній і соціальній діяльності, при проведенні культурних заходів;

4) підтримання і розвиток культурних взаємин між мовними групами;

5) забезпечення належних форм і засобів обов'язкового вивчення української мови як державної мови, вивчення регіональних мов і викладання цими мовами з урахуванням стану кожної мови на відповідних рівнях освіти у державних і комунальних навчальних закладах;

6) сприяння здійсненню наукових досліджень у галузі української мови як державної мови, російської, інших регіональних мов в учбових закладах і наукових установах;

7) розвиток відповідних видів міжнародного обміну з питань, що охоплюються цим Законом, стосовно мов, які використовуються у двох або декількох державах;

8) поважання меж ареалу розповсюдження регіональної мови з метою забезпечення того, щоб існуючий або новий адміністративно-територіальний устрій не створював перешкод розвитку цієї мови.

Стаття 9. Законодавство України про мови

1. Законодавство України про мови складається з Конституції України, цього Базового закону України «Про мови України», Закону України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» та інших міжнародних договорів, що регулюють використання мов, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Особливості використання мов в різних сферах суспільного життя можуть визначатися іншими законодавчими актами, які мають базуватися на цьому Законі.

2. Якщо чинним міжнародним договором України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, встановлені інші правила, ніж ті, що передбачені в законодавстві України про мови, то

застосовуються норми, які містять більш сприятливі положення, що стосуються статусу мов.

Розділ II. МОВА РОБОТИ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ, ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ, СУДОЧИНСТВА, ЕКОНОМІЧНОЇ І СОЦІАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Стаття 10. Мова актів органів державної влади та органів місцевого самоврядування

1. Акти вищих органів державної влади приймаються і публікуються державною мовою.

2. У межах території, де поширена регіональна мова, акти місцевих органів державної влади і місцевого самоврядування приймаються державною мовою і публікуються державною мовою і цією регіональною мовою, причому обидва тексти мають рівну юридичну силу.

Стаття 11. Мова роботи, діловодства і документації органів державної влади та органів місцевого самоврядування

1. Мовою роботи, діловодства і документації органів державної влади та органів місцевого самоврядування є державна мова. У межах території, де поширена регіональна мова в роботі, діловодстві і документації місцевих органів державної влади і місцевого самоврядування поряд з державною мовою може використовуватися ця регіональна мова. У роботі, діловодстві і веденні документації органів Автономної Республіки Крим поряд з державною мовою можуть використовуватися регіональні мови у порядку, що визначається Верховною Радою Автономної Республіки Крим.

2. Посадові та службові особи, які працюють в органах державної влади і в органах місцевого самоврядування, повинні володіти державною мовою, а в межах території, де поширена регіональна мова, – цією регіональною мовою, в обсязі, необхідному для виконання службових обов'язків. Незнання таких

мов претендентами на посади у зазначених органах не є підставою для відмови у прийнятті на роботу. Після прийняття на роботу посадова або службова особа у визначений термін повинна оволодіти відповідними мовами роботи в необхідному обсязі.

3. Посадові та службові особи, які працюють із відвідувачами, спілкуються з ними державною мовою, а у стосунках з відвідувачами, що звертаються до них регіональною мовою, – цією мовою. Особам, що вживають регіональну мову, забезпечується право подавати усні чи письмові заяви та отримувати відповіді на них цією мовою.

4. Мовою роботи конференцій, зборів та інших офіційних зібрань, які проводяться органами державної влади та органами місцевого самоврядування, є державна мова. У межах території, де поширена регіональна мова, у роботі конференцій, зборів та інших офіційних зібрань, які проводяться місцевими органами державної влади і місцевого самоврядування, поряд із державною мовою може використовуватися ця регіональна мова. У разі необхідності забезпечується відповідний переклад.

5. Тексти оголошень, повідомлень та інша інформація для населення виконуються державною мовою. У межах території, де поширена регіональна мова, такі тексти можуть супроводжуватися перекладом на цю регіональну мову за рішенням місцевої ради.

6. Найменування органів державної влади і місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ та організацій, написи на їх печатках, штампях, штемпелях, офіційних бланках і табличках виконуються державною мовою. У межах території, де поширена регіональна мова, зазначені найменування і написи поряд з державною мовою можуть виконуватися цією регіональною мовою за рішенням місцевої ради.

Стаття 12. Мова документів про вибори та референдуми

1. Документація про вибори Президента України, народних депутатів України, депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, депутатів і посадових осіб місцевого самоврядування,

а також всеукраїнських і місцевих референдумів виконується державною мовою.

2. Виборчі бюлетені друкуються державною мовою. У межах території, де поширена регіональна мова, у виборчому бюлетені по виборах депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, депутатів і посадових осіб місцевого самоврядування поряд з текстом державною мовою може міститися його переклад на цю регіональну мову за рішенням територіальної виборчої комісії.

3. Бюлетені для голосування на всеукраїнському або міському референдумі друкуються державною мовою. У межах території, де поширена регіональна мова, у бюлетені для голосування поряд з текстом державною мовою може міститися його переклад на цю регіональну мову за рішенням міської ради.

4. Інформаційні плакати кандидатів на пост Президента України, кандидатів у народні депутати України, у депутати Верховної Ради Автономної Республіки Крим, у депутати і посадові особи місцевого самоврядування від політичних партій (блоків) друкуються державною мовою. Поряд з текстом державною мовою може міститися його переклад на російську або на іншу регіональну мову за заявою відповідного суб'єкта виборчого процесу.

5. Матеріали передвиборної агітації виконуються державною мовою або регіональною мовою на розсуд самого кандидата, політичної партії (блоку) чи її місцевої організації – суб'єктів виборчого процесу.

Стаття 13. Мова документів, що посвідчують особу або відомості про неї

1. Паспорт громадянина України виконується державною мовою і російською мовою. Інші офіційні документи, що посвідчують особу громадянина України або відомості про неї (трудова книжка, військовий квиток, документи про освіту, документи, що видаються органами реєстрації актів громадянського стану, записи актів громадянського стану та Інші офіційні документи),

а також документи, що посвідчують особу іноземця або осіб без громадянства, які тимчасово чи постійно проживають в Україні, виконуються державною мовою.

2. У межах території, де поширена регіональна мова, за клопотанням осіб записи актів громадянського стану і документи, що видаються органами реєстрації актів громадянського стану, виконуються поряд із державною мовою цією регіональною мовою.

3. Документи про освіту, отриману в навчальному закладі з навчанням регіональною мовою, за клопотанням осіб можуть виконуватися поряд із державною мовою цією регіональною мовою.

Стаття 14. Мова судочинства

1. Судочинство в Україні у цивільних, господарських, адміністративних і кримінальних справах здійснюється державною мовою. У межах території, де поширена регіональна мова, за клопотанням сторони процесу суди можуть здійснювати провадження цією регіональною мовою.

2. Сторони, які беруть участь у справі, подають до суду письмові процесуальні документи і докази, викладені державною мовою. У межах території, де поширена регіональна мова, допускається подача до суду письмових процесуальних документів і доказів, викладених цією регіональною мовою з перекладом, у разі необхідності, на державну мову без додаткових витрат для сторін процесу.

3. У межах території, де поширена регіональна мова, особам, що беруть участь у розгляді справи в суді і недостатньо володіють державною мовою, забезпечується право вчиняти усні процесуальні дії (робити заяви, давати показання і пояснення, заявляти клопотання і скарги, ставити запитання тощо) цією регіональною мовою з перекладом, у разі необхідності, на державну мову без додаткових для них витрат або іншою мовою, якою вони володіють, користуючись послугами перекладача у встановленому процесуальним законодавством порядку.

4. Слідчі і судові документи складаються державною мовою.

5. Слідчі і судові документи відповідно до встановленого процесуального законодавства порядку вручаються особам, які беруть участь у справі, в перекладі їх рідною мовою або іншою мовою, якою вони володіють.

Стаття 15. Мова досудового розслідування, дізнання і прокурорського нагляду

Мовою роботи та актів з питань досудового розслідування, дізнання і прокурорського нагляду в Україні є державна мова. Кожна особа має право бути невідкладно повідомлена мовою, яку вона розуміє, про мотиви арешту чи затримання і про природу і причини будь-якого звинувачення проти неї і захищати себе, користуючись цією мовою, у разі необхідності, за допомогою перекладача.

Стаття 16. Мова нотаріального діловодства

Нотаріальне діловодство в Україні здійснюється державною мовою. Якщо особа, яка звернулася за вчиненням нотаріальної дії, не володіє державною мовою, за її заявою тексти оформлюваних документів мають бути перекладені нотаріусом або перекладачем на мову, якою вона володіє.

Стаття 17. Мова юридичної допомоги

Юридична допомога фізичним та юридичним особам в Україні надається державною мовою або мовою, прийнятною для сторін.

Стаття 18. Мова економічної і соціальної діяльності

У економічній і соціальній діяльності об'єднань громадян, підприємств, установ та організацій застосовується державна мова. Поряд із державною мовою у економічній і соціальній діяльності об'єднань громадян, підприємств, установ та організацій вільно використовуються регіональні мови. У внутрішніх правилах об'єднань громадян, підприємств, установ та організацій

забороняється прийняття будь-яких положень, що виключають або обмежують використання регіональних мов.

Стаття 19. Мова міжнародних договорів України

Мовою міжнародних договорів України є державна мова і мова іншої сторони (сторін), якщо інше не передбачено самим міжнародним договором України.

Розділ III. МОВА ОСВІТИ, НАУКИ, ІНФОРМАТИКИ І КУЛЬТУРИ

Стаття 20. Мова освіти

1. Вільний вибір мови навчання є невід'ємним правом громадян України, яке реалізується в рамках цього Закону.

2. Громадянам України гарантується право отримання освіти державною мовою, а в межах території, де поширена регіональна мова, – цією регіональною мовою. Це право реалізується через систему дошкільних, загальних середніх, професійно-технічних і вищих державних і комунальних навчальних закладів, які створюються відповідно до закону з урахуванням мовних потреб громадян.

3. Потреба у державних і комунальних навчальних закладах усіх освітніх рівнів з різною мовою навчання визначається за заявами про мову навчання, які надаються в обов'язковому порядку батьками учнів або особами, що їх замінюють, студентами при вступі до навчальних закладів.

4. Навчальні заклади у встановленому порядку можуть створювати окремі групи, в яких навчання ведеться іншою мовою, ніж у навчальному закладі в цілому.

5. Мова навчання у приватних навчальних закладах усіх освітніх рівнів визначається засновниками (власниками) цих закладів.

6. Законодавством України з метою підтримання нечисленних мовних груп встановлюються нормативи формування малокомплектних навчальних закладів, класів чи груп і забезпечуються умови їх функціонування.

7. В усіх загальних середніх навчальних закладах забезпечується вивчення державної мови і російської мови. Об'єм вивчення російської мови визначається на регіональному рівні відповідно до законодавства про освіту з урахуванням стану цієї мови на відповідній території.

8. Абітурієнти, що вступають до загальних середніх, професійно-технічних і вищих навчальних закладів, в яких передбачені вступні іспити, складають ці іспити державною мовою або мовою, якою здійснюється навчання у цих закладах.

Стаття 21. Мова у сфері науки

Мовою сфери науки в Україні є державна мова. Громадянам України гарантується право вільного використання у сфері науки російської, інших регіональних мов. Держава сприяє створенню відповідної мовної інфраструктури, що включає можливість використовувати державну та російську, інші регіональні мови у науковій діяльності, читати наукову літературу, проводити наукові заходи, писати і захищати дисертаційні дослідження, публікувати результати науково-дослідних робіт і наукові видання і здійснювати інші подібні дії.

Стаття 22. Мова у сфері інформатики

Інформатика в Україні функціонує, як правило, на основі української, російської та англійської мов. Комп'ютерні системи та їх програмне забезпечення, що використовуються органами державної влади і місцевого самоврядування, повинні забезпечуватися можливістю обробляти україномовні, російськомовні та англомовні тексти.

Стаття 23. Мова у сфері культури

1. Держава, підкреслюючи важливість міжкультурного діалогу і багатомовності, дбає про розвиток україномовних форм культурного життя, гарантує вільне використання регіональних мов у сфері культури, невтручання у творчу діяльність діячів

культури і забезпечує реалізацію прав і культурних інтересів всіх мовних груп в Україні.

2. Заходи, що проводять особи, які належать до різних мовних груп, виступи зарубіжних митців, оголошення і супровід (конферанс) цих заходів можуть здійснюватися поряд з державною мовою регіональними мовами.

3. Виготовлення копій фільмів іноземного виробництва, які розповсюджуються для показу в кінотеатрах, публічному комерційному відео і домашньому відео в Україні, здійснюється мовою оригіналу або із дублюванням, озвученням чи субтитруванням державною мовою або регіональними мовами на замовлення дистриб'юторів і прокатників.

Розділ IV. МОВА У СФЕРІ ІНФОРМАЦІЇ І ЗВ'ЯЗКУ

Стаття 24. Мова засобів масової інформації і видавництва

1. Громадянам України гарантується право споживати інформаційну продукцію засобів масової інформації будь-якими мовами, що традиційно використовуються в Україні. Це право з поважанням принципу незалежності і самостійності засобів масової інформації забезпечується створенням умов для розповсюдження інформації різними мовами і вільного вибору громадянами мови її споживання. Держава заохочує видання і розповсюдження аудіо- та аудіовізуальних творів, друкованих видань державною мовою, а також сприяє цій діяльності щодо творів, виданих регіональними мовами.

2. Телерадіоорганізації України можуть вести мовлення державною мовою, регіональними мовами і мовами міжнародного спілкування. Телерадіоорганізації можуть користуватись на власний розсуд кількома мовами або однією мовою. Для державних загальнонаціональних телерадіоорганізацій частка мовлення державною мовою має становити не менше 67% загального обсягу добового мовлення. Держава за допомогою ліцензування мовлення гарантує використання загальнонаціональними мовниками державної мови і регіональних мов виходячи з принципу надання можливості громадянам отримувати інформацію мовами,

яким вони віддають перевагу. Обсяги регіонального і місцевого мовлення державною мовою і регіональними мовами мають відповідати мовним потребам різних мовних груп.

3. Трансляція аудіовізуальних творів здійснюється мовою оригіналу або із дублюванням, озвученням чи субтитруванням державною мовою або регіональними мовами на власний розсуд телерадіоорганізацій. При наявності технічних можливостей Телерадіоорганізації здійснюють трансляцію аудіовізуальних творів кількома мовами із забезпеченням вільного вибору споживачами мови цих творів.

4. Мова друкованих засобів масової інформації визначається їх засновниками відповідно до установчих документів.

5. Держава гарантує свободу прямого прийому радіо- і телепередач із сусідніх країн, які транслюються такими самими або схожими до державної мови або регіональних мов України, і не перешкоджає ретрансляції радіо- і телепередач із сусідніх країн, які випускаються в ефір такими мовами, а також забезпечує свободу виявлення поглядів і вільне поширення інформації друкованих засобів інформації такими мовами. Здійснення зазначених свобод може мати обмеження, які встановлені законом.

6. Друкована продукція службового та ужиткового користування (бланки, форми, квитанції, квитки тощо), що розповсюджується через органи державної влади і місцевого самоврядування, державні підприємства, установи та організації, видається державною мовою. У межах території, де поширена регіональна мова, така продукція може видаватися цією регіональною мовою за рішенням місцевих рад.

Стаття 25. Мова у сфері поштового зв'язку і телекомунікацій

1. У сфері надання поштових і телекомунікаційних послуг в Україні вживаються державна мова і регіональні мови.

2. Адреси відправника та одержувача поштових відправлень, телеграм, що пересилаються в межах України, мають виконуватися державною мовою або російською мовою. Текст телеграми

може бути написаний будь-якою мовою з використанням літер кирилиці або латинської абетки.

3. Міжнародні поштові відправлення і повідомлення, які передаються через телекомунікаційні мережі загального користування, обробляються з використанням мов, передбачених міжнародними договорами України.

4. Підприємства зв'язку забезпечуються бланками, марковою продукцією, виконаними державною мовою.

Стаття 26. Мова реклами і маркування товарів

1. Рекламні оголошення, повідомлення та інші форми аудіо- і візуальної рекламної продукції виконуються державною мовою або іншою мовою на вибір рекламодавця.

2. Маркування товарів, інструкції щодо їх застосування тощо виконуються державною мовою. За рішенням виробників товарів поряд з текстом, викладеним державною мовою, може бути вміщено його переклад на російську мову. Маркування товарів для експорту поряд з державною мовою може здійснюватися й іншими мовами.

3. Знаки для товарів і послуг наводяться у рекламі у тому вигляді, в якому їм надана правова охорона в Україні відповідно до закону.

Стаття 27. Мова топонімів

1. Топоніми – географічні назви, назви адміністративно-територіальних одиниць, залізничних станцій, вулиць, майданів тощо – утворюються і подаються державною мовою. У межах території, де поширена регіональна мова, поряд з топонімом державною мовою може відтворюватися його відповідник цією регіональною мовою. У разі потреби наводиться їх латиноалфавітний відповідник (транслітерація).

2. Відтворення українських топонімів регіональною мовою здійснюється відповідно до мовних традицій мови відтворення. Відтворення іншими мовами здійснюється у транскрипції.

Стаття 28. Мова імен громадян України

1. Імена громадян України подаються державною мовою відповідно до українського правопису.

2. Регіональними та іншими мовами імена громадян України подаються відповідно до встановлених нормативів.

3. Громадяни України мають право іменуватись згідно з національними традиціями. При використанні цього права їхні імена передаються з національної мови державною мовою у транскрипції.

4. Кожний громадянин України має право на виправлення помилкового запису свого імені в документах та його відображення державною мовою, а також регіональними та іншими мовами у формі, найбільш наближеній до її оригінальної (рідною мовою) форми.

Розділ V. МОВА ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ ТА ІНШИХ ЗБРОЙНИХ ФОРМУВАНЬ**Стаття 29. Мова Збройних Сил України та інших військових формувань**

Мовою статутів, документації, діловодства, команд та іншого статутного спілкування у Збройних Силах України та інших військових формуваннях, створених відповідно до законодавства України, є державна мова.

Розділ VI. СПРИЯННЯ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ І КУЛЬТУРИ ЗА МЕЖАМИ УКРАЇНИ**Стаття 30. Сприяння розвитку української мови і культури за межами України**

Держава відповідно до міжнародних норм і міждержавних договорів сприяє розвитку української мови і культури за кордоном, задоволенню національно-культурних потреб закордонних українців.

Розділ VII. ВИКОНАННЯ І КОНТРОЛЬ ЗА ВИКОНАННЯМ БАЗОВОГО ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО МОВИ УКРАЇНИ»

Стаття 31. Виконання і контроль за виконанням цього Закону

1. Кабінет Міністрів України, центральні і місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, керівники об'єднань громадян, підприємств, установ та організацій в межах своєї компетенції організовують і забезпечують виконання цього Закону.

2. Контроль за виконанням цього Закону здійснюють Верховна Рада України у формі парламентського контролю, а також інші органи державної влади і місцевого самоврядування, уповноважені на це законодавством України.

Розділ VIII. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ БАЗОВОГО ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО МОВИ УКРАЇНИ»

Стаття 32. Відповідальність за порушення Базового Закону України «Про мови України»

Особи, винні у порушенні Базового Закону України «Про мови України», несуть відповідальність відповідно до законів України.

Розділ IX. ПРИКІНЦЕВІ ПОЛОЖЕННЯ

1. Цей Закон набирає чинності з дня його опублікування.

1. З дня набрання чинності цим Законом втрачають чинність: Закон Української РСР «Про мови в Українській РСР (Відомості Верховної Ради (ВВР) 1989, N 45, ст. 631, із змінами, внесеними згідно із Законами N 75/95-ВР від 28.02.95, ВВР 1995, N 13, ст.85 N 594-IV 594-15) від 06.03.2003, ВВР, 2003, N 24, ст.159); Постанова Верховної Ради Української РСР «Про порядок введення в дію Закону Української РСР «Про мови в Українській РСР» (Відомості Верховної Ради (ВВР) 1989, N 45, ст. 632).

3. До приведення у відповідність із цим Законом чинні нормативно-правові акти застосовуються в частині, що не суперечить цьому Закону.

4. Внести зміни до законів України:

1) у Законі України «Про освіту» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 1991, №34, ст. 451:

а) статтю 7 викласти в новій редакції:
«Стаття 7. Мова освіти

Мова освіти визначається статтею 20 Базового Закону України «Про мови України»;

б) у статті 18:

пункт 1 після слів «відповідно до» доповнити словами «потреби у навчальних закладах з різними мовами навчання»;

пункт 4 доповнити першим абзацом в такій редакції:

«Потреба у державних навчальних закладах усіх освітніх рівнів з різними мовами навчання визначається за заявами про мову навчання, які надаються в обов'язковому порядку батьками учнів або особами, що їх замінюють, студентами при вступі до навчальних закладів».

У зв'язку з цим абзаци перший, другий, третій, четвертий вважати відповідно абзацами другим, третім, четвертим, п'ятим;

в) у статті 35 пункт 1 після слів «визначеного суспільними» доповнити словом «мовними»;

г) у статті 59 абзац третій пункту 3 після слів «шанобливе ставлення до державної» доповнити словами «російської, інших регіональних мов»;

2) у Законі України «Про дошкільну освіту» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2001, № 49, ст. 259):

а) статтю 10 викласти в новій редакції: «Стаття 10. Мова у дошкільній освіті

Мова у дошкільній освіті визначається статтею 20 Базового Закону України «Про мови України»;

б) у статті 36 абзац шостий пункту 2 після слова «державної» доповнити словами «російської, інших регіональних мов»;

3) у Законі України «Про загальну середню освіту» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 1999, N 28, ст. 230):

а) у статті 5 абзац сьомий після слова «державної» доповнити словами «російської, інших регіональних мов»;

б) статтю 7 викласти в новій редакції:

«Стаття 7. Мова навчання і виховання у загальноосвітніх навчальних закладах

Мова навчання і виховання у загальноосвітніх навчальних закладах визначається статтею 20 Базового Закону України «Про мови України»;

б) у статті 5 абзац сьомий пункту 3 після слова «державної» доповнити словами «російської, інших регіональних мов»;

в) у статті 29 абзац четвертий пункту 2 після слова «державної» доповнити словами «російської, інших регіональних мов»;

4) у Законі України «Про позашкільну освіту» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2000, N 46, ст. 393) статтю 7 викласти в новій редакції:

«Стаття 7. Мова навчання і виховання у позашкільній освіті
Мова навчання і виховання у позашкільній освіті визначається статтею 20 Базового Закону України «Про мови України»;

5) у Законі України «Про вищу освіту» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2002, N 20, ст. 134) статтю 5 викласти в новій редакції:

«Стаття 5. Мова навчання у вищих навчальних закладах
Мова навчання у вищих навчальних закладах визначається статтею 20 Базового Закону України «Про мови України»;

6) у Законі України «Про судоустрій України» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2002, N 27-28, ст. 180) статтю 10 викласти в новій редакції:

«Стаття 10. Мова судочинства

Мова судочинства визначається статтею 14 Базового Закону України «Про мови України»;

7) у Цивільному процесуальному кодексі України (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2004, N 40-41, 42, ст. 492) статтю 7 викласти в новій редакції:

«Стаття 7. Мова цивільного судочинства

Мова цивільного судочинства визначається статтею 14 Базового Закону України «Про мови України»;

8) у Господарському процесуальному кодексі України (Відомості Верховної Ради (ВВР), 1992, N 6, ст. 56) статтю 3 викласти в новій редакції:

«Стаття 3. Мова господарського судочинства

Мова господарського судочинства визначається статтею 14 Базового Закону України «Про мови України»;

9) у Кодексі адміністративного судочинства України (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2005, N 35-36, 37, ст. 446) статтю 15 викласти в новій редакції:

«Стаття 15. Мова адміністративного судочинства

Мова адміністративного судочинства визначається статтею 14 Базового Закону України «Про мови України»;

10) у Кримінально-процесуальному кодексі України (Відомості Верховної Ради УРСР, 1961, N 2, ст. 15) статтю 19 викласти в новій редакції:

«Стаття 19. Мова, якою здійснюється провадження в кримінальних справах

Мова, якою здійснюється провадження в кримінальних справах визначається статтею 14 Базового Закону України «Про мови України»;

11) у Законі України «Про нотаріат» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 1993, N 39, ст. 383) статтю 15 викласти в новій редакції:

«Стаття 15. Мова нотаріального діловодства

Мова нотаріального діловодства визначається статтею 16 Базового Закону України «Про мови України»;

12) у Законі України «Про вибори Президента України» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 1999, N 14, ст. 81) у статті 59 пункт 2:

після слова «текст» доповнити словами «і мову (мови)»;

доповнити реченням «Мова (мови) інформаційного плаката визначається статтею 12 Базового Закону України «Про мови України»;

13) у Законі України «Про вибори народних депутатів України» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2004, N 27-28, ст. 366) у статті 67 пункт 2:

після слова «текст» доповнити словами «мову (мови)»;

доповнити реченням «Мова (мови) інформаційного плаката визначається статтею 12 Базового Закону України «Про мови України»;

14) у Законі України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2004, N 30-31, ст. 382):

а) у статті 24:

підпункт 8) пункту 2 після слова «текст» доповнити словами «і мову (мови)»;

підпункт 9) пункту 4 після слова «текст» доповнити словами «і мову (мови)»;

підпункт 9) пункту 5 після слова «текст» доповнити словами «і мову (мови)»;

б) у статті 36 підпункт 10) пункту 1 після слів «державною мовою» доповнити словами «і російською або іншою регіональною мовою»;

в) у статті 52 пункт 2:

після слова «текст» доповнити словами «мову (мови)»;

доповнити реченням «Мова (мови) інформаційного плаката визначається статтею 12 Базового Закону України «Про мови України»;

г) у статті 63 пункт 9 викласти в новій редакції:

«Мова (мови) виборчого бюлетеня визначається статтею 12 Базового закону України «Про мови України».

15) у Законі України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 1991, N 33, ст. 443) у статті 36:

а) частину четверту:

після слова «зміст» доповнити словами «мова (мови)»;

після слів «Верховною Радою України» доповнити словами «з урахуванням рішень місцевих рад про мову (мови) виборчого бюлетеня»;

б) частину п'яту викласти в новій редакції: «Мова (мови) бюлетеню для голосування визначається статтею 12 Базового Закону України «Про мови України»;

16) у Законі України «Про органи реєстрації актів громадянського стану» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 1994, N 14, ст. 78) статтю 16 викласти в новій редакції:

«Стаття 16. Мова діловодства в органах реєстрації актів громадянського стану

Мова діловодства в органах реєстрації актів громадянського стану визначається статтею 13 Базового Закону України «Про мови України»;

17) у Законі України «Основи законодавства України про культуру» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 1992, N 21, ст. 294) статтю 4 викласти в новій редакції:

«Стаття 4. Мова у сфері культури

Мова у сфері культури визначається статтею 23 Базового Закону України «Про мови України»;

18) у Законі України «Про кінематографію» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 1998, N 22, ст. 114) статтю 6 викласти в новій редакції:

«Стаття 6. Мова у галузі кінематографії

Застосування мов у галузі кінематографії здійснюється відповідно до статті 10 Конституції України і статті 23 Базового Закону України «Про мови України»;

19) у Законі України «Про інформацію» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 1992, N 48, ст. 650) статтю 11 викласти в новій редакції:

«Стаття 11. Мова інформації

Мова інформації визначається Базовим Законом України «Про мови України», міжнародними договорами, згода на

обов'язковість яких надана Верховною Радою України, іншими законодавчими актами України у сфері інформації»;

20) у Законі України «Про телебачення і радіомовлення» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 1994, N 10, ст. 43) статтю 10 викласти в новій редакції:

«Стаття 10. Вживання мов в інформаційній діяльності телерадіоорганізацій

Вживання мов в інформаційній діяльності телерадіоорганізацій визначається статтею 24 Базового Закону України «Про мови України»;

21) у Законі України «Про інформаційні агентства» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 1995, N 13, ст. 83) статтю 3 викласти в новій редакції:

«Стаття 3. Мова продукції інформаційних агентств

Інформаційні агентства згідно з законодавством України про мови поширюють свою продукцію державною мовою, регіональними мовами, а також іншими мовами, дотримуючись загально-визнаних етично-моральних норм слововживання»;

22) у Законі України «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 1997, N 49, ст. 299) статтю 4 викласти в новій редакції:

«Стаття 4. Мова поширення інформації про діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування

Мова поширення інформації про діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування визначається відповідно до Конституції України і Базового Закону України «Про мови України». У разі поширення офіційної інформації іншими мовами органи державної влади та органи місцевого самоврядування забезпечують автентичний переклад з державної мови на іншу мову, на якій поширюється ця інформація. Засобам масової інформації забороняється самостійний переклад офіційної інформації з державної мови на іншу мову»;

23) у Законі України «Про поштовий зв'язок» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2002, N 6, ст. 39) статтю 4 викласти в новій редакції:

«Стаття 4. Мова у сфері надання послуг поштового зв'язку

Мова у сфері надання послуг поштового зв'язку визначається статтею 25 Базового Закону України «Про мови України»;

24) у Законі України «Про телекомунікації» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2004, N 12, ст. 155) статтю 7 викласти в новій редакції:

«Стаття 7. Мова у сфері телекомунікацій

Мова у сфері телекомунікацій визначається статтею 25 Базового Закону України «Про мови України»;

25) у Законі України «Про рекламу» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 1996, N 39, ст. 181) статтю 6 викласти в новій редакції:

«Стаття 6. Мова реклами

Мова реклами визначається статтею 26 Базового Закону України «Про мови України»;

26) у Законі України «Про лікарські засоби» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 1996, N 22, ст. 86) статтю 12 доповнити частиною наступного змісту:

«Мова маркування лікарських засобів, інструкцій щодо їх застосування визначається відповідно до статті 26 Базового Закону України «Про мови України»;

27) у Законі України «Про національні меншини в Україні» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 1992, N 36, ст. 529) статтю 8 викласти в новій редакції:

«Стаття 8. Мова роботи, діловодства і документації місцевих органів державної влади і місцевого самоврядування визначається статтею 11 Базового Закону України «Про мови України»;

28) у Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 1997, N 24, ст. 170)

а) підпункт 50) пункту 1 статті 26 викласти в новій редакції:

«50) прийняття рішень про використання російської, інших регіональних мов відповідно до статей 5, 11, 12, 24, 27 Базового Закону України «Про мови України»;

б) підпункт 1) пункту б) статті 32 викласти в новій редакції:

«1) забезпечення у межах наданих повноважень доступності і безоплатності освіти і медичного обслуговування на відповідній території, можливості отримання освіти державною мовою, а в межах території, де поширена регіональна мова, – цією регіональною мовою згідно з нормами статті 20 Базового Закону України «Про мови України».

5. Кабінету Міністрів України у тримісячний термін з дати набрання чинності цим Законом забезпечити приведення своїх нормативно-правових актів і нормативно-правових актів міністерств та інших центральних органів виконавчої влади у відповідність із цим Законом.

Проект закону України⁵⁴³

Вноситься народним депутатом України

Ініціатор законопроекту:

Гнаткевич Юрій Васильович

Номер і дата реєстрації: № 4222 від 17.03.2009**ЗАКОН УКРАЇНИ****Про державну мову та мови національних
меншин в Україні**

Виходячи з того, що тільки вільний розвиток і рівноправність національних мов, висока мовна культура є основою духовного взаєморозуміння, культурного взаємозбагачення та консолідації громадян України в єдине життєздатне суспільство, Україна визнає життєдайність та суспільну цінність усіх національних мов і беззастережно гарантує своїм громадянам національно-культурні та мовні права.

Держава забезпечує українській мові статус державної з метою сприяння всебічному розвитку духовних творчих сил українського народу, гарантування його суверенної національно-державної майбутності. Українська мова є одним з вирішальних чинників національної самобутності українського народу, його етнічної ідентифікації та запорукою його національного відродження після багатовікової бездержавності і політики примусової мовної уніфікації.

Єдина державна мова забезпечує всім громадянам України, незалежно від їхньої національної належності, рівні можливості для набуття належної освіти в будь-якому навчальному закладі України, рівні можливості для вибору виду праці і рівний доступ до державної служби в Україні.

---

⁵⁴³ Джерело: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=34774.

I. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 1. Завдання законодавства про мови в Україні

Законодавство України про мови має своїм завданням регулювання суспільних відносин у сфері всебічного розвитку і вживання української та інших мов, якими користується населення України в державному, економічному, політичному, громадському і приватному житті, охорону конституційних прав громадян у цій сфері, виховання шанобливого ставлення до національної гідності людини, її культури і мови та для подальшої консолідації на цій основі всього українського суспільства.

Стаття 2. Державна мова України

Відповідно до Конституції України державною мовою в Україні на всій її території є українська мова. Українській мові в Україні державою надано правовий статус обов'язкового засобу спілкування в публічних сферах суспільного життя України.

Україна забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя. Органи державної влади, органи Автономної Республіки Крим та органи місцевого самоврядування, громадські органи, підприємства, установи і організації забезпечують громадянам України необхідні умови для вивчення української мови й поглибленого оволодіння нею в дошкільних дитячих установах, загальній середній школі та у вищих навчальних закладах, а також через широку мережу українськомовних теле- і радіопередач, озвучених українською мовою кінофільмів, аудіовізуальної продукції, українськомовної друкованої преси та інтернет порталів. Державні органи сприяють створенню та функціонуванню курсів та гуртків української мови.

Громадяни України зобов'язані вільно володіти державною мовою пасивно, тобто розуміти українськомовні письмові та усні тексти та висловлювання.

Стаття 3. Мови національних меншин в Україні

Україна створює необхідні умови для розвитку і використання мов національних меншин в Україні.

У роботі державних, громадських органів, підприємств, установ і організацій, розташованих в адміністративних одиницях та населених пунктах, де громадяни України, що належать до національної меншини проживають компактно і становлять більшість (понад 50% населення району, міста, села, селища), може використовуватися поряд з українською їхня національна мова. Особам інших національностей, що проживають тут, повністю забезпечується право і можливість використання державної мови.

У разі, коли в межах цих адміністративно-територіальних одиниць, населених пунктів компактно проживають особи, що належать до різних національних меншин, жодна з яких не становить більше 50% населення даної місцевості, в роботі названих органів і організацій використовується виключно державна мова.

Кількісний склад кожної національності, що проживає в межах конкретних адміністративно-територіальних одиниць та населених пунктів, визначається з урахуванням даних останнього офіційного перепису населення України.

Стаття 4. Мови міжособового і приватного спілкування.

Вибір мови міжособового і приватного спілкування громадян України є невід'ємним і гарантованим державою особистим правом усіх громадян.

Стаття 5. Право громадян користуватися національною мовою

Громадянам України гарантується право користуватися своєю національною мовою.

Громадянин *України* має право звертатися до державних, громадських органів, підприємств, установ і організацій державною чи своєю національною мовою. Відмова службової особи прийняти і розглянути звернення громадянина з посиланням на незнання мови його звернення є недопустимою і тягне за собою відповідальність за чинним законодавством.

Рішення та письмова відповідь на звернення громадянина по суті звернення оформляється лише державною мовою.

Стаття 6. Обов'язок службових осіб та народних депутатів володіти державною мовою

Службові особи державних, політичних, громадських органів, установ і організацій повинні володіти державною українською мовою і користуватися нею письмово та усно під час виконання своїх службових обов'язків, а у випадках, передбачених в частині другій статті 3 цього закону, володіти і користуватися під час виконання своїх службових обов'язків поряд з державною мовою також мовою національної меншини, яка становить більшість (понад 50%) громадян України, що мешкають у тому чи іншому населеному пункті чи адміністративній одиниці.

Особа, яка не володіє державною мовою в обсязі, необхідному для належного виконання своїх службових обов'язків, тобто не може читати і слухати з розумінням та не здатна письмово й усно викладати свої думки в обсягах і межах певного виду службової діяльності, не має права обіймати державну посаду та балотуватися у депутати будь-якого рівня.

Депутати всіх рівнів зобов'язані володіти українською мовою в обсязі, достатньому для виконання депутатських повноважень.

Народні депутати України повинні здійснювати свої виступи у Верховній Раді та в інших державних органах і структурах державною українською мовою. Для народних депутатів України, які з якихось виключних причин бажають виступати у сесійній залі іншою мовою, ніж державна, Апарат Верховної Ради в обов'язковому порядку забезпечує синхронний переклад на державну мову

Стаття 7. Охорона фондів і пам'яток мов

Україна забезпечує примноження і збереження фондів і пам'яток української мови, інших національних мов в науково-дослідних установах, архівах, бібліотеках, музеях, а також гарантує їхню охорону та використання.

Стаття 8. Захист мов

Будь-які привілеї чи обмеження прав особи за ознакою рідної мови, тобто мовна дискримінація, неприпустимі.

Публічне приниження чи зневажання, навмисне спотворення української мови та мов національних меншин України в офіційних документах і текстах, засобах масової інформації, проповідь ворожнечі на мовному ґрунті тягнуть відповідальність, встановлену законом.

Заходи щодо захисту мов національних меншин України не повинні звужувати сфери застосування державної мови або зменшувати необхідність її вивчення. Демонстративне ігнорування державної мови в органах державної влади тягне відповідальність, встановлену законом.

Стаття 9. Організація виконання Закону „Про державну мову та мови національних меншин”

Організація виконання Закону України „Про державну мову та мови національних меншин” покладається на Кабінет Міністрів України, у складі якого утворюється Управління з питань мовної політики. Заходи щодо розвитку державної мови та захисту мов національних меншин України здійснюються за рахунок коштів Державного бюджету України, бюджетів Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя та інших коштів відповідно до законодавства України.

Контроль за виконанням цього закону покладається на Верховну Раду України, на державні адміністрації, місцеві органи державної влади та органи місцевого самоврядування.

Порушення цього Закону тягне відповідальність, встановлену законом.

II. МОВА ДЕРЖАВНИХ, ПОЛІТИЧНИХ, ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІВ, ПІДПРИЄМСТВ, УСТАНОВ І ОРГАНІЗАЦІЙ

Стаття 10. Мова роботи і мова актів органів державної влади та органів місцевого самоврядування

Мовою роботи органів державної влади та органів місцевого самоврядування є українська мова.

Офіційні акти органів державної влади всіх рівнів та органів місцевого самоврядування України приймаються українською мовою і публікуються українською мовою. Переклади їх на інші мови юридичної сили не мають, а виконують лише ознайомлювальну функцію.

Написи на печатках, штампах, штемпелях, офіційних бланках державних, політичних, громадських органів, підприємств, установ і організацій в Україні виконуються українською мовою.

Стаття 11. Мова роботи, діловодства і документації

В Україні мовою роботи, діловодства і документації, а також взаємовідносин державних, політичних, громадських органів, підприємств, установ і організацій є українська мова.

У випадках, передбачених в частині другій статті 3 цього закону, мовою роботи, діловодства і документації поряд з українською мовою може бути і мова національної меншини, яка становить більшість (понад 50 %) громадян України, що мешкають у тій чи іншій *адміністративній одиниці чи населеному пункті*.

Стаття 12. Мова міждержавних взаємовідносин

Мовою міждержавних взаємовідносин є одна з мов міжнародного спілкування або мова, прийнята для сторін.

Стаття 13. Мова технічної і проектної документації

Технічна і проектна документація в Україні виготовляється українською мовою.

Стаття 14. Мова документів, які посвідчують статус громадянина України

Офіційні документи, які посвідчують статус громадянина, – паспорт, трудова книжка, документи про освіту, свідоцтво про народження, про одруження, а також документи про смерть особи – виконуються лише українською мовою.

Паспорт громадянина України для виїзду за кордон оформляється українською мовою і однією з мов міжнародного спілкування в установленому порядку.

Стаття 15. Мова з'їздів, конференцій та інших форумів

Мовою з'їздів, сесій, конференцій, пленумів, засідань, зборів, нарад, інших зібрань державних, політичних, громадських органів, підприємств, установ і організацій в Україні є українська мова.

У випадках, передбачених в частині другій статті 3 цього закону, мовою сесій, конференцій, пленумів, засідань, зборів, нарад, інших зібрань органів і організацій поряд з українською мовою може бути і національна мова більшості населення тієї чи іншої адміністративної одиниці чи населеного пункту.

Мовою з'їздів, сесій, конференцій, пленумів, засідань, зборів, нарад, інших зібрань у рамках національно-культурних товариств може бути відповідна мова національної меншини.

Мовою міжнародних форумів, що відбуваються на території України, є поряд з українською мова чи мови, визначені учасниками форуму. Учасникам таких форумів гарантується право вибору мови виступу із забезпеченням перекладу на мову чи мови роботи відповідного форуму.

Стаття 16. Мова документів про вибори депутатів

Документація про вибори депутатів усіх рівнів на всій території України оформляється лише українською мовою.

Виборчі бюлетені друкуються українською мовою.

Стаття 17. Мова у сфері обслуговування

В Україні у всіх сферах обслуговування громадян вживається українська або інша мова, прийнята для сторін. Обслуговуючий персонал зобов'язаний обслуговувати клієнтів державною мовою, якщо останні звертаються за послугою державною мовою.

В Україні туристичні тури та надання екскурсійно-інформаційних послуг для громадян України здійснюються українською мовою. Для іноземців та для громадян, що бажають слухати екскурсодів або гідів іншою мовою, повинні формуватися окремі екскурсійні групи.

Інформаційні повідомлення, оголошення, прейскуранти, цінники, чеки касових апаратів та інша призначена для клієнтів документація оформляється державною мовою. Ігнорування державної мови у сфері обслуговування тягне відповідальність, встановлену законом.

Стаття 18. Мова судочинства

Судочинство в Україні здійснюється українською мовою.

У випадках, передбачених в частині другій статті 3 цього закону, судочинство може здійснюватись національною мовою більшості громадян України, що мешкають у тій чи іншій *адміністративній одиниці чи населеному пункті*.

При розгляді в судах кримінальних і цивільних справ особам, які беруть участь у справі і недостатньо володіють державною мовою, забезпечується право ознайомлення з матеріалами справи, участь у судових діях через перекладача та право виступати в суді рідною мовою.

Слідчі і судові документи вручаються особам, які беруть участь у справі, на їхню вимогу державною мовою або в перекладі рідною мовою.

Стаття 19. Мова провадження у справах про адміністративні правопорушення

Провадження у справах про адміністративні правопорушення в Україні здійснюється українською мовою.

У випадках, передбачених в частині другій статті 3 цього закону, провадження у справах про адміністративні правопорушення здійснюється національною мовою більшості громадян України, що мешкають у тій чи іншій *адміністративній одиниці чи населеному пункті*.

Якщо особа, що притягається до адміністративної відповідальності, не володіє мовою, якою здійснюється провадження, вона може виступати рідною мовою і користуватись допомогою перекладача.

Стаття 20. Мова нотаріального діловодства

Нотаріальне діловодство в державних і недержавних нотаріальних конторах і виконавчих комітетах міських, селищних і сільських рад ведеться виключно державною мовою.

Стаття 21. Мова арбітражного провадження

Арбітражне провадження у справах з участю сторін, які перебувають на території України, здійснюється українською мовою.

Стаття 22. Мова прокурорського нагляду

Акти прокурорського нагляду в Україні складаються українською мовою. У зв'язку із здійсненням прокурорського нагляду листування з усіма юридичними і фізичними особами, що перебувають на території України, ведеться українською мовою.

Стаття 23. Мова юридичної допомоги

Юридична допомога громадянам і організаціям надається українською мовою або мовою, прийнятною для сторін.

Стаття 24. Мова міжнародних договорів та угод

Мовами двосторонніх міжнародних договорів України, а також угод будь-яких юридичних осіб з юридичними особами інших країн, які реєструються органами державної влади України, є українська мова та мова іншої сторони договору чи угоди.

ІІІ. МОВА ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ ТА ІНШИХ ВІЙСЬКОВИХ ФОРМУВАНЬ

Стаття 25. Мова збройних сил України та інших військових та силових структур і формувань.

У Збройних Силах України, у військах Міністерства Внутрішніх Справ України, у частинах Міністерства з надзвичайних ситуацій, в частинах і органах Служби Безпеки України, у Службі державної охорони, у воєнізованих формуваннях, у пожежній охороні мовою статутів, навчально-виховної роботи, наказів, розпоряджень, команд, іншої службової діяльності, діловодства, протоколів, технічної та іншої документації є державна мова.

Офіцери послуговуються на службі у спілкуванні з підлеглими і своїми начальниками державною мовою. Ігнорування державної мови офіцерами не допускається.

Під час атестації командного складу і працівників Збройних Сил України та інших військових формувань враховується знання і вживання ними державної мови під час службової діяльності. До офіцерів, які під час виконання службових обов'язків ігнорують державну мову, командування зобов'язане вживати відповідних дисциплінарних заходів з метою виконання та дотримання мовного законодавства України.

ІV. МОВА ОСВІТИ, НАУКИ, ІНФОРМАТИКИ І КУЛЬТУРИ

Стаття 26. Мова виховання та одержання освіти

Україна гарантує кожній дитині право на виховання і одержання освіти українською мовою, а для дітей осіб, що належать до національних меншин, право на виховання і одержання освіти також мовою національної меншини.

Це право забезпечується створенням мережі дошкільних установ та загальноосвітніх шкіл з вихованням і навчанням українською мовою та мовами національних меншин.

Кількість місць у дошкільних установах та загальноосвітніх школах з вихованням і навчанням українською мовою має відповідати процентному складові українців у населеному пункті, що тут

мешкають. Кількість місць з факультативним навчанням і вихованням мов національних меншини може відповідати питомій вазі національної меншини чи меншин, що тут постійно проживають.

Стаття 27. Мова виховання в дитячих дошкільних установах

В Україні виховання в дитячих дошкільних установах, у тому числі в дитячих будинках, ведеться державною українською мовою.

У населених пунктах з компактним проживанням громадян України, що належать до національних меншин (більше 50%), можуть створюватися дитячі дошкільні установи чи окремі групи в них, де виховання дітей ведеться мовою національної меншини з одночасним поглибленим вивченням державної мови.

Стаття 28. Мова навчання і виховання в загальноосвітніх школах

В Україні навчальна і виховна робота в загальноосвітніх школах ведеться українською мовою.

В Україні можуть створюватися загальноосвітні школи для дітей представників національних меншин. Їх створення відбувається за рішенням місцевого виконавчого органу влади на підставі письмових заяв батьків. Навчальна і виховна робота в таких школах ведеться однаковою мірою як мовою національної меншини так і державною мовою з одночасним поглибленим вивченням державної мови.

Усі учні, які закінчують загальноосвітні школи, складають випускний екзамен з української мови і літератури.

Стаття 29. Мова навчання у вищих навчальних закладах

В Україні навчальна і виховна робота у вищих навчальних закладах ведеться українською мовою незалежно від форми власності і відомчого підпорядкування. До конкурсного відбору професорсько-викладацького складу у вищих навчальних закладах та викладацької роботи допускаються викладачі, доценти, професори, які готові здійснювати викладання державною мовою.

Підручники і методична література для вищих навчальних закладів видається лише державною мовою. Держава сприяє випускові профільних словників і функціонуванню курсів підвищення кваліфікації для поглибленого вивчення української професійної термінології.

З метою підготовки фахівців з викладання національних мов, для забезпечення потреб національних меншин, у галузі освіти й культури у відповідних навчальних закладах можуть створюватися групи (відділення) з викладанням у них мови відповідної національної меншини

У вищих навчальних закладах незалежно від форми власності, відомчого підпорядкування і мови навчання, вивчення державної мови як окремого предмету є обов'язковим.

Стаття 30. Мова незалежних зовнішніх державних тестів, вступних іспитів та вступні іспити з української мови.

Абітурієнти, які вступають до вищих навчальних закладів України незалежно від форми власності і відомчого підпорядкування, складають тест чи конкурсний вступний екзамен з української мови.

Письмові вступні іспити у вищих навчальних закладах складаються державною мовою. Екзаменаційні тести готуються і подаються для тестування державною мовою.

Ці вимоги поширюються також на іноземців та осіб без громадянства, які вступають до вищих навчальних закладів України, крім випадків, передбачених міждержавними договорами України.

Стаття 31. Мова у сфері науки

Результати науково-дослідних робіт оформляються і публікуються в наукових та науково-технічних виданнях в Україні українською мовою, а короткий виклад основних положень поміщених у них матеріалів повинен бути поданий англійською і російською мовами.

Дисертації і їхні реферати, захист праць на здобуття наукових ступенів здійснюються державною українською мовою.

Стаття 32. Мова інформатики

В Україні програмне забезпечення й наповнення інформаційних систем здійснюється на основі української мови.

Комп'ютери, які використовуються в роботі державних, політичних, громадських органів, науково-дослідних, конструкторських установ, засобів зв'язку, у сфері торгівлі, обліку, постачання, в закладах освіти й культури, повинні забезпечувати можливість працювати з українськомовними текстами. Використання комп'ютерів, не забезпечених українськомовними програмами, не допускається.

Стаття 33. Мова у сфері культури та книговидання

Україна забезпечує функціонування української мови та гарантує використання мов національних меншин у сфері культури і книговидання.

Культурні заходи та гастрольна діяльність в Україні ведуться українською мовою. Супровід заходів, які проводять національні культурні товариства, може здійснюватися мовою національної меншини. Гастрольна діяльність іноземних виконавців і художніх колективів здійснюється за окремим законом.

З метою широкого ознайомлення громадян України з досягненнями світової культури держава створює умови для перекладання українською мовою і видання художньої, політичної, наукової та іншої літератури, а також озвучення українською мовою і публічну демонстрацію фільмів та інших аудіовізуальних творів.

Кінофільми та аудіовізуальна продукція іноземного виробництва, призначена для демонстрування в Україні, обов'язково озвучуються (дублюються) українською мовою.

Національно-культурні товариства можуть за погодженням з відповідними державними органами замовляти і здійснювати демонстрацію кінофільмів мовою певної національної меншини.

Стаття 34. Мова закладів охорони здоров'я

У закладах охорони здоров'я документація, медичні амбулаторні карти, історії хвороб, інформація про ліки ведуться українською мовою та в разі потреби латинською.

Рецепти на ліки виписуються українською та латинською мовами.

Продаж будь-яких ліків без інструкції українською мовою категорично забороняється.

V. МОВА ІНФОРМАЦІЇ ТА ЗВ'ЯЗКУ

Стаття 35. Мова засобів масової інформації

В Україні мовою *державних та приватних* друкованих і електронних засобів масової інформації є державна українська мова. Держава забезпечує пріоритетні умови для випуску газет, журналів, телевізійних та радіопередач, освітніх компакт-дисків українською мовою.

У зареєстрованих державними органами згідно з чинним законодавством друкованих засобах масової інформації, що обслуговують потреби національних меншин, можуть використовуватися також мови національних меншин. Якщо наклад такого друкованого засобу масової інформації переважає 50 тисяч примірників, не менше половини його накладу повинно друкуватися державною мовою.

У зареєстрованих державними органами згідно з чинним законодавством електронних засобах масової інформації, що обслуговують потреби національних меншин, загальний час трансляцій українською мовою має бути не меншим 75% з 12 год. до 24 год. та не менше 90% від 24 год. до 12 год. У виділений, згідно законодавства, час трансляції мовами національних меншин необхідно давати попередження, що трансляція відбувається на замовлення відповідного національно-культурного товариства або національної меншини. У всіх інших випадках ведучі програм телебачення загальнонаціональних каналів повинні вести телепрограми в ефірі виключно державною мовою.

Стаття 36. Мова роботи пошти і телеграфу

Поштово-телеграфна кореспонденція від фізичних і юридичних осіб для пересилання в межах України приймається українською мовою, а поза межі України – також іншими мовами.

Пошта і телеграф забезпечуються конвертами, листівками, бланками і т. ін., написи на яких виконані українською мовою.

Стаття 37. Мова оголошень і повідомлень

Тексти офіційних оголошень, повідомлень, плакатів, афіш, назв закладів торгівлі і обслуговування тощо виконуються лише державною українською мовою. Поряд з текстом, викладеним українською мовою, з правого боку або нижче може бути вміщено його переклад будь-якою іншою мовою.

Стаття 38. Мова маркування товарів

Маркування товарів, етикетки на товарах, інструкції щодо користування товарами, виробленими в Україні і призначеними для реалізації в межах України, виконуються українською мовою.

Маркування товарів для вивозу за межі України здійснюється українською мовою, а також мовою або мовами країн, куди ці товари мають бути відправлені.

Назви у товарних знаках подаються українською мовою і іншими мовами не перекладаються.

Імпортовані товари мають бути забезпечені українськомовними сертифікатами, етикетками й відомостями про якість товарів та інструкціями щодо їх використання.

Стаття 39. Мова реклами

Мовою зовнішньої і внутрішньої реклами на всій території України є українська мова. Рекламні блоки в друкованих засобах масової інформації незалежно від форми власності здійснюються лише українською мовою за винятком тих, що видаються національно-культурними товариствами. Рекламні ролики на телебаченні і радіо виконуються лише державною мовою.

VI. МОВА НАЗВ

Стаття 40. Мова назв державних, політичних і громадських органів та організацій

Офіційні назви державних, політичних, громадських органів, підприємств, установ і організацій утворюються і подаються українською мовою. З правого боку (або внизу) ці назви можуть дублюватися у перекладі іншою мовою, але не більшим за розміром шрифтом.

Стаття 41. Мова топонімів і картографічних видань

В Україні топоніми (назви адміністративно-територіальних одиниць, населених пунктів, станцій, вулиць, майданів, річок і т. ін.) утворюються і подаються українською мовою.

У територіально-адміністративних одиницях та населених пунктах, де громадяни, що належать до національної меншини, становлять більшість, топоніми можуть передаватися поряд з написами державною мовою також мовою національної меншини. Напис мовою національної меншини вміщується нижче напису державною мовою і виконується не більшим за розміром шрифтом.

Відтворення українських топонімів іншими мовами здійснюється в транслітерації.

Топоніми з-поза меж України подаються українською мовою транслітерації з мови оригіналу.

Картографічні видання, призначені для використання в Україні, готуються і публікуються українською мовою.

Стаття 42. Мова власних імен

Громадяни України користуються правом іменуватися згідно з національними традиціями.

Прізвища, імена та по батькові громадян України подаються державною мовою відповідно до норм українського правопису. Кожний громадянин України має право на безоплатне виправлення помилкового запису свого прізвища, імені і по батькові.

Імена осіб, що належать до національних меншин, передаються з національної мови українською мовою у транслітерації відповідно до норм українського правопису.

VII. ДЕРЖАВНЕ СПРИЯННЯ ВИВЧЕННЮ ДЕРЖАВНОЇ МОВИ ТА МОВ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН

Стаття 43. Сприяння національно-культурному розвитку українців, які проживають за межами України

На основі угод з іншими державами Україна сприяє національно-культурному розвитку українців, які проживають в цих державах.

Україна подає згідно з нормами міжнародного права всебічну допомогу, за їхнім бажанням, освітнім школам, науковим установам, національно-культурним товариствам українців, громадянам українського походження, які проживають у зарубіжних країнах, у вивченні української мови та проведенні наукових досліджень з українознавства, заохочує навчання громадян українського походження в навчальних закладах України.

Стаття 44. Фінансове та матеріальне сприяння вивченню державної мови та мов національних меншин

Вищі державні органи, галузеві міністерства та органи місцевого самоврядування у плануванні своєї роботи та розподілі бюджетних коштів передбачають виділення коштів на підтримку державної мови.

Кабінет Міністрів України під час планування бюджету України виділяє окрему статтю „На підтримку державної мови” а також „На підтримку громадських організацій, товариств, мистецьких колективів, які піклуються захистом і поширенням української мови”.

Вищі державні органи, галузеві міністерства та органи місцевого самоврядування у плануванні своєї роботи та розподілі бюджетних коштів передбачають підтримку мов національних меншин. Кабінет Міністрів України під час планування бюджету

України виділяє окрему статтю „На підтримку заходів, що проводяться національно-культурними товариствами”.

Держава забезпечує своєю податковою політикою підтримку державної мови шляхом податкових пільг для українськомовного кіновиробництва і кінопрокату, українськомовного книговидавництва і українськомовної преси.

Держава забезпечує своєю податковою політикою підтримку громадських організацій і товариств, які опікуються розвитком української мови та мов національних меншин, особливою мірою тих, які перебувають під загрозою зникнення.

Стаття 45. Відповідальність за порушення закону України “Про мови в Україні”.

Прийняття законів та інших нормативних правових актів, спрямованих на обмеження використання української мови як державної мови України і мов національних меншин як засобу задоволення гуманітарних і культурних потреб осіб, що належать до національних меншин, а також вживання інших дій, які перешкоджатимуть виконанню цього закону, тягне відповідальність, встановлену законодавством України.

Стаття 46. Прикінцеві положення.

Цей Закон набуває чинності з дня його опублікування.

Кабінету Міністрів України в тримісячний строк з дня набуття чинності цим Законом:

- забезпечити видання відповідно до своєї компетенції нормативно-правових актів, що впливають з цього Закону;

- привести свої нормативно-правові акти у відповідність із цим законом;

- забезпечити приведення міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади їхніх нормативно-правових актів у відповідність із цим Законом;

- розробити державні диференційовані сертифікати володіння державною мовою для державних службовців, співробітників

міністерств та відомств, військовослужбовців Збройних Сил України та інших військових формувань;

– в органах виконавчої влади утворити структури з відповідними повноваженнями, відповідальні за реалізацію цього Закону.

Проект закону України⁵⁴⁴

Вноситься народним депутатом України

Ініціатори законопроекту:

Мовчан Павло Михайлович

Яворівський Володимир Олександрович

Номер і дата реєстрації: № 1015-2 від 06.04.2009

ЗАКОН УКРАЇНИ
«ПРО МОВИ»

Цим Законом встановлюються загальні принципи мовної політики в Україні, правові та організаційні засади використання та розвитку державної мови та мов національних меншин України, права громадян на користування рідною мовою.

Закон не регламентує мову приватного спілкування громадян України.

I. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 1. Законодавство України про мови

1. Мовні питання регулюються Конституцією України, цим Законом, іншими нормативно-правовими актами, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

2. Якщо міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, встановлено інші правила, ніж ті, що містяться у цьому Законі, застосовуються правила міжнародного договору.

Стаття 2. Державна мова в Україні

1. Під державною мовою розуміється мова, якій державою надано правовий статус обов'язкового засобу спілкування у публічних сферах суспільного життя.

---

⁵⁴⁴ Джерело: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=34774.

Державною мовою в Україні є українська мова.

2. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України.

3. Державна мова є обов'язковою для застосування в діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, установ, організацій, підприємств незалежно від форм власності.

4. *Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, об'єднання громадян, установи, організації, а також усі суб'єкти власності і господарювання зобов'язані створювати необхідні умови для користування громадянами України державною мовою.*

5. *Державна мова є мовою міжнародних документів, що підписуються від імені України.*

6. *Володіння державною мовою або її розуміння в обсязі, достатньому для спілкування є обов'язковою умовою для прийняття до громадянства України. Ця умова не поширюється на осіб, які мають певні фізичні вади (сліпих, глухих, німих та інших осіб).*

7. Єдиною формою застосування державної мови в усіх сферах суспільного життя України є її нормативна форма. Норми української мови встановлюються словниками української мови.

Стаття 3. Мови національних меншин в Україні

1. Під мовами національних меншини (регіональними мовами) розуміються мови, які традиційно використовуються в межах певної території громадянами України, які утворюють групу, за своєю чисельністю меншу, ніж інше населення України; відрізняються від державної мови; до них не належать діалекти української мови або мови мігрантів.

2. Держава гарантує вільний розвиток, використання і захист мов національних меншин України.

3. Заходи щодо захисту й розвитку мов національних меншин не повинні звужувати сфери функціонування державної мови.

4. Мови національних меншин використовуються в культурній, освітній, інформаційній сфері та в інших, передбачених законодавством, випадках.

Стаття 4. Мови міжнародного спілкування

1. Мовами міжнародного спілкування є найпоширеніші у світі та закріплені в міжнародному праві офіційні та робочі мови Організації Об'єднаних Націй. Мовами міжнародного спілкування в Україні є англійська, іспанська, китайська, німецька, російська, французька мови.

2. Держава сприяє вивченню мов міжнародного спілкування, підвищенню мовної культури громадян України.

Стаття 5. Захист мов та гарантії прав громадян у мовній сфері

1. Держава дбає про розвиток і захист державної мови, забезпечує збереження фондів і пам'яток писемності, вживає заходів щодо їх повернення в Україну.

2. Держава дбає про розвиток і захист мов національних меншин.

3. Держава гарантує право кожному будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої мовні права і свободи від порушень і протиправних посягань.

4. Забороняється публічне приниження чи зневажання, умисне спотворення державної мови, мов національних меншин в офіційних документах, текстах та засобах масової інформації.

5. Заходи щодо розвитку і захисту державної мови, мов національних меншин здійснюються за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, бюджетів Автономної Республіки Крим, міст Києва і Севастополя, коштів благодійної допомоги та інших джерел, не заборонених законодавством.

Стаття 6. Задоволення мовних потреб закордонних українців

1. Україна надає всебічну допомогу в забезпеченні мовних потреб, збереженні і розвитку мовної самобутності закордонних українців на основі міждержавних договорів.

II. МОВА ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ТА ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ, ОБ'ЄДНАНЬ ГРОМАДЯН, УСТАНОВ, ОРГАНІЗАЦІЙ, ПІДПРИЄМСТВ НЕЗАЛЕЖНО ВІД ФОРМ ВЛАСНОСТІ

Стаття 7. Мова роботи та актів органів державної влади та місцевого самоврядування

1. Мовою роботи органів державної влади та органів місцевого самоврядування є державна мова.

2. Закони України та інші нормативно-правові акти органів державної влади та органів місцевого самоврядування приймаються і публікуються державною мовою.

Стаття 8. Мова діловодства та документації

1. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, об'єднання громадян, установи та організації, а також підприємства незалежно від форм власності здійснюють діловодство, ведуть облікову, звітну, фінансову, технічну та іншу документацію державною мовою.

2. Поряд з державною мовою при здійсненні повноважень органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування Автономної Республіки Крим, місцевими органами виконавчої влади та самоврядування, де більшість населення становлять громадяни, які належать до національних меншин України, можуть використовуватися мови національних меншин у межах і порядку, що визначаються законодавством України.

3. Найменування органів державної влади та органів місцевого самоврядування, установ, організацій, а також підприємств незалежно від форм власності, написи на печатках, штампах, штемпелях, офіційних бланках і табличках виконуються державною мовою.

Для зовнішніх відносин на офіційних бланках документів поряд з державною мовою може міститися найменування у перекладі на іншу мову.

Стаття 9. Мова офіційного листування

1. Офіційне листування та інші форми офіційних взаємовідносин між органами державної влади, органами місцевого самоврядування, організаціями, установами та підприємствами з адресатами в Україні ведуться державною мовою.

Стаття 10. Вимоги до посадових і службових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування, працівників державних підприємств, установ та організацій щодо знання ними державної мови

1. Посадові та службові особи органів державної влади та органів місцевого самоврядування, працівники державних підприємств, установ, організацій зобов'язані володіти державною мовою в обсязі, необхідному для виконання ними службових обов'язків.

2. Вимоги щодо знання та застосування державної мови включаються до положення про атестацію посадових і службових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування, працівників державних підприємств, установ та організацій.

3. Незнання державної мови, ігнорування її під час виконання службових обов'язків кваліфікуються як службова невідповідність.

Стаття 11. Мова документів, що посвідчують особу або відомості про неї

1. Офіційні документи, що посвідчують особу громадянина України або відомості про нього: паспорт, трудова книжка, військовий квиток, документи про освіту, документи, що видаються органами реєстрації актів громадянського стану, інші офіційні документи виконуються державною мовою.

2. Документи, що посвідчують особу іноземця, осіб без громадянства та біженців виконуються державною мовою.

3. Паспорт громадянина України для виїзду за кордон оформлюється державною мовою та однією з мов міжнародного спілкування в установленому порядку.

Стаття 12. Мова роботи сесій, конференцій та інших офіційних зібрань

1. Мовою роботи сесій, конференцій та інших офіційних зібрань, які проводяться органами державної влади та органами місцевого самоврядування, державними підприємствами, установами та організаціями є державна мова.

2. Мовою офіційних зібрань об'єднань громадян національних меншин, а також мовою зібрань національних культурних товариств та їх керівних органів є державна мова. Поряд з державною мовою можуть використовуватись мови національних меншин.

3. Мовою роботи міжнародних форумів, що відбуваються на території України, є державна мова та інші мови, визначені їх учасниками як робочі. Учасникам міжнародних форумів гарантується право вибору мови виступу із забезпеченням перекладу на українську та інші мови роботи форуму.

Стаття 13. Мова документів про вибори до органів державної влади та органів місцевого самоврядування і референдумів

1. Документація про вибори Президента України, до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також всеукраїнського і місцевих референдумів оформлюється державною мовою.

Стаття 14. Мова правоохоронних органів та Збройних Сил України

1. Мовою статутів, діловодства, звітної, технічної та іншої документації, навчально-виховної роботи, наказів, розпоряджень і команд в усіх підрозділах правоохоронних органів та Збройних Сил України, а також інших військових формувань, створених відповідно до законодавства України, є державна мова.

Стаття 15. Мова судочинства

1. Судочинство в Україні здійснюється державною мовою.
2. Під час розгляду справ у судах особам, які беруть участь у справі і не володіють державною мовою, забезпечується право

ознайомлення з матеріалами справи, право брати участь у судових діях через перекладача, виступати в суді та подавати клопотання і наводити докази в письмовій формі рідною мовою, отримувати слідчі та судові документи в перекладі відповідною мовою.

Стаття 16. Мова провадження у справах про адміністративні правопорушення

1. Провадження у справах про адміністративні правопорушення в Україні здійснюється державною мовою.

2. Особи, які притягаються до адміністративної відповідальності і не володіють українською мовою, можуть виступати, а також подавати документи і наводити докази в письмовій формі рідною мовою та користуватися послугами перекладача.

Стаття 17. Мова нотаріального діловодства

1. Нотаріальне діловодство в Україні ведеться державною мовою.

2. Особі, яка звернулася за вчиненням нотаріальної дії і не володіє державною мовою, тексти оформлюваних документів мають бути перекладені для ознайомлення іншою мовою нотаріусом або перекладачем.

Стаття 18. Мова арбітражного провадження

1. Арбітражне провадження в Україні здійснюється державною мовою.

2. Матеріали справи, оформлені українською мовою, надсилаються в органи арбітражу іншої держави в перекладі мовою цієї держави або іншою мовою, прийнятною для сторін.

Стаття 19. Мова попереднього (досудового) слідства, дізнання та прокурорського нагляду

1. Мовою роботи та актів з питань попереднього (досудового) слідства, дізнання та прокурорського нагляду є державна мова.

2. Мовою роботи органів прокуратури України з органами прокурорського нагляду інших держав та міжнародних організацій є державна мова, а також інша мова, прийнятна для сторін.

Стаття 20. Мова правової допомоги

1. Правова допомога фізичним і юридичним особам надається державною мовою.

2. Іноземцям, особам без громадянства, біженцям та юридичним особам іноземних держав правова допомога може надаватися також мовою, прийнятною для сторін.

Стаття 21. Мова обслуговування населення

1. Мовою обслуговування населення підприємствами, установами та організаціями зв'язку, транспорту, охорони здоров'я, соціального захисту населення, торгівельними та іншими підприємствами, установами та організаціями, що діють у сфері обслуговування, є державна мова.

2. У місцевостях, де більшість населення становлять громадяни, які належать до національних меншин України, обслуговування громадян може здійснюватися поряд з державною мовою також мовою відповідної національної меншини.

Стаття 22. Використання мов у міждержавних відносинах України

1. Мовою діяльності закордонних представництв України, зовнішньополітичних, зовнішньоекономічних та інших установ України є державна мова та мова відповідної держави.

2. Мовами двосторонніх міжнародних договорів, угод та інших документів, що укладаються від імені України є державна мова та мова іншої сторони договору.

3. Мови багатосторонніх міжнародних договорів та інших документів, в яких однією із сторін є Українська держава, чи до яких вона приєднується, визначаються міжнародно-правовими документами.

4. В переговорах від імені України з представниками інших держав та міжнародних організацій використовується державна мова та інші мови, прийнятні для сторін.

ІІІ. МОВА У СФЕРІ ОСВІТИ, НАУКИ, КУЛЬТУРИ ТА ІНФОРМАТИЗАЦІЇ

Стаття 23. Мова у сфері освіти та виховання

1. Держава забезпечує право громадян України на здобуття освіти державною мовою.

2. Мовою навчання та виховання в дошкільних, загальних середніх, професійно-технічних та вищих державних і комунальних навчальних закладах є державна мова.

3. Громадянам, які належать до національних меншин, гарантується право на виховання, навчання рідною мовою у державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства.

4. Вивчення державної мови в усіх освітніх закладах є обов'язковим.

5. Порядок і форми оволодіння державною мовою особами, які прибули на навчання в Україну з інших держав, визначається спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади в галузі освіти і науки.

6. Громадяни України, які закінчують загальні середні та професійно-технічні навчальні заклади або вступають до вищих навчальних закладів, складають іспит з української мови.

7. Громадяни України, які закінчують вищі навчальні заклади незалежно від форми їх власності, для одержання документа державного зразка про вищу освіту складають державний іспит з української мови.

Стаття 24. Мова у сфері науки

1. Подання і захист праць на здобуття наукових ступенів здійснюється державною мовою.

2. Результати науково-дослідних робіт і наукові видання оформлюються та публікуються державною мовою.

3. У наукових виданнях, що публікуються державною мовою, основні наукові результати можуть подаватися іншими мовами.

4. У наукових виданнях, що публікуються в Україні іншими мовами, основні наукові результати подаються державною мовою.

Стаття 25. Мова у сфері інформатизації

1. Інформатизація в Україні здійснюється державною мовою.

2. Програмне забезпечення комп'ютерів, що використовуються в роботі органів державної влади та органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, науково-дослідних, конструкторських установ, обчислювальних центрів, у сфері зв'язку, торгівлі, обліку, постачання, в закладах освіти і культури здійснюється в українській версії.

Стаття 26. Мова у сфері культури

1. Держава гарантує функціонування державної мови та мов національних меншин у сфері культури.

2. Держава сприяє пріоритетному розвитку україномовного книговидання, кіно, театру, фольклорного, естрадного та інших музичних жанрів, випуску аудіовізуальної продукції українською мовою, а також здійсненню перекладів художніх, наукових та інших творів на українську мову.

3. Кінофільми, аудіо- та відеопроекти, що публічно демонструються в Україні, перекладаються державною мовою, або демонструються з українськими субтитрами, окрім навчальних та спеціальних програм, призначених для національних меншин, які готуються відповідними мовами.

4. Держава надає підтримку розвитку традиційної української народної культури та культур національних меншин.

IV. МОВА У СФЕРІ ІНФОРМАЦІЇ ТА ЗВ'ЯЗКУ

Стаття 27. Мова засобів масової інформації

1. Телерадіоорганізації ведуть мовлення державною мовою.
2. Мовою друкованих засобів масової інформації органів державної влади та органів місцевого самоврядування є державна мова.
3. Національним меншинам, їх громадським об'єднанням надається ефірний час для транслявання телевізійних та радіопередач, а також створюються умови для випуску друкованих видань рідною мовою.
4. Для загальнонаціонального мовлення частка ефірного часу, коли мовлення ведеться державною мовою, має становити не менше 75 відсотків загального обсягу добового мовлення.

Стаття 28. Мова у сфері поштового зв'язку і телекомунікацій

1. Мовою у сфері поштового зв'язку і телекомунікацій є державна мова.
2. Поштово-телеграфна кореспонденція, замовлення на міжміські та міжнародні телефонні розмови, поштові грошові перекази від фізичних та юридичних осіб приймаються державною мовою. Поряд з державною мовою у місцевостях, де більшість населення становлять громадяни, які належать до національних меншин України, може використовуватися мова відповідної національної меншини.
3. Підприємства зв'язку забезпечуються бланками та марковою продукцією, виконаними державною мовою.
4. Міжнародні поштові відправлення оформлюються в порядку, визначеному міжнародними договорами України.

Стаття 29. Мова реклами

1. Тексти рекламних оголошень, повідомлень, інші форми аудіовізуальної рекламної продукції виконуються державною мовою.
2. Рекламні оголошення, повідомлення, інші форми аудіовізуальної рекламної продукції поряд з текстом державною мовою

можуть містити переклад на мову національної меншини, виконаний меншим за розміром шрифтом.

3. Рекламна продукція іноземних фірм поряд з українською транслітерованою чи перекладеною назвою цієї фірми може містити її власну назву (логотип).

Стаття 30. Мова маркування товарів

1. Маркування товарів, етикетки на товарах, інструкції щодо користування товарами, виробленими в Україні, виконуються державною мовою.

2. Маркування товарів, що вивозяться за межі України, може здійснюватися й іншими мовами.

3. Імпортовані товари мають бути забезпечені україномовними сертифікатами, етикетками і відомостями про якість товару та інструкціями щодо їх використання.

4. Назви в товарних знаках юридичних осіб, що зареєстровані в Україні, подаються державною мовою.

V. МОВА НАЗВ

Стаття 31. Мова топонімів і картографічних видань

1. Топоніми – географічні назви, назви адміністративно-територіальних одиниць, залізничних станцій, вулиць, майданів тощо утворюються і подаються державною мовою, а в разі потреби наводиться їх латино-алфавітний відповідник (транслітерація).

2. У місцевостях, де більшість населення становлять громадяни, які належать до національних меншин України, поряд з топонімом державною мовою може відтворюватися його відповідник мовою національної меншини. Топонім мовою національної меншини розміщується під українським топонімом і виконується меншим за розміром шрифтом.

3. Відтворення українських топонімів іншими мовами здійснюється шляхом транслітерації назв у їхньому українському звучанні.

4. Іншомовні топоніми подаються державною мовою згідно з українським правописом.

5. Картографічні видання, призначені для використання в Україні, виготовляються і публікуються державною мовою.

Стаття 32. Мова імен громадян України

1. Громадяни України мають право іменуватися згідно з національними традиціями.

2. Прізвища, імена та по батькові громадян України подаються державною мовою відповідно до українського правопису. Кожний громадянин України має право на виправлення помилкового запису свого прізвища, імені та по батькові відповідно до законодавства України.

4. Іншими мовами прізвища, імена та по батькові громадян України передаються відповідно до встановлених нормативів.

VI. ОРГАНІЗАЦІЯ ВИКОНАННЯ ТА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗАКОНУ «ПРО МОВИ»

Стаття 33. Виконання та контроль за виконанням Закону

1. Виконання цього Закону покладається на Кабінет Міністрів України, місцеві органи державної виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, керівників установ, організацій та підприємств, незалежно від форм власності, в межах їхньої компетенції.

2. Контроль за виконанням цього Закону здійснюють Верховна Рада України, уповноважені центральні органи державної влади та представницькі органи місцевого самоврядування.

Стаття 34. Відповідальність за порушення Закону

1. Особи, винні у порушенні Закону України «Про мови», несуть відповідальність відповідно до законодавства України.

VII. ПРИКІНЦЕВІ ПОЛОЖЕННЯ

1. Закон України “Про мови” набирає чинності з дня його опублікування.

2. Вважати такими, що втратили чинність:

Закон Української РСР «Про мови в Українській РСР (Відомості Верховної Ради (ВВР) 1989, N 45, ст. 631, із змінами, внесеними згідно із Законами N 75/95-ВР від 28.02.95, ВВР 1995, N 13, ст.85 N 594-IV 594-15) від 06.03.2003, ВВР, 2003, N 24, ст.159);

Постанова Верховної Ради Української РСР «Про порядок введення в дію Закону Української РСР «Про мови в Українській РСР» (Відомості Верховної Ради (ВВР) 1989, N 45, ст. 632).

3. Внести наступні зміни до Законів України:

1) у Законі України «Про освіту» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 1991, N34, ст.451): Статтю 7 викласти у наступній редакції:

«Стаття 7. Мова освіти»

Мова освіти визначається відповідно до Конституції України і Закону України «Про мови».

2) у Законі України «Про загальну середню освіту» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 1999, N 28, ст. 230): Статтю 7 викласти у наступній редакції:

«Стаття 7. Мова (мови) навчання і виховання у загальноосвітніх навчальних закладах»

Мова (мови) навчання і виховання у загальноосвітніх навчальних закладах визначається відповідно до Конституції України і Закону України «Про мови».

3) у Законі України «Про позашкільну освіту» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2000, N 46, ст. 393): Статтю 7 викласти у наступній редакції:

«Стаття 7. Мова навчання і виховання у позашкільній освіті

Мова (мови) навчання і виховання у позашкільній освіті визначається відповідно до Конституції України і Закону України «Про мови».

4) у Господарському процесуальному кодексі України (Відомості Верховної Ради (ВВР), 1992, N 6, ст. 56): Статтю 3 викласти у наступній редакції:

«Стаття 3. Мова судочинства

Мова судочинства визначається відповідно до Конституції України і Закону України «Про мови».

5) у Законі України «Про нотаріат» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 1993, N 39, ст. 383): Статтю 15 викласти у наступній редакції:

«Стаття 15. Мова нотаріального діловодства

Мова нотаріального діловодства визначається відповідно до Конституції України і Закону України «Про мови». Особі, яка звернулася за вчиненням нотаріальної дії і не володіє державною мовою, тексти оформлюваних документів мають бути перекладені для ознайомлення іншою мовою нотаріусом або перекладачем».

4. Кабінету Міністрів України у тримісячний строк з дня набрання чинності цим Законом:

забезпечити видання відповідно до своєї компетенції нормативно-правових актів, що впливають із цього Закону;

привести свої нормативно-правові акти у відповідність із цим Законом;

забезпечити приведення міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади їх нормативно-правових актів у відповідність із цим Законом.

ПРЕЗИДЕНТ УКРАЇНИ

ВІКТОР ЮЩЕНКО

Проект закону України⁵⁴⁵

Вноситься народними депутатами України

Ініціатори законопроекту:

Яворівський Володимир Олександрович

Магіос Марія Василівна

Фаріон Ірина Дмитрівна

Ілленко Андрій Юрійович

Авторський колектив:

Головатий Сергій Петрович

Сироїд Оксана Іванівна

Номер і дата реєстрації: № 1233 від 10.01.2013

ЗАКОН УКРАЇНИ

**«Про функціонування української мови як державної та
порядок застосування інших мов в Україні»**

Верховна Рада України,

засновує на:

Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року та схваленому Всеукраїнським референдумом 1 грудня 1991 року Акті проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 року, якими Україну було проголошено і створено як суверенну національну державу, що розвивається в існуючих кордонах на основі здійснення українською нацією свого невід'ємного права на самовизначення;

Конституції України, яка визначає українську мову як єдину державну мову в Україні (частина перша статті 10) та покладає на державу обов'язок забезпечувати всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України (частина друга статті 10);

рішенні Конституційного Суду України № 10-рп/1999 від 14 грудня 1999 року, яким встановлено, що «українська мова як державна є обов'язковим засобом спілкування на всій території України при здійсненні повноважень органами державної влади

⁵⁴⁵ http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=45410.

та органами місцевого самоврядування (мова актів, роботи, діловодства, документації тощо), а також в інших публічних сферах суспільного життя, які визначаються законом»,

та керуючись:

Європейською Хартією регіональних або міноритарних мов від 5 листопада 1992 року (ратифікована Законом України № 802-IV від 15.05.2003), у якій зазначено, що *«захист і підтримка регіональних або міноритарних мов не повинні здійснюватися на шкоду офіційним мовам і необхідності їх вивчати»* (преамбула);

Пояснювальною доповіддю до Рамкової конвенції про захист національних меншин від 1 лютого 1995 року (ратифікована Законом України № 703/97-ВР від 09.12.1997), у якій зазначено, що *«зобов'язання Сторін щодо застосування мов меншин жодним чином не порушує статусу офіційної мови (офіційних мов) держави»* (пункт 66) і *«насправді знання офіційних мов є чинником суспільної злагоди та єдності»* (пункт 78);

висновком Венеційської Комісії про те, що *«заохочувальна політика щодо державної мови гарантує становлення самобутності загальнодержавної спільноти і, зі свого боку, забезпечує взаєморозуміння – як поміж різними частинами населення, так і всередині кожної з них. Можливість застосовувати офіційну мову на всій території країни має бути забезпечена громадянам також і з метою запобігання дискримінації у здійсненні ними своїх основоположних прав – у тих регіонах, де більшістю населення є особи, що належать до національної меншини»* (CDL-AD(2010)035, параграф 42);

висновком Венеційської Комісії про те, що *«за особливих умов, що склалися в Україні»*, збалансована політика у мовній сфері *«вимагає належних гарантій для збереження державної мови як інструмента для об'єднання суспільства»* (CDL-AD(2011)047, параграф 41);

рекомендацією Венеційської Комісії *«українському законодавчому органу – віднайти істотно прийнятніші способи підтвердження верховенства української мови як єдиної державної мови та вжити додаткових заходів на зміцнення її ролі у середовищі українського суспільства»* (CDL-AD(2011)047, параграф 42);

рішенням Європейського Суду з прав людини у справі, де Суд зазначив: *« [...] більшість Високих Договірних Сторін вирішили*

надати одній чи кільком мовам статус офіційної або державної та визначили їх такими у своїх Конституціях. З урахуванням цього Суд визнає, що для таких держав офіційна мова є однією з фундаментальних конституційних цінностей нарівні з такими цінностями, як територія держави, організаційна побудова держави і державний прапор. [...] держава, надаючи відповідній мові статус офіційної (державної), в принципі бере на себе зобов'язання гарантувати своїм громадянам право безперешкодно користуватися цією мовою для передавання і отримання інформації не лише у їхньому приватному житті, але й у їхньому спілкуванні з органами влади. З цієї точки зору, Суд вважає, що найважливішими понад усе мають бути заходи на захист цієї мови. Іншими словами, у понятті офіційної мови закладене існування певних суб'єктивних прав, що належать носіям цієї мови» (Рішення щодо прийнятності заяви № 71074/01, яку подала Юта Ментцен проти Латвії [Juta MENTZEN also known as MENCENA against Latvia]);

Оцінкою та рекомендаціями Верховного комісара ОБСЄ у справах національних меншин від 20 грудня 2010 року такого змісту: «Державна мова може бути ефективним інструментом для забезпечення злагоди. Відповідно, заохочувальна політика щодо застосування державної мови становить легітимний інтерес держави. Крім того, знання державної мови є вигідним для осіб, що належать до національних меншин. Володіння державною мовою підвищує можливості ефективної участі у житті суспільства на всіх рівнях. Тому особам, що належать до національних меншин, має бути надана можливість опанувати державну мову. Очікується, що всім членам суспільства, включаючи осіб, що належать до національних меншин, доведеться застосовувати державну мову в певних ситуаціях спілкування у публічній сфері відповідно до закону. Іншими словами, у осіб, що належать до національних меншин, немає права вважати, що їм ніколи не доведеться застосовувати державну мову» [пункт 13],
приймає цей Закон.

Розділ I. ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ

Стаття 1. Українська мова – мова українського народу і державна мова в Україні

1. Українська мова – визначальний чинник і головна ознака ідентичності української нації, яка історично впродовж багатьох століть проживає на території України, становить абсолютну більшість населення України, дала офіційну назву державі та є базовим системоутворюючим складником української державності.

2. Джерелом статусу української мови як державної (офіційної) є державне самовизначення української нації.

3. Українська мова є невід'ємним елементом конституційного ладу України як унітарної держави.

Спроби запровадження офіційної багатомовності на національному рівні всупереч Конституції України і встановленій конституційній процедурі є діями, спрямованими на розпалювання міжетнічної ворожнечі, мовний розкол країни, порушення конституційного ладу і територіальної цілісності України.

Публічне приниження чи зневажання української мови є неприпустимими нарівні з наругою над державними символами України.

4. Навмисне спотворення української мови в офіційних документах і текстах, застосування у них української мови з порушенням стандартів української мови, створення перешкод і обмежень у користуванні українською мовою мають наслідком відповідальність, установлену цим Законом.

Стаття 2. Мови національних меншин та регіональні (міноритарні) мови

1. Будь-яка інша мова, що застосовується в Україні, окрім української мови як мови титульної нації та мов інших корінних народів України, для цілей цього Закону є іноземною мовою.

2. Мовою національної меншини України є іноземна мова, яку громадяни України, що за своїм етнічним походженням не є українцями, історично та упродовж багатьох поколінь застосовували в Україні як свою материнську мову.

3. Регіональною (міноритарною) мовою в Україні є мова, відмінна від української та яка традиційно застосовувалася в межах території України громадянами України, що становлять кількісно меншу групу, ніж решта населення України. Діалекти та говірки української мови, а також мови мігрантів не є регіональними (міноритарними) мовами.

4. Будь-які заходи на розвиток, застосування і захист мов національних меншин чи регіональних (міноритарних) мов не повинні здійснюватися на шкоду українській мові як державній (офіційній) та не повинні перешкоджати її вивченню.

Стаття 3. Завдання Закону

1. Завданням цього Закону є забезпечення державою:

1) утвердження української мови як державної на всій території України у всіх публічних сферах суспільного життя, визначених цим Законом, а також у міжнародному спілкуванні та при здійсненні посадовими особами представницьких функцій;

2) консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури;

3) зміцнення функції державної мови як мови громадянства – інструмента об'єднання українського суспільства, засобу зміцнення державної єдності України, її державної незалежності та національної безпеки;

4) утвердження і підтримка української мови як самобутньої мови титульної нації, скеровані на:

а) досконале володіння українською мовою громадянами України;

б) правильне вживання української мови відповідно до вимог українського правопису;

в) запобігання вульгаризації української мови та змішування її з іншими мовами;

г) поширення знань про українську мову та її роль у розвитку української та європейської культур;

г) зміцнення поваги до діалектів та говірок української мови, запобігання їх зникненню;

- д) поширення української мови у світі;
  - е) сприяння у вивченні української мови в Україні та за кордоном.
  - 5) утвердження української мови як мови міжетнічного спілкування і порозуміння в Україні;
  - 6) вільний розвиток і застосування мов національних меншин України;
  - 7) захист регіональних (міноритарних) мов, що опинилися під загрозою зникнення – відповідно до цілей та принципів, визначених Європейською Хартією регіональних або міноритарних мов;
  - 8) підтримання мовного розмаїття українського суспільства та міжкультурного діалогу;
  - 9) запобігання дискримінації особи за мовною ознакою;
  - 10) сприяння у задоволенні мовних потреб закордонних українців у країнах їхнього поселення.
2. Держава гарантує розвиток української мови жестів для спілкування із людьми, які мають вади слуху.

Стаття 4. Сфера дії Закону

1. Цей Закон регулює функціонування української мови як державної у публічних сферах суспільного життя та порядок застосування інших мов в Україні.
2. Дія цього Закону не поширюється на мову релігійних обрядів та на сферу приватного спілкування між особами.
3. Порядок функціонування української мови як державної у публічних сферах суспільного життя та застосування інших мов в Україні визначається виключно цим законом і не може бути предметом регулювання підзаконних актів органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим чи органів місцевого самоврядування.

Розділ II. УКРАЇНСЬКА МОВА – МОВА ГРОМАДЯНСТВА УКРАЇНИ

Стаття 5. Обов'язок громадянина України володіти українською мовою

1. Кожний громадянин України зобов'язаний володіти українською мовою як мовою свого громадянства.

2. Держава забезпечує кожному громадянину України можливості оволодіння українською мовою через систему закладів дошкільної, загальної шкільної та вищої освіти.

3. Держава забезпечує можливість вільно опанувати українську мову громадянами, які внаслідок історичних обставин у минулому були позбавлені змоги оволодіти українською мовою. Доступ до опанування українською мовою забезпечує Центр української мови відповідно до методики, визначеної Національною комісією зі стандартів державної мови.

4. Обов'язковими є вільне володіння українською мовою та підтвердження необхідного рівня володіння нею для того, щоб громадянин України обійняв посаду:

- 1) Президента України;
- 2) народного депутата України;
- 3) Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини;
- 4) Уповноваженого із захисту державної мови, мов національних меншин, регіональних (міноритарних) мов;
- 5) члена Національної комісії зі стандартів державної мови;
- 6) члена Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення;
- 7) члена Вищої ради юстиції;
- 8) члена Центральної виборчої комісії;
- 9) судді Конституційного Суду України;
- 10) судді суду загальної юрисдикції;
- 11) члена Кабінету Міністрів України;
- 12) депутата Верховної Ради Автономної Республіки Крим;
- 13) депутата місцевої ради;

- 14) керівника вищого навчального закладу державної та комунальної форм власності;
- 15) члена Ради Міністрів Автономної Республіки Крим;
- 16) державного службовця відповідно до класифікації посад;
- 17) службовця органу місцевого самоврядування відповідно до класифікації посад;
- 18) адвоката;
- 19) нотаріуса;
- 20) прокурора;
- 21) помічника народного депутата України;
- 22) помічника депутата Верховної Ради Автономної Республіки Крим;
- 23) посадової і службової особи та працівника державного і комунального підприємства, установи та організації, а також іншого суб'єкта господарювання державної та комунальної форм власності.

Рівень володіння українською мовою, необхідний для того, щоб обійняти відповідну посаду, визначає Національна комісія зі стандартів державної мови. Складання іспиту на рівень володіння українською мовою, необхідний для того, щоб обійняти відповідну посаду, здійснюється в Центрі української мови.

Стаття 6. Обов'язок володіти українською мовою для набуття громадянства України

1 Особа, яка має намір набути громадянство України, зобов'язана засвідчити відповідний рівень володіння українською мовою.

2. Рівень володіння українською мовою, необхідний для набуття громадянства України, визначає Національна комісія зі стандартів державної мови.

3. Складання іспиту на рівень володіння українською мовою, необхідний для набуття громадянства України, здійснюється в Центрі української мови.

Стаття 7. Мова документів, що посвідчують особу громадянина України

1. Документи, що посвідчують особу громадянина України, виконуються українською мовою, окрім випадків, визначених цим Законом та міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надала Верховна Рада України.

2. Громадяни України, які за своїм етнічним походженням не є українцями і материнська мова яких є відмінною від української, мають право у документах, що посвідчують особу громадянина України, використовувати своє прізвище, ім'я та по батькові у фонетичному звучанні материнською мовою за допомогою літер української абетки із дотриманням вимог транслітерації.

**Розділ III. МОВА ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ,
ОРГАНІВ ВЛАДИ АВТОНОМНОЇ РЕСПУБЛІКИ КРИМ,
ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ,
ДЕРЖАВНИХ І КОМУНАЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ,
УСТАНОВ ТА ОРГАНІЗАЦІЙ, ІНШИХ СУБ'ЄКТІВ
ГОСПОДАРЮВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ І КОМУНАЛЬНОЇ
ФОРМ ВЛАСНОСТІ****Стаття 8. Власна назва національного парламенту України**

1. Власною назвою українського національного парламенту як єдиного органу законодавчої влади в Україні є «Верховна Рада України». Ця назва не перекладається на іноземні мови, а передається іноземними мовами за допомогою літер абетки відповідної мови у фонетичному звучанні українською мовою із дотриманням вимог транслітерації.

Стаття 9. Офіційні назви органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим і органів місцевого самоврядування в Україні, державних і комунальних підприємств, установ та організацій, інших суб'єктів господарювання державної і комунальної форм власності

1. Офіційні назви органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим і органів місцевого самоврядування в Україні, державних і комунальних підприємств, установ та організацій, інших суб'єктів господарювання державної і комунальної форм власності утворюються і позначаються українською мовою.

2. Написи офіційних назв органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим і органів місцевого самоврядування в Україні, державних і комунальних підприємств, установ та організацій, інших суб'єктів господарювання державної і комунальної форм власності на печатках, штампах, штемпелях, офіційних бланках і вивісках виконуються українською мовою.

3. Поряд з українською мовою офіційні назви органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим і органів місцевого самоврядування в Україні, державних і комунальних підприємств, установ та організацій, інших суб'єктів господарювання державної і комунальної форм власності можуть позначатися англійською мовою як однією з офіційних мов європейських інститутів. На вивісках і офіційних бланках назви, виконані англійською мовою, подаються з лівого боку або внизу.

Стаття 10. Мова міжнародних договорів України

1. Міжнародні двосторонні договори України укладаються українською мовою та мовою іншої сторони, якщо інше не передбачено самим міжнародним договором.

2. Міжнародні багатосторонні договори укладаються українською мовою та, за домовленістю сторін, іншими мовами.

Стаття 11. Мова актів, діловодства та документообігу

1. Мовою нормативно-правових та нормативно-розпорядчих актів органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим і органів місцевого самоврядування в Україні є українська мова.

2. Органи державної влади, органи влади Автономної Республіки Крим і органи місцевого самоврядування в Україні складають проекти нормативно-правових та нормативно-розпорядчих

актів відповідно до стандартів української правничої термінології. Стандарти української правничої термінології визначає Національна комісія зі стандартів державної мови.

3. Нормативно-правові та нормативно-розпорядчі акти органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим і органів місцевого самоврядування оприлюднюються українською мовою.

4. Мовою внутрішніх актів, що регулюють діяльність органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим і органів місцевого самоврядування в Україні, державних і комунальних підприємств, установ та організацій, інших суб'єктів господарювання державної і комунальної форм власності, їхніх посадових і службових осіб та працівників є українська мова.

5. Органи державної влади, органи влади Автономної Республіки Крим і органи місцевого самоврядування в Україні, державні й комунальні підприємства, установи та організації, інші суб'єкти господарювання державної і комунальної форм власності беруть до розгляду документи, складені українською мовою, окрім випадків, визначених процесуальними кодексами та цим Законом.

6. Органи державної влади, органи влади Автономної Республіки Крим і органи місцевого самоврядування в Україні, державні й комунальні підприємства, установи та організації, інші суб'єкти господарювання державної і комунальної форм власності у листуванні з адресатами за межами України можуть застосовувати іноземну мову.

7. У місцевостях традиційного поселення осіб, що належать до національної меншини і чисельність яких становить не менше ніж 50% членів громади села, селища або міста районного значення, орган місцевого самоврядування застосовує поряд із українською мовою національної меншини або регіональну (міноритарну) мову для складання нормативно-правових, нормативно-розпорядчих актів, внутрішніх актів, які регулюють їхню діяльність, для діловодства та документообігу. Орган місцевого самоврядування відповідної територіальної громади ухвалює рішення про застосування поряд з українською мовою національної меншини або

регіональної (міноритарної) мови упродовж 30 днів від дати надходження відповідного подання громадського об'єднання, яке представляє інтереси національної меншини і місцезнаходженням якого є відповідне село, селище, місто районного значення.

Порядок застосування мови національної меншини або регіональної (міноритарної) мови поширюється на комунальні підприємства, установи та організації, інші суб'єкти господарювання комунальної форми власності такого органу.

Орган місцевого самоврядування, який поряд з українською мовою застосовує мову національної меншини або регіональну (міноритарну) мову, а також комунальні підприємства, установи та організації, інші суб'єкти господарювання комунальної форми власності такого органу листуються із органами державної влади та іншими органами місцевого самоврядування українською мовою.

8. У випадку якщо нормативно-правовий чи нормативно-розпорядчий акт органу місцевого самоврядування був складений українською мовою та мовою національної меншини або регіональною (міноритарною) мовою, орган місцевого самоврядування оприлюднює його українською мовою та мовою національної меншини або регіональною (міноритарною) мовою. Розмір шрифту друкованого тексту нормативно-правового чи нормативно-розпорядчого акта українською мовою не може бути меншим за розмір шрифту тексту мовою національної меншини або регіональною (міноритарною) мовою.

Стаття 12. Мова засідань, заходів, зустрічей і робочого спілкування

1. Мовою засідань, заходів, зустрічей і робочого спілкування в органах державної влади, органах влади Автономної Республіки Крим і органах місцевого самоврядування в Україні, на державних і комунальних підприємствах, в установах та організаціях, інших суб'єктах господарювання державної і комунальної форм власності є українська мова.

2. У випадку якщо організатор засідання, заходу або зустрічі вважає, що мовою засідання, заходу або зустрічі має бути іноземна мова, він забезпечує переклад на українську мову.

3. У випадку якщо під час засідання, заходу або зустрічі застосовується іноземна мова, організатор засідання, заходу або зустрічі зобов'язаний забезпечити переклад на українську мову, коли цього вимагає хоча б один учасник засідання, заходу або зустрічі.

4. Під час заходів за участі іноземної фізичної чи юридичної особи, організованих органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування України, державними чи комунальними підприємствами, установами та організаціями, іншими суб'єктами господарювання державної чи комунальної форм власності, однією з робочих мов обов'язково є українська. Переклад на українську мову забезпечує організатор заходу.

5. У місцевостях традиційного поселення осіб, що належать до національної меншини і чисельність яких становить не менше ніж 50% членів громади села, селища або міста районного значення, орган місцевого самоврядування застосовує поряд з українською мову національної меншини або регіональну (міноритарну) мову для проведення засідань, заходів, зустрічей і робочого спілкування. Орган місцевого самоврядування відповідної територіальної громади ухвалює рішення про застосування поряд з українською мови національної меншини або регіональної (міноритарної) мови впродовж 30 днів від дати надходження відповідного подання громадського об'єднання, яке представляє інтереси національної меншини і місцезнаходженням якого є відповідне село, селище, місто районного значення.

Порядок застосування мови національної меншини або регіональної (міноритарної) мови поширюється на комунальні підприємства, установи та організації, інші суб'єкти господарювання комунальної форми власності такого органу.

Орган місцевого самоврядування, комунальне підприємство, установа та організація, інший суб'єкт господарювання комунальної форми власності зобов'язаний забезпечити переклад на

українську мову засідання, заходу або зустрічі на вимогу хоча б одного учасника засідання, заходу або зустрічі.

Мовою засідань, заходів та зустрічей в органах місцевого самоврядування за участю посадових і службових осіб органів державної влади, державних підприємств, установ та організацій, інших суб'єктів господарювання державної форми власності є українська мова.

Стаття 13. Мова судочинства

1. Мовою судочинства в Україні є українська мова.

2. У судовому процесі може застосовуватися іноземна мова, відповідно до умов, визначених процесуальними кодексами України.

3. Суди складають рішення українською мовою, відповідно до норм українського правопису та стандартів української правничої термінології. Український правопис та стандарти української правничої термінології визначає Національна комісія зі стандартів державної мови.

4. Рішення судів оприлюднюються українською мовою.

5. Мова розгляду справи арбітражем (третейським судом) визначається відповідно до Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж».

Стаття 14. Мова в Збройних Силах України

1. Мовою Збройних Сил України є українська мова.

2. Відповідно до міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких надала Верховна Рада України, у Збройних Силах України може застосовуватись іноземна мова у зв'язку із участю підрозділів Збройних Сил України у міжнародних військових формуваннях.

Стаття 15. Мова на державному кордоні України

1. Мовою контролю при перетині державного кордону України є українська та іноземна мови.

2. При перетині громадянами України державного кордону України прикордонний, митний та інші види контролю здійснюються українською мовою.

3. При перетині іноземцями державного кордону України прикордонний, митний та інші види контролю здійснюються іноземною мовою, яку розуміє посадова чи службова особа на пункті пропуску через державний кордон України.

Стаття 16. Мова поштового зв'язку

1. Мовою поштового зв'язку в Україні є українська мова.

2. Іноземні мови у поштовому зв'язку в Україні застосовуються відповідно до вимог міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких надала Верховна Рада України.

3. У межах Автономної Республіки Крим у поштовому зв'язку поряд з українською мовою застосовується іноземна мова відповідно до умов, визначених Конституцією Автономної Республіки Крим.

Стаття 17. Мова послуг у сфері телекомунікацій

1. Мовою послуг у сфері телекомунікацій в Україні є українська мова.

2. Текст телеграми, що надсилається з України, може бути складений будь-якою мовою з використанням літер української або латинської абетки.

3. Адреси відправника та одержувача телеграм, що пересилаються в межах України, позначаються українською мовою.

4. Міжнародні повідомлення, які передаються через телекомунікаційні мережі загального користування, обробляються із застосуванням мов, визначених міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надала Верховна Рада України.

Стаття 18. Мова послуг на транспорті

1. Мовою послуг на транспорті в Україні є українська мова.

2. Проїзні документи для пасажирських та вантажних перевезень у межах території України складаються українською

мовою. Проїзні документи для міжнародних пасажирських та вантажних перевезень можуть складатися іноземною мовою відповідно до умов, визначених міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надала Верховна Рада України.

3. Зареєстровані в Україні перевізники під час перевезення пасажирів усіма видами транспорту надають послуги українською мовою. Особа може звернутися по послугу на транспорті іноземною мовою, яку розуміє посадова особа чи працівник перевізника.

Стаття 19. Мова звернень фізичних і юридичних осіб

1. Кожен в Україні має право звертатися українською мовою усно та письмово до органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим і органів місцевого самоврядування, державних і комунальних підприємств, установ та організацій, інших суб'єктів господарювання державної і комунальної форм власності, їхніх посадових чи службових осіб із пропозиціями (зауваженнями), заявами (клопотаннями) і скаргами.

2. Органи державної влади, органи влади Автономної Республіки Крим і органи місцевого самоврядування, державні й комунальні підприємства, установи та організації, інші суб'єкти господарювання державної і комунальної форм власності приймають до розгляду письмові пропозиції (зауваження), заяви (клопотання) і скарги, складені українською мовою, окрім випадків, визначених цим Законом і процесуальними кодексами.

3. Органи державної влади, органи влади Автономної Республіки Крим і органи місцевого самоврядування, державні й комунальні підприємства, установи та організації, інші суб'єкти господарювання державної і комунальної форм власності приймають до розгляду письмові пропозиції (зауваження), заяви (клопотання) і скарги, складені іноземною мовою за умови одночасного подання перекладу українською мовою. У визначених законом випадках органи державної влади, органи влади Автономної Республіки Крим і органи місцевого самоврядування, державні й комунальні підприємства, установи та організації, інші суб'єкти господарювання державної і комунальної форм власності можуть вимагати

нотаріального посвідчення перекладу документа, складеного іноземною мовою.

4. У місцевостях традиційного поселення осіб, що належать до національної меншини і чисельність яких становить не менше ніж 50% членів громади села, селища або міста районного значення, орган місцевого самоврядування приймає письмові пропозиції (зауваження), заяви (клопотання) і скарги, складені українською мовою і мовою національної меншини або регіональною (міноритарною) мовою. Орган місцевого самоврядування відповідної територіальної громади ухвалює рішення про прийняття письмових пропозицій (зауважень), заяв (клопотань) і скарг, складених українською мовою і мовою національної меншини або регіональною (міноритарною) мовою впродовж 30 днів від дати надходження відповідного подання громадського об'єднання, яке представляє інтереси національної меншини і місцезнаходженням якого є відповідне село, селище, місто районного значення.

Порядок прийняття письмових пропозицій (зауважень), заяв (клопотань) і скарг, складених українською мовою і мовою національної меншини або регіональною (міноритарною) мовою поширюється на комунальні підприємства, установи та організації, інші суб'єкти господарювання комунальної форми власності такого органу.

5. Особа може звертатися з усними пропозиціями (зауваженнями), заявами (клопотаннями) і скаргами до посадових чи службових осіб органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим і органів місцевого самоврядування в Україні, державних і комунальних підприємств, установ та організацій, інших суб'єктів господарювання державної і комунальної форм власності українською або іноземною мовою, яку розуміє посадова чи службова особа. У випадку якщо особа, яка звертається з усною пропозицією (зауваженням), заявою (клопотанням) і скаргою, та посадова чи службова особа не дійдуть згоди щодо мови звернення, посадова чи службова особа залучає перекладача. Вартість послуг перекладача відшкодовує особа, яка недостатньо володіє українською мовою.

Стаття 20. Вимоги щодо володіння українською мовою

1. Посадові й службові особи та працівники органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим і органів місцевого самоврядування в Україні, державних і комунальних підприємств, установ та організацій, інших суб'єктів господарювання державної і комунальної форм власності зобов'язані володіти українською мовою на рівні, достатньому для виконання їхніх посадових і професійних обов'язків.

2. Вимоги щодо відповідного рівня володіння українською мовою, що висуваються відносно посадових і службових осіб та працівників органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим і органів місцевого самоврядування в Україні, державних і комунальних підприємств, установ та організацій, інших суб'єктів господарювання державної і комунальної форм власності, визначає Національна комісія зі стандартів державної мови.

3. Перевірку рівня володіння українською мовою посадовими і службовими особами та працівниками органів державної влади і органів місцевого самоврядування в Україні, державних і комунальних підприємств, установ та організацій, інших суб'єктів господарювання державної і комунальної форм власності здійснює Центр української мови.

Розділ IV. МОВА ОСВІТИ ТА НАУКИ

Стаття 21. Право громадян України на отримання освіти українською мовою

1. Кожний громадянин України має право отримати освіту українською мовою.

2. Держава забезпечує кожному громадянину України право отримати освіту українською мовою у державних та комунальних дошкільних, загальних середніх та вищих навчальних закладах.

Стаття 22. Мова дошкільної освіти

1. Мовою дошкільної освіти у державних та комунальних дошкільних навчальних закладах є українська мова.

2. У місцевостях традиційного поселення осіб, що належать до національної меншини і чисельність яких становить не менше ніж 50% громади села, селища або міста районного значення, мовою загальної середньої освіти у державних та комунальних дошкільних навчальних закладах може бути поряд з українською мовою також і відповідна мова національної меншини або відповідна регіональна (міноритарна) мова, яка запроваджується як мова дошкільної освіти на підставі подання громадського об'єднання, що представляє інтереси національної меншини і місцезнаходженням якого є відповідне село, селище, місто районного значення. Подання громадського об'єднання, яке представляє інтереси відповідної національної меншини, повинно містити найменування дошкільного навчального закладу, в якому пропонується запровадити мову національної меншини або регіональну (міноритарну) мову як мову дошкільної освіти. Орган державної влади або орган місцевого самоврядування, у підпорядкуванні якого перебуває дошкільний навчальний заклад ухвалює рішення про запровадження мови національної меншини або регіональної (міноритарної) мови як мови дошкільної освіти у відповідному дошкільному навчальному закладі впродовж трьох місяців від дати надходження подання громадського об'єднання, яке представляє інтереси відповідної національної меншини.

Якщо на території села, селища або міста районного значення у місцевостях традиційного поселення осіб, що належать до національної меншини, є лише один дошкільний навчальний заклад, мова національної меншини або відповідна регіональна (міноритарна) мова застосовується як мова дошкільної освіти поряд з українською. У такому дошкільному навчальному закладі обсяг дошкільної освіти українською мовою не може бути меншим ніж обсяг дошкільної освіти відповідною мовою національної меншини або відповідною регіональною (міноритарною) мовою.

3. Мовою дошкільної освіти у приватних дошкільних навчальних закладах є мова, визначена засновником такого навчального закладу.

Стаття 23. Мова загальної середньої освіти

1. Мовою загальної середньої освіти в усіх державних і комунальних загальноосвітніх навчальних закладах є українська мова.

2. У місцевостях традиційного поселення осіб, що належать до національної меншини і чисельність яких становить не менше ніж 50% громади села, селища або міста районного значення, мовою загальної середньої освіти у державних та комунальних загальноосвітніх навчальних закладах може бути поряд з українською також відповідна мова національної меншини або відповідна регіональна (міноритарна) мова, яка запроваджується як мова загальної середньої освіти на вимогу громадського об'єднання, що представляє інтереси національної меншини і місцезнаходженням якого є відповідне село, селище, місто районного значення.

Подання громадського об'єднання, яке представляє інтереси відповідної національної меншини, повинно містити найменування загальноосвітнього навчального закладу, в якому пропонується запровадити мову національної меншини або регіональну (міноритарну) мову як мову загальної середньої освіти поряд з українською. Орган державної влади або орган місцевого самоврядування, у підпорядкуванні якого є загальноосвітній навчальний заклад, ухвалює рішення про запровадження мови національної меншини або регіональної (міноритарної) мови як мови загальної середньої освіти у відповідному загальноосвітньому навчальному закладі впродовж трьох місяців від дати надходження подання громадського об'єднання, яке представляє інтереси відповідної національної меншини.

3. Центральний орган виконавчої влади у справах загальної середньої освіти складає типові навчальні плани для загальноосвітніх навчальних закладів, де мовою загальної середньої освіти поряд з українською є відповідна мова національної меншини або відповідна регіональна (міноритарна) мова.

У загальноосвітніх навчальних закладах, де мовою загальної середньої освіти поряд з українською є відповідна мова національної меншини або відповідна регіональна (міноритарна) мова, навчальні предмети та курси викладаються у такому порядку:

1) у початковій школі – мовою національної меншини або регіональною (міноритарною) мовою;

2) в основній школі – мовою національної меншини або регіональною (міноритарною) та українською мовою;

3) у старшій школі – українською мовою.

У початковій школі загальноосвітніх навчальних закладів, де мовою загальної середньої освіти поряд з українською є відповідна мова національної меншини або відповідна регіональна (міноритарна) мова, українська мова викладається в обсязі, достатньому для подальшого опанування українською мовою навчальних предметів і курсів в основній та старшій школі. Центральний орган виконавчої влади у справах загальної середньої освіти визначає обсяг викладання української мови у початковій школі у загальноосвітніх навчальних закладах, де мовою загальної середньої освіти поряд з українською є відповідна мова національної меншини або відповідна регіональна (міноритарна) мова.

Якщо на території села, селища або міста районного значення у місцевостях традиційного поселення осіб, що належать до національної меншини, є лише один загальноосвітній навчальний заклад, мова національної меншини або відповідна регіональна (міноритарна) мова застосовується як мова загальної середньої освіти у початковій школі поряд з українською. У такому загальноосвітньому навчальному закладі обсяг викладання українською мовою кожного предмета та кожного курсу не може бути меншим за обсяг викладання такого предмета чи курсу відповідною мовою національної меншини або відповідною регіональною (міноритарною) мовою.

В основній школі загальноосвітніх навчальних закладів, де мовою загальної середньої освіти поряд з українською є відповідна мова національної меншини або відповідна регіональна (міноритарна) мова, обсяг викладання українською мовою кожного

предмета та кожного курсу не може бути меншим за обсяг викладання такого предмета чи курсу відповідною мовою національної меншини або відповідною регіональною (міноритарною) мовою. Послідовність викладання кожного предмета та курсу українською мовою та відповідною мовою національної меншини або відповідною регіональною (міноритарною) мовою в основній школі визначає центральний орган виконавчої влади у справах загальної середньої освіти.

4. Мовою загальної середньої освіти у державних та комунальних загальноосвітніх навчальних закладах для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, у спеціальних загальноосвітніх школах (школах-інтернатах) для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, в санаторних школах, школах соціальної реабілітації є українська мова.

5. Мовою загальної середньої освіти у приватних загальноосвітніх навчальних закладах є мова, визначена засновником такого навчального закладу.

Стаття 24. Мова позашкільної освіти

1. Мовою позашкільної освіти в усіх державних і комунальних позашкільних навчальних закладах є українська мова.

2. Мовою позашкільної освіти у приватних позашкільних навчальних закладах є мова, визначена засновником такого навчального закладу.

3. Громадяни України, які належать до національних меншин, можуть отримувати позашкільну освіту відповідною мовою національної меншини або відповідною регіональною (міноритарною) мовою через національні культурні товариства.

Стаття 25. Мова професійно-технічної освіти

1. Мовою професійно-технічної освіти в усіх державних і комунальних загальноосвітніх навчальних закладах є українська мова.

2. У місцевостях традиційного поселення осіб, що належать до національної меншини і чисельність яких становить не менше ніж 50% громади села, селища або міста районного значення,

мовою професійно-технічної освіти у державних та комунальних загальноосвітніх навчальних закладах може бути поряд з українською також відповідна мова національної меншини або відповідна регіональна (міноритарна) мова, яка запроваджується як мова професійно-технічної освіти на підставі подання громадського об'єднання, що представляє інтереси національної меншини і місцезнаходження якого є відповідне село, селище, місто районного значення.

Подання громадського об'єднання, яке представляє інтереси відповідної національної меншини, повинно містити найменування професійно-технічного навчального закладу, в якому пропонується запровадити мову національної меншини або регіональну (міноритарну) мову як мову професійно-технічної освіти поряд з українською. Орган державної влади або орган місцевого самоврядування, у підпорядкуванні якого є професійно-технічний навчальний заклад, ухвалює рішення про запровадження мови національної меншини або регіональної (міноритарної) мови як мови професійно-технічної освіти у відповідному професійно-технічному навчальному закладі впродовж трьох місяців від дати надходження подання громадського об'єднання, яке представляє інтереси відповідної національної меншини.

3. Центральний орган виконавчої влади у справах професійно-технічної освіти складає типові навчальні плани для професійно-технічних навчальних закладів, де мовою загальної середньої освіти поряд з українською є відповідна мова національної меншини або відповідна регіональна (міноритарна) мова.

4. У професійно-технічних навчальних закладах, де мовою професійно-технічної освіти поряд з українською є відповідна мова національної меншини або відповідна регіональна (міноритарна) мова, обсяг часу, відведений на викладання предметів українською мовою, не може бути меншим за обсяг часу, відведений на викладання предметів відповідною мовою національної меншини або відповідною регіональною (міноритарною) мовою.

5. Мовою професійно-технічної освіти у приватних загально-освітніх навчальних закладах є мова, визначена засновником такого навчального закладу.

Стаття 26. Мова вищої освіти

1. Мовою вищої освіти у державних та комунальних вищих навчальних закладах є українська мова.

2. Державні та комунальні вищі навчальні заклади можуть застосовувати іноземні мови для викладання вибіркової частини змісту навчання.

3. Мовою вищої освіти у приватних вищих навчальних закладах є мова, визначена засновником такого навчального закладу.

Стаття 27. Мова післядипломної освіти

1. Мовою післядипломної освіти у державних та комунальних вищих навчальних закладах є українська мова.

2. Державні та комунальні вищі навчальні заклади можуть застосовувати іноземні мови для викладання вибіркової частини змісту навчання.

3. Мовою післядипломної освіти у приватних вищих навчальних закладах є мова, визначена засновником такого навчального закладу.

Стаття 28. Мова в науці

1. Мовою навчання в аспірантурі та докторантурі у державних та комунальних вищих навчальних закладах є українська мова.

2. Дисертаційні роботи на здобуття наукового ступеня виконуються та їх захист здійснюється українською мовою.

3. Фундаментальні та прикладні наукові дослідження у державних наукових установах та державних наукових організаціях, а також у державних та комунальних вищих навчальних закладах виконуються українською мовою.

4. Результати фундаментальних та прикладних наукових досліджень, отримані у державних наукових установах та державних наукових організаціях, а також у державних та комунальних

вищих навчальних закладах, публікуються в Україні українською мовою. Інформація про результати фундаментальних та прикладних наукових досліджень може бути перекладена та опублікована іноземною мовою.

Стаття 29. Мова інформатизації

1. Органи державної влади і органи місцевого самоврядування, державні й комунальні підприємства, установи та організації, інші суб'єкти господарювання державної і комунальної форм власності закуповують та встановлюють програмні засоби інформатизації, відтворені українською мовою.

2. Державні та комунальні навчальні заклади використовують для освітніх потреб програмні засоби інформатизації, відтворені українською мовою.

3. Засоби інформатизації в Україні створюються або відтворюються з використанням української технічної термінології. Стандарти української технічної термінології визначає Національна комісія зі стандартів державної мови.

Розділ V. МОВА МЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ, ТА МЕДИЧНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ, ЮРИДИЧНИХ ПОСЛУГ ТА ПРАВОЧИНІВ

Стаття 30. Мова медичної допомоги та медичного обслуговування

1. Мовою медичної допомоги та медичного обслуговування є українська мова.

2. Особа може звертатися по отримання медичної допомоги чи медичного обслуговування українською або іншою мовою, яку розуміє медичний працівник. У випадку якщо особа, яка звертається по отримання медичної допомоги чи медичного обслуговування, та медичний працівник не дійдуть згоди щодо мови надання медичної допомоги чи медичного обслуговування, медичний працівник залучає перекладача. Вартість послуг перекладача відшкодує особа, яка недостатньо володіє українською мовою.

3. Мовою внутрішніх актів, які регулюють діяльність закладів охорони здоров'я, діловодства та документообігу, є українська мова.

4. Заклади охорони здоров'я складають усі документи, які стосуються стану здоров'я пацієнтів, українською мовою.

5. Заклади охорони здоров'я використовують у своїх документах медичну термінологію відповідно до стандартів, визначених Національною комісією зі стандартів державної мови.

Стаття 31. Мова юридичних послуг

1. Мовою юридичних послуг (юридичного консультування, допомоги адвоката, послуг нотаріуса тощо) є українська мова.

2. Особа може звертатися по отримання юридичних послуг українською мовою або іноземною мовою, яку розуміє особа, яка надає юридичні послуги. У випадку якщо особа, яка звертається по отримання юридичних послуг, та особа, яка надає юридичні послуги, не дійдуть згоди щодо мови надання юридичних послуг, особа, яка звертається по отримання юридичних послуг, залучає перекладача. Вартість послуг перекладача відшкодовує особа, яка недостатньо володіє українською мовою.

3. Усі письмові правочини про надання юридичних послуг складаються українською мовою.

4. Українською мовою складаються усі письмові правочини, однією зі сторін яких є юридична особа або фізична особа як суб'єкт підприємницької діяльності.

5. Іноземна мова застосовується для складання правочинів відповідно до умов, визначених міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надала Верховна Рада України.

Розділ VI. МОВА ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ ТА КНИГОДРУКУВАННЯ

Стаття 32. Мова телебачення та радіомовлення

1. Мовлення державних, комунальних та громадських телерадіоорганізацій здійснюється українською мовою.

2. У місцевостях традиційного поселення осіб, що належать до національної меншини громадські та комунальні телерадіоорганізації можуть здійснювати мовлення поряд з українською також відповідною мовою національної меншини або відповідною регіональною (міноритарною) мовою. Обсяг мовлення мовою національної меншини або регіональною (міноритарною) мовою не може перевищувати 50% ефірного часу телерадіоорганізації.

3. Приватні телерадіоорганізації створюють та транслюють телерадіопередачі українською мовою. У разі якщо під час створення телерадіопередачі було повністю чи частково застосовано іноземну мову (мови), телерадіоорганізація транслює таку телерадіопередачу, повністю озвучивши її українською мовою. У разі якщо під час прямої трансляції її учасники послуговуються іноземною мовою (мовами), телерадіоорганізація забезпечує мовлення цієї телерадіопередачі українською мовою за допомогою синхронного або послідовного перекладу.

4. Усі аудіовізуальні твори іноземною мовою, які транслюють приватні телерадіоорганізації, повинні бути дубльовані українською мовою.

5. Для забезпечення права на доступ до інформації особам, що мають вади слуху, державні й комунальні телерадіоорганізації транслюють не менш як 30% телерадіопередач, із супроводом їх субтитрами українською мовою чи у перекладі українською мовою жестів, а усі аудіовізуальні твори – із субтитрами українською мовою.

Стаття 33. Мова друкованих засобів масової інформації

1. Видання друкованих засобів масової інформації, засновниками яких є органи державної влади і органи місцевого самоврядування в Україні, державні й комунальні підприємства, установи та організації, інші суб'єкти господарювання державної і комунальної форм власності, здійснюється українською мовою.

2. Органи місцевого самоврядування, які у своїй діяльності поряд з українською застосовують мову національної меншини або регіональну (міноритарну) мову, а також комунальні підприємства,

установи і організації, інші суб'єкти господарювання комунальної форми власності можуть видавати друковані засоби масової інформації українською мовою та відповідною мовою національної меншини або відповідною регіональною (міноритарною) мовою.

3. У місцевостях традиційного поселення осіб, що належать до національної меншини громадське об'єднання, що представляє інтереси національної меншини і місцезнаходженням якого є відповідне село, селище, місто районного значення, може бути засновником друкованого засобу масової інформації відповідною мовою національної меншини або відповідною регіональною (міноритарною) мовою.

4. Національне культурне товариство може бути засновником друкованого засобу масової інформації та видавати його відповідною мовою національної меншини або відповідною регіональною (міноритарною) мовою.

5. Видання друкованих засобів масової інформації, заснованих громадянами України та юридичними особами, зареєстрованими в Україні, здійснюється українською мовою. У разі якщо засновник друкованого засобу масової інформації має намір поряд з українською мовою застосувати для його видання іноземну мову, то наклад (тираж) іноземною мовою не може перевищувати 15% від загального накладу (тиражу) друкованого засобу масової інформації.

6. Іноземна мова може бути застосована для видання друкованого засобу масової інформації, якщо більшість його засновників є іноземцями, що постійно проживають на території України.

Стаття 34. Книговидання

1. Держава закуповує за кошти державного бюджету України послуги видання, виготовлення та розповсюдження книжкової продукції українською мовою.

2. Держава створює сприятливий податковий режим для видання, виготовлення та розповсюдження книжкової продукції українською мовою та регіональними (міноритарними) мовами корінних народів.

Розділ VII. МОВА ЗАКЛАДІВ КУЛЬТУРИ, КУЛЬТУРНИХ ТА СПОРТИВНИХ ЗАХОДІВ

Стаття 35. Мова музейної справи

1. Мовою музейної справи в Україні є українська мова.
2. Музейний облік у музеях усіх форм власності, зареєстрованих в Україні, здійснюється українською мовою.

3. Письмова та усна інформація про музейні предмети, що демонструються у музеях, зареєстрованих в Україні, подається українською мовою. Поряд з українською мовою інформація про музейні предмети може бути подана іноземною мовою. У письмовій інформації про музейні предмети напис іноземною мовою повинен бути розташований під написом, який виконано українською мовою. Розмір шрифту напису іноземною мовою повинен бути меншим за розмір шрифту напису українською мовою.

4. Вхідні квитки для відвідування музею, а також публічні оголошення про виставки виконуються українською мовою.

5. Інформаційна продукція про музей виконується українською мовою та за потреби – іноземною мовою.

6. Іноземна мова застосовується для виконання інформаційної продукції про музеї відповідно до умов, визначених міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надала Верховна Рада України.

Стаття 36. Мова театральної справи

1. Мовою театральної справи в Україні є українська мова.
2. Театральна постановка іноземною мовою під час вистави у державному чи комунальному театрі супроводжується субтитрами українською мовою.

3. Комунальні театри, засновані органами місцевого самоврядування, які поряд з українською мовою застосовують мову національної меншини або регіональну (міноритарну) мову, можуть здійснювати театральні постановки відповідною мовою національної меншини або відповідною регіональною (міноритарною) мовою без супроводу субтитрів.

4. Інформаційна продукція про театральну постановку чи виставу виконується українською мовою та за потреби – іноземною мовою.

5. Театральні афіші виконуються українською мовою. Поряд з українською мовою на афіші інформація про театральну постановку чи виставу може бути подана іноземною мовою. Напис іноземною мовою на афіші повинен бути розташований під написом, який виконано українською мовою. Розмір шрифту напису іноземною мовою повинен бути меншим за розмір шрифту напису українською мовою.

6. Вхідні квитки для відвідування театру виконуються українською мовою.

Стаття 37. Мова культурних заходів та видовищ

1. Супровід (конферанс) культурних заходів та видовищ в Україні здійснюється українською мовою.

2. У разі якщо супровід (конферанс) культурних заходів та видовищ здійснює особа, яка не володіє українською мовою, такий виступ повинен супроводжуватися перекладом українською мовою.

3. У місцевостях традиційного поселення осіб, що належать до національної меншини і чисельність яких становить не менше ніж 50% громади села, селища або міста районного значення, супровід (конферанс) культурних заходів та видовищ національної меншини може здійснюватися відповідною мовою національної меншини або відповідною регіональною (міноритарною) мовою.

4. Оголошення про культурні заходи та видовища виконуються українською мовою. Поряд з українською мовою інформація про культурний захід чи видовище на оголошенні може бути подана іноземною мовою. Напис іноземною мовою на оголошенні повинен бути розташований під написом, який виконано українською мовою. Розмір шрифту напису іноземною мовою повинен бути меншим за розмір шрифту напису українською мовою.

5. Вхідні квитки для відвідування культурних заходів та видовищ виконуються українською мовою.

Стаття 38. Мова кінематографу

1. Виробництво фільмів в Україні за кошти державного бюджету України здійснюється виключно українською мовою.

2. Усі іноземні фільми, які розповсюджуються та демонструються в Україні, повинні бути дубльовані українською мовою.

3. Кінотеатри можуть демонструвати іноземні фільми мовою оригіналу, супроводжуючи субтитруванням українською мовою. Кількість сеансів іноземного фільму, що демонструється мовою оригіналу, не може перевищувати 10% від загальної кількості сеансів демонстрування цього фільму в кінотеатрі.

4. Кіноафіші та вхідні квитки для відвідування кінотеатрів виконуються українською мовою.

Стаття 39. Мова спортивних заходів

1. Спортивні змагання та ігри проводяться і коментуються українською мовою.

2. Усі оголошення під час спортивних змагань та ігор виконуються українською мовою. Для оголошень під час міжнародних спортивних змагань та ігор поряд з українською може застосовуватись іноземна мова.

3. Вхідні квитки для відвідування спортивних змагань та ігор, а також оголошення чи інша інформаційна продукція про спортивні змагання та ігри виконуються українською мовою. Для виконання вхідних квитків на міжнародні спортивні змагання та ігри, а також для оголошень чи іншої інформаційної продукції про міжнародні спортивні змагання та ігри поряд з українською може застосовуватись іноземна мова.

Розділ VIII. МОВА ТОПОНІМІВ, РЕКЛАМИ, ВІВІСОК І ТАБЛИЧОК**Стаття 40. Мова топонімів**

1. Топоніми (географічні назви, назви адміністративно-територіальних одиниць, залізничних станцій, вулиць, майданів тощо),

розташованих на території України, позначаються українською мовою.

2. Назви географічних об'єктів, розташованих на території України, не перекладаються іноземними мовами, а передаються в офіційних документах, друкованих засобах масової інформації, картографічних, довідкових, енциклопедичних, навчальних та інших виданнях за допомогою літер абетки відповідної іноземної мови у фонетичному звучанні українською мовою із дотриманням вимог транслітерації.

3. Написи на дорожніх знаках, вивісках та інших покажчиках назв географічних об'єктів, розташованих на території України, подаються українською мовою.

4. Написи на покажчиках (дорожніх знаках, вивісках тощо) назв географічних об'єктів на міжнародних автомобільних дорогах на території України, а також на покажчиках територій та об'єктів природно-заповідного фонду України загальнодержавного значення позначаються українською мовою з наведенням їх латиноалфавітного відповідника із дотриманням вимог транслітерації.

5. У місцевостях традиційного поселення осіб, де зберігається застосування історично утворених іноземними мовами географічних назв, на дорожніх знаках, вивісках та інших покажчиках назв географічних об'єктів поряд із написом українською мовою може бути напис назви такого об'єкта мовою національної меншини або регіональною (міноритарною) мовою чи їх латиноалфавітним відповідником. Напис мовою національної меншини, регіональною (міноритарною) мовою або їх латиноалфавітним відповідником повинен бути розташований під назвою, виконаною українською мовою. Розмір шрифту напису мовою національної меншини, регіональною (міноритарною) мовою чи їх латиноалфавітним відповідником повинен бути меншим за розмір шрифту напису українською мовою.

6. Топоніми іншомовного походження позначаються за допомогою літер української абетки у фонетичному звучанні іноземною мовою із дотриманням вимог транслітерації.

7. Топоніми в картографічних виданнях, призначених для використання в Україні, позначаються українською мовою, а у виданнях, призначених для використання в інших країнах – шляхом транслітерації українського написання.

Стаття 41. Мова реклами, вивісок і табличок

1. Мовою зовнішньої та аудіовізуальної реклами є українська мова.

2. Громадська та комунальна телерадіоорганізація, яка здійснює мовлення мовою національної меншини або регіональною (міноритарною) мовою, може застосовувати мову відповідної національної меншини чи відповідну регіональну (міноритарну) мову для аудіовізуальної реклами під час трансляції мовою національної меншини або регіональною (міноритарною) мовою. Аудіовізуальна реклама мовою національної меншини чи регіональною (міноритарною) мовою повинна супроводжуватися субтитрами українською мовою.

3. У місцевості традиційного поселення осіб, що належать до національної меншини і чисельність яких становить не менше ніж 50% громади села, селища або міста районного значення, та орган місцевого самоврядування якої застосовує поряд з українською мовою національної меншини або регіональну (міноритарну) мову, зовнішня реклама поряд з українською мовою може бути виконана мовою відповідної національної меншини чи відповідною регіональною (міноритарною) мовою.

4. Зареєстровані в Україні організації та суб'єкти господарювання приватної форми власності виконують вивіски чи таблички з інформацією про своє зареєстроване найменування, вид своєї діяльності та години своєї роботи українською мовою.

5. У місцевості традиційного поселення осіб, що належать до національної меншини і чисельність яких становить не менше ніж 50% громади села, селища або міста районного значення, та орган місцевого самоврядування якої застосовує поряд з українською мовою національної меншини або регіональну (міноритарну) мову, зареєстровані в Україні організації та суб'єкти господарювання

приватної форми власності для виконання вивісок чи табличок з інформацією про своє зареєстроване найменування, вид своєї діяльності та години своєї роботи поряд з українською можуть застосовувати мову відповідної національної меншини чи відповідну регіональну (міноритарну) мову. У разі якщо вивіски чи таблички виконуються українською мовою та мовою національної меншини чи регіональною (міноритарною) мовою, текст мовою національної меншини чи регіональною (міноритарною) мовою повинен бути розташований під текстом українською мовою. Розмір шрифту напису мовою національної меншини чи регіональною (міноритарною) мовою повинен бути меншим за розмір шрифту напису українською мовою.

Розділ IX. МОВА ОРГАНІЗАЦІЙ ТА СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ ПРИВАТНОЇ ФОРМИ ВЛАСНОСТІ, ЇХНІХ ТОВАРІВ І ПОСЛУГ

Стаття 42. Мова діловодства, документообігу та баз персональних даних

1. Мовою внутрішніх актів, що регулюють діяльність організацій та суб'єктів господарювання приватної форми власності, зареєстрованих в Україні, які виконують функції на основі делегованих повноважень, а також мовою діловодства і документообігу цих організацій та суб'єктів господарювання є українська мова.

2. Зареєстровані в Україні організації та суб'єкти господарювання приватної форми власності застосовують українську мову як мову внутрішніх актів, які регулюють їхню діяльність, а також як мову діловодства і документообігу, якщо їхня діяльність стосується громадської безпеки, здоров'я населення, прав споживачів, трудових прав, охорони праці.

3. Мовою листування організацій та суб'єктів господарювання приватної форми власності, зареєстрованих в Україні, із органами державної влади, органами місцевого самоврядування, державними і комунальними підприємствами, установами та організаціями,

іншими суб'єктами господарювання державної і комунальної форм власності є українська мова.

4. Мовою листування організацій та суб'єктів господарювання приватної форми власності, зареєстрованих в Україні, із органами місцевого самоврядування, які застосовують поряд з українською мову національної меншини або регіональну (міноритарну) мову, з їхніми комунальними підприємствами, установами та організаціями, з іншими суб'єктами господарювання комунальної форми власності може бути мова відповідної національної меншини або відповідна регіональна (міноритарна) мова.

5. Зареєстровані в Україні організації та суб'єкти господарювання приватної форми власності надсилають статистичну інформацію, податкову та іншу звітність до органів державної влади чи органів місцевого самоврядування українською мовою.

6. Зареєстровані в Україні організації та суб'єкти господарювання приватної форми власності ведуть бази персональних даних українською мовою.

Стаття 43. Мова звернень фізичних та юридичних осіб

1. Кожен має право звертатися українською мовою усно та письмово до зареєстрованих в Україні організацій та суб'єктів господарювання приватної форми власності та до їхніх посадових осіб із пропозиціями (зауваженнями), заявами (клопотаннями) і скаргами.

2. Зареєстровані в Україні організації та суб'єкти господарювання приватної форми власності беруть до розгляду письмові пропозиції (зауваження), заяви (клопотання) і скарги, складені українською або іноземною мовою, зрозумілою для посадових осіб таких організацій та суб'єктів господарювання.

3. Особа може звертатися з усними пропозиціями (зауваженнями), заявами (клопотаннями) і скаргами до посадових осіб організацій та суб'єктів господарювання приватної форми власності, зареєстрованих в Україні, українською або іноземною мовою, яку розуміє посадова особа. У випадку якщо особа, яка звертається з усною пропозицією (зауваженням), заявою (клопотанням) і

скаргою та посадова особа не дійдуть згоди щодо мови звернення, посадова особа залучає перекладача. Вартість послуг перекладача відшкодовує особа, яка недостатньо володіє українською мовою.

4. Іноземні працівники, які працюють в Україні, повинні володіти українською мовою на рівні, необхідному для здійснення їхніх професійних обов'язків. У випадку якщо зареєстрована в Україні організація чи суб'єкт господарювання приватної форми власності укладає трудовий договір з іноземцем або особою без громадянства, які недостатньо володіють українською мовою, така організація чи суб'єкт господарювання повинні залучати послуги перекладача.

Стаття 44. Мова товарів та послуг

1. Кожному на території України гарантовано право отримувати інформацію про товари та послуги українською мовою.

2. Зареєстровані в Україні організації та суб'єкти господарювання приватної форми власності надають споживачам інформацію про послуги українською мовою.

3. Зареєстровані в Україні організації та суб'єкти господарювання приватної форми власності можуть поряд з українською застосовувати іноземну мову для надання послуг споживачам. У випадку якщо письмова інформація про послуги надається українською та іноземною мовами, текст іноземною мовою повинен бути розташований під текстом, який виконано українською мовою. Розмір шрифту тексту іноземною мовою повинен бути меншим за розмір шрифту тексту українською мовою.

4. Мовою етикеткування товарів, вироблених в Україні, є українська мова. Товари, імпортовані в Україну, повинні містити інформацію про назву товару, спосіб використання та його склад українською мовою. Якщо інформація про товар надається українською та іноземною мовами, розмір шрифту тексту іноземною мовою не може бути більшим за розмір шрифту тексту українською мовою.

Розділ X. СТАНДАРТИ ДЕРЖАВНОЇ МОВИ

Стаття 45. Національна комісія зі стандартів державної мови

1. З метою опрацювання і утвердження стандартів української мови як державної утворюється Національна комісія зі стандартів державної мови.

2. Завданням Комісії є збереження, розвиток і захист української мови шляхом встановлення стандартів та методів перевірки рівня володіння українською мовою для потреб доступу до визначених законами України посад і професій, для набуття громадянства, а також для працевлаштування іноземців і осіб без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах.

3. Комісія є юридичною особою, має печатку із зображенням Державного Герба України та своїм найменуванням, самостійний баланс та рахунки в органах Державного казначейства України.

Стаття 46. Склад Національної комісії зі стандартів державної мови

1. Комісія є колегіальним державним органом у складі дев'яти членів.

2. До складу Комісії входять:

1) одна особа, призначена керівником центрального органу виконавчої влади у справах юстиції;

2) одна особа, призначена керівником центрального органу виконавчої влади у справах освіти;

3) одна особа, призначена керівником центрального органу виконавчої влади у справах міграції;

4) одна особа, призначена керівником центрального органу виконавчої влади у справах національних меншин;

5) одна особа, призначена керівником центрального органу виконавчої влади у справах державної служби;

6) одна особа, обрана Вищою кваліфікаційною комісією суддів України;

7) три особи, обрані Президією Національної академії наук України.

Перше призначення (обрання) кандидатур на посаду члена Комісії відбувається упродовж трьох місяців після набрання чинності цим законом.

3. Комісія є повноважною за умови призначення (обрання) семи та більше членів.

4. На посаду члена Комісії може бути призначений (обраний) громадянин України, що на момент призначення (обрання) досяг 30 років, володіє державною мовою, має досвід роботи на керівних посадах щонайменше три роки, має науковий ступінь щонайменше кандидата юридичних наук або кандидата наук за однією із таких спеціальностей: українська мова, українська література, загальне мовознавство, перекладознавство.

5. Строк повноважень членів Комісії становить п'ять років. Члени Комісії можуть бути призначені (обрані) на посаду повторно. Члени Комісії не можуть обіймати посаду члена цього органу втретє.

6. Повноваження члена Комісії припиняються у разі:

- 1) закінчення строку, на який його призначено;
- 2) подання особистої заяви про складення повноважень члена Комісії;
- 3) наявності медичного висновку про неможливість виконувати обов'язки за станом здоров'я;
- 4) порушення вимог щодо несумісності;
- 5) набрання законної сили обвинувальним вироком щодо нього;
- 6) припинення громадянства України;
- 7) визнання його безвісно відсутнім або оголошення померлим;
- 8) смерті.

7. Члени Комісії не є державними службовцями. Посади членів Національної комісії зі стандартів державної мови за умовами оплати праці й соціального забезпечення порівняно до посад заступника міністра.

Стаття 47. Вимоги щодо несумісності перебування на посаді члена Національної комісії зі стандартів державної мови

1. Член Комісії не може:

1) мати представницький мандат;

2) займатися іншою оплачуваною або підприємницькою діяльністю (окрім викладацької, наукової і творчої діяльності, медичної практики, інструкторської чи суддівської практики у спорті);

3) входити до складу органу управління чи наглядової ради підприємства або організації, що має на меті одержання прибутку (крім випадків, коли особи здійснюють функції з управління акціями (частками, паями), що належать державі чи територіальній громаді, та представляють інтереси держави чи територіальної громади в раді товариства (спостережній раді), ревізійній комісії господарського товариства).

Стаття 48. Голова Національної комісії зі стандартів державної мови

1. Очолює Комісію Голова, якого обирають члени Комісії зі свого складу.

2. Голову Комісії обирають шляхом таємного голосування строком на три роки із правом повторного обрання. Особа не може бути обрана головою Комісії втретє.

3. Голова Комісії:

1) представляє Комісію у зносинах з органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями;

2) головує на засіданнях Комісії;

3) підписує протоколи засідань Комісії;

4) підписує рішення Комісії.

Стаття 49. Діяльність Національної комісії зі стандартів державної мови

1. Комісія працює у формі засідань. Засідання Комісії відбуваються не рідше ніж один раз на тиждень.

2. Засідання Комісії є повноважним, якщо на ньому присутня більш як половина членів її повного складу.

3. Комісія ухвалює рішення більшістю голосів від свого повного складу. Голова Комісії не бере участі у голосуванні, окрім випадку рівного розподілу голосів. У випадку рівного розподілу голосів голос Голови Комісії є вирішальним.

4. Члени Комісії у період між засіданнями комісії виконують функції відповідно до рішення комісії про розподіл повноважень. Рішення про розподіл повноважень між членами Комісія ухвалює одноставно.

5. Комісія затверджує регламент своєї роботи.

Стаття 50. Повноваження Національної комісії зі стандартів державної мови

1. Комісія має такі повноваження:

1) затверджує стандарти української мови, зокрема:

- а) Правопис української мови та зміни до нього;
- б) стандарти української термінології;
- в) стандарти транскрибування та транслітерації;

2) визначає вимоги до рівнів володіння українською мовою для обрання на посади:

- а) Президента України;
- б) народного депутата України;
- в) депутата Верховної Ради Автономної Республіки Крим;
- г) депутата місцевої ради;
- г) керівника вищого навчального закладу державної та комунальної форм власності;

3) визначає вимоги до рівнів володіння українською мовою для призначення на посади:

- а) судді Конституційного Суду України;
- б) судді суду загальної юрисдикції;
- в) члена Кабінету Міністрів України;
- г) Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини;
- г) Уповноваженого із захисту державної мови, мов національних меншин, регіональних (міноритарних) мов;

д) члена Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення;

е) члена Вищої ради юстиції;

є) члена Національної комісії зі стандартів державної мови;

ж) члена Центральної виборчої комісії;

з) члена Ради Міністрів Автономної Республіки Крим;

і) державного службовця відповідно до класифікації посад;

ї) службовця органу місцевого самоврядування;

й) адвоката;

к) нотаріуса;

л) прокурора;

м) помічника народного депутата України;

н) помічника депутата Верховної Ради Автономної Республіки Крим;

о) посадової і службової особи та працівника державного підприємства, установи та організації, а також іншого суб'єкта господарювання державної форми власності;

4) визначає вимоги до рівнів володіння українською мовою для набуття громадянства України;

5) визначає вимоги до рівнів володіння українською мовою для працевлаштування іноземців та осіб без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах;

6) визначає вимоги до рівнів володіння українською мовою для іноземців та осіб без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, окрім тих, хто отримав середню освіту українською мовою та склав зовнішнє незалежне оцінювання з метою вступу до державних вищих навчальних закладів України;

7) визначає стандарти української мови жестів для спілкування із людьми, які мають вади слуху;

8) затверджує посібники для опанування відповідних рівнів володіння українською мовою;

9) визначає методи перевірки рівня володіння українською мовою;

10) затверджує зразок сертифікату про рівень володіння українською мовою;

11) розглядає скарги щодо результатів іспиту на рівень володіння українською мовою;

12) подає пропозиції Кабінету Міністрів України щодо внесення змін до законодавства, пов'язані із збереженням, захистом та розвитком української мови;

13) здійснює інші повноваження, визначені цим Законом.

Стаття 51. Секретаріат Національної комісії зі стандартів державної мови

1. Діяльність Комісії забезпечує секретаріат.

2. Положення про секретаріат, затверджує Комісія.

3. Структуру і штатну чисельність секретаріату затверджує Комісія у межах видатків на утримання Комісії.

4. Керівника секретаріату призначає на посаду та звільняє з посади Комісія.

5. Працівники секретаріату, яких призначає на посаду та звільняє з посади керівник секретаріату, є державними службовцями.

Стаття 52. Центр української мови

1. Для підтримання стандартів української мови, перевірки та вдосконалення рівня володіння нею Національна комісія зі стандартів державної мови утворює Центр української мови.

2. До сфери компетенції Центру української мови належить:

1) опрацювання вимог до рівнів володіння українською мовою;

2) напрацювання посібників для опанування відповідних рівнів володіння українською мовою;

3) опрацювання методів перевірки рівня володіння українською мовою;

4) організація іспитів з метою перевірки рівня володіння українською мовою;

5) видання сертифікатів про рівень володіння українською мовою;

6) ведення реєстру сертифікатів про рівень володіння українською мовою;

7) надання методичних рекомендацій та роз'яснень щодо вимог до рівнів володіння українською мовою;

8) забезпечення навчання з метою підготовки до складання іспиту для перевірки рівня володіння українською мовою.

3. Керівника Центру української мови призначає на посаду та звільняє з посади Національна комісія зі стандартів державної мови.

4. Положення про Центр української мови затверджує Національна комісія зі стандартів державної мови.

5. Статус та умови оплати праці й соціального забезпечення працівників Центру української мови визначається відповідно до Закону України «Про наукову та науково-технічну діяльність».

Стаття 53. Іспит на рівень володіння українською мовою

1. Рівень володіння українською мовою визначається за результатами іспиту на рівень володіння українською мовою.

2. Складання іспиту на рівень володіння українською мовою здійснюється в електронній формі.

3. За результатами складання іспиту на рівень володіння українською мовою особа отримує сертифікат.

4. Якщо особа незадоволена результатами іспиту, вона може їх оскаржити до Національної комісії зі стандартів державної мови.

Стаття 54. Термінологічний центр української мови

1. Для підтримання та вдосконалення стандартів української мови Національна комісія зі стандартів державної мови утворює Термінологічний центр української мови.

2. До сфери компетенції Термінологічного центру української мови належить:

- 1) ініціювання внесення змін до Правопису української мови;
- 2) напрацювання стандартів української термінології (правничої, медичної, технічної тощо);
- 3) напрацювання стандартів транскрибування українською мовою та транслітерації з української мови;
- 4) напрацювання стандартів української мови жестів.

3. Керівника Термінологічного центру української мови призначає на посаду та звільняє з посади Національна комісія зі стандартів державної мови.

4. Положення про Термінологічний центр української мови затверджує Національна комісія зі стандартів державної мови.

5. Статус та умови оплати праці й соціального забезпечення працівників Термінологічного центру української мови визначається відповідно до Закону України «Про наукову та науково-технічну діяльність».

Розділ XI. ЗАХИСТ ДЕРЖАВНОЇ МОВИ, МОВ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН, РЕГІОНАЛЬНИХ (МІНОРИТАРНИХ) МОВ

Стаття 55. Уповноважений із захисту державної мови, мов національних меншин, регіональних (міноритарних) мов

1. З метою сприяння функціонуванню української мови як державної (офіційної) на всій території України у всіх публічних сферах суспільного життя та забезпечення дотримання порядку застосування мов національних меншин, регіональних (міноритарних) мов діє Уповноважений із захисту державної мови, мов національних меншин, регіональних (міноритарних) мов.

2. Завданнями Уповноваженого із захисту державної мови, мов національних меншин, регіональних (міноритарних) мов є:

1) захист української мови як елементу конституційного ладу від публічного приниження чи зневажання, навмисного спотворення в офіційних документах і текстах, від застосування української мови з порушенням стандартів, вульгаризації та змішування її з іншими мовами;

2) захист права громадян України на отримання українською мовою інформації та послуг в усіх публічних і приватних сферах суспільного життя в Україні та усунення перешкод і обмежень у користуванні українською мовою;

3) контроль за дотриманням порядку застосування мов національних меншин, регіональних (міноритарних) мов.

3. Уповноважений із захисту державної мови, мов національних меншин, регіональних (міноритарних) мов є юридичною особою, має печатку із зображенням Державного Герба України та своїм найменуванням, самостійний баланс та рахунки в органах Державного казначейства України.

Стаття 56. Призначення та звільнення Уповноваженого із захисту державної мови, мов національних меншин, регіональних (міноритарних) мов

1. Уповноваженого із захисту державної мови, мов національних меншин, регіональних (міноритарних) мов призначає на посаду та звільняє з посади Кабінет Міністрів України.

2. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, керівник центрального органу виконавчої влади у справах юстиції та Президія Національної академії наук України подають Кабінетові Міністрів України по одній кандидатурі на посаду Уповноваженого із захисту державної мови, мов національних меншин, регіональних (міноритарних) мов.

3. Подання кандидатур на посаду Уповноваженого із захисту державної мови, мов національних меншин, регіональних (міноритарних) мов завершується за три місяці, що передують завершенню строку повноважень, на який було призначено Уповноваженого із захисту державної мови, мов національних меншин, регіональних (міноритарних) мов. Перше подання кандидатур на посаду Уповноваженого із захисту державної мови, мов національних меншин, регіональних (міноритарних) мов відбувається упродовж трьох місяців після набрання чинності цим Законом.

4. Кандидатом на посаду Уповноваженого із захисту державної мови, мов національних меншин, регіональних (міноритарних) мов може бути рекомендовано громадянина України віком не менше ніж 35 років на день подання, який має диплом про вищу освіту у сферах філології та/або права, володіє державною мовою та однією з офіційних мов європейських інститутів, має високі моральні якості та досвід активної професійної діяльності.

5. Кандидатом на посаду Уповноваженого із захисту державної мови, мов національних меншин, регіональних (міноритарних) мов не може бути рекомендовано особу, яка:

1) публічно вдавалася до висловлювань, що мали ознаки ксенофобії, мовної чи етнічної нетерпимості;

2) була притягнута до відповідальності за порушення вимог цього Закону.

6. Кабінет Міністрів України обговорює всі кандидатури на посаду Уповноваженого із захисту державної мови, мов національних меншин, регіональних (міноритарних) мов і приймає рішення щодо призначення впродовж одного засідання.

7. Перед обговоренням кожен із кандидатів на посаду Уповноваженого із захисту державної мови, мов національних меншин, регіональних (міноритарних) мов має право виступити перед членами Кабінету Міністрів України.

8. Кандидати на посаду Уповноваженого із захисту державної мови, мов національних меншин, регіональних (міноритарних) мов можуть бути присутніми під час обговорення їхніх кандидатур членами Кабінету Міністрів України та під час голосування.

9. Кабінет Міністрів України приймає рішення стосовно призначення на посаду Уповноваженого із захисту державної мови, мов національних меншин, регіональних (міноритарних) мов шляхом таємного голосування особисто членів Кабінету Міністрів. Особа, що заступає відповідного члена Кабінету Міністрів (міністра) на засіданні, не може брати участі у голосуванні.

10. Кабінет Міністрів України призначає на посаду Уповноваженого із захисту державної мови, мов національних меншин, регіональних (міноритарних) мов кандидата, який набрав найбільшу кількість голосів.

11. Кабінет Міністрів України призначає Уповноваженого із захисту державної мови, мов національних меншин, регіональних (міноритарних) мов строком на п'ять років. Особа може бути призначена на посаду Уповноваженого із захисту державної мови, мов національних меншин, регіональних (міноритарних) мов повторно. Особа не може обіймати посаду Уповноваженого із

захисту державної мови, мов національних меншин, регіональних (міноритарних) мов втретє.

12. Повноваження Уповноваженого із захисту державної мови, мов національних меншин, регіональних (міноритарних) мов припиняються у разі:

- 1) закінчення строку, на який його призначено;
- 2) подання особистої заяви про складення повноважень Уповноваженого;
- 3) наявності медичного висновку про неможливість виконувати обов'язки за станом здоров'я;
- 4) порушення вимог щодо несумісності;
- 5) набрання законної сили обвинувальним вироком щодо нього;
- 6) припинення громадянства України;
- 7) визнання його безвісно відсутнім або оголошення померлим;
- 8) смерті.

13. Уповноважений із захисту державної мови, мов національних меншин, регіональних (міноритарних) мов не є державним службовцем. Посаду Уповноваженого із захисту державної мови, мов національних меншин, регіональних (міноритарних) мов за умовами оплати праці й соціального забезпечення привірно до посади міністра.

Стаття 57. Вимоги щодо несумісності зайняття посади Уповноваженого із захисту державної мови, мов національних меншин, регіональних (міноритарних) мов

1. Уповноважений із захисту державної мови, мов національних меншин, регіональних (міноритарних) мов не може:

- 1) мати представницький мандат;
- 2) займатися іншою оплачуваною або підприємницькою діяльністю (крім викладацької, наукової і творчої діяльності, медичної практики, інструкторської та суддівської практики зі спорту);
- 3) входити до складу органу управління чи наглядової ради підприємства або організації, що має на меті одержання прибутку (крім випадків, коли особи здійснюють функції з управління

акціями (частками, паями), що належать державі чи територіальній громаді, та представляють інтереси держави чи територіальної громади в раді товариства (спостережній раді), ревізійній комісії господарського товариства).

4) бути членом політичної партії.

Стаття 58. Служба мовних інспекторів Уповноваженого із захисту державної мови, мов національних меншин, регіональних (міноритарних) мов

1. З метою забезпечення належного контролю за дотриманням стандартів державної мови, застосуванням української мови як державної та застосуванням мов національних меншин, регіональних (міноритарних) мов при Уповноваженому із захисту державної мови, мов національних меншин, регіональних (міноритарних) мов діє відповідна служба у складі 27 мовних інспекторів.

2. Мовних інспекторів добирає на конкурсних засадах і призначає на посаду Уповноважений із захисту державної мови, мов національних меншин, регіональних (міноритарних) мов.

3. Кандидатом на посаду мовного інспектора може бути громадянин України віком не менше ніж 30 років на день подання документів, який отримав освіту у сфері філології або науковий ступінь за однією із таких спеціальностей: українська мова, українська література, загальне мовознавство, перекладознавство.

4. Статус мовних інспекторів визначається цим Законом і Законом України «Про державну службу». За умовами оплати праці й соціального забезпечення мовного інспектора прирівняно до керівника департаменту центрального органу виконавчої влади.

5. Положення про службу мовних інспекторів затверджує Кабінет Міністрів України за поданням Уповноваженого із захисту державної мови, мов національних меншин, регіональних (міноритарних) мов.

Стаття 59. Секретаріат Уповноваженого із захисту державної мови, мов національних меншин, регіональних (міноритарних) мов

1. Для організаційного забезпечення діяльності Уповноваженого із захисту державної мови, мов національних меншин, регіональних (міноритарних) мов діє секретаріат.

2. Положення про секретаріат затверджує Уповноважений із захисту державної мови, мов національних меншин, регіональних (міноритарних) мов.

3. Структуру і штатну чисельність секретаріату затверджує Уповноважений із захисту державної мови, мов національних меншин, регіональних (міноритарних) мов у межах видатків на утримання Уповноваженого із захисту державної мови, мов національних меншин, регіональних (міноритарних) мов.

4. Керівника та працівників секретаріату призначає на посаду та звільняє з посади Уповноважений із захисту державної мови, мов національних меншин, регіональних (міноритарних) мов.

5. Статус працівників секретаріату визначається Законом України «Про державну службу». За умовами оплати праці й соціального забезпечення працівників секретаріату прирівняно до працівників апаратів центральних органів виконавчої влади.

Стаття 60. Захист української мови як елементу конституційного ладу

1. З метою захисту української мови від публічного приниження чи зневажання, навмисного спотворення в офіційних документах і текстах, від її застосування з порушенням вимог стандартів української мови, вульгаризації та змішування її з іншими мовами Уповноважений із захисту державної мови, мов національних меншин, регіональних (міноритарних) мов:

1) здійснює контроль за застосуванням української мови як державної органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування в Україні, державними і комунальними підприємствами, установами та організаціями, іншими суб'єктами господарювання державної і комунальної форм власності, їхніми посадовими і службовими особами, а також організаціями і суб'єктами господарювання приватної форми власності, їхніми посадовими особами та працівниками;

2) надає висновки та рекомендації органам державної влади, органам влади Автономної Республіки Крим та органам місцевого самоврядування в Україні щодо застосування української мови як державної в їхній діяльності;

3) оприлюднює висновки про ознаки публічного приниження чи зневажання української мови у публічних виступах посадових осіб органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування в Україні, державних і комунальних підприємств, установ та організацій, інших суб'єктів господарювання державної і комунальної форм власності, посадовими особами організацій і суб'єктів господарювання приватної форми власності, а також посадовими особами іноземних держав;

4) подає пропозиції Кабінетові Міністрів України щодо внесення змін до законодавства на захист української мови;

5) звертається з поданням до Генеральної прокуратури України з викладенням фактів, що ймовірно містять ознаки діянь, зазначених у параграфах 2 і 3 частини третьої статті 1 цього Закону.

Стаття 61. Захист права громадян України на користування українською мовою

1. Кожен може звернутися до Уповноваженого із захисту державної мови, мов національних меншин, регіональних (міноритарних) мов зі скаргою про порушення права на користування українською мовою.

2. Особа може оскаржити до Уповноваженого із захисту державної мови, мов національних меншин, регіональних (міноритарних) мов рішення, дії або бездіяльність органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування в Україні, державних і комунальних підприємств, установ та організацій, інших суб'єктів господарювання державної і комунальної форм власності, їхніх посадових і службових осіб та працівників, якщо:

1) нормативно-правовий чи нормативно-розпорядчий акт органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим чи органу місцевого самоврядування був прийнятий та

оприлюднений мовою іншою, ніж українська, всупереч вимогам цього Закону, або якщо особа вмотивовано вважає, що мова, якою складено такий акт, не відповідає стандартам української мови;

2) у судовому процесі застосовувалася мова інша, ніж українська;

3) рішення суду було складено мовою іншою, ніж українська, або якщо особа вмотивовано вважає, що мова, якою складено таке рішення, не відповідає стандартам української мови;

4) внутрішній акт, що регулює діяльність органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим чи органів місцевого самоврядування в Україні, державних і комунальних підприємств, установ та організацій, інших суб'єктів господарювання державної і комунальної форм власності, та який стосується прав особи, був прийнятий мовою іншою, ніж українська, всупереч вимогам цього Закону, або якщо особа вмотивовано вважає, що мова, якою складено такий акт, не відповідає стандартам української мови;

5) у відповідь на свої пропозиції (зауваження), заяви (клопотання) і скарги чи інші письмові звернення особа отримала документ мовою іншою, ніж українська, всупереч вимогам цього Закону, або якщо особа вмотивовано вважає, що мова, якою складено такий документ, не відповідає стандартам української мови;

6) посадова чи службова особа або працівник органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим чи органу місцевого самоврядування, державного чи комунальних підприємства, установи та організації, іншого суб'єкта господарювання державної чи комунальної форми власності відмовилися застосувати українську мову в спілкуванні з особою, що скаржиться;

7) під час засідань, заходів чи зустрічей в органах державної влади, органах влади Автономної Республіки Крим, органах місцевого самоврядування в Україні, на державних і комунальних підприємствах, в установах та організаціях, інших суб'єктах господарювання державної і комунальної форм власності застосовувалася мова інша, ніж українська, всупереч вимогам цього Закону;

8) державні та комунальні підприємства, установи й організації, інші суб'єкти господарювання державної і комунальної форм власності, їхні посадові особи або працівники відмовилися надати інформацію про товари та послуги українською мовою.

3. Особа може оскаржити до Уповноваженого із захисту державної мови, мов національних меншин, регіональних (міноритарних) мов рішення, дії або бездіяльність організацій, інших суб'єктів господарювання приватної форми власності, їхніх посадових осіб та працівників якщо:

1) внутрішній акт, що регулює діяльність організацій, інших суб'єктів господарювання приватної форми власності й стосується прав особи, був прийнятий мовою іншою, ніж українська, всупереч вимогам цього Закону, або якщо особа вмотивовано вважає, що мова, якою складено такий акт, не відповідає стандартам української мови;

2) у відповідь на свої пропозиції (зауваження), заяви (клопотання) і скарги чи інші письмові звернення особа отримала документ мовою іншою, ніж українська, всупереч вимогам цього Закону, або якщо особа вмотивовано вважає, що мова, якою складено такий документ, не відповідає стандартам української мови;

3) посадова особа або працівник організації чи суб'єкта господарювання приватної форми власності відмовилися застосувати українську мову в спілкуванні з особою, що скаржиться;

4) організація чи суб'єкт господарювання приватної форми власності, їхня посадова особа або працівник відмовилися надати інформацію про товари та послуги українською мовою.

4. Особа може звернутися до Уповноваженого із захисту державної мови, мов національних меншин, регіональних (міноритарних) мов з інших підстав.

Стаття 62. Контроль за дотриманням порядку застосування мов національних меншин, регіональних (міноритарних) мов

1. Кожен може звернутися до Уповноваженого із захисту державної мови, мов національних меншин, регіональних

(міноритарних) мов зі скаргою про порушення порядку застосування мов національних меншин, регіональних (міноритарних) мов.

2. Особа може оскаржити до Уповноваженого із захисту державної мови, мов національних меншин, регіональних (міноритарних) мов рішення, дії або бездіяльність органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування в Україні, комунальних підприємств, установ та організацій, інших суб'єктів господарювання комунальної форми власності, їхніх посадових осіб, якщо такі рішення, дії або бездіяльність порушують порядок застосування мов національних меншин, регіональних (міноритарних) мов, визначений цим Законом.

Стаття 63. Розгляд скарг Уповноваженим із захисту державної мови, мов національних меншин, регіональних (міноритарних) мов

1. Секретаріат Уповноваженого із захисту державної мови, мов національних меншин, регіональних (міноритарних) мов у день надходження скарги реєструє її і подає на розгляд Уповноваженому із захисту державної мови, мов національних меншин, регіональних (міноритарних) мов.

2. Уповноважений із захисту державної мови, мов національних меншин, регіональних (міноритарних) мов упродовж 10 днів з дня надходження скарги ознайомлюється з інформацією, що міститься в ній. За результатами ознайомлення Уповноважений із захисту державної мови, мов національних меншин, регіональних (міноритарних) мов може прийняти рішення про:

- 1) здійснення мовної експертизи;
- 2) здійснення мовного інспектування;
- 3) залишення скарги без розгляду.

3. За результатами ознайомлення з інформацією, що міститься у скарзі, Уповноважений із захисту державної мови, мов національних меншин, регіональних (міноритарних) мов повідомляє заявника стосовно прийнятого ним рішення.

4. Уповноважений із захисту державної мови, мов національних меншин, регіональних (міноритарних) мов своїм умотивованим рішенням повертає скаргу заявникові без розгляду по суті, якщо:

1) на дії або бездіяльність, наведені у скарзі, не поширюється дія цього Закону;

2) скарга стосується випадків дотримання стандартів української мови під час публічних виступів посадових осіб органів державної влади і органів місцевого самоврядування;

3) наведені у скарзі факти в минулому вже були предметом розгляду і щодо них Уповноважений із захисту державної мови, мов національних меншин, регіональних (міноритарних) мов прийняв рішення;

4) якщо скарга стосовно дотримання стандартів української мови не містить обґрунтування.

5. Уповноважений із захисту державної мови, мов національних меншин, регіональних (міноритарних) мов не розглядає скаргу, які не містять інформації про заявника.

6. Строк розгляду скарги становить 45 днів від дня прийняття рішення про здійснення мовної експертизи чи мовного інспектування. Уповноважений із захисту державної мови, мов національних меншин, регіональних (міноритарних) мов може подовжити строк розгляду скарги, про що невідкладно повідомляє заявника.

7. Уповноважений із захисту державної мови, мов національних меншин, регіональних (міноритарних) мов повідомляє заявника про результати розгляду скарги.

Стаття 64. Підстави здійснення мовної експертизи

1. Уповноважений із захисту державної мови, мов національних меншин, регіональних (міноритарних) мов приймає рішення про здійснення мовної експертизи, якщо предметом оскарження є недотримання стандартів української мови:

1) у нормативно-правовому чи нормативно-розпорядчому акті органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим чи органу місцевого самоврядування;

2) у рішенні суду.

2. Уповноважений із захисту державної мови, мов національних меншин, регіональних (міноритарних) мов може прийняти рішення про здійснення мовної експертизи за власною ініціативою щодо недотримання стандартів української мови:

1) у нормативно-правових чи нормативно-розпорядчих актах органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим чи органів місцевого самоврядування;

2) у рішеннях суду;

3) в освітній та науковій діяльності;

4) у діяльності засобів масової інформації;

5) у діяльності закладів культури;

6) при позначенні топонімів.

3. Уповноважений із захисту державної мови, мов національних меншин, регіональних (міноритарних) мов може прийняти рішення про здійснення мовної експертизи з власної ініціативи щодо дотримання стандартів української мови в інших сферах.

Стаття 65. Мовна експертиза

1. Уповноважений із захисту державної мови, мов національних меншин, регіональних (міноритарних) мов при здійсненні мовної експертизи має право:

1) одержувати на свою вимогу документи чи їх копії та іншу інформацію від органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування в Україні, державних чи комунальних підприємств, установ та організацій, інших суб'єктів господарювання державної чи комунальної форм власності;

2) бути присутнім під час засідань, заходів чи зустрічей в органах державної влади, органах влади Автономної Республіки Крим, органах місцевого самоврядування в Україні, на державних і комунальних підприємствах, в установах та організаціях, інших суб'єктах господарювання державної і комунальної форм власності;

3) одержувати на свою вимогу документи чи їх копії та іншу інформацію від організацій, інших суб'єктів господарювання приватної форми власності;

4) мати безперешкодний доступ до приміщень суб'єктів господарювання приватної форми власності.

2. Органи державної влади, органи влади Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування в Україні, державні й комунальні підприємства, установи та організації, інші суб'єкти господарювання державної і комунальної форм власності, а також організації, інші суб'єкти господарювання приватної форми власності на вимогу Уповноваженого із захисту державної мови, мов національних меншин, регіональних (міноритарних) мов надають документи чи їх копії та іншу необхідну інформацію впродовж 15 днів з дня надходження відповідного запиту.

3. Рішення про результати мовної експертизи складається у формі висновків і рекомендацій Уповноваженого із захисту державної мови, мов національних меншин, регіональних (міноритарних) мов щодо дотримання стандартів української мови.

4. Висновки і рекомендації щодо дотримання стандартів української мови Уповноважений із захисту державної мови, мов національних меншин, регіональних (міноритарних) мов надсилає відповідним органам державної влади, органам влади Автономної Республіки Крим, органам місцевого самоврядування в Україні.

5. Органи державної влади, органи влади Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування в Україні у своїй подальшій нормотворчій та правозастосовній діяльності керуються висновками та рекомендаціями Уповноваженого із захисту державної мови, мов національних меншин, регіональних (міноритарних) мов щодо дотримання стандартів української мови.

6. У випадку якщо мовна експертиза здійснювалася на підставі скарги, що надійшла до Уповноваженого із захисту державної мови, мов національних меншин, регіональних (міноритарних) мов, висновки і рекомендації щодо дотримання стандартів української мови за результатами такої експертизи надсилаються зазначеним особам.

Стаття 66. Підстави здійснення мовного інспектування

1. Уповноважений із захисту державної мови, мов національних меншин, регіональних (міноритарних) мов приймає рішення про здійснення мовного інспектування, якщо предметом оскарження є:

1) недотримання стандартів української мови:

а) у внутрішньому акті, що регулює діяльність органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим чи органу місцевого самоврядування в Україні, державного чи комунального підприємства, установи та організації, іншого суб'єкта господарювання державної чи комунальної форм власності;

б) у відповіді на пропозиції (зауваження), заяви (клопотання) і скарги чи інші письмові звернення особи до органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим чи органу місцевого самоврядування в Україні, державного чи комунального підприємства, установи та організації, іншого суб'єкта господарювання державної чи комунальної форм власності, їхньої посадової чи службової особи;

в) у внутрішньому акті, що регулює діяльність організації, іншого суб'єкта господарювання приватної форми власності;

г) у відповіді на пропозиції (зауваження), заяви (клопотання) і скарги чи інші письмові звернення особи до організації, іншого суб'єкта господарювання приватної форми власності, його посадової особи;

2) застосування у судовому процесі мови іншої, ніж українська, всупереч вимогам цього Закону та процесуальних кодексів України;

3) застосування мови іншої, ніж українська, всупереч вимогам цього Закону – під час засідань, заходів чи зустрічей в органах державної влади, органах влади Автономної Республіки Крим, органах місцевого самоврядування в Україні, на державних і комунальних підприємствах, в установах та організаціях, інших суб'єктах господарювання державної і комунальної форм власності;

4) відмова з боку посадових чи службових осіб або працівників органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим чи органу місцевого самоврядування, державного чи комунального підприємства, установи та організації, іншого суб'єкта господарювання державної чи комунальної форм власності, а також організації чи суб'єкта господарювання приватної форми власності застосовувати українську мову у спілкуванні з особою;

5) відмова з боку державного чи комунального підприємства, установи та організації, іншого суб'єкта господарювання державної чи комунальної форм власності, їхньої посадової особи або працівника, а також організації чи суб'єкта господарювання приватної форми власності, їхньої посадової особи або працівника надати українською мовою інформацію про товари та послуги;

6) інші порушення визначеного цим Законом порядку застосування української мови;

7) порушення визначеного цим Законом порядку застосування мов національних меншин, регіональних (міноритарних) мов.

2. У випадку якщо Уповноважений із захисту державної мови, мов національних меншин, регіональних (міноритарних) мов приймає рішення про здійснення мовного інспектування на підставі ознайомлення з інформацією, що міститься у скарзі, секретаріат за допомогою автоматизованої системи визначає мовного інспектора для здійснення перевірки.

3. Уповноважений із захисту державної мови, мов національних меншин, регіональних (міноритарних) мов здійснює мовне інспектування з власної ініціативи відповідно до щорічного плану. Уповноважений із захисту державної мови, мов національних меншин, регіональних (міноритарних) мов може планувати мовне інспектування за предметним та/або територіальним принципом. Уповноважений із захисту державної мови, мов національних меншин, регіональних (міноритарних) мов оприлюднює щорічний план мовного інспектування.

4. У випадку якщо мовне інспектування здійснюється відповідно до щорічного плану, Уповноважений із захисту державної мови, мов національних меншин, регіональних (міноритарних)

мов призначає мовного інспектора (інспекторів) для здійснення перевірки.

Стаття 67. Мовне інспектування

1. Предметом мовного інспектування є:

- 1) дотримання стандартів української мови;
- 2) дотримання вимог цього Закону щодо порядку застосування української мови;

3) дотримання вимог цього Закону щодо порядку застосування мов національних меншин, регіональних (міноритарних) мов.

2. Мовний інспектор при здійсненні мовного інспектування має право:

1) одержувати на свою вимогу документи чи їх копії та іншу інформацію від органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування в Україні, державних чи комунальних підприємств, установ та організацій, інших суб'єктів господарювання державної чи комунальної форм власності;

2) бути присутнім під час засідань, заходів чи зустрічей в органах державної влади, органах влади Автономної Республіки Крим, органах місцевого самоврядування в Україні, на державних і комунальних підприємствах, в установах та організаціях, інших суб'єктах господарювання державної і комунальної форм власності;

3) одержувати на свою вимогу документи чи їх копії та іншу інформацію від організацій, інших суб'єктів господарювання приватної форми власності;

4) мати безперешкодний доступ до приміщень суб'єктів господарювання приватної форми власності.

3. Органи державної влади, органи влади Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування в Україні, державні й комунальні підприємства, установи та організації, інші суб'єкти господарювання державної і комунальної форм власності, а також організації, інші суб'єкти господарювання приватної форми власності на вимогу мовного інспектора надають документи чи

їх копії, а також іншу інформацію впродовж 15 днів з дня надходження відповідного запиту.

4. Рішення про результати мовного інспектування складається у формі акта.

5. Акт про результати мовного інспектування повинен містити таку інформацію:

- 1) місце складення акта;
- 2) дата складення акта;
- 3) найменування особи, якій адресований акт;
- 4) підстави проведення мовного інспектування;
- 5) опис фактів, виявлених під час інспектування;
- 6) висновок про дотримання або недотримання (порушення):
  - а) стандартів української мови;
  - б) вимог цього Закону щодо порядку застосування української

мови;

в) вимог цього Закону щодо порядку застосування мов національних меншин, регіональних (міноритарних) мов;

7) вид стягнення – у випадку виявлення недотримання (порушення);

- 8) строки виконання стягнення;
- 9) ім'я та посада мовного інспектора;
- 10) умови та порядок оскарження акта.

6. У випадку порушення органом державної влади, органом влади Автономної Республіки Крим чи органом місцевого самоврядування в Україні вимог щодо стандартів та порядку застосування української мови, встановлених статтею 9; частинами четвертою, п'ятою, шостою, сьомою та восьмою статті 11; статтею 12; частиною першою статті 13; частиною першою статті 14; частинами першою та другою статті 15; статтями 19, 20; частинами першою та другою статті 22; частинами першою, другою, третьою та четвертою статті 23; частиною першою статті 24; статтею 25; частинами першою та другою статті 26; частинами першою та другою статей 27, 28, 29, 40 цього Закону мовний інспектор може:

1) рекомендувати відповідному органу внести зміни до відповідних документів із дотриманням стандартів української мови;

2) рекомендувати керівникові відповідного органу направити відповідних посадових, службових осіб чи працівників до Центру української мови для підвищення рівня володіння українською мовою;

3) рекомендувати притягти відповідних посадових чи службових осіб до дисциплінарної відповідальності.

7. У випадку порушення органом державної влади, органом влади Автономної Республіки Крим чи органом місцевого самоврядування в Україні вимог щодо порядку застосування мов національних меншин, регіональних (міноритарних) мов, встановлених частиною сьомою статті 11; частиною п'ятою статті 12; частиною четвертою статті 19; частиною другою статті 22; частиною другою статті 23; частиною другою статті 25 цього Закону мовний інспектор може:

1) рекомендувати відповідному органу внести зміни до відповідних документів із дотриманням стандартів української мови;

2) рекомендувати притягти відповідних посадових чи службових осіб до дисциплінарної відповідальності.

8. У випадку порушення державним чи комунальним підприємством, установою та організацією, іншим суб'єктом господарювання державної чи комунальної форм власності, а також організацією чи суб'єктом господарювання приватної форми власності вимог щодо стандартів та порядку застосування української мови, встановлених частинами четвертою, п'ятою, шостою, сьомою статті 11; статтями 12, 16, 17, 18, 20, 30, 32, 33, 35, 36, 37, 38, 39, 41, 42, 43, 44 цього Закону мовний інспектор може:

1) рекомендувати відповідному суб'єктові господарювання внести зміни до відповідних документів із дотриманням стандартів української мови;

2) застосувати адміністративне стягнення відповідно до Кодексу України «Про адміністративні правопорушення».

9. Акт про результати мовного інспектування є обов'язковим до виконання.

10. Акт про результати мовного інспектування може бути оскаржено у суді.

Розділ XII. ПРИКІНЦЕВІ ПОЛОЖЕННЯ

1. Цей Закон набирає чинності з дня його опублікування, крім: частини першої статті 22, частини першої статті 23, статті 24, частини першої статті 25, статті 26, статті 27 щодо застосування української мови як мови освіти, які вводяться в дію з 1 вересня року наступного після року набрання чинності цим Законом;

частини другої статті 22, частини другої статті 23 та частини другої статті 25 щодо запровадження поряд з українською мови національної меншини, регіональної (міноритарної) мови як мови дошкільної, загальної середньої та професійно-технічної освіти, які вводяться в дію після затвердження відповідних типових навчальних планів центральним органом виконавчої влади у справах освіти;

статті 28 щодо застосування української мови в науці, яка вводиться в дію через шість місяців з дня набрання чинності цим Законом;

статті 29 щодо мови інформатизації, яка вводиться в дію через два роки з дня набрання чинності цим Законом;

статей 30 та 31 щодо мови медичної допомоги, медичного обслуговування та юридичних послуг, які вводяться в дію через рік з дня набрання чинності цим Законом;

статей 32 та 38 щодо мови телебачення, радіомовлення та кінематографу, які вводяться в дію через шість місяців з дня набрання чинності цим Законом;

статті 33 щодо мови друкованих засобів масової інформації, яка вводиться в дію через два роки з дня набрання чинності цим Законом;

статей 35 та 36 щодо мови музейної та театральної справи, які вводяться в дію через рік з дня набрання чинності цим Законом;

частин другої, четвертої, шостої та сьомої статті 40 щодо мови топонімів, які вводяться в дію після затвердження стандартів транскрибування та транслітерації;

частин першої та четвертої статті 41 щодо мови реклами, вивісок та табличок, які вводяться в дію через шість місяців з дня набрання чинності цим Законом;

статті 42 щодо мови діловодства, документообігу та баз персональних даних організацій та суб'єктів господарювання приватної форми власності, яка вводиться в дію через шість місяців з дня набрання чинності цим Законом;

статті 44 щодо мови товарів та послуг організацій та суб'єктів господарювання приватної форми власності, яка вводиться в дію через шість місяців з дня набрання чинності цим Законом;

статті 61, 63, 64, пункту 1 частини першої та частини третьої статті 66, статті 67 щодо контролю за дотриманням стандартів української мови, які вводяться в дію після затвердження стандартів української мови.

2. Органам державної влади, органам влади Автономної Республіки Крим, органам місцевого самоврядування в Україні, державним і комунальним підприємствам, установам і організаціям, іншим суб'єктам господарювання державної форми власності у тримісячний термін забезпечити приведення своїх нормативно-правових, нормативно-розпорядчих та внутрішніх актів, що регулюють їхню діяльність у відповідність із цим Законом;

Розділ XIII. ПЕРЕХІДНІ ПОЛОЖЕННЯ

1. Визнати таким, що втратив чинність:

Закон України «Про засади державної мовної політики» № 5029-VI від 03.07.2012 р.

2. Внести зміни до таких законодавчих актів України:

2.1. Кодекс України про адміністративні правопорушення (Відомості Верховної Ради УРСР, 1984 р., додаток до N 51, ст. 1122) доповнити статтею 188⁴³ та 188⁴⁴ такого змісту:

«Стаття 188⁴³. Порушення законодавства у сфері застосування української мови

Порушення порядку застосування та стандартів української мови у внутрішніх актах, у діловодстві та документообізі з боку організацій та суб'єктів господарювання усіх форм власності –

мають наслідком накладення штрафу на посадових осіб, громадян – суб'єктів підприємницької діяльності – від трьохсот до чотирьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Відмова у наданні українською мовою інформації про товари та послуги з боку суб'єктів господарювання усіх форм власності має наслідком накладення штрафу на службових осіб та працівників – від двохсот до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, посадових осіб, громадян – суб'єктів підприємницької діяльності – від трьохсот до чотирьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Порушення порядку застосування української мови телерадіоорганізаціями та друкованими засобами масової інформації –

мають наслідком накладення штрафу на посадових осіб, громадян – суб'єктів підприємницької діяльності – від трьохсот до чотирьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Порушення порядку застосування української мови культурних та спортивних заходів –

мають наслідком накладення штрафу на посадових осіб, громадян – суб'єктів підприємницької діяльності – від трьохсот до чотирьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Повторне протягом року вчинення порушення з числа зазначених у частинах першій, другій, третій або четвертій цієї статті, за яке особу вже було піддано адміністративному стягненню, –

має наслідком накладення штрафу на громадян від трьохсот до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб, громадян – суб'єктів підприємницької діяльності – від чотирьохсот до семисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Стаття 188⁴⁴. Невиконання законних вимог мовного інспектора

Невиконання законних вимог мовного інспектора щодо усунення порушень законодавства щодо порядку застосування української мови –

має наслідком накладення штрафу на посадових осіб, громадян-суб'єктів підприємницької діяльності від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.»

2.2 У Законі України «Про громадянство України» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, N 13, ст.65) пункт 5 статті 9 викласти у такій редакції:

«5) володіння державною мовою відповідно до рівня, визначеного Національною комісією зі стандартів державної мови. Ця умова не поширюється на осіб, які мають певні фізичні вади (сліпі, глухі, німі);»

2.3 У Законі України «Про вибори Президента України» (Відомості Верховної Ради України, 1999 р., № 14, ст. 81):

частину першу статті 9 викласти у такій редакції:

«1. Президентом України може бути обраний громадянин України, який на день виборів досяг тридцяти п'яти років, має право голосу, володіє державною мовою відповідно до рівня, визначеного Національною комісією зі стандартів державної мови і проживає в Україні протягом десяти останніх перед днем виборів років.»

Частину першу статті 51 доповнити пунктом 7 такого змісту:

«7) сертифіката про рівень володіння українською мовою.»

2.4 У Законі України «Про вибори народних депутатів України» (Відомості Верховної Ради України, 2004 р., № 27-28, ст. 366) частину першу статті 9 викласти у такій редакції:

«1. Депутатом може бути обраний громадянин України, який на день виборів досяг двадцяти одного року, має право голосу і проживає в Україні протягом останніх п'яти років та володіє державною мовою відповідно до рівня, визначеного Національною комісією зі стандартів української мови.»

2.5 У Законі України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» (Відомості Верховної Ради України, 2004 р., № 30-31, ст. 382) частину першу статті 9 викласти у такій редакції

«1. Депутатом, сільським, селищним, міським головою може бути обраний громадянин України, який має право голосу відповідно до статті 70 Конституції України та володіє державною мовою відповідно до рівня, визначеного Національною комісією зі стандартів української мови.»

2.6 У Законі України «Про державну службу» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2012, № 26, ст.273) частину першу статті 15 викласти у такій редакції:

«1. Право на державну службу з урахуванням вимог щодо рівня професійної компетентності, напряму підготовки (спеціальності) та обмежень, установлених цим Законом, мають громадяни України, яким виповнилося 18 років, незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, які володіють державною мовою відповідно до рівня, визначеного Національною комісією зі стандартів української мови.»

2.7 У Законі України «Про службу в органах місцевого самоврядування» (Відомості Верховної Ради України, 2001 р., № 33, ст. 175) частину другу статті 5 викласти у такій редакції:

«На посаду можуть бути призначені особи, які мають відповідну освіту і професійну підготовку, володіють державною мовою відповідно до рівня, визначеного Національною комісією зі стандартів державної мови.»

2.8 У Законі України «Про судоустрій і статус суддів» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2010, N 41-42, N 43, N 44-45, ст.529) частину першу статті 64 викласти у такій редакції:

«1. На посаду судді може бути рекомендований громадянин України, не молодший двадцяти п'яти років, який має вищу юридичну освіту і стаж роботи в галузі права не менш як три роки, проживає в Україні не менш як десять років та володіє державною мовою відповідно до рівня, визначеного Національною комісією зі стандартів української мови.»

2.9 У Законі України «Про Кабінет Міністрів України» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2011, N 9, ст.58):

1) частину першу статті 7 викласти у такій редакції:

«1. Членами Кабінету Міністрів України можуть бути громадяни України, які мають право голосу, вищу освіту та володіють державною мовою відповідно до рівня, визначеного Національною комісією зі стандартів української мови. Не може бути призначена на посаду члена Кабінету Міністрів України особа, яка має судимість, не погашену або не зняту в установленому законом порядку, або на яку протягом останнього року накладалося адміністративне стягнення за вчинення корупційного правопорушення.»

2) частину третю статті 8 доповнити пунктом 7 такого змісту:

«7) сертифікат, що підтверджує рівень володіння державною мовою;»

2.10 У Законі України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1998, N 20, ст.99) частину другу статті 5 викласти у такій редакції:

«Уповноваженим може бути призначено громадянина України, який на день обрання досяг 40 років, володіє державною мовою відповідно до рівня, визначеного Національною комісією зі стандартів української мови, має високі моральні якості, досвід правозахисної діяльності та протягом останніх п'яти років проживає в Україні.»

2.11 У Законі України «Про Вищу раду юстиції» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1998, N 25, ст.146) частину першу статті 6 викласти у такій редакції:

«На посаду члена Вищої ради юстиції може бути рекомендований громадянин України, не молодший тридцяти п'яти років і не старший шістдесяти п'яти років, який проживає в Україні не менш як десять останніх років, володіє державною мовою відповідно до рівня, визначеного Національною комісією зі стандартів державної мови, має вищу юридичну освіту та стаж роботи в галузі права не менше десяти років.»

2.12 У Законі України «Про Національну раду України з питань телебачення і радіомовлення» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1997, N 48, ст.296) частину першу статті 7 викласти у такій редакції:

«1. Членом Національної ради може бути призначений громадянин України з числа кваліфікованих фахівців у галузі журналістики, юриспруденції, телерадіомовлення, управління, представників науки, культури, мистецтва, які мають вищу освіту, стаж роботи у сфері телерадіомовлення, зокрема наукової або педагогічної, не менше п'яти років, володіють державною мовою відповідно до рівня, визначеного Національною комісією зі стандартів державної мови, проживають в Україні протягом останніх десяти

років та на момент призначення не досягли встановленого законом пенсійного віку.»

2.13 У Законі України «Про статус народного депутата України» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1993, N 3, ст. 17) частину другу статті 34 викласти у такій редакції:

«2. Помічником-консультантом народного депутата може бути лише громадянин України, що має середню спеціальну чи вищу освіту і володіє державною мовою відповідно до рівня, визначеного Національною комісією зі стандартів державної мови.»

2.14 У Законі України «Про статус депутата Верховної Ради Автономної Республіки Крим» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2007, № 14, ст.168) частину четверту статті 28 викласти у такій редакції:

«4. Помічником-консультантом депутата може бути лише громадянин України, який має загальну середню, професійно-технічну або вищу освіту і володіє державною мовою відповідно до рівня, визначеного Національною комісією зі стандартів української мови.»

2.15 У Законі України «Про Центральну виборчу комісію» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, № 36, ст.448) частину першу статті 7 викласти у такій редакції:

«1. Членом Комісії може бути громадянин України, який на день призначення досяг двадцяти п'яти років, має право голосу, проживає в Україні не менше п'яти останніх років та володіє державною мовою відповідно до рівня, визначеного Національною комісією зі стандартів української мови.»

2. 16 У законі України «Про Конституційний Суд України» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 49, ст.272) частину першу статті 16 викласти у такій редакції:

«Суддею Конституційного Суду України може бути громадянин України, який на день призначення досяг сорока років, має вищу юридичну освіту, стаж практичної, наукової або педагогічної роботи за фахом не менше десяти років, володіє державною мовою відповідно до рівня, визначеного Національною комісією

зі стандартів державної мови і проживає в Україні протягом останніх двадцяти років.»

2.17 У Законі України «Про Регламент Верховної Ради України» (Відомості Верховної Ради України, 2010 р., №14-15, №16-17, ст.133):

частину четверту статті 2 викласти у такій редакції:

«4. Промовець, який не володіє державною мовою, може виступати іншою мовою. Переклад його виступу на українську мову, забезпечує Апарат Верховної Ради.»

пункт 2 частини третьої статті 173 викласти у такій редакції:

«2) володіє державною мовою на рівні встановленому для обіймання посади народного депутата України;»

2.18 У Законі України «Про звернення громадян» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, N 47, ст.256) статтю 6 викласти у такій редакції:

«Стаття 6. Мова звернень і рішень та відповідей на них

Громадяни мають право звертатися до органів державної влади, місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, об'єднань громадян, посадових осіб українською чи іншою мовою у порядку, визначеному Законом України «Про функціонування української мови як державної та порядок застосування інших мов в Україні».

Рішення щодо звернень громадян та відповіді на них оформляються відповідно до Закону України «Про функціонування української мови як державної та порядок застосування інших мов в Україні.»

2.19 У Законі України «Про Державний реєстр виборців» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2007, N 20, ст.282) частину другу статті 4 викласти у такій редакції:

«2. Для транслітерації прізвищ, імен, по батькові та інших власних назв застосовуються правила транслітерації, встановлені Національною комісією зі стандартів державної мови.»

2.20 У законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» (Відомості Верховної Ради України, 1997 р., № 24, ст. 170) пункт 1 частини б статті 32 викласти у такій редакції:

«1) забезпечення у межах наданих повноважень доступності і безоплатності освіти та медичного обслуговування на відповідній території, можливості навчання в школах поряд з українською мовою національної меншини, регіональною (міноритарною) мовою, вивчення мови національної меншини, регіональної (міноритарної) мови у державних і комунальних навчальних закладах або через національно-культурні товариства;»

2.21 У Законі України «Про поштовий зв'язок» (Відомості Верховної Ради України, 2002 р., № 6, ст. 39) статтю 4 викласти у такій редакції:

«Стаття 4. Вживання мов у сфері надання послуг поштового зв'язку

У сфері надання послуг поштового зв'язку в Україні вживаються українська мова та інші мови у порядку, визначеному Законом України «Про функціонування української мови як державної та порядок застосування інших мов в Україні.

Застосування мов у міжнародному поштовому зв'язку здійснюється відповідно до міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.»

2.22 У Законі України «Про телекомунікації» (Відомості Верховної Ради України, 2004 р., № 12, ст. 155) статтю 7 викласти у такій редакції:

«Стаття 7. Застосування мов у сфері телекомунікацій

1. У сфері надання телекомунікаційних послуг в Україні застосовується українська мова та інші мови відповідно до Закону України «Про функціонування української мови як державної та порядок застосування інших мов в Україні.»

2.23 У Законі України «Про освіту» (Відомості Верховної Ради Української РСР, 1991 р., № 34, ст. 451) статтю 7 викласти у такій редакції:

«Стаття 7. Мова освіти

Мова освіти визначається Конституцією України, та Законом України «Про функціонування української мови як державної та порядок застосування інших мов в Україні.»

2.24 У Законі України «Про дошкільну освіту» (Відомості Верховної Ради України, 2001 р., № 49, ст. 259) статтю 10 викласти у такій редакції:

«Стаття 10. Мова (мови) у дошкільній освіті

Мова (мови) у дошкільній освіті визначається відповідно до Конституції України і Закону України «Про функціонування української мови як державної та порядок застосування інших мов в Україні.»

2.25 У Законі України «Про загальну середню освіту» (Відомості Верховної Ради України, 1999 р., № 28, ст. 230) статтю 7 викласти у такій редакції:

«Стаття 7. Мова (мови) навчання і виховання у загальноосвітніх навчальних закладах

«Мова (мови) навчання і виховання у загальноосвітніх навчальних закладах визначається відповідно до Конституції України і Закону України «Про функціонування української мови як державної та порядок застосування інших мов в Україні.»

2.26 У Законі України «Про позашкільну освіту» (Відомості Верховної Ради України, 2000 р., № 46, ст. 393) статтю 7 викласти у такій редакції:

«Стаття 7. Мова (мови) навчання і виховання у позашкільній освіті

Мова (мови) навчання і виховання у позашкільній освіті визначається відповідно до Конституції України і Закону України «Про функціонування української мови як державної та порядок застосування інших мов в Україні.»

2.27 У Законі України «Про вищу освіту» (Відомості Верховної Ради України, 2002 р., № 20, ст. 134):

абзац перший частини першої статті 39 викласти у такій редакції:

«1. Кандидат на посаду керівника вищого навчального закладу третього або четвертого рівня акредитації повинен бути громадянином України, вільно володіти українською мовою відповідно до рівня, визначеного Національною комісією зі стандартів української мови, мати вчене звання професора, науковий ступінь доктора або кандидата наук і стаж науково-педагогічної діяльності не менше ніж десять років.»

абзац перший частини другої статті 39 викласти у такій редакції:

«2. Кандидат на посаду керівника вищого навчального закладу першого або другого рівня акредитації повинен бути громадянином України, вільно володіти українською мовою відповідно до рівня, визначеного Національною комісією зі стандартів української мови, мати вищу освіту, відповідну підготовку та стаж педагогічної роботи у вищих навчальних закладах відповідного профілю не менше ніж п'ять років.»

2.28 У Законі України «Про нотаріат» (Відомості Верховної Ради України, 1993 р., № 39, ст. 383):

речення перше частини першої статті 3 викласти у такій редакції:

«Нотаріусом може бути громадянин України, який має вищу юридичну освіту, володіє державною мовою відповідно до рівня, визначеного Національною комісією зі стандартів державної мови, має стаж роботи у сфері права не менше трьох років, пройшов стажування протягом одного року в державній нотаріальній конторі або у приватного нотаріуса, склав кваліфікаційний іспит, одержав свідоцтво про право на зайняття нотаріальною діяльністю.»

речення перше частини першої статті 13 викласти у такій редакції:

«Стажистом нотаріуса може бути громадянин України, який має вищу юридичну освіту, має стаж роботи у сфері права не менше трьох років, володіє державною мовою на рівні, необхідному для зайняття посади нотаріуса.»

2.29 У Законі України «Про адвокатуру» (Відомості Верховної Ради України, 1993 р., № 9, ст. 62) частину першу статті 2 викласти у такій редакції:

«Адвокатом може бути особа, яка має вищу юридичну освіту, підтверджену дипломом України або відповідно до міжнародних договорів України дипломом іншої країни, стаж роботи у галузі права не менше двох років, володіє державною мовою відповідно до рівня, визначеного Національною комісією зі стандартів державної мови, склала кваліфікаційні іспити, одержала в Україні свідоцтво про право на зайняття адвокатською діяльністю та прийняла Присягу адвоката України.»

2.30 У Законі України «Про кінематографію» (Відомості Верховної Ради України, 1998 р., № 22, ст. 114) частину другу статті 14 викласти у такій редакції:

«Іноземні фільми перед розповсюдженням в Україні в обов'язковому порядку повинні бути дубльовані або озвучені чи субтитровані державною мовою, вони також можуть бути дубльовані або озвучені чи субтитровані мовами національних меншин у порядку, визначеному Законом України «Про функціонування української мови як державної та порядок застосування інших мов в Україні». Розповсюдження іноземних фільмів здійснюється згідно з законами України та міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.»

2.31 У Законі України «Про телебачення і радіомовлення» (Відомості Верховної Ради України, 1994 р., № 10, ст. 43):

частину другу статті 10 викласти у такій редакції:

«2. Мовлення на певні регіони може здійснюватися також мовою національної меншини, регіональною (міноритарною) мовою у порядку, визначеному Законом України «Про функціонування української мови як державної та порядок застосування інших мов в Україні» що компактно проживають на даній території.»

Частину четверту статті 10 викласти у такій редакції:

«4. Для загальнонаціонального мовлення увесь ефірний часу мовлення ведеться українською мовою.»

2.32 У Законі України «Про інформаційні агентства» (Відомості Верховної Ради України, 1995 р., № 13, ст. 83) статтю 3 викласти у такій редакції:

«Стаття 3. Мова продукції інформаційних агентств

Інформаційні агентства поширюють свою продукцію українською мовою, мовою національної меншини, регіональною (міноритарною) мовою відповідно до вимог, визначених у Законі України «Про функціонування української мови як державної та порядок застосування інших мов в Україні» дотримуючись загальноновизначених етично-моральних норм слововживання.»

2.33 У Законі України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1993, N 1, ст. 1) частину першу статті 4 викласти у такій редакції:

«Друковані засоби масової інформації в Україні видаються державною мовою, а також іншими мовами у порядку, визначеному Законом України «Про функціонування української мови як державної та порядок застосування інших мов в Україні.»

2.34 У Законі України «Про географічні назви» (Відомості Верховної Ради України, 2005 р., № 27, ст. 360):

частину другу статті 6 викласти у такій редакції:

«Унормування географічних назв здійснюється відповідно до Закону України «Про функціонування української мови як державної та порядок застосування інших мов в Україні.»

частини третю, четверту, п'яту, шосту, сьому вилучити.

2.35 У законі України «Про видавничу справу» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1997, N 32, ст.206):

абзац сьомий частини першої статті 3 вилучити;

абзац восьмий частини першої статті 3 викласти у такій редакції:

«здійснення книговидання регіональними (міноритарними) мовами корінних народів України;»

речення друге частини шостої статті 6 викласти у такій редакції:

«Така підтримка надається при вивезенні видавничої продукції, випущеної в Україні українською мовою та регіональними (міноритарними) мовами корінних народів України.»

частину третю статті 8 викласти у такій редакції:

«Держава заохочує підготовку, виготовлення і розповсюдження друкованих видань державною мовою та регіональними (міноритарними) мовами корінних народів України.»

2.36 У Законі України «Про захист прав споживачів» (Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), 1991, N 30, ст.379) пункт 4 частини першої статті 4 викласти у такій редакції:

«4) необхідну, доступну, достовірну та своєчасну інформацію українською мовою про продукцію, її кількість, якість, асортимент, а також про її виробника (виконавця, продавця);».

Голова Верховної Ради України

Проект закону України⁵⁴⁶

Вноситься народним депутатом України

Ініціатор законопроекту:

Литвин Володимир Михайлович

Номер і дата реєстрації: № 1239 від 10.01.2013

ЗАКОН УКРАЇНИ

Про порядок застосування мов в Україні

Цей Закон визначає правові та організаційні засади застосування в Україні державної мови, регіональних мов або мов меншин відповідно до положень Конституції України, Європейської хартії регіональних мов або мов меншин, а також Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин в частині мов національних меншин в Україні.

Розділ I

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 1. Визначення термінів

1. Для цілей цього Закону:

термін державна мова – визначена за Конституцією України мова, вживання якої обов'язкове в органах державного управління та діловодства, установах та організаціях, на підприємствах, у державних та комунальних закладах освіти, науки, культури, у сферах зв'язку та інформатики тощо;

терміни регіональні мови, мови меншин вживаються у значеннях, визначених Європейською хартією регіональних мов або мов меншин.

Стаття 2. Право на мовне самовизначення

1. Право на мовне самовизначення полягає у можливості вільного використання громадянами України державної мови,

---

⁵⁴⁶ Джерело: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JG0YF00A.html.

регіональної мови, мови меншини або мови національної меншини в Україні.

2. Держава забезпечує кожному в Україні незалежно від етнічного походження, національної належності, місця проживання, релігійних переконань можливість оволодіти державною мовою в обсязі, достатньому для інтеграції в суспільство та реалізації громадянських та політичних прав, а також іншою мовою, в обсязі достатньому для розуміння та спілкування.

Стаття 3. Принципи застосування мов в Україні

1. Застосування мов в Україні базується на таких принципах:

1) забезпечення всебічного розвитку, застосування і використання державної мови, її функціонування в усіх сферах суспільного життя на всій території України;

2) визначення вільного розвитку регіональної мови, мови меншини або мови національної меншини в Україні, а також сприяння їх використанню без нанесення шкоди обсягу використання державної мови;

3) підтримання і розвитку культурних взаємин між різними мовними групами;

4) сприяння здійсненню наукових досліджень у сфері розвитку та збереження мов;

6) заохочення до плюрилінгвізму та сприяння вивченню офіційних мов Європейського Союзу, інших мов міжнародного спілкування.

Стаття 4. Державна мова України

1. Державною мовою в Україні є українська мова.

2. Статус української мови як державної є однією із основоположних засад конституційного ладу в Україні.

3. Державна мова застосовується на всій території України при здійсненні повноважень органами державної влади та органами місцевого самоврядування (мова актів, роботи, діловодства документації тощо), а також в інших публічних сферах суспільного життя, які визначаються законом.

4. Держава сприяє та заохочує використання державної мови в засобах масової інформації, освіті, науці, культурі, інших сферах суспільного життя.

5. Лінгвістичні дані державної мови встановлюються українським правописом та словниками української мови. Правила українського правопису затверджуються мовною комісією Національної академії наук України.

Стаття 5. Захист права на мовне самовизначення

1. Кожен має право захищати свої мовні права та законні інтереси від порушень і протиправних посягань будь-яким способом, не забороненим законом.

2. Кожному гарантується право на захист у відповідних державних органах і суді своїх мовних прав і законних інтересів, мовних прав і законних інтересів своїх дітей, на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, юридичних і фізичних осіб.

3. Кожен має право після використання всіх національних форм і засобів правового захисту звертатися за захистом своїх мовних прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна.

Розділ II

ПОРЯДОК ЗАСТОСУВАННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ МОВИ, МОВИ МЕНШИНИ АБО МОВИ НАЦІОНАЛЬНОЇ МЕНШИНИ В УКРАЇНІ

Стаття 6. Використання регіональної мови, мови меншини або мови національної меншини в Україні

1. Цим Законом визначається порядок та межі використання: регіональної мови або мови меншини, мови національної меншини;

регіональної мови, кількість громадян України – носіїв якої у відповідно Автономній Республіці Крим, області, місті Києві чи

Севастополі складає 15 і більше відсотків населення (далі – регіональна мова обласного значення).

Стаття 7. Порядок встановлення регіональної мови обласного значення

1. Наявність регіональної мови обласного значення встановлюється на підставі даних Всеукраїнського перепису населення про те, що кількість громадян України – носіїв регіональної мови у відповідно Автономній Республіці Крим, області, місті Києві чи Севастополі становить не менше 15 відсотків від загальної чисельності громадян України, які постійно проживають у відповідній адміністративно-територіальній одиниці, визначеній частиною другою статті 133 Конституції України.

2. Право ініціювати запровадження заходів, спрямованих на використання регіональної мови обласного значення в роботі відповідних місцевих органів державної влади та органів місцевого самоврядування належить громадянам України, які постійно проживають відповідно в Автономній Республіці Крим, області, місті Києві чи Севастополі. Ініціювання запровадження таких заходів здійснюється шляхом збору підписів громадян України, яким належить право, зазначене у частині другій цієї статті. Збір підписів проводиться ініціативною групою збору підписів (далі – ініціативна група), яка утворюється і легалізується у порядку, встановленому статтею 8 цього Закону.

Стаття 8. Утворення та легалізація ініціативної групи

1. Ініціативна група, зазначена у частині третій статті 7 цього Закону, утворюється на зборах за участю не менш як 200 громадян України, які мають право голосу на виборах і референдумах, та постійно проживають в Автономній Республіці Крим, області, місті Києві чи Севастополі. Забороняється проводити збори громадян щодо утворення ініціативної групи при відповідному органі місцевого самоврядування.

2. Не пізніше ніж за п'ять календарних днів до дня проведення зборів громадян України щодо проведення збору підписів

їх ініціатори повинні письмово повідомити про дату, час, місце і мету зборів відповідно Верховну Раду Автономної Республіки Крим, обласну раду, Київську чи Севастопольську міську раду.

3. Перед початком зборів громадян України щодо збору підписів проводиться реєстрація учасників, складається їх список із зазначенням прізвища та імені (по батькові), дати народження, місця проживання із зазначенням адреси житла, номеру та серії паспорту та даних про час та орган видачі паспорту України, що посвідчує особу та підтверджує громадянство України. Кожний учасник зборів засвідчує участь у зборах щодо збирання підписів шляхом проставлення особистого підпису напроти свого прізвища у списку реєстрації.

4. На зборах громадян України щодо збирання підписів обираються голова та секретар зборів, лічильна комісія, затверджується порядок денний зборів, до якого включаються питання про доцільність ініціювання заходів, спрямованих на використання регіональної мови обласного значення, обсяг цих заходів з дотриманням меж, встановлених цим Законом.

5. Якщо більшість від присутніх учасників зборів громадян України проголосує за ініціювання заходів, спрямованих на використання регіональної мови обласного значення, з числа учасників зборів обирається ініціативна група, якій доручається збирання підписів громадян на підтримку ініціативи запровадження таких заходів в обсязі, визначеному зборами громадян, з дотриманням меж, встановлених цим Законом.

6. Ініціативна група складається не менш як з п'ятнадцяти громадян України, які на день її утворення мають право голосу на виборах і референдумах, та постійно проживають на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці. Збори утворюють одну ініціативну групу. На зборах затверджується список членів ініціативної групи із зазначенням прізвища та імені (по батькові), дати народження, місця проживання, відомостей про документи, що посвідчують особу та громадянство України.

7. На зборах громадян з числа членів ініціативної групи визначається особа (далі – уповноважений представник ініціативної

групи), яка буде представляти інтереси ініціативної групи у відносинах з органами державної влади та органами місцевого самоврядування в адміністративно-територіальній одиниці, де ініціюється введення регіональної мови обласного значення.

8. За результатами зборів, зазначених у частині першій цієї статті, оформляється протокол, в якому зазначаються дата, місце проведення, кількість їх учасників, інформація про обрання голови та секретаря зборів громадян України, хід обговорення питань порядку денного, зміст заходів, спрямованих на використання регіональної мови, які пропонується ініціювати, персональний склад ініціативної групи (у разі її обрання) та відомості про особу, визначену бути представником ініціативної групи. Протокол підписують голова та секретар зборів. Списки учасників зборів, членів ініціативної групи є складовою протоколу зборів. До цих документів додається письмова згода кожної особи, включеної до ініціативної групи на входження до її складу, та письмова згода особи, зазначеної у частині сьомій цієї статті, бути уповноваженим представником ініціативної групи.

9. У семиденний строк з дня проведення зборів уповноважений представник ініціативної групи передає до відповідної обласної ради підписані головою і секретарем зборів документи проведених зборів, зазначені у частині восьмій цієї статті.

10. Голова відповідно Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласної ради, Київської чи Севастопольської міської ради у п'ятиденний строк організовує перевірку документів, зазначених у частині восьмій цієї статті, щодо їх відповідності вимогам законодавства і за результатами цієї перевірки здійснює підготовку відповідного питання для розгляду відповідною радою. Рішення ради про легалізацію (визнання) ініціативної групи з ініціювання заходів, спрямованих на використання регіональної мови обласного значення, або про відмову у визнанні (легалізації) ініціативної групи у письмовому вигляді надається уповноваженому представнику ініціативної групи. Зазначене рішення може бути оскаржене у порядку, встановленому законом.

11. До завершення процесу збору підписів у порядку, встановленому цією статтею, може бути легалізована одна ініціативна група збору підписів.

Стаття 9. Підписний лист

1. Підписи громадян України збираються на підписних листах, форма яких встановлюється Центральною виборчою комісією для збирання підписів на підтримку ініціативи проведення всеукраїнського референдуму. Ініціативна група збору підписів має право виготовляти підписні листи встановленої форми друкарським способом, шляхом фотокопіювання або іншим чином.

2. Підписний лист містить дати утворення та легалізації ініціативної групи, порядковий номер підписного листа, зазначення адміністративно-територіальної одиниці, де збираються підписи, формулювання змісту заходів, що пропонується ініціювати, та зазначення регіональної мови, щодо якої пропонуються зазначені заходи; відомості про члена ініціативної групи, який збирає підписи.

3. Підписний лист містить графи, в яких зазначаються: порядковий номер громадянина України у підписному листі; прізвище та ім'я (по батькові) громадянина України; число, місяць та рік народження громадянина України; місце проживання громадянина України та адреса житла; назва, номер і серія паспорта громадянина України; особистий підпис громадянина; дата проставлення підпису.

Стаття 10. Порядок збору підписів громадян

1. Збір підписів громадян на підтримку заходів, спрямованих на використання регіональної мови обласного значення, здійснюється протягом одного місяця з дня легалізації ініціативної групи збору підписів. Підписи виборців збирають члени ініціативної групи.

2. Графи підписного листа, що стосуються громадянина, заповнюються ним власноручно. Правильність відомостей засвідчується особистим підписом.

3. Усі записи у підписному листі виконуються чорнильною або кульковою ручкою синього або чорного кольору таким чином, що забезпечує вільне читання внесених відомостей.

4. Допущена помилка у підписному листі виправляється особою, яка її зробила, у спосіб, який дозволяє прочитати попередній запис. Правильність виправлення засвідчується окремим підписом особи, яка зробила виправлення.

5. Член ініціативної групи, який зібрав підписи громадян, підписує заповнений підписний лист та проставляє цифрами і прописом кількість зібраних у цьому підписному листі підписів громадян.

6. Забороняється збирати підписи в органах державної влади, органах влади Автономної Республіки Крим та органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в закладах, установах та організаціях державної або комунальної форми власності.

7. Громадянин України, який підтримує вимогу про запровадження заходів, спрямованих на використання регіональної мови обласного значення ставить підпис на її підтримку на одному підписному листі.

Стаття 11. Передача ініціативною групою підписних листів відповідній раді

1. Після завершення збирання підписів на підтримку заходів, спрямованих на використання регіональної мови обласного значення, але не пізніше як через десять днів після дня закінчення строку збору підписів, встановленого частиною першою статті 10 цього Закону, ініціативна група підраховує кількість зібраних підписів по кожній адміністративно-територіальній одиниці, а також загальну кількість зібраних підписів на підтримку зазначених заходів. За результатами підрахунку складається протокол про підсумки збору підписів на підтримку заходів, спрямованих на використання регіональної мови обласного значення, який підписується уповноваженим представником ініціативної групи.

2. Підписні листи, пронумеровані та зброшуровані у вигляді папок окремо по кожній адміністративно-територіальній одиниці,

та протокол, зазначений у частині першій цієї статті, передаються уповноваженим представником ініціативної групи відповідно до Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласної ради, Київської чи Севастопольської міської ради.

3. Після строку, встановленого частиною першою цієї статті, документи ініціативної групи збору підписів не приймаються.

Стаття 12. Рішення про запровадження заходів, спрямованих на використання регіональної мови обласного значення

1. Верховна Рада Автономної Республіки Крим, обласна рада, Київська чи Севастопольська міські ради протягом семи календарних днів після отримання підписних листів та протоколів перевіряє дотримання порядку збору підписів, правильність оформлення підписних листів, а також вибірково перевіряє достовірність відомостей про громадян, що міститься в підписних листах, та їхніх підписів і узагальнює підсумки збору підписів. При проведенні перевірки відповідна рада має право звернутися до органу ведення Державного реєстру виборців щодо підтвердження відповідних відомостей.

2. При встановленні на підставі підписних листів кількості громадян України, які підтримали заходи, спрямовані на використання регіональної мови обласного значення, не враховуються підписні листи:

1) підписи у яких зібрані особою, яка не є членом ініціативної групи;

2) які містять недостовірні відомості про особу, яка збирала підписи виборців;

3) у яких відсутні відомості про особу, яка збирала підписи виборців;

4) у яких відсутній підпис особи, яка збирала підписи виборців;

5) невстановленої форми;

6) підроблені;

7) що мають підчистки, виправлення без застережень;

8) у яких підписи зібрані за участю органів виконавчої влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб.

4. При встановленні на підставі підписних листів кількості громадян України, які підтримали заходи, спрямовані на використання регіональної мови обласного значення, не враховуються підписи окремих громадян:

1) у разі відсутності у підписному листі усіх або окремих відомостей про громадянина, передбачених частиною третьою статті 9 цього Закону;

2) якщо при внесенні відомостей про громадянина, який підтримує своїм підписом ініціювання заходів, спрямованих на використання регіональної мови обласного значення, порушено вимоги частин третьої – шостої статті 10 цього Закону;

3) вчинені замість громадянина іншою особою;

4) вчинені особою, яка на день вчинення підпису не мала права ставити свій підпис на підтримку заходів, спрямованих на використання регіональної мови обласного значення;

5) які проживають поза населеним пунктом, в якому збиралися підписи;

6) якщо підписи вчинені виборцем до дня легалізації ініціативної групи.

5. За підсумками перевірки відповідно Верховна Рада Автономної Республіки Крим, обласна рада, Київська чи Севастопольська міська рада ухвалює рішення про підсумки збору підписів на підтримку ініціювання заходів, спрямованих на використання регіональної мови обласного значення. У цьому рішенні встановлюється відповідність кількості зібраних підписів вимогам частини першої статті 7 цього Закону.

6. Рішення про запровадження заходів, спрямованих на використання регіональної мови обласного значення, в межах, встановлених цим Законом, приймає відповідно Верховна Рада Автономної Республіки Крим, обласна рада, Київська чи Севастопольська міська рада протягом місяця з дня одержання належним чином оформлених документів.

Розділ III

МОВА РОБОТИ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ, ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ, МОВА СУДОЧИНСТВА, ЕКОНОМІЧНОЇ І СОЦІАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Стаття 13. Мова актів органів державної влади та органів місцевого самоврядування

1. Акти Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, органів влади Автономної Республіки Крим, центральних органів виконавчої влади, місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування оприлюднюються державною мовою.

2. У разі запровадження в порядку, встановленому цим Законом, заходів, спрямованих на використання регіональної мови обласного значення акти місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, а також органів влади Автономної Республіки Крим оприлюднюються також відповідною регіональною мовою.

3. Фінансування заходів, передбачених у частині другій цієї статті, здійснюється за рахунок коштів відповідних місцевих бюджетів.

Стаття 14. Мова роботи, діловодства і документації органів державної влади та органів місцевого самоврядування

1. В Україні мовою роботи, діловодства і документації, а також взаємовідносин органів державної влади та органів місцевого самоврядування є державна мова.

2. У разі запровадження в установленому цим Законом порядку заходів, спрямованих на використання регіональної мови обласного значення мовою роботи, діловодства і документації органів влади Автономної Республіки Крим, місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування поряд з державною мовою є відповідна регіональна мова.

Листування цих органів з Верховною Радою України, Президентом України, Кабінетом Міністрів України, центральними органами виконавчої органами здійснюється державною мовою.

3. Адміністративні послуги надаються державною мовою.

4. Посадові та службові особи органів державної влади та органів місцевого самоврядування зобов'язані володіти державною мовою, спілкуватися нею із відвідувачами, а в межах адміністративно-територіальної одиниці, в якій запроваджено заходи, спрямовані на використання регіональної мови обласного значення, – також відповідною регіональною мовою.

5. Мовою роботи конференцій, зборів та інших зібрань, які проводяться органами державної влади та органами місцевого самоврядування, є державна мова. У разі потреби в їх роботі можуть використовуватися також і регіональні мови, мови меншин або мови національних меншин в Україні.

6. Тексти офіційних оголошень, повідомлень виконуються державною мовою, а також у разі необхідності – регіональною мовою, мовою меншини або мовою національної меншини в Україні.

7. Найменування органів державної влади і органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ та організацій, написи на їх печатках, штампях, штемпелях, офіційних бланках і табличках виконуються державною мовою.

3. Фінансування заходів, передбачених цією статтею, в частині забезпечення функціонування регіональної мови, мови меншин або мови національних меншин в Україні здійснюється за рахунок коштів відповідних місцевих бюджетів.

Стаття 15. Мова документів, що посвідчують особу або відомості про неї

1. Паспорт громадянина України або документ, що його замінює, відомості про його власника, що вносяться до нього, виконуються державною мовою.

Стаття 16. Мова судочинства

1. Судочинство і діловодство в судах провадиться державною мовою.

2. При здійсненні судового провадження забезпечується можливість подання клопотань, доказів, інших документів у письмовій або усній формі державною мовою, регіональною мовою, мовою меншини або мовою національної меншини в Україні.

Стаття 17. Мова нотаріального діловодства

1. Нотаріальне діловодство в Україні здійснюється державною мовою. Якщо особа, яка звернулася за вчиненням нотаріальної дії, не володіє державною мовою, за її заявою тексти оформлюваних документів мають бути перекладені нотаріусом або перекладачем мовою, якою вона володіє.

Стаття 18. Мова юридичної допомоги

1. Адвокат надає юридичну допомогу фізичним і юридичним особам державною мовою або іншою мовою, прийнятною для замовника.

Стаття 19. Мова економічної і соціальної діяльності

1. Мовою економічної і соціальної діяльності підприємств, установ та організацій будь-якої форми власності є державна мова, а також за потреби одночасно з державною мовою може використовуватись регіональна мова, мова меншини або мова національної меншини в Україні.

2. Забороняється прийняття у внутрішніх правилах підприємств, установ та організацій будь-якої форми власності положень, що обмежують у спілкуванні співробітників використання державної мови, регіональної мови, мови меншини або мови національної меншини в Україні.

Розділ IV

МОВА ОСВІТИ, НАУКИ, ІНФОРМАТИКИ І КУЛЬТУРИ

Стаття 20. Мова освіти

1. Вільний вибір мови навчання є невід'ємним правом громадян України, яке реалізується в рамках цього Закону, за умови обов'язкового вивчення державної мови.

2. Громадянам України гарантується право отримання освіти державною мовою і регіональними мовами або мовами меншин. Це право забезпечується шляхом вивчення регіональних мов, мов меншин та мови національної меншини у дошкільних, позашкільних, загальноосвітніх, професійно-технічних і вищих державних та комунальних навчальних закладах з українською мовою навчання.

3. Потреба громадян у мові навчання визначається в обов'язковому порядку за заявами про мову навчання, які подаються учнями (для неповнолітніх – батьками або особами, які їх замінюють), студентами при вступі до державних і комунальних навчальних закладів, а також, у разі потреби, у будь-який час протягом навчання.

4. Державні і комунальні навчальні заклади у встановленому порядку створюють окремі класи, групи, в яких навчання ведеться іншою мовою, ніж у навчальному закладі в цілому, за наявності достатньої кількості відповідних заяв про мову навчання від учнів (для неповнолітніх – від батьків або осіб, які їх замінюють), студентів згідно із законодавством України про освіту.

5. З метою підтримання нечисленних мовних груп у встановленому законом порядку встановлюються нормативи формування малокомплектних навчальних закладів, класів, груп і забезпечуються умови для їх функціонування.

6. Мова навчання у приватних навчальних закладах усіх освітніх рівнів визначається засновниками (власниками) цих закладів.

7. В усіх загальних середніх навчальних закладах забезпечується вивчення державної мови і однієї з регіональних мов або мов меншин. Обсяг вивчення регіональних мов або мов меншин визначається місцевими радами відповідно до законодавства про

освіту з урахуванням поширеності цих мов на відповідній території.

8. У державних і комунальних загальноосвітніх навчальних закладах в яких створено окремі класи, групи, в яких навчання ведеться іншою мовою ніж у самому закладі вивчення предметів ведеться відповідними мовами (за винятком української мови і літератури).

9. Тести для зовнішнього оцінювання якості освіти укладаються державною мовою.

10. Співбесіда або інші форми контролю, якщо такі передбачені при вступі у навчальний заклад, проводяться державною мовою або мовою, якою здійснюється навчання у цьому закладі.

11. Держава забезпечує підготовку педагогічних кадрів для навчальних закладів з навчанням регіональними мовами або мовами меншин, здійснює методичне забезпечення такої підготовки.

12. Навчальні заклади можуть створювати класи, групи з навчанням іноземними мовами.

Стаття 21. Мова у сфері науки

1. Громадянам України мають право вільно використовувати у сфері наукової діяльності державну мову та інші мови. У наукових виданнях, які публікуються державною мовою, виклад окремих положень наукових результатів може подаватися іншими мовами. У наукових виданнях, які публікуються іншими мовами, виклад основних наукових результатів подається державною мовою.

Стаття 22. Мова у сфері інформатики

1. Основними мовами інформатики в Україні є українська та англійська мови. Комп'ютерні системи та їх програмне забезпечення, що використовуються органами державної влади та органами місцевого самоврядування, державними підприємствами, установами та організаціями, повинні забезпечувати можливість обробляти україномовні, англійськомовні тексти.

2. Мова приватних комп'ютерних систем та їх програмного забезпечення визначається власниками цих систем.

Стаття 23. Мова у сфері культури

1. В Україні гарантується використання у сфері культури державної мови, регіональної мови, мов меншин, мов національних меншин в Україні та інших мов.

2. З метою ознайомлення громадян з досягненнями культури інших народів світу, в Україні здійснюються переклади і видання художньої, політичної, наукової й іншої літератури мовами, зазначеними у частині першій цієї статті.

3. Оголошення і супровід (конферанс) концертів, інших культурних заходів можуть здійснюватися державною мовою чи іншими мовами на вибір їх організаторів.

4. Виготовлення копій фільмів іноземного виробництва, які розповсюджуються для показу в кінотеатрах, публічному комерційному відео і домашньому відео в Україні, здійснюється мовою оригіналу або із дублюванням або озвученням чи субтитруванням державною мовою.

Розділ V

МОВА У СФЕРІ ІНФОРМАЦІЇ І ЗВ'ЯЗКУ

Стаття 24. Мова засобів масової інформації і видавництв

1. Кожному гарантується право споживати інформаційну продукцію засобів масової інформації будь-якими мовами. Це право забезпечується створенням умов для розповсюдження інформації різними мовами і вільного вибору мови її споживання. Держава в особі відповідних органів сприяє виданню і розповсюдженню аудіо- та аудіовізуальних творів, друкованих видань державною мовою.

2. Офіційна інформація про діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування поширюється державною мовою. У разі поширення офіційної інформації мовою, яка відрізняється від державної, її поширювач повинен забезпечити автентичний переклад з мови, якою поширюється ця інформація, на державну мову.

3. Телерадіоорганізації України можуть на власний розсуд вести мовлення державною мовою та іншими мовами. Для загальнонаціонального мовлення частка ефірного часу, коли мовлення ведеться українською мовою, має становити не менше 75 відсотків загального обсягу добового мовлення. Обсяги регіонального і місцевого мовлення державною мовою та іншими мовами визначаються законами з урахуванням міжнародно-правових зобов'язань.

4. Трансляція аудіовізуальних творів здійснюється мовою оригіналу або із дублюванням або озвученням чи субтитруванням державною мовою або мовами національних меншин України на розсуд телерадіоорганізацій. За наявності технічних можливостей телерадіоорганізації здійснюють трансляцію аудіовізуальних творів кількома мовами із забезпеченням вільного вибору споживача мови цих творів.

5. Друковані засоби масової інформації в Україні видаються державною мовою, а також іншими мовами відповідно до закону.

Стаття 25. Мова у сфері поштового зв'язку і телекомунікацій

1. Адреси відправника та одержувача поштових відправлень, телеграм, що пересилаються в межах України, мають виконуватися державною мовою. Текст телеграми може бути написаний будь-якою мовою з використанням літер кирилиці або латинської абетки.

2. Міжнародні поштові відправлення і повідомлення, які передаються через телекомунікаційні мережі загального користування, обробляються з використанням мов, передбачених міжнародними договорами України.

Стаття 26. Мова реклами і маркування товарів

1. Рекламні оголошення, повідомлення та інші форми аудіо- і візуальної рекламної продукції виконуються державною мовою або іншою мовою на вибір рекламодавця.

2. Знаки для товарів і послуг наводяться у рекламі у тому вигляді, в якому їм надана правова охорона в Україні відповідно до закону.

3. Маркування товарів, інструкції про їх застосування виконуються державною мовою, а також іншою мовою за рішенням виробників, прийнятих з урахуванням вимог закону.

За рішенням виробників товарів поруч із текстом, викладеним державною мовою, може розміщуватися його переклад іншими мовами. Маркування товарів для експорту виконується будь-якими мовами.

Розділ VI

МОВИ ТОПОНІМІВ ТА ІМЕН ГРОМАДЯН

Стаття 27. Мова топонімів

1. Топоніми (географічні назви) – назви адміністративно-територіальних одиниць, залізничних станцій, вулиць, майданів тощо – утворюються і подаються державною мовою.

2. У межах адміністративно-територіальної одиниці, в якій запроваджено заходи, спрямовані на використання регіональної мови обласного значення, поруч із топонімом державною мовою відтворюється його відповідник цієї регіональною мовою. У разі потреби наводиться латиноалфавітний відповідник (транслітерація) топоніма, поданого державною мовою.

3. Відтворення українських топонімів регіональною мовою, мовою меншини або мовою національної меншини в Україні здійснюється відповідно до традицій мови відтворення. Відтворення іншими мовами здійснюється у транскрипції з державної мови.

4. Топоніми із-за меж України подаються державною мовою у транскрипції з мови оригіналу.

5. Картографічні видання, призначені для використання в Україні, готуються і видаються українською мовою.

6. Фінансування заходів, передбачених у частині другій цієї статті, здійснюється за рахунок коштів відповідних місцевих бюджетів.

Стаття 28. Мова імен громадян України

1. Прізвища та імена (по батькові) громадян України подаються державною мовою відповідно до українського правопису.

2. Регіональними та іншими мовами імена громадян України подаються відповідно до встановлених нормативів.

3. Кожен громадянин України має право використовувати своє прізвище та ім'я (по батькові) рідною мовою згідно із традиціями цієї мови, а також право на їх офіційне визнання. При використанні цього права запис прізвища та імені (по батькові) в паспорті громадянина України, паспорті громадянина України для виїзду за кордон та інших офіційних документах виконується у транскрипції з української або іншої мови за вибором громадянина.

4. Запис прізвища та імені (по батькові) в паспортах та інших офіційних документах здійснюється із попереднім схваленням власника.

5. Кожен громадянин України має право на виправлення помилкового запису свого прізвища та імені (по батькові) в паспортах та інших офіційних документах, у тому числі внаслідок порушення вимог частин третьої та четвертої цієї статті.

Розділ VII

МОВА ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ ТА ІНШИХ ВІЙСЬКОВИХ ФОРМУВАНЬ

Стаття 29. Мова Збройних Сил України та інших військових формувань

1. Мовою статутів, документації, діловодства, команд та іншого статутного спілкування у Збройних Силах України та інших військових формуваннях, створених відповідно до законодавства України, є державна мова.

Розділ VIII

СПРИЯННЯ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ І КУЛЬТУРИ ЗА МЕЖАМИ УКРАЇНИ

Стаття 30. Сприяння розвитку української мови за межами України

1. Держава відповідно до міжнародних норм і міждержавних угод сприяє розвитку української мови за кордоном, задоволенню мовних потреб закордонних українців, за їх бажанням, згідно з нормами міжнародного права надає допомогу навчальним закладам, науковим установам, національно-культурним товариствам українців, громадянам українського походження, які проживають у зарубіжних країнах, у вивченні української мови та проведенні наукових досліджень з українознавства.

Розділ IX

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ПОРЯДКУ ЗАСТОСУВАННЯ МОВ В УКРАЇНІ

Стаття 31. Відповідальність за порушення порядку застосування мов в Україні

1. Посадові і службові особи органів державної влади та органів місцевого самоврядування, громадяни, винні у порушенні вимог цього Закону, несуть адміністративну або кримінальну відповідальність відповідно до закону.

Розділ X

ПРИКІНЦЕВІ ПОЛОЖЕННЯ

1. Цей Закон набирає чинності з дня набрання чинності законом України про внесення змін до Закону України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» щодо встановлення диференційованого застосування положень Європейської хартії регіональних мов або мов меншин до мов, на які вона розповсюджується в Україні, крім пункту 3 Розділу

Х цього Закону, який набирає чинності з дня, наступного за днем його опублікування.

2. Визнати таким, що втратив чинність, Закон України «Про засади державної мовної політики».

3. Кабінету Міністрів України з метою створення належних умов для реалізації цього Закону:

1) протягом шести місяців підготувати та внести на розгляд Верховної Ради України проект закону України про внесення змін до Закону України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин»;

2) протягом шести місяців підготувати та внести на розгляд Верховної Ради України пропозиції про внесення змін до законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям цього Закону;

3) вжити заходів до приведення у відповідність із цим Законом підзаконних нормативно-правових актів, забезпечивши набрання ними чинності одночасно з набранням чинності цим Законом, шляхом:

а) приведення своїх нормативно-правових актів у відповідність із цим Законом, прийняття нормативно-правових актів, передбачених цим Законом;

б) забезпечення приведення нормативно-правових актів міністерств та інших центральних органів виконавчої влади у відповідність із цим Законом та прийняття ними нормативно-правових актів, передбачених цим Законом;

4) вжити інших заходів до реалізації цього Закону.

Голова Верховної Ради України

Проект закону України⁵⁴⁷

Вноситься народними депутатами України

Ініціатори законопроекту:

Лесяук Ярослав Васильович

Васюник Ігор Васильович

Юринець Оксана Василівна

Номер і дата реєстрації: № 5556 від 19.12.2016

ЗАКОН УКРАЇНИ
«Про мови в Україні»

Цим Законом відповідно до Конституції України і з урахуванням змісту міжнародних договорів України про права людини і права національних меншин визначаються засади державної політики щодо української мови та інших мов в Україні.

Розділ I. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 1. Завдання і загальна мета державної політики щодо української мови та інших мов в Україні

1. Завданням державної політики щодо української мови та інших мов в Україні є реалізація одного з пріоритетів національних інтересів – забезпечення всебічного розвитку і функціонування української мови як державної мови в усіх сферах суспільного життя на всій території держави, а також гарантування розвитку, використання і захисту мов корінних народів і національних меншин України.

2. Загальною метою державної політики щодо української мови та інших мов в Україні є гарантування конституційних прав і свобод людини і громадянина, збереження національної ідентичності українців, інших корінних народів України, а також національних меншин України, забезпечення національної безпеки, зміцнення громадянської злагоди у суспільстві і державної єдності.

⁵⁴⁷ Джерело: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60750.

Стаття 2. Принципи і напрями здійснення державної політики щодо української мови та інших мов в Україні

1. Державна політика щодо української мови та інших мов в Україні здійснюється на таких принципах і у таких напрямках:

1) повноцінне виконання вимог Конституції України щодо забезпечення всебічного розвитку і функціонування української мови як державної мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України, посилення функції української мови як консолідуючого суспільного чинника;

2) утвердження української мови як мови міжнаціонального спілкування в Україні;

3) забезпечення потреб громадян України на одержання інформації українською мовою;

4) забезпечення можливості оволодіння українською мовою громадянами України, які внаслідок різних обставин у минулому не оволоділи нею;

5) сприяння оволодінню українською мовою усіма громадянами України, а також іноземцями і особами без громадянства, які постійно проживають в Україні;

6) визнання суспільної цінності усіх мов в Україні;

7) запобігання створенню обмежень або привілеїв (дискримінації) щодо груп осіб або окремих осіб за мовними ознаками;

8) задоволення мовно-культурних потреб і мовних прав громадян України, а також громадян України, які проживають за межами держави, і закордонних українців;

9) забезпечення розвитку української мови жестів для спілкування людей, що мають вади слуху;

10) виконання вимог Конституції України щодо гарантування вільного розвитку, використання і захисту мов корінних народів і національних меншин України;

11) забезпечення мовних потреб громадян України, які користуються мовами корінних народів і національних меншин України, з урахуванням того, що це не перешкоджатиме розвитку і функціонуванню української мови як державної мови;

12) підвищення загальної мовної культури населення України; створення умов для вивчення громадянами України англійської мови та інших іноземних мов;

13) беззастережне виконання вимоги Конституції України щодо визначення порядку застосування мов в Україні виключно законами України.

Розділ II. ОСНОВИ МОВ В УКРАЇНІ

Стаття 3. Українська мова як державна мова

1. Єдиною державною мовою в Україні є українська мова.

2. Українська мова як державна мова є однією з фундаментальних конституційних цінностей, що становлять основу конституційного ладу України.

3. Українська мова – основа духовності та історичної пам'яті, одна з визначальних ознак української держави разом з державними символами України

4. Українська мова як державна мова виконує усі функції офіційної мови на всій території України.

5. Порядок застосування української мови як державної мови у різних сферах суспільного життя на всій території України встановлено Конституцією України, цим Законом та іншими законами України.

Стаття 4. Мови корінних народів і національних меншин України

1. Корінні народи України є етнічними спільнотами, що споконвіку проживають на території України. Найбільш чисельним корінним народом України є українці. Інші корінні народи і національні меншини України становлять меншу частину (частини) населення України.

2. Мови корінних народів і національних меншин України традиційно використовуються в межах частини (частин) території держави громадянами України, що складають групу, яка за своєю чисельністю є меншиною відносно усього населення країни.

3. Кримсько-татарська мова як мова одного з корінних народів України і одна з мов Автономної Республіки Крим, що є територіальною автономією у складі унітарної держави, поряд з державною мовою виконує визначені цим Законом та іншими законами України функції офіційної мови в межах Автономної Республіки Крим.

4. Держава піклується збереженням мов корінних народів і національних меншин України, які знаходяться під загрозою зникнення, сприяє використанню таких мов у суспільному житті.

5. Місця (села, селища, міста) поширення і використання мов корінних народів і національних меншин України визначаються виключно законами України.

6. Застосування кримсько-татарської мови, а також мов інших корінних народів України і мов національних меншин України в межах сіл, селищ, міст, визначених законами України місцями поширення і використання таких мов, встановлюється цим Законом та іншими законами України.

7. Діалекти української мови, а також мови мігрантів не є мовами корінних народів і національних меншин України.

Стаття 5. Захист мовних прав в Україні

1. Публічне приниження чи зневажання української мови як державної мови, навмисне її спотворення в офіційних документах і текстах, створення перешкод у використанні і застосуванні української мови, мов корінних народів і національних меншин України, розпалювання ворожнечі на мовному ґрунті тягнуть відповідальність, відповідно до законодавства України.

Держава гарантує захист мовних прав громадян України, іноземців і осіб без громадянства, які тимчасово чи постійно проживають в Україні, у судовому порядку і шляхом застосування усіх інших національних засобів правового захисту.

РОЗДІЛ III. МОВА І ОСОБА В УКРАЇНІ

Стаття 6. Мова документів, що посвідчують особу в Україні

1. Кожен має право на власне прізвище та ім'я згідно з національними і мовними традиціями етнічної спільноти, до якої належить.

2. Прізвище та ім'я особи подаються в документах, що її посвідчують в Україні, державною мовою відповідно до українського правопису.

3. Національний паспорт та інші документи, що посвідчують особу громадянина України, оформлюються державною мовою, а у випадках, визначених законом або міжнародним договором України, можуть містити також записи англійською мовою.

4. Документи, що посвідчують особу іноземця або особи без громадянства, які тимчасово чи постійно проживають в Україні, виконуються державною та за необхідністю можуть містити записи англійською мовою.

Стаття 7. Державна мова та громадянство України

1. Володіння українською мовою є однією з ключових умов прийняття до громадянства України. Обов'язок кожного громадянина України – володіти державною мовою. Ця умова не поширюється на осіб, які мають певні фізичні вади (сліпі, глухі, німі).

2. Особа, яка має намір набути громадянство України внаслідок прийняття до громадянства, зобов'язана засвідчити володіння державною мовою.

Ця умова не поширюється на пошукувачів громадянства, які мають визначні заслуги перед Україною або становлять державний інтерес для України, у встановленому законом порядку проходять військову службу у Збройних Силах України і нагороджені державною нагородою.

3. Особи, що набули громадянство України за умов, зазначених у абзаці 2 частини другої цієї статті мають протягом 1 року з дня набуття громадянства оволодіти державною мовою.

РОЗДІЛ IV. МОВА У СФЕРІ ОРГАНІЗАЦІЇ І ЗДІЙСНЕННЯ ВЛАДИ В УКРАЇНІ

Стаття 8. Мова організації і проведення виборів та референдумів в Україні

1. Документація про усі вибори та референдуми в Україні оформлюється державною мовою.

2. Бюлетені для голосування на усіх виборах та референдумах в Україні друкуються державною мовою.

3. Бюлетені для голосування на виборах депутатів місцевих рад, сільських, селищних, міських голів і на місцевих референдумах, які проводяться у межах сіл, селищ, міст, визначених законами України місцями поширення і використання мов корінних народів або національних меншин України, друкуються державною мовою і за рішенням Центральної виборчої комісії можуть друкуватися разом державною мовою і відповідними мовами (мовою) корінних народів або національних меншин.

4. Друковані і аудіовізуальні агітаційні матеріали і матеріали політичної реклами на виборах і референдумах виконуються державною мовою. У межах сіл, селищ, міст, визначених законами України місцями поширення і використання мов корінних народів або національних меншин України, за рішенням Центральної виборчої комісії такі матеріали можуть виконуватися разом державною мовою і відповідними мовами (мовою) корінних народів або національних меншин.

Стаття 9. Мова діловодства, документації, актів, робоча мова органів державної влади, а також державних установ, підприємств і організацій, інших суб'єктів господарювання державної форми власності в Україні

1. Виключно державна мова є мовою засідань Верховної Ради України, її комітетів і комісій, доповідей і виступів народних депутатів України на таких засіданнях.

2. Усі посадові особи органів державної влади, державних установ, підприємств і організацій, інших суб'єктів господарювання

державної форми власності при виконанні своїх обов'язків і у публічному спілкуванні повинні застосовувати виключно державну мову.

3. Особи, які до призначення на відповідну посаду з різних причин не володіли державною мовою, зобов'язані оволодіти нею протягом шести місяців після призначення на таку посаду.

4. У роботі, актах, діловодстві і документації органів державної влади, державних установ, підприємств і організацій, інших суб'єктів господарювання державної форми власності застосовується виключно державна мова. Якщо у робочому засіданні або в іншому робочому заході використовується іноземна мова, забезпечується синхронний переклад державною мовою.

5. Адміністративні послуги надаються органами виконавчої влади України, іншими державними органами, їх посадовими особами, а також іншими відповідними суб'єктами надання адміністративних послуг державною мовою.

6. В офіційному спілкуванні з посадовими особами органів державної влади, державних установ, підприємств і організацій, інших суб'єктів господарювання державної форми власності, розташованих у межах Автономної Республіки Крим або в межах сіл, селищ, міст, визначених законами України місцями поширення і використання мов корінних народів або національних меншин України, якщо не менше ніж третина їх жителів відносить себе до відповідних корінних народів або національних меншин, громадяни поряд з державною мовою можуть використовувати мови (мову) цих корінних народів або національних меншин.

Стаття 10. Мова діловодства, документації, актів, робоча мова органів влади Автономної Республіки Крим

1. У роботі, актах, діловодстві і документації органів влади Автономної Республіки Крим поряд з державною мовою може застосовуватися кримсько-татарська мова.

2. Адміністративні послуги в межах Автономної Республіки Крим надаються державною мовою або кримсько-татарською мовою.

3. Державна мова і кримсько-татарська мова є мовами засідань Верховної Ради Автономної Республіки Крим, її постійних і тимчасових комісій. Депутати Верховної Ради Автономної Республіки Крим можуть доповідати і виступати на відповідних засіданнях мовами інших корінних народів України або мовами національних меншин України, які згідно із законом України визнано поширеними і використовуваними в межах Автономної Республіки Крим, із забезпеченням синхронного перекладу їх доповідей і виступів державною і кримсько-татарською мовами.

Стаття 11. Мова діловодства, документації, актів, робоча мова органів місцевого самоврядування, комунальних установ (закладів), організацій і підприємств, інших суб'єктів господарювання комунальної форми власності в Україні

1. У роботі, актах, діловодстві і документації органів місцевого самоврядування, а також комунальних установ (закладів), підприємств та інших суб'єктів господарювання комунальної форми власності застосовується державна мова.

2. Адміністративні послуги надаються органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами, а також іншими відповідними суб'єктами надання адміністративних послуг державною мовою.

3. У межах сіл, селищ, міст, визначених законами України місцями поширення і використання мов корінних народів або національних меншин України, якщо не менше ніж третина їх жителів відносить себе до відповідних корінних народів або національних меншин, у роботі органів і посадових осіб місцевого самоврядування, а також комунальних установ (закладів), підприємств та інших суб'єктів господарювання комунальної форми власності поряд з державною мовою відповідно до закону можуть застосовуватися мови (мова) корінних народів або національних меншин. Якщо на робочому засіданні або на іншому робочому заході використовуються мови (мова) корінних народів або національних меншин, забезпечується синхронний переклад державною мовою.

4. У межах сіл, селищ, міст, визначених законами України місцями поширення і використання мов корінних народів або національних меншин України, якщо не менше ніж третина їх жителів відносить себе до відповідних корінних народів або національних меншин, адміністративні послуги можуть надаватися державною мовою чи мовами (мовою) корінних народів або національних меншин з урахуванням побажання суб'єкта, що звертається за отриманням таких послуг.

5. Державна мова є мовою засідань органів місцевого самоврядування, їх постійних і тимчасових комісій, доповідей і виступів депутатів на таких засіданнях. Депутати місцевих рад, які сформовані в межах Автономної Республіки Крим або в межах сіл, селищ, міст, визначених законами України місцями поширення і використання мов корінних народів або національних меншин України, якщо не менше ніж третина їх жителів відносить себе до відповідних корінних народів або національних меншин, можуть доповідати і виступати мовами (мовою) корінних народів або національних меншин із забезпеченням синхронного перекладу їх доповідей і виступів державною мовою.

6. В офіційному спілкуванні з посадовими особами органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, комунальних установ, підприємств і організацій, інших суб'єктів господарювання комунальної форми власності, розташованих у межах Автономної Республіки Крим або в межах сіл, селищ, міст, визначених законами України місцями поширення і використання мов корінних народів або національних меншин України, якщо не менше ніж третина їх жителів відносить себе до відповідних корінних народів або національних меншин, громадяни можуть користуватися мовами (мовою) корінних народів або національних меншин.

Стаття 12. Мова звернень громадян України до органів влади та їх посадових осіб, державних і комунальних установ, підприємств і організацій, інших суб'єктів господарювання державної і комунальної форм власності

1. Звернення громадян України, що є викладеними у письмовій або усній формі пропозиціями (зауваженнями), заявами (клопотаннями) або скаргами, до органів влади та їх посадових осіб, державних і комунальних установ, підприємств і організацій, інших суб'єктів господарювання державної і комунальної форми власності складаються українською мовою. В Автономній Республіці Крим для відповідних цілей поряд з українською мовою може використовуватися кримсько-татарська мова.

2. У межах сіл, селищ, міст, визначених законами України місцями поширення і використання мов корінних народів або національних меншин України, якщо не менше ніж третина їх жителів відносить себе до відповідних корінних народів або національних меншин, звернення громадян складаються українською мовою і можуть складатися також мовами (мовою) корінних народів або національних меншин.

3. Рішення і відповіді на звернення громадян оформляються українською мовою. У межах Автономної Республіки Крим за бажанням суб'єктів звернень такі рішення і відповіді можуть бути оформлені українською мовою або кримсько-татарською мовою.

4. У межах сіл, селищ, міст, визначених законами України місцями поширення і використання мов корінних народів і національних меншин України, якщо не менше ніж третина їх жителів відносить себе до відповідних корінних народів або національних меншин, за бажанням суб'єктів звернень рішення і відповіді на звернення громадян можуть бути оформлені українською мовою чи мовами (мовою) корінних народів або національних меншин.

Стаття 13. Мовні вимоги до посадових осіб органів влади, державних і комунальних установ, підприємств і організацій, інших суб'єктів господарювання державної і комунальної форм власності в Україні

Вільне володіння державною мовою посадовими і службовими особами органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, державних і комунальних установ, підприємств і організацій, інших суб'єктів

господарювання державної і комунальної форм власності є обов'язковою умовою для їх призначення на відповідну посаду і атестації на посаді.

Стаття 14. Мова Збройних Сил України та інших військових формувань

1. Мовою статутів, діловодства, документації, команд та іншого статутного спілкування військовослужбовців у всіх підрозділах Збройних Сил України та в інших військових формуваннях, створених відповідно до законодавства України, є державна мова.

2. Військовослужбовці і працівники Збройних Сил України та інших військових формувань повинні вільно володіти державною мовою. Під час їх атестації береться до уваги рівень знання державної мови.

РОЗДІЛ V. МОВА НАЗВ ОРГАНІВ ВЛАДИ, ДРУКОВАНИХ ТА ІНШИХ ОФІЦІЙНИХ ПИСЬМОВИХ ОГолошень В УКРАЇНІ

Стаття 15. Мова назв органів влади, друкованих та інших офіційних письмових оголошень і повідомлень в Україні

1. Назви органів влади, а також політичних партій, громадських організацій, інших організацій, що зареєстровані в Україні, визначаються і позначаються українською мовою. Написи таких назв на відповідних вивісках, печатках, штампах, штемпелях, бланках тощо виконуються українською мовою.

В Автономній Республіці Крим для визначення і позначення назв органів державної влади, інших організацій, що зареєстровані в Україні поряд з українською мовою можуть використовувати кримсько-татарську мову.

3. Написи назв органів влади, політичних партій, громадських організацій, інших організацій, що зареєстровані в Україні, на відповідних вивісках і бланках разом з українською мовою можуть виконуватися англійською мовою.

4. У межах сіл, селищ, міст, визначених законами України місцями поширення і використання мов корінних народів або національних меншин України, якщо не менше ніж третина їх жителів відносить себе до відповідних корінних народів або національних меншин, написи назв на вивісках органів місцевого самоврядування виконуються разом українською мовою і мовами (мовою) корінних народів або національних меншин.

5. Усі друковані та інші письмові офіційні оголошення, повідомлення, інформаційні плакати, афіші тощо виконуються українською мовою. У межах сіл, селищ, міст, визначених законами України місцями поширення і використання мов корінних народів або національних меншин України, якщо не менше ніж третина їх жителів відносить себе до відповідних корінних народів або національних меншин, для таких цілей поряд з українською мовою можуть використовуватися мови (мова) корінних народів або національних меншин.

РОЗДІЛ VI. МОВА У СФЕРІ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Стаття 16. Мова у сфері освіти в Україні

1. Мовою освітнього процесу у навчальних закладах усіх освітніх рівнів, а також в аспірантурі (ад'юнктурі) та докторантурі та у закладах позашкільної освіти є українська мова.

2. Зкладами дошкільної, повної загальної, професійної, вищої і післядипломної освіти забезпечується обов'язкове вивчення української мови.

3. Громадянам України, які належать до корінних народів або національних меншин України, гарантується право на вивчення відповідних мов (мови) корінних народів або національних меншин у державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства.

4. У межах Автономної Республіки Крим або в межах сіл, селищ, міст, визначених законами України місцями поширення корінних народів або національних меншин України, в освітньому процесі у навчальних закладах дошкільної та середньої освіти поряд з українською мовою можуть застосовуватися також мови

(мова) цих корінних народів або національних меншин. Це право реалізується через окремі заклади, класи (групи) дошкільної та середньої освіти. У старших класах навчальний процес здійснюється українською мовою.

5. Використання мов (мови) корінних народів або національних меншин України в освітньому процесі у навчальних закладах усіх рівнів освіти не повинно зменшувати кількість освітніх послуг, що згідно з освітніми програмами надаються українською мовою.

6. Держава заохочує вивчення у навчальних закладах усіх освітніх рівнів англійської мови та інших іноземних мов.

7. Особам з порушенням слуху забезпечується право на навчання мовою жестів та на вивчення української мови жестів.

РОЗДІЛ VII. МОВА У СФЕРАХ НАУКИ, КУЛЬТУРИ І СПОРТУ В УКРАЇНІ

Стаття 17. Мова у сфері науки в Україні

1. Мовою виконання наукових досліджень в Україні є українська мова. Результати науково-дослідних робіт і наукові праці оформляються і опубліковуються українською мовою і можуть бути оформлені англійською або іншою іноземною мовою.

2. Захист дисертацій на здобуття наукових ступенів проводиться українською мовою і може бути проведений англійською мовою.

Стаття 18. Мова у сфері культури і спорту в Україні

1. Усі масові культурні і спортивні заходи в Україні проводяться і супроводжуються (коментуються) українською мовою. В Автономній Республіці Крим для відповідних цілей разом з українською мовою може використовуватися кримсько-татарська мова.

2. У межах сіл, селищ, міст, визначених законами України місцями поширення і використання мов корінних народів або національних меншин України, для супроводу (коментування) масових культурних і спортивних заходів використовується українська

мова і можуть використовуватися також відповідні мови (мова) корінних народів або національних меншин із синхронним перекладом українською мовою.

3. Мовою театральної справи і кінематографу в Україні є українська мова. Афіші та інша інформаційна продукція про театральні вистави, кінофільми тощо виконуються українською мовою.

4. Трансляція іноземних аудіовізуальних творів здійснюється з дублюванням чи озвученням українською мовою.

У межах Автономної Республіки Крим або в межах сіл, селищ, міст, визначених законами України місцями поширення корінних народів або національних меншин України трансляція іноземних аудіовізуальних творів може здійснюватися з дублюванням чи озвученням відповідними мовами (мовою) корінних народів або національних меншин із субтитруванням українською мовою.

5. Театральні постановки, що здійснюються не державною мовою мають супроводжуватися українським синхронним перекладом.

6. Держава сприяє перекладу українською мовою визначних творів світової художньої, наукової та іншої літератури, творів світового кіномистецтва та інших визначних аудіовізуальних творів.

7. Держава заохочує розвиток україномовного кіномистецтва, естрадного і театального мистецтва.

8. Мовою музейної справи в Україні є українська мова.

9. Музейний облік у музеях здійснюється українською мовою.

10. Інформаційна продукція про музеї виконується українською мовою і, за необхідності, англійською або іншою іноземною мовою.

РОЗДІЛ VIII. МОВА ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ І КНИГОВИДАННЯ В УКРАЇНІ

Стаття 19. Мова засобів масової інформації і книговидання в Україні

1. Інформаційні агентства, зареєстровані в Україні, поширюють інформацію українською мовою і, за необхідності, англійською або іншою іноземною мовою.

2. Друковані засоби масової інформації, засновниками яких є органи влади, державні або комунальні установи, підприємства чи організації, інші суб'єкти господарювання державної або комунальної форми власності видаються українською мовою. В Автономній Республіці Крим для таких цілей поряд з українською мовою може використовуватися кримсько-татарська мова.

3. У межах сіл, селищ, міст, визначених законами України місцями поширення і використання мов корінних народів або національних меншин України, друковані засоби масової інформації, засновником яких є органи місцевого самоврядування, видаються українською мовою і можуть видаватися також відповідними мовами (мовою) корінних народів або національних меншин.

4. Щонайменше дві третини тиражу видань друкованих засобів масової інформації приватної форми власності видається українською мовою.

5. Національні культурні товариства, зареєстровані в Україні можуть бути засновниками друкованих засобів масової інформації, що видаються відповідними мовами корінних народів або національних меншин.

6. З метою поширення інформації про Україну, або якщо засновниками друкованих засобів масової інформації є іноземці, що постійно проживають в Україні, друковані засоби масової інформації можуть видаватися англійською мовою або іншою іноземною мовою.

7. Телерадіоорганізації, незалежно від форми власності, здійснюють загальнонаціональне мовлення українською мовою. У разі використання окремими учасниками під час ефіру іншої мови окрім державної забезпечується синхронний переклад українською мовою.

8. У межах сіл, селищ, міст, визначених законами України місцями поширення корінних народів або національних меншин України, мовлення телерадіоорганізацій здійснюється українською мовою і може здійснюватися також відповідними мовами (мовою) корінних народів або національних меншин.

9. Мовлення телерадіоорганізацій на аудиторію іноземних держав здійснюється українською мовою, англійською або іншою іноземною мовою.

10. Держава заохочує виготовлення і розповсюдження книжкової продукції українською мовою, а також мовами корінних народів і національних меншин України, які знаходяться під загрозою зникнення.

РОЗДІЛ ІХ. МОВА СУДОЧИНСТВА, НОТАРІАЛЬНОГО ДІЛОВОДСТВА, ПРОКУРОРСЬКОГО НАГЛЯДУ І ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ В УКРАЇНІ

Стаття 20. Мова судочинства в Україні

1. Мовою судочинства в Україні є державна мова.

2. Судді повинні вільно володіти державною мовою.

3. Судочинство та діловодство в Україні у цивільних, господарських, адміністративних і кримінальних справах здійснюється державною мовою. Якщо особи, які беруть участь у справі, не володіють державною мовою, цим особам вручаються документи у перекладі їх мовою корінних народів або національних меншин. Сторони у справі подають до суду письмові процесуальні документи і докази державною мовою. Судові рішення складаються і оприлюднюються державною мовою.

Особи, які беруть участь у справі і не володіють державною мовою, можуть виступати в суді, робити заяви, свідчити і вчиняти інші усні процесуальні дії мовою, якою вони володіють, користуючись послугами перекладача.

Стаття 21. Мова нотаріального діловодства і юридичної допомоги в Україні

1. Мовою нотаріального діловодства в Україні є державна мова.

2. Якщо особа, яка звернулася за вчиненням нотаріальних дій, не володіє державною мовою, за її заявою тексти нотаріально оформлюваних документів мають бути у визначений законом спосіб перекладені мовою, якою вона володіє.

3. Правова допомога надається державною мовою або іншою мовою, прийнятною для суб'єкта, що потребує правової допомоги.

Стаття 22. Мова актів, діловодства та робоча мова органів прокуратури України

1. Мовою актів, діловодства та робочою мовою органів прокуратури України є українська мова.

РОЗДІЛ X. МОВА У СФЕРІ ДІЯЛЬНОСТІ ОБ'ЄДНАНЬ ГРОМАДЯН ТА ІНШИХ ОРГАНІЗАЦІЙ, ЗАРЕЄСТРОВАНИХ В УКРАЇНІ

Стаття 23. Мова діяльності політичних партій і громадських організацій, а також інших організацій, зареєстрованих в Україні

1. Мовою статутних, програмних та інших документів, мовою діловодства політичних партій і громадських організацій, а також інших організацій, зареєстрованих в Україні, є українська мова. Відповідні документи оприлюднюються українською мовою і можуть бути оприлюднені також мовами (мовою) корінних народів або національних меншин України.

2. Мовою проведення з'їздів, конференцій, зборів, інших зібрань політичних партій і громадських організацій, а також інших організацій, зареєстрованих в Україні, є українська мова.

3. У межах сіл, селищ, міст, визначених законами України місцями поширення і використання мов корінних народів або національних меншин України, мовами (мовою) проведення з'їздів, конференцій, зборів та інших зібрань об'єднань громадян, крім політичних партій, інших організацій, зареєстрованих в Україні, разом з українською мовою можуть бути мови (мова) цих корінних народів або національних меншин із забезпеченням синхронного перекладу українською мовою.

Національні культурні товариства, зареєстровані в Україні, відповідно до закону можуть у своїй діяльності вільно

використовувати мови корінних народів і національних меншин України, а також відповідні іноземні мови.

РОЗДІЛ XI. МОВА ОБСЛУГОВУВАННЯ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ У РІЗНИХ СФЕРАХ ТА НАДАННЯ ІНФОРМАЦІЇ ПРО ТОВАРИ І ПОСЛУГИ В УКРАЇНІ

Стаття 24. Мова обслуговування населення та надання інформації про товари і послуги в Україні

1. Установи (заклади), підприємства і організації, інші суб'єкти господарювання усіх форм власності, які обслуговують населення у сферах соціального захисту, охорони здоров'я, транспорту, зв'язку, торгівлі тощо, та їх працівники у своїй діяльності використовують українську мову.

2. На території Автономної Республіки Крим при наданні послуг населенню у різних сферах поряд з українською мовою може використовуватися кримсько-татарська мова.

3. У межах сіл, селищ, міст, визначених законами України місцями поширення і використання мов корінних народів або національних меншин України, якщо не менше ніж третина їх жителів відносить себе до відповідних корінних народів або національних меншин, в обслуговуванні населення у різних сферах використовується українська мова і можуть використовуватися також мови (мова) цих корінних народів або національних меншин.

4. Облікова, звітна, фінансова та інша документація установ (закладів), підприємств і організацій, інших суб'єктів господарювання усіх форм власності, які обслуговують населення у різних сферах, складаються виключно українською мовою.

5. Заклади охорони здоров'я складають усі документи, що стосуються стану здоров'я пацієнтів, українською мовою.

6. Рекламні оголошення, повідомлення, інші форми аудіо- та візуальної продукції виконуються українською мовою. В Автономній Республіці Крим для таких цілей поряд з українською мовою може використовуватися кримсько-татарська мова.

7. У межах сіл, селищ, міст, визначених законами України місцями поширення і використання мов корінних народів або національних меншин України, у рекламі товарів і послуг використовується українська мова, а також мови (мова) цих корінних народів або національних меншин.

8. Маркування товарів, вироблених в Україні, інструкції про користування (застосування) та інша відповідна інформація щодо таких товарів виконуються українською мовою.

9. Товари іноземного виробництва, ввезені в Україну, повинні містити інформацію про їх назву, склад і використання (застосування) українською мовою.

РОЗДІЛ XII. МОВА ТОПОНІМІВ І КАРТОГРАФІЧНИХ ВИДАНЬ, А ТАКОЖ НАПИСІВ НА ДОРОЖНИХ ЗНАКАХ, ВИВІСКАХ ВУЛИЦЬ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ І НА ВИВІСКАХ НА ТРАНСПОРТІ В УКРАЇНІ

Стаття 25. Мова топонімів і картографічних видань в Україні

1. Топоніми України (назви географічних об'єктів, одиниць адміністративно-територіального устрою держави, населених пунктів, залізничних станцій, вулиць, майданів тощо) офіційно визначаються і позначаються українською мовою.

2. Топоніми України в межах Автономної Республіки Крим як територіальної автономії у складі унітарної держави поряд з українською мовою офіційно визначаються і позначаються кримсько-татарською мовою.

3. Відтворення топонімів України здійснюється як латино-алфавітний відповідник транскрипції відповідних назв українською мовою. Іноземні топоніми зазначаються українською мовою у транскрипції з мови оригіналу.

4. Картографічні видання, призначені для користування в Україні, видаються українською мовою.

Стаття 26. Мова написів на дорожніх знаках, а також на вивісках вулиць тощо населених пунктів і на вивісках на транспорті в Україні

1. Написи на дорожніх знаках, а також на вивісках вулиць тощо і на вивісках на транспорті в Україні здійснюються українською мовою.

В Автономній Республіці Крим для таких цілей поряд з українською мовою може використовуватися кримсько-татарська мова.

2. У межах сіл, селищ, міст, визначених законами України місцями поширення і використання мов корінних народів або національних меншин України, якщо не менш ніж третина їх жителів відносить себе до відповідних корінних народів або національних меншин, написи на вивісках вулиць тощо і на вивісках на транспорті виконуються українською мовою і можуть виконуватися також мовами (мовою) корінних народів або національних меншин.

3. На дорожніх знаках на міжнародних автомобільних дорогах на території України, на вивісках аеропортів, залізничних вокзалів тощо разом з відповідними написами державною мовою подається латино-алфавітний відповідник транскрипції відповідних назв українською мовою.

РОЗДІЛ XIII. МОВА ІНФОРМАТИКИ, ПОШТОВОГО ЗВ'ЯЗКУ І ПОСЛУГ У СФЕРІ ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙ, ТЕХНІЧНОЇ І ПРОЕКТНОЇ ДОКУМЕНТАЦІЇ В УКРАЇНІ

Стаття 27. Мова інформатики в Україні

1. Інформатика в Україні здійснюється українською мовою. Держава сприяє відтворенню українською мовою програмного забезпечення іноземного виробництва, заохочує розвиток національних комп'ютерних мовно-інформаційних технологій.

2. Органи державної влади, органи влади Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування, політичні партії і громадські організації, державні і комунальні установи, підприємства і організації, а також інші суб'єкти господарювання державної і комунальної форм власності мають використовувати засоби

програмного забезпечення, створені або відтворені з використанням українськомовної технічної термінології.

Стаття 28. Мова поштового зв'язку і послуг у сфері телекомунікацій в Україні

1. Мовою поштового зв'язку і послуг у сфері телекомунікацій в Україні є українська мова.

2. Відповідно до міжнародних договорів України у поштовому зв'язку і у сфері послуг у сфері телекомунікацій в Україні використовуються іноземні мови.

Стаття 29. Мова технічної і проектної документації в Україні

Уся технічна і проектна документація в Україні виготовляється українською мовою з відтворенням, за необхідності, англійською мовою або іншою іноземною мовою.

РОЗДІЛ XIV. МОВА У МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ ЗА УЧАСТЮ УКРАЇНИ

Стаття 30. Використання мов у міждержавних відносинах України

1. У закордонних представництвах України, зовнішньополітичних, зовнішньоекономічних та інших установах України мовою діяльності є державна мова та мова відповідної держави. Робочою мовою українських закордонних представництв є українська мова.

2. Двосторонні міжнародні договори, угоди та інші документи від імені України укладаються державною мовою та мовою іншої сторони договору.

3. Мови багатосторонніх міжнародних договорів та інших документів, в яких однією із сторін є Україна, чи до яких вона приєднується, визначаються міжнародно-правовими документами.

4. В переговорах від імені України з представниками інших держав та міжнародних організацій використовується державна мова та інші мови.

РОЗДІЛ XV. ВИКОНАННЯ ЦЬОГО ЗАКОНУ

Стаття 31. Виконання цього Закону

1. Контроль за виконанням Закону України "Про мови в Україні" здійснює Кабінет Міністрів України.

РОЗДІЛ XVI. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО МОВИ В УКРАЇНІ»

Стаття 32. Відповідальність за порушення Закону України «Про мови в Україні»

Органи державної влади, органи місцевого самоврядування, їхні посадові і службові особи, громадяни, винні у порушенні Закону України "Про мови в Україні", несуть адміністративну або кримінальну відповідальність відповідно до законодавства України.

РОЗДІЛ XVII. ПРИКІНЦЕВІ І ПЕРЕХІДНІ ПОЛОЖЕННЯ

1. Цей Закон набуває чинності з дня наступного за днем його опублікування, крім частини сьомої статті 19, яка вступає в силу з 1 січня 2020 року.

2. Визнати таким, що втратив чинність, Закон України «Про засади державної мовної політики» (Відомості Верховної Ради, 2013р., №23, ст.218).

3. Кабінету Міністрів України

внести на розгляд Верховної Ради України пропозиції щодо приведення законодавчих актів України у відповідність із цим Законом;

у місячний строк з дня набуття чинності Законом України «Про мови в Україні» забезпечити приведення своїх нормативно-правових актів та актів інших центральних органів виконавчої влади у відповідність з цим Законом.

3. Внести зміни до таких законів України:

1) у Законі України "Про поштовий зв'язок"(Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2002, N 6, ст.39) статтю 4 викласти у такій редакції:

“Стаття 4. Мова у сфері надання послуг поштового зв’язку

Мова у сфері надання послуг поштового зв’язку визначається статтею 28 Закону України “Про мови в Україні”

2) у Законі України «Про географічні назви» (Відомості Верховної Ради України, 2005 р., № 27, ст. 360) у статті 6: частину другу викласти в новій редакції:

«Мова назв географічних об’єктів, що знаходяться на території України, визначається статтею 25 Закону України «Про мови в Україні».»

3) у Законі України «Про загальну середню освіту» (Відомості Верховної Ради України, 1999 р., № 28, ст. 230):

у статті 5 абзац сьомий після слів «державної мови» вилучити слова « регіональних мов або мов меншин та»;

статтю 7 викласти в новій редакції:

«Стаття 7. Мова навчання і виховання у загальноосвітніх навчальних закладах

Мова навчання і виховання у загальноосвітніх навчальних закладах визначається статтею 16 Закону України «Про мови в Україні»;

у статті 29 абзац четвертий частини другої після слова «державної,» вилучити слова «регіональних мов або мов меншин і»;

4) у Законі України «Про позашкільну освіту» (Відомості Верховної Ради України, 2000 р., № 46, ст. 393) статтю 7 виключити та змінити нумерацію статей відповідно до порядку.

5) у Законі України «Про національні меншини в Україні» (Відомості Верховної Ради України, 1992 р., № 36, ст. 529) статтю 8 викласти в новій редакції:

«Стаття 8. Мова роботи, діловодства і документації місцевих органів державної влади і місцевого самоврядування визначається статтею 11 Закону України «Про мови в Україні».»

6) у Законі України «Про культуру» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2011, № 24, ст.168) статтю 5 викласти в новій редакції:

«Стаття 5. Мова у сфері культури

Застосування мов у сфері культури гарантується Конституцією України та визначається статтею 18 Закону України «Про мови в Україні».

Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування державної мови у сфері культури, гарантує вільне використання мов(мови) корінних народів або національних меншин України;»

7) у Законі України «Про кінематографію» (Відомості Верховної Ради України, 1998 р., № 22, ст. 114):

статтю 6 викласти в новій редакції:

«Стаття 6. Мова у галузі кінематографії

Застосування мов у галузі кінематографії здійснюється згідно зі статтею 18-19 Закону України «Про мови в Україні.»»;

у статті 14 частину другу викласти в новій редакції:

«Розповсюдження іноземних фільмів здійснюється згідно зі статтею 18 Закону України «Про мови в Україні» та міжнародними договорами;»»

8) У Законі України «Про освіту» (Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), 1991, № 34, ст. 451):

Статтю 7 викласти у такій редакції:

«Стаття 7. Мова освіти

Мова освіти визначається статтею 16 Закону України «Про мови в Україні.»»

9) Статтю 3 Господарського процесуального кодексу України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, № 6, ст.56) викласти у такій редакції:

«Стаття 3. Мова господарського судочинства

Мова господарського судочинства визначається статтею 20 Закону України «Про мови в Україні.»»

10) У Законі України «Про нотаріат» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1993, N 39, ст.383) статтю 15 викласти у такій редакції:

«Стаття 15. Мова нотаріального діловодства

Мова нотаріального діловодства визначається статтею 21 Закону України «Про мови в Україні.»».

11) У Законі України «Про дошкільну освіту» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 49, ст.259) статтю 10 викласти у такій редакції:

«Стаття 10. Мова у дошкільній освіті

Мова у дошкільній освіті визначається статтею 16 Закону України «Про мови в Україні».

12) у Цивільному процесуальному кодексі України (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2004, № 40-41, 42, ст. 492) статтю 7 викласти в новій редакції:

«Стаття 7. Мова цивільного судочинства

Мова цивільного судочинства визначається статтею 20 Закону України «Про мови в Україні».»

13) у Кодексі адміністративного судочинства України (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2005, № 35-36, 37, ст. 446) статтю 15 викласти в новій редакції:

«Стаття 15. Мова адміністративного судочинства

Мова адміністративного судочинства визначається статтею 20 Закону України «Про мови в Україні».»

14) У Законі України «Про місцеві державні адміністрації» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 1999, № 20-21, ст. 190) у статті 12 частину першу викласти в новій редакції:

«На посади в місцеві державні адміністрації призначаються громадяни України, які мають відповідну освіту і професійну підготовку, володіють державною мовою.»;

15) у Законі України «Про службу в органах місцевого самоврядування» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2001, № 33, ст. 175) у статті 5 частину другу викласти в новій редакції:

«На посаду можуть бути призначені особи, які мають відповідну освіту і професійну підготовку, володіють державною мовою.»;

16) у Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 1997, № 24, ст. 170):

у статті 26 пункт 50 частини першої виключити;

у статті 32 підпункт 1 пункту “б” викласти в новій редакції:

«1) забезпечення в межах наданих повноважень доступності і безоплатності освіти і медичного обслуговування на відповідній території, можливості отримання освіти державною мовою;

17) у Законі України «Про телебачення і радіомовлення» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 1994, № 10, ст. 43) статтю 10 викласти в новій редакції:

«Стаття 10. Вживання мов в інформаційній діяльності телерадіоорганізацій

Вживання мов в інформаційній діяльності телерадіоорганізацій визначається статтею 19 Закону України «Про мови в Україні».

18) у Законі України «Про інформаційні агентства» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 1995, № 13, ст. 83) статтю 3 викласти в новій редакції:

«Стаття 3. Мова продукції інформаційних агентств

Інформаційні агентства, зареєстровані в Україні, поширюють інформацію українською мовою і, за необхідності, англійською або іншою іноземною мовою»;

19) у Законі України «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 1997, № 49, ст. 299) статтю 4 викласти в новій редакції:

«Стаття 4. Мова поширення інформації про діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування

Мовою поширення інформації про діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування є українська.»;

20) у Законі України «Про телекомунікації» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2004, № 12, ст. 155) статтю 7 викласти в новій редакції:

«Стаття 7. Мова у сфері телекомунікацій

Мова у сфері телекомунікацій визначається статтею 28 Закону України «Про мови в Україні»»;

21) у Законі України «Про рекламу» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 1996, № 39, ст. 181) статтю 6 викласти в новій редакції:

«Стаття 6. Мова реклами

Мова реклами визначається статтею 24 Закону України «Про мови в Україні»;

22) у статті 2 Регламенту Верховної Ради України, затвердженого Законом України «Про Регламент Верховної Ради України» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2010, №14-15, №16-17, ст.133):

частину третю викласти в новій редакції:

«3. Мова ведення засідань Верховної Ради України визначається статтею 9 Закону України «Про мови в Україні»;

23) у Законі України «Про лікарські засоби» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 1996, № 22, ст. 86) частину шотсу статті 12 викласти у такій редакції:

«Мовою маркування лікарських засобів, інструкцій про їх застосування є українська».

24) у Постанові Верховної Ради України «Про затвердження положень про паспорт громадянина України, про свідоцтво про народження та про паспорт громадянина України для виїзду за кордон» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 1992, № 37, ст. 545):

у Положенні про паспорт громадянина України абзац перший пункту 4 викласти в новій редакції:

«4. Мови паспорту визначаються статтею 6 Закону України «Про мови в Україні». Запис прізвища та імені (по батькові) виконується згідно зі статтею 6 Закону України «Про мови в Україні»;

Голова Верховної Ради України

А.В. Парубій

Проект закону України[□]

Вноситься народними депутатами України

Ініціатори законопроекту:

Княжицький Микола Леонідович

Подоляк Ірина Ігорівна

Тетерук Андрій Анатолійович та інші

Номер і дата реєстрації: № 5670-д від 09.06.2017

ЗАКОН УКРАЇНИ

Про забезпечення функціонування української мови як державної

Верховна Рада України,

грунтуючись на Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року та схваленому Всеукраїнським референдумом 1 грудня 1991 року Акті проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 року, якими була відновлена незалежна національна державність України;

керуючись Конституцією України, яка визначає українську мову як єдину державну мову в Україні та покладає на державу обов'язок забезпечувати всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України;

діючи відповідно до Рішення Конституційного Суду України № 10-рп/1999 від 14 грудня 1999 року, яким встановлено, що «українська мова як державна є обов'язковим засобом спілкування на всій території України при здійсненні повноважень органами державної влади та органами місцевого самоврядування (мова актів, роботи, діловодства, документації тощо), а також в інших публічних сферах суспільного життя, які визначаються законом»;

зважаючи на Концепцію державної мовної політики, яка затверджена Указом Президента України № 161/2010 від 15 лютого 2010 року і визначає стратегічні пріоритети в подоланні спричинених багатомовною асиміляційною політикою колонізаторів та

окупантів деформацій національного мовно-культурного і мовно-інформаційного простору, та відповідно до якої повноцінне функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території держави є гарантією збереження ідентичності української нації та зміцнення державної єдності України;

розуміючи те, що українська мова є визначальним чинником і головною ознакою ідентичності української нації, яка історично сформувалась і багато століть безперервно проживає на власній етнічній території, становить питому більшість населення країни, дала офіційну назву державі та є базовим системотвірним складником української громадянської нації;

прагнучи до посилення державотворчих і консолідаційних функцій української мови, підвищення її ролі в забезпеченні територіальної цілісності України та її національної безпеки;

маючи на меті створення належних умов для забезпечення і захисту мовних прав і потреб українців;

а також беручи до уваги Висновок Венеційської Комісії, відповідно до якого «за особливих умов, що склалися в Україні», збалансована політика у мовній сфері «вимагає належних гарантій для збереження державної мови як інструмента єднання суспільства» та її Рекомендацію «українському законодавчому органу – віднайти істотно прийнятніші способи підтвердження верховенства української мови як єдиної державної мови та вжити додаткових заходів для зміцнення її ролі в українському суспільстві» (CDL-AD(2011)047, пара. 41-42);

ухвалює цей Закон.

Розділ I. ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ

Стаття 1. Українська мова – єдина державна мова в Україні

1. Єдиною державною (офіційною) мовою в Україні є українська мова.

2. Статус української мови як єдиної державної мови не може бути підставою для заперечення мовних прав і потреб осіб, що належать до національних меншин.

3. Джерелом статусу української мови як єдиної державної є державотворче самовизначення української нації.

4. Державний статус української мови є невід'ємним елементом конституційного ладу України як унітарної держави.

5. Статус української мови як єдиної державної мови в Україні визначається винятково Конституцією України.

6. Порядок функціонування і застосування української мови визначається винятково Законом і не може бути предметом регулювання підзаконних актів органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим чи органів місцевого самоврядування.

7. Спроби запровадження в Україні офіційної багатомовності всупереч Конституції України і встановленій конституційній процедурі є діями, що провокують мовний розкол країни, міжетнічне протистояння та ворожнечу і є такими, що спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу.

8. Публічне приниження чи зневажання української мови є протиправним діянням, тотожним нарузі над державними символами України, і карається відповідно до Закону.

9. Створення перешкод та обмежень у користуванні українською мовою, навмисне спотворення української мови в офіційних документах і текстах, застосування української мови з порушенням стандартів української мови, мають наслідком відповідальність, встановлену Законом.

Стаття 2. Сфера дії Закону

1. Цей Закон регулює функціонування і застосування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на всій території України.

2. Дія цього Закону не поширюється на сферу приватного спілкування та здійснення релігійних обрядів.

Стаття 3. Завдання Закону

1. Завдання цього Закону в тому, що держава забезпечує:

1) захист державного статусу української мови як мови громадянства України;

2) утвердження української мови як мови міжетнічного спілкування і порозуміння в Україні;

3) функціонування державної мови як інструмента об'єднання українського суспільства, засобу зміцнення державної єдності та територіальної цілісності України, її незалежної державності й національної безпеки;

4) застосування української мови як державної на всій території України у всіх сферах суспільного життя, а також у міжнародному спілкуванні, під час здійснення посадовими особами представницьких функцій;

5) розвиток української мови для зміцнення національної ідентичності, збереження національної культури, традицій, звичаїв, історичної пам'яті з метою забезпечення гарантій її подальшого функціонування як державотворчого чинника української нації;

б) підтримування української мови через сприяння:

а) досконалому володінню українською мовою громадянами України;

б) розвиткові української мови жестів для спілкування із та між людьми, які мають порушення слуху;

в) застосуванню української мови відповідно до вимог українського правопису;

г) уживанню українських слів, словосполучень і термінів замість іншомовних;

г) запобіганню вульгаризації української мови та змішування її з іншими мовами;

д) поширенню знань про українську мову та її роль у розвитку української та європейських культур;

е) популяризації діалектів та говірок української мови та їхньому збереженню;

7) поширенню української мови у світі та сприяння в задоволенні мовних потреб закордонних українців у країнах їхнього поселення.

Розділ II. УКРАЇНСЬКА МОВА – МОВА ГРОМАДЯНСТВА УКРАЇНИ

Стаття 4. Обов'язок громадянина України володіти державною мовою

1. Кожний громадянин України зобов'язаний володіти державною мовою як мовою свого громадянства.

2. Держава забезпечує кожному громадянину України можливості для оволодіння державною мовою через систему закладів дошкільної, загальної шкільної та вищої освіти.

3. Держава забезпечує можливість вільно опанувати державну мову громадянам, які в минулому не мали такої змоги.

Стаття 5. Обов'язок володіти державною мовою для набуття громадянства України

1. Особа, яка має намір набутися громадянство України, зобов'язана засвідчити відповідний рівень володіння державною мовою.

2. Рівень володіння державною мовою, необхідний для набуття громадянства України, визначає Національна комісія зі стандартів державної мови.

3. Складання іспиту на рівень володіння державною мовою, необхідний для набуття громадянства України, здійснюється в Центрі української мови.

Стаття 6. Мова документів, що посвідчують особу громадянина України

1. Документи, що посвідчують особу громадянина України, виконуються державною мовою. У випадках, визначених Законом і міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надала Верховна Рада України, вони виконуються іншими мовами та дублюються державною мовою.

2. Громадяни України, які за своїм етнічним походженням не є українцями і рідна мова яких є відмінна від української, мають право на транскрибований запис своїх прізвища та імені

відповідно до своєї національної традиції в документах, що по-свідчують особу громадянина України.

3. Запис прізвища та імені в паспорті громадянина України для виїзду за кордон виконується в транскрипції з української мови.

Розділ III. ВИМОГА ВІЛЬНОГО ВОЛОДІННЯ ДЕРЖАВНОЮ МОВОЮ

Стаття 7. Коло осіб, зобов'язаних вільно володіти державною мовою

1. Вільно володіти державною мовою зобов'язані:

1) Президент України, Голова Верховної Ради України, його Перший заступник та заступники, Прем'єр-міністр України, Перший віце-прем'єр-міністр України, віце-прем'єр-міністри України, міністри, інші керівники центральних органів виконавчої влади, які не входять до складу Кабінету Міністрів України, та їхні заступники, Голова Служби безпеки України, Генеральний прокурор, Голова Національного банку України, Голова та інші члени Рахункової палати, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Уповноважений із захисту державної мови, Голова Верховної Ради Автономної Республіки Крим, Голова Ради міністрів Автономної Республіки Крим;

2) народні депутати України, депутати Верховної Ради Автономної Республіки Крим, депутати місцевих рад, сільські, селищні, міські голови;

3) державні службовці, посадові особи органів місцевого самоврядування;

4) особи офіцерського складу, які проходять військову службу за контрактом;

5) особи рядового і начальницького складу органів правопорядку та посадові особи інших органів, яким присвоюються спеціальні звання;

6) працівники дипломатичної служби;

7) судді Конституційного Суду України, інші професійні судді, члени та дисциплінарні інспектори Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, члени Вищої ради правосуддя;

8) члени Національного агентства з питань запобігання корупції; члени Центральної виборчої комісії; члени Національної комісії зі стандартів державної мови; члени Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення; члени Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг; члени Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку; члени Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг; члени інших державних колегіальних органів;

9) адвокати;

10) нотаріуси;

11) працівники патронатних служб;

12) керівники навчальних закладів державної та комунальної форм власності; педагогічні, науково-педагогічні й наукові працівники навчальних закладів;

13) медичні працівники державних і комунальних закладів охорони здоров'я;

14) інші посадові та службові особи державних і комунальних підприємств, установ й організацій, а також інших суб'єктів господарювання державної та комунальної форм власності.

2. Вільно володіти державною мовою зобов'язані особи, які претендують на обрання чи призначення на посади, визначені в частині першій статті 7 цього Закону.

3. Особи, визначені в частинах першій та другій статті 7 цього Закону, зобов'язані вільно володіти державною мовою на рівні, достатньому для виконання їхніх посадових і професійних обов'язків.

Стаття 8. Вимоги щодо рівня володіння державною мовою

1. Вимоги щодо відповідного рівня володіння державною мовою, що висуваються до осіб, визначених у частинах першій та другій статті 7 цього Закону, встановлює Національна комісія зі стандартів державної мови.

2. Рівень володіння державною мовою особами, визначеними в частинах першій та другій статті 7 цього Закону, перевіряє Центр української мови.

Розділ IV. ЗАСТОСУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ МОВИ В РОБОТІ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ, ОРГАНІВ ВЛАДИ АВТОНОМНОЇ РЕСПУБЛІКИ КРИМ, ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ, ДЕРЖАВНИХ І КОМУНАЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ, УСТАНОВ ТА ОРГАНІЗАЦІЙ, ІНШИХ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ І КОМУНАЛЬНОЇ ФОРМ ВЛАСНОСТІ

Стаття 9. Застосування державної мови під час засідань, заходів, зустрічей і робочого спілкування

1. Мовою засідань, заходів, зустрічей і робочого спілкування в органах державної влади, органах влади Автономної Республіки Крим та органах місцевого самоврядування в Україні, на державних і комунальних підприємствах, в установах та організаціях, інших суб'єктах господарювання державної і комунальної форм власності є державна мова.

2. У разі якщо організатор засідання, заходу або зустрічі вважає, що мовою засідання, заходу або зустрічі має бути інша мова ніж державна, він забезпечує переклад державною мовою.

У разі застосування під час засідання, заходу або зустрічі іншої мови ніж державна, організатор засідання, заходу або зустрічі зобов'язаний забезпечити синхронний або послідовний переклад державною мовою, якщо цього вимагає хоча б один учасник засідання, заходу або зустрічі.

Стаття 10. Застосування державної мови в актах, діловодстві та документообігу

1. Мовою нормативно-правових актів і правових актів індивідуальної дії органів державної влади, органів влади Автономної

Республіки Крим та органів місцевого самоврядування в Україні є державна мова.

2. Органи державної влади, органи влади Автономної Республіки Крим та органи місцевого самоврядування в Україні складають проекти нормативно-правових актів і правових актів індивідуальної дії відповідно до стандартів української правничої термінології. Стандарти української правничої термінології визначає Національна комісія зі стандартів державної мови.

3. Нормативно-правові акти та правові акти індивідуальної дії органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування оприлюднюються державною мовою.

4. Мовою внутрішніх актів, що регулюють діяльність органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування в Україні, державних і комунальних підприємств, установ та організацій, інших суб'єктів господарювання державної і комунальної форм власності, їхніх посадових і службових осіб та працівників є державна мова.

5. Органи державної влади, органи влади Автономної Республіки Крим та органи місцевого самоврядування в Україні, державні й комунальні підприємства, установи та організації, інші суб'єкти господарювання державної та комунальної форм власності беруть до розгляду документи, складені державною мовою, окрім випадків, визначених процесуальними кодексами та цим Законом.

6. Органи державної влади, органи влади Автономної Республіки Крим та органи місцевого самоврядування в Україні, державні й комунальні підприємства, установи та організації, інші суб'єкти господарювання державної і комунальної форм власності в листуванні з адресатами за межами України можуть застосовувати іншу мову ніж державна.

7. Відповіді на звернення фізичних та юридичних осіб складаються державною мовою.

8. Порядок застосування мов національних меншин під час здійснення повноважень місцевими органами виконавчої влади, органами влади Автономної Республіки Крим та органами

місцевого самоврядування визначає Закон України «Про національні меншини в Україні».

Стаття 11. Застосування державної мови в судочинстві

1. Мовою судочинства в Україні є державна мова.
2. У судовому процесі може застосовуватися інша мова ніж державна, відповідно до умов, визначених процесуальними кодексами України.
3. Сторони, які беруть участь у справі, подають до суду письмові процесуальні документи, викладені державною мовою.
3. Суди складають та оприлюднюють рішення державною мовою.
4. Мовою професійної правничої допомоги є державна мова.

Стаття 12. Застосування державної мови у Збройних Силах України та інших військових формуваннях

1. Мовою статутів, документації, діловодства, команд, іншого статутного спілкування та службової діяльності у Збройних Силах України та інших військових формуваннях, створених відповідно до закону України, є державна мова.

Стаття 13. Застосування державної мови в органах правопорядку

1. Мовою статутів, документації, діловодства, службової діяльності та спілкування з громадянами України в органах правопорядку є державна мова.
2. З особою, яка не розуміє державної мови, працівник органу правопорядку може спілкуватися мовою прийнятною для сторін.

Стаття 14. Застосування державної мови під час перетину державного кордону України

1. Під час перетину громадянами України державного кордону України прикордонний, митний та інші види контролю здійснюються державною мовою.

2. Під час перетину іноземцями державного кордону України прикордонний, митний та інші види контролю здійснюються державною мовою або іншою мовою, якою володіє посадова чи службова особа, що здійснює контроль.

Стаття 15. Застосування державної мови в процесі виборів і референдумів

1. Мовою виборів і референдумів є державна мова.
2. Виборча документація та документація референдумів складається державною мовою.
3. Бюлетені для голосування на виборах і референдумах виготовляються державною мовою.
4. Передвиборна агітація, яка здійснюється за рахунок коштів Державного бюджету України, а також матеріали передвиборної агітації, що транслюються на телебаченні, радіо та розміщуються на носіях зовнішньої реклами, виконуються державною мовою.
5. Інформаційні плакати політичних партій, кандидатів на пост Президента України, кандидатів у народні депутати України, у депутати Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, районних, міських, районних у містах, сільських, селищних рад, кандидатів на посади сільських, селищних, міських голів і старост друкуються державною мовою.

Стаття 16. Застосування державної мови в міжнародних договорах України

1. Міжнародні двосторонні договори України укладаються державною мовою та мовою іншої сторони, якщо інше не передбачено самим міжнародним договором.
2. Міжнародні багатосторонні договори укладаються мовами, погодженими сторонами.

Розділ V. ЗАСТОСУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ МОВИ В ПУБЛІЧНИХ СФЕРАХ

Стаття 17. Державна мова в освіті

1. Кожний громадянин України має право здобути освіту державною мовою. Застосування державної мови в навчально-виховному та освітньому процесі в усіх навчальних закладах є обов'язковим.

2. Держава забезпечує кожному громадянину України право здобути освіту державною мовою в державних та комунальних дошкільних, загальних середніх, професійно-технічних, позашкільних і вищих навчальних закладах.

3. Мовою навчально-виховного процесу в дошкільних навчальних закладах є державна мова. У дошкільних навчальних закладах з мовою навчання, що є мовою національної меншини, навчально-виховний процес, поряд з державною, здійснюється також мовою відповідної національної меншини в порядку, визначеному Законом України «Про національні меншини в Україні». У навчально-виховному процесі в дошкільних навчальних закладах приватної форми власності поряд з державною може застосовуватися інша мова в порядку, визначеному законом України «Про дошкільну освіту».

4. Мовою навчально-виховного процесу в загальноосвітніх навчальних закладах є державна мова. У загальноосвітніх навчальних закладах з мовою навчання, що є мовою національної меншини, навчально-виховний процес, поряд з державною, здійснюється також мовою відповідної національної меншини в порядку, визначеному законом України «Про національні меншини в Україні». У навчально-виховному процесі в загальноосвітніх навчальних закладах приватної форми власності поряд з державною може застосовуватися інша мова в порядку, визначеному законом України «Про загальну середню освіту».

5. Мовою зовнішнього незалежного оцінювання та вступних випробувань є державна мова, крім зовнішнього незалежного оцінювання з іноземних мов. Завдання сертифікаційної роботи

зовнішнього незалежного оцінювання укладаються державною мовою.

6. Мовою освітнього процесу у вищих навчальних закладах є державна мова. Вищий навчальний заклад має право ухвалити рішення про викладання однієї чи кількох дисциплін англійською та/або іншими офіційними мовами Європейського Союзу, забезпечивши знання здобувачами вищої освіти відповідної дисципліни державною мовою. Мова підручників і методичної літератури має відповідати мові освітнього процесу у відповідному навчальному закладі.

7. Мовою післядипломної освіти та курсів підвищення кваліфікації є державна мова та офіційні мови Європейського Союзу.

8. Мовою позашкільної освіти є державна мова. Порядок використання мов національних меншин у позашкільній освіті визначає Закон України «Про національні меншини в Україні».

9. Мовою професійно-технічної освіти є державна мова.

10. Вивчення державної мови як окремого предмета обов'язкове в усіх загальноосвітніх навчальних закладах. У закладах професійної освіти та вищих навчальних закладах забезпечується обов'язкове вивчення державної мови як дисципліни в обсязі, що дає змогу провадити професійну діяльність у вибраній галузі з використанням цієї мови.

11. Викладання іноземної мови в навчальних закладах і на курсах вивчення іноземних мов здійснюється відповідною іноземною або державною мовою.

Стаття 18. Державна мова у науці

1. Мовою науки в Україні є державна мова.

2. Наукові видання публікуються державною мовою. За згодою відповідної вченої (наукової, науково-технічної, технічної) ради наукової установи або вищого навчального закладу наукове видання або його частина може публікуватися також офіційними мовами Європейського Союзу.

3. Дисертації осіб, які здобувають ступінь доктора філософії, та дисертації (або наукові доповіді в разі захисту наукових досягнень,

опублікованих у вигляді монографії, або сукупності статей, опублікованих в українських та/або міжнародних рецензованих фахових виданнях) осіб, які здобувають ступінь доктора наук, а також автореферати та відгуки опонентів виконуються державною мовою. За згодою відповідної вченої (наукової, науково-технічної, технічної) ради наукової установи або вищого навчального закладу дисертації осіб, які здобувають ступінь доктора філософії, та дисертації (або наукові доповіді в разі захисту наукових досягнень, опублікованих у вигляді монографії, або сукупності статей, опублікованих в українських та/або міжнародних рецензованих фахових виданнях) осіб, які здобувають ступінь доктора наук, або їхня частина можуть виконуватися також офіційними мовами Європейського Союзу. Статті, опубліковані в міжнародних рецензованих фахових виданнях іншими мовами, подаються до відповідної вченої (наукової, науково-технічної, технічної) ради в перекладі державною мовою.

4. Захист дисертації на здобуття ступеня доктора філософії та захист дисертації (або наукової доповіді в разі захисту наукових досягнень, опублікованих у вигляді монографії, або сукупності статей, опублікованих в українських та/або міжнародних рецензованих фахових виданнях) на здобуття ступеня доктора наук, відбувається державною мовою або, за згодою відповідної вченої (наукової, науково-технічної, технічної) ради, може відбуватися однією з офіційних мов Європейського Союзу.

Стаття 19. Державна мова в культурі

1. Держава забезпечує застосування державної мови в культурі.
2. Мовою культурно-мистецьких, розважальних та видовищних заходів є державна мова. Застосування інших мов під час культурно-мистецьких заходів дозволяється в разі, якщо це виправдано художнім, творчим задумом організатора заходу, а також у випадках, визначених Законом України «Про національні меншини в Україні». Положення цієї частини не поширюється на застосування мов під час виконання та відтворення словесно-музичних творів.

Супровід (конферанс) культурно-мистецьких та видовищних заходів в Україні здійснюється державною мовою. В разі якщо супровід (конферанс) здійснює особа, яка не володіє державною мовою, організатор забезпечує синхронний або послідовний переклад такого виступу державною мовою. Особливості супроводу (конферансу) культурно-мистецьких та видовищних заходів в Україні, які проводяться на виконання міжнародних зобов'язань перед Європейською мовною спілкою, визначаються домовленістю сторін.

3. Оголошення, афіші, інші інформаційні матеріали про культурно-мистецькі та видовищні заходи, а також вхідні квитки виготовляються державною мовою. В оголошеннях, афішах, інших інформаційних матеріалах допускається використання інших мов у позначенні назв творчих колективів та виконавців за умови дублювання таких назв у фонетичній транскрипції українською мовою.

4. Театральна вистава іноземною мовою у державному чи комунальному театрі супроводжується субтитрами державною мовою.

5. Мовою музейної справи та мистецьких виставок є державна мова.

Музейний облік у музеях усіх форм власності здійснюється державною мовою.

Інформація про музейні предмети, що демонструються в музеях та на мистецьких виставках, подається державною мовою. Поряд з державною мовою інформація про музейні предмети може дублюватися іншими мовами. В письмовій інформації про музейні предмети напис іншою мовою розміщується нижче або праворуч від напису державною мовою.

Вхідні квитки для відвідування музею чи виставки, публічні оголошення про виставки виготовляються державною мовою.

Інформаційна продукція про музей чи виставку виконується державною мовою, а за потреби також іншими мовами.

6. Мовою поширення та демонстрування фільмів в Україні є державна мова.

Фільми (в тому числі серіали, анімаційні фільми, документальні фільми), вироблені суб'єктами кінематографії України,

розповсюджуються та демонструються в Україні з мовною частиною звукового ряду, виконаною українською мовою. У разі використання в мовній частині звукового ряду, виконаній українською мовою, реплік іншими мовами, такі репліки мають бути озвучені чи субтитровані українською мовою. Сумарна тривалість субтитрованих реплік у фільмі не може перевищувати 15% сумарної тривалості всіх реплік у цьому фільмі.

Іноземні фільми розповсюджуються та демонструються в Україні в дублюванні або озвученні українською мовою. Поряд з державною мовою іноземні фільми можуть містити аудіодоріжки іншими мовами. Каталоги відео на замовлення, що надають свої послуги на території України мають забезпечувати аудіодоріжку українською мовою, не пізніше ніж за два місяці після надання доступу до відповідного фільму. Аудіодоріжка українською мовою має завантажуватися за замовчуванням.

Кінотеатри можуть демонструвати іноземні фільми мовою оригіналу, супроводжуючи субтитруванням українською мовою. Сумарна кількість сеансів демонстрування таких фільмів не може перевищувати 10% від загальної кількості сеансів демонстрування фільмів у кінотеатрі на місяць.

Кіноафіші та вхідні квитки для відвідування кінотеатрів виконуються державною мовою.

7. Мовою туристичного обслуговування є державна мова. Туристичне обслуговування іноземців та осіб без громадянства може здійснюватися іншою мовою – для цього суб'єкти туристичної діяльності організовують окремі туристичні групи.

Стаття 20. Державна мова у телебаченні та радіомовленні

1. Мовою телебачення і радіомовлення в Україні є державна мова.

2. Телерадіоорганізації незалежно від форми власності та способу розповсюдження телерадіопрограм і передач здійснюють мовлення державною мовою.

3. Іншомовні телерадіопрограми, передачі й аудіовізуальні твори (або всі іншомовні частини телерадіопрограм, передачі та

аудіовізуальних творів), які транслюють телерадіоорганізації, озвучуються або дублюються державною мовою, окрім пісень (словесно-музичних творів) з візуальним супроводом або без того.

4. Якщо під час прямої трансляції телерадіопрограми чи передачі хтось з її учасників здійснює виступ (репліку) іншою мовою (мовами), телерадіоорганізація забезпечує синхронний або послідовний переклад державною мовою, окрім пісень (словесно-музичних творів) та випадків непередбаченого використання інших мов учасниками прямих репортажів з місць подій (окрім репортажів, ведучих репортажу, телерадіопрограми чи передачі).

5. Обсяги та порядок забезпечення частки пісень (словесно-музичних творів) державною мовою в ефірі телерадіоорганізацій регулюється Законом України «Про телебачення і радіомовлення».

6. З метою задоволення потреб національних меншин, іноземної аудиторії чи з освітньою метою телерадіоорганізації можуть здійснювати мовлення іншими мовами. Сумарна тривалість іншомовних телерадіопрограм і передач не може перевищувати для телерадіоорганізацій, що здійснюють мовлення на територію менш ніж половини областей України і при цьому не здійснюють ретрансляції або систематичної трансляції програм інших телерадіоорганізацій, в тому числі програм спільного виробництва з іншими телерадіоорганізаціями, 20% від часу добового мовлення, для інших телерадіоорганізацій – 10% від часу добового мовлення.

7. Для забезпечення права на доступ до інформації осіб з вадами слуху телерадіоорганізації здійснюють переклад на українською жестовою мовою та/чи субтитрування офіційних повідомлень, також виступів посадових осіб держави та інформації про надзвичайні ситуації (попередження та ризик їх виникнення), що становлять загрозу життю та здоров'ю громадян України, а також кіно-, відеофільмів, передач і програм з урахуванням вимог, встановлених Кабінетом Міністрів України. Частка загального обсягу телевізійного добового мовлення, що має бути пристосована для сприйняття особами з вадами слуху через переклад українською

жестовою мовою та/чи субтитрування, визначається Законом про телебачення та радіомовлення.

8. Вимоги цієї статті не поширюються на телерадіоорганізації, які відповідно до ліцензії здійснюють закордонне мовлення, а також до телерадіоорганізацій, основу програмної концепції яких відповідно до ліцензії на мовлення становлять науково-просвітницькі або освітні передачі, виконані однією або декількома офіційними мовами Європейського Союзу.

Програми телерадіоорганізацій закордонного мовлення можуть ретранслюватись на території України провайдерами програмної послуги або іншими телерадіоорганізаціями винятково з використанням звукового ряду, що відповідає вимогам частини шостої цієї статті щодо мінімального обсягу мовлення державною мовою. Умови договору на ретрансляцію на території України програм телерадіоорганізації закордонного мовлення повинні містити зобов'язання провайдера програмної послуги або іншої телерадіоорганізації щодо обрання мови звукового ряду, який використовується при ретрансляції програм.

Програми телерадіоорганізацій, основу програмної концепції яких відповідно до ліцензій на мовлення становлять науково-просвітницькі передачі, виконані однією або декількома офіційними мовами Європейського союзу, можуть ретранслюватись на території України провайдерами програмної послуги або іншими телерадіоорганізаціями виключно з використанням звукового ряду, в якому використовуються офіційні мови Європейського Союзу або українська мова. Умови договору на ретрансляцію на території України програм таких телерадіоорганізації повинні містити зобов'язання провайдера програмної послуги або іншої телерадіоорганізації щодо обрання мови звукового ряду, який використовується при ретрансляції програм.

Стаття 21. Державна мова в друкованих засобах масової інформації

1. Друковані засоби масової інформації в Україні видаються державною мовою. Допускається видання друкованих засобів

масової інформації у двох чи більше мовних версіях, одна з яких – державною мовою. Всі мовні версії повинні видаватись під однаковою назвою, відповідати одне одному за змістом, обсягом та способом друку, а їх випуски повинні мати однакову нумерацію порядкових номерів і видаватись в один день.

2. Розповсюдження за передплатою друкованих засобів масової інформації, виданих мовами, іншими ніж державна, допускається за умови забезпечення їх засновниками (співзасновниками) можливості передплати в Україні такого самого видання українською мовою.

3. Засновники (співзасновники) друкованих засобів масової інформації зобов'язані виготовляти, публікувати і доставляти обов'язковий примірник документів (номери (випуски) друкованих засобів масової інформації), державною мовою у порядку визначеному Законом.

4. В кожному місці розповсюдження друкованих засобів масової інформації друковані засоби масової інформації українською мовою мають становити не менше 50% назв друкованих засобів масової інформації, що розповсюджуються в цьому місці.

У місці розповсюдження одного друкованого засобу масової інформації обов'язково розповсюджується версія цього засобу масової інформації українською мовою.

Стаття 22. Державна мова у книговидаванні та книгорозповсюдженні

1. Видавець, внесений до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції, зобов'язаний видавати державною мовою не менше 50% від усіх виданих ним упродовж відповідного календарного року назв книжкових видань.

2. Держава може обмежувати ввезення в Україну книжкових видань мовами, іншими ніж державна у порядку, визначеному законом.

3. Книжкові видання державною мовою мають постійно становити не менше 50% назв книжкових видань від загальної кількості

назв книжкових видань, які є в продажу, в кожній книгарні, іншому закладі, що здійснює книгорозповсюдження.

Словники та розмовники, однією з мов яких є українська мова, а також інші книжкові видання з ідентичними за змістом текстами двома і більше мовами, однією з яких є українська, вважаються книжковими виданнями українською мовою.

Положення абзацу першого цієї частини не поширюється на книгарні, інші заклади, що здійснюють книгорозповсюдження, які розповсюджують книжкові видання винятково офіційними мовами Європейського Союзу, державною мовою та/або словники та розмовники з іноземних мов, підручники з вивчення іноземних мов.

4. Держава сприяє виданню та поширенню творів української літератури, перекладу українською мовою іншомовної літератури.

Стаття 23. Державна мова в електронних інформаційних системах

1. Комп'ютерна програма з користувацьким інтерфейсом, що реалізується в Україні, повинна мати повноцінний користувацький інтерфейс державною мовою та/або офіційними мовами Європейського Союзу.

2. Комп'ютерна програма з користувацьким інтерфейсом, встановлена на товарах, що реалізуються в Україні, повинна мати повноцінний користувацький інтерфейс державною мовою. Відсутність повноцінного користувацького інтерфейсу державною мовою має наслідки, визначені законодавством про захист прав споживачів для реалізації товару неналежної якості.

3. У роботі органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ й організацій державної та комунальної форм власності, використовуються винятково комп'ютерні програми з версією користувацького інтерфейсу державною мовою.

На час створення користувацького інтерфейсу державною мовою для відповідної комп'ютерної програми може використовуватися комп'ютерна програма з версією користувацького інтерфейсу офіційними мовами Європейського Союзу.

4. Під час закупівлі комп'ютерних програм для органів державної влади, підприємств, установ й організацій державної та комунальної форм власності обов'язковою умовою є наявність користувацького інтерфейсу державною мовою, окрім випадків, визначених в абзаці другого частини третьої цієї статті.

5. Навчальні заклади використовують для освітніх потреб винятково комп'ютерні програми з версією користувацького інтерфейсу державною мовою.

6. Інтернет-представництва (в тому числі інтернет-сайти, сторінки в соціальних мережах тощо) органів державної влади, підприємств, установ й організацій державної та комунальної форм власності, засобів масової інформації, зареєстрованих в Україні, а також юридичних осіб приватного права та фізичних осіб-підприємців, що реалізують товари й послуги в Україні, виконуються державною мовою. Поряд з версією інтернет-представництв (в тому числі інтернет-сайтів, сторінок в соціальних мережах тощо), виконаних державною мовою, можуть також існувати версії іншими мовами. Версія українською мовою завантажується за замовчуванням та має не менше за обсягом та змістом інформації, ніж іншомовні версії.

Стаття 24. Державна мова в сфері інформації для загального ознайомлення

1. Інформація для загального ознайомлення (в тому числі оголошення, покажчики, вказівники, вивіски, повідомлення, написи та інша текстова, візуальна і звукова інформація) подається державною мовою.

2. Інформація для загального ознайомлення може дублюватися іншими мовами.

3. Вимоги цієї статті не поширюється на інформацію, яка поширюється з використанням мережі Інтернет, за винятком випадків, визначених цим Законом.

Стаття 25. Державна мова в сфері публічних заходів

1. Мовою публічних заходів в Україні є державна мова.

2. У разі, якщо хтось із учасників публічного заходу виступає іншою мовою, організатор забезпечує повноцінний послідовний або синхронний переклад державною мовою.

Стаття 26. Державна мова в сфері обслуговування споживачів

1. Мовою обслуговування споживачів в Україні є державна мова. Підприємства, установи та організації усіх форм власності, що обслуговують споживачів, здійснюють обслуговування та надають інформацію про товари (послуги), в тому числі через інтернет-магазини та інтернет-каталоги, державною мовою.

2. На прохання клієнта його персональне обслуговування може здійснюватися також іншою мовою, прийнятною для сторін.

3. Продавець (виконавець, постачальник, власник та оператор інтернет-магазину чи каталогу та власник домену) в електронній комерції під час своєї діяльності та в разі поширення комерційного електронного повідомлення зобов'язаний забезпечити надання усієї інформації, визначеної Законом України «Про електронну комерцію», в тому числі щодо предмета електронного договору, державною мовою.

4. Кожному на території України гарантовано право одержувати інформацію про товари та послуги державною мовою.

5. Виробники (виконавці, продавці) в Україні будь-якої форми власності надають споживачам інформацію про товари й послуги державною мовою.

6. Маркування, інструкції щодо користування, інформація про товари та послуги, що реалізуються на території України, виконуються державною мовою. Якщо, окрім інформації державною мовою, маркування, інструкції щодо користування та інформація про товари та послуги містять текст іншими мовами, змістовне наповнення та обсяг маркування, інструкцій щодо користування, інформації про товари та послуги державною мовою не можуть бути меншими за наповнення будь-якою іншою мовою. Розмір шрифту тексту жодною іншою мовою не може бути більшим за розмір шрифту тексту державною мовою.

Стаття 27. Державна мова у сфері технічної і проектної документації

1. Технічна і проектна документація в Україні виготовляється державною мовою.

2. У разі потреби технічна і проектна документація може бути перекладена будь-якою іншою мовою.

Стаття 28. Державна мова в сфері реклами

1. Мовою реклами в Україні є державна мова.

2. Порядок використання мов національних меншин в рекламі визначається в Законі України «Про національні меншини в Україні».

Стаття 29. Державна мова в сфері охорони здоров'я

1. Мовою охорони здоров'я, медичної допомоги та медичного обслуговування є державна мова.

2. На прохання особи, яка звертається по медичну допомогу чи медичне обслуговування, її персональне обслуговування може здійснюватися також іншою мовою, прийнятною для сторін.

3. Заклади охорони здоров'я складають усі документи, які стосуються стану здоров'я пацієнтів, державною мовою.

4. Мовою внутрішніх актів, які регулюють діяльність закладів охорони здоров'я, діловодства та документообігу, є державна мова.

5. Заклади охорони здоров'я використовують у своїх документах медичну термінологію відповідно до стандартів, визначених Національною комісією зі стандартів державної мови.

Стаття 30. Державна мова у сфері спорту

1. Спортивні заходи, у тому числі міжнародні, проводяться, коментуються і транслюються державною мовою. Інша мова може застосовуватися, якщо її використання є частиною правил виду спорту.

2. Всі оголошення під час спортивних змагань виконуються державною мовою. Оголошення під час міжнародних спортивних змагань можуть також дублюватися іншими мовами.

3. Вхідні квитки для відвідування спортивних змагань, інша інформаційна продукція про спортивні змагання виготовляються державною мовою. Написи на вхідних квитках на міжнародні спортивні змагання, інша інформаційна продукція про міжнародні спортивні змагання можуть також дублюватися іншими мовами.

Стаття 31. Державна мова у сфері телекомунікацій та поштового зв'язку

1. Мовою послуг у сфері поштового зв'язку та телекомунікацій в Україні є державна мова.

2. Текст телеграми, що надсилається з України, може бути складений будь-якою мовою з використанням літер української або латинської абетки.

3. Адреси відправника та одержувача поштових відправлень і телеграм, що пересилаються в межах України, виконуються державною мовою.

4. Міжнародні поштові відправлення та повідомлення, які передаються через телекомунікаційні мережі загального користування, обробляються із застосуванням мов, визначених міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надала Верховна Рада України.

Стаття 32. Державна мова у сфері транспорту

1. Послуги на транспорті в Україні надаються державною мовою.

2. В усіх видах пасажирського транспорту, на залізничних вокзалах, автовокзалах, в аеропортах, морських та річкових портах тощо мовою інформації, оголошень, повідомлень, написів, довідкових служб тощо є державна мова. У разі потреби ця інформація може дублюватися англійською мовою, а в міжнародному пасажирському сполученні також офіційною мовою (мовами) країни, сполучення з якою здійснює відповідний транспортний засіб.

3. Мовою обслуговування пасажирів на транспорті є державна мова. На прохання пасажирів його індивідуальне обслуговування може здійснюватися іншою мовою, прийнятною для сторін.

4. Мовою диспетчерських служб та зв'язку на всіх видах транспорту є державна мова, крім випадків, коли інша мова використовується відповідно до умов міжнародного договору, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України.

5. Мовою назв аеропортів, портів, станцій, зупинок, власних назв транспортних засобів є державна мова за правилами українського правопису.

Стаття 33. Мова діловодства, документообігу, листування і звітності громадських об'єднань, політичних партій та юридичних осіб приватного права

1. Мовою внутрішніх документів громадських об'єднань, політичних партій та юридичних осіб приватного права, зареєстрованих в Україні, а також статутних документів, рішень керівних органів, документів, що підтверджують господарську діяльність, є державна мова.

2. Мовою листування громадських об'єднань, політичних партій та юридичних осіб приватного права, зареєстрованих в Україні, з органами державної влади, органами місцевого самоврядування, державними і комунальними підприємствами, установами та організаціями, іншими суб'єктами господарювання державної і комунальної форм власності в Україні є державна мова.

3. Зареєстровані в Україні громадські об'єднання, політичні партії та юридичні особи приватного права надсилають статистичну інформацію, податкову та іншу звітність до органів державної влади чи органів місцевого самоврядування державною мовою.

Стаття 34. Мова звернень до громадських об'єднань, політичних партій та юридичних осіб приватного права

1. Кожен має право звертатися державною мовою усно та письмово до зареєстрованих в Україні громадських об'єднань, політичних партій та юридичних осіб приватного права зі зверненнями. Громадські об'єднання, політичні партії та юридичні особи приватного права, зареєстровані в Україні, на звернення, викладені

державною мовою, надають відповідь державною мовою відповідно до Закону України «Про звернення громадян».

2. Зареєстровані в Україні громадські об'єднання, політичні партії та юридичні особи приватного права можуть також брати до розгляду звернення іншими мовами.

Розділ VI. ДЕРЖАВНА МОВА У ВЛАСНИХ НАЗВАХ ТА ІМЕНАХ

Стаття 35. Назви органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування в Україні

1. Власною назвою єдиного органу законодавчої влади в Україні є «Верховна Рада України». Ця назва не перекладається іншими мовами, а передається іншими мовами за допомогою літер їхньої абетки відповідно до звучання українською мовою.

2. Офіційні назви органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування в Україні, державних і комунальних підприємств, установ та організацій, інших суб'єктів господарювання державної і комунальної форм власності утворюються та позначаються державною мовою.

3. Написи офіційних назв органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування в Україні, державних і комунальних підприємств, установ та організацій, інших суб'єктів господарювання державної і комунальної форм власності на печатках, штампах, штампелях, офіційних бланках і вивісках виконуються державною мовою.

4. Поряд з державною мовою офіційні назви органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування в Україні, державних і комунальних підприємств, установ та організацій, інших суб'єктів господарювання державної і комунальної форм власності можуть позначатися англійською мовою. На вивісках та офіційних бланках назви, виконані англійською мовою, подаються з правого боку або внизу.

Стаття 36. Державна мова в іменах

1. Імена, прізвища та по батькові громадян України подаються державною мовою відповідно до правил українського правопису та не перекладаються іншими мовами, а передаються за допомогою літер абетки відповідної мови відповідно до звучання українською мовою.

2. Фізична особа має право на транскрибований запис її прізвища та імені відповідно до своєї національної традиції.

Стаття 37. Застосування державної мови в географічних назвах.

1. Географічні назви, а також назви скверів, бульварів, вулиць, провулків, узвозів, проїздів, проспектів, площ, майданів, набережних, мостів та інших об'єктів топоніміки населених пунктів подаються державною мовою.

2. Назви географічних об'єктів України не перекладаються іншими мовами, а передаються в офіційних документах, засобах масової інформації, картографічних, довідкових, енциклопедичних, навчальних та інших виданнях за допомогою літер абетки іншої мови відповідно до звучання українською мовою.

3. Призначені для використання в Україні назви географічних об'єктів, що розташовані на території інших держав, а також географічних об'єктів, на які не поширюються суверенітет та юрисдикція будь-якої держави, подаються державною мовою у транскрипції з мови оригіналу з урахуванням особливостей української фонетики та правопису. Якщо такий географічний об'єкт має назву українського походження, то така назва може застосовуватися замість або поряд з іншомовною. В офіційних документах назві українського походження надається перевага.

4. Написи на дорожніх знаках, вивісках та інших покажчиках назв географічних об'єктів, що знаходяться на території України, подаються державною мовою. На покажчиках назв географічних об'єктів, призначених для міжнародного використання, а також у місцях компактного проживання національних меншин України поряд з назвою державною мовою може розміщуватися її

латиноалфавітний відповідник або назва відповідною мовою. Напис латинськими літерами має бути меншим та розміщуватися з правого боку або внизу.

Стаття 38. Мова торгових марок

1. Знаки для товарів і послуг наводяться у тому вигляді, в якому їм надана правова охорона в Україні відповідно до закону.

Розділ VII. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАНДАРТІВ ДЕРЖАВНОЇ МОВИ

Стаття 39. Національна комісія зі стандартів державної мови

1. Опрацювання та утвердження стандартів української мови як державної здійснює Національна комісія зі стандартів державної мови (далі – Комісія).

2. Завданням Комісії є збереження, розвиток та захист державної мови через встановлення стандартів і методів перевіряння рівня володіння державною мовою, необхідного для набуття громадянства та зайняття визначених законами України посад.

3. Комісія є державним колегіальним органом.

4. Комісія є юридичною особою, має печатку із зображенням Державного Герба України та своїм найменуванням, самостійний баланс та рахунки в органах Державної казначейської служби України, має відокремлене майно, яке є об'єктом права державної власності і перебуває в його оперативному управлінні.

5. Порядок роботи Комісії визначається цим Законом.

6. Комісія більшістю голосів від її складу, визначеного Законом, затверджує регламент, що визначає порядок роботи Комісії в межах, установлених цим Законом.

7. Комісія має офіційний веб-сайт, який є офіційним джерелом інформації про роботу Комісії.

Стаття 40. Повноваження Національної комісії зі стандартів державної мови

1. Комісія має такі повноваження:

1) затверджує стандарти української мови, зокрема:

а) Правопис української мови та зміни до нього;

б) стандарти української термінології;

в) стандарти транскрибування і транслітерації;

г) стандарти української мови жестів для спілкування з людьми, які мають порушення слуху;

2) визначає вимоги до рівнів володіння державною мовою для набуття громадянства України;

3) визначає вимоги до рівнів володіння державною мовою особами, визначеними в частинах першій та другій статті 7 цього Закону.

4) затверджує посібники та підручники для опанування відповідних рівнів володіння українською мовою;

5) визначає методи та порядок перевірки рівня володіння українською мовою;

6) затверджує зразок сертифікату про рівень володіння українською мовою;

7) розглядає скарги щодо результатів іспиту на рівень володіння українською мовою;

8) подає пропозиції Кабінету Міністрів України про внесення змін до законодавства, пов'язані із забезпеченням стандартів української мови;

9) здійснює інші повноваження, визначені цим Законом.

2. Рішення Комісії є обов'язковими до виконання на всій території України.

Стаття 41. Склад Національної комісії зі стандартів державної мови

1. Комісія є державним колегіальним органом у складі дев'яти членів.

2. До складу Комісії входять:

1) одна особа, призначена керівником центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну правову політику;

2) одна особа, призначена керівником центрального органу виконавчої влади у сфері державної мовної політики;

3) одна особа, призначена керівником центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сферах освіти і науки;

4) одна особа, призначена керівником центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері міграції;

5) одна особа, призначена керівником центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері державної служби;

6) одна особа, обрана Вищою кваліфікаційною комісією суддів України;

7) три особи, обрані Президією Національної академії наук України за поданням профільних інституцій у галузі української мови Національної академії наук України (одна особа від кожної інституції).

3. Комісія є повноважною за умови призначення (обрання) шести та більше членів.

4. На посаду члена Комісії може бути призначений (обраний) громадянин України, що на момент призначення (обрання) досяг 30 років, володіє державною мовою, має науковий ступінь щонайменше доктора філософії в галузі філології за однією зі спеціальностей: українська мова, загальне мовознавство, перекладознавство та здатний за своїми діловими і моральними якостями, освітнім і професійним рівнем виконувати відповідні посадові обов'язки.

5. Член Комісії не може:

1) мати представницького мандату;

2) займатися іншою оплачуваною або підприємницькою діяльністю (окрім викладацької, наукової і творчої діяльності);

3) входити до складу органу управління чи наглядової ради підприємства або організації, що має на меті одержання прибутку.

6. Строк повноважень членів Комісії становить шість років.

Одна і та ж особа може бути членом Комісії не більше, ніж два строки поспіль.

7. Повноваження члена Комісії припиняються у разі:

1) закінчення строку, на який його призначено;

2) подання особистої заяви про складення повноважень члена Комісії;

3) наявності медичного висновку про неможливість виконувати обов'язки за станом здоров'я;

4) порушення вимог щодо несумісності;

5) набрання законної сили обвинувального вироку щодо нього;

6) припинення громадянства України;

7) визнання його безвісно відсутнім або оголошення померлим;

8) смерті.

8. Члени Комісії не є державними службовцями. Посади членів Національної комісії зі стандартів державної мови за умовами оплати праці й соціального забезпечення прирівняно до посади заступника міністра.

Стаття 42. Голова Національної комісії зі стандартів державної мови

1. Очолює Комісію Голова, якого обирають члени Комісії зі свого складу.

2. Голову Комісії обирають таємним голосуванням від загального складу строком на три роки з правом повторного обрання в межах строку його повноважень. Особа не може бути обрана головою Комісії втретє.

3. Голова Комісії:

1) представляє Комісію у зносинах з органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями;

2) головує на засіданнях Комісії;

3) підписує протоколи засідань Комісії;

4) підписує рішення Комісії.

Стаття 43. Порядок роботи Національної комісії зі стандартів державної мови

1. Комісія працює у формі засідань. Засідання Комісії скликає Голова Комісії, але не рідше, ніж двічі на місяць.

2. Порядок проведення засідань Комісії визначається затвердженим Комісією регламентом.

3. Засідання Комісії є повноважним, якщо на ньому присутня більш як половина членів її повного складу.

4. Комісія ухвалює рішення більшістю голосів від загального складу.

5. Члени Комісії в період між засіданнями виконують функції відповідно до рішення Комісії про розподіл повноважень.

Стаття 44. Секретаріат Національної комісії зі стандартів державної мови

1. Діяльність Комісії забезпечує секретаріат.

2. Комісія затверджує положення про секретаріат, а також структуру і штатну чисельність секретаріату в межах видатків на утримання Комісії.

3. Комісія призначає на посаду керівника секретаріату та звільняє його з посади.

4. Працівників секретаріату призначає на посаду та звільняє з посади керівник секретаріату. Працівники секретаріату є державними службовцями.

Стаття 45. Центр української мови

1. Для підтримування стандартів української мови, перевірки та вдосконалення рівня володіння нею Національна комісія зі стандартів державної мови утворює Центр української мови.

2. До компетенції Центру української мови належить:

1) опрацювання вимог до рівнів володіння українською мовою;
2) напрацювання посібників для опанування відповідних рівнів володіння українською мовою;

3) опрацювання методів перевірки рівня володіння українською мовою, в тому числі для осіб, що мають фізичні вади;

4) розроблення завдань для проведення іспиту на рівень володіння українською мовою;

5) організація іспитів з метою перевірки рівня володіння українською мовою;

6) видання сертифікатів про рівень володіння українською мовою;

7) ведення реєстру сертифікатів про рівень володіння українською мовою;

8) надання методичних рекомендацій та роз'яснень щодо вимог до рівнів володіння українською мовою.

3. Керівника Центру української мови призначає на посаду та звільняє з посади Національна комісія зі стандартів державної мови.

4. Положення про Центр української мови затверджує Національна комісія зі стандартів державної мови.

5. Статус, умови оплати праці й соціального забезпечення працівників Центру української мови визначаються відповідно до Закону України «Про наукову та науково-технічну діяльність».

Стаття 46. Державний сертифікат та іспит на рівень володіння українською мовою

1. Єдиним документом, що підтверджує рівень володіння українською мовою, є Державний сертифікат встановленого зразка, який видає особі Центр української мови за результатами іспиту на рівень володіння українською мовою.

2. Іспит на рівень володіння українською мовою організовує та проводить Центр української мови.

3. Порядок проведення іспиту на рівень володіння українською мовою встановлює Кабінет Міністрів України.

4. Об'єктивність іспиту на рівень володіння українською мовою забезпечується дотриманням єдиних вимог до процедури його проведення, підбором завдань.

5. Завдання для іспиту на рівень володіння українською мовою розробляє Центр української мови.

6. Складання іспиту на рівень володіння українською мовою здійснюється в письмовій та усній формі.

7. Відкритість іспиту на рівень володіння українською мовою забезпечується повним і своєчасним інформуванням осіб про програми, строки та порядок проведення іспиту на рівень володіння українською мовою, а також здійсненням державного контролю та громадського спостереження за проведенням іспиту на рівень володіння українською мовою.

Положення про громадське спостереження за проведенням іспиту на рівень володіння українською мовою затверджується Кабінетом Міністрів України.

8. З метою отримання першого Державного сертифіката, що підтверджує рівень володіння українською мовою, або підвищення підтвердженого рівня володіння українською мовою особа може повторно скласти іспит на рівень володіння українською мовою необмежену кількість разів, але не частіше, ніж раз на півроку. В разі успішного складення зазначеного іспиту на рівні, вищому за рівень, підтверджений чинним Державним сертифікатом, Центр української мови переоформлює чинний сертифікат.

9. Складання іспиту на рівень володіння українською мовою вперше для громадян України є безкоштовним.

10. Результати іспиту на рівень володіння українською мовою можуть бути оскаржені до Національної комісії зі стандартів державної мови.

11. Державний сертифікат діє безстроково.

12. Центр української мови може анулювати Державний сертифікат, якщо буде виявлено порушення під час складення іспиту.

13. Інформація, яка міститься у всіх чинних Державних сертифікатах, що підтверджують рівень володіння українською мовою (зокрема, прізвище, ім'я, по-батькові та дата народження власника Державного сертифіката, рівень володіння українською, серійний номер та дата видачі), доступна он-лайн на офіційному сайті Центру української мови.

14. Для проведення іспиту на рівень володіння українською мовою можуть використовуватися приміщення навчальних закладів

державної та комунальної форми власності на безоплатній основі в порядку, визначеному центральним органом виконавчої влади у сфері освіти та науки.

15. Фінансування заходів з проведення іспиту на рівень володіння українською мовою здійснюється за рахунок коштів державного бюджету в установленому законодавством порядку.

16. Особа, яка склала іспит на рівень володіння українською мовою, має право ознайомитися зі своєю іспитовою роботою після її перевірки та отримати засвідчену копію цієї роботи. Порядок видачі засвідчених копій виконаних іспитових робіт встановлює Центр української мови.

Стаття 47. Термінологічний центр української мови

1. Для підтримання та вдосконалення стандартів української мови Національна комісія зі стандартів державної мови утворює Термінологічний центр української мови.

2. До компетенції Термінологічного центру української мови належить:

- 1) ініціювання внесення змін до Правопису української мови;
- 2) напрацювання стандартів української термінології в різних галузях ;
- 3) напрацювання стандартів транскрибування українською мовою та транслітерації з української мови;
- 4) напрацювання стандартів української мови жестів.

3. Термінологічний центр української мови під час напрацювання стандартів української термінології в різних галузях сприяє застосуванню українських слів, словосполучень і термінів замість іншомовних.

4. Керівника Термінологічного центру української мови призначає на посаду та звільняє з посади Національна комісія зі стандартів державної мови.

5. Положення про Термінологічний центр української мови затверджує Національна комісія зі стандартів державної мови.

6. Статус, умови оплати праці й соціального забезпечення працівників Термінологічного центру української мови визначаються

відповідно до Закону України «Про наукову та науково-технічну діяльність».

Розділ VIII. ЗАХИСТ ДЕРЖАВНОЇ МОВИ

Стаття 48. Уповноважений із захисту державної мови

1. З метою сприяння функціонуванню української мови як державної у всіх сферах суспільного життя на всій території України діє Уповноважений із захисту державної мови.

2. Завданнями Уповноваженого із захисту державної мови є:

- 1) захист української мови як елементу конституційного ладу;
- 2) захист права громадян України на отримання державною мовою інформації та послуг в усіх сферах суспільного життя на всій території України й усунення перешкод та обмежень у користуванні державною мовою.

3. Уповноважений із захисту державної мови є юридичною особою, має печатку із зображенням Державного Герба України та із зазначенням свого найменування, самостійний баланс і рахунки в органах Державного казначейства України.

4. Уповноважений із захисту державної мови щороку готує і не пізніше 1 травня року, наступного за звітним, подає Кабінетові Міністрів України та представляє громадськості річний публічний звіт про свою діяльність і про стан дотримання Закону про забезпечення функціонування української мови як державної разом з останніми висновками та рекомендаціями Рахункової палати, наданими за результатами здійснення заходів державного зовнішнього фінансового контролю (аудиту) діяльності Уповноваженого із захисту державної мови, та інформацією про стан виконання відповідних рекомендацій. Одночасно з поданням річного звіту Уповноважений із захисту державної мови розміщує його на своєму офіційному веб-сайті для відкритого доступу у формі відкритих даних відповідно до Закону України «Про доступ до публічної інформації».

Стаття 49. Призначення та звільнення Уповноваженого із захисту державної мови

1. Уповноваженого із захисту державної мови призначає на посаду та звільняє з посади Кабінет Міністрів України.

2. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, керівник центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну правову політику, та керівник центрального органу виконавчої влади у сфері державної мовної політики подають Кабінетові Міністрів України по одній кандидатурі на посаду Уповноваженого із захисту державної мови.

3. Подання кандидатур на посаду Уповноваженого із захисту державної мови закінчується за три місяці, що передують закінченню строку повноважень, на який було призначено Уповноваженого із захисту державної мови.

4. Кандидатом на посаду Уповноваженого із захисту державної мови може бути рекомендовано громадянина України віком не менше ніж 35 років на день подання, який має вищу освіту, володіє державною мовою та однією з офіційних мов Ради Європи, має досвід правозахисної діяльності або досвід діяльності у сфері захисту державної мови та здатний за своїми діловими і моральними якостями, освітнім і професійним рівнем виконувати відповідні посадові обов'язки.

5. Кандидатом на посаду Уповноваженого із захисту державної мови не може бути рекомендовано особу, яка:

1) була притягнута до відповідальності за порушення вимог цього Закону;

2) брала участь у спробах запровадження офіційної багатомовності всупереч Конституції України і встановленій конституційній процедурі.

6. Кабінет Міністрів України розглядає всі кандидатури на посаду Уповноваженого із захисту державної мови і ухвалює рішення щодо призначення на посаду Уповноваженого із захисту державної мови впродовж одного засідання.

7. Перед розглядом кожний із кандидатів на посаду Уповноваженого із захисту державної мови має право виступити перед членами Кабінету Міністрів України.

8. Кандидати на посаду Уповноваженого із захисту державної мови не можуть бути присутніми під час розгляду їхніх кандидатур членами Кабінету Міністрів України та під час голосування.

9. Кабінет Міністрів України ухвалює рішення стосовно призначення на посаду Уповноваженого із захисту державної мови відкритим голосуванням особисто членів Кабінету Міністрів. Особа, що виконує обов'язки відповідного члена Кабінету Міністрів (міністра) на засіданні, не може брати участі в голосуванні.

10. Кабінет Міністрів України призначає на посаду Уповноваженого із захисту державної мови кандидата, який набрав найбільшу кількість голосів.

11. Кабінет Міністрів України призначає Уповноваженого із захисту державної мови строком на п'ять років. Особа може бути призначена на посаду Уповноваженого із захисту державної мови повторно. Особа не може обіймати посаду Уповноваженого із захисту державної мови втретє.

12. Повноваження Уповноваженого із захисту державної мови припиняються у разі:

- 1) закінчення строку, на який його призначено;
- 2) подання особистої заяви про складення повноважень Уповноваженого;
- 3) наявності медичного висновку про неможливість виконувати обов'язки за станом здоров'я;
- 4) порушення вимог щодо несумісності;
- 5) притягнення до відповідальності за порушення вимог цього Закону;
- 6) участь у спробах запровадження офіційної багатомовності всупереч Конституції України і встановленій конституційній процедурі;
- 7) набрання законної сили обвинувальним вироком щодо нього;
- 8) припинення громадянства України;
- 9) визнання його безвісно відсутнім або оголошення померлим;

10) смерті.

13. Уповноважений із захисту державної мови не є державним службовцем. Посаду Уповноваженого із захисту державної мови за умовами оплати праці й соціального забезпечення прирівняно до посади міністра.

Стаття 50. Вимоги щодо несумісності з посадою Уповноваженого із захисту державної мови

1. Уповноважений із захисту державної мови не може:

- 1) мати представницький мандат;
- 2) займатися іншою оплачуваною або підприємницькою діяльністю (крім викладацької, наукової і творчої діяльності, медичної практики, інструкторської та суддівської практики зі спорту);
- 3) входити до складу органу управління чи наглядової ради підприємства або організації, що має на меті одержання прибутку;
- 4) бути членом політичної партії.

Стаття 51. Служба мовних інспекторів Уповноваженого із захисту державної мови

1. З метою забезпечення належного контролю за дотриманням стандартів державної мови, застосуванням української мови як державної при Уповноваженому із захисту державної мови діє відповідна компетентна служба у складі 27 мовних інспекторів.

2. Мовних інспекторів добирає на конкурсних засадах і призначає на посаду Уповноважений із захисту державної мови.

3. Кандидатом на посаду мовного інспектора може бути громадянин України віком не менше ніж 30 років на день подання документів, який здобув вищу освіту або науковий ступінь в галузі філології за однією із спеціальностей: українська мова, загальне мовознавство, перекладознавство або науковий ступінь у галузі права.

4. Статус мовних інспекторів визначається цим Законом і Законом України «Про державну службу». За умовами оплати праці й соціального забезпечення мовного інспектора прирівняно до керівника департаменту центрального органу виконавчої влади.

5. Положення про службу мовних інспекторів затверджує Кабінет Міністрів України за поданням Уповноваженого із захисту державної мови.

Стаття 52. Секретаріат Уповноваженого із захисту державної мови

1. Для організаційного забезпечення діяльності Уповноваженого із захисту державної мови діє секретаріат.

2. Положення про секретаріат затверджує Уповноважений із захисту державної мови.

3. Структуру і штатну чисельність секретаріату затверджує Уповноважений із захисту державної мови в межах видатків на утримання Уповноваженого із захисту державної мови.

4. Керівника та працівників секретаріату призначає на посаду та звільняє з посади Уповноважений із захисту державної мови.

5. Статус працівників секретаріату визначає Закон України «Про державну службу». За умовами оплати праці й соціального забезпечення працівників секретаріату прирівняно до працівників апаратів центральних органів виконавчої влади.

Стаття 53. Захист української мови як елементу конституційного ладу

1. З метою захисту української мови від публічного приниження чи зневажання, від навмисного спотворення в офіційних документах і текстах, від застосування її з порушенням вимог стандартів української мови, а також від нехтування вимогами обов'язкового застосування державної мови, визначеними цим Законом, Уповноважений із захисту державної мови:

1) здійснює контроль за застосуванням української мови як державної органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування в Україні, державними і комунальними підприємствами, установами та організаціями, іншими суб'єктами господарювання державної і комунальної форм власності, їхніми посадовими та службовими особами, а також громадськими об'єднаннями, політичними

партіями та юридичними особами приватного права, їхніми посадовими особами та працівниками;

2) надає висновки і рекомендації органам державної влади, органам влади Автономної Республіки Крим та органам місцевого самоврядування в Україні щодо застосування української мови як державної в їхній діяльності;

3) оприлюднює висновки про ознаки публічного приниження чи зневажання української мови в публічних виступах посадових осіб органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування в Україні, державних і комунальних підприємств, установ та організацій, інших суб'єктів господарювання державної і комунальної форм власності, громадських об'єднань, політичних партій та юридичних осіб приватного права, а також посадових осіб іноземних держав;

4) подає пропозиції Кабінетові Міністрів України щодо внесення змін до законодавства на захист української мови;

5) звертається до органів правопорядку з викладенням фактів, що ймовірно містять ознаки діянь, зазначених у частинах шостій та сьомій статті 1 цього Закону.

Стаття 54. Захист прав громадян України щодо застосування державної мови в усіх сферах суспільного життя

1. Кожен може звернутися до Уповноваженого із захисту державної мови зі скаргою про порушення права на отримання державною мовою інформації і послуг в усіх сферах суспільного життя на всій території України та щодо усунення перешкод та обмежень у користуванні державною мовою.

2. Особа може оскаржити до Уповноваженого із захисту державної мови рішення, дії або бездіяльність органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування в Україні, державних і комунальних підприємств, установ та організацій, інших суб'єктів господарювання державної і комунальної форм власності, їхніх посадових і службових осіб та працівників, якщо:

1) нормативно-правовий акт чи правовий акт індивідуальної дії органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим чи органу місцевого самоврядування був прийнятий та оприлюднений мовою іншою, ніж державна, всупереч вимогам цього Закону, або якщо особа вмотивовано вважає, що мова, якою складено такий акт, не відповідає стандартам української мови;

2) у судовому процесі застосовувалася мова інша, ніж державна, крім випадків, визначених процесуальними кодексами;

3) рішення суду було складено мовою іншою, ніж державна, або якщо особа вмотивовано вважає, що мова, якою складено таке рішення, не відповідає стандартам української мови;

4) внутрішній акт, що регулює діяльність органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим чи органів місцевого самоврядування в Україні, державних і комунальних підприємств, установ та організацій, інших суб'єктів господарювання державної і комунальної форм власності був прийнятий мовою іншою, ніж державна, всупереч вимогам цього Закону, або якщо особа вмотивовано вважає, що мова, якою складено такий акт, не відповідає стандартам української мови;

5) у відповідь на свої письмові звернення (пропозиції, зауваження, заяви, клопотання, скарги чи інші письмові звернення) особа отримала документ мовою іншою, ніж державна, всупереч вимогам цього Закону, або якщо особа вмотивовано вважає, що мова, якою складено такий документ, не відповідає стандартам української мови;

6) посадова чи службова особа або працівник органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим чи органу місцевого самоврядування, державного чи комунального підприємства, установи та організації, іншого суб'єкта господарювання державної чи комунальної форми власності відмовилися застосувати державну мову в спілкуванні з особою, що скаржиться;

7) під час засідань, заходів чи зустрічей в органах державної влади, органах влади Автономної Республіки Крим, органах місцевого самоврядування в Україні, на державних і комунальних підприємствах, в установах та організаціях, інших суб'єктах

господарювання державної і комунальної форм власності застосовувалася мова інша, ніж державна, всупереч вимогам цього Закону;

8) державні та комунальні підприємства, установи й організації, інші суб'єкти господарювання державної та комунальної форм власності, їхні посадові особи або працівники відмовилися надати інформацію про товари та послуги державною мовою.

3. Особа може оскаржити до Уповноваженого із захисту державної мови рішення, дії або бездіяльність громадських об'єднань, політичних партій, юридичних осіб приватного права, їхніх посадових осіб та працівників, якщо:

1) внутрішній акт, що регулює діяльність громадських об'єднань, політичних партій, юридичних осіб приватного права й стосується прав особи, був прийнятий мовою іншою, ніж державна, всупереч вимогам цього Закону, або якщо особа вмотивовано вважає, що мова, якою складено такий акт, не відповідає стандартам української мови;

2) у відповідь на свої письмові звернення (пропозиції, зауваження, заяви, клопотання, скарги чи інші письмові звернення) особа отримала документ мовою іншою, ніж державна, всупереч вимогам цього Закону, або якщо особа вмотивовано вважає, що мова, якою складено такий документ, не відповідає стандартам української мови;

3) посадова особа або працівник громадського об'єднання, політичної партії чи юридичних осіб приватного права відмовилися застосувати державну мову в спілкуванні з особою, що скаржиться;

4) громадське об'єднання, політична партія чи юридична особа приватного права, їхня посадова особа або працівник відмовилися надати інформацію про товари та послуги українською мовою.

4. Особа може звернутися до Уповноваженого із захисту державної мови з інших підстав.

5. Скарги подаються Уповноваженому із захисту державної мови в письмовій формі протягом двох років після виявлення порушення.

Стаття 55. Розгляд скарг Уповноваженим із захисту державної мови

1. У скарзі має бути зазначено прізвище, ім'я, по батькові, місце проживання особи, викладено суть скарги. Скарга повинна бути підписана заявником із зазначенням дати. В електронній скарзі також має бути зазначено електронну поштову адресу, на яку заявникові може бути надіслано відповідь, або відомості про інші засоби зв'язку з ним. Застосування електронного цифрового підпису під час надсилання електронного звернення не вимагається.

2. Секретаріат Уповноваженого із захисту державної мови у день надходження скарги реєструє її і подає на розгляд Уповноваженому із захисту державної мови.

3. Уповноважений із захисту державної мови упродовж 10 робочих днів з дня надходження скарги ознайомлюється з інформацією, що міститься в ній. За результатами ознайомлення Уповноважений із захисту державної мови може ухвалити рішення про:

- 1) здійснення мовної експертизи;
- 2) здійснення мовного інспектування;
- 3) залишення скарги без розгляду.

4. За результатами ознайомлення з інформацією, що міститься в скарзі, Уповноважений із захисту державної мови повідомляє заявника стосовно ухваленого рішення.

5. Уповноважений із захисту державної мови своїм умотивованим рішенням повертає скаргу заявникові без розгляду, якщо:

1) на дії або бездіяльність, наведені у скарзі, не поширюється дія цього Закону;

2) скарга стосується випадків дотримання стандартів української мови під час публічних виступів посадових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування;

3) наведені у скарзі факти в минулому вже були предметом розгляду і щодо них Уповноважений із захисту державної мови ухвалив рішення;

4) якщо скарга щодо дотримання стандартів української мови не містить обґрунтування.

6. Уповноважений із захисту державної мови не розглядає скарг, які не відповідають вимогам частини першої цієї статті.

7. Строк розгляду скарги становить 45 робочих днів від дня ухвалення рішення про здійснення мовної експертизи чи мовного інспектування. Уповноважений із захисту державної мови може подовжити строк розгляду скарги, про що невідкладно повідомляє заявника, але не більше ніж на 45 робочих днів.

8. Уповноважений із захисту державної мови повідомляє заявника про результати розгляду скарги.

9. Рішення, дії чи бездіяльність Уповноваженого із захисту державної мови можуть бути оскаржені до суду.

Стаття 56. Підстави здійснення мовної експертизи

1. Уповноважений із захисту державної мови ухвалює рішення про здійснення мовної експертизи на підставі скарги особи або за власною ініціативою.

2. Уповноважений із захисту державної мови ухвалює рішення про здійснення мовної експертизи щодо недотримання стандартів української мови:

1) у нормативно-правових актах чи актах індивідуальної дії органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим чи органів місцевого самоврядування;

2) у рішеннях суду;

3) в освітній та науковій діяльності;

4) у діяльності засобів масової інформації;

5) у діяльності у сфері культури;

6) у позначенні топонімів;

7) в інших сферах суспільного життя.

Стаття 57. Мовна експертиза

1. Уповноважений із захисту державної мови під час здійснення мовної експертизи має право:

1) одержувати на свою вимогу документи чи їхні копії та іншу інформацію, також з обмеженим доступом, від органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів

місцевого самоврядування в Україні, державних чи комунальних підприємств, установ та організацій, інших суб'єктів господарювання державної чи комунальної форм власності;

2) безперешкодно відвідувати органи державної влади, органи влади Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації незалежно від форми власності, бути присутнім на їхніх засіданнях;

3) одержувати на свою вимогу документи чи їхні копії та іншу інформацію від громадських об'єднань, політичних партій чи юридичних осіб приватного права.

2. Органи державної влади, органи влади Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування в Україні, державні й комунальні підприємства, установи та організації, інші суб'єкти господарювання державної і комунальної форм власності, а також організації, юридичні особи приватного права на вимогу Уповноваженого із захисту державної мови надають документи чи їхні копії та іншу необхідну інформацію впродовж 15 днів від дня надходження відповідного запиту.

3. Рішення про результати мовної експертизи складається у формі висновків і рекомендацій Уповноваженого із захисту державної мови щодо дотримання стандартів української мови.

4. Висновки і рекомендації щодо дотримання стандартів української мови Уповноважений із захисту державної мови надсилає відповідним органам державної влади, органам влади Автономної Республіки Крим, органам місцевого самоврядування в Україні, підприємству, установі, організації незалежно від форми власності, громадському об'єднанню, політичній партії.

5. Органи державної влади, органи влади Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування в Україні у своїй подальшій нормотворчій та правозастосовній діяльності керуються висновками та рекомендаціями Уповноваженого із захисту державної мови щодо дотримання стандартів української мови.

Підприємства, установи, організації незалежно від форми власності, громадські об'єднання, політичні партії у своїй подальшій діяльності керуються висновками та рекомендаціями

Уповноваженого із захисту державної мови щодо дотримання стандартів української мови.

6. Якщо мовну експертизу здійснено на підставі скарги, що надійшла до Уповноваженого із захисту державної мови, висновки і рекомендації щодо дотримання стандартів української мови за результатами такої експертизи надсилаються заявникові.

Стаття 58. Підстави здійснення мовного інспектування

1. Уповноважений із захисту державної мови ухвалює рішення про здійснення мовного інспектування на підставі скарги особи або з власної ініціативи.

2. Уповноважений із захисту державної мови ухвалює рішення про здійснення мовного інспектування, якщо предметом оскарження є порушення визначених Законом вимог обов'язкового застосування державної мови.

3. Визначення мовного інспектора для проведення перевірки здійснюється автоматизованою системою документообігу під час реєстрації відповідних скарг, а також в інших випадках визначення мовного інспектора, за принципом випадковості та в хронологічному порядку надходження скарг.

Стаття 59. Мовне інспектування

1. Предметом мовного інспектування є порушення визначених Законом вимог обов'язкового застосування державної мови.

2. Мовний інспектор під час здійснення мовного інспектування має право:

1) одержувати на свою вимогу документи чи їхні копії та іншу інформацію, також з обмеженим доступом, від органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування в Україні, державних чи комунальних підприємств, установ та організацій, інших суб'єктів господарювання державної чи комунальної форм власності;

2) безперешкодно відвідувати органи державної влади, органи влади Автономної Республіки Крим, органи місцевого

самоврядування, підприємства, установи, організації незалежно від форми власності, бути присутнім на їхніх засіданнях;

3) одержувати на свою вимогу документи чи їхні копії та іншу інформацію від громадських об'єднань, політичних партій, юридичних осіб приватного права.

3. Органи державної влади, органи влади Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування в Україні, державні та комунальні підприємства, установи й організації, інші суб'єкти господарювання державної і комунальної форм власності, а також громадські об'єднання, політичні партії, юридичні особи приватного права на вимогу мовного інспектора надають документи чи їхні копії, а також іншу інформацію впродовж 15 днів від дня надходження відповідного запиту.

4. Рішення про результати мовного інспектування складається у формі акта.

5. Акт про результати мовного інспектування повинен містити таку інформацію:

- 1) місце складення акта;
- 2) дата складення акта;
- 3) найменування особи щодо якої здійснено мовне інспектування;
- 4) підстави проведення мовного інспектування;
- 5) опис фактів, виявлених під час інспектування;
- 6) висновок про дотримання або недотримання (порушення) визначених Законом вимог обов'язкового застосування державної мови.:

- 7) вид стягнення, якщо виявлено порушення;
- 8) строки виконання стягнення;
- 9) ім'я та посада мовного інспектора;
- 10) умови та порядок оскарження акта.

7. У разі порушення органом державної влади, органом влади Автономної Республіки Крим, органом місцевого самоврядування, підприємством, установою та організацією, іншим суб'єктом господарювання незалежно від форми власності, а також громадським об'єднанням, політичною партією вимог щодо

обов'язкового застосування державної мови, встановлених статтями 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38 цього Закону та інших випадках, визначених Законом, мовний інспектор складає протокол, а Уповноважений із захисту державної мови застосовує адміністративне стягнення відповідно до Кодексу України про адміністративні правопорушення.

8. Акт про результати мовного інспектування є обов'язковим до виконання.

9. Акт про результати мовного інспектування може бути оскаржений до суду.

Розділ VII. ПРИКІНЦЕВІ ПОЛОЖЕННЯ

1. Цей Закон набуває чинності за два місяці з дня його опублікування, крім:

частини другої та третьої статті 5 та частини другої статті 8 щодо вимоги володіння державною мовою, які набувають чинності за два роки від дня набуття чинності цього Закону;

статті 17 щодо застосування державної мови як мови освіти, яка набуває чинності з 1 вересня року наступного після року набуття чинності цього Закону;

статті 18 щодо застосування державної мови в науці, яка набуває чинності за шість місяців від дня набуття чинності цього Закону;

статті 19 щодо державної мови в сфері культури, яка набуває чинності за рік від дня набуття чинності цього Закону;

статті 20 щодо мови телебачення, радіомовлення, яка набуває чинності за шість місяців від дня набуття чинності цього Закону;

статті 21 щодо мови друкованих засобів масової інформації, яка набуває чинності за один рік від дня набуття чинності цього Закону;

статті 22 щодо мови у книговиданні та книгорозповсюдженні, яка набуває чинності за два роки від дня набуття чинності цього Закону;

частини першої, другої, третьої, п'ятої та шостої статті 23 щодо застосування державної мови в сфері електронних інформаційних систем, яка набуває чинності за рік від дня набуття чинності цього Закону;

частини четвертої, п'ятої, шостої статті 26 щодо мови інформації про товари та послуги, яка набуває чинності за шість місяців від дня набуття чинності цього Закону;

статті 27 щодо мови технічної та проектної документації, яка набуває чинності за один рік від дня набуття чинності цього Закону;

статті 28 щодо мови реклами, яка набуває чинності за шість місяців від дня набуття чинності цього Закону;

статей 29 щодо мови у сфері охорони здоров'я, яка набуває чинності за один рік з дня набуття чинності цього Закону;

статті 32 щодо мови у сфері транспорту через шість місяців з дня набуття чинності цього Закону;

статті 33 щодо мови діловодства, документообігу громадських об'єднань, політичних партій та юридичних осіб приватного права, яка набуває чинності за шість місяців від дня набуття чинності цього Закону;

статті 56, 57 щодо контролю за дотриманням стандартів української мови, які набувають чинності після затвердження стандартів української мови;

пунктів 2.11, 2.12, 2.20, 2.21, 2.23, 2.25, 2.28, 2.29, 2.32, 2.35, четвертого абзацу 2.37, 2.40, 2.41, 2.42, першого абзацу 2.43, 2.44, 2.47, 2.48, 2.49, 2.50, 2.51 Перехідних положень цього Закону, які набувають чинності за два роки від дня набуття чинності цього Закону.

2. Органам державної влади, органам влади Автономної Республіки Крим, органам місцевого самоврядування в Україні, державним і комунальним підприємствам, установам та організаціям у тримісячний строк забезпечити приведення своїх нормативно-правових та внутрішніх актів, що регулюють їхню діяльність, у відповідність до цього Закону.

3. Кабінетові Міністрів України:

впродовж трьох місяців:

1) сформувати склад Національної комісії зі стандартів української мови;

2) призначити Уповноваженого із захисту державної мови;

3) забезпечити в межах компетенції створення належних умов для функціонування Національної Комісії зі стандартів української мови та Уповноваженого із захисту державної мови, забезпечити їх відповідним службовим приміщенням;

впродовж шести місяців:

1) затвердити Порядок проведення іспиту на рівень володіння українською мовою;

2) затвердити Положення про громадське спостереження за проведенням іспиту на рівень володіння українською мовою;

3) затвердити Положення про службу мовних інспекторів за поданням Уповноваженого із захисту державної мови;

4) встановити вичерпний перелік винятків, на які не поширюється дія частин першої та другої статті 22 цього Закону, за поданням центрального органу виконавчої влади у сфері книговидавництва та книготорговельної діяльності;

5) гармонізувати свої нормативно-правові акти із цим Законом;

6) забезпечити приведення нормативно-правових актів міністерств та інших центральних органів виконавчої влади у відповідність із цим Законом.

4. У першому складі Національної комісії зі стандартів державної мови строк повноважень третини складу Комісії збігає за два роки, третини складу – за чотири роки, третини – за шість років. Кабінет Міністрів України негайно після першого призначення через жеребкування визначає, хто з членів Комісії обраний на два, чотири та шість років.

Розділ VIII. ПЕРЕХІДНІ ПОЛОЖЕННЯ

1. Визнати таким, що втратив чинність:

Закон України «Про засади державної мовної політики» № 5029-VI.

2. Внести зміни до таких законодавчих актів України:

2.1. **Кодекс України про адміністративні правопорушення** (Відомості Верховної Ради УРСР, 1984 р., додаток до N 51, ст. 1122)

доповнити статтями 188-49 та 188-50 такого змісту:

«Стаття 188-49. Порушення законодавства у сфері застосування державної мови

Порушення вимог Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» щодо обов'язкового застосування державної мови під час засідань, заходів, зустрічей і робочого спілкування, в актах, діловодстві та документообігу в органах державної влади, органах влади Автономної Республіки Крим і органах місцевого самоврядування в Україні, на державних і комунальних підприємствах, в установах та організаціях, інших суб'єктах господарювання державної і комунальної форм власності, у судочинстві, в Збройних Силах України та інших військових формуваннях, в органах правопорядку, на державному кордоні України, у процесі виборі та референдумів, у міжнародних договорах України, –

тягне за собою накладення штрафу на посадових осіб від двохсот до чотирьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Порушення вимог Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» щодо застосування державної мови у сфері освіти, науки, культури, книговидання, електронних інформаційних систем, інформації для загального ознайомлення, публічних заходів, технічної і проектної документації, реклами, охорони здоров'я, юридичних послуг, спорту, телекомунікацій та поштового зв'язку, транспорту, –

тягне за собою накладення штрафу на посадових осіб від двохсот до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Порушення вимог Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» щодо застосування державної мови на телебаченні та радіомовленні, –

тягне за собою накладення штрафу на посадових осіб від п'ятсот до шестиста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Порушення вимог Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» щодо застосування державної мови друкованими засобами масової інформації, –

тягне за собою накладення штрафу на посадових осіб від чотирьохсот до п'ятсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Порушення вимог Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» щодо застосування державної мови щодо надання інформації про товари та послуги суб'єктами господарювання усіх форм власності, –

тягне за собою накладення штрафу на посадових осіб від трьохсот до чотирьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Інші порушення Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» щодо порядку застосування державної мови, не визначені в частинах першій-п'ятій цієї статті, крім порушення порядку застосування державної мови телерадіоорганізаціями, –

тягнуть за собою накладення штрафу на посадових осіб від двохсот до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Повторне протягом року вчинення порушення з числа зазначених у частинах першій, другій, третій, четвертій, п'ятій або шостій цієї статті, за яке особу вже було піддано адміністративному стягненню, –

тягне за собою накладення штрафу на посадових осіб від чотирьохсот до семисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з позбавленням права обіймати певну посаду чи займатися певною діяльністю.

Стаття 188-50. Невиконання законних вимог мовного інспектора

Невиконання законних вимог мовного інспектора щодо усунення порушень законодавства щодо порядку застосування української мови –

тягне за собою накладення штрафу на посадових осіб від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.»;

після статті 244-21 додати статтю 244-22 такого змісту:

«Стаття 244-22. Уповноважений із захисту державної мови»

Уповноважений із захисту державної мови розглядає справи про адміністративні правопорушення, пов'язані з порушенням законодавства у сфері застосування державної мови та невиконанням законних вимог мовного інспектора (статті 188-49, 188-50).»

в пункті 1 частини першої статті 255 після абзацу «територіальних органів і територіальних підрозділів центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сферах міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб (частина третя статті 185-3);» додати абзац «мовний інспектор (статті 188-49, 188-50)».

2.2. В Господарському процесуальному кодексі України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, № 6, ст.56) статтю 3 викласти в такій редакції:

«Мовою господарського судочинства в Україні є державна мова.

У судовому процесі може застосовуватися інша мова, відповідно до умов, визначених цим Кодексом.

Сторони, які беруть участь у справі, подають до суду письмові процесуальні документи і докази, викладені державною мовою.

Суди складають та оприлюднюють рішення державною мовою.»

2.3. В Кримінальному кодексі України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 25-26, ст.131) в частині першій статті 338 після слів «Публічна наруга над Державним Прапором України, Державним Гербом України або Державним Гімном України,» додати слова «публічне приниження чи зневажання державної мови – ».

2.4. В Цивільному процесуальному кодексі України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, № 40-41, 42, ст.492) статтю 7 викласти в такій редакції:

«1. Мовою цивільного судочинства в Україні є державна мова.

2. У судовому процесі може застосовуватися інша мова, відповідно до умов, визначених цим Кодексом.

3. Сторони, які беруть участь у справі, подають до суду письмові процесуальні документи і докази, викладені державною мовою.

4. Суди складають та оприлюднюють рішення державною мовою.»

2.5. В Кодексі адміністративного судочинства України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2005, № 35-36, № 37, ст.446) статтю 15 викласти в такій редакції:

«1. Мовою адміністративного судочинства в Україні є державна мова.

2. У судовому процесі може застосовуватися інша мова, відповідно до умов, визначених цим Кодексом.

3. Сторони, які беруть участь у справі, подають до суду письмові процесуальні документи і докази, викладені державною мовою.

4. Суди складають та оприлюднюють рішення державною мовою.»

2.6. В Кримінальному процесуальному кодексі України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст.88) статтю 29 викласти в такій редакції:

«Стаття 29. Мова, якою здійснюється кримінальне провадження

1. Кримінальне провадження здійснюється державною мовою.

2. У судовому процесі може застосовуватися інша мова, відповідно до умов, визначених цим Кодексом.

3. Сторона обвинувачення, слідчий суддя та суд складають процесуальні документи державною мовою.

4. Особа повідомляється про підозру у вчиненні кримінального правопорушення державною мовою. Особа, яка не володіє державною мовою, повідомляється будь-якою іншою мовою, якою

вона достатньо володіє для розуміння суті підозри у вчиненні кримінального правопорушення.

5. Суди складають та оприлюднюють рішення державною мовою. Судові рішення можуть надаватися сторонам кримінального провадження або особі, стосовно якої вирішено питання щодо застосування примусових заходів виховного або медичного характеру, за умови, що вони не є громадянами України, у перекладі на офіційну мову країни їхнього громадянства.»

2.7 У Законі України «Про захист прав споживачів» (Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), 1991, N 30, ст.379):

в частині першій статті 1 Закону після пункту 12 додати пункт 13 такого змісту:

«13) маркування – це нанесення тексту, окремих символів, умовних позначень та малюнків на пакування та (чи) продукцію. Носієм маркування товару може бути сам товар, його складові частини, наклейки чи етикетки на товарі;»

пункти 13-17 вважати пунктами 14-28;

пункт 4 частини першої статті 4 викласти у такій редакції:

«4) необхідну, доступну, достовірну та своєчасну інформацію державною мовою про продукцію, її кількість, якість, асортимент, а також про її виробника (виконавця, продавця);».

в пункті 1 частини першої статті 26 Закону після слів «давати суб'єктам господарювання обов'язкові для виконання приписи про припинення порушень прав споживачів,» додати слова «в тому числі щодо тимчасового припинення діяльності у сфері електронної комерції та розміщення електронних комерційних повідомлень»;

2.8 У Законі України «Про освіту» (Відомості Верховної Ради Української РСР, 1991 р., № 34, ст. 451) статтю 7 викласти у такій редакції:

«Мову освіти визначає Конституція України, Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» та Закон України «Про національні меншини в Україні.»»

2.9 У Законі України «Про Збройні Сили України» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, N 9, ст.108) статтю 13 викласти в такій редакції:

«Мовою Збройних Сил України є державна мова.

Мовою статутів, документації, діловодства, команд, іншого статутного спілкування та службової діяльності у Збройних Силах України є державна мова.»

2.10 У Законі України «Про інформацію» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, N 48, ст.650) статтю 8 викласти в такій редакції:

«1. Мову інформації визначає Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» та міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України».

2.11 У Законі України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1993, N 1, ст. 1) частину першу статті 4 викласти у такій редакції:

«Видання друкованих засобів масової інформації, зареєстрованих в Україні, здійснюється державною мовою.

Застосування мов у друкованих засобах масової інформації, визначає Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної».»

2.12 У Законі України «Про статус народного депутата України» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1993, N 3, ст. 17) у частині другій статті 34 після слів «Помічником-консультантом народного депутата може бути лише громадянин України, що має середню спеціальну чи вищу освіту і володіє державною мовою» додати слова «відповідно до рівня, визначеного Національною комісією зі стандартів державної мови».»

2.13 У **Законі України «Про нотаріат»** (Відомості Верховної Ради України, 1993 р., № 39, ст. 383)

в реченні другому частини першої статті 3 після слів «Нотаріусом може бути громадянин України, який має вищу юридичну освіту, володіє державною мовою» та перед словами «має стаж роботи у сфері права не менш як шість років, з них помічником нотаріуса або консультантом державної нотаріальної контори – не менш як три роки, склав кваліфікаційний іспит і отримав свідоцтво про право на зайняття нотаріальною діяльністю.» додати слова «відповідно до рівня, визначеного Національною комісією стандартів державної мови,»;

в реченні першому частини першої статті 13 після слів «Помічником нотаріуса може бути громадянин України, який має вищу юридичну освіту, володіє державною мовою» та перед словами «має стаж роботи у сфері права не менш як три роки.» додати слова «на рівні, необхідному для зайняття посади нотаріуса».

2.14 У **Законі України «Про телебачення і радіомовлення»** (Відомості Верховної Ради України, 1994 р., № 10, ст. 43)

частину 2 статті 6 доповнити п'ятим абзацом такого змісту:

«приниження чи зневажання державної мови;»

частину п'яту статті 9 Закону вилучити;

статтю 10 викласти у такій редакції:

«1. Мовою телебачення і радіомовлення в Україні є державна мова.

2. Застосування мов у телебаченні і радіомовленні визначає цей Закон та Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної.»»;

в частині першій статті 70 після абзацу п'ятого додати абзац шостий такого змісту: «законодавства про державну мову»;

2.15 У **Законі України «Про фізичну культуру і спорт»** (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1994, № 14, ст.80) після статті 4 додати статтю 4-1 такого змісту:

«Стаття 4-1. Мова спортивних заходів

Застосування мов під час спортивних заходів визначає Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної».

2.16 У **Законі України «Про транспорт»** (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1994, N 51, ст.446) після статті 4 додати статтю 4-1 такого змісту:

«Стаття 4-1. Мова послуг на транспорті

1. Мовою послуг на транспорті в Україні є державна мова.

2. Застосування мов у сфері транспорті визначає Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної».

2.17 У **Законі України «Про інформаційні агентства»** (Відомості Верховної Ради України, 1995 р., № 13, ст. 83) статтю 3 викласти у такій редакції:

«Стаття 3. Мова продукції інформаційних агентств

Інформаційні агентства згідно з чинним законодавством України поширюють свою продукцію державною, а також іншими мовами, дотримуючи загальноновизнаних етично-моральних норм слововживання.»

2.18 У **Законі України «Про рекламу»** (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, N 39, ст. 181) статтю 6 викласти в такій редакції:

«Мовою реклами є державна мова.

Зареєстровані в Україні організації та суб'єкти господарювання всіх форм власності виготовляють державною мовою вивіски чи таблички з інформацією про своє зареєстроване найменування, вид своєї діяльності та години своєї роботи.

Порядок використання мов у рекламі представниками національних меншин визначає Закон України «Про національні меншини в Україні».

2.19 В Законі України «Про звернення громадян» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 47, ст.256) статтю 6 викласти у такій редакції:

«Стаття 6. Мова звернень і рішень та відповідей на них

Застосування мов у сфері звернень громадян і рішень та відповідей на них визначає Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» та Закон України «Про національні меншини в Україні».

2.20 У Законі України «Про Конституційний Суд України» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 49, ст.272) в частині першій статті 16 після слів «Суддею Конституційного Суду України може бути громадянин України, який на день призначення досяг віку сорока років, має вищу юридичну освіту, стаж практичної, наукової або педагогічної роботи за фахом не менше десяти років, володіє державною мовою» та перед словами «і проживає в Україні протягом останніх двадцяти років.» додати слова «відповідно до рівня, визначеного Національною комісією зі стандартів державної мови».

2.21 У Законі України «Про Національну раду України з питань телебачення і радіомовлення» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1997, N 48, ст.296)

в частині першій статті 7 після слів «Членом Національної ради може бути призначений громадянин України з числа кваліфікованих фахівців у галузі журналістики, юриспруденції, телерадіомовлення, управління, представників науки, культури, мистецтва, які мають вищу освіту, стаж роботи у сфері телерадіомовлення, зокрема наукової або педагогічної, не менше п'яти років, володіють державною мовою» та перед словами «проживають в Україні протягом останніх десяти років та на момент призначення не досягли встановленого законом пенсійного віку.» додати слова «відповідно до рівня, визначеного Національною комісією зі стандартів державної мови.».

2.22 У Законі України «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1997, N 49, ст. 299) статтю 4 викласти в такій редакції:

«Інформація про діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування поширюється державною мовою».

2.23 У Законі України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1998, N 20, ст.99) в частині другій статті 5 після слів «Уповноваженим може бути призначено громадянина України, який на день обрання досяг віку сорока років, володіє державною мовою» та перед словами «має високі моральні якості, досвід правозахисної діяльності та протягом останніх п'яти років проживає в Україні.» додати слова «відповідно до рівня, визначеного Національною комісією зі стандартів української мови,».

2.24 У Законі України «Про кінематографію» (Відомості Верховної Ради України, 1998 р., № 22, ст. 114):

у тексті Закону слово «розповсюдження» в усіх відмінках замінити відповідно словом «поширення» у відповідному відмінку; статтю 6 викласти в такій редакції:

« Застосування мов у галузі кінематографії здійснюється відповідно до Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної»;

абзац третьої частини третьої статті 15 викласти у такій редакції:

«наявності у фільмі матеріалів (висловлювань, дій тощо), які пропагують війну, насильство, жорстокість, фашизм і неофашизм, спрямовані на ліквідацію незалежності України, розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, приниження нації, приниження чи зневажання державної мови (нехтування її обов'язковим застосуванням, асоціювання її винятково або значною мірою з негативними та висміюваними персонажами або діями), неповагу до національних і релігійних святих, приниження

особистості, що пропагують невігластво, неповагу до батьків, а також наркоманію, токсикоманію, алкоголізм та інші шкідливі звички; фільми порнографічного характеру, що підтверджується висновком експертної комісії з питань розповсюдження і демонстрування фільмів;»

частину другу статті 14 викласти у такій редакції:

«Розповсюдження та демонстрування здійснюється відповідно до Закону України «Про державної мову.»»

2.25 У Законі України «Про вибори Президента України» (Відомості Верховної Ради України, 1999 р., № 14, ст. 81)

в частині першій статті 9 після слів «Президентом України може бути обраний громадянин України, який на день виборів досяг віку тридцяти п'яти років, має право голосу, володіє державною мовою» та перед словами «і проживає в Україні протягом десяти останніх перед днем виборів років.» додати слова «відповідно до рівня, визначеного Національною комісією зі стандартів державної мови».

частину першу статті 51 доповнити пунктом 8 такого змісту:

«8) сертифіката про рівень володіння українською мовою.»

2.26 У Законі України «Про загальну середню освіту» (Відомості Верховної Ради України, 1999 р., № 28, ст. 230) статтю 7 викласти у такій редакції:

«Стаття 7. Мова (мови) навчання і виховання у загальноосвітніх навчальних закладах

Мовою загальної середньої освіти в Україні є державна мова.

Застосування мов у загальній середній освіті визначає Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» та Закон України «Про національні меншини в Україні.»»

2.27 У Законі України «Про позашкільну освіту» (Відомості Верховної Ради України, 2000 р., № 46, ст. 393) статтю 7 викласти у такій редакції:

«Стаття 7. Мова (мови) навчання і виховання у позашкільній освіті

Мовою позашкільної освіти є державна мова.

Застосування мов у позашкільній освіті визначає Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної».»

2.28 У Законі України «Про громадянство України» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, N 13, ст.65) пункт 5 статті 9 викласти у такій редакції:

«5) володіння державною мовою відповідно до рівня, визначеного Національною комісією зі стандартів державної мови.»

2.29 У Законі України «Про службу в органах місцевого самоврядування» (Відомості Верховної Ради України, 2001 р., № 33, ст. 175) частину другу статті 5 викласти у такій редакції:

«На посаду можуть бути призначені особи, які мають відповідну освіту і професійну підготовку, володіють державною мовою відповідно до рівня, визначеного Національною комісією зі стандартів державної мови.»

2.30 У Законі України «Про дошкільну освіту» (Відомості Верховної Ради України, 2001 р., № 49, ст. 259) статтю 10 викласти у такій редакції:

«Стаття 10. Мова (мови) у дошкільній освіті

Мовою дошкільної освіти є державна мова.

Застосування мов у дошкільній освіті визначає Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» та Закон України «Про національні меншини в Україні».»

2.31 У Законі України «Про поштовий зв'язок» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2002, N 6, ст.39) статтю четверту викласти в такій редакції:

«Мовою поштового зв'язку в Україні є державна мова.

Застосування мов в поштовому зв'язку визначає Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної».

2.32 У Законі України «Про Центральну виборчу комісію» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, № 36, ст.448) в частині першій статті 7 після слів «Членом Комісії може бути громадянин України, який на день призначення досяг віку двадцяти п'яти років, має право голосу, проживає в Україні не менше п'яти останніх років та володіє державною мовою» додати слова «відповідно до рівня, визначеного Національною комісією зі стандартів української мови.».

2.33 У Законі України «Про телекомунікації» (Відомості Верховної Ради України, 2004 р., № 12, ст. 155) статтю 7 викласти у такій редакції:

«Стаття 7. Застосування мов у сфері телекомунікацій

1. Мовою послуг у сфері телекомунікацій в Україні є державна мова.

2. Застосування мов у сфері телекомунікацій визначає Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної».

2.34 У Законі України «Про географічні назви» (Відомості Верховної Ради України, 2005 р., № 27, ст. 360) статтю 6 викласти у такій редакції:

«Географічні назви подаються державною мовою.

Застосування мов в географічних назвах визначає Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» та Закон України «Про національні меншини в Україні».

2.35 У Законі України «Про статус депутата Верховної Ради Автономної Республіки Крим» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2007, № 14, ст.168)

в частині другій статті 1 Закону після слів «Депутатом може бути громадянин України, який має право голосу, на день виборів досяг 18 років, проживає в Україні не менше п'яти років» додати слова «і володіє державною мовою відповідно до рівня, визначеного Національною комісією зі стандартів української мови».

в частині четвертій статті 28 після слів «Помічником-консультантом депутата може бути лише громадянин України, який має загальну середню, професійно-технічну або вищу освіту і володіє державною мовою» додати слова «відповідно до рівня, визначеного Національною комісією зі стандартів української мови».

2.36 У Законі України «Про Державний реєстр виборців» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2007, N 20, ст.282) частину другу статті 4 викласти у такій редакції:

«2. Для транслітерації прізвищ, імен, по батькові та інших власних назв застосовуються правила транслітерації, встановлені Національною комісією зі стандартів державної мови.»

2.37 У Законі України «Про Регламент Верховної Ради України» (Відомості Верховної Ради України, 2010 р., №14-15, №16-17, ст.133):

Частину третю статті 2 викласти в такій редакції:

«3. Мовою засідань Верховної Ради України, її комітетів та комісій, в тому числі виступів, є державна мова.»;

в статті 2 додати частину четверту::

«4. Промовець, який не є громадянином України, може виступати іншою мовою. Синхронний або послідовний переклад його виступу державною мовою в обов'язковому порядку забезпечує Апарат Верховної Ради України.»;

в статті 2 додати частину п'яту такого змісту:

«5. Промова чи її частина, виголошена мовою, іншою ніж державна, на засіданні Верховної Ради України, її комітету чи комісії, подається у стенограмі засідання у перекладі державною мовою.»;

пункт 2 частини третьої статті 173 викласти у такій редакції:

«2) володіє державною мовою на рівні, встановленому для обіймання посади народного депутата України;».

2.38 В Законі України «Про прикордонний контроль» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2010, N 6, ст.46) після статті 7 додати статтю 7-1 такого змісту:

«Стаття 7-1. Мова на державному кордоні України

1. Мову контролю під час перетину державного кордону України визначає Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної.»»

2.39 У Законі України «Про культуру» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2011, № 24, ст.168):

Статтю 5 викласти в такій редакції:

«1. Порядок застосування мов у сфері культури визначає Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» та Закон України «Про національні меншини в Україні.»»

2.40 У Законі України «Про вибори народних депутатів України» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2012, № 10-11, ст.73)

в частині першій статті 9 після слів «Депутатом може бути обраний громадянин України, який на день виборів досяг віку двадцяти одного року, має право голосу і проживає в Україні протягом останніх п'яти років та володіє державною мовою» додати слова «відповідно до рівня, визначеного Національною комісією зі стандартів української мови.»»

2.41 У Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2013, № 27, ст.282)

в частині першій статті 6 після слів «Адвокатом може бути фізична особа, яка має повну вищу юридичну освіту, володіє державною мовою» та перед словами «має стаж роботи в галузі права не менше двох років, склала кваліфікаційний іспит, пройшла

стажування (крім випадків, встановлених цим Законом), склала присягу адвоката України та отримала свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю.» додати слова «відповідно до рівня, визначеного Національною комісією за стандартів державної мови».

2.42 У Законі України «Про Кабінет Міністрів України» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 13, ст.222):

в частині першій статті 7 після слів «Членами Кабінету Міністрів України можуть бути громадяни України, які мають право голосу, вищу освіту та володіють державною мовою» додати слова «відповідно до рівня, визначеного Національною комісією зі стандартів української мови».

частину п'яту статті 8 доповнити пунктом 7 такого змісту:

«7) сертифікат, що підтверджує рівень володіння державною мовою;».

2.43 У Законі України «Про вищу освіту» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 37-38, ст.2004):

в абзаці першому частини першої статті 42 після слів «Кандидат на посаду керівника вищого навчального закладу повинен вільно володіти державною мовою» та перед словами «мати вчене звання та науковий ступінь і стаж роботи на посадах науково-педагогічних працівників не менш як 10 років.» додати слова «відповідно до рівня, визначеного Національною комісією зі стандартів української мови».

статтю 48 викласти в такій редакції:

«Стаття 48. Мова освітнього процесу у вищих навчальних закладах

1. Мовою освітнього процесу у вищих навчальних закладах є державна мова.

2. Застосування мов у вищих навчальних закладах визначає Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної.»»

2.44 У Законі України «Про місцеві вибори» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 37-38, ст.366) в частині першій статті 9 після слів «Депутатом, сільським, селищним, міським головою може бути обраний громадянин України, який має право голосу відповідно до статті 70 Конституції України» додати слова «та володіє державною мовою відповідно до рівня, визначеного Національною комісією зі стандартів української мови.»

2.45 В Законі України «Про електронну комерцію» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 45, ст.410)

частину першу статті 5 доповнити абзацом:

«дотримання законодавства про державну мову»;

в статті 7 після частини четвертої додати частину п'яту такого змісту:

«5. Продавець (виконавець, постачальник, власник та оператор інтернет-магазину чи каталогу та власник домену) зобов'язаний забезпечити надання всієї інформації, що вказана в цій статті, а також інформацію про товар, роботу чи послугу – державною мовою. За вибором продавця (виконавця, постачальника) інформацію, подану державною мовою, можна дублювати іншими мовами.

частину 4 статті 10 доповнити новим абзацом:

«поширюватися державною мовою»;

у статті 11 після частини тринадцять додати частину чотирнадцять такого змісту:

«Пропозиція укласти електронний договір (оферта), текст електронного договору, електронні повідомлення укладаються державною мовою. За бажанням покупця договір може укладатися державною мовою та іншою мовою, за згодою сторін».

2.46 В Законі України «Про наукову і науково-технічну діяльність» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2016, № 3, ст.25):

Після статті 3 додати статтю 3-1 такого змісту:

«Стаття 3-1. Мова наукової та науково-технічної діяльності

1. Мовою у сфері наукової та науково-технічної діяльності є державна мова.

2. Застосування мов в сфері наукової та науково-технічної діяльності визначає Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної».

2.47 У **Законі України «Про державну службу»** (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2016, № 4, ст.43) частину першу статті 19 викласти у такій редакції:

«1. Право на державну службу мають повнолітні громадяни України, які вільно володіють державною мовою відповідно до рівня, визначеного Національною комісією зі стандартів української мови, та яким присвоєно ступінь вищої освіти не нижче:

1) магістра – для посад категорій «А» і «Б»;

2) бакалавра, молодшого бакалавра – для посад категорії «В».»

2.48 У **Законі України «Про Національну поліцію»** (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 40-41, ст.379) в частині першій статті 49 після слів «На службу в поліції можуть бути прийняті громадяни України віком від 18 років, які мають повну загальну середню освіту, незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, які володіють українською мовою» додати слова «відповідно до рівня, визначеного Національною комісією зі стандартів української мови».

2.49 В **Законі України «Про судоустрій і статус суддів»** (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2016, № 31, ст.545)

в частині першій статті 69 після слів «На посаду судді може бути призначений громадянин України, не молодший тридцяти та не старший шістдесяти п'яти років, який має вищу юридичну освіту і стаж професійної діяльності у сфері права щонайменше п'ять років, є компетентним, добросовісним та володіє державною мовою» додати слова «відповідно до рівня, визначеного Національною комісією зі стандартів української мови».

в частині другій статті 157 після слів «Помічником судді може бути громадянин України, який має вищу юридичну освіту і вільно володіє державною мовою» додати слова «відповідно до рівня, визначеного Національною комісією зі стандартів української мови».

2.50 У Законі України «Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2016, № 51, ст.833) в частині першій статті 7 після слів «Головою або членом Комісії може бути громадянин України, який має повну вищу освіту (технічну, юридичну або економічну), високі професійні та моральні якості, досвід роботи у сферах енергетики або комунальних послуг не менше п'яти років, у тому числі на керівних посадах не менше двох років, володіє державною мовою,» додати слова «відповідно до рівня, визначеного Національною комісією зі стандартів державної мови».

2.51 У Законі України «Про Вищу раду правосуддя» (Голос України, 04.01.2017, № 1) в частині першій статті 6 після слів «На посаду члена Вищої ради правосуддя може бути обраний (призначений) громадянин України, не молодший тридцяти п'яти років, який володіє державною мовою» додати слова «відповідно до рівня, визначеного Національною комісією зі стандартів державної мови».

Голова Верховної Ради

України Парубій А.В

Проект закону України [□]

Вноситься народним депутатом України

Ініціатор законопроекту:

Мураєв Євгеній Володимирович

Номер і дата реєстрації: № 8550 від 04.07.2018

ЗАКОН УКРАЇНИ

Про загальні засади та принципи реалізації мовної політики в Україні

Цей Закон визначає засади та принципи реалізації мовної політики в Україні, спрямовані на зміцнення статусу української мови як державної, дотримання міжнародних зобов'язань України щодо вільного використання мов у суспільному та приватному житті, забезпечення реалізації гарантованого Конституцією України вільного розвитку, використання і захисту мов національних меншин.

Розділ I

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 1. Визначення термінів

1. У цьому Законі терміни вживаються у такому значенні:

державна мова – закріплена Конституцією України мова, вживання якої обов'язкове в органах державного управління та діловодства, органах місцевого самоврядування, установах та організаціях, на підприємствах, у державних закладах освіти, науки, культури, у сферах зв'язку та інформатики тощо;

місцева мова – мова, яка традиційно використовується в межах адміністративно-територіальної одиниці, відмінної від регіону (місто, район в місті, село, селище, район), громадянами України, які складають групу, що за своєю чисельністю менша, ніж решта населення держави, та/або відрізняється від державної мови та

регіональної мови або мови меншини, офіційно визнаної в регіоні, де знаходиться ця адміністративно-територіальна одиниця;

мова національної меншини – мова меншини, що об'єднана спільним етнічним походженням;

мовна група – група громадян України, що проживає в Україні, яка має спільну рідну мову;

мовна меншина – група громадян України, що проживає в Україні, яка має спільну рідну мову, що відрізняється від державної мови, та яка за своєю чисельністю менша, ніж решта населення держави;

офіційна регіональна мова або мова меншини – регіональна мова або мова меншини, яка є рідною для 10 або більше відсотків громадян України від загальної чисельності населення певного регіону (регіонів) та яка була визнана офіційною регіональною мовою або мовою меншини рішенням відповідної місцевої ради;

регіональна мовна група – група громадян, що проживає у певному регіоні (населеному пункті), яка має спільну рідну мову;

регіон – окрема адміністративно-територіальна одиниця України, визначена у частині другій статті 133 Конституції України;

регіональна мова або мова меншини – мова, яка традиційно використовується в межах регіону громадянами України, які складають групу, що за своєю чисельністю менша, ніж решта населення держави, та/або відрізняється від офіційної мови (мов) держави;

територія, на якій поширена регіональна мова або мова меншини, – територія одного або кількох регіонів, де регіональна мова або мова меншини є засобом комунікації певної кількості громадян, що виправдовує здійснення різних охоронних і заохочувальних заходів, передбачених у цьому Законі;

територія, на якій поширена місцева мова, – територія села, селища, міста, району в місті, району, де місцева мова є засобом комунікації певної кількості громадян, що виправдовує здійснення різних охоронних і заохочувальних заходів, передбачених у цьому Законі.

Стаття 2. Завдання державної мовної політики

1. Державна мовна політика в Україні має своїм завданням регулювання суспільних відносин у сфері всебічного розвитку і вживання української як державної, регіональних мов або мов меншин та інших мов, якими користується населення країни в державному, економічному, політичному і громадському житті, міжособовому та міжнародному спілкуванні, охорону конституційних прав громадян у цій сфері, виховання шанобливого ставлення до національної гідності людини, її мови і культури, зміцнення єдності українського суспільства.

2. Цим законом не регулюються відносини в сфері етнополітичної політики, міжнаціональних чи міжконфесійних стосунків, інших сфер, що прямо не стосуються реалізації права громадянина на мовне самовизначення.

3. Цей Закон не регулює відносини у сферах неофіційного спілкування та побутового обслуговування громадян, в яких може використовуватися будь-яка мова за погодженням сторін.

Стаття 3. Право мовного самовизначення

1. Кожен має право вільно визначати мову, яку вважає рідною, і вибирати мову спілкування, а також визнавати себе двомовним чи багатомовним і змінювати свої мовні уподобання.

2. Кожен незалежно від етнічного походження, національно-культурної самоідентифікації, місця проживання, релігійних переконань має право вільно користуватися будь-якою мовою у суспільному та приватному житті, вивчати і підтримувати будь-яку мову.

3. Держава визнає консолідуючу роль української мови як державної та важливість і необхідність застосування заходів заохочення щодо використання державної мови в усіх сферах суспільного життя.

Стаття 4. Законодавство України про мови

1. Законодавство України про мови базується на Конституції України і складається з цього Закону та інших прийнятих

відповідно до них актів законодавства, що регулюють суспільні відносини щодо використання мов в різних сферах суспільного життя, а також міжнародних договорів, що регулюють питання використання мов, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

2. Якщо чинним міжнародним договором України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, встановлені інші правила, ніж ті, що передбачені в законодавстві України про мови, то застосовуються норми, які містять більш сприятливі положення щодо прав людини.

3. Законодавство про мови застосовується в частині, що не суперечить цьому Закону.

Стаття 5. Цілі та принципи державної мовної політики

1. Державна мовна політика України базується на визнанні та всебічному розвитку української мови як державної і гарантуванні вільного розвитку регіональних мов або мов меншин, інших мов, а також права мовного самовизначення і мовних уподобань кожної людини.

2. При здійсненні державної мовної політики Україна дотримується таких цілей і принципів:

1) визнання всіх мов, які традиційно використовуються в межах держави чи її певної території, національним надбанням, недопущення привілеїв чи обмежень за мовними ознаками;

2) забезпечення всебічного розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на всій території держави із створенням можливості паралельного використання регіональних, місцевих мов або мов меншин на тих територіях і в тих випадках, де це є виправданим;

3) визначення конкретного комплексу заходів зі сприяння використанню регіональних, місцевих мов або мов меншин в усній і письмовій формі у сфері освіти, в засобах масової інформації і створення можливостей для їх використання у діяльності органів державної влади і місцевого самоврядування, в судочинстві, в економічній і соціальній діяльності, при проведенні культурних

заходів та інших сферах суспільного життя, проводиться в межах територій, на яких такі мови використовуються, та з урахуванням стану кожної мови, кількості їх носіїв та компактності розселення;

4) підтримання і розвиток культурних взаємин між різними мовними групами;

5) забезпечення умов для вивчення української мови як державної, регіональних мов або мов меншин, інших мов і викладання цими мовами з урахуванням стану кожної мови на відповідних рівнях освіти у державних і комунальних навчальних закладах;

6) сприяння здійсненню наукових досліджень у сфері мовної політики;

7) розвиток міжнародного обміну з питань, що охоплюються цим Законом, стосовно мов, які використовуються у двох або декількох державах;

8) поважання меж території розповсюдження регіональних, місцевих мов або мов меншин з метою забезпечення того, щоб існуючий або новий адміністративно-територіальний устрій не створював перешкод для їх розвитку;

9) застосування принципу плюрилінгвізму, за якого кожна особа в суспільстві вільно володіє кількома мовами, на відміну від ситуації, коли окремі мовні групи володіють тільки своїми мовами;

10) фінансування заходів з реалізації державної політики у сфері мовного регулювання відбувається на засадах співфінансування з державного та місцевих бюджетів.

3. Держава сприяє розвитку багатомовності, вивченню мов міжнародного спілкування, насамперед тих, які є офіційними мовами Організації Об'єднаних Націй, ЮНЕСКО та інших міжнародних організацій.

Стаття 6. Державна мова України

1. Державною мовою України є українська мова.

2. Українська мова як державна мова обов'язково застосовується на всій території України при здійсненні повноважень органами законодавчої, виконавчої та судової влади, у міжнародних договорах, у навчальному процесі в навчальних закладах в межах

і порядку, що визначаються цим Законом. Держава сприяє використанню державної мови в засобах масової інформації, науці, культурі, інших сферах суспільного життя.

3. Обов'язковість застосування державної мови чи сприяння її використанню у тій чи іншій сфері суспільного життя не повинні тлумачитися як заперечення або применшення права на користування регіональними, місцевими мовами або мовами меншин у відповідній сфері та на територіях їх поширення.

4. Норми української мови встановлюються у словниках української мови та українському правописі. Порядок затвердження словників української мови і довідників з українського правопису як загальнообов'язкових довідкових посібників при використанні української мови, а також порядок офіційного видання цих довідників визначаються Кабінетом Міністрів України. Держава сприяє використанню нормативної форми української мови в засобах масової інформації, інших публічних сферах.

5. Жодне положення цього Закону не може тлумачитися як таке, що спрямоване на звуження сфери використання державної мови.

Стаття 7. Регіональні мови або мови меншин України

1. Принципи мовної політики, викладені у статті 5 цього Закону, застосовуються до всіх регіональних мов або мов меншин України, які вживаються в межах її території.

2. У контексті Європейської хартії регіональних мов або мов меншин до регіональних мов або мов меншин України, до яких застосовуються заходи, спрямовані на використання регіональних мов або мов меншин, що передбачені у цьому Законі, віднесені мови: білоруська, болгарська, вірменська, гагаузька, ідиш, кримськотатарська, молдавська, німецька, новогрецька, польська, ромська, російська, румунська, словацька, угорська, русинська, караїмська, кримчацька.

3. До кожної мови, визначеної у частині другій цієї статті на території певного регіону (регіонів) застосовуються заходи, спрямовані на використання регіональних мов або мов меншин, що передбачені у цьому Законі, за умови якщо 10 і більше відсотків

громадян України від загальної чисельності населення такого регіону (регіонів) визнали рідною мовою одну, або кілька з регіональних мов або мов меншин.

4. Для застосування заходів, спрямованих на використання регіональних мов або мов меншин, що передбачені у цьому Законі, у певному регіоні обласна рада, Верховна Рада АРК, міська рада міста Києва, міська рада міста Севастополя приймає рішення про визнання мови офіційною регіональною мовою або мовою меншини. Зазначена міська рада зобов'язана прийняти таке рішення, якщо за результатами Всеукраїнського перепису населення 10 і більше відсотків громадян України від загальної чисельності населення такого регіону (регіонів) визнали рідною мовою одну, або кілька з регіональних мов або мов меншин.

5. Право ініціювання питання щодо застосування заходів, спрямованих на використання регіональних мов або мов меншин та визнання мови офіційною регіональною мовою або мовою меншин також належить громадянам України, які мешкають на території регіону (регіонів), на якому поширена ця мова (мови).

У разі збору підписів понад 10 відсотків громадян України, які мешкають на території певного регіону, Верховна Рада АР Крим, обласна рада, міська рада м. Києва або м. Севастополя зобов'язана прийняти рішення про визнання мови офіційною регіональною мовою або мовою меншини та застосування заходів, спрямованих на використання регіональних мов або мов меншин, протягом 30 днів з моменту надходження підписних листів. Дії або бездіяльність відповідної ради можуть бути оскаржені до суду в порядку адміністративного судочинства.

Порядок формування ініціативних груп та складання підписних листів щодо застосування заходів, спрямованих на використання регіональних мов або мов меншин у такому випадку визначається законодавством про референдуми.

6. Чисельність регіональної мовної групи на певній території визначається на підставі даних Всеукраїнського перепису населення про мовний склад населення у розрізі

адміністративно-територіальних одиниць (Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя).

7. При проведенні Всеукраїнського перепису населення для виявлення належності громадян України до певних мовних груп у переписному листі встановлюється запитання про мову, що ідентифікувало б рідну мову особи.

8. Рішення про визнання мови офіційною регіональною або мовою меншини в регіоні може бути переглянуто відповідною обласною радою, Верховною Радою АРК, міською радою міста Києва, міською радою міста Севастополя за результатами чергового Всеукраїнського перепису населення, якщо за його підсумками виявиться, що мова, яка була визнана регіональною або мовою меншини в цьому регіоні, є рідною менше ніж для 10 відсотків його мешканців.

9. Регіональна мова або мова меншини (мови), що відповідає умовам частини третьої чи четвертої цієї статті, використовується на відповідній території України в роботі органів влади Автономної Республіки Крим, місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, застосовується і вивчається в державних і комунальних навчальних закладах, а також використовується в інших сферах суспільного життя в межах і порядку, що визначаються цим Законом.

10. У межах території, на якій поширена регіональна мова або мова меншини, що відповідає умовам частини третьої чи четвертої цієї статті, здійснення заходів щодо розвитку, використання і захисту регіональної мови або мови меншини, передбачених цим Законом, є обов'язковим для місцевих органів виконавчої, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, установ, організацій, підприємств, їх посадових і службових осіб, а також громадян – суб'єктів підприємницької діяльності та фізичних осіб.

11. За межами території, на якій поширена регіональна мова, вона може вільно використовуватися у порядку, що визначається цим Законом та іншим законодавством України.

Стаття 8. Місцеві мови

1. Якщо на території села, селища, міста, району використовується мова, відмінна від державної мови та мови, яка визнана у відповідному регіоні офіційною регіональною мовою або мовою меншини, така мова може бути визнана місцевою мовою у передбаченому цією статтею порядку.

2. Місцевою мовою може бути визнана рішенням відповідної місцевої ради одна з мов, які зазначені у частині другій статті 7 цього Закону, якщо 10 і більше відсотків громадян України від загальної чисельності населення відповідної адміністративно-територіальної одиниці визнали її рідною мовою.

3. До кожної місцевої мови, визнаної на території певної адміністративно-територіальної одиниці (одиниць), застосовуються заходи, спрямовані на використання та розвиток мов, які традиційно використовуються в межах держави чи її певної території у передбаченому цим Законом обсязі.

4. Право ініціювання визнання мови місцевою також належить громадянам України, які мешкають на території територіально-адміністративної одиниці (одиниць), на якій поширена ця мова (мови).

У разі збору підписів понад 10 відсотків громадян України, які мешкають на території певної адміністративно-територіальної одиниці, відповідна місцева рада зобов'язана прийняти рішення про визнання відповідної мови місцевою. Дії або бездіяльність відповідної місцевої ради можуть бути оскаржені до суду в порядку адміністративного судочинства.

Порядок формування ініціативних груп та складання підписних листів щодо застосування заходів, спрямованих на використання місцевої мови (мов) у такому випадку визначається законодавством про референдуми.

5. Чисельність місцевої мовної групи на певній території визначається на підставі даних Всеукраїнського перепису населення про мовний склад населення у розрізі адміністративно-територіальних одиниць (районів, міст, селищ, сіл).

6. Місцева мова, що відповідає умовам частини першої та другої цієї статті, використовується на відповідній території України у спілкуванні населення з місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, може застосовуватися в державних і комунальних закладах дошкільної освіти, а також використовується в інших сферах суспільного життя в межах і порядку, що визначаються цим Законом.

7. У межах території, на якій поширена місцева мова, що відповідає умовам частини першої та другої цієї статті, здійснення заходів щодо розвитку, використання і захисту мов у обсягах, передбачених цим Законом, є обов'язковим для місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, установ, організацій, підприємств, їх посадових і службових осіб, а також громадян – суб'єктів підприємницької діяльності та фізичних осіб.

За межами території, на якій поширена місцева мова, вона може вільно використовуватися в порядку, що визначається цим Законом та іншим законодавством України.

Стаття 9. Захист мовних прав і свобод людини і громадянина

1. Публічне приниження чи зневажання, навмисне спотворення державної, регіональних, місцевих мов або мов меншин в офіційних документах і текстах, що веде до створення перешкод і обмежень у користуванні ними, порушення прав людини, а також розпалювання ворожнечі на мовному ґрунті тягнуть за собою відповідальність, встановлену Кримінальним кодексом України.

2. Кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої мовні права і свободи від порушень і протиправних посягань.

3. Кожному гарантується право на захист у відповідних державних органах і суді своїх мовних прав і законних інтересів, на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади і органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, юридичних і фізичних осіб, якими порушуються мовні права і свободи людини і громадянина.

4. Кожен має право звертатися за захистом своїх мовних прав і свобод до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

5. Кожен має право після використання звертатися за захистом своїх мовних прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна.

Розділ II

МОВА РОБОТИ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ, ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ, СУДОЧИНСТВА, ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ, ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ ТА ІНШИХ ВІЙСЬКОВИХ ФОРМУВАНЬ

Стаття 10. Мова ведення засідань Верховної Ради України

1. Засідання Верховної Ради України, її комітетів і комісій ведуться державною мовою. Промовець може виступати іншою мовою. Переклад його виступу на державну мову, у разі необхідності, забезпечує Апарат Верховної Ради України.

2. Проекти законів, інших нормативних актів вносяться на розгляд Верховної Ради України державною мовою.

Стаття 11. Мова актів органів державної влади та органів місцевого самоврядування

1. Акти вищих органів державної влади приймаються і офіційно публікуються державною мовою.

У разі необхідності місцеві органи державної влади, органи місцевого самоврядування забезпечують оприлюднення актів вищих органів державної влади регіональними мовами або мовами меншин.

2. Акти місцевих органів державної влади та органів місцевого самоврядування приймаються і публікуються державною мовою. У межах території, на якій поширена регіональна мова або мова меншини (мови), що відповідає умовам частин третьої, четвертої статті 7 цього Закону, акти місцевих органів державної влади і

органів місцевого самоврядування приймаються державною мовою та цією регіональною мовою або мовою меншини (мовами) та офіційно публікуються цими мовами.

3. Акти органів місцевого самоврядування, територія поширення дії яких обмежується територією, на якій поширена місцева мова, приймаються державною мовою та оприлюднюються державною та місцевою мовами. Якщо на цій території також поширена офіційна регіональна мова або мова меншин (мови), то акт приймається та оприлюднюється також цією мовою (мовами).

Стаття 12. Мова роботи, діловодства і документації органів державної влади та органів місцевого самоврядування

1. Основною мовою роботи, діловодства і документації органів державної влади та органів місцевого самоврядування є державна мова. У межах території, на якій поширена регіональна мова (мови), що відповідає умовам частин третьої, четвертої статті 7 цього Закону, в роботі, діловодстві і документації місцевих органів державної влади і органів місцевого самоврядування може використовуватися регіональна мова або мова меншини (мови).

2. Держава гарантує відвідувачам органів державної влади і органів місцевого самоврядування надання послуг державною мовою, а в межах території, на якій поширена регіональна мова або мова меншини (мови), що відповідає умовам частин третьої, четвертої статті 7 цього Закону, та/або місцева мова (мови) – і цією мовою (мовами). Необхідність забезпечення такої гарантії має враховуватися при доборі службових кадрів.

3. Посадові та службові особи зобов'язані володіти державною мовою, спілкуватися нею із відвідувачами, а в межах території, на якій поширена регіональна мова або мова меншин (мови), що відповідає умовам частин третьої, четвертої цього Закону, з відвідувачами, що вживають регіональну мову або мову меншин (мови), – цією регіональною мовою або мовою меншин (мовами).

4. Мовою роботи конференцій, зборів та інших офіційних зібрань, які проводяться органами державної влади та органами

місцевого самоврядування, громадськими організаціями, є державна мова. В їх роботі можуть використовуватися й інші мови.

У межах території, на якій відповідно до умов частин третьої, четвертої статті 7 цього Закону поширена регіональна мова або мова меншин (мови), у роботі конференцій, зборів та інших офіційних зібрань може використовуватися і ця регіональна мова або мова меншин (мови). У разі необхідності забезпечується відповідний переклад.

У межах території, на якій відповідно до умов частин першої, другої статті 8 цього Закону поширена місцева мова, у роботі конференцій, зборів та інших офіційних зібрань може використовуватися і ця мова. У разі необхідності забезпечується відповідний переклад.

5. Тексти офіційних оголошень, повідомлень виконуються державною мовою. У межах території, на якій відповідно до умов частин третьої, четвертої статті 7 цього Закону поширена регіональна мова або мова меншин (мови), за рішенням Верховної Ради АР Крим, обласної ради, міської ради міста Києва, міської ради міста Севастополя такі тексти поряд із текстом державною мовою можуть розповсюджуватись у перекладі цією регіональною мовою або мовою меншин (мовами). У межах території, на якій відповідно до умов частин першої, другої статті 8 цього Закону поширена місцева мова, такі тексти поряд із текстом державною мовою та офіційною регіональною мовою (за наявності) можуть розповсюджуватись у перекладі цією місцевою мовою. У разі необхідності органами місцевого самоврядування забезпечується відповідний переклад.

6. Найменування органів державної влади і місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ та організацій, написи на їх печатках, штампах, штемпелях, офіційних бланках і табличках виконуються державною мовою.

У межах території, на якій поширена регіональна мова (мови) або мова (мови) меншин, що відповідає умовам частин третьої, четвертої статті 7 цього Закону, за рішенням Верховної Ради АР Крим, обласної ради, міської ради міста Києва, міської ради міста

Севастополя зазначені найменування і написи можуть виконуватися державною і регіональною мовою (мовами) або державною мовою і мовою меншини (мовами).

У межах території, на якій поширена місцева мова, що відповідає вимогам частин першої та другої статті 8 цього Закону, за рішенням відповідної місцевої ради зазначені найменування і написи можуть виконуватися державною, офіційною регіональною мовою або мовою меншини (за наявності) та місцевою мовою.

Стаття 13. Мова звернень громадян та відповідей на них

1. Громадяни України мають право звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, об'єднань громадян, посадових осіб державною, офіційною регіональною мовою або мовою меншини, місцевою або іншою прийнятною для сторін мовою.

2. Відповіді на звернення громадян оформлюються державною, офіційною регіональною мовою або мовою меншини, місцевою або іншою прийнятною для сторін мовою.

3. У межах території, на якій поширена регіональна мова або мова меншин (мови), що відповідає умовам частин третьої, четвертої статті 7 цього Закону, органи державної влади, місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації незалежно від форм власності, об'єднання громадян, посадові особи у випадку звернення громадянина офіційною регіональною мовою або мовою меншини, зобов'язані надати відповідь цією мовою.

4. У межах території, на якій поширена місцева мова, що відповідає умовам частин першої, другої статті 8 цього Закону, органи державної влади, місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації державної або комунальної форм власності, посадові особи у випадку звернення громадянина місцевою мовою, зобов'язані надати відповідь цією мовою.

Стаття 14. Мова документів про вибори та референдуми

1. Документація про вибори Президента України, народних депутатів України, депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, депутатів і посадових осіб місцевого самоврядування, документація всеукраїнських і місцевих референдумів оформляється державною мовою. У межах території, на якій поширена регіональна мова (мови), що відповідає умовам частин третьої, четвертої статті 7 цього Закону, документація про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, депутатів обласних рад, міських рад міста Києва та міста Севастополя за рішенням територіальної виборчої комісії, документація місцевих референдумів за рішенням Верховної Ради АР Крим, обласної ради, міської ради м. Києва, міської ради м. Севастополя оформляється також цією офіційною регіональною мовою (мовами).

2. Виборчі бюлетені друкуються державною мовою. У межах території, на якій відповідно до умов частин третьої, четвертої статті 7 цього Закону поширена регіональна мова, виборчі бюлетені по виборах депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, депутатів обласних рад, міських рад міста Києва та міста Севастополя за рішенням територіальної виборчої комісії можуть оформлятися і відповідною офіційною регіональною мовою (мовами).

3. Бюлетені для голосування на всеукраїнському або місцевому референдумі друкуються державною мовою.

У межах території, на якій поширена регіональна мова, що відповідає умовам частин третьої, четвертої статті 7 цього Закону, у бюлетені для голосування на місцевому референдумі за рішенням місцевої ради поруч із текстом державною мовою розміщується його переклад цією регіональною мовою (мовами).

4. Інформаційні плакати політичних партій, кандидатів на пост Президента України, кандидатів у народні депутати України, у депутати Верховної Ради Автономної Республіки Крим, у депутати і посадові особи місцевого самоврядування друкуються державною мовою.

За заявою відповідного суб'єкта виборчого процесу на інформаційному плакаті місцевої організації партії-суб'єкта виборчого процесу, кандидата у депутати Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних рад, міських рад міста Києва та міста Севастополя поруч із текстом державною мовою розміщується його переклад відповідною офіційною регіональною мовою (мовами). Засвідчений в установленому законодавством порядку текст перекладу подається суб'єктом виборчого процесу одночасно із такою заявою.

5. Матеріали передвиборної агітації виконуються державною мовою, регіональною мовою або мовою меншини (мовами), місцевою мовою на розсуд самого кандидата, політичної партії чи її місцевої організації-суб'єктів виборчого процесу.

Стаття 15. Мова документів, що посвідчують особу або відомості про неї

1. Паспорт громадянина України або документ, що його заміняє, і відомості про його власника, що вносяться до нього, виконуються державною мовою.

2. Документ про освіту, отриману в навчальному закладі з навчанням регіональною мовою, за заявою особи виконується двома мовами – державною і поруч відповідною регіональною.

Стаття 16. Мова судочинства

1. Судочинство в Україні у цивільних, господарських, адміністративних, кримінальних справах та справах про адміністративні правопорушення здійснюється державною мовою. У межах території, на якій поширена регіональна мова (мови) або мова (мови) меншин, що відповідає умовам частин третьої, четвертої статті 7 цього Закону, за згодою сторін суди можуть здійснювати судочинство офіційною регіональною мовою (мовами) або мовою (мовами) меншин.

2. Суддя повинен володіти державною мовою. У межах території, на якій відповідно до умов частин третьої, четвертої статті 7 цього Закону поширена офіційна регіональна мова або мова

меншини, держава гарантує можливість здійснювати судочинство цією регіональною мовою або мовою меншини (мовами). Необхідність забезпечення такої гарантії має враховуватися при доборі суддівських кадрів.

3. Сторони, які беруть участь у справі, подають до суду письмові процесуальні документи і докази, викладені державною мовою.

4. Особам, що беруть участь у розгляді справи в суді, забезпечується право вчиняти усні процесуальні дії (робити заяви, давати показання і пояснення, заявляти клопотання і скарги, ставити запитання тощо) рідною мовою або іншою мовою, якою вони володіють, користуючись послугами перекладача у встановленому процесуальним законодавством порядку. У межах території, на якій поширена офіційна регіональна мова (мови), що відповідає умовам частин третьої, четвертої статті 7 цього Закону, послуги перекладача з регіональної мови або мови меншини (мов), у разі їх необхідності, надаються без додаткових для цих осіб витрат.

5. Слідчі і судові документи складаються державною мовою.

6. Слідчі і судові документи відповідно до встановленого процесуальним законодавством порядку вручаються особам, які беруть участь у справі (обвинуваченому у кримінальній справі), державною мовою, або в перекладі їх рідною мовою або іншою мовою, якою вони володіють.

Стаття 17. Мова досудового розслідування та прокурорського нагляду

1. Мовою роботи та актів з питань досудового розслідування та прокурорського нагляду в Україні є державна мова. Поряд із державною мовою при проведенні досудового розслідування та прокурорського нагляду можуть використовуватися офіційні регіональні мови або мови меншин України, місцеві мови, інші мови. Кожна особа має право бути невідкладно повідомлена мовою, яку вона розуміє, про мотиви арешту чи затримання і про природу та причини звинувачення проти неї і захищати себе, користуючись цією мовою, у разі необхідності, з безкоштовною допомогою перекладача.

Стаття 18. Мова нотаріального діловодства

1. Нотаріальне діловодство в Україні здійснюється державною мовою.

2. У межах території, на якій поширена офіційна регіональна мова або мова меншин (мови), що відповідає умовам частин третьої, четвертої статті 7 цього Закону, за заявою громадянина України, який звернувся за вчиненням нотаріальної дії, тексти оформлених документів мають бути перекладені належним чином на відповідну регіональну мову або мову меншини (мови) для вчинення нотаріальної дії.

Стаття 19. Мова правничої допомоги

1. Адвокат надає правничу допомогу фізичним і юридичним особам державною мовою або іншою мовою, яка є прийнятною для замовника.

Стаття 20. Мова Збройних Сил України та інших військових формувань

1. Мовою статутів, документації, діловодства, команд та іншого статутного спілкування у Збройних Силах України та інших військових формуваннях, створених відповідно до законодавства України, є державна мова.

Стаття 21. Мова міжнародних договорів України

1. Мовами міжнародних договорів України, а також угод підприємств, установ і організацій України з підприємствами, установами та організаціями інших держав є державна мова і мова іншої сторони (сторін), якщо інше не передбачено самим міжнародним договором.

Розділ III

МОВА ОСВІТИ ТА НАУКИ

Стаття 22. Мова освіти

1. Вільний вибір мови навчання є невід'ємним правом громадян України, яке реалізується в рамках цього Закону, за умови обов'язкового вивчення державної мови в обсязі, достатньому для інтеграції в українське суспільство.

2. Громадянам України гарантується право отримання освіти державною мовою і регіональними мовами або мовами меншин. Це право забезпечується через мережу дошкільних навчальних закладів незалежно від підпорядкування, типів і форми власності, загальних середніх, позашкільних, професійно-технічних і вищих державних і комунальних навчальних закладів з державною або іншими мовами навчання. Реалізація зазначеного права забезпечується створенням необхідної кількості відповідних освітніх організацій, класів, груп, а також умов для їх функціонування.

3. Потреба громадян у мові виховання та навчання визначається в обов'язковому порядку за заявами щодо мови виховання та навчання, які надаються учнями (для неповнолітніх – батьками або особами, які їх замінюють), студентами при вступі до державних і комунальних навчальних закладів, а також, у разі потреби, у будь-який час періоду навчання.

4. Державні і комунальні навчальні заклади у встановленому порядку створюють окремі класи, групи, лекційні потоки, в яких ведеться іншою мовою, ніж у навчальному закладі в цілому, за наявності достатньої кількості відповідних заяв про мову навчання від учнів (для неповнолітніх – від батьків або осіб, які їх замінюють), студентів згідно із законодавством України про освіту.

5. У межах території, на якій поширена регіональна мова або мова меншини (мови), що відповідає умовам частин третьої, четвертої статті 7 цього Закону, навчання у державних закладах загальної середньої освіти (за наявності відповідних заяв про мову навчання) здійснюється поряд із державною мовою відповідною офіційною регіональною мовою або мовою меншини. Обсяг

дисциплін, які викладаються офіційною регіональною мовою або мовою меншини, складає 50 відсотків від загального обсягу дисциплін, які входять до освітньої програми.

В залежності від кількості заяв про мову навчання у державних закладах загальної середньої освіти офіційна регіональна мова або мова меншини поряд із державною мовою може використовуватися для навчання в окремих класах або в цілому у закладі загальної середньої освіти.

Переліки дисциплін, які викладаються офіційною регіональною мовою або мовою меншини, та дисциплін, які викладаються державною мовою, затверджуються керівництвом закладу загальної середньої освіти з урахуванням побажань учнів (для неповнолітніх – батьків або осіб, які їх замінюють).

6. З метою підтримання нечисленних мовних груп у встановленому законом порядку встановлюються нормативи формування малокомплектних навчальних закладів, класів, груп і забезпечуються умови для їх функціонування.

7. Мова навчання у комунальних закладах загальної середньої освіти на території, на якій поширена офіційна регіональна мова або мова меншини, визначається рішенням відповідної місцевої ради.

8. Навчання у закладах дошкільної освіти може здійснюватися державною, офіційною регіональною мовою або мовою меншини, місцевою або іншими мовами.

Мова навчання у дошкільних навчальних закладах державної та комунальної форм власності у межах певної території визначається рішенням місцевої ради.

9. Мова навчання у приватних навчальних закладах усіх освітніх рівнів визначається засновниками (власниками) цих закладів.

10. У всіх загальних середніх навчальних закладах забезпечується вивчення державної мови і однієї з регіональних мов або мов меншин. Об'єм вивчення регіональних мов або мов меншин визначається відповідно до законодавства про освіту з урахуванням поширеності цих мов на відповідній території.

11. Тести для зовнішнього незалежного оцінювання якості освіти укладаються державною мовою.

12. Співбесіда або інші форми контролю, якщо такі передбачені при вступі у навчальний заклад, проводяться державною мовою або мовою, якою здійснюється навчання у цьому закладі, за бажанням абітурієнта.

13. Держава забезпечує підготовку педагогічних кадрів для навчальних закладів з навчанням регіональними мовами або мовами меншин, здійснює методичне забезпечення такої підготовки.

14. Навчальні заклади можуть створювати класи, групи з навчанням іноземними мовами.

Держава сприяє вивченню мов міжнародного спілкування, насамперед англійської мови, в державних і комунальних закладах освіти.

Стаття 23. Мова у сфері науки

1. Громадянам України гарантується право вільного використання у сфері наукової діяльності державної, регіональних мов або мов меншин, місцевих та інших мов. Держава сприяє створенню відповідної мовної інфраструктури, що включає можливість використовувати у науковій діяльності державну, регіональні мови або мови меншин, місцеві та інші мови, у тому числі іноземні, читати цими мовами наукову літературу, проводити наукові заходи, публікувати результати науково-дослідних робіт і наукові видання, здійснювати інші подібні дії. Результати науково-дослідних робіт оформляються державною, регіональною мовою або мовою меншин, іншою мовою – за вибором виконавців робіт.

2. У періодичних наукових виданнях, які публікуються державною мовою, виклад окремих положень наукових результатів подається регіональними мовами або мовами меншин, іншими мовами. У періодичних наукових виданнях, які публікуються регіональними мовами або мовами меншин, іншими мовами, виклад основних наукових результатів подається державною мовою.

3. Тексти дисертацій та авторефератів оформляються українською або англійською мовою – за вибором виконавця роботи.

Розділ IV

МОВА У СФЕРІ КУЛЬТУРИ

Стаття 24. Мова у сфері культури

1. Держава, підкреслюючи важливість міжкультурного діалогу і багатомовності, дбає про розвиток україномовних форм культурного життя, гарантує вільне використання регіональних мов або мов меншин, місцевих мов у сфері культури, невтручання у творчу діяльність діячів культури і забезпечує реалізацію прав і культурних інтересів усіх мовних груп в Україні.

2. З метою широкого ознайомлення громадян України з досягненнями культури інших народів світу в Україні забезпечуються переклади і видання художньої, політичної, наукової та іншої літератури українською мовою, регіональними мовами або мовами меншин, іншими мовами.

3. Оголошення і супровід (конферанс) концертів, інших культурних заходів, що проводять особи, які належать до різних мовних груп, виступів зарубіжних митців можуть здійснюватися державною мовою, регіональними мовами або мовами меншин, іншими мовами на вибір організаторів заходу.

4. Виготовлення копій фільмів іноземного виробництва, які розповсюджуються для показу в кінотеатрах, публічному комерційному відео і домашньому відео в Україні, здійснюється мовою оригіналу або із дублюванням або озвученням чи субтитруванням державною мовою, або регіональними мовами, або мовами меншин на замовлення вистрибуторів і прокатників з урахуванням мовних потреб споживачів.

Розділ V

МОВА ЕКОНОМІЧНОЇ І СОЦІАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Стаття 25. Мова економічної і соціальної діяльності

1. В економічній і соціальній діяльності державних підприємств, установ та організацій основною мовою є державна мова, а також вільно використовуються регіональні мови або мови меншин, місцеві мови.

2. В економічній і соціальній діяльності об'єднань громадян, приватних підприємств, установ та організацій, громадян – суб'єктів підприємницької діяльності та фізичних осіб вільно використовуються державна мова, регіональні мови або мови меншин, місцеві та інші мови.

3. У внутрішніх правилах підприємств, установ та організацій будь-якої форми власності забороняється прийняття будь-яких положень, що виключають або обмежують у спілкуванні співробітників використання державної мови, регіональних мов або мови меншин, місцевих мов. В роботі підприємств можуть використовуватися й інші мови.

Розділ VI

МОВА У СФЕРІ ІНФОРМАЦІЇ І ЗВ'ЯЗКУ

Стаття 26. Мова засобів масової інформації і видавництва

1. Кожному гарантується право споживати інформаційну продукцію засобів масової інформації будь-якими мовами. Це право з поважанням принципу незалежності і самостійності засобів масової інформації забезпечується створенням умов для розповсюдження інформації різними мовами і вільного вибору мови її споживання. Держава сприяє виданню і розповсюдженню аудіо- та аудіовізуальних творів, друкованих видань державною мовою, регіональними мовами або мовами меншин.

2. Офіційна інформація про діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування поширюється державною мовою, а у межах території, на якій поширена регіональна мова або мова меншини (мови), що відповідає умовам частин третьої, четвертої статті 7 цього Закону, також цією офіційною регіональною мовою (мовами). Офіційна інформація про діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування у межах території, на якій поширена місцева мова, що відповідає умовам частин першої, другої статті 8 цього Закону, поширюється також цією місцевою мовою.

У разі поширення офіційної інформації мовою, яка відрізняється від державної, поширювач повинен забезпечити автентичний переклад з мови, на якій поширюється ця інформація, на державну мову.

3. Телерадіоорганізації України можуть на власний розсуд вести мовлення державною мовою, регіональними мовами або мовами меншин, мовами міжнародного спілкування та іншими мовами, – як однією, так і кількома мовами. Обсяги загальнодержавного, регіонального і місцевого мовлення державною мовою, регіональними мовами або мовами меншин, а також місцевими мовами (для місцевого мовлення) мають відповідати чисельності мовних груп і визначаються самими мовниками.

4. Трансляція аудіовізуальних творів здійснюється мовою оригіналу або із дублюванням, озвученням чи субтитруванням державною мовою, регіональними мовами або мовами меншин на розсуд телерадіоорганізацій. При наявності технічних можливостей телерадіоорганізації здійснюють трансляцію аудіовізуальних творів кількома мовами із забезпеченням вільного вибору споживачами мови цих творів.

5. Держава гарантує свободу прямого прийому радіо- і телепередач із сусідніх країн, які транслюються такими самими або схожими до державної мови або до регіональних мов й мов меншин України мовами, і не перешкоджає ретрансляції радіо- і телепередач із сусідніх країн, які випускаються в ефір такими мовами, а також забезпечує свободу виявлення поглядів і вільне поширення інформації друкованих засобів інформації такими мовами. Здійснення зазначених свобод може мати обмеження, які встановлені законом.

6. Мова друкованих засобів масової інформації визначається їх засновниками відповідно до установчих документів.

7. Друкована продукція службового та ужиткового користування (бланки, форми, квитанції, квитки тощо), що розповсюджується органами державної влади і органами місцевого самоврядування, державними підприємствами, установами та організаціями, видається державною мовою. У межах території, на якій поширена

регіональна мова або мова меншини (мови), що відповідає умовам частин третьої, четвертої статті 7 цього Закону, за рішенням Верховної Ради АР Крим, відповідної обласної ради, міської ради м. Києва або м. Севастополя така продукція може видаватися і цією офіційною регіональною мовою або мовою меншини (мовами). У видавництві друкованої продукції ужиткового користування, що розповсюджується приватними підприємствами, установами, організаціями, фізичними особами-підприємцями, громадянами, вільно використовуються державна мова, регіональні мови або мови меншин, місцеві мови та інші мови.

Стаття 27. Мова у сфері поштового зв'язку і телекомунікацій

1. У сфері надання послуг поштового зв'язку і телекомунікацій в Україні застосовуються державна мова, регіональні мови або мови меншин.

2. Адреси відправника та одержувача поштових відправлень, телеграм, що пересилаються в межах України, мають виконуватися державною мовою. Текст телеграми може бути написаний будь-якою мовою з використанням літер кирилиці або латинської абетки.

3. Міжнародні поштові відправлення і повідомлення, які передаються через телекомунікаційні мережі загального користування, обробляються з використанням мов, передбачених міжнародними договорами України.

Стаття 28. Мова реклами і маркування товарів

1. Рекламні оголошення, повідомлення та інші форми аудіо- і візуальної рекламної продукції виконуються державною мовою або іншою мовою на вибір рекламодавця.

2. Знаки для товарів і послуг наводяться у рекламі у тому вигляді, в якому їм надана правова охорона в Україні відповідно до закону.

3. Маркування товарів виконуються державною мовою. За рішенням виробників товарів поруч із текстом, викладеним державною мовою може розміщуватися його переклад регіональними

мовами або мовами меншин, маркування іншими мовами. Маркування товарів для експорту виконується будь-якими мовами за вибором виробника.

Маркування лікарських засобів, медичних виробів, які підлягають закупівлі за результатами закупівельної процедури, проведеної спеціалізованою організацією, яка здійснює закупівлі, за визначенням, наведеним у Законі України «Про публічні закупівлі», на виконання угоди щодо закупівлі між центральним органом виконавчої влади України, що реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я, та відповідною спеціалізованою організацією, яка здійснює закупівлі, а також інструкції про застосування таких лікарських засобів, медичних виробів виконуються мовою оригіналу.

4. Інструкції про застосування товарів виконуються державною мовою. За бажанням виробника поруч із текстом, викладеним державною мовою, може розміщуватися текст регіональною мовою або мовою меншини або іншою мовою. Інструкції до товарів для експорту виконуються будь-якими мовами.

Розділ VII

МОВИ ТОПОНІМІВ ТА ІМЕН ГРОМАДЯН

Стаття 29. Мова топонімів

1. Топоніми (географічні назви) – назви адміністративно-територіальних одиниць України, залізничних станцій, вулиць, майданів тощо – утворюються і подаються державною мовою. У межах території, на якій поширена регіональна мова або мова меншини (мови), що відповідає умовам частин третьої, четвертої статті 7 цього Закону, поруч із топонімом державною мовою відтворюється його відповідник цією офіційною регіональною мовою або мовою меншини (мовами). У межах території, на якій поширена місцева мова, що відповідає умовам частин першої, другої статті 8 цього Закону, поруч із топонімом державною мовою відтворюється його відповідник цією місцевою мовою.

У разі потреби наводиться латиноалфавітний відповідник (транслітерація) топоніма, поданого державною мовою.

2. Відтворення українських топонімів регіональною мовою або мовою меншини (мовами) здійснюється відповідно до традицій мови відтворення. Їх відтворення іншими мовами здійснюється у транскрипції з державної мови.

3. Топоніми із-за меж України подаються державною мовою у транскрипції з мови оригіналу.

4. Картографічні видання, призначені для використання в Україні, готуються і видаються українською мовою.

Стаття 30. Мова імен громадян України

1. Імена громадян України подаються державною мовою відповідно до українського правопису.

2. Регіональними мовами або мовами меншин імена громадян України подаються відповідно до встановлених нормативів.

3. Кожен громадянин України має право використовувати своє прізвище та ім'я (по батькові) рідною мовою згідно із традиціями цієї мови, а також право на їх офіційне визнання. При використанні цього права запис прізвища та імені (по батькові) в паспорті громадянина України, паспорті громадянина України для виїзду за кордон та інших офіційних документах виконується у транскрипції з української або іншої мови за вибором громадянина.

4. Запис прізвища та імені (по батькові) в паспортах та інших офіційних документах здійснюється із попереднім схваленням власника, а щодо малолітніх та неповнолітніх – одного із батьків або осіб, які їх замінюють.

5. Кожен громадянин України має право на виправлення помилкового запису свого прізвища та імені (по батькові) в паспортах та інших офіційних документах, у тому числі внаслідок порушення вимог частин третьої та четвертої цієї статті.

Розділ VIII

СПРИЯННЯ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ І КУЛЬТУРИ ЗА МЕЖАМИ УКРАЇНИ

Стаття 31. Сприяння розвитку української мови і культури за межами України

1. Держава відповідно до міжнародних норм і міждержавних угод сприяє розвитку української мови і культури за кордоном, задоволенню національно-культурних потреб закордонних українців, надає згідно з нормами міжнародного права всебічну допомогу, за їх бажанням, освітнім закладам, науковим установам, національно-культурним товариствам українців, громадянам українського походження, які проживають у зарубіжних країнах, у вивченні української мови та проведенні наукових досліджень з українознавства, сприяє навчанню громадян українського походження в навчальних закладах України.

Розділ IX

ВИКОНАННЯ ЗАКОМУ УКРАЇНИ «ПРО ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ТА ПРИНЦИПИ РЕАЛІЗАЦІЇ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ»

Стаття 32. Виконання цього Закону

1. Організація виконання цього Закону покладається на Кабінет Міністрів України, центральні і місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, керівників об'єднань громадян, підприємств, установ та організацій в межах їх компетенції.

2. Контроль за виконанням цього Закону здійснюють Верховна Рада України у формі парламентського контролю, а також інші органи державної влади і органи місцевого самоврядування, уповноважені на це законодавством України.

3. Органи судової влади забезпечують судовий захист виконання цього Закону.

Розділ X

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ТА ПРИНЦИПИ РЕАЛІЗАЦІЇ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ»

Стаття 33. Відповідальність за порушення цього Закону

1. Органи державної влади, органи місцевого самоврядування, їхні посадові і службові особи, громадяни, винні у порушенні цього Закону, несуть адміністративну або кримінальну відповідальність відповідно до законодавства України.

Розділ XI

ПРИКІНЦЕВІ ПОЛОЖЕННЯ

1. Цей Закон набирає чинності з дня його опублікування.

2. Кабінету Міністрів України:

2.1. у шестимісячний термін з дня набрання чинності цим Законом забезпечити проведення Всеукраїнського перепису населення;

2.2. у тримісячний термін після проведення Всеукраїнського перепису населення забезпечити надання спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у галузі статистики, його територіальними органами даних Всеукраїнського перепису населення про мовний склад населення відповідних адміністративно-територіальних одиниць Верховній Раді АР Крим, обласним, районним, міським, районним у містах, селищним, сільським радам;

2.3. у тримісячний термін з дня набрання чинності цим Законом забезпечити приведення своїх нормативно-правових актів і нормативно-правових актів міністерств та інших центральних органів виконавчої влади у відповідність із цим Законом;

2.4. вжити заходів до того, щоб відповідні органи влади, організації і установи, їх посадові та службові особи, громадяни були поінформовані про права та обов'язки, визначені цим Законом.

3. Внести зміни до наступних законодавчих актів України:

3.1. у статті 10 Господарського процесуального кодексу України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, № 6, ст.56):

3.1.1. частину першу доповнити після слова «мовою» словами та розділовими знаками **«з урахуванням особливостей, встановлених Законом України «Про загальні засади та принципи реалізації мовної політики в Україні»»;**

3.1.2. частину четверту після слова «Кодексом» доповнити словами та розділовими знаками **«та Законом України «Про загальні засади та принципи реалізації мовної політики в Україні»;**

3.2. частину першу статті 161 Кримінального кодексу України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 25-26, ст.131 із змінами, внесеними згідно із Законами України № 1707-VI від 05.11.2009, ВВР, 2010, N 5, ст.43, № 1519-VII від 18.06.2014, ВВР, 2014, № 32, ст.1124) після слова «гідності» доповнити словами та розділовими знаками **«, у тому числі публічне приниження чи зневажання, навмисне спотворення державної, регіональної, місцевої мови або мови меншини в офіційних документах і текстах»;**

3.3. у статті 9 Цивільного процесуального кодексу України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, № 40-41, 42, ст.492):

3.3.1. частину першу після слова «мовою» доповнити словами та розділовими знаками **«з урахуванням особливостей, встановлених Законом України «Про загальні засади та принципи реалізації мовної політики в Україні»»;**

3.3.2. частину четверту після слова «Кодексом» доповнити словами та розділовими знаками **«та Законом України «Про загальні засади та принципи реалізації мовної політики в Україні»;**

3.4. у статті 15 Кодексу адміністративного судочинства (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2005, № 35-36, № 37, ст.446):

3.4.1. частину першу після слова «мовою» доповнити словами та розділовими знаками **«з урахуванням особливостей, встановлених Законом України «Про загальні засади та принципи реалізації мовної політики в Україні»;**

3.4.2. частину четверту після слова «Кодексом» доповнити словами та розділовими знаками **«та Законом України «Про**

загальні засади та принципи реалізації мовної політики в Україні»;

3.5. частину першу статті 29 Кримінального процесуального кодексу України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст.88)

після слова «мовою» доповнити словами та розділовими знаками **«з урахуванням особливостей, встановлених Законом України «Про загальні засади та принципи реалізації мовної політики в Україні»;**

3.6. у частині першій статті 8 Закону України «Про національні меншини в Україні» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, N 36, ст.529 із змінами, внесеними згідно із Законом України № 5029-VI від 03.07.2012, ВВР, 2013, N 23, ст.218):

слово та цифри **«статтею 11»** замінити словом, розділовим знаком та цифрами **«статтями 11, 12, 13»;**

слова **«Про засади державної мовної політики»** замінити словами **«Про загальні засади та принципи реалізації мовної політики в Україні»;**

3.7. у частині першій статті 8 Закону України «Про інформацію» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, N 48, ст.650 із змінами, внесеними згідно із Законом України № 5029-VI від 03.07.2012, ВВР, 2013, N 23, ст.218) слова та розділовий знак **«законом про мови, іншими актами законодавства в цій сфері»** замінити словами та знаками **«Законом України «Про загальні засади та принципи реалізації мовної політики в Україні»»;**

3.8. у частині першій статті 15 Закону України «Про нотаріат» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1993, N 39, ст.383 із змінами, внесеними згідно із Законом України № 5029-VI від 03.07.2012, ВВР, 2013, N 23, ст.218):

цифри **«16»** замінити цифрами **«18»;**

слова **«Про засади державної мовної політики»** замінити словами **«Про загальні засади та принципи реалізації мовної політики в Україні»;**

3.9. статтю 10 Закону України «Про телебачення і радіомовлення» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1994, N 10, ст. 43

із змінами, внесеними згідно із Законами України № 5029-VI від 03.07.2012, ВВР, 2013, № 23, ст.218 N 2054-VIII від 23.05.2017, ВВР, 2017, N 26, ст.298) викласти у наступній редакції:

«Стаття 10. Вживання мов в інформаційній діяльності телерадіоорганізацій»

Вживання мов в інформаційній діяльності телерадіоорганізацій визначається статтею 26 Закону України «Про загальні засади та принципи реалізації мовної політики в Україні»;

3.10. у статті 6 Закону України «Про рекламу» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, N 39, ст. 181 із змінами, внесеними згідно із Законом України № 5029-VI від 03.07.2012, ВВР, 2013, N 23, ст.218):

цифри «**26**» замінити цифрами «**28**»;

слова «**Про засади державної мовної політики**» замінити словами «**Про загальні засади та принципи реалізації мовної політики в Україні**»;

3.11. у частині шостій статті 12 Закону України «Про лікарські засоби» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 22, ст. 86 із змінами, внесеними згідно із Законами України № 1364-VI від 20.05.2009, ВВР, 2009, N 39, ст.554, № 2165-VI від 11.05.2010, (ВВР), 2010, N 31, ст.415, № 5029-VI від 03.07.2012, ВВР, 2013, N 23, ст.218, № 269-VIII від 19.03.2015, ВВР, 2015, № 24, ст.164):

цифри «**26**» замінити цифрами «**28**»;

слова «**Про засади державної мовної політики**» замінити словами «**Про загальні засади та принципи реалізації мовної політики в Україні**»;

3.12. у частині першій статті 4 Закону України «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1997, N 49, ст. 299 із змінами, внесеними згідно із Законом України № 5029-VI від 03.07.2012, ВВР, 2013, N 23, ст.218):

цифри «**24**» замінити цифрами «**26**»;

слова **«Про засади державної мовної політики»** замінити словами **«Про загальні засади та принципи реалізації мовної політики в Україні»**;

3.13. у Законі України «Про місцеве самоврядування» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1997, № 24, ст.170 із наступними змінами):

3.13.1. у пункті 50 частини першої статті 26 слова, цифри та розділові знаки **«12, 20, 24 Закону України «Про засади державної мовної політики»»** замінити словами, цифрами та розділовими знаками **«14, 22, 26 Закону України «Про загальні засади та принципи реалізації мовної політики в Україні»**;

3.13.2. у підпункті 1 пункту «б» частини першої статті 32:

цифри **«20»** замінити цифрами **«22»**;

слова **«Про засади державної мовної політики»** замінити словами **«Про загальні засади та принципи реалізації мовної політики в Україні»**;

3.14. у частині першій статті 6 Закону України «Про кінематографію» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1998, N 22, ст.114 із змінами, внесеними згідно із Законом України № 5029-VI від 03.07.2012, ВВР, 2013, N 23, ст.218):

цифру **«23»** замінити цифрою **«26»**;

слова **«Про засади державної мовної політики»** замінити словами **«Про загальні засади та принципи реалізації мовної політики в Україні»**;

3.15. у частині першій статті 12 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1999, N 20-21, ст.190 із змінами, внесеними згідно із Законом України № 5029-VI від 03.07.2012, ВВР, 2013, N 23, ст.218) слова, цифри та розділові знаки **«статті 11 Закону України «Про засади державної мовної політики»»** замінити словами, цифрами та розділовими знаками **«статей 11, 12 Закону України «Про загальні засади та принципи реалізації мовної політики в Україні»**;

3.16. частину другу статті 56⁴ Закону України «Про вибори Президента України» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1999, № 14, ст.81):

після слова «текст» доповнити словами «і мову»;

доповнити другим реченням наступного змісту:

«Мова (мови) інформаційного плаката визначається статтею 14 Закону України «Про загальні засади та принципи реалізації мовної політики в Україні».

3.17. у частині першій статті 7 Закону України «Про загальну середню освіту» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1999, № 28, ст.230 із змінами, внесеними згідно із Законом України № 5029-VI від 03.07.2012, ВВР, 2013, N 23, ст.218):

цифри «**20**» замінити цифрами «**22**»;

слова «**Про засади державної мовної політики**» замінити словами «**Про загальні засади та принципи реалізації мовної політики в Україні**»;

3.18. у частині першій статті 7 Закону України «Про позашкільну освіту» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2000, № 46, ст.393 із змінами, внесеними згідно із Законом України № 5029-VI від 03.07.2012, ВВР, 2013, N 23, ст.218):

цифри «**20**» замінити цифрами «**22**»;

слова «**Про засади державної мовної політики**» замінити словами «**Про загальні засади та принципи реалізації мовної політики в Україні**»;

3.19. у частині першій статті 10 Закону України «Про дошкільну освіту» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 49, ст.259 із змінами, внесеними згідно із Законом України № 5029-VI від 03.07.2012, ВВР, 2013, N 23, ст.218):

цифри «**20**» замінити цифрами «**22**»;

слова «**Про засади державної мовної політики**» замінити словами «**Про загальні засади та принципи реалізації мовної політики в Україні**»;

3.20. у Законі України «Про службу в органах місцевого самоврядування» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, N 33, ст. 175 із змінами, внесеними згідно із Законами України №

5029-VI від 03.07.2012, ВВР, 2013, N 23, ст.218, N 1700-VII (1700-18) від 14.10.2014, ВВР, 2014, № 49, ст.2056) в частині другій статті 5 слова, цифри та розділові знаки **«статті 11 Закону України «Про засади державної мовної політики»»** замінити словами, цифрами та розділовими знаками **«статей 11, 12 Закону України «Про загальні засади та принципи реалізації мовної політики в Україні»**;

3.21. у статті 4 Закону України «Про поштовий зв'язок» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2002, N 6, ст.39 із змінами, внесеними згідно із Законом України № 5029-VI від 03.07.2012, ВВР, 2013, N 23, ст.218):

цифри **«25»** замінити цифрами **«27»**;

слова **«Про засади державної мовної політики»** замінити словами **«Про загальні засади та принципи реалізації мовної політики в Україні»**;

3.22. у частині першій статті 5 Закону України «Про культуру» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2011, № 24, ст.168175 із змінами, внесеними згідно із Законами України № 5029-VI від 03.07.2012, ВВР, 2013, № 2054-VIII від 23.05.2017, ВВР, 2017, № 26, ст.298) слова **«законами України»** замінити словами та знаками **«Законом України «Про загальні засади та принципи реалізації мовної політики в Україні»**;

3.23. у частині першій статті 7 Закону України «Про телекомунікації» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, № 12, ст.155 із змінами, внесеними згідно із Законом України № 5029-VI від 03.07.2012, ВВР, 2013, N 23, ст.218):

цифри **«25»** замінити цифрами **«27»**;

слова **«Про засади державної мовної політики»** замінити словами **«Про загальні засади та принципи реалізації мовної політики в Україні»**;

3.24. у частині другій статті 6 Закону України «Про географічні назви» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2005, № 27, ст.360 із змінами, внесеними згідно із Законами України № 5029-VI від 03.07.2012, ВВР, 2013, № 5462-VI від 16.10.2012, ВВР, 2014, № 6-7, ст.80):

цифри «27» замінити цифрами «29»;

слова «**Про засади державної мовної політики**» замінити словами «**Про загальні засади та принципи реалізації мовної політики в Україні**»;

3.25. у частині третій статті 2 Регламенту Верховної Ради України, затвердженого Законом України «Про Регламент Верховної Ради України» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2010, № 14-15, № 16-17, ст.133 із змінами, внесеними згідно із Законом України № 5029-VI від 03.07.2012, ВВР, 2013, N 23, ст.218):

цифру «9» замінити цифрою «10»;

слова «**Про засади державної мовної політики**» замінити словами «**Про загальні засади та принципи реалізації мовної політики в Україні**»;

3.26. частину першу статті 10 Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2010, № 38, ст.509 із змінами, внесеними згідно із Законом України № 5461-VI від 16.10.2012 ВВР, 2014, № 5, ст.62) викласти у новій редакції наступного змісту:

«1. Мова діловодства в органах реєстрації актів громадянського стану визначається статтею 15 Закону України «Про загальні засади та принципи реалізації мовної політики в Україні».»

3.27. у частині п'ятій статті 69 Закону України «Про вибори народних депутатів України» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2012, № 10-11, ст.73) слова «**Про засади державної мовної політики**» замінити словами «**Про загальні засади та принципи реалізації мовної політики в Україні**»;

3.28. у Законі України «Про місцеві вибори» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 37-38, ст.366 із змінами, внесеними згідно із Законом України № 1848-VIII від 09.02.2017):

3.28.1. у статті 25:

пункт 8 частини другої після слова «текст» доповнити словами «**і мову**»;

пункт 6 частини четвертої після слова «текст» доповнити словами «**і мову**»;

пункт 7 частини п'ятої після слова «текст» доповнити словами «**і мову**»;

пункт 5 частини шостої після слова «текст» доповнити словами «**і мову**»;

3.28.2. у статті 74 частину дев'яту викласти у новій редакції наступного змісту:

«Мова (мови) виборчого бюлетеня визначається статтею 14 Закону України «Про загальні засади та принципи реалізації мовної політики в Україні».

3.29. статтю 7 Закону України «Про освіту» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2017, № 38-39, ст.380) викласти у новій редакції наступного змісту:

«1. Мова освіти визначається статтею 22 Закону України «Про загальні засади та принципи реалізації мовної політики в Україні».

2. Особам з особливими освітніми потребами забезпечується право на навчання за допомогою найбільш доступних для таких осіб мови, методів і способів спілкування, зокрема навчання жестовою мовою, шрифтом Брайля.»

3.30. у пункті 4 Положення про паспорт громадянина України, затвердженого Постановою Верховної Ради України «Про затвердження положень про паспорт громадянина України та про паспорт громадянина України для виїзду за кордон» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, N 37, ст.545 із змінами, внесеними згідно із Законом України № 5029-VI від 03.07.2012, ВВР, 2013, N 23, ст.218):

цифри «**13**» та «**28**» замінити цифрами «**15**» та «**30**» відповідно;
слова «**Про засади державної мовної політики**» замінити словами «**Про загальні засади та принципи реалізації мовної політики в Україні**»;

3.31. у пункті 6 Положення про паспорт громадянина України для виїзду за кордон, затвердженого Постановою Верховної Ради України «Про затвердження положень про паспорт громадянина України та про паспорт громадянина України для виїзду за кордон» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, N 37, ст.545

із змінами, внесеними згідно із Законом України № 5029-VI від 03.07.2012, ВВР, 2013, N 23, ст.218):

цифри «**28**» замінити цифрами «**30**»;

слова «**Про засади державної мовної політики**» замінити словами «**Про загальні засади та принципи реалізації мовної політики в Україні**».

4. Встановити, що до приведення законодавства України у відповідність із цим Законом інші закони та нормативно-правові акти застосовуються у частині, що не суперечать цьому Закону.

Голова Верховної Ради України

Проект закону України⁵⁴⁸

Вноситься народними депутатами України

Ініціатори законопроекту:

Німченко Василь Іванович

Шуфрич Нестор Іванович

Номер і дата реєстрації: 10296 від 16.05.2019

ЗАКОН УКРАЇНИ

«Про порядок застосування мов в Україні»

Відповідно до положень Конституції України, Декларації прав національностей, Закону України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин»,

надаючи важливого значення зміцненню статусу державної – української мови як одного з найважливіших чинників національної самобутності Українського народу, гарантії його національно-державної суверенності;

враховуючи, що вільне використання мов у приватному і суспільному житті відповідно до принципів, проголошених у Міжнародному пакті Організації Об'єднаних Націй про громадянські і політичні права, та духу Конвенції Ради Європи про захист прав і основоположних свобод людини є невід'ємним правом кожної людини;

виходячи з того, що тільки вільний розвиток і рівноправність усіх національних мов, висока мовна культура є основою духовного взаєморозуміння, культурного взаємозбагачення і консолідації суспільства,

цим Законом визначається порядок застосування мов в Україні.

---

⁵⁴⁸ Джерело: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61994.

Розділ I

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 1. Визначення термінів

1. Терміни, використані в цьому Законі, вживаються у такому значенні:

державна мова – закріплена законодавством мова, вживання якої обов’язкове в органах державного управління та діловодства, установах та організаціях;

мовна група – група осіб, що проживає в Україні, яка має спільну рідну мову;

рідна мова – перша мова, якою особа оволоділа в ранньому дитинстві;

інші мови – російська, білоруська, болгарська, гагаузька, грецька, єврейська, кримськотатарська, молдавська, німецька, польська, румунська, словацька, угорська.

Стаття 2. Завдання державної мовної політики

Державна мовна політика в Україні має своїм завданням регулювання суспільних відносин у сфері всебічного розвитку і вживання української як державної та інших мов, якими користується населення країни в державному, економічному, політичному і громадському житті, міжособовому та міжнародному спілкуванні, охорону конституційних прав громадян у цій сфері, виховання шанобливого ставлення до національної гідності людини, її мови і культури, зміцнення єдності українського суспільства.

Стаття 3. Право мовного самовизначення

1. Кожен має право вільно визначати мову, яку вважає рідною, і вибирати мову спілкування.

2. Кожен незалежно від етнічного походження, національно-культурної самоідентифікації, місця проживання, релігійних переконань має право вільно користуватися будь-якою мовою у суспільному та приватному житті, вивчати і підтримувати будь-яку мову.

Стаття 4. Законодавство України про мови

1. Законодавство України про мови складається з Конституції України, Декларації прав національностей України, цього Закону, законів України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин», «Про національні меншини», «Про ратифікацію Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин», а також міжнародних договорів, що регулюють питання використання мов, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Основи державної мовної політики визначаються Конституцією України, а порядок застосування мов в Україні – цим Законом, з норм якого мають виходити інші правові акти, що визначають особливості використання мов у різних сферах суспільного життя.

2. Якщо чинним міжнародним договором України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, встановлені інші правила, ніж ті, що передбачені в законодавстві України про мови, то застосовуються норми, які містять більш сприятливі положення щодо прав людини.

Стаття 5. Цілі та принципи державної мовної політики

1. Державна мовна політика України базується на визнанні і всебічному розвитку української мови як державної і гарантуванні вільного розвитку, інших мов, а також права мовного самовизначення і мовних уподобань кожної людини.

2. При здійсненні державної мовної політики Україна дотримується таких цілей і принципів:

1) визнання всіх мов, які традиційно використовуються в межах держави чи її певної території, національним надбанням, недопущення привілеїв чи обмежень за мовними ознаками;

2) забезпечення всебічного розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на всій території держави із створенням можливості використання інших мов;

3) підтримання і розвиток культурних взаємин між різними мовними групами;

4) забезпечення умов для вивчення української мови як державної, інших мов і викладання цими мовами з урахуванням статусу кожної мови на відповідних рівнях освіти у державних і комунальних навчальних закладах;

5) сприяння здійсненню наукових досліджень у сфері мовної політики;

6) розвиток міжнародного обміну з питань, що охоплюються цим Законом, стосовно мов, які використовуються у двох або декількох державах;

7) застосування принципу плюрилінгвізму, за якого кожна особа в суспільстві вільно володіє кількома мовами, на відміну від ситуації, коли окремі мовні групи володіють тільки своїми мовами.

3. Держава сприяє розвитку багатомовності, вивченню мов міжнародного спілкування, насамперед тих, які є офіційними мовами Організації Об'єднаних Націй, ЮНЕСКО та інших міжнародних організацій.

Стаття 6. Державна мова України

1. Державною мовою України є українська мова.

2. Українська мова як державна мова обов'язково застосовується на всій території України при здійсненні повноважень органами законодавчої, виконавчої та судової влади, у міжнародних договорах, у навчальному процесі в навчальних закладах в межах і порядку, що визначаються цим Законом. Держава сприяє використанню державної мови в засобах масової інформації, науці, культурі, інших сферах суспільного життя.

3. Обов'язковість застосування державної мови чи сприяння її використанню у тій чи іншій сфері суспільного життя не повинні тлумачитися як заперечення або применшення права на користування іншими мовами.

4. Норми української мови встановлюються у словниках української мови та українському правописі. Порядок затвердження словників української мови і довідників з українського правопису як загальнообов'язкових довідкових посібників при використанні української мови, а також порядок офіційного видання цих

довідників визначаються Кабінетом Міністрів України. Держава сприяє використанню нормативної форми української мови в засобах масової інформації, інших публічних сферах.

5. Жодне положення цього Закону не може тлумачитися як таке, що спрямоване на звуження сфери використання державної мови.

Стаття 7. Захист мовних прав і свобод людини і громадянина

1. Кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої мовні права і свободи від порушень і протиправних посягань.

2. Кожному гарантується право на захист у відповідних державних органах і суді своїх мовних прав і законних інтересів, мовних прав і законних інтересів своїх дітей, на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади і органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, юридичних і фізичних осіб, якими порушуються мовні права і свободи людини і громадянина.

3. Кожен має право звертатися за захистом своїх мовних прав і свобод до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

4. Кожен має право після використання всіх національних форм і засобів правового захисту звертатися за захистом своїх мовних прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна.

Розділ II

МОВА РОБОТИ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ, ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ, СУДОЧИНСТВА, ЕКОНОМІЧНОЇ І СОЦІАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Стаття 8. Мова ведення засідань Верховної Ради України

1. Засідання Верховної Ради України, її комітетів і комісій ведуться державною мовою. Промовець може виступати іншою

мовою. Переклад його виступу на державну мову, у разі необхідності, забезпечує Апарат Верховної Ради України.

2. Проекти законів, інших нормативних актів вносяться на розгляд Верховної Ради України державною мовою.

Стаття 9. Мова актів органів державної влади та органів місцевого самоврядування

1. Акти вищих органів державної влади приймаються державною мовою і офіційно публікуються державною мовою.

2. Акти місцевих органів державної влади та органів місцевого самоврядування приймаються і публікуються державною мовою.

Стаття 10. Мова роботи, діловодства і документації органів державної влади та органів місцевого самоврядування

1. Основною мовою роботи, діловодства і документації органів державної влади та органів місцевого самоврядування є державна мова.

2. Держава гарантує відвідувачам органів державної влади і органів місцевого самоврядування надання послуг державною мовою.

3. Посадові та службові особи зобов'язані володіти державною мовою, спілкуватися нею із відвідувачами.

4. Мовою роботи конференцій, зборів та інших офіційних зібрань, які проводяться органами державної влади та органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями, є державна мова. В їх роботі можуть використовуватися й інші мови. У разі необхідності забезпечується відповідний переклад.

5. Тексти офіційних оголошень, повідомлень виконуються державною мовою.

6. Найменування органів державної влади і органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ та організацій, написи на їх печатках, штампах, штампелях, офіційних бланках і табличках виконуються державною мовою.

Стаття 11. Мова документів про вибори та референдуми

1. Документація про вибори Президента України, народних депутатів України, депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, депутатів і посадових осіб місцевого самоврядування, документація всеукраїнських і місцевих референдумів оформляється державною мовою.

2. Вибірчі бюлетені друкуються державною мовою.

3. Бюлетені для голосування на всеукраїнському або місцевому референдумі друкуються державною мовою.

4. Інформаційні плакати політичних партій, кандидатів на пост Президента України, кандидатів у народні депутати України, у депутати Верховної Ради Автономної Республіки Крим, у депутати і посадові особи місцевого самоврядування друкуються державною мовою.

5. Матеріали передвиборної агітації виконуються державною мовою.

Стаття 12. Мова документів, що посвідчують особу або відомості про неї

Паспорт громадянина України, відомості про його власника, що вносяться до нього, виконуються державною мовою. Дія цього положення поширюється й на інші офіційні документи, що посвідчують особу громадянина України або відомості про неї (записи актів громадянського стану і документи, що видаються органами реєстрації актів громадянського стану, документ про освіту, трудова книжка, військовий квиток та інші офіційні документи), а також документи, що посвідчують особу іноземця або особу без громадянства, у разі наявності письмової заяви особи.

Стаття 13. Мова судочинства

1. Судочинство в Україні у цивільних, господарських, адміністративних і кримінальних справах здійснюється державною мовою.

2. Суддя повинен володіти державною мовою.

3. Сторони, які беруть участь у справі, подають до суду письмові процесуальні документи і докази, викладені державною мовою.

4. Особам, що беруть участь у розгляді справи в суді, забезпечується право вчиняти усні процесуальні дії (робити заяви, давати показання і пояснення, заявляти клопотання і скарги, ставити запитання тощо) рідною мовою або іншою мовою, якою вони володіють, користуючись послугами перекладача у встановленому процесуальним законодавством порядку.

5. Слідчі і судові документи складаються державною мовою.

6. Слідчі і судові документи відповідно до встановленого процесуальним законодавством порядку вручаються особам, які беруть участь у справі (обвинуваченому у кримінальній справі), державною мовою, або в перекладі їх рідною мовою або іншою мовою, якою вони володіють.

Стаття 14. Мова досудового розслідування та діяльності прокуратури

Мовою роботи та актів з питань досудового розслідування та діяльності прокуратури в Україні є державна мова. Поряд із державною мовою при проведенні досудового розслідування та у діяльності прокуратури можуть використовуватися інші мови. Кожна особа має право бути невідкладно повідомлена мовою, яку вона розуміє, про мотиви арешту чи затримання і про природу та причини звинувачення проти неї і захищати себе, користуючись цією мовою, у разі необхідності, з безкоштовною допомогою перекладача.

Стаття 15. Мова нотаріального діловодства

Нотаріальне діловодство в Україні здійснюється державною мовою. Якщо особа, яка звернулася за вчиненням нотаріальної дії, не володіє державною мовою, за її заявою тексти оформлюваних документів мають бути перекладені нотаріусом або перекладачем мовою, якою вона володіє.

Стаття 16. Мова юридичної допомоги

Адвокат надає юридичну допомогу фізичним і юридичним особам державною мовою або іншою мовою, прийнятною для замовника.

Стаття 17. Мова економічної і соціальної діяльності

1. В економічній і соціальній діяльності державних підприємств, установ та організацій основною мовою є державна мова, а також вільно використовуються російська та інші мови.

2. В економічній і соціальній діяльності об'єднань громадян, приватних підприємств, установ та організацій, громадян-суб'єктів підприємницької діяльності та фізичних осіб вільно використовуються державна мова та інші мови.

3. У внутрішніх правилах підприємств, установ та організацій будь-якої форми власності забороняється прийняття будь-яких положень, що виключають або обмежують у спілкуванні співробітників використання державної мови, російської та інших мов. В роботі підприємств можуть використовуватися й інші мови.

Стаття 18. Мова міжнародних договорів України

Мовами міжнародних договорів України, а також угод підприємств, установ і організацій України з підприємствами, установами та організаціями інших держав є державна мова і мова іншої сторони (сторін), якщо інше не передбачено самим міжнародним договором.

Розділ III

МОВА ОСВІТИ, НАУКИ, ІНФОРМАТИКИ І КУЛЬТУРИ

Стаття 19. Мова освіти

1. Мовою освітнього процесу в закладах освіти є державна мова, а також інші мови.

Держава гарантує кожному громадянину України право на здобуття формальної освіти на всіх рівнях (дошкільної, загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої), а також позашкільної та післядипломної освіти державною мовою в державних і комунальних закладах освіти.

Держава гарантує кожному громадянину України право на здобуття формальної освіти на всіх рівнях (дошкільної, загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової

передвищої та вищої), а також позашкільної та післядипломної освіти іншими мовами.

Особам, які належать до корінних народів, національних меншин України, гарантується право на вивчення мови відповідних корінного народу чи національної меншини в державних і комунальних закладах загальної середньої освіти, де освіта надається іншими мовами при обов'язковому забезпеченні вивченні державної мови

Особам з порушенням слуху забезпечується право на навчання жестовою мовою та на вивчення української жестової мови.

2. Заклади освіти, забезпечують обов'язкове вивчення державної мови, зокрема заклади професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти – в обсязі, що дає змогу провадити професійну діяльність у вибраній галузі з використанням державної мови.

Заклади освіти, де освіта надається іншими мовами, забезпечують обов'язкове вивчення державної мови, зокрема заклади професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти – в обсязі, що дає змогу провадити професійну діяльність у вибраній галузі з використанням державної мови.

Іноземцям та особам без громадянства створюються належні умови для вивчення державної мови.

3. Держава сприяє вивченню мов міжнародного спілкування, насамперед англійської мови, в державних і комунальних закладах освіти.

4. У закладах освіти відповідно до освітньої програми можуть викладатися одна або декілька дисциплін двома чи більше мовами – державною мовою, англійською мовою, іншими офіційними мовами Європейського Союзу.

5. За бажанням здобувачів професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти заклади освіти створюють можливості для вивчення ними інших мов, як окремої дисципліни.

6. Держава сприяє створенню та функціонуванню за кордоном закладів освіти, у яких навчання здійснюється українською мовою або вивчається українська мова.

7. Особливості використання мов в окремих видах та на окремих рівнях освіти визначаються спеціальними законами.

Стаття 20. Мова у сфері науки

Громадянам України гарантується право вільного використання у сфері наукової діяльності державної та інших мов. Держава сприяє створенню відповідної мовної інфраструктури, що включає можливість використовувати у науковій діяльності державну та інші мови, у тому числі іноземні, читати цими мовами наукову літературу, проводити наукові заходи, публікувати результати науково-дослідних робіт і наукові видання, здійснювати інші подібні дії. Результати науково-дослідних робіт оформляються державною або іншою мовою – за вибором виконавців робіт.

У періодичних наукових виданнях, які публікуються державною мовою, виклад окремих положень наукових результатів подається іншими мовами. У періодичних наукових виданнях, які публікуються іншими мовами, виклад основних наукових результатів подається державною мовою.

Стаття 21. Мова у сфері інформатики

1. Основними мовами інформатики в Україні є українська, російська та англійська мови. Комп'ютерні системи та їх програмне забезпечення, що використовуються органами державної влади і органами місцевого самоврядування, державними підприємствами, установами та організаціями, повинні забезпечуватися можливістю обробляти україномовні, російськомовні та англійськомовні тексти. У державних комп'ютерних системах та їх програмному забезпеченні можуть вільно використовуватися інші мови.

2. Мова приватних комп'ютерних систем та їх програмного забезпечення визначається власниками цих систем.

Стаття 22. Мова у сфері культури

1. Держава, підкреслюючи важливість міжкультурного діалогу і багатомовності, дбає про розвиток україномовних форм культурного життя, гарантує вільне використання російської та інших мов у сфері культури, невтручання у творчу діяльність і забезпечує реалізацію прав і культурних інтересів усіх мовних груп в Україні.

2. З метою широкого ознайомлення громадян України з досягненнями культури інших народів світу в Україні забезпечуються переклади і видання художньої, політичної, наукової та іншої літератури українською мовою та іншими мовами.

3. Оголошення і супровід (конферанс) концертів, інших культурних заходів, що проводять особи, які належать до різних мовних груп, виступів зарубіжних митців можуть здійснюватися державною мовою та іншими мовами на вибір організаторів заходу.

4. Виготовлення копій фільмів іноземного виробництва, які розповсюджуються для показу в кінотеатрах, публічному комерційному відео і домашньому відео в Україні, здійснюється мовою оригіналу або із дублюванням або озвученням чи субтитруванням державною мовою, або іншими мовами на замовлення дистриб'юторів і прокатників з урахуванням мовних потреб споживачів.

Розділ IV

МОВА У СФЕРІ ІНФОРМАЦІЇ І ЗВ'ЯЗКУ

Стаття 23. Мова засобів масової інформації і видавництва

1. Кожному гарантується право споживати інформаційну продукцію засобів масової інформації будь-якою мовою. Це право з поважанням принципу незалежності і самостійності засобів масової інформації забезпечується створенням умов для розповсюдження інформації різними мовами і вільного вибору мови її споживання. Держава сприяє виданню і розповсюдженню аудіо- та аудіовізуальних творів, друкованих видань державною мовою або іншими мовами.

2. Офіційна інформація про діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування поширюється державною мовою. У разі поширення офіційної інформації мовою, яка відрізняється від державної, поширювач повинен забезпечити автентичний переклад з мови, на якій поширюється ця інформація, на державну мову.

3. Телерадіоорганізації України можуть на власний розсуд вести мовлення державною мовою, мовами міжнародного спілкування та іншими мовами – як однією, так і кількома мовами. Обсяги загальнодержавного, регіонального і місцевого мовлення державною мовою або іншими мовами, визначаються самими мовниками, крім випадків, передбачених Законом України «Про телебачення і радіомовлення» стосовно обов'язкової частки пісень державною мовою, частки ведення передач державною мовою.

4. Трансляція аудіовізуальних творів здійснюється мовою оригіналу або із дублюванням, озвученням чи субтитруванням державною мовою на розсуд телерадіоорганізацій. За наявності технічних можливостей теле-радіоорганізації здійснюють трансляцію аудіовізуальних творів кількома мовами із забезпеченням вільного вибору споживачами мови цих творів.

5. Держава гарантує свободу прямого прийому радіо- і телепередач із сусідніх країн, які транслюються такими самими або схожими до державної мови або іншими мовами, і не перешкоджає ретрансляції радіо- і телепередач із сусідніх країн, які випускаються в ефір такими мовами, а також забезпечує свободу виявлення поглядів і вільне поширення інформації друкованих засобів інформації такими мовами. Здійснення зазначених свобод може мати обмеження, які встановлені законом.

6. Мова друкованих засобів масової інформації визначається їх засновниками відповідно до установчих документів.

7. Друкована продукція службового та ужиткового користування (бланки, форми, квитанції, квитки тощо), що розповсюджується органами державної влади і органами місцевого самоврядування, державними підприємствами, установами та організаціями, видається державною мовою. У видавництві друкованої продукції

ужиткового користування, що розповсюджується приватними підприємствами, установами, організаціями, приватними підприємцями, громадянами, вільно використовуються державна мова та інші мови.

Стаття 24. Мова у сфері поштового зв'язку і телекомунікацій

1. У сфері надання послуг поштового зв'язку і телекомунікацій в Україні вживається державна мова.

2. Адреси відправника та одержувача поштових відправлень, телеграм, що пересилаються в межах України, мають виконуватися державною мовою. Текст телеграми може бути написаний будь-якою мовою з використанням літер кирилиці або латинської абетки.

3. Міжнародні поштові відправлення і повідомлення, які передаються через телекомунікаційні мережі загального користування, обробляються з використанням мов, передбачених міжнародними договорами України.

Стаття 25. Мова реклами і маркування товарів

1. Рекламні оголошення, повідомлення та інші форми аудіо- і візуальної рекламної продукції виконуються державною мовою або іншою мовою на вибір рекламодавця.

2. Знаки для товарів і послуг наводяться у рекламі у тому вигляді, в якому їм надана правова охорона в Україні відповідно до закону.

3. Маркування товарів, інструкції про їх застосування тощо виконуються державною мовою. За рішенням виробників товарів поруч із текстом, викладеним державною мовою, може розміщуватися його переклад іншими мовами. Маркування товарів для експорту виконується будь-якими мовами.

Маркування лікарських засобів, медичних виробів, які підлягають закупівлі за результатами закупівельної процедури, проведеної спеціалізованою організацією, яка здійснює закупівлі, за визначенням, наведеним у Законі України «Про публічні закупівлі», на виконання угоди щодо закупівлі між центральним органом виконавчої влади України, що реалізує державну політику у сфері

охорони здоров'я, та відповідною спеціалізованою організацією, яка здійснює закупівлі, а також інструкції про застосування таких лікарських засобів, медичних виробів виконуються мовою оригіналу.

Розділ V

МОВИ ТОПОНІМІВ ТА ІМЕН ГРОМАДЯН

Стаття 26. Мова топонімів

1. Топоніми (географічні назви) – назви адміністративно-територіальних одиниць, залізничних станцій, вулиць, майданів тощо – утворюються і подаються державною мовою. У разі потреби наводиться латиноалфавітний відповідник (транслітерація) топоніма, поданого державною мовою.

2. Топоніми із-за меж України подаються державною мовою у транскрипції з мови оригіналу.

3. Картографічні видання, призначені для використання в Україні, готуються і видаються українською мовою.

Стаття 27. Мова імен громадян України

1. Імена громадян України подаються державною мовою відповідно до українського правопису.

2. Кожен громадянин України має право використовувати своє прізвище та ім'я (по батькові) рідною мовою згідно із традиціями цієї мови, а також право на їх офіційне визнання. При використанні цього права запис прізвища та імені (по батькові) в паспорті громадянина України, паспорті громадянина України для виїзду за кордон та інших офіційних документах виконується у транскрипції з української, російської або іншої мови за вибором громадянина.

3. Запис прізвища та імені (по батькові) в паспортах та інших офіційних документах здійснюється із попереднім схваленням власника.

4. Кожен громадянин України має право на виправлення помилкового запису свого прізвища та імені (по батькові) в паспортах та інших офіційних документах, у тому числі внаслідок порушення вимог частин третьої та четвертої цієї статті.

Розділ VI

МОВА ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ ТА ІНШИХ ЗБРОЙНИХ ФОРМУВАНЬ

Стаття 28. Мова Збройних Сил України та інших військових формувань

Мовою статутів, документації, діловодства, команд та іншого статутного спілкування у Збройних Силах України та інших військових формуваннях, створених відповідно до законодавства України, є державна мова.

Розділ VII

СПРИЯННЯ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ І КУЛЬТУРИ ЗА МЕЖАМИ УКРАЇНИ

Стаття 29. Сприяння розвитку української мови і культури за межами України

Держава відповідно до міжнародних норм і міждержавних угод сприяє розвитку української мови і культури за кордоном, задоволенню національно-культурних потреб закордонних українців, надає згідно з нормами міжнародного права всебічну допомогу, за їх бажанням, освітнім школам, науковим установам, національно-культурним товариствам українців, громадянам українського походження, які проживають у зарубіжних країнах, у вивченні української мови та проведенні наукових досліджень з українознавства, сприяє навчанню громадян українського походження в навчальних закладах України.

Розділ VIII

ВИКОНАННЯ ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО ПОРЯДОК ЗАСТОСУВАННЯ МОВ В УКРАЇНІ»

Стаття 30. Виконання цього Закону

1. Організація виконання Закону України «Про порядок застосування мов в Україні» покладається на Кабінет Міністрів України, центральні і місцеві органи виконавчої влади та органи

місцевого самоврядування, керівників об'єднань громадян, підприємств, установ та організацій в межах їх компетенції.

2. Контроль за виконанням цього Закону здійснюють Верховна Рада України у формі парламентського контролю, а також інші органи державної влади і органи місцевого самоврядування, уповноважені на це законодавством України.

3. Органи судової влади забезпечують судовий захист виконання цього Закону.

Розділ IX

ПРИКІНЦЕВІ ПОЛОЖЕННЯ

1. Цей Закон набирає чинності з дня його опублікування.

2. До приведення у відповідність із цим Законом чинні нормативно-правові акти застосовуються в частині, що не суперечить цьому Закону.

3. Кабінету Міністрів України:

у тримісячний термін забезпечити приведення своїх нормативно-правових актів і нормативно-правових актів міністерств та інших центральних органів виконавчої влади у відповідність із цим Законом;

вжити заходів до того, щоб відповідні органи влади, організації і установи, їх посадові та службові особи, усі громадяни були поінформовані про права та обов'язки, визначені цим Законом;

доручити спеціально уповноваженому центральному органу виконавчої влади у галузі статистики, його територіальним органам у тримісячний термін забезпечити відповідні місцеві ради даними Всеукраїнського перепису населення про мовний склад населення адміністративно-територіальних одиниць.

4. Національній раді України з питань телебачення і радіомовлення у тримісячний термін забезпечити приведення раніше виданих телерадіоорганізаціям ліцензій на мовлення до вимог цього Закону без додаткових витрат для ліцензіатів.

Розділ XI

ПЕРЕХІДНІ ПОЛОЖЕННЯ

1. Внести зміни до законів України:

1) У Законі України «Про освіту»(Відомості Верховної Ради Української РСР, 1991 р., № 34, ст. 451) статтю 7 викласти в новій редакції:

Стаття 7. Мова освіти.

1. Мовою освітнього процесу в закладах освіти є державна мова, а також інші мови.

Держава гарантує кожному громадянину України право на здобуття формальної освіти на всіх рівнях (дошкільної, загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої), а також позашкільної та післядипломної освіти державною мовою в державних і комунальних закладах освіти.

Держава гарантує кожному громадянину України право на здобуття формальної освіти на всіх рівнях (дошкільної, загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої), а також позашкільної та післядипломної освіти іншими мовами.

Особам, які належать до корінних народів, національних меншин України, гарантується право на вивчення мови відповідних корінного народу чи національної меншини в державних і комунальних закладах загальної середньої освіти, де освіта надається іншими мовами при обов'язковому забезпеченні вивченні державної мови

Особам з порушенням слуху забезпечується право на навчання жестовою мовою та на вивчення української жестової мови.

2. Заклади освіти, забезпечують обов'язкове вивчення державної мови, зокрема заклади професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти – в обсязі, що дає змогу провадити професійну діяльність у вибраній галузі з використанням державної мови.

Заклади освіти, де освіта надається іншими мовами, забезпечують обов'язкове вивчення державної мови, зокрема заклади

професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти – в обсязі, що дає змогу провадити професійну діяльність у вибраній галузі з використанням державної мови.

Іноземцям та особам без громадянства створюються належні умови для вивчення державної мови.

3. Держава сприяє вивченню мов міжнародного спілкування, насамперед англійської мови, в державних і комунальних закладах освіти.

4. У закладах освіти відповідно до освітньої програми можуть викладатися одна або декілька дисциплін двома чи більше мовами – державною мовою, англійською мовою, іншими офіційними мовами Європейського Союзу.

5. За бажанням здобувачів професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти заклади освіти створюють можливості для вивчення ними інших мов, як окремої дисципліни.

6. Держава сприяє створенню та функціонуванню за кордоном закладів освіти, у яких навчання здійснюється українською мовою або вивчається українська мова.

7. Особливості використання мов в окремих видах та на окремих рівнях освіти визначаються спеціальними законами.

2) у Законі України «Про дошкільну освіту» (Відомості Верховної Ради України, 2001 р., № 49, ст. 259):

статтю 10 викласти в новій редакції:

«Стаття 10. Мова у дошкільній освіті

Мова у дошкільній освіті визначається статтею 19 Закону України «Про порядок застосування мов в Україні»;

3) у Законі України «Про загальну середню освіту» (Відомості Верховної Ради України, 1999 р., № 28, ст. 230):

статтю 7 викласти в новій редакції:

«Стаття 7. Мова навчання і виховання у загальноосвітніх навчальних закладах

Мова навчання і виховання у загальноосвітніх навчальних закладах визначається статтею 19 Закону України «Про порядок застосування мов в Україні»;

4) у Законі України «Про позашкільну освіту» (Відомості Верховної Ради України, 2000 р., № 46, ст. 393) статтю 7 викласти в новій редакції:

«Стаття 7. Мова навчання і виховання у позашкільній освіті

Мова навчання і виховання у позашкільній освіті визначається статтею 19 Закону України «Про порядок застосування мов в Україні»;

5) у Цивільному процесуальному кодексі України (Відомості Верховної Ради України, 2004 р., № 40-41, 42, ст. 492) статтю 9 викласти в новій редакції:

«Стаття 9. Мова цивільного судочинства

Мова цивільного судочинства визначається статтею 3 Закону України «Про порядок застосування мов в Україні»;

6) у Господарському процесуальному кодексі України (Відомості Верховної Ради України, 1992 р., № 6, ст. 56) статтю 10 викласти в новій редакції:

«Стаття 10. Мова господарського судочинства

Мова господарського судочинства визначається статтею 13 Закону України «Про порядок застосування мов в Україні»;

7) у Кодексі адміністративного судочинства України (Відомості Верховної Ради України, 2005 р., № 35-36, 37, ст. 446) статтю 15 викласти в новій редакції:

«Стаття 15. Мова адміністративного судочинства

Мова адміністративного судочинства визначається статтею 13 Закону України «Про порядок застосування мов в Україні»;

8) у Законі України «Про нотаріат» (Відомості Верховної Ради України, 1993 р., № 39, ст. 383) статтю 15 викласти в новій редакції:

«Стаття 15. Мова нотаріального діловодства

Мова нотаріального діловодства визначається статтею 15 Закону України «Про порядок застосування мов в Україні»;

9) Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2013, № 27, ст.282) доповнити статтею 5.1 такого змісту:

«Стаття 5-1 Мова юридичної допомоги

Мова юридичної допомоги визначається статтею 16 Закону України «Про порядок застосування мов в Україні»;

10) у Законі України «Про національні меншини в Україні» (Відомості Верховної Ради України, 1992 р., № 36, ст. 529) статтю 8 викласти в новій редакції:

«Стаття 8. Мова роботи, діловодства і документації місцевих органів державної влади і місцевого самоврядування визначається статтею 10 Закону України «Про порядок застосування мов в Україні»;

11) у Законі України «Про вибори Президента України» (Відомості Верховної Ради України, 1999 р., № 14, ст. 81) у статті 59 частину другу:

доповнити реченням: «Мова (мови) інформаційного плаката визначається статтею 11 Закону України «Про порядок застосування мов в Україні»;

12) у Законі України «Про вибори народних депутатів України» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2012, № 10-11, ст.73) у статті 68 частину 5:

доповнити реченням: «Мова (мови) інформаційного плаката визначається статтею 11 Закону України «Про порядок застосування мов в Україні»;

13) у Законі України «Про культуру» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2011, № 24, ст.168) статтю 5 викласти в новій редакції:

«Стаття 5. Мова у сфері культури

1. Застосування мов у сфері культури гарантується Конституцією України та визначається статтею 22 Закону України «Про порядок застосування мов в Україні»;

2. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування державної мови у сфері культури, гарантує вільне використання інших мов національних меншин України»;

14) у Законі України «Про кінематографію» (Відомості Верховної Ради України, 1998 р., № 22, ст. 114):

статтю 6 викласти в новій редакції:

«Стаття 6. Мова у галузі кінематографії

Застосування мов у галузі кінематографії здійснюється згідно зі статтею 22 Закону України «Про порядок застосування мов в Україні»;

у статті 14 частину другу викласти в новій редакції:

«Розповсюдження іноземних фільмів здійснюється згідно зі статтею 23 Закону України «Про порядок застосування мов в Україні» та міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України»;

15) у Законі України «Про інформацію» (Відомості Верховної Ради України, 1992 р., № 48, ст. 650) статтю 8 викласти в новій редакції:

«Стаття 8. Мова інформації

Мова інформації визначається Законом України «Про порядок застосування мов в Україні», міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, іншими законодавчими актами України у сфері інформації»;

16) у Законі України «Про телебачення і радіомовлення» (Відомості Верховної Ради України, 1994 р., № 10, ст. 43) статтю 10 викласти в новій редакції:

«Стаття 10. Вживання мов в інформаційній діяльності телерадіоорганізацій

Вживання мов в інформаційній діяльності телерадіоорганізацій визначається статтею 23 Закону України «Про порядок застосування мов в Україні»;

17) у Законі України «Про інформаційні агентства» (Відомості Верховної Ради України, 1995 р., № 13, ст. 83) статтю 3 викласти в новій редакції:

«Стаття 3. Мова продукції інформаційних агентств

Інформаційні агентства згідно із законодавством України про мови поширюють свою продукцію державною мовою, російською, а також іншими мовами, дотримуючись загальновизнаних етично-моральних норм слововживання»;

18) у Законі України «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в

Україні засобами масової інформації» (Відомості Верховної Ради України, 1997 р., № 49, ст. 299) статтю 4 викласти в новій редакції:

«Стаття 4. Мова поширення інформації про діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування

Мова поширення інформації про діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування визначається статтею 23 Закону України «Про порядок застосування мов в Україні»;

19) у Законі України «Про поштовий зв'язок» (Відомості Верховної Ради України, 2002 р., № 6, ст. 39) статтю 4 викласти в новій редакції:

«Стаття 4. Мова у сфері надання послуг поштового зв'язку

Мова у сфері надання послуг поштового зв'язку визначається статтею 24 Закону України «Про порядок застосування мов в Україні»;

20) у Законі України «Про телекомунікації» (Відомості Верховної Ради України, 2004 р., № 12, ст. 155) статтю 7 викласти в новій редакції:

«Стаття 7. Мова у сфері телекомунікацій

Мова у сфері телекомунікацій визначається статтею 24 Закону України «Про порядок застосування мов в Україні»;

21) у Законі України «Про рекламу» (Відомості Верховної Ради України, 1996 р., № 39, ст. 181) статтю 6 викласти в новій редакції:

«Стаття 6. Мова реклами

Мова реклами визначається статтею 25 Закону України «Про порядок застосування мов в Україні»;

22) у Законі України «Про лікарські засоби» (Відомості Верховної Ради України, 1996 р., № 22, ст. 86) статтю 12 частину 6 викласти в новій редакції:

«Мова маркування лікарських засобів, інструкцій про їх застосування визначається відповідно до статті 25 Закону України «Про порядок застосування мов в Україні»;

23) у Законі України «Про географічні назви» (Відомості Верховної Ради України, 2005 р., № 27, ст. 360) у статті 6:

частину другу викласти в новій редакції:

«Мова назв географічних об'єктів, що знаходяться на території України, визначається статтею 26 Закону України «Про порядок застосування мов в Україні»;

частину третю статті 6 виключити;

24) у статті 2 Регламенту Верховної Ради України, затвердженого Законом України «Про Регламент Верховної Ради України» (Відомості Верховної Ради України, 2010 р., №14-15, №16-17, ст.133):

частину третю викласти в новій редакції:

«3. Мова ведення засідань Верховної Ради України визначається статтею 8 Закону України «Про порядок застосування мов в Україні»;

25) у Постанові Верховної Ради України «Про затвердження положень про паспорт громадянина України, про свідоцтво про народження та про паспорт громадянина України для виїзду за кордон» (Відомості Верховної Ради України, 1992 р., № 37, ст. 545):

у Положенні про паспорт громадянина України абзац перший пункту 4 викласти в новій редакції:

«4. Мови паспорта визначаються частиною першою статті 12 Закону України «Про порядок застосування мов в Україні». Запис прізвища та імені (по батькові) виконується згідно із статтею 27 Закону України «Про порядок застосування мов в Україні».

Наукове видання

МОВНЕ ЗАКОНОДАВСТВО І МОВНА ПОЛІТИКА: УКРАЇНА, ЄВРОПА, СВІТ

Збірник наукових праць

Видавниче редагування: *О. В. Малаш*

Художнє оформлення
та комп'ютерне верстання: *О. Л. Мумінова*

Підписано до друку 28.05.2020 р.
Формат 60 x 84 1 / 16. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman. Друк офсетний.
Обсяг 40 ум. др. арк., 28,83 обл.-вид. арк.
Наклад 300 прим. Зам. № 1968

Видавничий дім Дмитра Бураго
ФОП «Бураго Дмитро Сергійович»
Свідоцтво про внесення до державного реєстру
ДК № 4558 від 05.06.2013 р.
04080, Україна, м. Київ-80, а / с 41
Тел. / факс: (044) 227-38-28, 227-38-48;
e-mail: info@burago.com.ua, site: www.burago.com.ua